

KOMITET REDAKCYJNY (EDITORIAL COMMITTEE):

Redaktor naczelna (Editor-in-chief):

EWA MALINOWSKA

Redaktorzy tematyczni (Co-editors):

DOROTA BRZOZOWSKA, STANISŁAW GAJDA,
MARZENA MAKUCHOWSKA

Sekretarz (Secretary):

DANUTA LECH-KIRSTEIN

RADA NAUKOWA (EDITORIAL BOARD):

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ (Rzeszów)	НАТАЛЬЯ И. КЛУШИНА (Москва)
МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ (Београд)	ВЯЧЕСЛАВ Б. КАШКИН (Воронеж)
ELŻBIETA DAŃBROWSKA (Opole)	JOLANTA NOCOŃ (Opole)
ВАДИМ В. ДЕМЕНТЬЕВ (Саратов)	INDEBORG OHNHEISER (Innsbruck)
TERESA DOBRZYŃSKA (Warszawa)	TERESA SKUBALANKA (Lublin)
ЛИЛИЯ Р. ДУСКАЕВА (Санкт-Петербург)	ВЛАДИМИР А. САЛИМОВСКИЙ (Пермь)
СВИТЛАНА ЕРМОЛЕНКО (Київ)	BRANKO TOŠOVIĆ (Graz)
MILAN JELÍNEK (Brno)	BOŽENA WITOSZ (Katowice)
JANA HOFFMANNOVÁ (Praha)	MARIA WOJTAK (Lublin)

ADRES REDAKCJI (EDITORIAL OFFICE):

Poland, 45-052 Opole, pl. M. Kopernika 11,
Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa
<http://www.stylistyka.uni.opole.pl>
e-mail: styl@uni.opole.pl

Niniejsza wersja papierowa „Stylistyki” 2014
jest wersją główną (referencyjną)

This paper version is the main referential version
of “Stylistyka” 2014 journal

Orders for “**Stylistyka**” should be sent to the following address:

Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego,

45-037 Opole, ul. Sienkiewicza 33

e-mail: wydawnictwo@uni.opole.pl

Payments should be made to the following bank account:

Opole University Bank Zachodni WBK I O/Opole

09 1090 2138 0000 0005 5600 0043

Sprzedaż „**Stylistyki**” prowadzi Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Zamówienia wraz z dowodem wpłaty należy przesłać na adres:

Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 45-037 Opole, ul. Sienkiewicza 33

e-mail: wydawnictwo@uni.opole.pl

Wpłaty prosimy dokonywać na konto:

Uniwersytet Opolski Bank Zachodni WBK I O/Opole

09 1090 2138 0000 0005 5600 0043

OPRACOWANIE REDAKCYJNE: *Maria Giej, Grzegorz Staniszewski*

SKŁAD I ŁAMANIE: *Jolanta Brodziak*

KOREKTA: *Zespół*

PROJEKT OKŁADKI: *Janusz Młynarski*

(na okładce wykorzystano grafikę autorstwa Ireny Jokiel)

© Copyright by Uniwersytet Opolski, Opole 2014

Wydanie publikacji dofinansowane
przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN 1230-2287

WYDAWCA: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego

Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

DRUK: Quick DRUK s.c.; 90-562 Łódź, ul. Łąkowa 11; e-mail: Quick@DRUK.pdi.pl

STYLISTYKA XXIII, 2014

ARTICLES

ЕЛЕНА А. БАЖЕНОВА	9	ДИСКУРСИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕКСТА The discourse and stylistic text analysis
БРАНКО ТОШОВИЧ	19	СТИЛЬ И ДИСКУРС: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ Style and discourse: similarities and differences
IRENA SZCZEPANKOWSKA	31	INTEGRACYJNY WYMIAR WSPÓŁCZES- NEJ ANALIZY DYKURSU W ŚWIETLE PRAC JĘZYKOZNAWCZEJ SZKOŁY FRANCUSKIEJ The integrative dimension of the con- temporary discourse analysis in the light of the studies conducted by the French linguistic school
ВАДИМ В. ДЕМЕНТЬЕВ	49	ОБ ИЗУЧЕНИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В НОВЕЙШИХ ДИСКУРСИВНЫХ СФЕРАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА) About studying the communicative values in neoteric discursive spheres (based on Rus- sian)
АНАТОЛИЙ Г. БАРАНОВ	71	КОНТИНУАЛЬНОСТЬ/ДИСКРЕТНОСТЬ – СТИЛЕВАЯ ЧЕРТА ДИСКУРСА Continuity/discreteness – stylistic feature of discourse
ЛИЛИЯ БЕЗУГЛАЯ	87	ДИНАМИКА АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В ДИСКУРСИВНОЙ ЛИНГВОПРАГ- МАТИКЕ Dynamics of anthropocentrism in discourse pragmatics

ГЕОРГИЙ Г. ХАЗАГЕРОВ	101	ПЕРСПЕКТИВЫ СТИЛИСТИКИ ДИСКУРСА В СВЕТЕ ДАЛЬНЕЙ И ОТЛОЖЕННОЙ ПРАГМАТИКИ Stylistics of discourse in light of the theory of “distant” and “extended” pragmatics
НАТАЛЬЯ И. КЛУШИНА	113	ДИСКУРС И СТИЛЬ: СОЦИАЛЬНОЕ И ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ ТЕКСТА Discourse and style: social and aesthetic dimension of text
ВЛАДИМИР И. КАРАСИК	121	КОММУНИКАТИВНАЯ ТОНАЛЬНОСТЬ МЕДИАДИСКУРСА Media discourse communicative tone
ВЯЧЕСЛАВ Б. КАШКИН	133	ТЕОРИЯ ДИСКУРСА В ПОИСКАХ СОБСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ Discourse studies on the move: in search of identity
ТАТЬЯНА А. ВОРОНЦОВА	139	ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СТИЛИСТИКА И ДИСКУРСОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ Functional stylistics and discourse studies in modern linguistic paradigm
АНДРЕЙ А. НЕГРЫШЕВ	149	ТЕКСТ В ПЕРСПЕКТИВЕ СТИЛИСТИКИ И ДИСКУРС-АНАЛИЗА: К МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ НА МАТЕРИАЛЕ НОВОСТНОГО МЕДИАДИСКУРСА Text in stylistic and discourse-analysis perspective: towards the research methodology by the material of news media discourse
MARIA WOJТАK	163	JĘZYKOZNAWCA NA MEDIALNYM POLU BADAWCZYМ A linguist in a media research plot
ГРИГОРИЙ Я. СОЛГАНИК	179	О СТИЛЕ СОВРЕМЕННЫХ ГАЗЕТ About style of contemporary newspapers

ЛЮБОВЬ В. БАЛАШОВА	191	РОССИЯ В 2012 СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ Russia in 2012 through the prism of conceptual metaphor
ВЛАДИМИР И. КОНЬКОВ	209	РУССКАЯ РЕЧЬ В СМИ И КАК КАТЕГОРИЯ СТИЛЯ Russian speech in media and style category
МАРИЯ П. КОТЮРОВА	221	РУССКИЙ НАУЧНЫЙ ТЕКСТ «ПОД ЗОНТИКОМ» КОГНИТИВНОЙ СТИЛИСТИКИ The Russian scientific texts in the aspect of the cognitive stylistics
ЭЛЕОНОРА Р. ЛАСАН	235	СУЩЕСТВУЕТ ЛИ РИТОРИКА НАУЧНОГО ДИСКУРСА? Is there any rhetoric of the academic discourse?
KATARZYNA MOLEK-KOZAKOWSKA	245	THE STYLE OF EU DIRECTIVES AND THE DISCOURSE OF EXPERT RATIONALITY
TADEUSZ LEWANDOWSKI	263	DWIGHT MACDONALD, LANGUAGE, AND THE DISCOURSE OF THE DOWNWARD SPIRAL
МИРОСЛАВА В. МАМИЧ	275	МЕДІАСТИЛІСТИКА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ Mediastylistics in Ukraine: Problems and prospects
MARCELI OLMA	283	SEMANTYKA I STRUKTURA JĘZYKOWYCH FORMUŁ GESTYCZNYCH W KONTAKTACH FAMILIJNYCH SCHYŁKU XIX STULECIA (NA PODSTAWIE KORESPONDENCJI RODZINNEJ PAWLKOWSKICH) The semantics and structure of gestural linguistic phrases in family contacts at the end of the 19th century (based on the family letters of the Pawlikowsky)

ЖАННА В. МАРФІНА	299	НАЗВИ СПОРІДНЕНОСТІ ЯК ОСНОВА МІФОТВОРЕННЯ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ Names of kinship as a base mythopoetics in the language of the Ukrainian poetry of the 20th century
ЛЮДМИЛА МЯЛКОВСЬКА	309	ПОБУТОВА ЛЕКСИКА ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО У СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА РЕД. Б. ГРІНЧЕНКА Vocabulary I. Nechui-Levytskyi's in in the Dictionary of the Ukrainian language under Grinchenko's editorship
ЕЛЕНА Г. МАЛЬШЕВА	319	ЛИНГВОКОГНИТИВНИЙ АНАЛІЗ ДИСКУРСА: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМИНОЛОГІЧЕСКИЙ АППАРАТ ИССЛЕДОВАНИЯ Discourse analysis: Linguistic and cognitive concepts and terminology unit studies
ALEKSANDER KIKLEWICZ	329	ZASADA KOOPERACJI W KRYTYCZNEJ ANALIZIE DYSKURSÓW HUMANISTYCZNYCH (NA PRZYKŁADZIE NAUK FILOLOGICZNYCH) The cooperation principle in the critical analysis of the humanistic discourse (on example of philological sciences)
ANNA HANUS, IWONA SZWED	357	PRZEKŁAD TEKSTU NAUKOWEGO NA TLE LINGWISTYCZNYCH BADAŃ POLONISTYCZNYCH I GERMANISTYCZNYCH An academic text translation against the background of German and Polish linguistic research
KATARZYNA WYRWAS	377	JĘZYKOWE SPOSOBY WYRAŻANIA PUNKTU KULMINACYJNEGO W OPOWIADANIACH POTOCZNYCH Climax expressing in everyday narratives

EWA BULISZ	397	REDUKCJONIZM GENOLOGICZNY WE WSPÓŁCZESNEJ PRASIE PORADNIKOWEJ DLA KOBIET The phenomenon of genologic reductionism in contemporary magazines for women
PATRYK IWAŃCZYK	415	FELIETONISTYKA SPORTOWA – W KRĘGU FAKTÓW I MITÓW Sports columnism – facts and myths
IWONA SZWED	435	STYLE PERSWAZJI W POLSKIM I NIEMIECKIM KOMENTARZU EKONOMICZNYM W PRASIE PUBLIKOWANEJ ONLINE Persuasion styles in Polish and German economic press commentaries published online

CHRONICLE

TERESA DOBRZYŃSKA	461	List do Redakcji „Stylistyki”
DOROTA KACZMAREK	463	Klaus-Peter Konerding (2009), <i>Lingwistyka dyskursu – nowa subdyscyplina lingwistyczna</i> (tłumaczenie)

BOOK REVIEWS

MARIA WOJTAK	489	<i>Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej</i> , red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk
ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ	503	Łukasz Kumięga, <i>Recht extremistischer Diskurs in Deutschland</i>
ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ	509	Waldemar Czachur, <i>Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien</i>

ВАДИМ В. ДЕМЕНТЬЕВ	517	Лилия Р. Дускаева, <i>Диалогическая природа газетных речевых жанров</i>
IWONA SZWED	523	Zofia Bilut-Homplewicz, <i>Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata. Teil I: Germanistische Textlinguistik</i>

BOOKS RECEIVED

537

NOTES ON CONTRIBUTORS

541

GUIDE TO CONTRIBUTORS	545	INSTRUKCJA DLA AUTORÓW

Дискурсивно-стилистический анализ текста

ЕЛЕНА А. БАЖЕНОВА
(Пермь)

Признавая значительный вклад теории дискурса и дискурсивного анализа в исследование такого сложного феномена, как текст, мы тем не менее хотели бы напомнить, что многие из положений, разработанных в рамках этого направления, были сформулированы и – более того – успешно реализованы в функциональной стилистике, основные положения которой были провозглашены М. Н. Кожиной в работах 60-х – 70-х гг. XX в.

Действительно, термин «дискурс» стал обозначать «связный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами; текст, взятый в событийном аспекте», «речь, погруженную в жизнь» (Арутюнова 1990: 137), лишь начиная с 90-х гг., в то время как необходимость «выхода» за пределы языковой системы в широкий социокультурный контекст при анализе речевого произведения постулируется уже в 60-е годы как *методологическое основание* функциональной стилистики, отличающее ее от традиционной стилистики (стилистики ресурсов).

Речь, точнее стиль речи, как явление, обусловленное экстралингвистическим и теснейшим образом с ним связанное, необходимо изучать под углом зрения этого внелингвистического, не боясь нарушить «чистоту» лингвистического в стилистике речи, ибо только это экстралингвистическое дает возможность выявить и действительно лингвистическую специфику (См.: Кожина 1968: 198).

Этого важнейшего принципа функциональная стилистика последовательно придерживалась на протяжении всей своей полувековой истории:

и когда анализировались преимущественно дотекстовые единицы, и тем более, когда центральным объектом исследования стал текст, причем «текст (речь) в его собственной природе, а не как материал для извлечения и построения модели системы языка» (Кожина 1985: 6).

Изучение текста «в его собственной природе» предполагает принципиальную многоаспектность анализа, т.е. применение комплексного метода исследования, в рамках которого собственно лингвистическая и стилистическая онтология текста рассматривается как производная от широкого круга экстралингвистических факторов – социальных и культурных условий его функционирования. Пожалуй, можно утверждать, что *де факто* предметом исследования в функциональной стилистике был и остается именно дискурс, дискурсивная деятельность, зафиксированная («определенная») в тексте и понимаемая как речемыслительная деятельность, которая осуществляется средствами языка и протекает в основных сферах жизнедеятельности человека – науке, искусстве, политике, праве, религии, а также в сфере быта. В каждой из этих сфер речевой деятельности формируются особые принципы отбора и комбинации языковых средств, и результат действия этих принципов репрезентируется в тексте, создавая особый, своеобразный характер его речевой организации, который осознается нами как функциональный стиль текста. Таким образом, стиль – это

одно из существенных свойств текста, формирующихся и выражающихся в его речевой системности, обусловленных в той или иной сфере и ситуации общения определенной совокупностью экстралингвистических стилиобразующих факторов (Кожина 2003: 511).

В этом базовом определении стиля, на наш взгляд, содержится ключ к пониманию отношений между дискурсом, текстом и стилем в интерпретации функциональной стилистики. Несколько упрощая эти отношения, можно сказать, что дискурс, в рамках которого порождается речевое произведение (текст), соотносится с экстралингвистическими факторами коммуникации, определяющими типологическое своеобразие поверхностно-речевой стороны текста, т.е. его стиль.

Важно отметить, что функционально-стилистическая методология предполагает исследование *целых* текстов в единстве поверхностной и содержательно-коммуникативной сторон (т.е. во взаимодействии линейного и глубинного «планов» текста) с учетом детерминированности смысловой

структуры произведения стилеобразующими экстралингвистическими факторами. М. Н. Кожина неоднократно подчеркивала, что целый текст

нельзя осмыслять (и изучать) вне его смысловой, содержательной стороны, невозможно (просто недопустимо) не учитывать целого ряда его коммуникативных параметров: замысла, концепции, цели общения, фонда знаний коммуникантов, субъекта речи, адресата и др., а на поверхностном уровне – текстовой организации, композиции, принципов и приемов развертывания текста, обусловливаемых указанными и другими экстралингвистическими факторами (Кожина 1995: 37).

Как видим, в качестве «коммуникативных параметров» текста М. Н. Кожина называет явления, которые сегодня принято относить к дискурсивным (замысел, концепция, цель общения, фонд знаний коммуникантов, субъект речи, адресат). Это еще одно подтверждение неразрывной связи *дискурса, текста и стиля*, которая всегда осознавалась и учитывалась в функциональной стилистике, хотя дискурсивные признаки речи получали научное определение в традиционном термине «экстралингвистические факторы».

В современной лингвистике утвердилось неоспоримое мнение, что дискурс и текст соотносятся друг с другом как общее и частное, что «дискурс – более широкое понятие, чем текст» (Кибрик 1997: 307), представляющий собой результат процесса письменной речи, заверщенное произведение, рожденное в ходе дискурса и имеющее, наравне с дискурсом, свои коммуникативные векторы. С этой позицией нельзя не согласиться. Отсюда можно полагать, что к исследованию и текста, и дискурса применимы общие подходы. В связи с этим мы считаем обоснованной точку зрения Т. В. Дроздовой, подчеркивающей, что «не следует проводить жесткой границы между текстом и дискурсом» (Дроздова 2003: 66), что у этих двух понятий, наряду с противоположными свойствами, есть также ряд сходных характеристик, позволяющих применять отдельные положения дискурсивного анализа к анализу текста, и в частности те из них, которые требуют выхода за пределы самого этого письменного произведения (Дроздова 2003: 66).

Вопросу о соотношении дискурсивного анализа и функциональной стилистики специально посвящена одна из последних научных статей М. Н. Кожиной (Кожина 2004). Не отождествляя эти направления современной лингвистики, автор в то же время подчеркивает, что «они очень близки между собой» (Кожина 2004: 29), поскольку оба реализуют

«речеведческий аспект теории языка» (Кожина 2004: 29; разрядка автора. – Е.Б.). Помимо этого, сходство дискурсивной теории (в ее французском варианте) с отечественной теорией функциональной стилистики М. Н. Кожина видит в общих параметральных признаках ключевого понятия каждой из теорий. Стремясь не исказить существа излагаемой позиции, намеренно приведем развернутую цитату:

Общие параметральные признаки ключевого понятия (дискурса и функционального стиля):

- **динамизм**, процесс *использования* языка, когнитивно-речевая деятельность;
- **детерминация** изучаемого объекта экстралингвистическими факторами, условиями производства речи (высказывания);
- **принцип системности** при использовании языковых средств; взаимосвязь последних, эксплицирующая специфику дискурса и функционального стиля;
- **историзм** как дискурса, так и функционального стиля;
- **тексты** (письменные и устные) как результат речевой (дискурсивной) деятельности (воплощенность ее в текстах) и в то же время материал исследования;
- **междисциплинарный метод анализа»** (Кожина 2004: 25–26; везде выделено автором – Е.Б.).

Приведенное авторитетное мнение позволяет констатировать высокую степень близости методологических принципов дискурсивного и функционально-стилистического анализа, что, на наш взгляд, является основанием для их объединения и утверждения *дискурсивно-стилистической* парадигмы при исследовании текста.

В качестве иллюстрации сказанного приведем некоторые выводы дискурсивно-стилистической интерпретации научного текста.

Итак, применительно к научной коммуникации *дискурсивная* составляющая анализа текста требует учитывать экстралингвистический фон создания научного труда, прежде всего структуру познавательной деятельности ученого и результата этой деятельности – научного знания, а кроме того, структуру речевого акта в научной сфере общения с присущими ему признаками взаимодействия коммуникантов. *Функционально-стилистическая* составляющая анализа ориентирована на выявление способов вербального представления ментальных смыслов на линейном уровне текста с учетом его прагматической направленности, а также определение языковых и текстовых единиц, специализирующихся на вербализации интеллектуальной информации и формирующих речевую системность научного стиля.

В общем плане изучение текста в рамках дискурсивно-стилистического подхода связано с решением вопроса, каким образом различные коммуникативно-познавательные процессы в их широком экстралингвистическом (дискурсивном) контексте отражаются в языковой и смысловой организации текста, обуславливая его стилевую специфику. При этом *смысловую структуру* текста мы рассматриваем в единстве формально-языковой и содержательной сторон, т.е. как многомерную иерархическую организацию произведения, подчиненную авторскому замыслу, обусловленную комплексом экстралингвистических факторов, отражающую типовое содержание определенной сферы общения и деятельности, формирующую стилевую специфику данной разновидности текста и выраженную в его поверхностной стороне. Подчеркнем, что адекватное описание смысловой структуры текста возможно лишь при условии, если экстралингвистические факторы, внешние по отношению к текстообразованию, понимаются как внутренние, преобразованные во взаимодействии с конкретным содержанием речевого произведения.

Так, среди экстралингвистических факторов, оказывающих систематическое влияние на процесс текстообразования в научной сфере и характер смысловой структуры произведения, важнейшую роль играют компоненты научно-познавательной деятельности, обобщенные в понятии *эпистемической ситуации* (ЭС). Под последней понимается совокупность взаимосвязанных признаков познавательной деятельности в единстве составляющих ее онтологического, методологического, рефлексивного и коммуникативно-прагматического аспектов, оказывающих закономерное влияние на формирование научной речи, реализованных в тексте и определяющих его стилевую специфику (подробнее см.: Баженова 2001).

В дискурсивной деятельности ученого содержание ЭС представлено целостно – в виде научно осмысленного образа действительности. В тексте же это содержание «переоформляется», подчиняясь законам речепорождения, прежде всего закону линейности речи. В силу этого для каждого аспекта ЭС выбирается свой способ языковой номинации – лексический (посредством слова или словосочетания), пропозициональный (посредством предложения) или сверхфразовый (посредством относительно самостоятельного текста). Функциональная и семантическая общность рассредоточенных по пространству произведения языковых номинаций разного уровня позволяет объединить их в специфические единицы научного

текста – субтексты, выражающие разноаспектное содержание ЭС. В академических жанрах научной речи дискурс ученого (т.е. его коммуникативно-познавательная деятельность) получает реализацию в следующих субтекстах (СТ): *СТ нового знания, СТ старого знания, методологическом СТ, СТ оценки, СТ авторизации, СТ адресации* и др.

Представляется, что именно субтексты определяют смысловую многомерность и композиционную членимость произведения, эксплицируют развитие нового знания и обеспечивают его доведение до адресата. Комплекс типовых субтекстов обуславливает относительное единство и стандартность построения научных произведений при их вариативности в определенных пределах. Взаимодействуя друг с другом, субтексты формируют особое качество текста, которое мы называем *политекстуальность* (более подробно см.: Баженова 2001). На наш взгляд, понятие политекстуальности позволяет объяснить, как соотносится содержание «предтекстовой» дискурсивной деятельности автора с содержанием научного текста и его смысловой структурой, что в свою очередь способствует более глубокому пониманию стилистико-речевого устройства научного произведения.

Интеграция субтекстов в единую политекстуальную систему обуславливает возможность существования таких, казалось бы, взаимоисключающих свойств текста, как монолитность и членимость. Монолитность текста выражает стремление автора объективировать результат проведенного исследования и целостно представить полученное научное знание. Членимость текста обеспечивает сегментацию знания посредством актуализации его отдельных аспектов. Политекстуальная структура произведения позволяет автору разграничивать старое и новое знание, активизировать фоновые знания читателя, акцентировать внимание на этапах и способах решения проблемы, «включать» в работу механизм оценки, управлять процессом восприятия текста и др.

На линейном уровне текста субтексты получают выражение посредством разноуровневых единиц, функционально специализирующихся на передаче научного содержания и отвечающих исторически сложившимся нормам научного стиля. Такими единицами могут быть:

– относительно самостоятельные тексты (напр., аннотация, предисловие, заключение, список литературы и др.);

– отдельные текстовые фрагменты (напр.: «Введение проблемы», «История вопроса», «Экспликация гипотезы», «Аргументация», «Описание эксперимента», «Выводы» и др.);

– дотекстовые единицы, которые хотя и рассредоточены по пространству всего произведения, но могут рассматриваться в их совокупности именно как единый субтекст на основе близости семантики и выполняемых функций.

Например, субтекст *адресации*, направленный на активизацию коммуникативно-познавательной деятельности читателя в процессе усвоения им научного содержания, представлен следующими стереотипными единицами: *подведем итог сказанному, сформулируем вывод, как указывалось выше, как следует из вышеизложенного, далее речь пойдет о, оставим в стороне вопрос, еще раз вернемся к вопросу* и др. Субтекст *авторизации*, объединяющий в себе совокупность средств выражения авторского «я» и субъективного отношения ученого к содержанию исследования, эксплицируется такими единицами, как *насколько можно судить по нашему опыту, предложим свой вариант определения, мы допускаем возможность, не подлежит никакому сомнению, мы убеждены, совершенно очевидно, не удивительно, если можно так выразиться, строго говоря, в первом приближении будем называть* и др.

Как видим, субтекст – единица двуплановая, по существу дискурсивно-стилистическая. С одной стороны, он является способом речевой проекции на целый текст содержания дискурсивной деятельности ученого и имеет определенную целеустановку в рамках авторского замысла. С другой стороны, субтекст выступает типовой структурно-смысловой единицей текста, получающей множество стилистико-языковых способов выражения. Подобно всякому знаку, субтекст обобщает, и это обобщающее свойство проявляется в его относительной устойчивости в рамках композиционно-смысловой структуры произведения. Так, названные выше субтексты используются в научных трудах всех отраслей знания и характеризуются достаточно однотипным функционированием, что позволяет считать их стилистическими маркерами научного текста, отличающимися его от текстов других речевых разновидностей.

Таким образом, дискурсивно-стилистический подход к изучению текста, опирающийся на комплементарные принципы дискурсивного анализа и функциональной стилистики, позволяет выявить закономерности тексто-

образования в определенной коммуникативной сфере, а также объяснить стилистическое разнообразие текстов с учетом глубинных факторов их порождения.

Литература

- Арутюнова Н. Д., 1990, *Дискурс. – Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Баженова Е. А., 2001, *Научный текст в аспекте политекстуальности*, Пермь.
- Дроздова Т. В., 2003, *Проблемы понимания научного текста (англоязычные экономические тексты)*, Астрахань.
- Кибрик А. А., Плунгян В. А., 1997, *Функционализм. – Фундаментальные направления в современной американской лингвистике*, Москва.
- Кожина М. Н., 1968, *О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики*, Пермь.
- Кожина М. Н., 1985, *Актуальные проблемы стилистики текста в аспекте современной теории языка. – Теоретические проблемы стилистики текста*, Казань.
- Кожина М. Н., 1995, *Целый текст как объект стилистики текста*, „Stylistyka”, IV, Opole.
- Кожина М. Н., 2003, *Стиль. – Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Москва.
- Кожина М. Н., 2004, *Дискурсивный анализ и функциональная стилистика с речеведческих позиций. – Текст – Дискурс – Стиль*, Санкт-Петербург.

The Discourse and Stylistic Text Analysis

The article reviews the correlation between the discourse theory and the theory of functional stylistics. Recognizing the significant contribution of discursive analysis in the study of such a complex phenomenon as text, the author notes that many of the provisions of the discourse theory were successfully implemented in the functional stylistics earlier. In 60th years of XX century professor from Perm-city (Russia) Margarita N. Kozhina developed the methodological basis of functional stylistics, which distinguishes it from “resources stylistics”: speech is determined by extralinguistic factors which influence on the stylistic and language side of the text.

The author considers that *de facto* subject of study in the functional stylistics was and remains discourse, discourse activity, which is carried out in the main spheres of human life (science, arts, politics, law and others) and expressed in a particular speech organization of the text.

Based on the similarity of the most important methodological principles of these linguistic directions, the author suggests these directions should be integrated in the discourse and stylistic approach. This approach is applied to scientific texts. The discourse component of this approach allows identifying extralinguistic factors of scientific communication; the stylistic component allows discovering the linguistic devices that represent the standard content of a scientific paper.

The author develops the concept of epistemic situation and considers the latter to be discourse model of scientific texts, which determines its stylistic peculiarity. The structure of epistemic situation is described with regard to the four interconnected aspects of cognitive activity: ontological, methodological, reflective, communicative-pragmatic. The author reveals the content of each aspect and analyses their influence on the sense structure of a scientific text.

The author considers the subtext to be a structural element of the text and describes the primary subtexts: the subtext of a new and old knowledge, the subtext of evaluation, the subtext of recipient and the author, etc.

Thus, the discourse and stylistic approach to the text, based on the complementary principles of discourse analysis and functional stylistics, allows identifying patterns of text creation in each communicative sphere, as well as explaining the stylistic diversity of texts.

Keywords: discourse, text, style, functional stylistics, discourse analyses, scientific text, subtext.

Стиль и дискурс: сходства и различия

БРАНКО ТОШОВИЧ

(Graz)

1. С появлением теории дискурса (ТД) открылись новые перспективы для толкования языковых феноменов. Одновременно возникли определенные отрицательные тенденции, ослабевающие этот подход. Его центральное понятие – дискурс стало все чаще механически использоваться, невзирая на необходимость, оправданность и целесообразность. Употребление слова *дискурс* стало очень модным, в связи с чем Луиза Дж. Филлипс и Марианне В. Йоргенсен пишут:

Уже, по крайней мере, лет десять термин *дискурс* является модным. В научных текстах и дебатах он используется произвольно, часто без точного определения, понятие стало размытым ? либо потеряло значение ? либо напротив, стало использоваться более точно с различными значениями в различных контекстах (Филлипс, Йоргенсен 2004: 14).

Термин *дискурс* все чаще заменяет другие названия, в первую очередь, *коммуникацию*, *текст* и *функциональный стиль*, хотя они не являются синонимами. Формальная замена центрального понятия дисциплины А, Б и/или В центральным понятием дисциплины Д (или наоборот) является некорректным, научно непродуктивным и методологически нецелесообразным. Существует целый ряд работ, в которых можно провести замену *текст* ↔ *дискурс* и *дискурс* ↔ (*функциональный*) *стиль*, никаким образом не меняя общего смысла. Лишь формальной заменой одного термина другим расшатывается ТД, а ее центральный термин превращается в стертую монету. Формальная замена без каких-либо новых элементов охватывает и терминологическое сочетание, в которых один его член заменяется корнем *дискурс-*, скажем *языковая картина мира* превращается в *дискур-*

сивную картину мира или *дискурс-картину мира*, *речевая деятельность в дискурсивную деятельность*, *языковая личность в дискурсивную личность*, *речевое поведение в дискурсивное поведение*, *языковое пространство в дискурсивное пространство*. При этом авторы и не задумываются над тем, что научная корректность требует семантического разграничения или уточнения между новым и старым (исходным) понятием. Кроме того, необъятное количество дискурсивных таксонов создает впечатление, что почти нет ничего в жизни и в языке, что нельзя назвать *дискурсом*.

2. Одна из самых больших проблем в рассмотрении понятий теории дискурса (ТД) и теории стилей (ТС) состоит в чрезмерно широком толковании центрального понятия первой – дискурса. На это указывают почти все исследователи ТД, скажем:

В современной науке нет единства в толковании значения этого термина (Седов 2004: 7).

Все это привело к появлению огромного числа дефиниций и толкований, часто невятных, противоречивых, затемняющих родовую природу функционирования дискурса и т. п. (Седов 2004: 8).

Разнообразие всевозможных подходов, определений и трактовок феномена дискурса настолько велико, что очень часто само понятие *дискурс* остается без должного внимания, поскольку считается, что оно уже прочно вошло в структуру общих знаний и не требует дополнительных разъяснений (Романов 2005: 10).

Сара Миллс пишет, что область применения данного понятия и способы его трактовок „остаются до сих пор неясными и просто не поддаются здравому смыслу” (цит. по: Романов 2005: 10).

Сейчас в принципе не важно, что является дискурсом, а наоборот: что не является дискурсом, что относится к не-дискурсу.

Время покажет, насколько некоторые подходы в толковании дискурса будут (из-за необъятности объекта исследования) губительны для ТД, например определение дискурса как а) всякое употребление языка, б) использование языка во всех ее разновидностях, в) высказывание или даже г) все, что говорится и пишется (см. Прохоров 2004: 18, 20, 22). Наблюдаемый сильный процесс детерминологизации основного термина (*дискурса*) может очень отрицательно отразиться на данной теории.

3. Четыре смежные теории: теория коммуникации (ТА), теория стилей (ТС), теория текста (ТТ) и теория дискурса (ТД)¹ должны сосуществовать, а не исключать друг друга. Очень важно разобраться в отношении между этими четырьмя теориями, занимающимися четырьмя различными, но близкими предметами исследования: коммуникацией, стилем, текстом и дискурсом. ТА, ТС, ТТ и ТД являются не конкурирующими, а взаимодействующими научными направлениями, которые могут сосуществовать, не отрицая и не исключая друг друга. Поэтому вред наносят те, которые считают неважным различать коммуникацию от дискурса, текст от дискурса, функциональный стиль от дискурса.

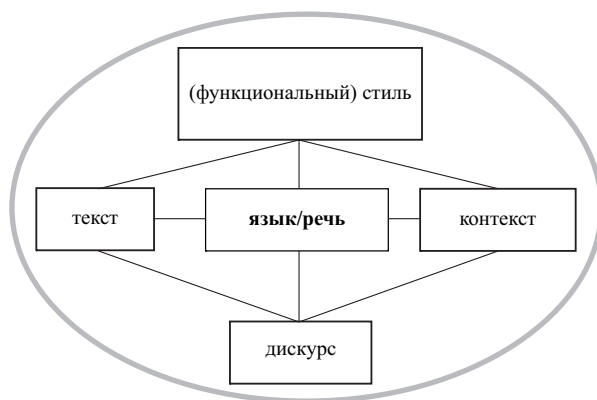
4. Исследование дискурса является продуктивным, если оно проводится на своем уровне – надтекстуальном (нетекстуальном) и надстилистическом (нестилистическом). Специалисты по дискурсу могут внести большой вклад в свое направление и разграничение между указанными четырьмя теориями, если 1) выработают такое определение дискурса, которое бы четко разграничивало дискурс от коммуникации, дискурс от текста и дискурс от функционального стиля, 2) создадут категориальный аппарат, отличающийся не формально, а существенно от категориального аппарата ТК, ТТ и ТС, 3) разработают всеохватывающую таксономию дискурсов.

Что касается первого, прошло уже три-четыре десятилетия с тех пор, как ТД появилась, и все еще дискурс требует определения, т. е. он все еще нуждается в уточнении (такого обилия, разнообразия и путаницы в дефинициях основного понятия, наверно, трудно найти в других научных областях, поэтому ТД уникальна в этом плане). По отношению ко второму, категориальный аппарат ТД в ряде работ берется из других школ, направлений и дисциплин. В качестве иллюстрации приведем лишь один пример: дискурс-категориями называются в частности самоидентификация, атрибутивность, деятельность, пространство и время, роли, миссия/цель (первая группа категорий), аудитория, целевая аудитория, реляционная коммуникативная стратегия (вторая группа категорий), направленная информация, коммуникативные стратегии (третья группа категорий), интертекстуальность, лингвистический статус, энциклопедические знания, правильность речи, вариант языка, специальная терминология,

¹ К ним близка и теория чтения.

стилистический диапазон, интерактивность, невербальное поведение, открытость/закрытость, степень активности адресата в коммуникативной ситуации (четвертая группа категорий) (Ухванова-Шмыгова, Маркович 2013: 123–124)². В связи с третьим можно сказать, что необходимо создать типологию дискурсов, при помощи которой можно было бы разобраться по крайней мере в том, что находится иерархически выше, а что ниже. Если учесть лишь таксоны в некоторых монографиях и пособиях по ТД (см. список литературы), можно понять, какое разнообразие существует в выделении различных типов дискурса, без их группировки в целях осмысления и описания: **а)** абстрактный, академический, антисемитский, виндиктивный, газетно-публицистический, конфликтный, методологический, музыкальный, мультимедиаальный, организационный, парламентский, педагогический, переводческий, политический, публицистический, романтический, советский, телевизионный, убеждающий, уголовный, учебный, феминистический, экологический, **б)** гипер-дискурс, медиа-дискурс, пан-дискурс Интернета, **в)** дискурс людей, дискурс неолейборизма, дискурс течеризма и т. п.

5. Очень актуальным является вопрос разграничения центральных понятий ТК, ТТ, ТС и ТД на конкретном материале. Было бы, скажем, интересным провести исследование лишь одного текста, чтобы получить представление о том, чем отличаются результаты анализа в рамках ТК, ТТ, ТС и ТД (здесь можно добавить теорию чтения и теорию интерпретации).

² Авторы выделяют 33 категории.

Стилисты должны подчеркивать, что понятие *функциональный стиль* является не только статическим, но и динамическим феноменом (что усложняет разграничение между функциональным стилем и дискурсом). В стилистических исследованиях надо настаивать на том, что *функциональный стиль* и *дискурс* – различные понятия и что непродуктивно механически заменять *стиль дискурсом* или же к *стилю* добавлять какое-либо дискурсивное определение лишь для того, чтобы быть «современным». Необходимо указывать и на то, что подобно дискурсу, и функциональный стиль как динамический феномен выходит за рамки текста и стиля как продукта.

6. Объединение понятийного аппарата ТД и ФС является целесообразным, лишь если учитывается природа их центральных категорий: дискурса и функционального стиля. Ориентация на использование терминологии ФС для расширения терминологии ТД и/или толкования его феноменов в отсутствие выработанной категориальной и терминологической систем ТД может создать путаницу и в самой ФС (что кажется уже и происходит).

7. В продолжении данной темы приведем пример книги, в которой была предпринята попытка рассмотреть функциональную дифференциацию языка с аспекта ТД с явным предпочтением последней. Речь идет о публикации М. Ковачевич и Л. Бадурины *Расслоение языковой действительности* (Kovačević, Badurina 2001), в которой говорится не о общей дифференциации языка, а лишь об одной ее разновидности – функционально-стилистической. Применением дискурсивного анализа и использованием понятийного аппарата ТД авторы хотели показать, как язык функционально-стилистически членился. В результате получился симбиоз двух теоретических подходов: функционально-стилистического и дискурсивного. К данному объединению авторы сознательно стремились с начала до конца. Такая интердисциплинарная, точнее двупланная, конструкция требовала выбрать одну из двух возможностей: 1) сбалансированно соотносить функционально-стилистические и дискурсивные феномены или 2) отдать предпочтение лишь одним из них. В книге выбран второй путь, и в основном терминологическом аппарате центральными оказались понятия ТД, а термины ФС ушли на другой план, но не на столько далеко, чтобы они оказались на явной периферии. В этом подходе иерархически на верху стоит *дискурс*, т. е. *дискурсивный тип*, представляющий собой, по вы-

ражению авторов, эквивалент функциональных стилей. Их подстилям соответствуют *области, домены* (Kovačević, Badurina 2001: 127). ? рамках дискурсивных типов выделяются на горизонтальном уровне специальный, мультимедийный, публичный, частный и литературный дискурс, а на вертикальной – устный и письменный. Реже используется термин *под-дискурс* (Kovačević, Badurina 2001: 94, 116, 127), *наддискурс* (Kovačević, Badurina 2001: 150), *микродискурс* (Kovačević, Badurina 2001: 127) и *интердискурс* (Kovačević, Badurina 2001: 127). С другой стороны, параллельно употребляются выражения из ФС, прежде всего *функциональный стиль* и *подстиль*. Также приводятся названия отдельных видов языка (*научный язык, язык науки, язык политической науки, язык юридических наук, язык делопроизводства, административный язык, административно-юридический язык, язык юридической специальности, язык банковского дела*), затем *подъязык, подсистема* (*разговорная подсистема, неразговорная подсистема*), *код* (*семейный код*), *языковой подкод*.

Данная книга вызывает недоумение по поводу того, как назвать рассмотренный авторами вид расслоения языка, т. е. как толковать функционально-стилистическую дифференциацию языка, если выйти за рамки теории функциональных стилей и войти в ТД. Так как дискурс категориально не является эквивалентом функционального стиля, возникает противоречивая ситуация в том отношении, что функционально-стилистическая дифференциация оказывается не в своем исконном дисциплинарном русле, а выделяемые типы дискурсов размывают ясные контуры функциональных стилей. Точнее, возникает представление о функционально-стилистической дифференциации, которая является не функционально-стилистической, а каким-то гибридом, сплавом, состоящим из функционально-стилистического расслоения и дискурсивного разнообразия. Именно здесь и открывается (точнее предполагается) причина, почему в заглавии книги пропущено уточнение типа *членения языка*. Нам кажется, что лучше всего соответствует название *дискурсивно-функционально-стилистическое расслоение*, хотя оно нигде в доступной нам литературе не упоминается. Второй выход состоит в введении определения (в форме родительного падежа) типа *функционально-стилистическое расслоение дискурса*. В таком случае смягчается основной конфликт между двумя различными терминами: *дискурсом*, предпочитаемым авторами, и *функциональным стилем*, без которого они очевидно не могли справиться,

потому что по сути дела речь идет о функционально-стилистической дифференциации. Попытка замены функционального стиля дискурсом оказалась искусственной и не доведенной до конца (авторы остановились на полпути). Данная книга явно свидетельствует о том, что нельзя *функциональный стиль* заменить *дискурсом* без существенной потери его категориальности, также как *функциональный стиль* невозможно заменять *дискурсом* без семантических изменений. Основная проблема в использовании термина *дискурс* на функционально-стилистическом уровне лежит в его многозначности (иногда кажется необъятным). Сами авторы неоднократно чувствовали необходимость высказать свою позицию по этому поводу и давали различные толкования (приводя в недоумение читателей) прежде всего используемого ими термина *дискурс*. Они в частности приводят противоречивые толкования о том, что *дискурс* – это 1) текст в контексте, 2) текст в зарождении, 3) язык в употреблении (устном и письменном), 4) субъективный модус, при помощи которого подчеркивается настоящий (актуальный) момент какого-либо рассказа, 5) нарративный модус, включающий тон, точку зрения, 6) выражение отношения к внешним институтам и т. п. (Kovačević, Badurina 2001: 18, 124, 186). Создается впечатление, что авторы иногда сами не уверены, что подразумевать под *дискурсом*, ср.:

Дискурс, кажется, в общем обозначает все мысли языка, которые, согласно Бахтину, указывают на конкретную существующую тональность (1981) (Kovacević, Badurina 2001: 18).

Но все эти объяснения оказались недостаточными, чтобы поставить точку, и десять страниц спустя авторы опять возвращаются к определению дискурса и приводят мнение, согласно которому *дискурс* обозначает спонтанный, импровизированный речевой тип неопределенной длины в интексубъективной ситуации обсуждения (Kovačević, Badurina 2001: 35). Страниц сто дальше они пишут, что в литературе дискурс используется по-разному и что он покрывает все аспекты коммуникации, не только само сообщение или текст, но и адресанта и адресата, а также непосредственный ситуационный контекст (Kovačević, Badurina 2001: 128). Затем констатируется, что дискурс включает и превосходит текст, что он соотносится с вариациями и регистрами. По их мнению, текст можно рассматривать как вербальную запись коммуникативного акта, т. е. он

является репрезентантом дискурса. Следует утверждение, что дискурс не относится к простому общению, но и к письменной коммуникации между автором и читателем. В отличие от текста как продукта, добавляют авторы, дискурс воспринимается как процесс. Хотя используются термины *поддискурс* и *наддискурс*, все выделенные функционально-стилистические таксоны чаще всего называются *дискурсом*, в результате чего получается список, состоящий из 24 разновидностей: *административный, академический*³, *эстетически окрашенный, публичный, литературно-художественный, литературно-научный, литературный, мультимедиаальный, нарративный, письменный, политический, юридический, правовой, прикладной, частный, публицистический, разговорный, религиозный, сакральный, специализированный, научный дискурс; дискурс письма, дискурс рекламы*. При этом авторы не отрицают оправданность, целесообразность и научную обоснованность функционально-стилистических категорий. Положительным является то, что они в функционально-стилистическом и дискурсивном симбиозе стремились использовать термин *функциональный стиль* в узком и прямом значении, что его пытались как можно больше соотнести с дискурсом, явно предпочитая первый. При этом они проявили чувство реальности, прежде всего в понимании, что нельзя оспаривать уже прижившийся функционально-стилистический подход и целесообразность функционально-стилистического анализа. Но одновременно они как будто потеряли силы и интерес рассмотреть сложнейшую проблему, применив самый плодотворный подход: разграничить дискурс от функционального стиля таким образом, чтобы разграничить в первую очередь функциональный стиль от функционально-стилистического дискурса. При этом не следовало бы отождествлять дискурсивные типы с функционально-стилистическими, а указывать на их близкую, но не изоморфную природу. Важным вкладом в ТД и ТС было бы определение границ между дискурсом и функциональным стилем и поиск серых зон между ними, в которых проявляется сходство и идентичность. Когда речь

³ В анализе академического дискурса, опубликованном в отдельной статье, авторы констатируют, что этот дискурс реализуется на плане речи и написания (*ispisa*), причем этот последний больше всего соответствует «терминологизированному» понятию научного стиля (Kovacevič, Badurina 2002). Они утверждают, что в общепринятой функциональной дифференциации в основном пренебрегается дистинктивный характер плана языковой реализации, в котором какой-либо дискурсивный тип (*функциональный стиль*) – как подсистема системы стандартного языка – потенциально реализуется.

идет об этом, ставится вопрос 1) совпадает ли действительно дискурс, т. е. дискурсивный тип с функциональным стилем (как это на нескольких местах утверждается; конкретно публицистический дискурс с публицистическим стилем), а область, «домен» с подстилем функционального стиля, 2) совпадают ли функционально-стилистические комплексы (светский и сакральный, военный и гражданский, частный и публичный, теоретический и прикладной) с основными дискурсивными типами. И еще одно примечание. В ряде работ, появившихся в последнее время, некритически, иногда и без понимания, берутся и используются новые термины, например, *концепт*, а в настоящее время это к сожалению происходит и с *дискурсом*. Этот термин все чаще используется как новая, современная замена понятия *функциональный стиль*, как его эквивалент, каким он по сути дела не был и не будет. Авторы книги попали в такую ловушку, и в ряде мест вызвали сомнительные вопросы типа 1) надо ли механически заменять *функциональный стиль* термином *дискурс* там, где первый совсем нормально звучит и функционирует, 2) надо ли смешивать, не разграничивать функционально-стилистическое и дискурсивное расслоение языка и 3) можно ли их взаимодействие решить простой реноминацией. Для соотношения ДС и ТС существенно важно выработать типологию дискурсов, так как трудно рассматривать категории с четкой и подробной классификацией (как в случае ТС) с категориями, у которых она отсутствует (как в случае ТД). Оправданность замены понятия *функциональный стиль* понятием *дискурс* можно выявить, если в рамках ТД будет создана типология, подобная функционально-стилистической, хотя бы приблизительная по глубине, ширине и иерархии. Ведь одно дело произвольно выделять дискурсивные таксоны, а совсем другое – создавать целостную таксономическую конструкцию.

8. Так же как надо стремиться, чтобы дискурс не потерял свой терминологический характер, необходимо и функциональный стиль беречь от ненужного расширения, от расшатывания и нейтрализации его границ до такого уровня, когда он перестал бы быть четким термином. А это как раз и происходит в последнее время. Рассмотренный подход, в рамках которого функциональный стиль заменяется дискурсом, впитывается или нейтрализуется им, мы считаем не лишним экспериментированием, а примером как анализ может показать, что дискурс и функциональный стиль не одно и то же.

9. Мы пришли к выводу, что в противоположность неопределенному, точнее многозначному термину *дискурс* стоит ясный, однозначный термин *функциональный стиль*. Он точно указывал и указывает на то, что речь идет об использовании языка в определенных видах человеческой деятельности (литературе, публицистике, науке, делопроизводстве и повседневном общении), в которых господствует определенная функция языка (типа общения, сообщения и воздействия – эстетического, агитационного, пропагандного и др.). Поэтому является неоправданным механически заменять один термин другим. Но нам кажется целесообразным и оправданным искать точки соприкосновения, взаимного проникновения и переплетения.

Литература

- Вдовиченко А. В., 2002, *Дискурс – текст – слово*, Москва.
- Ворожбитова А. А., 2005, *Теория текста: Антропоцентрическое направление*, Москва.
- Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные структурные аспекты*, 2000, ред. С. А. Ромашко, Москва.
- Задворная Е. Г., 2000, *Субъект высказывания и дискурса: человек говорящий и человек мыслящий*, Минск.
- Карасик В. И., 2004, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Москва.
- Макаров М. Л., 2003, *Основы теории дискурса*, Москва.
- Медиадискурс: новые явления и новые подходы*, 2010, ред. Н. А. Кузьмина, Омск.
- Миронова Н. И., 1997, *Дискурс-анализ оценочной семантики*, Москва.
- Прохоров Ю. Е., 2004, *Действительность. Текст. Дискурс*, Москва.
- Розин В. М., 2000, *Типы и дискурсы научного мышления*, Москва.
- Романов А. В., 2005, *О статусе дискурсивного анализа в учебной коммуникации. – Языковая личность в дискурсе*, ред. А. А. Романов, Москва.
- Седов К. Ф., 2004, *Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции*, Москва.
- Тошович Бр., 2013, *Сильные и слабые стороны современных работ по дискурс-лингвистике. – Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики*, «La Table Ronde», вып. 2, ред. И. Ухванова, А. Кожина, Е. Савич, Минск.
- Ухванова И., Кожина А., Савич Е., 2013, *Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики*, «La Table Ronde», вып. 2, ред. И. Ухванова, А. Кожина, Е. Савич, Минск.

Ухванова-Шмыгова И., Маркович А., 2013, *Дискурс-категории: классификационный аспект*. – *Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики*, «La Table Ronde», вып. 2, ред. И. Ухванова, А. Кожина, Е. Савич, Минск.

Филлипс Л. Жд., Йоргенсен М. В., 2004, *Дискурс-анализ: Теория и метод*, Харьков.

Языковая личность в дискурсе, 2005, ред. А. А. Романов, Москва.

Kovačević M., Badurina L., 2001, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka.

Kovačević M., Badurina L., 2002, *Akademijski diskurs*. – *Riječki filološki dani*, Rijeka.

Tošović B., 2002, *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*, Graz.

Style and Discourse: Similarities and Differences

The paper provides a critical interpretation of too broad, nonterminological and trendy use of discourse in the linguistics and stylistics. The author emphasizes that the concept of discourse cannot replace and displace the notion of style because they are completely different concepts. The paper maintains that it is in the best interest of both, discourse theory and the theory of style, to determinate the clear distinction between these two terms.

Keywords: *Style, Discourse, Similarities Differences, discourse theory, theory of style*

Integracyjny wymiar współczesnej analizy dyskursu w świetle prac językoznawczej szkoły francuskiej

IRENA SZCZEPANKOWSKA
(*Białystok*)

Podjmując tradycję prezentowania na łamach „Stylistyki” różnych sposobów ujmowania zagadnień stylu i tekstu¹, sposobów ukształtowanych w różnych kręgach kulturowo-językowych, chcę tym razem poświęcić nieco więcej uwagi językoznawczym badaniom nad dyskursem, których wyniki prezentowane są w pracach francuskojęzycznych. Ich autorzy zaliczani są do szeroko pojmowanej „szkoły francuskiej”, choć niektórzy reprezentują szwajcarską lub belgijską wspólnotę frankofońską. Mam tutaj w szczególności na myśli prace takich autorów, jak: Jean-Michel Adam, Patrick Charaudeau, Catherine Kerbrat-Orecchioni i Dominique Maingueneau. Interesują mnie głównie zakres przedmiotowy badań, najważniejsze tradycje i źródła inspiracji oraz związki uprawianej przez wymienionych badaczy lingwistyki dyskursu z innymi dyscyplinami naukowymi, nie tylko językoznawczymi.

Francuska szkoła analizy tekstu i dyskursu, której tradycje sięgają połowy XX w., tj. klasycznych opracowań językoznawców i filozofów, takich jak: Émil Benveniste, Michel Foucault, Roland Barthes, Claude Chabrol, Oswald Ducrot,

¹ Mam tutaj na uwadze wnikliwy, systematyzujący główne problemy germanistycznej lingwistyki dyskursu, artykuł Zofii Bilut-Homplewicz (2013), zamieszczony w poprzednim numerze „Stylistyki”.

Algirdas J. Greimas, Gérard Genette, Tzvetan Todorov, Julia Kristeva, Michel Pêcheux i in., jest znana polskim badaczom². Dlatego też chcę swoje obserwacje skupić jedynie na wybranych aspektach problematyki prezentowanej w nowszych opracowaniach reprezentantów tej szkoły, a zwłaszcza na integracyjnych walorach uprawianej przez nich analizy dyskursu. Już pobieżny ogląd literatury przedmiotowej wskazuje na daleko idącą zbieżność zainteresowań językoznawców polskich i francuskich. Tradycja romańska w zakresie lingwistyki tekstu i dyskursu wydaje się nawet bliższa rodzimej niż germańska, mimo iż ta druga jest intensywniej od pewnego czasu przyswajana (także w postaci przekładów opracowań – zob. Beaugrande, Dressler 1990; van Dijk 2001; Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała 2009).

Refleksja nad wyodrębnionym obszarem badań lingwistycznych, związanym z szeroko rozumianym pojęciem „dyskurs”, które funkcjonuje od dawna w humanistyce i w publicznej komunikacji, może się przyczynić do wytyczenia najważniejszych kierunków badań i wyodrębnienia zakresu przedmiotowego analizy dyskursu w obrębie nauki o języku, a właściwie stylistyki, gdyż – jak zauważają lingwiści francuscy – trudno jest „wytyczyć granicę pomiędzy stylistyką i analizą dyskursu, ponieważ sama stylistyka [...] może przybierać kranco-wo różne postaci” (Charaudeau, Maingueneau 2002: 552), a zjawiska, które były przedmiotem badań Charles’a Bally’ego na początku XX w., „są dziś rozparcelowane pomiędzy istniejące teorie wypowiedzi językowej, pragmatykę, socjolingwistykę, analizę konwersacyjną, analizę dyskursu...” (Charaudeau, Maingueneau 2002: 552)³. Podobnie jak na gruncie słowiańskim, również we francuskojęzycznym środowisku naukowym podejmowano już od lat 80. ubiegłego wieku próby reintegracji różnych nurtów badań nad stylem, zwłaszcza w odniesieniu do tekstów literackich (zob. Moulinié 1986). Dominuje w takich syntezach aparat pojęciowy retoryki i poetyki ze względu na uprzywilejowanie literatury pięknej jako przedmiotu badań stylistycznych. Bardziej obiecujące z punktu widzenia językoznawców, którzy kładą nacisk na badanie innych niż

² Jej dokonania w zakresie teorii gatunków wypowiedzi przybliży opracowanie Haliny Grzmil-Tylutki (2007), a w zakresie stylu i kompozycji tekstów narracyjnych – rozprawa Bożeny Witosz (1997); odniesienia do nowszych prac na temat tekstu i dyskursu znajdujemy także w książce Janiny Labochy (2008) oraz w przetłumaczonej na język polski syntezie dwojga francuskich autorów (zob. Paveau, Sarfati 2009: 216–236).

³ Wszystkie cytaty z prac nietłumaczonych na język polski podaję w przekładzie własnym.

przekaz literacki sfer komunikacji językowej, wydają się prowadzone w ostatnim dwudziestolecu prace w zakresie lingwistyki tekstu i analizy dyskursu.

1. Analiza dyskursu jako kierunek integrujący językoznawcze badania nad stylem i tekstem

Poszczególne dyscypliny – wyrosłe ze stylistyki – ujmują, jak się wydaje, różne aspekty stylu jako złożonej, wielowymiarowej „humanistycznej struktury tekstu”, zgodnie z ujęciem Stanisława Gajdy (1983), który zauważa, że z badaniem tak złożonej kategorii można sobie radzić „na dwa sposoby: «sklejając» różne ujęcia w mniej lub bardziej całościowe konstrukcje poznawcze lub budując nowe koncepcje holistyczne o charakterze inter- i transdyscyplinarnym” (Gajda 2012a: 13). Frankofońska „analiza dyskursu” (*l’analyse du discours*) – „analiza” właśnie, a nie „teoria” – próbuje łączyć oba podejścia: spaja dorobek różnych językoznawczych teorii stylistycznych i tekstologicznych, rozszerzając ich aparat pojęciowy i metodologiczny na sferę integrującą analizę wypowiedzi z kontekstem sytuacyjnym, historycznym i społeczno-kulturowym. Dyskurs bowiem, sytuując się ponad czy też między tekstami, a więc będąc z definicji zjawiskiem intertekstualnym, przestrzenią, w której zanurzone są nasze wypowiedzi, jest zarazem uwarunkowany normami i procesami historyczno-społecznymi oraz doświadczeniem kulturowym i kompetencją komunikacyjną podmiotów. Sprzyja zatem budowaniu koncepcji interdyscyplinarnych, łączących naukę o języku (stylu i tekście) z pragmatyką komunikacji, socjologią (etnologią), historią, epistemologią i psychologią. Analiza uprawiana przez badaczy francuskich, którzy także postulują „reintegrację” rozproszonych *nomen omen* dyskursów wokół stylu i tekstu oraz włączenie ich w ogólną teorię języka (Adam 1997: 12), jest zapewne bliska „stylistyce integracyjnej”, postulowanej przez polskiego uczonego (Gajda 2012b), jeśli przyjmie się szerokie rozumienie podstawowej kategorii, jak w proponowanym ujęciu stylu:

Styl łączy się z ludzkim działaniem i jego wytworami, w tym z działalnością komunikacyjno-językową i tekstami. Ta działalność z natury ma charakter społeczny, dokonuje się w określonej konstelacji interakcyjnej oraz w pewnym kontekście społeczno-kulturowym. Tego zanurzenia nie da się oddzielić od stylu (Gajda 2012b: 14).

Pewnym problemem jest to, iż zarówno w określonych szkołach stylistyki (zwłaszcza w tradycji retorycznej i literaturoznawczej oraz w lingwistyce struk-

turalistycznej), jak i w potocznym użyciu zakorzeniło się węższe, redukcjonistyczne w istocie, rozumienie „stylu” (np. jako inwentarza środków wyrazu, przypisanych określonym funkcjonalnie sferom komunikacji i podlegających selekcji na potrzeby konkretnego tekstu). Styl zatem często jest oddzielany od szerokiego kontekstu uwarunkowań, z którym genetycznie niejako związane jest (zwłaszcza w pracach Michela Foucaulta – zob. niżej punkt 3) pojęcie dyskursu, co znajduje odzwierciedlenie w definicjach kategorii. W opracowaniach słownikowych, takich jak cytowany tutaj *Dictionnaire d'analyse du discours* (zob. Charaudeau, Maingueneau 2002: 185–190), objaśnienia przybierają zwykle postać obszernych artykułów, uporządkowanych podobnie jak w modelu definicji kognitywnej – objaśniane pojęcie (*discours*) jest zatem przybliżane odbiorcy poprzez fasety ujmujące określone aspekty złożonej kategorii, które można wyszczególnić w następującej kolejności:

- a) „sekwencja zdań”;
- b) „użycie języka” (*parole vs langue*);
- c) „tekst w kontekście” (kontekst oznacza tutaj warunki tworzenia i odbioru wypowiedzi);
- d) „transfrastyczność” (organizacja na poziomie ponadzdaniowym, np. struktury gatunkowej);
- e) „ukierunkowanie” (orientacja na cel związana z intencją nadawcy i przebiegiem czasowym wypowiedzi);
- f) „forma działania” (akt mowy połączony z czynnościami pozawerbalnymi, realizowany w pewnych ramach psychospołecznych);
- g) „interaktywność” (prototypowy model konwersacyjny, zakładający wymianę werbalną pomiędzy uczestnikami interakcji);
- h) „kontekstualność” (wyznaczanie kontekstu i jego modyfikowanie w wypowiedzi);
- i) „podporządkowanie normom społecznym” (np. regułom konwersacyjnym, obyczajom komunikacyjnym);
- j) „interdyskursywność” (usytuowanie wobec innych dyskursów jako warunek rozumienia danej jednostki dyskursywnej).

W świetle powyższych wyznaczników analizowana jednostka sytuuje się na najwyższym piętrze struktury *parole* jako użycia systemu językowego; jest niejako produktem operacji werbalnych niższego rzędu, lecz pełni zarazem funkcję spajającą czynność mówienia z wielowymiarowym kontekstem, na który składają się osobowi uczestnicy, określone ramy przestrzenne i czasowe, uwa-

runkowania sytuacyjne i psychospołeczne interakcji, a nade wszystko „świat dyskursów” powiązanych siecią zmiennych relacji. Usytuowanie danego dyskursu wobec innych nazwano w szkole francuskiej „interdyskursywnością” (Charaudeau, Maingueneau 2002: 324). Nazwa *l’interdiscours* – utworzona na wzór terminu *l’intertexte* ‘intertekst, intertekstualność’ (por. podobnie zbudowane nominacje z morfemem *inter-*, jak *l’interculturel*, *l’interlangue*) – sugerująca heterogeniczność oraz dialogiczność oznaczanego zjawiska, jest też *per analogiam* stosowana w pracach analityków dyskursu w odniesieniu do zespołu gatunków mowy, które oddziałują na siebie w danej konfiguracji, podczas gdy intertekstualność sprowadza się do „odgłosów” jakiegoś tekstu (lub kilku tekstów) w określonej wypowiedzi, niezależnie od jakiegokolwiek zróżnicowania gatunkowego (Adam 1999: 85). W szerszym zakresie „interdyskurs” oznacza „zbiór jednostek dyskursywnych [...], z którymi określony dyskurs wchodzi w jawną lub niejawną relację” (Charaudeau, Maingueneau 2002: 324). Uczestniczą one w budowaniu jego znaczenia, przy czym „sens dyskursywny” przypisuje się zarówno słowom, które zyskują metaforyczne odniesienia jako elementy wyrażen sfrazeologizowanych, jak i większym jednostkom dyskursywnym, np. wypowiedziom referowanym, tj. przytaczanym (fr. *le discours rapporté*), a więc podporządkowanym „metadyskursowi” (*le métadiscours / la métacommunication*). W pole semantyczne „interdyskursu” – oprócz wymienionych wyżej kategorii – wchodzi wszelkie pojęcia odnoszące się do „interakcji” między słowami / indywidualnymi aktami mowy / tekstami / gatunkami mowy / dyskursami, a więc kategorie takie, jak: „definicja”, „konotacja”, „metafora”, „metonimia”, „frazeologia”, „nominacja”, „terminologizacja”, „argotyżacja”, „anafora”, „koreferencja”, „argumentacja”, „pastisz”, „polemika”, „parafraza”, „polifonia”, „dialogowość”, „układ temat-remat”, „inferencja”, „inter-, para-, hiper- i architekstualność”, „makroakt mowy”, „plan tekstu”, „superstruktura” i wiele innych (zob. Charaudeau, Maingueneau 2002). Są to, jak widać, pojęcia zadomowione w retoryce i stylistyce, w pragmatyce językowej, w teorii dzieła literackiego i tekstologii językoznawczej.

Natura przedmiotu badawczego, w świetle zrekonstruowanego wyżej opisu, obliguje niejako lingwistów – jak już wyżej podkreślaliśmy – do wyjścia poza kategorie ściśle językowe i zintegrowania czynności werbalnych z innymi domenami naszego doświadczenia. Interesujące obserwacje wiążą się obecnie ze wzbogacaniem tradycyjnej lingwistyki (a właściwie gramatyki) tekstu i dyskursu o wymiar kognitywny, czyli ukazanie tego, jak pewne zasoby wiedzy, prze-

konań i doświadczeń są magazynowane i porządkowane w naszej pamięci oraz w jaki sposób te zasoby organizują nasze codzienne czynności i relacje społeczne, które w dużej mierze sprowadzają się do wypełniania pewnych „schematów”, czyli „skryptów kulturowych”. W „pamięci dyskursywnej” przechowujemy także „scenariusze” zachowań komunikacyjnych (werbalnych i niewerbalnych) – swoiste „prakseogramy” (zob. hasło *les praxéogrammes* w: Charaudeau, Maingueneau 2002: 462), które korespondują w pewien sposób z „prototypami tekstowymi” w ujęciu Jeana-Michela Adama (1992) jako pewnymi typowymi układami sekwencji pragmatycznych (aktów illokucyjnych i spójnych stereotypów rzeczywistości) oraz kompozycyjnych. Takie prototypowe schematy są składnikami naszej „kompetencji komunikatywnej”, tzn. ułatwiają uczestnikom interakcji budowanie i interpretowanie dyskursów, również takich, które odbiegają od prototypu (por. „alternacyjne” i „adaptacyjne” wzorce wypowiedzi w koncepcji polskiej badaczki: Wojtak 2008). Włączenie aspektów kognitywnych do analizy dyskursu implikuje jej bliższe związanie z refleksją natury filozoficznej, psychologicznej i semantycznej, co dokumentują prace zarówno badaczy francuskich (zob. Paveau 2006; Charaudeau, Maingueneau 2002), jak i polskich (Miczka 2002; Krauz, Gajda 2005).

Uwzględnienie szerszego kontekstu społeczno-kulturowego w analizie dyskursu łączy się z kolei choćby z adaptacją na gruncie europejskim amerykańskiej tradycji badań tzw. etnografii mowy, stawiającej sobie zadanie opisu lokalnych (zróżnicowanych etnicznie czy środowiskowo) obyczajów komunikacyjnych w kontekście wierzeń, praktyk i norm danej wspólnoty dyskursywnej. Ten zwrot etnolingwistyczny podkreślają także francuscy badacze (zob. Maingueneau 1992), lecz trzeba zauważyć, iż nie jest to nurt uprzywilejowany w językoznawczej analizie dyskursu, co wiąże się być może z szerszym problemem interdyscyplinarności badań humanistycznych (zob. uwagi na ten temat w punkcie 3. niniejszego artykułu).

2. Związek frankofońskiej lingwistyki dyskursu z innymi dyscyplinami językoznawczymi

Podobnie jak polscy badacze (zob. artykuły Jerzego Bartmińskiego, Stanisława Gajdy, Anny Duszak, Bożeny Witosz, Marii Wojtak i innych, opublikowane w: Ostaszewska, Cudak 2008, oraz opracowania syntetyzujące: Wilkoń 2002; Witosz 2005; Labocha 2008; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska

2009)⁴, francuscy lingwiści także kładą nacisk na wyróżnienie typów dyskursu i opis wyznaczników gatunkowych różnego rodzaju wypowiedzi (Adam 1992; 1999); na wyodrębnienie ich realizacji prototypowych i niestandardowych (Adam 1992), a także na opis wyznaczników kompozycji i stylu różnego rodzaju tekstów, zwłaszcza narracyjnych (Adam 1995; Maingueneau 1990), co wiąże się z tradycyjnie uprzywilejowanym statusem teorii dzieła literackiego, a w jej ramach poetyki oraz genologii i stylistyki literackiej.

Przedmiotem szczegółowych analiz są także uwarunkowania pragmatyczne (sytuacyjne) i społeczne różnych rodzajów dyskursów, przede wszystkim potocznych interakcji werbalnych (Kerbrat-Orecchioni 1990; Reboul, Moeschler 1998a) czy debat medialnych (Charaudeau 1994; 1997; Moirand 2007). Autorki skupiają się na pozycji uczestników, stosowanych przez nich strategiach dyskursywnych (Kerbrat-Orecchioni 1990–1994; 1996; 1997), typach argumentacji i figurach stylu (Moeschler 1995). Analizy codziennych konwersacji i debat publicznych są także podejmowane przez polskich językoznawców (zob. m.in.: Boniecka 1999; Żydek-Bednarczuk 1994; Witosz 2006), którzy jednak w mniejszym stopniu niż ich francuscy koledzy zaadaptowali XX-wieczne socjologiczne teorie interakcjonizmu, rozwijające się głównie na gruncie anglosaskim, na co zwraca uwagę Stanisław Gajda (2006: 28), postulując włączenie pewnych inspiracji płynących z tych teorii w paradygmat „stylistyki pragmatycznej”, która wraz z paradygmatem funkcjonalnym i kognitywnym wyznaczałaby ramy „stylistyki integralnej” (Gajda 2006: 28). Współpraca interdyscyplinarna nie jest jednak najmocniejszą stroną również francuskiej szkoły analizy dyskursu. Wydaje się ona natomiast, w większym stopniu niż polska, „podmiotocentryczna”⁵: anektuje, integruje i rozwija problematykę *subjectivité* w szerokim zakresie, jaki kategorii tej nadała Catherine Kerbrat-Orecchioni (1980), tj. bada wszelkie ślady obecności podmiotu w wypowiedziach, takie jak: zaimki osobowe i inne wyrażenia deiktyczne (relatywizujące dyskurs wobec sytuacji związanej z aktem mowy i usytuowaniem podmiotu mówiącego), językowe wykładniki perspektywy (punktu widzenia) i pozycji mówiącego wo-

⁴ Literatura z zakresu stylistyki, lingwistyki tekstu i pragmatyki językowej jest już tak bogato reprezentowana na gruncie polskim, że nie sposób wymienić tu wszystkich opracowań dotyczących rozważanej problematyki.

⁵ O tym, jak usytuowanie podmiotu mówiącego w centrum uwagi lingwistyki wpływa obecnie na przeformułowanie tradycyjnych kategorii i celów nauki o języku, piszą również polscy badacze (zob. Witosz 2009).

bec innych uczestników interakcji, a także różnego rodzaju modalizatory, wyrażenia afektywne i waloryzujące.

Analiza dyskursu, prezentowana w pracach francuskich badaczy, jest najściślej związana z pragmatyką komunikacji (zob. Maingueneau 1990; 2009; Charaudeau, Maingueneau 2002; Kerbrat-Orecchioni 1990–1994; 1996); można by wręcz powiedzieć, że jest to pragmatyka dyskursu⁶, włączająca w swój obszar przede wszystkim pojęcia teorii aktów mowy Johna Austina i Johna Searle’a, koncepcję maksym konwersacyjnych i implikatur Herberta Grice’a oraz różne teorie wypowiedzi i komunikacji językowej (zob. zwłaszcza prace: Reboul, Moeschler 1998a; 1998b). Obejmuje zatem badania nad takimi kategoriami, jak: rodzaje dyskursu, funkcje wypowiedzi i różne aspekty sytuacji komunikacyjnej (warunki tworzenia i odbioru komunikatów, kanały przekazu, miejsca i obiekty dyskursu), a zwłaszcza uczestnicy interakcji (*les sujets du discours*), ich role i pozycje (autor, nadawca, odbiorca, czytelnik, słuchacz, podmiot mówiący i in.), emocje, czynności i zachowania parawerbalne. Teoria aktów mowy jest w literaturze frankofońskiej wzbogacana o kategorie analityczne, których sens modyfikuje się zazwyczaj według potrzeb uprawianej dyscypliny. Z psychologii i teorii „maksym konwersacyjnych” Grice’a zaczerpnięto pojęcie „zasad aktu mowy” (Charaudeau 1995). Zasady te (tj. reguły „wpływu”, „wymiany”; „regulacji” i „relewancji”) odnoszą się do współpracy partnerów dyskursu, którzy wzajemnie na siebie oddziałują; wymieniają się rolami nadawcy i odbiorcy; podejmują działania służące podtrzymaniu lub przerwaniu kontaktu i wykorzystują swoją kompetencję dyskursywną w celu zrealizowania określonych intencji i spełnienia oczekiwań partnera.

Z pragmatycznym wymiarem analizy dyskursu wiążą się przede wszystkim badania zachowań konwersacyjnych. Nurt ten narodził się w USA w latach 70. ubiegłego wieku, a we Francji zaawansowane prace w tym zakresie prowadzi od lat 90. XX stulecia Catherine Kerbrat-Orecchioni (1990–1994; 1996), włączając je w nurt analizy dyskursu, która według badaczki ma zakres szerszy, gdyż obejmuje także komunikaty monologowe realizowane w różnych sferach komunikacyjnych, podczas gdy obserwacje francuskiej lingwistki skupiają się na potocznych dialogach (Kerbrat-Orecchioni 1997: 24). Codzienne rozmowy uważa za prototypową realizację dyskursu: „konstrukcję zespołową”, rezultat społecznej współpracy, której partnerzy „nieustannie uzgadniają, jakie zacho-

⁶ Kontekst pragmatyczny stanowi, jak się wydaje, najważniejszy pomost łączący tradycyjną stylistykę z analizą dyskursu (zob. Witosz 2001).

wania będą respektowane, i «negocjują» [...] różne składniki konwersacji” (Kerbrat-Orecchioni 1997: 24–25): znaczenie użytych słów, poglądy na dany temat, pozycję w dyskursie, rodzaj (gatunek, scenariusz) wymiany komunikacyjnej i inne. Badaczka wiąże z analizą codziennych rozmów także wykładniki „subiektywności” wypowiedzi (deiksy, modalności i wartościowania). Uprawiana we Francji analiza konwersacji – choć skupiona na zachowaniach werbalnych członków współczesnego społeczeństwa francuskiego – obejmuje również zagadnienie komunikacji międzykulturowej (*l’interculturel*), czyli uwarunkowanej kulturowo odmienności zachowań dyskursywnych członków różnych zbiorowości (tworzących także mniejszościowe wspólnoty w ramach jednego wielokulturowego społeczeństwa). Adaptując zasadnicze koncepcje i metody badań „pragmatyki kontrastywnej”, prezentowane w literaturze anglojęzycznej, i nawiązując do prac socjologicznych Ervinga Goffmana, cytowana wyżej badaczka przywołuje wywodzące się z retoryki pojęcie „etosu” (*l’ethos*) w celu opisanie „zachowań komunikacyjnych członków danego społeczeństwa ze względu na przyjęty w nim model «idealnej» komunikacji” (Kerbrat-Orecchioni 1997: 27). Etos związany jest z kształtowaniem w dyskursie obrazu samego siebie i innych (Kerbrat-Orecchioni 1980: 20). Ważne zatem są nie tylko ramy sytuacyjne dialogu, strategie dyskursywne partnerów (takie jak negocjacje) i efekty ich działań (porozumienie lub konflikt), lecz także szersze konteksty kulturowe interakcji (systemy wiedzy uczestników dyskursu, wierzenia, opinie, skrypty kulturowe, rytuały zachowań, schematy poznawcze) oraz normy społeczne (np. reguły grzecznościowe). Pojęcie etosu zakorzeniło się pracach francuskich analityków dyskursu (por. Maingueneau 1991; Adam 1999). Dominique Maingueneau (2009: 60) wiąże to pojęcie nie tylko z rolą społeczną i statusem mówiącego, lecz także z jego charakterem i cielesnością. Zdaniem tego badacza każdy gatunek mowy projektuje stereotypowe role (odnoszące się do zachowania, wyglądu, charakteru *etc.*), które narzucają mówiącemu w pewnym zakresie obraz siebie samego (np. etos profesjonalnego urzędnika czy charyzmatycznego przywódcy). „Etos dyskursywny” nie jest zatem rezultatem całkowicie wolnego wyboru, choć indywidualny podmiot może swoim zachowaniem umacniać dany stereotyp lub go modyfikować.

Mocne ukierunkowanie pragmatyczne analizy dyskursu decyduje o zakresie uwzględniania przez francuskich językoznawców innych tradycji badań nad językiem i komunikacją. Korzystają oni zatem z dorobku klasycznej retoryki, zwłaszcza w zakresie teorii argumentacji jako dziedziny łączącej badania nad

stylem (tropy, figury myśli, toposy) z logiką (dialektyką, czyli sztuką układania sylogizmów i wnioskowania), etyką komunikacji (etosem) i gramatyką (sztuką poprawnego i jasnego wyrażania myśli). Jako wszechstronną teorię komunikacji odkrył retorykę na nowo (również dla francuskich analityków dyskursu – zob. Adam 1992; Moeschler 1995) belgijski uczony Chaim Perelman (1977), stosując ją przede wszystkim w analizie dyskursu prawniczego (zob. Szczepankowska 2011: 158–159). W polu widzenia badaczy dyskursu znajdują się także metakomunikaty i presupozycje oraz tropy retoryczne związane z różnego rodzaju przekształceniami komunikatów (takie jak: parafrazy, pastisze, generalizacje, uszczegółowienia itp.).

Niewątpliwie badania nad dyskursem bazują przede wszystkim na dorobku językoznawczej nauki o tekście, której zakres jest modyfikowany (rozszerzany) tak, by przekraczać granice zdania i wypowiedzi (jako jednostki złożonej ze zdań) i zajmować się – jak deklaruje Jean-Michel Adam (1999: 35) – „praktykami dyskursywnymi”, a więc współdziałaniem interakcji werbalnych, języków, stylów i gatunków mowy w procesie tworzenia i interpretowania tekstów. Wiele miejsca we francuskiej szkole analizy dyskursu (podobnie jak w wymienianych wyżej pracach polskich lingwistów) zajmują różne koncepcje typologizacji przedmiotu badań: na ogólnym poziomie mówi się o „typach” (*les types*) dyskursu i przypisanych im „rodzajach” (*les genres*), które wydają się bliskie „gatunkom mowy”, sądząc z podawanych zestawień: np. do „typu” dyskursu religijnego przypisane są takie „rodzaje”, jak: przysięga, książeczka do nabożeństwa, msza, pieśń (Maingueneau 2009: 129). Typy dotyczą ogólnych kategorii wyodrębnianych według zróżnicowanych kryteriów: lingwistycznych, funkcjonalnych i społeczno-komunikacyjnych. Nawiązując do klasycznego rozróżnienia *discours* vs. *histoire* Émila Benveniste’a, współcześni badacze francuscy wprowadzili podział dyskursu na „sprzężony” (fr. *embrayé*) z kontekstem sytuacyjnym aktu mowy (za pomocą wyrażen deiktycznych) i „niesprzężony” (*non-embrayé*). Pierwszy charakterystyczny jest dla naszych codziennych rozmów czy takich gatunków pisanych jak list; drugi jest właściwy opowiadaniom, tekstom naukowym, przysłowiom itp. (Maingueneau 2009: 52–53). Inny podział został przeprowadzony ze względu na rodzaj „sekwencji” jako układ jednostek propozycjonalnych pośredniczący między zdaniem a tekstem: Jean-Michel Adam (1992) wyróżnia kilka takich typów sekwencyjnych (dyskursywnych): „narracyjny”, „deskryptywny”, „argumentacyjny”, „eksplikatywny”, „dialogiczny”,

z których jeden (prototypowy dla danego gatunku) zwykle dominuje w tekście, choć zazwyczaj mieszają się w nim różne układy sekwencji.

Najczęściej jako przedmioty analizy dyskursu wydzielane są określone typy związane z wyodrębnionymi społecznościami komunikatywnymi, np. dyskurs „prawniczy”, „ekonomiczny”, „polityczny”, „filozoficzny”, „feministyczny” itp. Każdy z nich tworzy „pole dyskursywne” (wydzielane przez badacza w „uniwersum dyskursów”), w którym konkurują ze sobą określone „formacje dyskursywne” (np. szkoły filozoficzne czy doktryny polityczne), zajmując w nim różne pozycje (centralne lub peryferyjne) na danym etapie historycznym. Układy takie są zatem niestałe; podlegają grze zmiennych czynników (Charau-deau, Maingueneau 2002: 97). Ze względu na ograniczone ramy niniejszego artykułu nie możemy się tutaj zagłębiać w bardziej szczegółową analizę kryteriów różnych typologizacji świata dyskursów, choć jest to istotny przedmiot refleksji francuskich lingwistów (zob. więcej na ten temat w pracach: Grzmil-Tylutki 2007; Paveau, Sarfati 2009: 217–227).

3. Lingwistyczne badania nad dyskursem

w świetle spuścizny naukowej Michela Foucaulta
– problem interdyscyplinarności

Można by się spodziewać, że najważniejszym źródłem wspólnych inspiracji językoznawczej teorii dyskursu w Polsce i we Francji są tłumaczone także na język polski prace semiotyczno-strukturalistyczne klasyków francuskich Michela Foucaulta i Rolanda Barthes’a, a zwłaszcza pierwszego z nich. Barthes bowiem, podobnie jak inni klasyki francuscy wymienieni we wstępie do niniejszego tekstu, uprawiał raczej gramatykę tekstu narracyjnego, odwołując się do tradycji retorycznych; Foucault natomiast upowszechnił pojęcie „dyskurs” i nadał mu nowy, szeroki sens (w stosunku do etymologicznego znaczenia i potocznych użyć). Dzieła wspomnianych uczonych nie są jednak często przywoływane przez polskich językoznawców ani też specjalnie eksponowane jako źródło inspiracji tematycznych czy metodologicznych w pracach współczesnych lingwistów francuskich (np. w podstawowych syntetyzujących opracowaniach: Charau-deau, Maingueneau 2002; Maingueneau 2009 nawiązaniom do spuścizny Foucaulta poświęca się niewiele uwagi, a nazwisko Barthes’a w ogóle się nie pojawia), podobnie zresztą jak w opracowaniach anglojęzycznych (szerzej prezentowanych w: Duszak 1998); w przeciwieństwie do tradycji germani-

stycznej, w której – jak dowodzi Wolfgang Heinemann (2012) – istnieje silny nurt analizy dyskursów, nawiązujący zwłaszcza do prac autora *Archeologii wiedzy*. Foucault badał reguły umożliwiające funkcjonowanie takich a nie innych wypowiedzi w ramach dyskursu, ustanawiające zakazy i tematy tabu oraz pewne ograniczenia sytuacyjne i społeczne. Nie zajmował się natomiast strukturą i realizacją językową wypowiedzi, co jest głównym przedmiotem lingwistyki tekstu i analizy dyskursu w pracach francuskich i polskich językoznawców.

Zgodnie z koncepcją Foucaulta (1977) dyskurs jest rozumiany najczęściej jako kategoria obejmująca otwarte zbiory wypowiedzi mówionych lub pisanych, łączących się tematycznie, niekiedy także formalnie; uwarunkowanych określonymi normami i procesami społeczno-historycznymi. Sieci dyskursów – jako nośniki aktualnej wiedzy zbiorowości – stanowią narzędzia praktyki społecznej i sprawowania władzy, a nasze zachowania komunikacyjne (wypowiedzi, teksty), modelowane zgodnie z pewnymi regułami myślenia wytworzonymi przez społeczność, są podporządkowane panującym „formacjom dyskursywnym”, tj. interpretowane na tle całego „archiwum” wypowiedzi będących „funkcją, która przenika obszar struktur i jednostek możliwych i dzięki której zjawiają się one z konkretną zawartością w czasie i przestrzeni” (Foucault 1977: 116). Nawiązująca do koncepcji francuskiego myśliciela niemiecka szkoła lingwistyczna z Duisburga „bada dyskursy zaangażowane w aktualne tematy polityczne i ich funkcję legitymizującą władzę w społeczeństwie obywatelsko-kapitalistycznym” (Bilut-Homplewicz 2013: 33). We Francji podobnego typu analizą dyskursów, które składają się na określone „formacje ideologiczne”, zajmował się w latach 70. i 80. XX w. Michel Pêcheux (zob. wybór jego tekstów w: Maldidier 1990: 97–132). Analiza ta ma związek z semantyką historyczną (badanie zmiany znaczenia słów, które przechodzą z jednego dyskursu do drugiego), z teorią poznania (penetrowanie zbiorowej świadomości) i historią polityczną w ujęciu marksistowskim (Pêcheux 1975). Nie jest to jednak główny kierunek badań nad dyskursem czy raczej dyskursami (ideologicznymi, politycznymi, religijnymi i in.) we współczesnej lingwistyce francuskiej, która stroni dziś zwłaszcza od metodologii strukturalistycznej i zgłębiania ideologicznych kontekstów.

Problem z włączeniem spostrzeżeń autora *Słów i rzeczy* do lingwistycznej teorii dyskursu wiąże się również, jak można mniemać, ze stylem jego pism. Rozważania Foucaulta mają charakter wybitnie analityczny. Wywód epistemologiczny przyjmuje postać erudycyjnej narracji kształtowanej w indywidualnym,

eseistycznym, dość hermetycznym stylu. Wprowadzane kategorie metajęzykowe pełnią funkcję operacyjną, ale rzadko są definicyjnie (eksplicytnie) objaśniane; autor raczej pozostawia odbiorcy trud interpretacji kluczowych pojęć (takich jak: „dyskurs”, „formacje dyskursywne”, „archiwum wiedzy”, *episteme* i in.) na bazie wyekscerpowanych z tekstu kolokacji nazw. Filozof stroni zdecydowanie od klarownych klasyfikacji zjawisk i prostoty binarnego uporządkowania przedmiotów reprezentacji. Uprzywilejowaną figurą jego stylu wydaje się metonimia: płynne operowanie nazwami, które są przenoszone na różne powiązane ze sobą obiekty. Tymczasem francuska lingwistyka (a w jej ramach stylistyka, tekstologia, analiza dyskursu itp.) jest przesiąknięta duchem różnicy, opozycji, antonimii: eksplikacje i interpretacje są podporządkowane operacjom klasyfikowania i definiowania (w podstawowym etymologicznym sensie łac. *definire* ‘oddzielać, odgradzać’), tj. precyzyjnego odróżniania pojęć w ramach nomenklatury danej dyscypliny naukowej. W pracach francuskich analityków dyskursu (por. zwłaszcza: Adam 1992; 1999; Maingueneau 2009) znajdziemy zatem przede wszystkim rozważania nad genezą pojęć, uściślenia definicji i typologizacje badanej domeny kognitywnej. Foucault zamiennie (metonimicznie) posługuje się takimi nazwami, jak: *episteme* – „archiwum wiedzy” – „korpus (encyklopedia) wiedzy”; „system pozytywnych modalności” – „modus bytu i ładu” – „system ideologiczny”; „dyskurs” – „formacja dyskursywna” – „kod kulturowy” – „system komunikacyjny” itp. Francuscy badacze stylu i tekstu dążą natomiast do szczegółowego rozróżnienia pojęć (zob. Adam 1992: 15), np. takich jak: *la phrase* (zdanie jako abstrakcyjny konstrukt) – *l’énonciation* (akt mowy/wypowiedzenia) – *l’énoncé* (wytwór aktu mowy, konkretna wypowiedź mówiona lub pisana) – *le texte* (abstrakcyjny wzorzec kompozycyjny, do którego odnoszone są empiryczne wypowiedzi jako teksty zrealizowane) – *le discours* (połączenie wypowiedzi/tekstów z kontekstem) itd. W kontakcie z tak uporządkowanym dyskursem metajęzykowym odbiorca ma poczucie ładu (choć nieco nużące) i zarazem pewnego rodzaju komfortu, jakie towarzyszą nam podczas spaceru po francuskim ogrodzie. Wraz z Foucaultem zapuszczamy się natomiast w tajemniczy i frapujący gąszcz pojęć i relacji, przez który trzeba się z trudem przedzierać bez gwarancji osiągnięcia jasnego oglądu rzeczy. Pochodzące z jego dzieł niedookreślone pojęcia, takie jak „formacja dyskursywna”, są obecnie rzadko używane w pracach językoznawczych lub precyzowane w sposób odległy od pierwotnych ujęć: termin ten Dominique Maingueneau (2009) proponuje odnosić do „zbiorów tekstowych konstruowanych przez bada-

cza niezależnie od podziału na typy, rodzaje, rejestry dyskursu” (Maingueneau 2009: 65), lecz ze względu na pewne wspólne odniesienia historyczne (np. „dyskurs rasistowski, postkolonialny” itp.). Częściej tworzy się nowe określenia, wokół których nie narosły jeszcze kontrowersje związane z szerokim zakresem użycia w wielu obszarach naukowych. Do takich pojęć należą objaśniane wyżej kategorie: „pole dyskursu” i „interdyskursywność”.

Ze względu na różnice celów analizy i metajęzyka stosowanego przez Foucaulta i współczesnych badaczy dyskursu nawiązania do prac filozoficznych autora *Archeologii wiedzy* są dziś we francuskiej szkole językoznawczej niezbyt eksponowane, co ma jednakże pewien negatywny skutek dla rozważanej tutaj roli dyscypliny zwanej „analizą dyskursu” jako nurtu mającego zintegrować nauki o języku z innymi naukami społecznymi (historyczna, społeczno-kulturowa, psychologiczna i pragmatyczna kontekstualizacja dyskursu jest wszak istotnym wyznacznikiem przedmiotu badawczego). Foucault właśnie łączył filozoficzny namysł nad naturą znaków językowych i ich użyciem w różnych obszarach komunikacyjnych z rozważaniami nad historią cywilizacji (rozwojem narzędzi i praktyk społecznych), kształtowaniem się dominujących kodów kulturowych (skryptów, wierzeń i stereotypów), z refleksją na temat zbiorowej świadomości, roli ideologii i polityki⁷. Próżno szukać tak rozbudowanej warstwy interdyscyplinarnych odniesień w pracach wymienionych na wstępie lingwistów francuskich. Niewątpliwie indywidualna erudycja i inwencja autora *Historii szaleństwa w dobie klasycyzmu* byłaby trudna do naśladowania; istotnym ograniczeniem wydaje się jednak nade wszystko dominująca od drugiej połowy XX w. autonomizacja nauk humanistycznych, tj. zgodny ze strukturalistycznym paradygmatem i narzucony przez pozytywistyczny scjentyzm wymóg specjalizacji oraz ścisłości badań prowadzący do selekcji danych według kryterium ich podatności na eksperymentalną weryfikację i formalizację. Dominacja fonologii i różnych gramatyk strukturalnych (także w analizie tekstu) w nauce o języku to jeden z efektów tego paradygmatu. Innym jest organizacja kształcenia uniwersyteckiego, generująca specjalizację (ściśle ukierunkowanie zainteresowań), która nie sprzyja interdyscyplinarności badań, szczególnie pożądaney, jak się

⁷ Określając przedmiot swoich badań jako „archeologię wiedzy”, która odsłania pewien „ład i modalności jego istnienia” w naszej kulturze, poczynając od XVI w. (Foucault 2006: 10), filozof wytycza zarazem szerokie, interdyscyplinarne terytorium swoich dociekań nad tym, „jakie modalności ładu zostały rozpoznane, ustalone i powiązane z przestrzenią i czasem, aby stworzyć pozytywne podłoże wiedzy, która rozwijana będzie w gramatyce i w filologii, w historii naturalnej i w biologii, w studiach nad bogactwem i w ekonomii politycznej” (Foucault 2006: 10).

wyduje, w humanistyce. Foucault, mimo stosowanej przezeń strukturalnej metodologii w opisie zjawisk społecznych, reprezentuje jeszcze formację intelektualną, dla której ideał „renesansowego uczonego” nie był anachroniczny, a semiotyka – jako nauka o szeroko rozumianych systemach znakowych – podtrzymywała ten wzorzec wszechstronnie wykształconego humanisty.

Nie wyczerpując w tym miejscu, rzecz jasna, wyliczenia powodów i konsekwencji zmiany paradygmatu w odniesieniu do nauk humanistycznych, stwierdzić należy, że postulaty „integrującej” stylistyki – analizy dyskursu czy w ogóle lingwistyki – uzasadniane heterogeniczną naturą przedmiotu badań (języka, stylu czy dyskursu) zderzają się dziś, paradoksalnie, z barierą istniejącą po stronie samych badaczy, ukształtowanych w warunkach autonomizacji dyscyplin naukowych i wąskich specjalizacji. Toteż zarówno polska, jak i francuska lingwistyka dyskursu jest jednak skupiona na językowym (komunikacyjnym) wymiarze badanych zjawisk, a jej funkcja integracyjna sprowadza się do uwzględniania w analizach dorobku teoretycznego i metodologicznego pokrewnych dziedzin, takich jak stylistyka (z włączeniem tradycji retoryki i teorii dzieła literackiego), pragmatyka językoznawcza (zwłaszcza teoria aktów mowy i analiza konwersacji) oraz lingwistyka tekstu (szczególnie genologia językoznawcza i literacka). „Transdyscyplinarność” jako interpretacja funkcjonowania dyskursów w kontekście szerszych zjawisk społeczno-kulturowych, procesów historycznych, uwarunkowań psychologicznych itp. stanowi dziś, jak się wydaje, zbyt duże wyzwanie dla indywidualnej kompetencji badacza i pozostaje w znacznej mierze tylko postulatem. Współpraca przedstawicieli różnych dyscyplin napotyka z kolei trudności związane z nieprzystawalnością metajęzyka poszczególnych nauk, preferowaniem przez ich reprezentantów zróżnicowanych teorii, narzędzi i metod badawczych. Pokonanie tych trudności nie jest możliwe bez istotnych zmian w modelu kształcenia uniwersyteckiego, zwłaszcza humanistycznego, w całej Europie, co już się w pewnej mierze dokonuje, lecz to osobny temat, wart poważnej refleksji akademików.

Literatura

- Adam J.-M., 1992, *Les Textes, types et prototypes. Récit, description, argumentation, explication et dialogue*, Paris.
- Adam J.-M., 1995, *Le Texte narratif*, Paris.
- Adam J.-M., 1997, *Le Style dans la langue. Une reconception de la stylistique*, Lausanne.
- Adam J.-M., 1999, *Linguistique textuelle. De genres de discours aux textes*, Paris.

- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Beaugrande R.A. de, Dressler W.U., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*. Przeł. A. Szwedek, Warszawa.
- Bilut-Homplewicz Z., 2013, *Między wieloznacznością a uprecyzjowaniem pojęcia „dyskurs”*. *Miejsce tekstu w germanistycznych ujęciach dyskursu*, „Stylistyka”, XXII, s. 27–46.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*, Wrocław.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu – teoria i praktyka*, Lublin.
- Charaudeau P., 1995, *Une analyse sémiolinguistique du discours*, „Langages”, n° 117, s. 96–111.
- Charaudeau P., 1994, *Le contrat de communication médiatique*, „Le Français dans le monde”, numéro spécial: *Médias, faits et effets*, Paris, s. 8–19.
- Charaudeau P., 1997, *Les conditions d’une typologie des genres télévisuels d’information*, „Réseaux”, n° 81, s. 79–101.
- Charaudeau P., Maingueneau D. (éd.), 2002, *Dictionnaire d’analyse du discours*, Paris.
- Dijk T.A. van (red.), 2001, *Dyskurs jako struktura i proces*. Przeł. i wybór tekstów G. Grochowski, Warszawa.
- Duszak A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Foucault M., 1977, *Archeologia wiedzy*. Przeł. A. Siemek, wstęp J. Topolski, Warszawa.
- Foucault M., 2006, *Słowa i rzeczy*. Przeł. T. Komendant, Gdańsk.
- Gajda S., 1983, *Styl jako humanistyczna struktura tekstu*, „Z polskich Studiów Slawistycznych”, seria 6, t. 2, s. 235–243.
- Gajda S., 2006, *Stylistyka interakcyjna/konwersacyjna – co zacząć? – Style konwersacyjne*, red. B. Witosz, Katowice.
- Gajda S., 2012a, *Styl narodowy jako kategoria stylistyczna*, „Stylistyka”, XXI, s. 7–18.
- Gajda S., 2012b, *Stylistyka integrująca*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 56–66.
- Grzmil-Tylutki H., 2007, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków.
- Heinemann W., 2012, *Kontrowersje wokół analizy dyskursu*, „Stylistyka”, XXI, s. 287–318.
- Kerbrat-Orecchioni C., 1980, *L’Énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris.
- Kerbrat-Orecchioni C., 1990–1994, *Les Interactions verbales*, t. I–III, Paris.
- Kerbrat-Orecchioni C., 1996, *La conversation*, Paris.
- Kerbrat-Orecchioni C., 1997, *L’analyse des conversations*, „Sciences Humaines”, n° 16, s. 24–27.
- Krauz M., Gajda S. (red.), 2005, *Współczesne analizy dyskursu: kognitywne analizy dyskursu a inne metody badawcze*, Rzeszów.
- Labocha J., 2008, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Kraków.
- Maingueneau D., 1990, *Pragmatique pour le discours littéraire*, Paris.

- Maingueneau D., 1991, *L'analyse du discours. Introduction aux lectures de l'archive*, Paris.
- Maingueneau D., 1992, *Le tour ethnolinguistique de l'analyse du discours*, „Langages” n° 105, s. 114–125.
- Maingueneau D., 2009, *Les termes clés de l'analyse du discours*, nouvelle édition revue et augmentée, Paris.
- Malidier D. (éd.), 1990, *L'inquiétude du discours. Textes de Michel Pêcheux*, Paris.
- Miczka E., 2002, *Kognitywne struktury sytuacyjne i informacyjne w interpretacji dyskursu*, Katowice.
- Moeschler J., 1995, *Argumentation et conversation*, Paris.
- Moirand S., 2007, *Les Discours de la presse quotidienne. Observer, analyser, comprendre*, Paris.
- Moulinié G., 1986, *Éléments de stylistique française*, Paris.
- Ostaszewska D., Cudak R. (red.), 2008, *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa.
- Pêcheux M., 1975, *Les Vérités de la Palice. Linguistique, sémantique, philosophie*, Paris.
- Paveau M., 2006, *Les Prédiscours. Sens, mémoire, cognition*, Paris.
- Paveau M.-A., Sarfati G.-É., 2009, *Wielkie teorie językoznawcze. Od językoznawstwa historyczno-porównawczego do pragmatyki*. Przeł. I. Piechnik, Kraków.
- Perelman Ch. 1977, *L'empire rhétorique. Rhétorique et l'argumentation*, Paris.
- Reboul A., Moeschler J., 1998a, *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours*, Paris.
- Reboul A., Moeschler J., 1998b, *La pragmatique d'aujourd'hui. Une nouvelle science de la communication*, Paris.
- Szczepankowska I., 2011, *Komunikacja prawno-sądowa z perspektywy retoryki, stylistyki i tekstologii*, „Stylistyka”, XX, s. 145–162.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.
- Witosz B., 1997, *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji*, Katowice.
- Witosz B. (red.), 2001, *Stylistyka a pragmatyka*, Katowice.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Witosz B. (red.), 2006, *Style konwersacyjne*, Katowice.
- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice.
- Wojtak M., 2008, *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe. – Polska genologia lingwistyczna*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Warszawa.
- Żydek-Bednarczuk U., 1994, *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Katowice.

*The integrative dimension of the contemporary discourse analysis
in the light of the studies conducted by the French linguistic school*

The observations described in this paper are concerned with the linguistic discourse analysis carried out by representatives of the contemporary French school, the members of which include among others: Jean-Michel Adam, Patrick Charaudeau, Catherine Kerbrat-Orecchioni, and Dominique Maingueneau (some of them come from Swiss and Belgian French-speaking communities). The domain of their research, the most important traditions, as well as the sources of inspiration and relations between the examined field with other scientific disciplines (not only linguistics) are the principal subjects under discussion in this paper. The achievements of the French school in the area of discourse analysis prove the integrative nature of the discipline, which combines various fields of study of language, style and text, that is in particular: stylistics (including rhetoric and the theory of a literary work of art), pragmatics and text linguistics. The author demonstrates also the significance of the relations between discourse analysis and other sciences: philosophy, cognitive science, psychology and sociology, at the same time emphasizing that the broadly defined interdisciplinary studies remain (for various reasons) in the sphere of postulates. Among the many obstacles is the separation of social sciences in the 20th century.

Keywords: *discourse analysis, French school, integrative linguistics.*

Об изучении коммуникативных ценностей в новейших дискурсивных сферах (на материале русского языка)¹

ВАДИМ В. ДЕМЕНТЬЕВ
(Саратов)

Базовым термином-понятием данной статьи является понятие *коммуникативной ценности* (далее – КЦ), а именно: анализируются русские КЦ, при этом в центре исследовательского аппарата находится категория *персональности*. Главная исследуемая проблема – данные КЦ в новых и новейших сферах русской речи, их особенности там. В статье дается обоснование выбора сфер и обсуждение методики выделения, описания и систематизации КЦ в каждой из них, работы с коммуникативно-речевым материалом в каждом конкретном случае.

В частности, нас будут интересовать следующие сферы: «постперестроенная» русская пресса (1992–2013), российский политический дискурс (официальный и неофициальный, включая юмористический), интернет-общение (блоги, форумы, энциклопедии), а также российские телесериалы XXI в.

Все эти сферы еще не были объектом лингвистического исследования с точки зрения отражения в них коммуникативных ценностей, в рамках

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке Минобрнауки России в рамках базовой части государственного задания в сфере научной деятельности по Заданию № 2014/203, код проекта 1549.

одной и той же системы теоретических представлений и методики, хотя актуальность такого исследования в современной русистике несомненна: с одной стороны, русская культура в целом в высокой степени коммуникативна, о чем свидетельствуют многие ее ключевые понятия – *душа, правда, справедливость, искренность*. О «глубокой исповедальности» русского диалога писал великий русский мыслитель М. М. Бахтин.

С другой стороны, перечисленные новые и новейшие сферы русской коммуникации являются в высокой степени актуальными для общего коммуникативного пространства современной России, а организующие их структурные и содержательные нормы, модели, категории, ценности – во многом определяющими для данного коммуникативного пространства. Коммуникация людей в этих сферах в большинстве случаев может быть охарактеризована как в высокой степени социально и личностно значимая, информативно и эмоционально насыщенная, имеющая несомненную тенденцию к экспансии с точки зрения объема, скорости, интерактивности общения, качества обратной связи. В то же время данная коммуникация еще не получила окончательного становления в своих основных формах и жанрах, при этом часто отличается выраженной негармоничностью, конфликтностью – как своеобразное продолжение названных высоких личностной значимости и эмоционального напряжения.

Теория и методика исследования были в основном изложены нами в книге *Коммуникативные ценности русской культуры: категория персональности в лексике и прагматике* (Дементьев 2013): их составляют определение КЦ, представление о внешней структуре КЦ (место КЦ по отношению к смежным коммуникативным феноменам, типология КЦ) и о внутренней структуре, то есть вычленение у КЦ значимых компонентов и анализ их соотношения, уникального для каждого конкретного случая, для каждой конкретной национальной КЦ.

В нашем понимании, коммуникативная ценность – это обусловленная важнейшими принципами национальной культуры коммуникативная категория, которая регулярно и закономерно проявляется в языковой и речевой системе (системы языковой оценки, аспекты лексической номинации, нормы конкретных речевых жанров и др.), в тексте (оценочная деятельность) и в общих когнитивных отношениях человека с миром (аспекты оценочной культурно-языковой картины мира).

По своей вертикальной организации КЦ производна от одной или нескольких культурных ценностей: только под общим зонтиком культуры и ее базовых установок, с санкции соответствующих культурных ценностей, скриптов, сценариев возможно существование той или иной КЦ. В свою очередь, КЦ обуславливает систему конкретных коммуникативных норм, включая правила и нормы конкретных речевых жанров, этикетные нормы и т. д.

КЦ выражается в оценочной деятельности и всех конкретных оценочных действиях, обуславливая их соответствие существующим в культуре и языке оценочным шкалам.

Каждая КЦ отражается в языке (это представленные в лексике и идиоматике оценочные номинации для соответствующих коммуникативных единиц, некоторые более опосредованно связанные с коммуникативными ценностями грамматические и даже фонетические нормы), а также в мифологии, системах обрядов и ритуалов, текстах народного (фольклор) и авторского художественного творчества на протяжении всей истории человеческой культуры.

Наконец, КЦ имеют непосредственное текстово-речевое выражение, при этом если языковым показателем ценностной релевантности той или иной единицы может служить глубина и разветвленность проникновения в систему, число и разнообразие значимых связей и производных, то наиболее надежным речевым показателем, по-видимому, следует считать частотность, представленность данной единицы в текстах, относящихся к разным сферам речевого общения.

Как и в книге 2013 г., при изучении избранных сфер и форм коммуникации в центре научного аппарата находится категория персональности (оппозиция [P] ~ [-P]) и обусловленные ею языковые и коммуникативно-речевые явления (жесткое противопоставление межличностных отношений социальному статусу, неутилитарность «хорошего» общения, четко очерченные границы личностно нейтральных стилей и жанров в русском коммуникативном пространстве и т.д.).

Целью дальнейшей работы (часть которой представлена в этой статье) является составление более полной картины в тех сферах, которые представляются нам наиболее принципиальными с принятой точки зрения. Кроме того, проведенное исследование может уточнить наши диахронические знания и представления о русских ЦК.

Здесь надо сделать одно существенное дополнение, одновременно теоретическое и методическое: анализ того, как представлен в з г л я д на русские КЦ, может быть принципиально двух типов (это соответствует и двум типам материала):

1) это анализ р е ф л е к с и и над КЦ, которая, так сказать, уже была когда-то кем-то осуществлена, а сейчас доступна нашему наблюдению, будучи зафиксирована в семантике языковых (прежде всего лексических) и речевых (текстовых) единиц (последние представляет рефлексия как высоко компетентных носителей языка в письменной форме – философов, писателей, журналистов, – так и наивных практиков, например в повседневной устной речи);

2) анализ того, как русские КЦ проявляются непосредственно в с а м о й коммуникации (этот материал составляет и коммуникация, осуществляемая успешно, и различные коммуникативные неудачи).

В книге 2013 г. были представлены в основном взгляд и соответственно материал первого типа: анализировалось, главным образом, отражение КЦ в лексике, грамматике, паремиологии русского языка.

Представляется, что этот взгляд необходимо расширить за счет привлечения и анализа собственно коммуникации. Соответственно гораздо более активно должны быть использованы коммуникативные – текстовые, дискурсивные, разговорные методики. Всё это позволяет и уточнить теорию и методику КЦ русской культуры в целом.

Данные сферы современной русской коммуникации должны быть проанализированы с точки зрения представленности в них оппозиции [Р] ~ [–Р], а также значимых трансформаций данной оппозиции, произошедших за последнее время.

Выбор **публицистики** вполне очевиден: это наиболее массовое, распространённое, а также доступное наблюдению явление письменной речи. Кроме того, обращение к прессе для изучения КЦ может быть очень эффективно в силу таких базовых характеристик публицистической речи, как ее мобильность, быстрая реакция на новые тенденции и перемены в обществе, в том числе на тонкие изменения таких деликатных сфер, как эмоциональная и нравственная атмосфера, мода и вкусы, формирование новых ценностей/идеалов.

Немаловажно также то, что стилевой доминантой публицистики является постоянное балансирование между экспрессией и стандартом (динамика

и конкретное соотношение экспрессии и стандарта определяют «публицистический облик эпохи»).

Для новейшей российской речевой культуры, помимо прочего, принципиально, что все годы активных перемен (то есть последнее двадцатилетие) публицистика не только чутко реагировала на перемены, но и сама в них активно участвовала, творила и закрепляла огромное число новых речевых и даже языковых фактов, с тех пор прочно (возможно, навсегда) вошедших в русскую речь и язык (см. Сиротина 2013). Начиная с конца 1980-х гг. русская/советская пресса переживает реакцию на тотальный официоз всех сфер речевой культуры 30-х – 70-х годов: речь прессы претерпевает ряд формальных и содержательных трансформаций, которые могут быть охарактеризованы как гипертрофированное выражение категории персональности, или левого члена оппозиции [P] ~ [-P]. Следствием этого нередко становились вседозволенность, разнузданность, грубость и откровенная безграмотность авторов газетных текстов, отказ от норм литературного языка, а по сути – и от сдерживающих норм и ориентиров (включая этические) «литературно-языковой картины мира», взгляд на мир через черные очки жаргонно-просторечной и обценной картин мира.

При изучении русской прессы, кроме того, мы могли использовать богатые технические возможности, которые предоставляет корпусно-поисковая система **Integrum**. В частности, система позволила выявить и обработать два обширных круга контекстов из современной прессы, в наибольшей мере, по нашему мнению, отвечающих содержанию левого и правого членов оппозиции [P] ~ [-P], – контексты с выражением «*по душам*» и контексты с лексемами «*свет*»/«*светский*» и «*гламур*»/«*гламурный*» (см.: Дементьев 2010а).

Сфера **политической** коммуникации в целом представляется нам несколько менее показательной, чем публицистическая коммуникации, в силу своей естественной тематической и функциональной ограниченности, хотя имеет с ней много общего: главные функции политической речи тоже связаны с эмоциональным воздействием на массового адресата; она тоже балансирует на грани экспрессии и стандарта (как следствие – активно привлекает средства разговорной и нелитературных сфер, включая и жаргонную, и обценную). Кроме того, помимо этих общих / универсальных свойств политической речи, здесь следует назвать еще одно, делающее ее

чрезвычайно показательным, даже знаковым явлением современного русского коммуникативного пространства. Дело в том, что именно в русской политической коммуникации последнего двадцатилетия особенно велика роль агонального начала в речи, активно эксплуатируются как собственно языковые жаргонно-обценные единицы, так и элементы жаргонно-обценной оценочно-репрезентативной картины мира, где особенно актуальными оказываются именно агональные, диссонансные участки, – начиная с распространенности ярко-отрицательно-оценочной лексики и фразеологии и заканчивая использованием конфликтных (как непрямых/манипулятивных, так и вполне прямых) речевых стратегий и тактик (Кочкин 2003; Шейгал 1998).

Но, пожалуй, самым важным в контексте настоящего исследования является то, что русская политическая коммуникация регулярно привлекает для своих целей как средства, представляющие правый член оппозиции [P] ~ [-P] (политики – представители власти, хотя бы потенциальные, и должны владеть языком власти), так и левый член (элементы «задушевной речи», в том числе жаргонно-обценные элементы).

Ранее (Дементьев 2010b) нами уже было показано, как представители власти используют правый член оппозиции [P] ~ [-P] в официальном политическом дискурсе.

В исследованиях по русскому политическому дискурсу множатся примеры (часто прокомментированные с точки зрения, очень близкой развиваемой нами), когда политик-практик сознательно (сам или по подсказке имиджмейкеров) или бессознательно обращается к оппозиции [P] ~ [-P] в русском языке и речи. Подобные мыслительные операции проделывают в своей интерпретации и пассивные участники «периферии» политического дискурса, то есть зрители – тоже носители русского языка и оппозиции [P] ~ [-P].

Ряд исследований был посвящен такому распространенному явлению в речи русских политиков, как претензии на *задушевность* либо *обценность* в общении с народом (суть одна: доказать «я свой») (Жельвис 1999; Шейгал 1998). Ср.:

Использование жаргонной и просторечной лексики при описании российской политической и деловой элиты, как и сообщение о ее совместной с бандитами деятельности, упоминание о «*крышующих*» преступников чекистах, служит средством смыслового

сближения официальной и теневой элиты. Обозначение современной политической элиты советской идеологемой *партийно-хозяйственный актив* позволяет подчеркнуть сходство между руководителями разных поколений (Чудинов 2003: 27–34).

Данные явления, которые мы могли бы определить как педалирование левого члена оппозиции [Р] ~ [–Р], сочетаются в современном российском политическом дискурсе с *канцеляритоподобными* явлениями, частично доставшимися российским политикам по наследству от их советских предшественников, частично благоприобретенными. К этому же типу явлений (противоположному педалированно-*задушевному* типу) следует отнести, например, подчеркнуто книжный, наукообразный язык представителей правых партий (СПС, Яблоко): «Стал притчей во языцех нарочито книжный, преимущественно научный язык либералов “первой волны” (“завлабов”»)» (Борисова 2006: 26). Кроме того, на характеристики только формирующегося в 1990-е – 2000-е годы русского политического дискурса оказало влияние утверждающееся в это же время в мировом политическом дискурсе требование *политкорректности*, которое, как отмечает Э. Лассан, именно на русской почве столкнулось с целым рядом совершенно неожиданных (с западной точки зрения) трудностей, препятствующих его настоящему распространению и успеху:

Видимо, в наших странах [...] стремление к инстинктивным формам поведения выше, чем в более благополучных. Отсюда запреты на определенное коммуникативное поведение воспринимаются как запреты на самовыражение, более того – как покушение на свободу личности, в сущности, вкуса свободы, еще не познавшей и вряд ли способной ответить на знаменитый вопрос Ф. Ницше: «Не говори мне, от чего ты свободен, скажи, для чего ты свободен?» (Лассан 2006: 137–147).

Данную группу явлений можно определить как педалирование правого члена оппозиции [Р] ~ [–Р]. Все это создает весьма своеобразный облик современного российского политического дискурса, на что не раз обращали внимание исследователи:

Слагаемые этого дискурса (политического. – В.Д.) разнородны: канцелярит и мат, анекдот и политический скандал, слухи и лозунги, частушки и пр. (Базылев 2005: 5).

Особый объект нашего внимания, к сожалению, скорее непоследовательно и недостаточно систематически (хотя и частотно) представленный

в современной российской лингвистике, – сфера **неофициальной политической коммуникации**.

Материал, на котором может быть осуществлено такое исследование, объединяет, во-первых, общественно-политическая тематика и выраженная оппозиция [P] ~ [-P], содержание членов которой, несмотря на неофициальность и разнородность материала, практически совпадает с проявлением оппозиции [P] ~ [-P] в официальном политическом дискурсе (речи политиков), представляя собой в большинстве случаев частное лингвистическое проявление глобальной оппозиции «народ-власть», принципиальной для политического дискурса в целом (Дементьев 2010b).

Как представляется, в современной российской общественно-политической коммуникации к наиболее значимым и актуальным тенденциям следует отнести критическое обострение противоречия между интересами человека, личности, «частной жизни» – и всегда в той или иной степени безличными интересами государства. Как всегда, «вечная» оппозиция *«нашего простого человека»* и *«бездушной государственной машины»*, существующая в русском обществе и сознании и драматически влияющая на оба, особенно обостряется в периоды перемен.

В самом общем виде те действия, которые совершает власть (или, скорее, как это выглядит с точки зрения народа), получают оценку по шкале [P] ~ [-P]. Такую же оценку по шкале [P] ~ [-P], хотя и с противоположным знаком, имеют ответные действия (реакция) народа: от простого выражения оценочного отношения в оппозиционных текстах – статьях или блогах – или устных речах до антиправительственных выступлений.

Непопулярные меры нелюбимой или критикуемой власти теперь предстают как [-P]; соответственно «критика снизу» приобретает стилистику [P].

В свою очередь, власть, желая сгладить конфликт, продемонстрировать «близость к народу», может сознательно использовать стилистику [P]. Наконец, вербальные оценки, даваемые власти «снизу», т.е. в дискурсе и на языке народа, содержат называющие, объясняющие, разоблачающие, высмеивающие (по принципу карнавала) или пародирующие данные действия власти единицы, которые, таким образом, тоже содержат теперь семантику [-P] – от отдельных лексем до прецедентных текстов и «просто» текстов.

Ср. активную деятельность оппозиционных блогеров, таких как А. Навальный и его *РосПул-а*:

Жанр разоблачений депутатов, введенный в моду Алексеем Навальным и названный «пехтингом» в честь теперь уже бывшего депутата Госдумы, оказался не безобидным развлечением блогеров и либеральных журналистов, а настоящим орудием политического убийства. Пока одни парламентарии складывают мандаты тихо, другие – что характерно, «самые честные» – корчатся под его прицелом (Пехтинг Яровой URL).

Это не удивительно, учитывая, что самые широкие народные массы оказались критически затронуты – и восприняли это через призму оппозиции [P] ~ [-P] и ее обострения – рядом новых мер, норм, правил, законов, порождаемых и транслируемых российскими властными институтами.

Какие же события, действия власти относятся сюда? Вообще говоря, очень многое. Естественно, мы не добавляем «увы», ибо речь идет не о неправильных, антинародных и т.д. действиях власти как таковых, а лишь об оценке их по шкале [P] ~ [-P], которая уже содержится в русском языке и речи, а стало быть, в потенциальном виде присутствует и в российском политическом дискурсе. Собственно, российским политикам (да и любому, кто просто обсуждает политику на русском языке) крайне трудно, почти невозможно «вырваться» из оппозиции [P] ~ [-P], освободить от ее стилистики свою речь – как и возможную реакцию на действия власти, оценку их.

В целом к особенностям, тенденциям, событиям политической ситуации в современной России, актуальным в аспекте [P] ~ [-P], относятся различные идеологические основания членения участников общего политического дискурса на более или менее непримиримые группы, конкретные особенности такого членения. Конечно, как и в большинстве стран или социумов, где есть так называемая политическая жизнь (а в России она несомненно есть), в основе этого членения – противостояние сторонников существующей власти, «государственников», и оппозиционных политиков и граждан, участвующих в политической коммуникации. (Более того: в большинстве так наз. современных демократий есть деление на «своих *тори* и *лейбористов*» / «*республиканцев* и *демократов*».)

Ср. оппозицию «либералы ~ государственники» во властных структурах и соответствующих СМИ, а также попытки власти «услышать народ» – от стремления обуздать произвол беззакония, коррупции, монополий (на-

пример, ЖКХ), «резонансных дел» – до заявлений на самом высоком уровне о «духовных скрепах» российского (и даже русского) общества.

Ср., например, частотные в Рунете высказывания об «отрыве власти от народа», который, по мнению многих оппозиционных авторов, особенно обострился к концу президентства Д. А. Медведева и во многом привел к формированию собственно оппозиции, имеющей членораздельную программу. Так, неоднократно высказывалось мнение, что в новейшей России за внешне либеральной политикой и риторикой происходит отрыв официального слова от жизни: ужесточается цензура, уменьшается количество свободных СМИ (Гостев URL; Маслов, Прудник URL).

Названная тенденция общественно-политической жизни отчетливо проявляется в **массово-информационном** пространстве: это, прежде всего, все большее противостояние официальных («бумажных» и ТВ) СМИ – и Интернет-публицистики, включая блоги. Сама по себе эта тема, конечно, очень интересна для лингвиста. Для нас важно, что в оппозицию [P] ~ [-P] встают не только явно провластные («сервильные») и оппозиционные СМИ (важнее, пожалуй, – официальные и неофициальные), но и издания, не имеющие прямого отношения к власти. В этом смысле показательны оппозиции разных «свободных» **интернет-энциклопедий**, таких как «**Википедия**» и «**Луркоморье**».

Очень широко известная Википедия и относительно молодое и малоизвестное Луркоморье представляют собой два разных типа интернет-энциклопедий, рассмотрение и сравнение которых интересно и поучительно как для культуролога, так и лингвиста:

Проект был основан, когда несколько участников Википедии (по совместительству – ярых фанатов имиджбордов) не приняли правил проекта. [...] У нас нет сколь-либо вменяемой политики значимости, цензуры, толерантности и вообще царит полный административный произвол вперемешку с анархией (Материал с Луркоморья – неформальной энциклопедии (URL)).

К главным **отличиям** Луркоморья от Википедии следует отнести:

1) возможность оценочных высказываний (положительно- и отрицательно-оценочных, хотя в целом, как и следовало ожидать, доля отрицательной оценки значительно преобладает; высоко ценятся всевозможные разоблачения); много прямых, грубых, неполиткорректных и т.д. номинаций, характеристик, определений: даже когда в этом как будто бы нет

необходимости, авторы «спешат» демонстрировать свою смелость, свободу;

2) много подробностей, мелких, бытовых деталей (в этом отношении Луркоморье воспользовалось идеей «*интересных фактов*» Википедии, но значительно расширило эту рубрику), при этом подчеркнута много внимания уделяется фактам низким и стыдным, нередко и смакование грязи;

3) неофициальный и часто оригинальный язык, включая, с одной стороны, языковую игру, окказионализмы и неологизмы (обычно обыгрывается русский язык, но нередко и английский), с другой – жаргонизмы и мат (см. Шульгин 2010);

4) подчеркнутая современность («модность») точки зрения и текста: активное использование молодежного языка, интернет-сленга (включая *каценизмы* и *падонковский язык*), как и частотное упоминание «молодежных реалий»; с другой стороны, иногда «*Анонимусы*», наоборот, выступают как «пожившие, много повидавшие люди», подчеркнута отдают предпочтение «старому» – произведениям, отношениям между людьми, нормам, моде и т.д.

Система оценок на Луркоморье производна от его идеологии – а это, вообще говоря, *свобода*. Причем свобода особая: требующая очень активных действий, *борьбы* со всем тем, что этой свободе мешает. В целом это идеологическая борьба с любым давлением, при ближайшем рассмотрении – с двумя сильнейшими авторитетами в сегодняшней России (и, видимо, мире): властью (*Анонимусы* подчеркнута непочтительны к власти, немало и прямых политических обвинений) и деньгами (заказных или рекламных статей на Луркоморье как будто бы нет вовсе).

Но дело в том, что и Википедия тоже позиционирует себя как *свободная* энциклопедия. Но там свобода, в общем, понимается только как возможность сообщения информации независимо от власти. Ср. недавний конфликт с властью РФ из-за статьи *Курение каннабиса*, где Википедия победила:

5 апреля 2013 года ФГУП НТЦ «Информрегистр» направил в адрес «Викимедиа РУ» уведомление о внесении статьи *Курение каннабиса* в «Единый реестр запрещенных сайтов».

Руководство «Викимедиа РУ», действуя в соответствии с принципом открытости, передало письмо Роскомнадзора на суд сообщества русской Википедии, а также сообщило, что только участники проекта могут решать, что делать со статьей. Ни «Викимедиа РУ», ни Wikimedia Foundation, Inc. не вправе решать судьбу этой статьи.

В сообществе Википедии на русском языке разгорелась ожесточенная дискуссия, участники которой явно заявляли, что ни удалять статью, ни изменять ее в нарушение собственных правил сообщество не будет.

Уже с 7 апреля 2013 года власти начали пытаться гасить конфликт, распространяя через проправительственные СМИ не соответствующую действительности информацию о том, что редакторы Википедии редактируют «запрещенную» страницу с целью привести ее в соответствие с требованиями чиновников. 8 апреля 2013 года аккуратные формулировки превратились в откровенную ложь. Так представитель Роскомнадзора Владимир Пиков заявил «Интерфаксу»: «Нам прислали статью о курении каннабиса в новой редакции. Наши эксперты ей удовлетворены, претензий к Википедии мы теперь не имеем».

Тем не менее, сообщество Википедии снисходительно отнеслось к попытке чиновников сохранить лицо и в последовавшем обсуждении не высказало намерения раздувать конфликт, так как надеется, что позиция сообщества Википедии и фонда Wikimedia Foundation, Inc. до всех сторон была донесена достаточно ясно: «Подчиняться давлению слабых и трусливых политиков – тех, которые боятся распространения знаний, – это не путь Википедии» (*Материал из Википедии – свободной энциклопедии* (URL)).

На Луркоморье свобода понимается значительно шире. В общем, свобода на Луркоморье означает, что Анонимус *выражает оценку* – причем исходя только из своих внутренних убеждений.

В этом отношении интересно, что Википедия, представляющая далеко не всегда лояльную к власти, верноподданную или сервильную точку зрения, идеологию, на каковую идеологию, как известно, традиционно направлен карнавал в чрезмерно окостенелых социумах, но не дающая оценки, стремящаяся к объективности, «значимости» и т.д., с точки зрения Луркоморья тоже понимается как в каком-то смысле *несвободная*, потому что «формальная», а значит, в чем-то с неизбежностью *недостаточно правдивая и искривляющая*:

В отличие от Википедии, мы не ставим своей целью написать обо всем на свете сразу и не руководствуемся мифическими критериями «значимости» и «энциклопедичности» (URL).

Огромное количество как настоящих человеческих драм, так и настоящих текстовых шедевров в России 20 лет назад породило **«вступление в рынок»** (со всеми «рыночными структурами», включая, конечно, собственно организационно-коммуникативные).

Ср. исследование Казимежа Люциньского (2010), в котором анализируются новейшие английские заимствования посткоммунистической эпохи. Автор дает когнитивный комментарий к некоторым словам (с точки

зрения ряда популярных, влиятельных, модных тенденций, таких как последствия глобализации, формирование новой «культуры потребления», «клиповое восприятие реальности», новые гендерные тенденции в молодежной культуре, наконец, формирование «телесного императива»), выявляя новые значимые идеи, стоящие за теми или иными заимствованиями и их отношениями с уже существующими синонимами.

Главная из таких идей состоит в том, что новая «рыночная» идеология, характерная для капиталистического общества, пришедшего на смену коммунистическому, порождает иной взгляд на мир и соответственно иные дискурсивные практики, метафоры. При этом данная идея вполне естественно переносится с собственно потребления, «шопинга» на рекламу, глянецовые журналы и политическую коммуникацию, порождая соответствующие метафоры. Вывод, который делает автор, состоит в том, что нынешняя культура – это *шопинг-культура*, которая и формирует metaphors we live by: человек – артефакт, тело – неодушевленный объект, лицо – маска, мир – супермаркет, политика – маркетинг (Люциньский 2010: 46–74).

Думается, данная «рыночная» идеология действительно включает важную идею социально-ролевого регулирования (покупатель-продавец/работодатель) и, как любая социальная роль, включает определенную личностную параметризацию, ограничивает число аспектов «Я». Поэтому в русской культуре данная идея, особенно ее социально-коммуникативное преломление – рациональных взаимовыгодных отношений, с тщательной выстроенностью «рекламной» самопрезентации, – в сознании многих людей была естественным образом объединена с идеей правого члена оппозиции [Р] ~ [–Р].

С тех пор, конечно, многое улеглось, а что-то забылось, но что-то только обострилось и все время порождает новые рефлексии и новые текстовые и языковые феномены.

Так, одна из основных тем монологов **Михаила Задорнова** последних лет – высмеивание текстов **официальных объявлений**, написанных «нашим человеком», который по своей природе такие тексты писать не умеет, поскольку является «*задушевным*» и «*творческим в никуда*», а также хочет «продемонстрировать литературность» – по сути хочет приятного общения с равным и понятным (а не чиновником). Все эти качества «нашего человека» невольно или вольно прорываются сквозь официальный текст,

который всегда задает некое институционально-обезличенное регулирование, – объявления, газетные тексты, билборды, рекламные и политические плакаты в местах общественного пользования: магазинах, кафе и ресторанах, кинотеатрах, вокзалах, аэропортах, лифтах, заповедниках и т.д.:

– Зоомагазин, объявление: *«Сунуть палец в клетку с попугаем – 100 рублей»;*

– Москва, в магазине, на дверях табличка: *«С беляшами не входить, и не спрашивать, почему!»;*

– Супермаркет, объявление: *«При покупке любого товара в левой половине магазина требуйте подарок от продавца в правой половине».* В скобках: *«когда вам дадут подарок, просьба: матом не ругаться!»;*

– Томск, бар, в баре табличка: *«Спеть в караоке – 100 рублей, если зал против – 1000 рублей»;*

– Киоск в Москве, предупреждение: *«Уважаемые покупатели! Так как у нас под киоском кто-то сдох, просьба терпеть до полного разложения»;*

– Москва, объявление в лифте. Видимо, какой-то в прошлом писатель стал лифтером, его тоже переполняет желание быть литературным. Объявление в лифте: *«Если вы хотите уехать на лифте вниз, нажмите кнопку «вверх» (ну, у нас все наоборот), и, соответственно, наоборот».* Дальше: он продолжает: *«Согласен, что это нелогично».* И дальше – долго объясняет, что и как работает;

– Уссурийский край, заповедник. Перед входом в заповедник, естественно, предупреждение. Ну, коряво написано, как все, что пишут наши чиновники: *«Запрещается розжиг костров, выгул собак, отлов и отстрел дичи».* Ну, коряво. Какой-то интеллигент, видимо, подошел, прочитал, думает, ну, как так, ну, [нрзб.]. Вынул фломастер и приписал: *«а также выпас, выгул скота и выполз змей».* И, довольный, ушел. Видимо, за ним вскоре пришел другой интеллигент, думает: а я, чё, хуже? Вынул фломастер – форум начался на этой!.. – и пишет: *«выторос свиней, выжереб коней, выкобыл лошадей, вылуп птиц из яиц и выухол выухолей!»* И так, одна за другой, подписи: кто-то пришел, думает: о-о, и я могу! *«выкур курей и выпрыг кенгурей», «обгад ромашек», «обдир ягод», «выхлоп газов», «вынос тела», «выкидыш мусора», «выродок людей»* кто-то приписал, *«выпендр фраеров», «выстрел Аврор»* (в Уссурийском крае!). Вот. И внизу крупно: *«высморк насморков»!*

Эта оппозиция близка к оппозиции [P] ~ [-P] в ее традиционном значении: член [-P] представляют социальные институты, прежде всего – облеченные властью. «Не наш», противостоящий всему любимому автором (и всему *живому*), – российский чиновник, который думает, и пишет, и выражается – коряво, «мертво», насаждает ЕГЭ. Российские чиновники опутывают «нашего человека» сетью нового официоза. К чиновникам примыкают все обладающие властью насаждать официоз, и прежде всего – нормы официальных текстов: бизнесмены, олигархи, хозяева и руководство различных компаний, служб, магазинов, даже обслуживающий персонал там.

Есть еще одно обстоятельство, повлиявшее на наш выбор. Нам показалось, что обращение для изучения ценностей к сферам публицистики, политики может быть хорошо, как ни парадоксально, в силу некоторого «естественного цинизма», присущего речи, поведению, шире – картинам мира, стоящим за данными сферами коммуникации. «Здоровый профессиональный цинизм», которым любят бравировать братья-журналисты, не позволил бы им делать вид, что та или иная ценность существует, если в действительности ее не существовало. (В еще большей степени это касается мира юмора, карнавала, «снижающего высокое» по своей природе.) Цинизм политиков не меньше, но проявляется не в прямом отрицании ценностей, как в случае прессы и особенно юмора, а в скрыто-манипулятивном оперировании ценностями. Конечно, это по-своему не менее объективный критерий отбора ценностей: использование некой идеи в качестве ценности, которой оперирует политик, красноречиво говорит о том, что она действительно является такой.

Наконец, показательна собственно **семантика** языковых единиц, в частности, с точки зрения разных членов оппозиции [P] ~ [-P], номинации участников текущей политической ситуации, противостоящих друг другу – см.:

И вот тут всплывает самая отвратительная версия. Любопытно, что она в равной степени поддерживается и охранителями, и либералами. Мол, дело снова в «двух разных Россиях». Одна представлена «людьми совести» («болотными негодяями» в другой терминологии), другая – «молчаливым моральным большинством» (они же «жертвы зомбоящика») (Дробницкий URL).

Конкретные лексемы и идиомы, используемые в современном российском общественно-политическом дискурсе, могут входить в разные груп-

пы в зависимости от конкретного сочетания названных факторов: *рукопожатные, белоленточники, болотные, поклонные, либералы/либерасты/либероиды, демшиза, офисный планктон, сетевые хомя(ч)ки, «креативный средний класс»* и *«креативные рассерженные горожане»* (в кавычках и без), *креативный класс, креаклы, бандерлоги*.

Ср. очень сильные отрицательные коннотации (до ненависти и презрения) в целом ряде новых слов, которые совсем недавно воспринимались как «модные», теперь же уже довольно устойчиво употребляются (в том числе в политических речах) или как злая ирония, или даже как уже почти прямые выражения: *эффективные менеджеры* (и совсем уже презрительное *менагеры*) / *эффективные собственники, модернизация* и *модернизаторы, инновационщики* (часто пишутся в кавычках):

Внутренняя логика пропаганды требует постоянного расширения ее ресурсов. В этой связи новость прошлой недели: назначение Арама Габрелянова генеральным директором Русской службы новостей означает создание нового эффективного **«инкубатора подлецов»**. Хотя и под патронажем Доренко это СМИ издавала вполне определенный аромат. Однако Доренко человек творческий, а Габрелянов **менеджер, притом эффективный**. Поэтому скорее всего он будет ставить задачу превратить РСН в лидера по влиянию на рынке радио (Брелянов URL).

Как уже было сказано, очень перспективным – как и в самой жизни – представляется анализ того, что дает **Интернет**.

Интернет – «новая цивилизация», «новое чудо света», роль которого в формировании культурных моделей, идентичностей и норм, нельзя недооценивать.

По нашему мнению, Интернет должен быть понят, во-первых, как коммуникативный феномен (главное, ради чего приходят в Интернет тысячи пользователей, – общение), во-вторых – как феномен гуманитарный: как отразил – и как по-новому объяснил природу человеческого общения, малых и больших человеческих сообществ – и как изменил их.

В этом гуманитарном (или даже гуманистическом) смысле оценочные характеристики Интернета действительно очень глубокие, яркие, сущностные, но – амбивалентные: с одной стороны (в названной гуманитарно-гуманистической парадигме это может быть обозначено как «добро» или «благо»), Интернет – это огромное увеличение в жизни человека места и роли **общения** – а значит, это всегда, в той иной степени, **путь к пониманию и согласию**, а значит, в той же гуманитарно-гуманистической

парадигме, которую особенно четко и ярко определил М. М. Бахтин, сама **жизнь!**

С другой стороны («зло», «от Дьявола»), в Интернет и интернет-общение проникли и многие пороки обычного общения (зачастую они не только сохраняются, но и значительно усиливаются – по причине тех же увеличившихся, по сравнению с обычным общением, возможностей): агрессия, «звездная болезнь», «бегство от жизни» и аутизм.

Лингвист, естественно, должен изучать «языковые проявления и добра, и зла» как равно важные (и, конечно, изучает – по «лингвистике Интернета» уже существуют многочисленные исследования, проводятся международные конференции, издаются специальные научные журналы, защищаются диссертации, в том числе докторские).

Как это связано с исследуемой нами проблемой? С одной стороны, в русском/русскоязычном Интернете, который является частью русской культуры (все-таки не наоборот), есть оппозиция [P] ~ [-P], проявления которой, в силу названных увеличившихся возможностей общения в Интернете, таких как большая интенсивность, скорость, интерактивность, проявляется подчас весьма интересно и очень интенсивно – а значит, ярко (конечно, сейчас эти особенности могут быть лишь очерчены – в будущем необходимы полноценные, широкие и детальные исследования), причем это далеко не всегда только количественные отличия: конечно, на общение в Интернете накладывает отпечаток еще и то, что участники – преимущественно молодежь.

Уже начальные наблюдения подтверждают, что категория персональности сохраняет свою значимость в русскоязычном Интернете.

Так, поисковая система Яндекс выдает на фразы *Что же на душе так хреново? Что же на душе так погано?* и *Что же на душе так паршиво?*² более 50000 ссылок, из которых мы наугад отобрали 365 ответов (7910

² В английском языке нет ничего подобного такой фразе ни по лексическому составу, ни по выражаемым коммуникативным смыслам, ни – тем более – по ожидаемой реакции. Реплики с семантикой жалобы, призыва к сочувствию возможны (хотя и значительно менее распространены, чем в русском): ближайшие аналоги (*Oh, God! I am feeling down; Something's getting me down; I'm in the dumps*) по форме и семантике представляют собой констатацию состояния депрессии, плохого настроения, наиболее распространенной реакцией на которые (при условии гармоничного общения) будет *Sorry* или ободрение типа *You'll be fine* (есть вероятность также совета проконсультироваться у психолога).

словоупотреблений) на 7 тематических форумах «На душе хреново» и «Что делать, когда на душе хреново?»³:

Реплики участников форума (среди них были и мужчины, и женщины) – ответы на поставленный «аскером» вопрос – тематически разделились на несколько неравных групп. Характерно, что ответов на прямо поставленный вопрос (*у тебя на душе хреново, потому что...*) почти не было, за редким исключением (*Да потому что люди жестокие...; Потому что вся жизнь гавно, все люди мляди, вот поэтому и хреново... Хутка!!! Всё охреново; потому что помидоры красные*), причем называются причины своего, а не «аскера» плохого настроения (*Потому что этот гад вечно не рядом... Вечно в делах! ЗАРАЗА!!!; Потому, что машину помыла, резину поменяла, а зря! погода, сука, испортилась! лета хочу!*).

Зато выделились три наибольшие по частотности группы, которые можно охарактеризовать как доброжелательно-участливые, высокомерно-агрессивные и нейтральные.

Первую группу (от 30 до 40% от общего объема) составили высказывания, где авторы пытаются подбодрить «аскера»), используя стереотипные выражения (*ничего, пройдет, все образуется, все будет хорошо*), дают практический совет (*посмотри хороший фильм, послушай музыку, съешь чего-нибудь вкусенького, выпей, поделись с близкими людьми*), приводят примеры из жизни или литературы/кино (как что-то помогло / не помогло справиться с плохим настроением), рассказывают веселые истории, анекдоты – или грустные истории из жизни или литературы/кино.

Вторую группу (около 10%), противоположную первой, составили высказывания выраженной конфликтной или провоцирующей тональности, где авторы отводят тему – раздраженно (*ладно, не ной; кончай мозги...!*), насмешливо или с издевкой, часто это провокации сексуального характера (*сделай кунилингус!*).

Наконец, третью, наиболее разнообразную и трудно определимую группу (от 40 до 50%) составили нейтральные по степени кооперативно-

³ http://www.pasetoz.ru/Pochemu_na_dushe_tak.htm;
<http://milkandpoison.beon.ru/14813-351-chto-delat-kogda-na-dushe-hrenovo.zhtml>;
<http://talk.ru/lady/162-519-mne-ochen-hrenovo-na-dushe-ne-zna-read.shtml>;
<http://otvet.mail.ru/question/3178001/>;
<http://www.lovepicture.ru/lovepage/1726.html>;
<http://skradyvat.ru/1-bcdfjgi.jsp>;
http://piroforum.info/fludiliwe/kogda_na_dushe_hrenovo/.

сти/конфликтности высказывания, где авторы отвечают симметрично (*а у меня не лучше!*), отшучиваются (*ляг, пости, и все пройдет!*), отводят тему, но не агрессивно, в отличие от второй группы (*да брось!, забей!*), либо рассказывают истории из личного опыта, делают обобщения о «жизни вообще», определить непосредственную коммуникативную цель которых (подбодрить или, наоборот, обидеть) сложно.

Гррррр!!!!ЗАБЕЙ НА ЭТО ХРЕНОВО!!!!НЕ ЗАБЕВАЙ МОЗГИ!!!!Дерьма и вокруг много, внутри оно не нужно. Прошу прощения за грубость.

когда очень плохо ляг пости и всё пройдёт!! а если нетт, то тогда хз

Говоришь человеку одно, а он перекрутит так, что потом оказываешься виноватой, хотя первая указывала на его ошибки!!! Где справедливость? Мне потом же и извинятся?(((

По-видимому, с точки зрения базовых сценариев русской речевой культуры, первая и третья группы представляют равно адекватные и ожидаемые реакции (различия в основном определяются эмоциональным настроением автора на данный момент). Но и вторая группа исходит из точно таких же представлений, пусть реакцией и является агрессивное отрицание или отвод темы (причины депрессии иногда называются, иногда нет: видно, что это – далеко не главное: *вот и у меня на душе хреново....сама не понимаю в чём причина....одиночество гложет меня навёрное*). Показательны реакции «аскера» на советы и рассуждения участников форума, откликнувшихся на его вопрос: *читаю я вас и на душе как то хорошо уже становится*)) – как видим, имелось в виду (и последовало) именно общение.

С другой стороны, важные национальные особенности русского Интернета, наоборот, сглаживаются и нейтрализуются глобализацией и глобальностью *Всемирной паутины* – ср., например, во многом противоположные «задушевности» и оппозиции [Р] ~ [-Р] в целом присущие современной европейской цивилизации в целом «постмодернистские» ценности / оценочные характеристики общения в Интернете – и монологов, и диалогов.

В частности, в русскоязычной интернет-коммуникации глобализация привела к тому, что жанры, формы, словарь и, так сказать, «грамматика» русской *задушевности*, как одной из главных характеристик исключительно положительно оцениваемого общения, иногда «растворяются»

и нейтрализуются сложившимися в англоязычной интернет-коммуникации (а часто – и неинтернет-коммуникации) формами, стереотипами, жанрами – «глобально-обкатанными формами, а где-то даже – общей концептосферой, системами ценностей, оценки, присущими данной культуре.

В целом рассмотрение русскоязычного Интернет-общения позволяет выявить следующие значимые с точки зрения оппозиции [Р] ~ [–Р] характеристики:

1) очень большое распространение (в оппозиционных блогах, онлайн-комментариях к политическим публикациям – как официальным, так и выражающим точку зрения официальной идеологии – но далеко не только) средств критической тональности, при этом:

2) преимущественное использование полярной оценочной модели;

3) подчеркнуто неофициального языка;

4) педалирование образа автора (отражение личностных качеств, таких как детали биографии, вкусы, субъективизм в оценках и его объяснения, при этом на первый план выходят снижающие стратегии и самоирония);

5) наконец, качество отношений с адресатом: превращение «диалога-1» – передачи информации – в «диалог-2» – получение удовольствия от этого общения (к такому «диалогу-2», сближающемуся в своих проявлениях с игровым или фактическим общением, ведет педалирование образа автора – как усиление субъективно-оценивающего «Я», **игра** с адресатом, например, «падонковский язык» или «язык имиджбордов», используемый на сайте «Lurkmore»).

Несомненно, дальнейшие, систематические исследования данных феноменов с точки зрения русских коммуникативных ценностей относятся к актуальным задачам как современной русистики, так и теоретической коммуникативистики, лингвокультурологии – и лингвистики в целом.

Литература

- Базылев В. Н., 2005, *Политический дискурс в России. – Известия УрГПУ. Лингвистика*, Вып. 15, ред. А. П. Чудинов, Екатеринбург.
- Борисова Е. Г., 2006, *Особенности антиглобалистского дискурса в России. – Известия УрГПУ. Лингвистика*, Вып. 17, ред. А. П. Чудинов, Екатеринбург.
- Дементьев В. В., 2010а, *Коммуникативные ценности в зеркале медиа: «задушевенность» vs. «светскость» vs. «гламурность» в современной русской прессе, «Stylistyka», XIX, s. 23–66.*

- Дементьев В. В., 2010b, *Русский новояз в свете теории коммуникативных ценностей (на материале политической речи)*, «Политическая лингвистика», Вып. 4 (34), Екатеринбург, с. 24–40.
- Дементьев В. В., 2013, *Коммуникативные ценности русской культуры: категория личности в лексике и прагматике*, Москва.
- Жельвис В. И., 1999, *Инвектива в политической речи. – Русский язык в контексте культуры*, Екатеринбург.
- Кочкин М. Ю., 2003, *Политический скандал как лингвокультурный феномен*, Волгоград.
- Лассан Э. Р., 2006, *О политкорректности как попытке обуздания инстинкта агрессии*, «Известия УрГПУ. Лингвистика», Вып. 17, ред. А. П. Чудинов, Екатеринбург.
- Люциньский К., 2010, *Языковые заимствования и ментальность: о влиянии заимствованных языковых средств на ментальность лингво-культурного коллектива (на материале русского языка в сопоставлении с польским)*, Екатеринбург.
- Сиротина О. Б., 2013, *Русский язык: система, узус и создаваемые ими риски*, Саратов.
- Чудинов А. П., 2003, *Интертекстуальность политического текста*, «Лингвистика: Бюллетень Уральского лингвистического общества», т. 10, ред. А. П. Чудинов, Екатеринбург.
- Шейгал Е. И., 1998, *Политический скандал как нарратив. – Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*, Волгоград.
- Шульгин А. В., 2010, *Русский язык в Интернете: интернет-энциклопедия Lurkmore. – Русский язык и культура в пространстве русского мира. Материалы II Конгресса Российского общества преподавателей русского языка и литературы*, т. 1, Санкт-Петербург, с. 415–421.

Источники

- Габрелянов – эффективный менеджер // Ежедневный журнал. 2013. 21 янв.
URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=13065>
- Гостев Александр. Свобода и несвобода по версии Freedom House // Радио Свобода. 9 апреля 2014.
URL: <http://www.svobodanews.ru/content/article/24566269.html>
- Дробницкий Дмитрий. Герой в отставке // Известия. 24 апреля 2013.
URL: <http://izvestia.ru/news/549324#ixzz2RO7gGseK>
- Луркоморье: русский lurkmore // URL: <http://lurkmore.to/>
- Маслов Олег Юрьевич, Прудник Александр Васильевич. Дмитрий Медведев не-президент России-2012: 10 причин для народного недоверия (выборы

президента России 2012 – часть 2) //

URL: <http://www.polit.nnov.ru/2011/04/11/medvedev/>

Пехтинг Яровой: Единороссы вступились за коллегу // The New Times, 11 марта 2013/ URL: <http://vchera.com/news/37693/>

Русская Википедия внесена в «Реестр запрещённых сайтов» // URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Русская_Википедия_внесена_в_«Реестр_запрещённых_сайтов»

*About studying the communicative values
in neoteric discursive spheres (based on Russian)*

Communicative value is formed by the essential principles of national culture communicative category that regularly and naturally manifests itself in language and speech system (a system of language assessment, lexical categories, and the rules of specific speech genres, etc.) in the text and general cognitive relationship with the world (cultural aspects of the assessment of the picture of the word).

In the study, selected areas and forms of communication are due to the category of personality, and its linguistic and communicative phenomenon.

The communicative values in new and newest areas of Russian speech are analyzed: in the “post-perestroika” Russian press (1992–2012), Russian political discourse (formal and informal), the Internet communication (encyclopedias, online forums), as well as in Russian art literature of XIX–XX centuries (and cinema). All these areas have not yet been the subject of linguistic research in terms of communicative values within the same system of theoretical concepts and techniques, although the relevance of such a study in modern Russian studies is certain: on the one hand, the Russian culture in general is highly communicative, as evidenced by many of its key concepts – *dusha* ‘soul’, *pravda* ‘truth’, *spravedlivost* ‘justice’, and *iskrennost* ‘sincerity’. About the “deep confessionalness” of Russian dialogue, wrote the great Russian philosopher M.M.Bakhtin. On the other hand, these new and newest spheres of Russian communication are highly relevant to the overall communicative space of modern Russia, and organize its structural and substantive rules, patterns, categories, values – in many ways defining part of it. Communication of people in these areas, in most cases, can only be described as, on the one hand, in high degree socially and personally meaningful, informative and emotionally rich, has the undoubted tendency for expansion in terms of speed, interactivity, quality of feedback. On the other hand, this communication has not yet completed its final formation in its basic forms and genres, and is often characterized by severe disharmony and conflicts.

Keywords: communicative values of Russian culture, category of personality, new and newest areas of Russian speech

Континуальность/дискретность – стилевая черта дискурса

АНАТОЛИЙ Г. БАРАНОВ
(Краснодар)

*Одна из особенностей современной культуры...
– разрыв между континуальностью мысли и дискретностью языка.*

(Налимов 1995: 28)

Высказывание В. В. Налимова вызывает размышления о том, как гуманитарии трактуют континуальность и дискретность. Лингвисты в большинстве случаев рассматривают эти два термина в рамках соотношения парадигматики и синтагматики по Ф. де Соссюру. Для структурной лингвистики вообще характерно дихотомическое изучение языковых сущностей. Переход в антропную лингвистику с ее главным объектом исследования *Homo loquens* в коммуникации (речевой деятельности) не поколебал два главных постулата структурной лингвистики: 1) язык – система знаков; 2) дихотомия (token – type) – модель исследования языковых сущностей. В связи с этим, разнообразие тем исследования обсуждаемого вопроса (континуальность/дискретность) не охватывает всей его проблематики.

Антиномия континуальность/дискретность представляет собой важный аспект взаимоотношения мышления и языка. Она существенно проблематична только на уровне концептуализации в субъект-объектной парадигме. Эта парадигма абсолютизирует каждый из компонентов антиномии, создавая видимость ее постоянства. Требуется выход в более

сложную – холистическую (мультифакторную) *субъект-субъектную парадигму* исследования языка. Это возможно при вероятностном модельном подходе – сразу открываются перспективы раскрытия механизмов взаимодействия континуальности/дискретности.

Естественный язык обладает целым рядом свойств, таких как неопределенность, расплывчатость, полиморфность. Благодаря этому, он представляет собой не просто набор фиксированных строевых элементов, но таких, каждый из которых характеризуется набором потенциальных размытых значений. Они (значения) представляют собой вероятностное полевое образование, заданное через исчисление их весов в различных ситуациях использования языка. Слова, фразеологизмы и другие устойчивые единицы в ситуациях коммуникации используются на уровне селекции (при порождении текста) и распознавания (на уровне восприятия текста), то есть в активации когнитивных функций сознания. Это один из вариантов речевого поведения – селекция знаков из запасника (системы языка) в гармонии с замыслом адресанта и контекстом ситуации. Всю когнитивную сложность этого процесса селекции продемонстрировала О. Йокояма – 7 видов знания передаваемых в когнитивной трансакции (Йокояма 2005: 53).

Другие варианты – это создание нового знака адресантом под свое индивидуальное видение мира:

а) Реальное расширение лексикона как «авоська» у А. Райкина, или «образованцы» у А. Солженицина.

б) Создание функциональных знаков в ткани текста, проявляющееся через комбинацию строевых элементов разной природы в тексте. Этому явлению уделил внимание Р. Барт в своей концепции коннотативного знака текста как знака второго порядка, надстраивающегося над денотативным знаком (знаками). Последние служат для первого планом выражения (Барт 2002: 34). Очевидно, исследования непрямого коммуникации (В. В. Дементьев и др) также входят в эту проблемную область (*Прямая и непрякая коммуникация* 2003).

Знак как таковой формируется (окончательно?) только в коммуникации (дискурсе). И искусство адресанта заключается в использовании разных путей для селекции/созидания знаков *ad hoc* в режиме порождения текста, а искусство адресата заключается, в свою очередь, в распознавании/созидании знаков *ad hoc* в режиме понимания/интерпретации. М. М. Бахтин,

выдвигая идею метаграмматики, схватил эти особенности знака, определяя речевой жанр как «размытую единицу», отливаемую в неопределенные формы (Бахтин 1979: 257).

Проблему тернарности осмысления сущностей в лингвистике поставил Ф. де Соссюр (*langue – parole – language*), а в семиотическом плане – Ч. Пирс (*firstness – secondness – thirdness*). Для Ч. Пирса принцип трихотомии выступил основополагающим в построенной им функциональной семиотике, что соответствовало философскому мейнстриму той поры (единичное – особенное – общее).

Создав учение о семиозисе, Ч. Пирс фактически реализовал тетрахотомический исследовательский принцип. Если сама модель семиозиса включает три компонента: *знак*, *объект* и *интерпретанту*, то для описания ее функционирования вводится четвертый компонент – *интерпретатор*. В отличие от Ф. де Соссюра, у которого означающее и означаемое слиты в нечто единое (две стороны листа бумаги), Ч. Пирс разводит знак (*sign*) и объект (*object*) и обеспечивает подвижность формы и значения/смысла. Ведь для Ч. Пирса объект предстает и как системное значение (*immediate object*) и как контекстуальный смысл (*dynamic object*). Зеркально это отражается и на функционировании интерпретанты: выделяется интерпретанта-значение (*immediate interpretant*) в нулевом контексте и интерпретанта-смысл (*dynamic interpretant*). Что еще важно, Ч. Пирс учитывает не только лингвистический контекст, но и экстра-лингвистический. Следующие цитаты подтверждают, что модель семиозиса у Ч. Пирса выступает не столько теорией значения, сколько теорией мышления:

Nothing is a sign unless it is interpreted as a sign (Peirce 1931–1958, vol. 2: 308).

Every thought is a sign (Peirce 1931–1958, vol. 1: 538).

All thinking is dialogic in form... all thinking is conducted in signs (Peirce 1931–1958, vol. 6: 338).

В настоящее время антропная лингвистика, оформив, наконец, предмет исследования (*Homo loquens* в коммуникации), должна перейти на тетрахотомический уровень исследования, опираясь на идеи не только рациональной философии, но и феноменологии, герменевтики, философии языка, философии диалогичности (М. Бахтин) и функциональную семиотику Ч. Пирса. Получается конструкция следующего вида: всеобщее – общее – особенное – единичное. В лингвистической трактовке тетрахото-

мия предстает как «мышление – язык – речь – коммуникация» (Пузырев 1995: 36). Любой лингвистический феномен должен быть рассмотрен на каждом из этих уровней.

Проблема континуальности/дискретности стимулирует некоторые размышления. А прав ли В. В. Налимов в своей категорической трактовке? А может ли мышление иметь черты и дискретности, и континуальности, как и язык? Где и как, в каких ситуациях проявляются вариации означенных свойств в тетраэтомической парадигме исследования языка? Мне представляется, что все многообразие дискурсивной деятельности указывает на такие возможности.

Да, мышление континуально, но это ведущая характеристика проективного, творческого мышления. Об этом свидетельствуют высказывания многих творческих личностей. Ведь они погружают себя в условия русской волшебной сказки: «Пойди туда, не знаю куда; принеси то, не знаю что». С другой стороны, никто не подверг сомнению седьмой принцип корпусной лингвистики – «Much language use is routine» (Stubbs 1998: 41).

Далее следует остановиться на проблемах терминологических, касающихся употребления термина «дискурс» в современных научных работах.

Этот термин имеет невероятно неопределенный статус в современной лингвистике. П. Серио приводит 8 дефиниций термина «дискурс» (1999: 25–27), что указывает не столько на континуальность научного мышления, сколько на различные предпочтения в употреблении термина. Вполне оправданно употребить термин «дискурс» как единичное коммуникативное событие – *token*. Но с другой стороны, появление таких терминов, как педагогический, медийный, художественный, политический и т.д. дискурсы, указывает на употребление термина как абстракции от суммы единичных дискурсов в определенной предметной области – *type*. Возникают ненужные синсемические отношения в терминосистеме. И еще, как соотносить «дискурс» с традиционными терминами «текст», «речь»?

А ведь есть и оригинальная позиция Ю. С. Степанова, который рассматривает термин «дискурс» в ряду: «высказывание → текст → дискурс → интертекст и инфосфера» (Степанов 2001: 36). В таком системном подходе Ю. С. Степанов определяет текст «путем расширения как связную совокупность высказываний», а дискурс как такое расширение, при котором выявляется и подчеркивается помимо линейного расширения (“*on line*”)

его парадигматический аспект (“*off-line*”) – то, какие классификации объектов мира и какие семантические связи между ними при данном расширении устанавливаются. Текст, например текст романа, является с этой точки зрения именно текстом, связной совокупностью высказываний, а дискурсом романа будет картина мира, создаваемая посредством этого текста, вплоть до «идеологии», авторских предпочтений, его симпатий и антипатий, «подтекста», отношения к другим романам и вообще к другим текстам, и т.д.» (Степанов 2001: 36). Подход Ю. С. Степанова к определению терминов, составляющих суть современной проблематики в антропной лингвистике, впервые разворачивает перед читателем толкование терминов «текст» и «дискурс» в семиотической триаде: синтактика – семантика – прагматика. Текст определяется с позиций синтактики и вклада В. Я. Проппа в эту проблематику, а дискурс – с позиций семантики и вклада К. Леви-Стросса, (добавим, и авторов *Общей риторики* (1996)), а также прагматики – если учесть авторские предпочтения, его симпатии и антипатии и т.д. Не напоминает ли это теорию возможных миров (Хинтиikka 1980). Создается впечатление, что и «текст» и «дискурс» в толковании Ю. С. Степанова сориентированы на конкретный роман и конкретный возможный мир этого романа (единичное), без выхода на уровень особенного, общего и всеобщего.

Мне симпатично определение «Text is a language occurrence in communicative setting» (Beaugrande 1980: 48); и есть много вопросов к дефиниции «Дискурс – это “речь, погруженная в жизнь”» (Арутюнова 1990: 137). М. М. Бахтин ввел термин «высказывание» как единичное и четко определил параметры его дефинирования, а для типов высказывания предложил термин «речевой жанр» (Бахтин 1979: 237 и далее).

В данной статье используется «лесенка» терминов, в основании которой лежит термин *коммуникация*, и ее продукт, называемый В. В. Налимовым «*массив текстов культуры*». Минимальной коммуникативной единицей выступает «высказывание» (это соответствует одному из употреблений термина «дискурс»). В духе Бахтинского мышления, первой абстракцией от «высказывания» выступает «*речевой жанр*». Этого недостаточно. Р. Шенк продемонстрировал, что «Human mind is severely domain specific» (Schank with Childers 1988: 184). Если учитывать распределенность речевых жанров по предметным областям, то следует ввести еще одну абстракцию – над речевыми жанрами. Фактически она уже сделана в форме

понятия «дискурсивные практики» (Фуко 1996) или просто «дискурсы» различных предметных областей. Это понятие дискурса, с определенными упрощениями, перекликается с термином «функциональный стиль», но оно гибче и вариативнее, так же как термин «речевой акт» – по отношению функциональных типов предложения. Итак, выстраивается терминологический ряд по степени абстракции: «высказывание» – «речевой жанр» – «дискурс» (как сумма речевых жанров). В данной статье проблеме континуальности/дискретности рассмотрим в трех типах дискурса: деловом, научном и художественном.

Деловой дискурс

М. Бахтин говорит о довольно пестром репертуаре деловых документов.

Наименее благоприятные условия для отражения индивидуальности в языке наличны в трех речевых жанрах, которые требуют стандартной формы, во многих видах деловых документов, в военных командах, в словесных сигналах на производстве и др. (Бахтин 1979: 238).

В огромном большинстве речевых жанров (кроме литературно-художественных) индивидуальный стиль не входит в замысел высказывания, а является, так сказать, эпифеноменом высказывания (Бахтин 1979: 241).

Для исследования документов, используемых на табачной фабрике Краснодара (фирма Philip Morris) на двух языках: русском и английском, – были использованы такие элементарные жанры, как запрос информации, ответ, похвала и порицание, совет и предложение, инструкция и распоряжение и др. Конфигурации элементарных жанров образуют макро-жанры (Азнаурян 2006: 10). Разнообразие запроса информации видно из следующих примеров, варьирующихся от прямого до косвенного (непрямого) запроса:

Прямой запрос: а) Do you export alufoil to Russia?; б) If you send us your latest catalogue of non-conformities we will need to have details.

Косвенный запрос: а) I am looking forward to hearing from you as soon as possible. *Подразумевается:* У меня нет информации. Каковы дальнейшие действия? Свяжитесь с нами. б) Can you please let us know as soon as possible you have paid the invoice. *Подразумевается:* Оплатите, пожалуйста, счет как можно быстрее и сообщите нам. *Скрытый смысл* – требование немедленно оплатить счет (Азнаурян 2006: 10–11).

Вообще М. Бахтин прав по поводу эпифеномена, потому что приведенные примеры косвенности делового высказывания отражают столь модную в наше время стандартную толерантность.

Еще одна проблема, означенная Б. Азнаурян, – соотношение терминологии и профессионализмов в русском и английском языках. Сбои в профессиональном общении на фабрике вызвали необходимость стандартизировать употребляемую терминологию в виде русско-английского словаря-тезауруса (Азнаурян 2005: 14–22).

Еще один аспект рассмотрения делового дискурса отметил Л. Виттгенштейн. Его привлекла манера «языковой игры» рабочих-монтажников и ее восприятие посторонними наблюдателями.

73 Из «Симплициссимуса»: загадка техники. Картина: два профессора стоят перед строящимся мостом. Голос сверху: «Отпусти – эй – отпусти, я кому сказал, – а теперь закрути покрепче, – да вон ту, другую!» – «Непонятно, дорогой коллега, как можно проводить такую сложную и точную работу, пользуясь подобным языком (Виттгенштейн 1994: 425).

Из личного опыта работы монтажником – в бригаде монтажников работа выполняется молча с редкими краткими репликами, как правило, на профессиональном жаргоне с вкраплениями из «великого и могучего...»

Если стандарты документооборота, в общем-то, изучены лингвистами, то в широком плане различные аспекты делового дискурса требует дальнейшего изучения, включая стилистический эпифеномен.

Научный дискурс

Мне представляется, что континуальный стиль научного творчества весьма распространен среди первопроходцев науки. Открывая новые направления науки, новые интенциональности в уже разработанных направлениях, они испытывают затруднения в поисках новых форм языковлечения, прежде всего, – в создании новой терминологии.

Но ведь традиция научного стиля ставит перед ученым задачу однозначности формулировок, доведения дискретности научных положений до приемлемого уровня. Интересен комментарий Ф. де Соссюра по поводу требования дискретности к научной работе: «Что же касается книги на эту тему, то об этом нельзя и помышлять. Здесь необходимо, чтобы мысль автора приняла завершённые формы» (цит. по: Алпатов 1999: 131).

Характерно высказывание философа М. К. Мамардашвили:

Лишь написав, я узнаю то, что я думаю. Существует какая-то подвижная конструкция, явно материальная, составленная из элементов языка, но это и не язык, и не отсутствие языка (цит. по: Литвинов 2008: 53).

И еще: «Фактически я думаю пером, ибо моя голова часто не ведает о том, что пишет рука» (Витгенштейн 1994: 427). Зарождаясь в «подвалах сознания» мысль ученого постепенно приближается к «завершенным формам».

На мой взгляд, высокий уровень дискретности в формулировке научных положений достигнут в пионерской работе Н. Хомского *Syntactic Structures* (Chomsky 1957). Существенная критика его работы была высказана представителями корпусной лингвистики (Stubbs 1998). Ведь исследование проведено на 27 предложениях, которые Н. Хомский сам же придумал. Впрочем, это даже не критика, а «оценка» с позиций современной антропной лингвистики. Уровень «сциентизма» в тексте Н. Хомского столь высок, что следы континуальности его мышления открылись лишь в его более поздних работах. Особенность мышления Н. Хомского проявляется в применении гипотетико-дедуктивного метода, как это делал А. Эйнштейн (см. Литвинов 1999: 69 и далее).

Рассмотрим особенности научного высказывания М. Бахтина (*Эстетика словесного творчества*, 1979). Он дает описание оснований новой науки о языке, в противопоставление традиции и структурной лингвистике. Континуальность его мышления прослеживается в рассмотрении проблемы с различных позиций в противовес бытующему в научных кругах мнению. Он формулирует свои научные положения в вариативной манере через повторы, оценки, уточнения.

В качестве примера рассмотрим такие лингвистические «*фикции* как “слушающий” и “понимающий” (партнеры “говорящего”)» (Бахтин 1979: 246). Далее следует полемическое изложение позиции автора по поводу «фикции», насыщенное следующими оборотами: «активная ответная позиция, понимание чревато ответом, понимание живой речи носит ответный характер, всякое понимание чревато ответом; активная ответная позиция; понимание чревато ответом; понимание живой речи носит ответный характер; всякое понимание чревато ответом» (Бахтин 1979: 246); «молчаливое ответное понимание; активно понятое откликнется в последующих

речах; активное ответное понимание замедленного действия; целостное понимание активно; активно ответное понимание; говорящий установлен на активно ответное понимание; говорящий ждет ответа, согласия, сочувствия, возражения, исполнения и т.д.; говорящий сам является в большей или меньшей степени отвечающим; каждое высказывание – это звено в очень сложно организованной цепи других высказываний» (Бахтин 1979: 247). Такому обилию вариативного повтора следует сопоставить слова Л. Витгенштейна:

каждое предложение, которое я пишу, всегда уже предполагает некую целостность, то есть всегда заведомо говорит о том же самом, и рассматриваются, как бы под разным углом зрения, лишь аспекты единого бытия (Витгенштейн 1994: 419).

Художественный дискурс

Если рассматривать задачей художественного дискурса демонстрацию человеческих чувств, эмоций оценок, то, что в когнитивной теории относится к не поддающимся дискретизации *знаниям-переживаниям*, то художественный дискурс отличается и континуальностью мышления, и континуальностью оязыковлениа.

Поучительно описание творческого процесса создания стиха О. Мандельштамом, начинавшегося с бессловесной музыкальной фразы.

Весь процесс сочинения состоит в напряженном улавливании и проявлении уже существующего и неизвестно откуда транслирующегося гармонического и смыслового единства, постепенно воплощающегося в слова (Мандельштам 1988: 52).

Рассмотрим фрагмент диалога, несущего следы континуальности и мышления, и языкового употребления. По факту, это цепь высказываний в диалоге, относящаяся, по Бахтину, к первичным речевым жанрам, но включенность в рамки художественного сочинения придает им дополнительную перспективу художественности. Участники диалога: Люк Бирн – американец, волею судьбы и предпочтений более 20 лет живет в центре Сахары, по местным меркам – богатый человек и знаток местного лингво-культурного колорита. Британец Макс Стаффорд, бывший опытный военный разведчик, теперь владелец частной охранной фирмы в Лондоне. В Сахару его привело расследование странного исчезновения работника бухгалтерии на одном из охраняемых предприятий. Люк Бирн оказался тем человеком, который помогает Стаффорду в поисках пропав-

шего и помогает разобраться в сложной этнокультурной специфике местного населения – туарегов.

As the dust drifted away on the light breeze Mokhtar got out and walked over to the tents. He was wearing his sword slung across his back, the hilt over his left shoulder.

Byrne said, 'These people are of the Tegehe Mellet. Mokhtar has gone to question them. If a Land-Rover has been anywhere near here they'll know about it.'

'What's the sword for?'

Byrne laughed. *'He'd feel as undressed without it as you would with no pants.'* He seemed to be becoming more human.

'The Teg-whatever-it-s-you-said...is that a tribe of some kind?'

'That's right. The Tuareg confederation of the Ahaggar consists of three tribes – the Kel Rela, the Tegehe Mellet and the Taitoq. Mokhtar is of the Kel Rela and of the noble clan. That's why he's gone to ask questions and not me.'

'Noble!'

'Yeah, but not in the British sense. Mokhtar is related to the *Amenokal* – he's the boss, the paramount chief of the Ahaggar confederation. All you have to know is that *when a noble Kel Rela says, "Jump, frog!" everybody jumps.*' He paused, then added, 'Except, maybe, another noble Kel Rela.' He shrugged. 'But you didn't come out here to study anthropology.'

'It might come in useful at that,' I said (Desmond Bagley 1979: 72).

Этот диалог выбран в качестве примера не только континуальности мышления, но и континуальности оязыковления возникшей проблематики – как объяснить британцу в 1961 году специфику этнокультурных отношений в племенах туарегов, верных многовековой традиции и почти не затронутых современной цивилизацией.

В тексте выделены два существенных высказывания Макса и ответы Люка. Люк Бирн испытывает затруднения в переносе этноспецифики туарегов в пространство британской этнокультуры. В первом случае используется сравнение, а во втором – зоометафора. Что важно подчеркнуть – и в первом, и во втором случае работает один и тот же механизм: достижение эквивалентности знаний-переживаний через создание образности. Можно попытаться объяснить характер подчинения в племенах туарегов через набор слов, например: беспрекословное, абсолютное, неизбежное, неотвратимое и т.д. Но цель едва ли будет достигнута простым перебором семантического ряда.

Стихотворение, по Якобсону, имеет поэтическую функцию доминирующей. Поэтому и он сам и многие другие в деталях рассматривают эту функцию с позиций стихосложения и многих особенностей организации

звукоряда, и не только (ср. Михалев 1997). Мы оставим это в стороне как «общее место» и сконцентрируем наше внимание на вопросах «изобретения», феноменологии темы и построения коннотативного уровня стихотворения. Для рассмотрения выбрано стихотворение А. С. Пушкина:

Ты и вы

Пустое *вы* сердечным *ты*
Она, обмолвись, заменила
И все счастливые мечты
В душе влюбленной возбудила.
Пред ней задумчиво стою,
Свести очей с нее нет силы;
И говорю ей: как вы милы!
И мыслю: как тебя люблю!

Фактологическая основа стихотворения – встреча А. С. Пушкина с Анной Алексеевной Олениной, которая ошиблась, обратясь к Пушкину – *ты*. На другое воскресенье он привез эти стихи.

Теперь обратимся к «изобретению», что в принципе едва ли возможно, поскольку это лирическое сочинение о чувствах лирического героя, искренность которых остается вне рациональности. Тем не менее, можно говорить о распределении топосов в стихотворении. Оно построено изящно и распадается на четыре двустишия. В первом описывается факт обмолвки, затем следует описание чувств героя, возбужденных этой обмолвкой. Потом дается этюд, суть которого – экспликация чувств героя через невербальные компоненты коммуникации (*body language*). Завершающее двустишие – его речь озвученная и внутренняя.

Коннотативная организация первого двустишия опирается на противопоставление двух местоименных форм обращения в русском языке. Эти формы имеют невероятно сложные семантико-прагматические поля, тонко отражающие различные стороны отношений людей. В данном случае речь идет об отношениях не очень близко знакомых молодых мужчины и женщины. И фрагменты семантических полей данных местоимений потенциально в такой ситуации также весьма широки. Выделив местоимения курсивом и придав им эпитеты (ось комбинации), противопоставив комбинации друг другу, поэт создает сложный коннотативный знак, вызывающий целый набор ассоциаций при рефлексии читателя (по Г. П. Щедровицк) в поясе мыследействия, и далее чистого мышления.

Второе двустишие раскрывает топос чувств, возбужденных в душе героя. Эти чувства, в принципе расплывчатые, получают некоторое уточнение на уровне комбинации: прелесть все еще остающейся неопределенности выражения чувств – в их направленности: «счастливые мечты», «в душе влюбленной».

Третье двустишие – это вербальное представление невербальных компонентов коммуникации, указывающих на чувства, охватившие героя. На уровне комбинации значимо все: «задумчиво стою» как отражение нахлынувших чувств и, особенно, «Свести очей с нее нет силы» – передающее силу и спонтанность чувства. Коннотативная мощь данного двустишия обеспечивается поощрением к визуализации поведения героя.

Четвертое двустишие демонстрирует контроль героя над своими чувствами, боязнь спугнуть наметившуюся возможность ответного чувства. Двустишие образует коннотативный знак, в котором значимы «говорю», «как *вы* милы» и «мыслю», «как *тебя* люблю», спаянные в единое противопоставление.

Первое и последнее двустишия образуют, таким образом, рамку, придавая всему стихотворению завершенную форму. Но и это не все: стихотворение имеет еще одно измерение – объединение стихов в два четверостишия, в свободной манере коннотативную суть которых можно определить как направленность действий и чувств «она» → «я» и «я» → «она». А весь текст представляет собой многослойный коннотативный знак, отличающийся выверенной проекцией эквивалентности с оси селекции на ось комбинации. Добавить сюда анализ роли звукосимволического ряда – и оценку данного стихотворения как полного поэтического (коннотативного) знака, можно выразить, повторив однажды сказанные слова Александра Сергеевича: «Ай да Пушкин, ай да молодец!». В стихотворении явлено действительно поступающее мышление как

эмоционально-волевое мышление, интонирующее мышление [...] Эмоционально-волевой тон обтекает все смысловое содержание мысли в поступке и относит его к единственному бытию-событию (Бахтин 1994: 36).

С позиций культурологических стихотворение являет романтический образ «прекрасной дамы».

Нет необходимости эксперимента на интерпретацию, так как полифония стихотворения такова, что она несомненно будет многократно

и «неопределенно-расплывчато» отражена в индивидуальных текстах-интерпретациях. Дело в том, что данное стихотворение посвящено взрыву чувств. А, следовательно, «энциклопедия» как глобальный контекст интерпретации «свертывается» к знаниям-переживаниям, которые принципиально проблемны для коммуникативной передачи.

Теперь можно предложить некоторые обобщения: континуальность/дискретность представляет собой важный аспект взаимоотношения мышления и языка в коммуникативной деятельности, выступая стилевой чертой разной силы проявленности в различных дискурсах.

В связи с тем, что стиль получил мультипликативное толкование в лингвистике (см. Гайда 2013: 25–34), есть необходимость связать рассмотрение континуальности/дискретности с определением стилистики в тетраходической парадигме. Основание этой парадигмы образуют: функциональная семиотика Ч. Пирса (модель семиозиса, триада синтактики, семантики, прагматики), философия диалогичности М. Бахтина (теория высказывания и речевого жанра), морфология сказки В. Проппа. Все они прямо или косвенно опираются на риторико-герменевтический подход к исследованию коммуникации.

Но есть разночтения. Например, стиль в понимании В. Проппа (Пропп 2001: 106) – это «оязыковление» (*elocutio*) и оно четко отделено от «изобретения» (*inventio*) и «распределения» (*dispositio*). М. Бахтин определяет единицу коммуникации – высказывание – параметрами тематического содержания (*inventio*), композиционного построения (*dispositio*) и стиля (*elocutio*). Дополнительно подчеркивается «замысел» и «воля» говорящего (Бахтин 1979: 237, 256). Для М. Бахтина «стиль неразрывно связан с высказыванием и с типическими формами высказывания, то есть речевыми жанрами» (Бахтин 1979: 240). Он выделяет «индивидуальный стиль» и «языковой стиль». Но в итоге следует констатировать, что стиль выступает лишь одной из нескольких черт в его дефиниции высказывания. Понятие стиля распространяется на все компоненты риторической модели порождения текста в *Общей риторике* (1986). С точки зрения функциональной семиотики Ч. Пирса стиль следует рассматривать как волю адресанта к формированию высказывания на уровне синтактики, семантики и прагматики, пересекающихся с риторическими ступенями порождения высказывания и как волю интерпретатора к герменевтической интерпретации высказывания.

При тетрахомическом подходе выявляется необходимость рассматривать стилистическую перспективу на всех уровнях модели как иерархию абстракций, начиная с высказывания (конкретное), речевого жанра (особенное), дискурса (общее) и мышления (всеобщее). В этом ряду ключевую роль следует отнести стилю мышления, ибо с него начинается и им заканчивается коммуникация. Прав Ж. де Бюффон: «Le style c'est l'homme meme». Комментарий Л. Витгенштейна: «Оно говорит, что стиль – картина человека» (Витгенштейн 1994: 483).

Литература

- Азнаурян Б. Э., 2005, *Когнитивно-прагматические особенности делового дискурса (на материале документооборота табачной промышленности)*, Краснодар.
- Алпатов В. М., 1999, *История лингвистических учений*, Москва.
- Арутюнова Н. Д., 1990, *Дискурс. – Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Барт Р., 2001, *S/Z*, Пер. с фр., 2-е изд., ред. Г. К. Косиков, Москва.
- Бахтин М. М., 1979, *Эстетика словесного творчества*, Москва.
- Бахтин М. М., 1994, *К философии поступка. – М. М. Бахтин, Работы 1920-х годов*, Киев.
- Витгенштейн Л., 1994, *Философские работы*, часть 1., Москва.
- Гайда С., 2013, *Что такое стиль? – Стилистика как речеведение*, Москва.
- Йокояма О., 2005, *Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов*, Москва.
- Литвинов В. П., 1999, *Мышление Ноама Хомского: Курс лекций*, Тольятти.
- Литвинов В. П., 2008, *Гуманитарная философия Г. П. Щедровицкого*, Москва.
- Мандельштам Н. Я., 1988, *Воспоминания, «Юность»*, № 8.
- Михалев А. Б., 1997, *Опыт многоуровневого анализа поэтического текста, «Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета»*, № 3–4, Пятигорск.
- Налимов В. В., Дрогалина Ж. А., 1995, *Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного*, Москва.
- Общая риторика*, 1986, Пер. с фр. Ж. Дюбуа, Ф. Пир, Ф. Тринон и др., Москва.
- Пропп В. Я., 2001, *Морфология волшебной сказки*, Москва.
- Прямая и непрямая коммуникация*, 2003, Саратов.
- Пузырев А. В., 1995, *Анаграммы как явление языка: Опыт системного осмысления*. Москва, Пенза.
- Серио П., 1999, *Как читают тексты во Франции. – Французская школа анализа дискурса*, Москва.

- Степанов Ю. С., 2001, *В мире семиотики. – Семиотика: Антология*, Москва.
Фуко М., 1996, *Археология знаний*, Киев.
Хинтиikka Я., 1980, *Логико-эпистемические исследования*, Москва.

- Beaugrande R. de., 1985, *Text Linguistics in Discourse Studies*, «Handbook of Discourse Analysis», vol. 1, London.
Chomsky N., 1957, *Syntactic Structures*, The Hague: Mouton.
Desmond Bagley, 1979, *Flyaway*, Fontana, Collins.
Peirce Ch. S., 1931–1958, *Collected Papers*, vol. 1, 8, Cambridge, Mass.
Schank R. with Childers P., 1984, *The Cognitive Computer. On Language Learning and Artificial Intelligenc*, Ready (Mass.).
Stubbs M., 1998, *Text and Corpus Analysis. Computer-assisted Studies of Language and Culture*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

Continuity / discreteness – stylistic feature of discourse

The predominant way of stylistic investigation – up till nowadays – follows the dichotomic ‘token-type’ principle. It is argued here that the comprehensive study of style be carried along the rhetoric-interpretative lines, which requires a tetrachotomic approach (thinking – discourse – genre – utterance), thinking and utterance levels being of paramount importance. So, one should distinguish style of thinking, utterance style, genre style and discourse style.

The analysis of continuity/discreteness is carried out on four varieties of discourse: business, scientific, everyday (set in f literary one) and poetic. The results show that the antinomy of continuity/discreteness is highly variable in each item of the antinomy – from continuity to discreteness and backwards; the scale of variability dependent, though, on the type of discourse. This fact shows that this antinomy might be treated as a stylistic feature of communication, alongside with other features of textuality.

Keywords: *tetrachotomic approach to style: thinking – discourse – speech genre – utterance; semiosis, syntactics, semantics, pragmatics; rhetorics, hermeneutics, 4-level approach to style; style of thinking, stylistic feature*

Динамика антропоцентризма в дискурсивной лингвопрагматике

ЛИЛИЯ БЕЗУГЛАЯ
(Харьков)

1. Вступительные замечания

Лингвопрагматика (лингвистическая прагматика, прагматика языка, прагмалингвистика), получившая распространение в языкознании второй половины XX века и давшая мощный толчок развитию дискурсивной парадигмы, в качестве ведущего методологического принципа предполагает антропоцентризм.

Идею антропоцентричности языка выдвинул еще В. фон Гумбольдт:

Язык следует рассматривать [...] как непосредственно заложенный в человеке, ибо сознательным творением человеческого рассудка язык объяснить невозможно (Гумбольдт 2001: 313).

Поэтому лингвистика, призванная объяснить язык, не могла не выдвинуть в центр своего интереса носителя языка – человека. Так антропоцентричность языка влечет за собой антропоцентрическое понимание лингвистики, обоснованное Э. Бенвенистом: «Язык создан по мерке человека [...], в соответствии с ним язык и должен изучаться» (Степанов 1974: 13).

Антропоцентрический принцип противопоставляется лингвоцентрическому (также: субъектоцентризм vs. объектоцентризм (Лакофф 2004: 173) или субъектоцентризм vs. текстоцентризм (Сусов, Безуглая 2009)). Если лингвоцентризм предусматривает изучение языка как данности, зафиксиро-

рованной в текстах, т.е. в отвлечении от говорящего на нем субъекта, то антропоцентризм рассматривает язык как принадлежащий сознанию человека и реализующийся в его речи. При этом важно отметить, что понятия *субъективное* и *объективное*

не противопоставляются в том смысле, что одно из них связано с чем-то неполноценным, а другое является единственно правильным: речь идет о 1) принадлежащем субъекту и 2) принадлежащем окружающему миру (Залевская 2005: 395).

Антропоцентрическая методология прагматики определяет ее исследовательские методы, антропоцентрические по сути, т.е. в своих приемах и методиках исходящие от говорящего субъекта, – контекстуальный, речеактовый, экспликации имплицатур, интенциональный, концептуальный, фреймовый, дискурсивно-стратегический и т.п. Эти методы характерны для современного состояния развития лингвопрагматики. Однако, как и любая научная дисциплина, она не стоит на месте. Вместе с ней развивается, совершенствуется антропоцентрический принцип лингвистики.

В данной статье освещается динамика развития принципа антропоцентризма в соответствии с основными этапами развития лингвопрагматики и становления дискурсивной парадигмы лингвистики.

2. Три этапа развития принципа антропоцентризма и лингвопрагматики

Лингвопрагматика демонстрирует в своем развитии три этапа – коммуникативный, когнитивный и дискурсивный. Они коррелируют с тремя антропоцентрическими поворотами, которые всколыхнули лингвистику последних десятилетий, – коммуникативно-прагматическим (или *прагматическим бумом* (Bierwisch 1979: 63)), когнитивным и дискурсивным. Общими закономерностями развития лингвопрагматики можно считать расширение предмета, углубление анализа, интеграцию с другими дисциплинами и отражение развития принципа антропоцентризма.

Следует заметить, что хронологические рамки выделяемых этапов зыбкие, границы расплывчатые. Более того, в рамках каждого этапа сосуществуют черты других этапов, однако характерные свойства и тенденции можно проследить внутри каждого из них.

На первом этапе (70–80 гг. XX в.) лингвопрагматика сосредотачивается на несоответствиях между знаковыми средствами и их употреблением, которые составляют основу косвенных речевых актов (Searle 1979) и разговорных имплицатур (Grice 1991), что находит отражение в первых дефинициях этой дисциплины: первопроходец прагматики ФРГ Д. Вундерлих в 1970 году определил ее как аналитическое описание отношения языковых средств выражения к процессам коммуникации (Wunderlich 1970: 9).

Хотя прагматика на этом этапе большей частью отождествляется с теорией речевых актов, она привлекает и исследовательские области, связанные с ее семиотическими корнями. Так, Б. Шлибен-Ланге объединила «под крышей» прагматики три направления коммуникативно ориентированных исследований языка: учение об употреблении знаков, лингвистику диалога и теорию речевых актов (Schlieben-Lange 1979: 11).

В качестве первоочередных предметов исследования в фундаментальных работах по прагматике на первом этапе исследуются явления, связанные с небуквальными смыслами, – косвенные речевые акты, имплицатуры и пресуппозиции (Levinson 2001: 3, Leech 1996, Schlieben-Lange 1979: 91). Прагматический анализ, как правило, сводится к попытке объяснения случаев расхождения буквального смысла высказывания с актуализированным.

Прагматический поворот вызвал бурную дискуссию о соотношении семантики и прагматики: одни лингвисты считают эти дисциплины равноправными (Hawley 2002, Sgall 1980: 234), другие видят в прагматике продолжение семантики, своеобразную «пост-семантику» (Лакофф 2004: 753, Gibbs 2002: 483, Récanati 1987: 1), третьи отстаивают точку зрения, согласно которой прагматика и семантика взаимно обусловлены (Bach 1997, Levinson 2000: 172). Тем не менее, все взгляды сходятся на мысли о том, что разница между семантикой и прагматикой состоит в изучении буквальных и небуквальных смыслов (Bach 1997, Gibbs 2002: 482, Wunderlich 1980: 304).

Небуквальным смыслам как ведущему прагматическому предмету исследования соответствуют основные методы, применяемые на этом этапе, – речеактовый, пресуппозиционный и метод экспликации имплицатур.

Антропоцентрический принцип первого этапа развития прагматики можно сформулировать следующим образом: *Язык реализуется в речи*

человека. Именно человек, язык и речь во взаимосвязи находятся в центре внимания коммуникативной прагматики.

Для состояния развития прагматики на втором этапе (80–90-е гг. XX в.) характерной стала тенденция к ее сближению с общей коммуникативной теорией, к интенсивному расширению предмета научного поиска. Прагматические исследования начинают обогащаться привлечением исторического (Вах 1983, Jung 2005, Presch 1981), социального (Culperer 2010, Dräxler 1989), контрастивного (Гак 1987, Fillmore 1984), этнокультурного (Сафаров 1990) и, в первую очередь, когнитивного (Carston 2002, Croft 1994) аспектов.

Поэтому закономерно, что в 90-е годы лингвопрагматика стала пониматься наиболее широко, о чем свидетельствует определение Дж. Фершурена:

Прагматика есть общая функциональная перспектива любого аспекта языка, т.е. подход к языку, который учитывает весь комплекс его когнитивного, социального и культурного функционирования в жизни человеческих существ (Verschuieren 1995: 13).

Если на этапе своего становления прагматика изучала вербальные аспекты речи отдельного говорящего, рассматривая случаи несоответствия между буквально выраженными и реально осуществляемыми речевыми действиями, то постепенно вектор анализа – *От языковых выражений к интенциям говорящего* – изменился на прямо противоположный – *От интенций говорящего к языковым средствам их выражения*. Исходной точкой анализа становится коммуникативная интенция в когнитивистской трактовке – как ментальное состояние, предусматривающее направленность сознания на определенную пропозицию и намерение говорящего донести эту направленность до адресата (Searle 1983). Такое изменение исследовательского вектора вызвано когнитивизацией прагматики – ее сближением с когнитивной лингвистикой, с которым связано развитие антропоцентрического принципа в сторону объединения коммуникативно-прагматических и когнитивно-семантических исследований языка и речи.

В западной лингвистике термин *когнитивная прагматика* употребляется с конца 80-х годов и охватывает два исследовательских направления:

– часть когнитивных исследований языка, которые касаются системы прагматических знаний его пользователей (менталистская, модулярная прагматика) (Kasher 1994, Meibauer 1997, Sinclair 1995);

– часть прагматических исследований языка, которые исходят из того, что интеракция базируется на когнитивных структурах, включенных в процесс создания смыслов и обеспечивающих основу для взаимопонимания коммуникантов (Bosco, Vucchiarelli, Vara 2004, Carston 2002, Croft 1994).

В первом случае в центре внимания оказываются свойства человеческой когниции, обуславливающей употребление языка, во втором – употребление языка коммуникантами, которое начинается в мышлении. Лингвистически релевантным представляется второе направление, поскольку оно концентрируется на взаимосвязи языка и речемыслительных процессов. Таким образом, когнитивная лингвопрагматика предстает как языковедческая дисциплина, которая пытается объяснить языковые особенности коммуникативных действий реализацией определенных когнитивных структур.

Коммуникативная прагматика изучает прагматические свойства предложений, высказываний, речевых актов независимо от когнитивной деятельности человека. Речь идет об иллокутивной интерпретации высказываний, отсюда – выражения типа *иллокутивная цель речевого акта* (а не говорящего) (Recanati 1987), *иллокутивный потенциал высказывания* (Viehweger 1983), *иллокутивная логика* (Searle, Vanderveken 1985) и т.п.

В когнитивной прагматике те же самые единицы – речевые акты, изучаются не как оторванные от реального общения высказывания, а как коммуникативный процесс, берущий начало в ментальной сфере говорящего, поэтому речевой акт трактуется как двухступенчатый, речемыслительный (термин С.Д. Кацнельсона (2004: 110)). Объединение речи и мысли является в прагматике закономерным, поскольку

как раз в речи язык встречается с мыслью, вступает с ней в непосредственную связь, и именно в речи осуществляется акт общения, который требует обязательного участия и языка, и речи, а также деятельности мысли (Звегинцев 2001: 240–241).

Итак, коммуникативная прагматика языка акцентирует акциональные аспекты языковой коммуникации, а когнитивная прагматика – интенциональные аспекты, которые рассматриваются как определяющие. Исследовательские методы прагматики обогащаются методами когнитивистики – интенциональным, концептуальным, фреймовым.

Преображается и антропоцентрический принцип, который на втором этапе развития прагматики звучит так: *Язык принадлежит сознанию*

человека и реализуется в его речи. К триаде человек – язык – речь добавляется человеческое мышление, сознание.

На третьем этапе, в XXI веке, фокус прагматических интересов перемещается к фактору адресата, с речевого действия на речевое взаимодействие. По словам И. П. Сусова речевое взаимодействие предстало связующим звеном, объединившим лингвопрагматику с конверсационным анализом, анализом диалога и теорией разговорного языка, и интегрировало их в дискурсивный анализ (Сусов 2009: 205).

Этот этап связан с расширением понимания антропоцентричности – лингвистику интересует не только человек-индивид, но и его отношение к другим индивидам, человеческие группы, объединенные социальными признаками, отношениями, процессами, которые не могут не отражаться в языке. В этой связи особую актуальность приобретают исследования различных типов дискурса, пытающиеся соединить антропоцентризм в узком и широком понимании, в которых человек-говорящий является первым звеном в ряду социальных отношений: *человек-говорящий – человек-адресат – социальная группа – социум*.

Лингвистическая прагматика, которая понимается уже как не-картезианская, дискурсивная прагматика (Bosco, Vucchiarelli, Vara 2004, Копытко 2001), вместе с когнитивной лингвистикой стала базой для новой, дискурсивной методологии, которая позволяет говорить не просто о когнитивной или дискурсивной прагматике, а о дискурсивной / когнитивно-дискурсивной / когнитивно-коммуникативной парадигме лингвистического знания (Кубрякова 2004: 323, 519, Паршин 1996: 33).

В понятие речевого акта сейчас зачастую вкладывается новый, более широкий, смысл. Так, М. Л. Макаров (2003: 17, 162) отмечает, что «категория «речевой акт» вышла за пределы теории речевых актов *per se*» и составила наряду с дискурсом объект анализа в дискурсивной лингвистике. Привлечение к речеактовому анализу фактора адресата, возрождение перлокутивного аспекта, учет социальных факторов реализации речевого акта позволяют взглянуть на него не как на изолированное действие говорящего индивида, а как на единицу взаимодействия коммуникантов. Анализ речевого акта становится немислимым без анализа интеракции, ибо коммуниканты совершают нечто большее, чем простое употребление языка или передачу смыслов, – они взаимодействуют (Dijk 1997: 2).

На этом этапе прагматика обогащается методами, предполагающими привлечение не только когниции, но и социальной интеракции: когнитивного моделирования, прототипическим, пропозициональным, текстово-концептуальным, дискурсивно-стратегическим и т.п.

Антропоцентрический принцип третьего этапа таков: *Язык принадлежит сознанию человека и реализуется в его речи в процессе когнитивного, коммуникативного и речевого взаимодействия говорящих субъектов и их групп.* Система антропоцентрических понятий приобретает вид: *сознание человека – язык – речь – социальное взаимодействие.*

Когнитивный аспект дискурсивного анализа воплощает антропоцентризм в узком понимании, поскольку изучение когнитивных состояний, процессов и операций касается отдельного индивида, в ментальной сфере которого имеют место процессы концептуализации, категоризации, возникновения интенций, реализации дискурсивных стратегий и тактик и т.п. Антропоцентризм в широком понимании как признание когнитивного, коммуникативного и речевого взаимодействия человеческих индивидов и их групп относится к прагматическому фактору анализа дискурса, в том числе когнитивно-прагматическому.

3. Трактовки дискурса

Как и каждое широко употребляющееся понятие, дискурс допускает широкий диапазон разночтений и считается одним из самых противоречивых понятий в современной лингвистике.

В этой связи основополагающей представляется мысль Е. С. Кубряковой о том, что дискурс предстает и как объект лингвистического анализа, и как его предмет, и как материал (Кубрякова 2004: 519).

Трактовка дискурса как материала анализа присуща концепциям, которые отождествляют его с текстом (Алефиренко 2005: 298, Карасик 2004: 238, Чернявская 2006: 77), с фрагментом текста (Демьянков 1982: 7) или с совокупностью текстов определенной тематики. Последняя концепция характерна для лингвистики ФРГ: дискурс является заключительным звеном в последовательности *звук – слово – предложение – текст – дискурс*, где каждое явление составляет из совокупности единиц непосредственно предшествующего явления, т.е. дискурс является корпусом

текстов (юридический, политический, рекламный дискурс и т.п.) (Jung 2005).

Дискурс, как и текст, признается продуктом, результатом деятельности говорящих. Определяющим понятием в соответствующих дефинициях дискурса выступает понятие *текст*, ср.: «дискурс, понимаемый как текст в ситуации реального общения» (Карасик 2004: 238).

Трактовку дискурса как объекта лингвистического анализа наблюдаем в концепциях, которые приравнивают дискурс к динамическому, интерактивному процессу. Этот процесс противопоставляется тексту (1) как своему знаковому продукту (Звегинцев 2001: 172, Кубрякова, Цурикова 2004), или же (2) как основе, на которой дискурс возникает (Мартинюк 2012: 21).

В рамках первого подхода дискурс рассматривается как

ограниченный вполне определенными временными и общими хронологическими рамками процесс использования языка (речевая деятельность), который обусловлен и детерминирован особыми типами социальной активности людей, преследующих конкретные цели и задачи (Кубрякова, Цурикова 2004: 129).

В рамках второго подхода дискурс понимается как возникающий на основе текста процесс конструирования смыслов: это ситуативно обусловленная интересубъектная речемыслительная деятельность, направленная на взаимную ориентацию в жизненном пространстве на основе придания языковой форме семиотической значимости (Мартинюк 2012: 11). Наличие текста представляет собой основное условие возникновения дискурса. Когда в реальных пространственно-временных координатах в зону внимания интерпретатора попадает текст, возникает интересубъектное взаимодействие автора и интерпретатора и формы языковых знаков приобретают содержание – именно процесс этого взаимодействия и является дискурсом (Мартинюк 2012: 21). Думается, что такое понимание дискурса вполне оправдано для письменной коммуникации, когда коммуниканты отдалены друг от друга в пространстве и времени. Опираясь на созданный автором текст, читатель-интерпретатор конструирует смыслы согласно своему когнитивному, коммуникативному и речевому опыту. Интерпретация оказывается многовариантным, развернутым в пространстве и времени процессом, ограниченным рамками созданного автором текста. Конвенциональные значения языковых единиц, в которые автор заложил определенный

смысл, дают возможность читателю понять текст более-менее адекватно относительно интенциональных состояний и замысла автора.

Концепции, представляющие дискурс как предмет, методологический угол зрения на единицы языка и речи, сосредотачиваются на взаимодействии процесса и продукта комплекса когнитивной, коммуникативной и речевой деятельности (Красных 2003: 113, Кубрякова 2004: 525, Шейгал 2004: 16). Дискурс и текст являются неразрывными, как неразрывны процесс и продукт – продукт немислим без процесса, как и процесс неминуемо выливается в продукт:

дискурс не только само произведение, но и деятельность (взята в совокупности процесса и результата), в процессе которой речемыслительный продукт и порождается (Красных 2003: 113).

Процессуально-результативное понимание дискурса демонстрирует наивысший уровень развития лингвопрагматики как дисциплины об употреблении языковых знаков и дает исследователю самые широкие возможности для объяснения их функционирования. Тем не менее, в свете всеобъемлющего характера дискурсивного подхода все трактовки дискурса имеют право на существование. Исследователь волен выбирать трактовку в зависимости от целей, задач и объекта анализа.

Дискурсивный подход, предполагающий соединение языкового (*language use*), коммуникативно-когнитивного (*communication of beliefs*) и социально-прагматического (*interaction in social situations*) аспектов анализа языка (Dijk 1997: 7), выводит лингвистическую прагматику на качественно новый уровень эпистемологии – прагматика дает функциональную базу исследования любого аспекта языка в когнитивном, коммуникативном и социальном преломлении.

4. Итоговые замечания

Суммируя, следует подчеркнуть, что динамика принципа антропоцентризма обусловила три этапа развития лингвопрагматики – коммуникативный, когнитивный и дискурсивный.

На первом (коммуникативном) этапе антропоцентрический принцип в прагматике предполагает сосредоточение на речевых действиях одного коммуниканта.

Второй (когнитивный) этап характеризуется обращением к ментальным состояниям коммуниканта с целью выяснения связи *язык – мышление – речь*, с одной стороны, и привлечением междисциплинарных связей, с другой.

На третьем (дискурсивном) этапе антропоцентрический принцип расширяется на когнитивное и речевое взаимодействие коммуникантов и их групп в дискурсах различных типов, что знаменует ведущую роль лингвопрагматики в становлении лингводискурсологии.

Таким образом, развитие дискурсивной парадигмы находится в русле интегративных тенденций современной науки в целом. Расширяются междисциплинарные связи, горизонты видения явлений, углубляется уровень научного обобщения, охватывая все уровни языка и все аспекты речи, во взаимосвязи с мышлением и социальным взаимодействием.

Литература

- Алефиренко Н. Ф., 2005, *Спорные вопросы семантики*, Москва.
- Гак В. Г., 1987, *К проблеме сопоставительно-типологического анализа речевого акта и текста. – Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку*, Москва, с. 37–48.
- Гумбольдт В. фон, 2001, *О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития. – В. фон Гумбольдт, Избранные труды по языкознанию*, Москва, с. 307–323.
- Демьянков В. З., 1982, *Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработки текста. – Методы анализа текста*, вып. 2, Москва.
- Залевская А. А., 2005, *Психолингвистические исследования: Слово. Текст: Избранные труды*, Москва.
- Звегинцев В. А., 2001, *Язык и лингвистическая теория*, Москва.
- Карасик В. И., 2004, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Москва.
- Кацнельсон С. Д., 2004, *Типология языка и речевое мышление*, Москва.
- Красных В. В., 2003, *«Свой» среди «чужих»: миф или реальность?*, Москва.
- Кубрякова Е. С., 2004, *Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*, Москва.
- Кубрякова Е. С., Цурикова Л. В., 2004, *Вербальная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности. – Язык средств массовой информации*, Москва, ч. 2, с. 126–159.

- Лакофф Дж., 2004, *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении*, Москва.
- Макаров М. Л., 2003, *Основы теории дискурса*, Москва.
- Мартинюк А. П., 2012, *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики*, Харків.
- Паршин П. Б., 1996, *Теоретические перевороты и методологический мятёж в лингвистике XX века*, «Вопросы языкознания», № 2, с. 19–42.
- Сафаров Ш., 1990, *Этнокультурные компоненты дискурсивной деятельности. – Язык, дискурс и личность*, Тверь, с. 105–111.
- Степанов Ю. С., 1974, *Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразований. – Э. Бенвенист, Общая лингвистика*, Москва, с. 5–16.
- Сусов И. П., 2009, *Лингвистическая прагматика*, Винница.
- Сусов И. П., Безуглая Л. Р., 2009, *Субъектоцентрическая модель речевого акта, «Культура народов Причерноморья»*, № 168, т. 2, с. 284–287.
- Чернявская В. Е., 2006, *Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия*, Москва.
- Шейгал Е. И., 2004, *Семиотика политического дискурса*, Москва.
- Bach K., 1997, *The Semantics-Pragmatics Distinction: What It Is and Why It Matters. – Pragmatik. Implikaturen und Sprechakte*, Opladen, с. 33–50.
- Вар М., 1983, *Die lebendige Dimension toter Sprachen. Zur pragmatischen Analyse von Sprachgebrauch in historischen Kontexten*, «Zeitschrift für germanistische Linguistik», а 11, с. 1–21.
- Bierwisch M., 1979, *Wörtliche Bedeutung – eine pragmatische Gretchenfrage. – Sprechakttheorie und Semantik*, Frankfurt/M., с. 119–148.
- Bosco F. M., Bucciarelli M., Bara B. G., 2004, *The Fundamental Context Categories in Understanding Communicative Intention*, «Journal of Pragmatics», vol. 6, с. 467–488.
- Carston R., 2002, *Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics*, «Mind and Language», vol. 17, а 1–2, с. 127–148.
- Croft W., 1994, *Speech Act Classification, Language Typology and Cognition. – Foundations of Speech Act Theory*, London, с. 460–477.
- Culperer J., 2010, *Historical Sociopragmatics. – Historical Pragmatics*, Berlin, с. 69–96.
- Dijk T. A. van, 1997, *The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, London, vol. 1.
- Dräxler H.-D., 1989, *Soziolinguistik, Pragmalinguistik und Sprachgeschichte*, Alsbach.
- Fillmore Ch., 1984, *Remarks on Contrastive Pragmatics. – Contrastive Linguistics: Prospects and Problems*, Berlin, с. 119–142.

- Gibbs R.W., 2002, *A New Look at Literal Meaning in Understanding What is Said and Implicated*, «Journal of Pragmatics», vol. 34, c. 457–486.
- Grice H. P., 1991, *Logic and Conversation. – Studies in the Way of Words*, Cambridge (Mass.), c. 22–40.
- Hawley P., 2002, *What Is Said*, «Journal of Pragmatics», vol. 34, c. 969–991.
- Jung M., 2005, *Diskurshistorische Analyse – eine linguistische Perspektive. – Sprachgeschichte als Zeitgeschichte*, Hildesheim, c. 165–193.
- Kasher A., 1994, *Modular Speech Act Theory. – Foundation of Speech Act Theory*, London, c. 312–322.
- Kopytko R., 2001, *From Cartesian Towards Non-Cartesian Pragmatics*, «Journal of Pragmatics», vol. 33, c. 783–804.
- Leech J., 1996, *Principles of Pragmatics*, London.
- Levinson S.C., 2000, *Presumptive Meanings*, Cambridge (Mass.).
- Levinson S.C., 2001, *Pragmatik*, Tübingen.
- Meibauer J., 1997, *Modulare Pragmatik und die Maximen der Modalität. – Pragmatik. Implikaturen und Sprechakte*, Opladen, c. 226–256.
- Presch G., 1981, *Zur Begründung einer historischen Pragmalinguistik. – Institutionen – Konflikte – Sprache*, Tübingen, c. 206–238.
- Récanati F., 1987, *Meaning and Force*, Cambridge.
- Schlieben-Lange B., 1979, *Linguistische Pragmatik*, Stuttgart.
- Searle J. R., 1979, *Indirect Speech Acts. – J. R. Searle, Expression and Meaning*, Cambridge, c. 30–57.
- Searle J. R., 1983, *Intentionality*, Cambridge.
- Searle J. R., Vanderveken D., 1985, *Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge.
- Sinclair M., 1995, *Fitting Pragmatics into the Mind: Some Issues in Mentalist Pragmatics*, «Journal of Pragmatics», vol. 23, c. 509–539.
- Sgall P., 1980, *Towards a Pragmatically Based Theory of Meaning. – Speech Act Theory and Pragmatics*, Dordrecht, c. 233–246.
- Verschueren J., 1995, *The Pragmatic Perspective. – Handbook of Pragmatics*, Amsterdam, c. 1–19.
- Viehweger D., 1983, *Semantik und Sprechakttheorie. – Richtungen der modernen Semantikforschung*, Berlin, c. 145–245.
- Wunderlich D., 1970, *Die Rolle der Pragmatik in der Linguistik. – Der Deutschunterricht*, Heft 22/4, c. 5–41.
- Wunderlich D., 1980, *Methodological Remarks on Speech Act Theory. – Speech Act Theory and Pragmatics*, Dordrecht, c. 291–312.

Dynamics of anthropocentrism in discourse pragmatics

This paper reports on the dynamics of the anthropocentrism principle which has determined three development stages of linguistic pragmatics – communicative, cognitive and discursive ones.

In the first (communicative) stage the anthropocentrism principle in the pragmatics involves emphasis on speech acts of one communicant.

The second (cognitive) stage is characterized by applying to mental states of the communicant and aims to explain the relationship *language – mind – speech*, on the one hand, and involvement of interdisciplinary relations, on the other hand.

In the third (discursive) stage, the anthropocentrism principle expands to cognitive and speech interaction of communicants and their groups within discourses of different types signifying the leading role of linguistic pragmatics in the evolvement of discourse linguistics.

An overview of discourse interpretations is given which include: research material (discourse is a text, an excerpt of a text or a complex of texts), object (discourse is a process) and subject (discourse is a unity of communication process and text).

Keywords: *anthropocentrism, cognition, communication, discourse, linguistic pragmatics, text.*

Перспективы стилистики дискурса в свете дальней и отложенной прагматики

ГЕОРГИЙ Г. ХАЗАГЕРОВ
(Екатеринбург)

1. Дискурс и виды прагматик

Понятия *дискурс* и *речевой акт* возникли на одной волне – обращенности языка к социальным практикам. Однако прагматика речевого акта, активно разрабатываемая в прагмалингвистике, не покрывает всей сложности прагматических установок, которые часто конфликтуют между собой и рассмотреть которые позволяет именно представление о дискурсе.

У дискурса есть два важных актора, цели которых выходят за пределы «здесь» и «сейчас» данного речевого акта. Это коллективное «мы» дискурса и языковая личность, существующая в дискурсе. С каждым актором связан свой вид прагматики.

Коллективное «мы», о чем мне уже приходилось писать, не сводится к оппозиции «Я и Другой» (Хазагеров 2006). «Мы» – это сообщество, заинтересованное в данном дискурсе. Например, сообщество ученых, заинтересованное в существовании научного дискурса, бизнес-сообщество, литературный кружок, постоянно действующий семинар, круг друзей, семья, клуб и т.п. Дискурсивное сообщество, существование которого создает принципиальное отличие дискурса от функционального стиля или текста, обладает свойством гомеостаза, то есть стремлением к самосохранению, к поддержанию параметров своего существования в определен-

ных пределах. Стремление сохранить и поддержать свою коммуникативную среду я называю дальней прагматикой говорящих в отличие от ближней прагматики, целиком замкнутой на целях речевого акта. В связи с дальней прагматикой хочется сделать два замечания.

Первое заключается в том, что конфликт между установками ближней и дальней прагматики не только возможен, но и нередок. Не все, что полезно для достижения непосредственных коммуникативных целей, даже если в этом заинтересованы и говорящий, и слушающий, полезно для дискурса в целом, для экологии той коммуникативной среды, в которой развивается коммуникация. Скажем, объяснение со студентами на сленге, ситуативно полезное, в целом осложняет существование академического дискурса, и, если такие обращения не дозировать, дискурс может быть разрушен, утратив жизненно важные параметры. С другой стороны, во имя сохранения дискурса могут быть предприняты шаги, заметно осложняющие эффективность отдельных речевых актов.

Второе замечание как раз и связано с пониманием целесообразности и функции. Та система систем, которую рисовал Соссюр, приводя шахматную метафору, предполагала наличие цели вне системы. Функционализм, и прежде всего пражский функционализм, развил эти представления, связав языковые явления с их назначением, функцией. При этом как сама собой разумеющаяся высказывалась идея гибкости, приспособительности, что особенно ярко проявилось в концепте «гибкой стабильности» (Матезиус 1967: 381). Здоровый телеологизм, отличавший пражан, подсказывал, что в условиях постоянных изменений функциональным может быть только то, что изменяется само. Так исподволь возникала идея адаптивной системы, не проговоренная, однако, до конца. Но после работ У. Эшби, создавшего искусственную адаптивную систему – гомеостат (Эшби 1959), и кибернетики Винера вопрос о том, с чем же имеют дело лингвисты: с управляемой системой или системой адаптивной, встал во всей своей определенности.

Функциональная стилистика сделала выбор в пользу первого ответа. Ее объект – функциональный стиль – управляемая система. Существуют сферы общения, которые в отличие от сообществ не могут быть носителями целевых установок. Существуют также некие формы коллективного сознания, которые тоже не имеют собственной прагматики, но подска-

зывают правила, которым было бы целесообразно следовать в данных сферах. Так, научный стиль

представляет сферу общения и речевой деятельности, связанную с реализацией науки как формы общественного сознания [...] цель научной речи [а не научного сообщества] – сообщение нового знания о действительности и доказательство его истинности (Кожина 2006: 242); официально-деловой стиль обслуживает сферу власти, права, коммерции [в норме абсолютно разные сообщества], удовлетворяя общественную потребность в управлении и регулировании, он также соотносим с формой общественного сознания (Дускаева, Протопова 2006: 273, 274).

Вполне естественно, что такие представления предполагают наличие кодифицированной стилистической нормы и тесно связаны с языковой политикой, то есть сознательным вмешательством в систему извне со стороны общества или даже государства.

Дискурсивной стилистике следует держаться другого полюса. Адаптация есть естественное свойство дискурса, носителем которого является дискурсивное «мы». Это зона скорее краудсорсинга, чем вмешательства извне, которое навязывало бы дискурсивное поведение и, скорее всего, было бы контрпродуктивным. Если здесь и следует говорить об обществе, то только о той его части, которая выступает как носитель дискурса, а не об обществе в целом, потребности которого, однако, формулируют конкретные люди.

Языковая личность живет внутри дискурса и в норме выступает не в одном, а во многих речевых актах. Помимо иллокуции, ограниченной одним актом, существует не менее важная вещь – репутация, которая накапливается за время проживания личности внутри дискурса. Например, репутация ученого внутри научного дискурса, репутация переговорщика в деловом дискурсе, просто собеседника в дружеском кругу. Такая репутация не сводится к количественной оценке: настоящий ученый, успешный человек и т.п., но имеет качественные характеристики, что при устойчивых репутациях активной языковой личности делает жизнь в дискурсе предсказуемой. Создание репутации внутри дискурса назовем продолженной прагматикой говорящего, подчеркнув этим названием то, что она выходит за пределы речевого акта.

Интересы ближней прагматики могут приходиться в противоречие с продолженной прагматикой: достижение сиюминутной коммуникативной цели может нанести ущерб репутации, а репутационные завоевания могут

стеснять говорящего на пути решения сиюминутной задачи. Интересы продолженной прагматики могут приходиться в противоречие и с интересами прагматики дальней. В борьбе за свою репутацию член сообщества может ослабить интересы группы. Языковая личность со своей продолженной прагматикой может создавать проблемы для жизни дискурса в целом. Существует, например, проблема девальвации ученых степеней, отражающая конфликт личных и групповых интересов (Соколов 2009). Конфликт между языковой личностью и языковым коллективом — обычная вещь для жизни дискурса, можно даже сказать, что этот конфликт является источником его развития или деградации. Сосредоточенность исключительно на отношении адресанта и адресата затемняет этот конфликт, лежащий вне оппозиции «Я – Другой», которая после блестящих работ Бахтина сосредоточивает на себе все наше внимание.

2. Дальняя прагматика и стилистика дискурса

Чтобы обрисовать задачи стилистики дискурса, рассмотрим сначала оппозицию «функциональный стиль – дискурс», плодотворную как с точки зрения развития лингвистических идей, так и с точки зрения понимания культурно-языковой ситуации в условиях информационного общества.

Начнем с общего: и функциональный стиль, и дискурс отражают некую упорядоченность общения, достигаемую с помощью средств языка. Дальше начинаются различия, которые могут быть суммированы в противопоставлении дискретного (функциональный стиль) и континуального (дискурс), внешнего (функциональный стиль) и внутреннего (дискурс).

Упорядоченность для функционального стиля означает нормирование. Средство такого нормирования – выбор варианта из конечного списка вполне дискретных вариантов, который дает система языка. Цель упорядоченности лежит вне стиля, это, как уже подчеркивалось, управляемая система. Все это хорошо описано и давно вошло в арсенал «школьных» представлений. Скажем только несколько слов о генезисе этого подхода. Кристальное осмысление он получил в двадцатом веке в работах Ш. Балли (Балли 1961), Э. Косериу (Coseriu 1962) и ученых Пражского лингвистического кружка. Зародился же он в эпоху Людовика XIV в русле французского рационализма в связи с развитием национальных языков и национальных государств. Сильвен Ору прослеживает интересную связь

Балли – Соссюр – французские синонимисты (Ору 2000). На протяжении этого периода классическая риторика, абсолютно чуждая такому подходу и удивительно близкая к дискурсивным представлениям, эволюционировала в декорум-риторику (термин Р. Лахманн (Лахманн 1989); по словам В. Живова, он введен именно для того, чтобы подчеркнуть нормообразующую функцию такой риторики (Живов 2002: 338)). Хорошо известная теория трех стилей Ломоносова служит прекрасной иллюстрацией того, как близка риторика декорума к функциональной стилистике.

Упорядоченность для дискурса предполагает не такое определенное понятие, как «норма», а гораздо более размытое, но естественно поддерживаемое изнутри явление, как дискурсивный комфорт. Дискурсивный комфорт – это и не норма, и не система, и не узус (лингвистический термин, введенный в обиход в упомянутый выше период). Этот комфорт результат не регламента, а мягкого культивирования, в котором заинтересованы говорящие как в общем коммуникативном благе. Родина культивирования без нормирования – античность, а теоретическая база – аристотелизм. «Космесис» как обозначение украшения и в то же время упорядочения речи превращает ее из варварской в цивилизованную. Бесперывный стиль, по Аристотелю, не знал периода, и он был неприятен. Постепенно периодический стиль получает почти повсеместное распространение, и он приятен (Аристотель 1978: 140). Это поступь цивилизации. При этом сам период Аристотель определяет обескураживающе просто: фраза, которая имеет начало и конец и которую легко обозреть. Автор настоящей статьи, много лет работавший над риторическим словарем, имел возможность убедиться, что большинство аутентичных определений риторических средств обескураживают или удивляет современного человека. Обескураживают своей обильностью – и на это обращали внимание многие современные авторы – и сами каталоги этих средств. Между тем именно эти каталоги и были единственным средством, с помощью которого античная риторика умела культивировать речь и достигла в этом огромных успехов. Остановимся на этом подробнее.

В отличие от варианта, предполагающего выбор из ряда синонимических средств, которыми располагает система, античные фигуры и тропы выступали как метаплазмы, способы преобразования, лепки речи (Хаззагеров 2004). Не будучи поставлен в ситуацию выбора из закрытого списка, говорящий, однако, знал о возможных (ключевое слово в духе

Аристотелева пробабилизма) сценариях преобразования речи (ее растягивании, сжатии, «уклонении мысли в сторону» и т.п.). Со всем этим его знакомили риторические каталоги, которые представляли собой списки удачных прецедентов речи, снабженных обозначениями (в современной трактовке – терминами) и парадигмами (примерами). Таким образом, отвечая на вопрос, которым иногда задаются современные авторы: была ли риторика дисциплиной дескриптивной или прескриптивной, следует признать, что она не была ни тем, ни другим. По-видимому, она была скорее деятельностью, чем дисциплиной, она была языковой рефлексией в действии. Самое важное в риторическом опыте, чем, на мой взгляд, должна воспользоваться дискурсивная стилистика, заключалось в том, что риторика не была ни исследованием, мало известным ораторам-практикам, ни нормой, предписывающей нечто этим практикам, а открытым размышлением над практикой, и в этом смысле она была неотъемлемой частью социальной практики красноречия.

Культура речи, так же, как и риторика, озабоченная проблемой дальнейшей прагматики, занимает в этом отношении половинчатую позицию. С одной стороны, с самого ее возникновения поощрялась и предполагалась популяризация ее достижений. С другой – громадное большинство говорящих не знает и не интересуется тем, что происходит на верхних этажах культуры речи. Знают и более или менее интересуются лишь тем, что кодифицировано как норма. Культурноречевая рефлексия безразлична говорящим, и ученые не могут надеяться и не надеются на общественный отклик. Такое положение вполне естественно, когда речь идет не о каком-то отдельном дискурсе, а о целой громаде речи на национальном языке или хотя бы на литературном языке. Риторика могла себе позволить быть частью общественной рефлексии в области языка, потому что «говорящий класс» античного общества был относительно малочислен, несоизмерим, скажем, с пользователями глобальной сети.

Однако стилистика дискурса вполне может и, по-видимому, должна стать частью соответствующего дискурса. Речь идет именно о частных стилистических, так как вопросами распределения средств языка между дискурсами, подобно стратификации языковых средств в функциональной стилистике, можно заниматься, только смотря на языковые и социальные процессы сверху и имея механизмы, поддерживающие общую упорядоченность в рамках национального языка.

Если говорить о стилистике научного дискурса, то она могла бы развиваться при условии интереса к ней научного сообщества. Такой интерес на добровольной основе может быть вызван к жизни реальными проблемами дискурса, из которых, например, невооруженным глазом видна проблема научного «спама». Проблема дискурсивного комфорта корпораций может быть решена с помощью деловых игр и тренингов. Проблема институциональных дискурсов, таких, например, как научный, может быть решена с помощью специальных сайтов и изданий.

Главное в этой деятельности отделить то, что можно и должно упорядочивать с помощью нормы (пусть даже рекомендательной), от того, что может быть упорядочено с опорой на прецедент и рефлексию. Иными словами, главное – отделить область функциональной стилистики от области стилистики дискурсивной даже там, где они имеют смежный объект. В противном случае мы будем либо сталкиваться с неэффективным управлением естественными процессами, либо с растерянностью нормализаторов, постепенно договаривающихся до того, что отрицание нормы – тоже норма, и не соблюдение нормы – норма тоже.

Если же говорить об общем теоретическом фундаменте дискурсивной стилистики, то ее средствами будут те, которые предлагала риторика плюс лежащие в том же русле, но выделенные позже средства. Арсенал в целом видится таким образом: семантические средства (топос, троп, лексическая синонимия и квазисинонимия), синтактические (жанр как лингвистический фрейм, композиционный прием, обычный синтаксис, фигура).

Возьмем в качестве примера такое типичное построение научного дискурса: «Явление X существует в трех разновидностях: U, V и W. U может быть определено следующим образом V же – Наконец, W –». Семантически это использование топоса «род и вид» и «определение», синтактически – это фрейм классификации с дефинициями и использованием фигуры регрессии. В целом конструкция узнаваема, опробована и не доставляет дискомфорта при научном общении, напротив, делает примерно то, что, по мнению Аристотеля, делает периодический стиль. Однако легко себе представить и контрпродуктивное для существования научного сообщества злоупотребление этой конструкцией: избыточное деление рода на виды, тривиальное или некорректное определение, введение нерелевантных терминов (U, V, W). Дискурсивная стилистика должна описать названное явление, продемонстрировав его удач-

ные и неудачные употребления, и сделать рефлексию по его поводу по возможности достоянием сообщества. Номенклатура таких явлений должна составить список единиц, не привязанных к уровням языка, но актуальных для данного дискурса. На мой взгляд, это и называется заниматься «языком, погруженным в жизнь», то есть ориентироваться на социальную практику, сгруппированную вокруг реально существующего сообщества.

3. Продолженная прагматика и репутационная стилистика

Другая сторона дискурса – жизнь языковой личности. Как и жизнь самого дискурса, она имеет свойство длиться, и ее прагматика не укладывается в сиюминутные цели речевого акта. Но именно в речевом акте присутствует эта выходящая за его границы прагматика. Остановимся подробно на этих двух моментах: репутации как цели продолженной прагматики и на продолженной прагматике как сопутствующей обычному речевому поведению.

В современном бизнесе и менеджменте репутация – ключевая категория. Активно используется понятие репутационный капитал. По репутационному менеджменту пишутся учебники (Сальникова 2013). Отметим, что интерес к репутационным категориям: репутации, бренду, имиджу возник сравнительно недавно. В социологии интерес к производимым впечатлениям был инициирован работами Э. Гоффмана в пятидесятых годах прошлого века (Goffman 1956). Все попытки спроецировать историю пиара на девятнадцатый и восемнадцатый век выглядят натяжкой. Незнакомый классической риторике средневековый интерес к аллегории, геральдике, эмблеме, девизу можно трактовать как предтечу современных логотипов, брендбуков, слоганов. Однако Новое время с его главной идеей исторической изменчивости и «отживших явлений» отодвигало этот интерес до тех пор, пока настоятельная необходимость, развитие прагматики и охлаждение к историзму не выдвинуло проблемы репутации на передний план.

Однако все науки и практики, связанные с репутацией – особенно PR и имиджелогия, – существенно отличаются от того подхода, который вытекает из представлений об отложенной прагматике и может быть положен в основу репутационной стилистики. Дело в том, что задачи продолженной прагматики решаются не в специальных речевых актах,

а в ходе регулярного поддержания дискурса. Участник многолетнего семинара приобретает репутацию последовательного человека не в ходе специальной акции, а в ходе многократных выступлений на этом семинаре и то, что он делает для своей репутации, присутствует как факультативная цель наряду с целью каждого акта. Это и есть продолженная прагматика.

Для PR целиком, а для имиджологии фактически отложенная прагматика совпадает с ближней. Жанры пиара представляют собой специальные действия по созданию благоприятной репутации. Репутационная же стилистика должна рассматривать языковой имидж дискурсанта, приобретенный в ходе продолжительной жизни в дискурсе.

Может ли такая стилистика принести практическую пользу личности, подобно советам стилиста-визажиста? И есть ли от нее какая-нибудь польза дискурсу в целом, или языковой имидж следует рассматривать как «притворство», которое с учетом того, что было сказано выше, находится в прямой оппозиции к дальней прагматике дискурса? Ответы на эти вопросы будут зависеть от того, как выбраны цели и средства данной стилистики.

Наибольшую трудность представляет собой выбор целей, иными словами – выбор репутационных стилей. Ценность такого стиля зависит от экстралингвистических данных, стоящих за дискурсом. Для научного дискурса востребованными качествами будут, видимо, добротность, креативность, эрудиция, отзывчивость на вызовы («современность»). Качества эти неизбежно проявляются в дискурсивном поведении. Они могут быть диагностированы с большой достоверностью с опорой на дискурсивное поведение. Далее, они могут быть актуализованы в дискурсивном поведении. И эту актуализацию не следует путать с имитацией. Соглашаясь с авторами теории талант менеджмента (Rath, Conchie 2008), заметим, что сильные стороны своего поведения, в том числе речевого поведения, следует знать и развивать. Изобразить креативность, если ее нет в принципе, достаточно трудно, но, имея ее в своей деятельности, можно проследить за тем, как она проявляется в речевом поведении, и усилить эти поведенческие черты, что, скорее всего, скажется и на самой креативности, ведь когнитивное и коммуникативное существуют неразрывно и речевые ходы нелегко отделить от ходов мыслительных. Так, креативный собеседник остроумен, склонен к неожиданным сопоставлениям, генерирует продуктивные метафоры. Собеседник солидный,

вдумчивый обнаружит не только склонность к фактографии, но и любовь к дистинкциям, антитезам, к оговариванию частных, что нередко выражается в использовании инверсий и парентез. Все это, разумеется, только интуитивные портреты стилей, так как репутационной стилистики пока не существует. Но возможность построения таких портретов имеет под собой реальные основания. Она опирается на синтаксический иконизм и некоторые наблюдения над семантическими стратегиями.

Синтаксический иконизм ярко проявляется в словесных фигурах, диаграмматически отображая характер протекания эмоций и характер членения мысли. Согласно наблюдениям (Хазагеров, Ширина 1999: 132–141), фигуры прибавления сигнализируют о стойкости интереса к предмету и устойчивому к нему отношению, фигуры перестановки и разрыва – о сложности и неоднозначности отношения к нему, фигуры убавления – о динамичном взгляде на вещи. Синонимические амплификации свидетельствуют о вязкой мысли, амплификации контраста – о мысли острой и беспокойной. Анадиплозис подчеркивает последовательность, парцелляция – неожиданность и т.п.

Семантические стратегии затрагивают глубинные особенности мышления. Метафа связана с селекцией и парадигматическим мышлением, она органична при дедуктивных рассуждениях. В частности, известна большая литература о научной метафоре, служащей источником креативности, новых идей. Метонимия отражает стремление к индуктивной типизации.

Близко к тропам как маркерам репутационных стилей стоят топосы. Но это еще совершенно не исследованная в стилистическом плане, хотя и перспективная для репутационной стилистики область.

4. Выводы

Опираясь на представления о трех прагматиках, можно сформулировать задачи дискурсивной стилистики, в корне отличные от задач стилистики функциональной. Эти задачи могут решаться двумя новыми видами стилистик – стилистикой дискурса и репутационной стилистикой. Стилистика дискурса может быть интерпретирована как практическая деятельность, направленная на внутреннее упорядочение дискурса без применения процедур стандартизации. Репутационная стилистика должна быть дисциплиной, не зависимой от PR и имиджологии, так как не имеет

дела со специальными акциями по созданию имиджа. Содружество стилистики дискурса и репутационной стилистики открывает пути гармонизации прагматических установок в дискурсе.

Литература

- Аристотель, 1978, *Риторика*. – *Античные риторика*, Москва.
- Балли Ш., 1961, *Французская стилистика*, Москва.
- Дускаева Л. Р., Протопова О. В., 2006, *Официально-деловой стиль*. – *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Москва, с. 273–277.
- Живов В., 2002, *Разыскания в области истории и предьстории русской культуры*, Москва.
- Кожина М. Н., 2006, *Научный стиль*. – *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Москва, с. 242–248.
- Лахманн Р., 1989, *Два этапа риторики «приличия» (decorum) – риторика Макария и «искусство риторики» Феофана Прокоповича*. – *Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII века*, Москва, с. 149–169.
- Матезиус В., 1967, *О необходимости стабильности литературного языка*. – *Пражский лингвистический кружок*, Москва, с. 378–393.
- Ору С., 2000, *Две гипотезы о происхождении сосюрговской концепции языковой значимости*. – С. Ору, *История. Эпистемология. Язык*, Москва, с. 274–280.
- Сальникова Л. С., 2013, *Репутационный менеджмент. Современные походы и технологии*, Москва.
- Соколов В. В., 2009, *Несколько замечаний о девальвации ученых степеней: экономико-социологический анализ*, «Экономическая социология», т. 10, № 4.
- Хазагеров Г. Г., 2004, *Метаплазм и вариант*. – *Седьмые международные Виноградовские чтения «Русский язык в многоаспектном описании»*, Москва, с. 17–35.
- Хазагеров Г. Г., 2006, *Ось интенции и ось конвенции: к поискам новой функциональности в лингвокультурологических исследованиях*, «Социологический журнал», № 1/2, с. 40–62.
- Хазагеров Т. Г., Ширина Л.С., 1999, *Общая риторика*, Ростов-на-Дону.
- Эшби У., 1959, *Введение в кибернетику*, Москва.
- Coseriu E. 1962, *Systema, norma y habla*. – *Teoria del lenguaje e linguistica*, Madrid, с. 11–113.
- Goffman E., 1956, *Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburg.
- Rath T., Conchie B., 2008, *Strengths Based Leadership*, NY.

*Stylistics of discourse in light of the theory of “distant”
and “extended” pragmatics*

The paper proposes a project of two disciplines: discourse stylistics and reputation stylistics. In contrast to functional style, discourse can be managed by crowd sourcing. Discourse stylistics is a discipline based on rhetoric like reflection. Reputation stylistics describes the process acquiring reputation of the individual within discourse.

Keyword: *Pragmatic, discourse, stylistics, rhetoric, crowd sourcing, reputation.*

Дискурс и стиль: социальное и эстетическое измерения текста

НАТАЛЬЯ И. КЛУШИНА
(Москва)

В современной лингвистике изучение текста ведется в двух актуальных направлениях: с позиций традиционной стилистики и активно развивающейся дискурсологии. Взаимодействие этих двух дисциплин провоцирует конкуренцию терминов, диффузию методов, эклектику различных научных подходов. Дифференциация стилистики и дискурсологии как взаимопересекающихся, но не тождественных дисциплин позволяет уточнить цели, методы и категориальный аппарат исследований, что необходимо для дальнейшего развития как стилистики, так и дискурсологии.

Становление дискурсологии как самостоятельного лингвистического направления в отечественной науке проходит путь, уже однажды пройденный стилистикой (см., например, дискуссию 1960-х годов и обсуждение стилистических проблем в «Stylistyka» 1997).

Дискурсология пытается определить предметную область своих исследований, разработать собственную таксономию дискурсов, определиться с терминологией и основными научными категориями, наконец, очертить границы своего направления и выработать оригинальную методологию.

И стилистика, и дискурсология изучают *тексты*, погруженные в типические или уникальные *контексты* и оформленные по *жанровым* канонам. *Текст, контекст, жанр* формируют общее исследовательское поле для обеих научных дисциплин. Поэтому не удивительно, что изучая тексты как дискурсивные образования и тексты как стилевые единства, дискурсологи и стилисты, используя общую терминологию, часто говорят

о разных вещах и, наоборот, под различными номинациями понимают один и тот же референт.

Термин *дискурс* по сути эквивалентен термину *стиль*, если используется для номинации функциональных разновидностей литературного языка. Неразличение этих терминов характерно для многих филологических исследований последних лет. Например, в статье А. А. Кибрика (Кибрик 2011) встречаем: *публицистический функциональный стиль, медийный ф-стиль, медиадискурс, дискурс СМИ, медийный дискурс*, используемые в качестве синонимов, то есть в функции замещения.

Но то, что безразлично дискурсологам, стилистами ощущается как некоторое терминологическое неудобство, поскольку *функциональный стиль* не тождествен понятию *дискурс*.

Функциональная стилистика, в отличие от дискурсологии, строго структурирована в таксономию стилей, в основу которой положена определенная функция языка, а также соответствие стиля области социальной деятельности, которую он обслуживает, и типу общественного сознания.

Единой таксономии дискурсов до сих пор не существует. Членение коммуникации на различные типы дискурсов на первый взгляд происходит хаотично, по разным основаниям, а иногда и неосмысленно (*новостной дискурс, академический, советский, феминистский, дискурс неравенства* и т.п.). Думается, что единой типологии дискурса (наподобие функционально-стилистической таксономии) быть и не должно, поскольку задачи дискурсологии, по крайней мере сегодня, представляются более прагматическими, практически ориентированными, чем теоретическими: регистрация и описание социально ориентированных практик для осуществления успешного социального взаимодействия (что уводит дискурсологов от лингвистики в сторону коммуникативистики, социологии, политологии, менеджмента и других наук).

Но, с другой стороны, отсутствие единой типологии и видимая невозможность упорядочения многочисленных дискурсов (как объединения дискурсивных/социальных практик) – значимое отличие этого лингвистического феномена. Каждый раз заново формирующаяся типология говорит о динамической природе дискурса, о его самоорганизующемся характере.

Как калейдоскоп при малейшем повороте формирует отдельную самостоятельную картину из набора имеющихся элементов, так и типология

дискурса каждый раз составляется наново при изменении модуса описания коммуникативной практики.

Организующим началом в формировании таксономий дискурса, кажется, может выступить *контекст*. Тексты, объединенные определенным контекстом (временным/историческим – например, *советский дискурс*, событийным – например, *дискурс Фукусимы*, социальным – *дискурс интолерантности*, политическим – *оппозиционный дискурс* и т.п.), складываются в различные таксономии, что позволяет группировать, описывать и детализировать речевую действительность.

Таким образом, пристальное внимание к *контексту*, наблюдения над его творческим преобразованием под влиянием дискурсивных практик представляется важнейшим достижением современной дискурсологии.

Стилистика также учитывала *контекст* как экстралингвистическую основу стиля, но не детализировала его, а, наоборот, абстрагировала и типизировала для выявления эталонных черт стиля (например, непринужденность, неофициальность, непосредственность, межличностность признаются экстралингвистическими детерминантами разговорно-бытового стиля).

Современная функциональная стилистика обратила внимание на увеличившееся разнообразие контекстов употребления функциональных разновидностей литературного языка и попыталась эту задачу решить за счет уточнения функционально-стилистической таксономии, включив в нее религиозный и рекламный стили, а подстили публицистического стиля, подвергшегося наибольшему трансформациям, дифференцировать более подробно: информационный/новостной подстиль, публицистический подстиль, развлекательный подстиль, интернет-подстиль и т.п. Функциональная стилистика как таксономическое описание литературного языка занимает центральное положение в теории стилистики. При коммуникативном повороте в стилистике на первый план выдвигаются не прототипические варианты использования языка в разных сферах общения, понимаемые как эталон, а стилистические способы передачи информации в специфических условиях, продиктованных контекстом, авторскими интенциями и планируемым/ожидаемым прагматическим эффектом. Таким образом обнаруживается *лингвистическая* природа контекста.

Контекст порождает значения слов, формирует их употребление/сочетаемость, диктует интерпретацию смысла и предопределяет перлокутивный эффект. М. М. Бахтин замечал, что значения слов мы в конце концов берем не из словаря.

Контекст, как и *текст*, и *жанр*, – это и есть перекрестки *стилистики* (в ее коммуникативном изводе) и *дискурсологии* (лингвистики дискурса). Пристальное внимание к контексту способствует сближению этих дисциплин. Стилистика расширила сферу своего интереса: от языка и его использования в текстах – до изучения контекстов с различных позиций. Дискурсология изначально постулировала, что язык – «часть социальной практики», «часть повседневной деятельности», «подходящее «место» для развития идеологии»: «Язык существует в рамках этих более масштабных моделей мышления, опыта и общества» (Матисон 2013: 17), где необходимы знания не только лингвистики, но и социологии, антропологии, психологии и других дисциплин.

Жанр – также общий объект изучения стилистики и дискурсологии, поскольку это обязательная форма существования текста. В стилистике традиционные жанры, лежащие в основе функциональных стилей, изучены досконально, сформирована их строгая классификация, описана структурная организация, жанровые особенности. Но, по-видимому, жанровая таксономия более подвижна, чем таксономия функциональных стилей, и подвержена трансформациям, в зависимости от смены эпох, влекущих за собой и смену жанрово-стилистических предпочтений. Яркой иллюстрацией является, например, разрушение системы жанров публицистического стиля в перестройку, повлекшее за собой жанровую диффузность и размытость жанровых канонов, а также авторское своеволие в номинации жанров, что привело к смене жанровой палитры современного медиастиля. Но тем не менее в стилистике жанры рассматриваются как организованные в соответствии со стилевыми характеристиками типы текстов. В дискурсологии не существует строгих классификаций жанров. Один и тот же жанр может входить в различные типы дискурсов. Жанровые классификации произвольны и неисчислимы. Общими основаниями для выделения жанров как в стилистике, так и в дискурсологии являются жанрообразующая интенция, но в стилистике акцент делается на стилистических особенностях/отличиях одного жанра от другого, а в дискурсологии жанр рассматривается как социальный ритуал, с акцентом на

прагматике (например, утилитарные жанры кулинарного рецепта, свидетельства о рождении и др.).

Междисциплинарность используемых подходов и методик также характерна в равной степени современной стилистике и дискурсологии. Однотипна и формальная схема анализа:

Текст + контекст – жанр – подстиль – стиль;

Текст + контекст – жанр – субдискурс – дискурс.

Но нам представляется, что дискурсология и стилистика ставят перед собой и решают все же разные задачи. Дискурсология ориентирована на изучение дискурсов прагматически: как оптимизировать тексты для различных сфер социальной деятельности, то есть дискурсология призвана изучать текстовую реальность с целью ее прагматического усовершенствования (не случайно она оперирует понятиями *эффективный текст*, *успешный текст*), дискурс-анализ изучает речевые действия в рамках социальных практик. Как пишет Матисон, «дискурс-анализ может помочь нам понять социальную практику – включая такую антисоциальную практику, как война» (Матисон 2013: 17).

Стилистика же ориентирована на философское, эстетическое, идеальное. Мы можем ощущать, что такое *изящный стиль*, но *изящный дискурс* – понятие невозможное.

Дискурс – это совокупность/система текстов. Стиль – это и совокупность текстов (система функциональных стилей), и их отличительная черта. То есть стиль может рассматриваться как система и как имманентный признак/характеристика системы. Стиль организует структурную связность системы и несет целостную информацию о ней.

Дискурс оказывает давление на личность, подчиняет авторское «я» доминирующим дискурсивным практикам, он ориентирован на типичное, объединяющее различные тексты в определенные типы дискурсов.

Стиль (понимаемый шире, чем функциональный стиль), напротив, не приемлет шаблонности, ориентирован на креативность, на сопротивление стандарту.

Стиль – либо эталон, либо девиация, но не стандарт и не рутина.

Стиль не подавляет автора, а, напротив, высвобождает его интуицию, обостряет чувство прекрасного, направляет творческий порыв. Авторское я выражается именно в стиле. По точному определению С. Гайды, стиль – это “гуманитарная структура текста” (Гайда 2012: 98).

И стиль, и дискурс очень важны для современной лингвистики – как точки пересечения и как точки отталкивания: дискурс привносит в текст социальное измерение, стиль – философское и эстетическое. Дискурс влияет на человека, его язык, мышление, стиль, по известному выражению Бюффона, и есть человек – человек, способный менять дискурс. Дискурс – это поле практической деятельности, стиль – теоретический, эстетический, мыслительный конструкт.

Взаимодействие стилистического и дискурсивного видения мира наиболее ярко отражено в трактовке людей как «нетривиальных машин», данной Фоерстером (цит. по: *Реконструкция субъективной реальности* 2010: 51).

Дискурсология направлена на решение социальных задач, она изучает жизнь языка в обществе, исследует прагматическую сущность коммуникации. Стилистика познает духовную и ментальную жизнь языка, заботится о высших ценностях – уникальности творчества, самоценности языка, уникальности сознания, отраженного в текстах. Взаимодействие этих двух дисциплин помогает воссоздать целостный образ речевой действительности, в которой сиюминутное, спонтанное, утилитарное вплетено в бесконечное, гармоничное, высокое.

Литература

- Бахтин М. М., 1996, *Проблема речевых жанров. – Собрание сочинений*, Москва.
- Гайда Ст., 2012, *Интегрирующая стилистика. – Лингвистика речи. Медиастилистика. Коллективная монография, посвященная 80-летию профессора Г. Я. Солганика*, Москва.
- Кибрик А. А., 2011, *Дискурсивная таксономия и медийный дискурс. – Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке*, ред. М. Н. Володина, Москва.
- Матисон Д., 2013, *Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов*, Харьков.
- Реконструкция субъективной реальности. Психология и лингвистика*, 2010, Харьков.
- La Table Ronde, 2013, *Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики*, сборник материалов, вып. 2, Минск.
- «Stylistyka», VI, 1997, Ополе.

Discourse and style: social and aesthetic dimension of text

There are two important areas in modern Linguistics: traditional stylistics and discourse studies. We need identify their common interests and differentiate them. They both find out text, context, genre. But traditional stylistics find out these categories as mental and aesthetic phenomena, and discourse studies – as pragmatic and social.

Keywords: *discourse, discourse studies, style, stylistics, text, context, genre.*

Коммуникативная тональность медиадискурса

ВЛАДИМИР И. КАРАСИК
(Волгоград)

Медиадискурс – коммуникативная практика массово-информационного общения – выражает одну из важнейших потребностей социума: получение новой информации. Этот тип коммуникации проявляется в обиходном диалоге, пронизывает все типы институционального общения и становится специализированным дискурсом, реализуясь в деятельности бумажных и электронных средств массовой информации. Его жанровая система претерпевает существенные изменения в современном обществе, его функции модифицируются, и он в значительной мере превращается в ведущий фактор политической и культурной консолидации социума. Значимость этого типа общения и пристальный интерес исследователей к нему закономерно привели к тому, что научное осмысление медиадискурса оформилось в виде отдельного направления коммуникативной лингвистики – медиадискурсологии (Анненкова 2012; Боярских 2010; Демьянков 2001; Добросклонская 2000; Дускаяева 2004; Желтухина 2010; Зильберт 1986; Кардумян 2010; Клушина 2008; Коньков 1996; Костомаров 1999; Лысакова 2005; Майданова 1987; Потсар 2007; Прохорова 2003; Сметанина 2002; Солганик 1976; Чепкина, Енина 2012; Шмелева 2012).

С позиций теории дискурса можно выделить четыре основных подхода к моделированию медиадискурса – тематический, агентивный, инструментальный и перформативный. В рамках тематического описания дискурса нас интересует его содержание – о чем идет речь; при агентивном подходе к предмету нашего изучения мы моделируем коммуникативную

ситуацию, в которой выделяются ее участники и обстоятельства; инструментальный подход к анализу дискурса выводит на первый план коммуникативную тональность и способы коммуникации, обусловленные каналом общения; перформативное осмысление дискурса акцентирует наше внимание на фактуальности как конструируемой и реконструируемой картине мира. Эти подходы взаимодополнительны.

Инструментальный подход к моделированию медиадискурса выводит на первый план тональность текста – эмоционально-стилевой формат, обусловленный культурно-ситуативными традициями и установками участников общения (Карасик 2009). Выделяются обиходная и торжественная, серьезная и комическая, нейтральная и идеологически маркированная, информативная и фасциативная (эстетически переживаемая), рационально-повседневная и эзотерическая (мистически ориентированная) разновидности коммуникативной тональности (список можно продолжить). Эти типы тональности специфически преломляются в медиадискурсе.

Особенность современной массовой культуры – активное неприятие патетики, поскольку подразумевается, что патетика является неискренней и свидетельствует об экзальтированности говорящего. Средства массовой информации и блоггеры четко соблюдают неписаное требование избегать патетики, в этом прослеживается влияние англоязычной нормы коммуникативного поведения, свойственного британцам – *understatement*, понижение значимости сообщаемого, подчеркнутое преуменьшение важности события или факта, ироническое отношение к нему. Поэтому торжественная тональность, которая являлась естественной (и часто доминирующей) в прессе советской эпохи, в наши дни приобретает специфическое выражение. Сравним два текстовых фрагмента.

В июле 1937 года был совершен беспосадочный перелет советских летчиков из Москвы в Сан-Джасинто (Калифорния) через Северный полюс. В газете «Правда» на следующий день появилась серия очерков об участниках этого перелета. О. Курганов в статье о пилоте А. Юмашеве пишет так:

Накануне отлета Андрей Юмашев закрыл чехлами картины, начатые и недописанные, простился с родными и уехал в Щелково. Он был спокоен, он верил в успех. Машина испытана и крепка. Путь изучен и продуман. Командир самолета опытен, уверен в своих силах, смел, готов к любым испытаниям. Штурман, этот человек, мыслящий градусами и углами, пользуется славой искусного навигатора. А он сам, второй пилот? Он тоже готов к полету, ведь годами закалялась его воля, вырабатывались в нем черты, характер,

которые присущи большевикам. «Желаю вам новых успехов», – писал ему Сталин. На рассвете двенадцатого июля Андрей Юмашев поднялся над землей, «поближе к солнцу», как любит он говорить, чтобы завоевать этот успех, благородно и гордо поднять его над всем миром («Правда», 15.07.1937).

Приведенный текст по своей тональности является романтико-героическим (Белянин 1998). Все персонажи характеризуются как сильные, готовые к подвигу личности. Героический пафос текста задан ключевыми атрибутами «спокоен», «опытен», «смел», «уверен в своих силах», «готов к любым испытаниям». Героя лично напутствует вождь. Летчик стремится быть «поближе к солнцу», понимая, что этот успех является успехом всей страны, флагом, который «благородно и гордо будет поднят над миром». Тональность оценок применительно к событиям современной жизни является иной. Писатель В. Топоров следующим образом излагает в колонке комментатора свое мнение о задержании российского бизнесмена в камбоджийской тюрьме:

Лермонтовский демон, дух изгнания, говорил о себе: я тот, кого никто не любит и всё живущее клянет. Девелопер Полонский в этом смысле скорее полудемон: его и впрямь никто не любит (даже когда ему публично набили морду в прямом эфире, причем набили, подло напав исподтишка, злорадства было куда больше, чем сочувствия), но никто, разумеется, не клянет, потому что всем он по барабану. Как не клянут и никого другого из младомахинаторов — один отвратительнее другого, — бесстыдно взявших на вооружение иезуитский лозунг кинобандитов из 1990-х: «Это не мы такие, это жизнь такая!». Да, жизнь, увы, и впрямь такая, но такую она стала далеко не в последнюю очередь как раз из-за вас («Известия», 3.04.2013).

Речь идет о российском бизнесмене, который оказался в тюрьме в далекой азиатской стране. Значимым является отсутствие информации о его вине или невиновности. Комментатор осуждает тех, кто избил этого предпринимателя, но говорит об этом в иронически сниженной тональности, обвиняя весь класс современных отечественных бизнесменов, которые презрительно названы «младомахинаторы» (аллюзия к молодым политикам, поставленным в свое время на высокие государственные посты президентом Б. Н. Ельциным и названным в оппозиционных средствах массовой информации «младореформаторы»). Показано, что их никто не любит, публика злорадствует, когда они попадают в беду, народ к ним равнодушен, поскольку они ведут себя бесстыдно и заслужили такое к себе отношение.

Комическая тональность медиадискурса заслуживает отдельного изучения, поскольку юмор сокращает коммуникативную дистанцию и тем самым повышает действенность массовой информации. В нашей стране сложился специфический юмористический сверхтекст – 16 страниц «Литературной газеты», материалы которой публикуются под рубрикой «Клуб 12 стульев». В рамках этого сверхтекста существует множество жанров, в частности «Из записных книжек». Название этого жанра обусловлено писательской и журналистской практикой – записывать удачные фразы и интересные факты, которые могут пригодиться в дальнейшей работе. Известны шедевры из записных книжек И. Ильфа, например:

Иванов решает нанести визит королю. Узнав об этом, король отрёкся от престола.
Кот повис на диване, как Ромео на верёвочной лестнице.
По случаю учёта шницелей столовая закрыта навсегда.

Сюжеты в этих лапидарных фразах сжаты до предела, а за сюжетами стоит жизнь с ее парадоксальными ситуациями. Для понимания этих суждений необходимо ощутить комическую абсурдность бытия в определенных условиях – например, существует человек, вызывающий у всех столь резкую антипатию, что монарх даже готов отдать корону, лишь бы не встречаться с таким человеком, или молодой любовник пытается взобраться на заветный балкон в старинной Вероне к своей любимой и в страхе замирает, услышав любой шорох, или в столовой постоянно куда-то пропадает продукция, и поэтому провести её учёт невозможно.

Эту традицию продолжает Александр Хорт, юмористические миниатюры которого не раз публиковались в «Литературной газете»:

Завоевав на конкурсе «Золотой Орфей» в Варне Гран-при, певица Мария Пахоменко была на седьмом небе от счастья. Она тут же позвонила в Москву, в Министерство культуры, сотруднику, который и посылал её на фестиваль. Выслушав восторженную речь певицы, тот раздражённо сказал: Да что ты заладила: Гран-при, Гран-при! А где первое место?

Читатель понимает, что в министерстве культуры работал ограниченный чиновник, не понимавший значения слова «гран-при» (высший приз) и привыкший к обычному выражению «первое место», используемому в спорте или в социалистическом соревновании коллективов. Комизм ситуации состоит в том, что этот человек работает именно в министерстве культуры.

Раньше в деревнях при звуках набата люди хватали ведра с водой и бежали гасить пожар. Сейчас при пожаре хватают мобильники и бегут его фотографировать.

Это наблюдение отражает существенные сдвиги в ментальности наших современников: мы всё чаще начинаем ощущать себя участниками некоего разыгрываемого спектакля и ведём себя так, как будто выступаем перед публикой, и в этом есть нечто комичное. Культурологи уже отметили тенденцию к увеличению значимости эстетической стороны жизни наших современников в ущерб ее этической стороне (Щеглова 2003). Вспомним Нерона, который любовался пожаром Рима. Получается так, что люди позиционируют себя друг перед другом в качестве субъектов медиадискурса в первую очередь. Жажда новостей становится самой главной страстью людей.

Когда мы говорим о типах тональности в медиадискурсе и противопоставляем обиходную и торжественную, серьезную и комическую и подобные контрастные разновидности тональности, первый противочлен приведенных оппозиций является немаркированным, выступающим в качестве фона для второго компонента оппозиции. Это относится и к противопоставлению информативной и фасцинативной тональности в медиадискурсе. Информативность выступает как системообразующий признак этого типа общения. Фасцинативность представляет собой свойственную определенному дискурсу эмоциональную притягательность, вызывающую стремление повторить этот опыт общения. Отсюда следует, что фасцинативность – главная характеристика произведения художественной литературы. В рамках медиадискурса фасцинативность прослеживается в авторских комментариях, особенно – в колонках комментаторов – тех, кого называют «золотые перья». Приведу выдержки из заметки известного отечественного журналиста Мэлора Стуруа.

Англоязычный читатель стал меньше плакать

Интернет-исследование: в XX веке книги становились менее эмоциональными

Изучая базу данных сервиса «Google's Ngram», суммированную в анализе интернет-журнала «PLOS One», я вспомнил поэму Некрасова *Саша*, а именно строки: «Книжку читает, украдкой плачет [...] Вы скажете: в огороде бузина, а в Киеве дядька. И ошибетесь. Некрасовская Саша была совсем не единственной читательницей XIX века, которая плакала над книжками. В тысячах домашних библиотек той эпохи можно найти книги со страницами, закапанными слезами. XX век оказался менее сентиментальным. Не знаю как в России, но в англоговорящих странах в прошлом веке слез над книгами было пролито куда меньше.

Опять-таки вы можете сказать: а кто, позвольте, сосчитал все слезинки, пролитые над книгами в XX веке? Законный вопрос. Для ответа на него я вновь должен обратиться к «Google's ngram» и «PLOS One». Перелопатив несколько миллиардов слов из базы

данных сервиса, журнал пришел к выводу, что книги, написанные на английском языке, становились все менее «эмоциональными» в течении XX века.

Каким образом пришел журнал к такому выводу? Филологи трех английских университетов провели следующее исследование. Они взяли шесть слов, именуемых «настроенческими» – гнев, отвращение, страх, радость, печаль и удивление. Сравнив книжную продукцию XIX и XX веков они обнаружили «явное уменьшение» употребления этих слов в прошлом веке по сравнению с позапрошлым. Исключением явилось слово «страх». Причем употребление этого слова и его синонимов последовательно возрастало за последние десятилетия XX века («Московский комсомолец», 6.04.2013).

Этот текст интересен. Журналист излагает для отечественного читателя результаты исследования, нацеленного на измерение эмоционального самочувствия общества. Но помимо предметной занимательности, текст запоминается благодаря естественности диалога, который автор ведет с читателем. Перед нами образец научно-популярной публицистики. Особенность нашего времени состоит в том, что весьма часто комментарии в медиадискурсе выдержаны в ернической манере и подчас являются агрессивными. На этом фоне особенно заметно то, что известный актер И. Смоктуновский назвал самой важной ценностью в партнере на сцене – «Живые глаза на спокойном лице». Разумеется, фасциативность и информативность сообщения обусловлены пресуппозициями адресата и коммуникативной ситуацией.

Политический дискурс по своей природе агонален, т.е. состоит в борьбе с противником. Поскольку этот дискурс реализуется через средства массовой информации, вырабатываются определенные каноны привлечения внимания читателей к высказываниям политиков, политологов и всех тех, кто получает удовольствие от рассуждений на политические темы. В медиадискурсе образуются сообщества, своеобразные клубы по интересам, члены которых ведут полемику друг с другом либо с реальными и воображаемыми оппонентами. Примером подобного клуба является портал «Агентство политических новостей». Заголовок статьи Игоря Богацкого *Нужна ли нам империя?*, размещенной на этом портале, привлечет к себе внимание тех, кому интересны дискуссии на политические темы. Аргументация автора риторически выстроена по правилам эстетики борьбы:

[...] каждому народу свойственно стремиться к выражению своего превосходства над другими народами, словно подчиняясь какому космическому закону – просто потому, что такова человеческая природа. Точкой отчета здесь служит представление о собственной избранности. Одни народы гордятся своим вкладом в мировую культуру,

другие неповторимостью и своеобразием национальных традиций, третья своей моделью общества, кто-то – военной мощью и политическим влиянием. Народам же наиболее выдающимся свойственно стремиться к превосходству насколько возможно более полному и всеобъемлющему. При этом военно-политическое могущество в ряду атрибутов превосходства всегда играло особую роль. Успехи в области военного искусства и государственного строительства служили подтверждением обоснованности претензий на собственную избранность, так как физическое преобладание – наиболее зримая и осязаемая форма превосходства (www.apn.ru, 29.03.2013).

Для сторонников социального дарвинизма, приветствующих право сильного подавлять всех вокруг, такой текст фасцинативен по своей тематике. Для противников этой позиции фасцинативность подобных текстов состоит в том, что такие произведения являются удобной мишенью для критики, поскольку в поединке требуется партнер. Квинтэссенция фасцинативного отношения к противнику выражена в гениальной реплике Остапа Бендера: «Красиво излагает, собака!»

Идеологически маркированная тональность в медиадискурсе выражается путем противопоставления своих и чужих. В передовой статье газеты «Известия» (1937 г.) так обсуждается тема равноправия женщин и мужчин в нашей стране:

Женщина-избиратель

Женщина и как труженица, и как мать, и как гражданка занимает в нашем обществе почетное положение. О таком положении трудящаяся женщина стран капитализма может лишь мечтать. Конституции и избирательные законы самых демократических буржуазных стран устранили от участия в общественной жизни подавляющее большинство женского населения, несмотря на провозглашение равноправия женщины. При капитализме остались нетронутыми самые подлые законы феодальной эпохи, по которым и поныне муж является господином в семье, имеющим право применять к жене даже телесное наказание. Французский гражданский кодекс дает мужчине – главе семьи неограниченную власть. В силу этих «прав мужа» совсем недавно, когда в состав правительства народного фронта надо было ввести женщину – ученого с мировой известностью, понадобилось получить... официальное разрешение ее мужа («Известия», 03.10.1937).

Советское общество: у женщины – почетное положение в обществе, капиталистическое общество – женщины лишены права участвовать в общественной жизни, мужчина имеет право даже применять к жене телесное наказание, без официального разрешения мужа женщина во Франции по законам того времени не имела права стать членом правительства. В статье используется резкая оценка – «подлые законы феодальной эпохи», при-

водится парадоксальный факт унижения женщины – ученого с мировым именем. Этот текст убеждает читателя в том, что наш общественный порядок является прогрессивным и гуманным, а порядок наших классовых противников – отсталым и реакционным несмотря на формальное провозглашение равноправия граждан.

В демократическом обществе оппозиция имеет право на публичную критику действий власти. Тональность такой критики весьма вариативна в разных средствах массовой информации. Актуальной темой сегодняшней России является борьба с плагиатом в диссертационных исследованиях. Радиостанция «Эхо Москвы», позиционирующая себя как голос либеральной интеллигенции, следующим образом касается этой темы в блоге журналиста Сергея Пархоменко *Павел Астахов, торговец матрешками*. В этом развернутом комментарии приводятся доказательства того, что известный чиновник, уполномоченный по правам ребенка, доктор юридических наук, совершил плагиат при написании своих диссертаций.

Блоггер пишет:

Я требую от моих «героев», чтоб не врал и не мошенничали. А «определенного научного уровня» пусть от них требует кто-нибудь, кого интересует наука, а не политика [...]» Ну, в самом деле: неужели кто-нибудь всерьез захочет интересоваться вопросом о научной новизне и содержательной ценности диссертации *Изменение гемодинамики и метаболических показателей системы крови студентов под влиянием занятий физическими упражнениями с оздоровительной направленностью*, если известно, что ее написал (точнее, под нею подписался) сенатор Руслан Гаттаров. Дело даже не в том, что попытка выдать за научную работу беспомощное сочинение о занятиях физкультурой, которые благотворно сказываются на здоровье студентов (а мудреное название работы переводится на русский язык именно так), – изначально выглядит смешной и наивной. И не в том, что Гаттаров навсегда прославился жалкой и комичной попыткой покрасоваться в качестве героя-пожарника, распространяя в сети фальсифицированные при помощи фотошопа фотографии своих подвигов при тушении лесных возгораний в 2010 году. [...] Нам интересно понять, как устроена вот эта двуногая машинка для вранья.

Комментарии:

Ксения Ларина

Ширвиндт предложил учредить номинацию «За потерю чести и достоинства» трех степеней: временную потерю, случайную и окончательную). («Эхо Москвы», 3.04.2013).

Идеологический смысл этой публикации сводится к доказательству того, что представители нынешней власти – бесчестные люди. Суть вопроса не в плагиате или заказных диссертациях как знаках престижа, а в разоблачении бессовестных политиков. Один из комментаторов привел ироническое предложение известного актера о номинациях для подобных деятелей, суммирующее отношение либеральной оппозиции к власти. Отрицательная оценка таких персонажей выражена словосочетаниями «беспомощное сочинение», «смешная и наивная попытка», «жалкая и комичная попытка», «двуногая машинка для вранья». Интересно отметить, что критики нынешней власти, придерживающиеся имперских позиций, сурово осуждают правительство за преднамеренный, по их мнению, развал страны, а либеральные критики – за некомпетентность, низкий интеллектуальный уровень и отсутствие каких-либо моральных устоев. Медиадискурс, как можно видеть, представляет собой инструмент коллективного самосознания общества в его разных идеологических блоках, формирующихся вокруг актуальных для обсуждения тем.

Эзотерическая коммуникативная тональность пронизывает разные типы дискурса в наше время, поскольку мистическое мировосприятие несовместимо с рационально-критическим отношением к жизни. Массовая культура стремится подавить рациональную критику действительности. Получили широкое распространение через медиадискурс обсуждения встреч с инопланетянами, интервью с предсказателями судьбы и экстрасенсами и различные гороскопы. Например, в газете «Комсомольская правда» под рубрикой «Интересное» опубликована заметка Светланы Кузиной *В апреле пойте шефу дифирамбы*. Вводная информация уточняет содержание этой заметки:

Известный экстрасенс России Александр Литвин дает прогноз на апрель

Александр Литвин – один из самых известных экстрасенсов России, специалист по энергетике и ее влиянию на нашу жизнь, победитель «Битвы экстрасенсов – 6» рассказывает, что нас ждет с 5 апреля по 5 мая.

Пометьте эти дни в своем календаре

Неблагоприятные дни – 6, 15, 25. Благоприятные дни – 4, 16, 28

– Апрель 2013-го с точки зрения человеческих желаний, целей и задач представляет собой весьма противоречивый период, – рассказывает Александр. – Два взаимоисключающих желания могут как никогда испортить весеннее настроение многим людям. Дело в том, что существуют несколько видов энергий: «энергия года», «энергия сезона» и «энергия дня». Я не буду рассматривать «энергетику дня», но на первых двух и их противоречиях остановлюсь, так как именно эти противоречия будут определять

взаимоотношения людей и как следствие – все остальное. Я уже не раз говорил – в основе всего лежит партнерство либо его отсутствие.

Итак, энергетическая составляющая апреля № 1 – Власть!

Власть любой ценой, проявление мании величия. Внутреннее ощущение способности управлять не только колхозом, но и целой империей. И все это в разной степени будет испытывать каждый. Независимо от возраста, пола, образования. Не могу не процитировать поговорку, как будто специально придуманную для апреля: «Каждый суслик – агроном!» («Комсомольская правда», 29.03.2013).

Информация предваряется рекламой экстрасенса и указанием на неблагоприятные и благоприятные дни. Язык парапсихологов – интересная тема для анализа. Так, например, констатация того, что в каждом из нас борются взаимоисключающие желания, вряд ли может кем-либо быть оспорена. Все мы в определенной степени подвержены внушению, и если человеку сказать, что в такое-то время у него проявится ощущение своей значимости, то этот индивид почувствует в себе волю к власти. Предсказатели с древних времен оттачивают искусство говорить так, чтобы люди верили им, приходили к ним за советами и не могли бы упрекнуть их в шарлатанстве. Пикантный момент, связанный с предсказаниями экстрасенса, состоит в том, что эта заметка опубликована в газете, название которой – «Комсомольская правда» – предполагало в свое время научное материалистическое мировоззрение.

Таким образом, освещение типов коммуникативной тональности в медиадискурсе позволяет увидеть специфику массовой культуры и тенденции развития рассматриваемого типа дискурса – сокращение коммуникативной дистанции, игровую карнавализацию реальности, идеологическое самопозиционирование активной части населения, превращение получения интересующей нас информации в разновидность хобби и создание в рамках коммуникативного пространства множества сообществ, похожих на клубы по интересам. Медиареальность (особенно в компьютерной сети) всё более вытесняет другие виды реальности, в которых существуют наши современники.

Литература

Анненкова И. В., 2012, *О медиариторике как частной риторике языка СМИ, – Стилистика завтрашнего дня. Сборник статей к 80-летию профессора Григория Яковлевича Солганика*, Москва, с. 11–18.

- Белянин В. П., 1998, *Психолингвистические аспекты художественного текста*, Москва.
- Боярских О. С., 2010, *Дискурс СМИ и художественный дискурс: аспекты корреляции. – Дискурс, текст, когниция*, ред. М. Ю. Олешков, Нижний Тагил, с. 252–263.
- Демьянков В. З., 2001, *Событийность в языке средств массовой информации. – Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования: Тезисы докладов Международной научной конференции МГУ им. М.В. Ломоносова, 25–27 октября 2001 г.*, Москва, с. 59–60.
- Добросклонская Т. Г., 2000, *Теория и методы медиалингвистики (на материале английского языка)*, Москва.
- Дускаева Л. Р., 2004, *Диалогическая природа газетных речевых жанров*, Санкт-Петербург.
- «Эхо Москвы», 3.04.2013.
- Желтухина М. Р., 2010, *Медиадискурс: структурная специфика. – Медиатекст: стратегии – функции – стиль*, ред. Л. И. Гришаева, А. Г. Пастухов, Т. В. Чернышова, Орёл, с. 19–31.
- Зильберт Б. А., 1986, *Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты*, Саратов.
- «Известия», 3.04.2013.
- Карасик В. И., 2009, *Языковые ключи*, Москва.
- Кардумян М. С., 2010, *Дискурс масс-медиа: основные признаки, характеристики и функции*, «Язык. Текст. Дискурс» (Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК), ред. Г. Н. Манаенко, вып. 8, Ставрополь, с. 385–394.
- Клушина Н. И., 2008, *Стилистика публицистического текста*, Москва.
- Коньков В. И., 1996, *Речевая структура газетного текста*, Санкт-Петербург.
- Костомаров В. Г., 1999, *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*, Москва.
- «Комсомольская правда», 29.03.2013.
- Лысакова И. П., 2005, *Язык газеты и типология прессы. Социолингвистическое исследование*, Санкт-Петербург.
- Майданова Л. М., 1987, *Структура и композиция газетного текста. Средства выразительного письма*, Красноярск.
- «Московский комсомолец», 6.04.2013.
- Потсар А. Н., 2007, *Интернет как среда речевой коммуникации. – Русская речь в средствах массовой информации: стилистический аспект*, ред. В. И. Коньков, Санкт-Петербург, с. 254–261.
- Прохорова Т. Н., 2003, *Реализация прагматического потенциала современного русского языка в жанрах газетной журналистики*, Белгород.

- Сметанина С. И., 2002, *Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века)*, Санкт-Петербург.
- Солганик Г. Я., 1976, *Системный анализ газетной лексики и источники ее формирования*, Москва.
- Чепкина Э. В., Енина Л. В., 2012, *Дискурсивные практики журналистики: метод анализа. – Стилистика завтрашнего дня. Сборник статей к 80-летию профессора Григория Яковлевича Солганика*, Москва, с. 291–308.
- Шмелева Т. В., 2012, *Медиалингвистика как медийное речеведение. – Медиа-текст как полиинтенциональная система*, ред. Л. Р. Дускаева, Н. С. Цветова, Санкт-Петербург, с. 56–61.
- Щеглова Л. В., 2003, *Значение этики в эпоху эстетизма*, «Известия Волгогр. гос. пед. ун-та», серия «Социально-экономические науки и искусство», № 2, с. 3–9.
- www.apn.ru, 29.03.2013.

Media discourse communicative tone

The article deals with media discourse communicative tone understood as an emotional and stylistic format determined by cultural and situational traditions and predispositions of communication participants. Several types of such a format are singled out and discussed including habitual and solemn, serious and comic, neutral and ideologically marked, informative and fascinating (aesthetically infelt), rational and esoteric tones. These are specifically manifested in modern media discourse.

The main tendencies of its development which reflect the essence of mass culture may be summarized as communicative distance shortening, ludic carnivalization of culture, ideological self-positioning of an active population part, transformation of information quests into hobbies, and formation of specific communities within communication space which resemble service clubs.

Keywords: *media discourse, communicative tone, emotional and stylistic format, communicative predisposition, mass culture.*

Теория дискурса в поисках собственной идентичности

ВЯЧЕСЛАВ Б. КАШКИН
(Воронеж)

Точность научного термина во многом остается желаемым, но не до конца достижимым идеалом. Это тем более справедливо в отношении определения дискурса как аспекта коммуникативной деятельности и как объекта лингвистического изучения. Широта охвата термина *дискурс* и мультидисциплинарный характер дискурсивных исследований приводят к видимому эклектизму в концепциях, но все же в большинстве случаев авторы трактовок ориентируются на некий общий знаменатель, который определяется самим характером изучаемого явления.

Возникновение научного описания дискурса возводят к разным источникам. Исследования дискурса можно считать воплощением нереализованной «мечты» Ф. де Соссюра дополнить лингвистику языка лингвистикой речи, но при этом возникает нечеткость, связанная с языковой асимметрией: французский термин *discours* стал переводиться и как «речь», и как «дискурс». Реализацией идей Соссюра и обоснованием теоретического описания дискурса известен и Э. Бенвенист, выдвинувший идею двойного означивания: семиотического в языке и семантического в речи (дискурсе). Формальный подход, предложивший выход за пределы одного предложения, хотя и опиравшийся на последовательность морфем, был предложен и «дескриптивистом» З. Хэррисом. В то же время, Хэррис отметил и вторую сторону анализа дискурса, актуальность которой стала более явной в наши дни: изучение связи культуры и языка, лингвистического и нелингвистического поведения (Harris 1952: 1–3). Поведенческий,

деятельностный момент языка, принимаемый многими современными дискурсоведами, возводится к идеям В. фон Гумбольдта, который особо подчёркивал энергетический аспект, хотя и в антиномической увязке с эргоном. *Процесс vs. продукт*, впрочем, антиномия не столько эпистемологическая, сколько подсказанная самой «жизнью в языке».

Действительно, настолько ли неизбежен и непреодолим антагонизм продукта и процесса, «языка в себе» и «языка в социальной среде», системцентризма и антропоцентризма? Или эти оппозиции представляют лишь неизбежные тенденции развития лингвистической мысли, центростремительную и центробежную, только во взаимодействии способные дать более или менее адекватную картину языковой деятельности, языкового существования? Примечательно, что призыв «изучать язык в самом себе и для себя» (*an und für sich selbst*) высказывался как «прародителем» антропоцентризма Гумбольдтом (Humboldt 1908: 601), так и «основателем» структурализма Соссюром (*en elle-même et pour elle-même*) (Saussure 1916: 317). Ни тот, ни другой, не имели в виду создание абсолютно «автономной» лингвистики или «ортодоксального» структурализма, подразумеваемая лишь отграничение предмета науки о языке от других. Но как один, так и другой, в разной степени, разумеется, сделали или собирались сделать шаги за пределы чистой лингвистики, поскольку этого требовала логика познания, ведь «язык в социальной среде» находится, на самом деле, в самых обычных, естественных условиях своего существования (Halliday 2003: 86–87).

Проблема определения границ как самого явления, так и дисциплины, изучающей дискурс, связана с междисциплинарным и межпарадигматическим происхождением самого интереса к дискурсивной деятельности. Междисциплинарное происхождение анализа дискурса достаточно ярко проявилось и в отечественном языкознании, где дискурсивные исследования приобрели свою особую форму.

Определений дискурсу давалось много, известны, например, восемь определений, приведённых Патриком Серио в работе о французской школе анализа дискурса (Серио 1999: 26). Подобные направления прослеживаются и в российских исследованиях, хотя сам Серио указывает на принципиальную разницу между западным (французским, в первую очередь) дискурс-анализом и исследованиями дискурса, текста, жанров и т. п. в России, где в более естественной среде сохраняются бахтинские тра-

диции. Подходы различаются интерпретацией роли субъекта как активного участника и создателя дискурса и субъекта, находящегося под давлением дискурса общественного и властного. Последнее как раз специфично для французской и некоторых западных школ анализа дискурса, а их мнимая близость к Бахтину объясняется «неточностями» перевода и межкультурным недопониманием (Серио 2012: 11–12).

Исследования дискурса в России стали уже достаточно широким и популярным направлением языковедческих работ. Популярность зачастую принимает гипертрофированные формы, когда термин *дискурс* используется не совсем к месту даже лингвистами, не говоря уже о журналистах, которые восприняли этот термин как новую «изюминку» (*дискурс современности*, *шизоидный дискурс*, *дискурс славянофилов и западников*, *дискурс справедливости*, наконец, даже *дхарма дискурса* и т. п. примеры из медиа последних лет). Определение дискурса и основных задач его теоретического изучения часто выдают «происхождение» исследователя: отталкивается ли он от уже традиционной лингвистики текста, либо от психолингвистики и теории речевой деятельности, либо от стилистики или лексикологии и т. д. При этом нельзя сказать, что авторы определений не правы: теория дискурса говорит о связной речи, в том числе, об устном речевом произведении и о письменном тексте, о процессе его порождения и понимания. Процесс порождения предполагает множественность выбора и факторы, влияющие на окончательный выбор средств. Есть лексические единицы, дискурсивные слова и маркеры, чьей основной и едва ли не единственной функцией является организация самого дискурса и т. д. Это свидетельствует об интегративности самого понятия *дискурс* и об интегративном потенциале теории дискурса.

Нечёткость такого глобального понятия, как *дискурс*, смешение быденного и научного его понимания отмечалась и классиком критического дискурс-анализа Теуном ван Дейком (Dijk 1997: 1–2). Тем не менее, все определения дискурса так или иначе выделяют, как минимум, два его аспекта, которые, как представляется, вытекают из самой сущности изучаемого явления.

Во-первых, это «техническая» сторона дискурса: соединение слов в высказывания, а высказываний – в цепочки, единства, фрагменты, тексты и т. д., самим своим фактом соединения приводящее к появлению новых смыслов. Здесь уместно лишний раз вспомнить известный пример Ч. Филл-

мора про бассейн (Schiffrin, Tannen, Hamilton 2003: 9–10). Возможно, именно этим воплощением языка в речи (или, скорее, наоборот, выкристаллизовыванием языка из речи?), могла бы заниматься так и не написанная Соссюром лингвистика речи.

Во-вторых, дискурсивный эффект, возникающий в результате соединения высказываний, используется в каком-то контексте, в определённом времени и месте, дискурсантом с определёнными социальными и индивидуальными характеристиками, для достижения определённых целей и т. п. Этот аспект выявляет своеобразие дискурсивных практик в различных сферах коммуникации (бытовой, производственной, религиозной, политической, академической и др.), а дискурсивные практики являются основой организации, категоризации, архивирования и интерпретации человеческого праксиса, поведения в целом.

Не исключено, что эта «двуликость» дискурса как явления указывает на эпистемологический потенциал *теории дискурса*, способной соединить (как это соединяется и в реальной жизни) структуру и смысл, форму и содержание, «системоцентризм» с «антропоцентризмом» и даже гуманитарное знание с негуманитарным. Впрочем, последняя антиномия, в принципе, должна быть признана эпистемологической фикцией последних двух столетий, поскольку всё знание принадлежит человеку, создаётся им же и используется в его целях.

Учитывая междисциплинарный аспект, легче не определить дискурс, а отделить его от смежных понятий: *дискурс* это не диалог, не текст, не стиль, не устная речь. Основное терминологическое разведение связано с дифференциацией двух пар понятий: дискурс/речь и дискурс/текст (Кашкин 2010: 10–12). Дискурс – не то же самое, что и речь (хотя французское происхождение этого слова даёт возможность и такого понимания), также дискурс не равен устной речи или диалогу (хотя достаточно долго термин употреблялся именно в этом смысле). Промежуточный характер дискурса, как «явления промежуточного порядка между речью и текстом», связанного с модусами человеческого существования, отмечает В. И. Карасик (Карасик 2004: 231–234). Достаточно логично объединяет устную и письменную ипостаси А. А. Кибрик, говоря о двух модусах дискурса (Кибрик 1994: 126–127). Текст, впрочем, также не просто текст, а «текст, погружённый в жизнь», как сказано в определении дискурса, данном Н. Д. Арутюновой (Арутюнова 1990: 136–137), или

«речь в её становлении перед мысленным взором интерпретатора» (Демьянков 2005: 49). Вероятно, чтение, понимание, интерпретация, как деятельность, также входят в сферу дискурса, читающий ведь пишет текст заново: «всякий текст вечно пишется *здесь и сейчас*» (Барт 1994: 387–388).

Следует признать, что любое определение даётся кем-то в соответствии со своими задачами и исходными постулатами, поэтому принципиально возможно не «единственно точное» определение дискурса (оно невозможно, как и «единственно правильный» перевод или «единственно истинное слово»), а признание наличия самого этого явления, точнее целого класса, сферы явлений, которые выделяются в бескрайнем пространстве коммуникативной деятельности. Дискурс в любом случае воспринимается как «речедействие», как речь, сопряжённая с деятельностью. Фундаментальный деятельностный характер дискурса позволяет говорить о таких его свойствах, как интеракциональность, диалогичность, включённость в социальную игру, на основе чего выделены различные сферы дискурсивных практик и жанры. Сродство теории жанров и теории дискурса отмечает и В. В. Дементьев (Дементьев 2010: 9–12).

Нечёткость определения дискурса отражает не столько становление теории дискурса как отрасли, сколько диалектику развития науки о языке в целом. Дискурсивная реальность или дискурсивные истоки языка – это две стороны одной сущности. В поисках её определения лингвистика может обрести состояние баланса, консенсуса между «системоцентризмом» и «антропоцентризмом», само противопоставление которых, возможно, и оправдано логикой развития теории языка, но противоречит логике предмета.

Literatura

- Арутюнова Н. Д., 1990, *Дискурс*. – *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва, с. 136–137.
- Барт Р., 1994, *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*, Москва.
- Дементьев В. В., 2010, *Теория речевых жанров*, Москва.
- Демьянков В. З., 2005, *Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка*. – *Язык. Личность. Текст: Сборник к 70-летию Т. М. Николаевой*, ред. В. Н. Топоров, Москва, с. 34–55.
- Карасик В. И., 2004, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Москва.
- Кашкин В. Б., 2010, *Введение в теорию дискурса*, Москва.

Кибрик А. А., 1994, *Когнитивные исследования по дискурсу*, «Вопросы языкознания», № 5, с. 126–139.

Серио П., 1999, *Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинализаций. – Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*, Москва, с. 337–383.

Серио П., 2012, *Почему Бахтин – не Пешё? Об одном большом недоразумении по поводу анализа дискурса*, «Язык, коммуникация и социальная среда», № 10, с. 8–21.

Dijk T. A. van, 1997, *Discourse as Structure and Process*, London.

Halliday M. A. K., 2003, *On Language and Linguistics*, London.

Schiffirin D., Tannen D., Hamilton H., 2003, *The Handbook of Discourse Analysis*, London.

Harris Z. S., 1952, *Discourse Analysis*, «Language», vol. 28, а 1, s. 1–30.

Humboldt W. von, 1908, *Gesammelte Schriften*, Band VII, 2te Hälfte, Berlin.

Saussure F. de, 1916, *Cours de linguistique générale*, Paris.

Discourse Studies on the Move: In Search of Identity

Discourse studies have grown into a vast and multifaceted domain of academic research. Vacillating between interdisciplinary and eclectic, discourse studies spin around a certain common denominator which seems to be related to the very essence of discursive phenomena. Saussure, Benveniste, Harris, Humboldt and others had pinpointed the opposition of process vs. product, or language as it is vs. language in social environment, the latter being considered, e.g. by Halliday as its most natural state and form of existence.

Discourse studies in Russia have evolved from multiple roots: text linguistics, psycholinguistics, stylistics, lexicology, etc. An interdisciplinary and integrational approach admits viewing discourse from both similarly “opposing” sides. Technically it is concatenating words into utterances, utterances into chains, unities, fragments, texts, etc. Functionally and effectively it is leading to new meanings being born. The ensuing discursive effect is a result of combining elements into a whole at some point of time and place, by someone possessing certain social and individual characteristics, to achieve certain aims, etc. Discursive practices form a foundation for human praxis in general. They serve for organizing, categorizing, archiving and interpreting human behavior. The dual nature of discourse might suggest a basis for dialogue and reconciliation between systemic and anthropocentric approaches in linguistics, or even between sciences and the humanities, in general.

Keywords: *discourse, discourse studies, terminology, integrational approach*

Функциональная стилистика и дискурсология в современной лингвистической парадигме

ТАТЬЯНА А. ВОРОНЦОВА
(Челябинск)

Введение

Как известно, в русистике фактически до конца XX века основное внимание уделялось изучению системы языка и его структурной организации. Стилистика была едва ли не единственной лингвистической дисциплиной, так или иначе ориентированной на коммуникативные аспекты языка. В связи с этим положение стилистики в системе традиционных лингвистических дисциплин определялось далеко неоднозначно, о чем свидетельствует, например, и дискуссия по вопросам стилистики, организованная журналом «Вопросы языкознания» в 1954–1955 гг., и многочисленные лингвистические работы более позднего периода. В значительной степени это обусловлено предполагаемой амбивалентностью самого предмета стилистики: стиль рассматривался и как подсистема языка, и как феномен речи. Вопросы о том, что является объектом исследования стилистики – язык или речь, каково понятийное соотношение терминов *стилистика языка* и *стилистика речи*, по-разному решались российскими лингвистами (см., например, Гальперин 1980, Шмелев 1977 и др.). В соответствии с данной ситуацией формировался понятийный и терминологиче-

ский аппарат данной лингвистической отрасли. Д. Н. Шмелев в свое время отмечал «неустойчивость и противоречивость» терминологии, функциональной стилистики, указывая на то, что в некоторых исследованиях по стилистике наблюдается «как отождествление понятий «стиль языка» и «стиль речи», «функционально-речевой стиль» и «функциональный стиль языка» и т. п. (или недифференцированное «синонимическое» употребление соответствующих терминов), так и стремление разграничить соответствующие понятия в работах других авторов (но такое разграничение проводится по-разному)» (Шмелев 1977: 5). В значительной степени такая терминологическая неупорядоченность была обусловлена стремлением включить в сферу стилистики слишком широкий круг проблем, в том числе и проблемы, связанные с речевой коммуникацией.

Становление в русистике антропоцентрической научной парадигмы обусловило активное развитие лингвистических направлений, непосредственно связанных с проблемами коммуникации. Прагмалингвистика, дискурсология, неориторика стали активно вторгаться в те лингвистические сферы, которые ранее считались «вотчиной» стилистики. Такая ситуация неизбежно порождает еще больший терминологический и понятийный хаос. С одной стороны, как отмечает Н. И. Клушина,

[...] доминирование термина *дискурс* – яркий показатель смены научной парадигмы в современной лингвистике: от системного подхода к изучению языка (когда язык рассматривается как система систем) к коммуникативному исследованию лингвистических феноменов (Клушина 2011:26),

с другой – в ряде лингвистических работ понятийное различие между терминами *стиль* и *дискурс* выглядит весьма эфемерным.

Очевидно, что дискуссия о статусе стиля и дискурса – это дискуссия о «сферах влияния» функциональной стилистики и дискурсологии в условиях изменившейся парадигмы. Для того, чтобы понятийная и терминологическая система обрела необходимую четкость, важно «договориться о терминах».

Дискурс и функциональный стиль

Термин *дискурс* в современной лингвистике имеет множество определений и трактуется по-разному (обзор различных трактовок данного термина может занять не одну страницу). Однако если посмотреть на область

применения данного термина в исследованиях современных российских лингвистов, то дискурс в самом общем смысле можно определить как совокупность коммуникативных актов и/или текстов, объединенных одним или несколькими экстралингвистическими показателями. Такими внешними условиями могут быть сфера общения (педагогический дискурс, бытовой дискурс); способ общения (письменный дискурс / устный дискурс); форма общения (диалогический / монологический дискурс), время общения (дискурс периода перестройки), канал общения (интернет-дискурс) и т.д. Исследование дискурса – это фактически ответ на вопрос, как те или иные экстралингвистические факторы способны повлиять на речевой (языковой) аспект коммуникации. Поскольку факторы, влияющие на процесс речевой коммуникации, многочисленны и разнообразны, вряд ли можно говорить о замкнутой типологии дискурса.

В отличие от типов дискурса количество функциональных стилей в традиционной стилистике, даже с учетом различных критериев их выделения, вполне исчисляемо. Как известно, в современной стилистике на основании комплекса экстралингвистических факторов традиционно выделяют пять функциональных стилей (Кожина 1993). При этом одним из основных факторов является сфера коммуникации. Формирование функциональных стилей в их традиционном понимании связано с социально значимыми сферами коммуникации, т.е. с теми сферами общения, в которые так или иначе вовлекаются **все носители языка**. Эти сферы коммуникации соответствуют формам общественного сознания и видам общественной деятельности, значимым **для всех** членов социума.

Функциональный стиль в языке – это то, что продиктовано приложимостью речи не просто к «определенным», а к **типовым, универсальным по своему характеру обстоятельствам общения** и коммуникативным ролям, обращено к тем сферам жизни, которые касаются **всех** (Векшин 2002, выделено нами. – Т. В.).

Это один из факторов, который делает функциональный стиль, по выражению В. В. Виноградова, «общественно осознаваемым» (Виноградов 1981: 19).

Очевидно, что данному критерию отвечает не каждая сфера общения. Именно поэтому активизация новых сфер коммуникации далеко не всегда означает появление новых функциональных стилей. Так, на современном этапе попытки выделить такие функциональные стили, как рекламный

(Имшинецкая 2007, Медведева 2003, Мутовина 2001, Шишлянникова 2002,) или церковно-религиозный (Крылова 2000, Крысин 1996 и др.), вряд ли можно признать состоятельными. Говорить о появлении рекламного стиля как функционального, по меньшей мере, преждевременно хотя бы потому, что считать область функционирования рекламы социально значимой сферой коммуникации весьма проблематично. Что касается религиозного стиля, то хотя религия и является формой общественного сознания, современные особенности религиозной коммуникации в России, на наш взгляд, не позволяют говорить о формировании самостоятельного функционального стиля. Во-первых, это связано с экстралингвистическими факторами: наряду с религиозной существует атеистическая форма общественного сознания, и их соотношение для современного российского общества не определено. Кроме того, носителями русского языка является значительное количество представителей различных конфессий, внутри которых религиозная коммуникация осуществляется в различных формах и на разных языках. Во-вторых, значительная часть коммуникации в религиозной сфере, если речь идет о православии, происходит либо на церковнославянском языке, который нельзя рассматривать как разновидность современного русского литературного языка, либо с активным использованием его элементов. Не случайно один из ведущих исследователей языка православной сферы И. В. Бугаева приходит к выводу, что

описывать речь верующих с позиции функциональной стилистики недостаточно, необходимо найти другие подходы и принципы, так как особенности такой речи проявляются в разных жанрах всех функциональных стилей (официально-делового, научного, газетно-публицистического, разговорного языка и в художественной литературе) (Бугаева 2010: 12).

К тому же, если рассматривать функциональный стиль как исторически сложившуюся и общественно осознанную подсистему литературного языка (Виноградов 1981), то очевидно, что формирование функционального стиля – процесс длительный и перманентный. В связи с этим можно вспомнить о том, что и реклама, и церковно-религиозная речь отсутствовали в коммуникативном пространстве «советского» периода, т.е. почти в течение века.

В плане соотношения стилевых и дискурсивных параметров особый интерес представляет еще одна новая коммуникативная сфера – нефор-

мальная интернет-коммуникация. Опосредованность живого общения техническим устройством – компьютером – породило письменную форму разговорной речи. Отсутствие визуального контакта с собеседником обусловило необходимость создания новых коммуникативных средств. К таковым можно отнести эмодиконы и особые лексические средства, маркирующие данный способ коммуникации (например, аббревиатуру *ИМХО*, указывающую на субъективное мнение адресанта). При этом принципы отбора и организации языковых и речевых средств в этом типе коммуникации однозначно свидетельствуют о том, что в данном случае мы имеем дело с дискурсивными трансформациями разговорного стиля, но никак не с формированием нового функционального стиля.

Из этого следует, что появление новых сфер коммуникации, которые в данный период становятся актуальными для значительного количества носителей языка, позволяет говорить о новых типах дискурса, но при этом совсем не обязательно свидетельствует о появлении новых функциональных стилей.

Подстиль или дискурс?

Если вопрос о количестве и составе функциональных стилей решается в традиционной лингвистике более или менее единообразно, то количество и качество подстилей варьируется весьма широко даже в учебниках и учебных пособиях по стилистике. Например, в рамках научного стиля М. Н. Кожина выделяет три основных подстиля: *собственно научный, научно-учебный и научно-популярный* (Кожина 1993); в учебном пособии Д. Э. Розенталя представлены *научно-популярный, научно-деловой, научно-технический (производственно-технический), научно-публицистический, учебно-научный* подстили. (Розенталь 1987: 33); в учебнике для вузов *Культура русской речи* под ред. Л. К. Граудиной и Е. Н. Ширяева даются такие разновидности научного стиля, как *собственно научный, научно-информативный, научно-справочный, учебно-научный, научно-популярный* (*Культура русской речи* 2001: 195).

Столь же неоднозначную внутрестилевую дифференциацию можно наблюдать и в отношении других функциональных стилей. При этом очевидно, что выделение подстилей разные исследователи проводят по разным основаниям. Это может быть адресованность текстов, их функция,

тема, жанр и т.д. Так, например, основанием для выделения научно-популярного подстиля традиционно считается фактор адресата, т.е. адресованность текста научной тематики непрофессионалу. Между тем анализ текстов, которые традиционно относят к данному подстилю, дает весьма противоречивую картину. Сложность в определении стилистического статуса научно-популярного текста в значительной степени обусловлена жанровым разнообразием научно-популярной литературы. Это может быть текст любого жанра: книга, статья, интервью и т.п. При этом научно-популярный текст может быть представлен как совершенно самостоятельный (книга) и может быть «встроен» в иную дискурсивную среду, например, в дискурс СМИ.

Исходя из того, что СМИ, по определению, рассчитаны на массового адресата, можно предположить, что именно СМИ являются сегодня одним из релевантных источников репрезентации научно-популярного подстиля. При этом научно-популярные тексты могут быть представлены как в научно-популярных журналах, так и в «многопрофильных» газетах и журналах, посвященных актуальным событиям в самых разных областях: в культуре, в политике, в общественной жизни. Анализ показал, что тексты научной тематики, опубликованные в научно-популярных журналах и массовых медиаисточниках, могут существенно отличаться друг от друга по стилистическим параметрам. В научно-популярных журналах стиль текстов, как правило, максимально приближен к подстилю, который традиционно квалифицируется как собственно научный, т.е. ориентирован на профессионала. Об этом свидетельствует широкое использование таких языковых средств, как активное употребление специальных терминов без объяснений и дефиниций, использование объемных синтаксических конструкций с бессоюзной связью и рядами однородных членов и др.б в то время как в массовых журналах основные стилистические параметры текстов научной тематики свидетельствуют об их принадлежности скорее к публицистическому, нежели к научному стилю. Важно отметить, что такое отсутствие стилистического единства наблюдается в текстах одного и того же жанра – научно-популярной статьи. При этом решающим фактором, обуславливающим стилистическую организацию данных текстов, является характер медиаисточника, а не фактор адресата (Воронцова 2013).

Если исходить из того, что функциональный стиль – подсистема литературного языка, то, по логике, подстили как варианты функционального

стиля также должны обладать некоей системностью, т.е. представлять из себя своего рода «системы второго порядка». Однако само разнообразие подходов к понятию *подстиль* заставляет сомневаться в том, возможна ли такая систематизация. Учитывая, что большинство критериев, предлагаемых для выделения подстилей, лежит в коммуникативно-прагматической плоскости, можно предположить, что то, что принято называть термином *подстиль*, представляет собой обусловленную различными экстралингвистическими факторами специфику реализации функционального стиля в рамках того или иного дискурса. В связи с этим возникает вопрос: существуют ли некие **системные варианты** функционального стиля или *подстиль* – это не что иное как **дискурсивные вариации** основных функциональных стилей? Ответ на этот вопрос могут дать дальнейшие как стилистические, так и коммуникативно-дискурсивные исследования.

Границы функционального стиля

Не менее актуальной проблемой современной стилистики является определение границ функционального стиля. В современной речевой практике в текстах отдельных функциональных стилей происходят, на первый взгляд, очевидные изменения языковых параметров. Это выражается прежде всего в активном проникновении в публицистическую сферу элементов разговорного стиля, в появлении экспрессивно-эмоциональных языковых средств в текстах официально-делового и научного стиля. При этом имеет место и противоположная тенденция: в разговорной речи увеличивается доля книжных элементов – научных терминов (например, экономических), средств официально-делового и публицистического стиля. Можно ли в данном случае говорить об изменении границ функциональных стилей, в частности, о расширении их периферийной зоны? Ответ на этот вопрос, как это ни парадоксально, лежит в сфере коммуникативно-дискурсивного, а не стилистического анализа. Дело в том, что массовое появление «инородных» языковых средств в текстах того или иного функционального стиля может быть обусловлено разными прагматическими факторами. Так, например, активное проникновение разговорных (и не только!) элементов в книжные стили, которое мы наблюдаем в современной речевой практике, начиная с конца XX века, носит в основном не функционально-стилистический, а культурологический

характер и обусловлено снижением уровня речевой и языковой культуры. Зачастую адресанты данных текстов элементарно не владеют языковым арсеналом соответствующего функционального стиля и выражаются «по-простому». Приведет ли такая ситуация к изменению границ функционального стиля, покажет время. В определенном смысле функциональный стиль формируется дискурсом: изменение экстралингвистических параметров применительно к социально значимой сфере коммуникации вполне может повлечь за собой сдвиги в подсистеме языка.

Прагматический фактор является определяющим и в тех случаях, когда носитель языка употребляет «чужой» для данной сферы общения языковой элемент для решения частной коммуникативной задачи. Например, употребление книжной лексики в разговорной речи может быть обусловлено претензией адресанта на «образованность», т.е. использоваться говорящим как способ самопрезентации (вспомним «канцелярит», о котором писал К. И. Чуковский применительно к советской эпохе). В современной разговорной речи элементы официально-делового, научного и публицистического стиля чаще употребляются как средство языковой игры, т.е. являются стилистически маркированными и для говорящего, и для слушающего. Широкое распространение в речевой практике данных явлений создает иллюзию расширения границ функционального стиля. Однако до тех пор пока употребление иностилевых средств носит вполне осознанный характер и направлено на решение конкретных прагматических задач говорящего, эти языковые средства следует рассматривать в рамках дискурса, а не в рамках функционального стиля.

Данные примеры лишней раз подтверждают, что сочетание стилистического и коммуникативно-дискурсивного подходов к исследованию языковых реалий позволяет увидеть, какие языковые явления в современной речевой практике уже приобрели устойчивый системный характер, а какие пока следует отнести к ситуативно-речевым.

Таким образом, появление дискурсологии как самостоятельного лингвистического направления не нарушает границы стилистики и стиля в их классическом понимании, а напротив, делает их более определенными.

Литература

Бугаева И. В., 2010, *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*, Москва

- Гальперин И. Р., 1980, *Проблемы лингвостилистики*, «Новое в зарубежной лингвистике», вып. 9, Москва, с. 5–34.
- Векшин Г. В., 2002, *Языки общения и функциональные стили (в их отношении к тексту)*. – *Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н. С. Валгиной*, Москва, с. 35–67.
- Виноградов В. В., 1981, *Проблемы русской стилистики*, Москва.
- Воронцова Т. А., 2013, *Стилистика и прагматика научно-популярного текста в современных СМИ*, «Reosiahag. Journal of Institute for Russian Studies. Chungbuk National University» (Южная Корея), № 9, с. 177–189.
- Имшинецкая И. А., 2007, *Речевой стиль коммерческой рекламы в его жанровых разновидностях*, Пермь.
- Клушина Н. И., 2011, *От стиля к дискурсу: новый поворот в лингвистике*. – *Язык, коммуникация и социальная среда*, Воронеж, с. 25–33.
- Кожина М. Н., 1993, *Стилистика русского языка*, Москва.
- Крылова, О. А., 2000, *Существует ли церковно-религиозный функциональный стиль в современном русском языке? – Культурно-речевая ситуация в современной России*, Екатеринбург, с. 107–119.
- Крысин Л. П., 1996, *Религиозно-проповеднический стиль и его место в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка*. – *Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Т. Г. Винокур*, Москва, с. 135–138.
- Культура русской речи*, 2001, ред. Л. К. Граудина, Е. Н. Ширяев, Москва.
- Медведева Е. В., 2003, *Рекламная коммуникация*, Москва.
- Мутовина М. А., 2001, *Англоязычная научно-техническая реклама: стилистико-прагматический анализ*, Братск.
- Розенталь Д. Э., 1987, *Практическая стилистика русского языка*, Москва.
- Шмелев Д. Н., 1977, *Русский язык в его функциональных разновидностях*, Москва.
- Шишлянникова А. М., 2002, *О месте рекламного стиля в системе функциональных стилей современного русского языка*. – *Коммуникации в современном мире. Материалы всероссийской научно-практической конференции, 13–15 мая 2002 г.*, Воронеж, с. 111–114.

Functional Stylistics and Discourse Studies in Modern Linguistic Paradigm

Relations between functional style and discourse, discourse typology and style, functional style boundaries are viewed in the article. It is shown that functional stylistics and discourse studies are interconnected in the modern linguistic paradigm.

Keywords: *functional style, discourse, substyle, communication, text.*

*Текст в перспективе стилистики
и дискурс-анализа:
к методологии исследования
на материале новостного медиадискурса*

АНДРЕЙ А. НЕГРЫШЕВ
(Владимир)

Текст как объект стилистики и дискурсологии

Соотношение понятий *стиль* и *дискурс*, равно как «демаркация» предметно-методологических областей *стилистики текста* и *дискурс-анализа*, представляется на сегодня актуальной исследовательской проблемой, масштаб которой выходит далеко за рамки отдельной статьи. Задачей нашего сообщения является уточнение ключевых методологических понятий этих дисциплин и описание некоторых точек их пересечения в сфере новостного дискурса печатных СМИ.

Сразу оговорим, что рассуждение о содержании понятий может быть сколь-либо продуктивным лишь в рамках определенных, довольно четко оформленных на сегодня концепций дискурса и дискурс-анализа. Попытка построения некоей интегрированной теории, «примиряющей» разные школы и направления анализа дискурса и текста, представляется едва ли осуществимой, по крайней мере, в рамках парадигмального подхода. Поэтому вначале кратко остановимся на изложении той концепции дискурса, которую мы принимаем за основу последующих методологических рассуждений.

Речь пойдет о теории дискурса, получившей наибольшее распространение в отечественном языкознании – дискурса как **речи в социальном контексте**, или, по определению Н. Д. Арутюновой, как «речи, погруженной в жизнь»: дискурс – это

речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах) (Арутюнова 1990: 136–137).

В рамках данного подхода, концептуально очень близкого традиции критического дискурс-анализа (Н. Фэйрклау, Т. ван Дейк, Р. Водак и др.), текст «рассматривается лишь как часть дискурса, его знаковый продукт» (Петрова 2003: 130), или, другими словами, как *результат* динамического процесса речевой деятельности (Кубрякова, Александрова 1997: 19). По выражению Е. С. Кубряковой (2001), текст «создается в дискурсе и является его **детьщем**». Автор и читатель, «индивидуальный» или «массовый», не только подчиняются общим правилам дискурсивной среды, в которой они создают/воспринимают текст, но и используют те механизмы текстопорождения/интерпретации, которые выработаны в соответствующей сфере вербально-семиотической деятельности. Следовательно, дискурсивные факторы как бы «пронизывают» текст на всех уровнях его организации, определяя его стилистику и композиционное построение, и особую важность приобретает исследование контекстуальных параметров рече-текстовой деятельности, таких как социокультурной ситуации, институциональной организации речевой деятельности, технологии коммуникации и конструирования сообщений (Шейгал 2000: 9, 15).

При таком подходе **объекты** исследования в дискурс-анализе и в лингвистике текста практически совпадают, а именно – и в том и в другом случаях исследователи имеют дело с **текстом** как с конечной «данностью» дискурса. Даже при всей экстралингвистической направленности дискурс-анализа (*текст в социальном контексте*) в качестве «реального» объекта исследования дискурсивной лингвистике доступен только сам текст. Знание же об экстралингвистическом контексте она вынуждена заимствовать из смежных дисциплин, либо в своих «пограничных» разделах, таких как социо- и психолингвистика, лингвопрагматика и др.

Тем не менее совпадение объекта исследования не означает общности **предмета**, который составляет специфику объекта, задающую направ-

ление исследовательского поиска. В стилистике текста таким предметом являются его *структурно-семантические особенности*, актуализатором которых выступает дискурсивный контекст, предметом же дискурсивного анализа становятся те явления в тексте, которые «связывают» его с дискурсом, обнаруживая производность текста от дискурсивно-коммуникативной среды.

Что касается **методологии исследования**, то именно здесь находится, по сути, главная «точка напряжения», в которой пересекаются собственно лингвистика и смежные с ней дисциплины. Критический дискурс-анализ (КДА), например, сам становится объектом критики чаще всего за недостаточность эмпирических «ответов» на вопрос: «как точно показать, где и как недискурсивные моменты влияют и изменяют дискурсивные моменты – и наоборот» (Йоргенсон, Филлипс 2008: 157). То же самое признает, в частности, и один из основоположников этой школы Т. А. ван Дейк, отмечая, что

до сих пор на повестке дня остаются многие детали междисциплинарной *теории* КДА, которые позволили бы связать дискурс и действие с познанием и обществом (Дейк 2013: 126).

Чтобы рассмотреть пути пересечения лингвистики и смежных дисциплин в исследовании текста как «продукта дискурса», обратимся к **новостному медиадискурсу** и попытаемся на его примере рассмотреть возможности методологического синтеза «традиционной» лингвостилистики со смежными научными направлениями, генерирующими знание о среде, в которой порождается новостной медиатекст. Исходная методологическая посылка нашей концепции заключается в том, что «стилистический» подход к тексту не только не исключает иных аспектов анализа, но и является их необходимой и неотъемлемой составляющей.

К текстоцентрической модели дискурса

Как было показано выше, центральным объектом исследования в стилистике текста и в дискурс-анализе является текст. Для интеграции научного поиска в сфере отношений *текст – контекст* необходимо выработать такую методологическую модель, которая отвечала бы, с одной стороны, требованиям дискурсивного анализа, и с другой – опиралась бы на

разработанные в лингвостилистике процедуры, ориентированные непосредственно на «фактуру» текста в ее эмпирической данности. Ниже мы попытаемся представить в общих чертах эскиз такой модели, рабочее название которой – *текстоцентрическая модель дискурса*.

В первую очередь необходимо развести понятия собственно *дискурса* и *дискурсивной среды*. Если первое (*дискурс*), как было отмечено выше, это в упрощенном виде *текст + контекст*, то второе (*дискурсивная среда*) – это только *контекст* как совокупность параметров, «стандартов» текстовой деятельности, определяющих как принципы порождения/восприятия текста, так и его структуру.

Далее представляется возможным выделить две группы таких параметров: **институциональные** и **имманентно-речевые**. Первые определяют «рамочные условия», своего рода «вертикальный контекст» всей рече-текстовой деятельности в той или иной институциональной сфере, вторые – задают способ реализации отношений между компонентами этой деятельности: *текстом, предметом сообщения, субъектом и объектом речи*. Так, например, *институциональные параметры* новостного и в целом массмедийного дискурса включают в себя следующие группы:

– *социальные* – регуляция социальных отношений и представлений через формирование общественного мнения,

– *культурно-мировоззренческие* – сохранение либо изменение культурных норм, мировоззренческой парадигмы и картины мира,

– *коммуникативные* – установление и поддержание доверия к отправителю информации со стороны реципиента в целях обеспечения институциональной (экономической и репутационной) устойчивости СМИ,

– *семиотические* – подчинение планов выражения и содержания техническим и психологическим условиям «массовой» коммуникационной среды.

Институциональные параметры дискурса в силу своей специфики не входят непосредственно в сферу компетенции лингвистики, а составляют предмет социологии, культурологии, коммуникативистики, семиотики и других дисциплин. Тем не менее они оказывают решающее влияние на содержание *имманентно-речевых параметров*, которые и составляют собственно предмет текстолингвистического исследования. Это *интенциональные, референциальные, когнитивные и языковые* параметры, составляющие своего рода «измерения» текста, в которых он существует в дискурсивной среде. *Интенциональное измерение* (автор – текст) отражает «требования»

к тексту, точнее к его автору, со стороны социального института, группы, корпорации, «заказывающей» текст и обеспечивающей его функционирование в данном типе дискурса. В нашем случае это медиакорпорации, определяющие содержание и ценностные ориентации новостного дискурса. *Референциальное измерение* (действительность – текст) включает в себя отношения по линии «событие действительности – содержание текста», и в каждом дискурсе эти отношения «складываются» по-разному: отражение, интерпретация, деконструкция, перформативность и др. *Когнитивное измерение* (текст – реципиент) задает определенные рамки обработки информации с учетом «требований» получателя информации: особенности восприятия в той или иной дискурсивной среде учитываются при порождении текста, и от адекватности оценки этих параметров во многом зависит «успешность» конкретного (новостного) текста. Поясним, что включение в когнитивное измерение только реципиента вовсе не означает исключение автора как субъекта когнитивной деятельности; речь идет лишь о необходимом упрощении, позволяющем разграничить в авторской деятельности параметр «корпоративных требований» к тексту и «требований», точнее ожиданий, со стороны реципиента. И, наконец, *языковое измерение* (текст – язык) определяет пределы варьирования структуры текста как на макро- и микроуровнях за счет того, что в каждом типе дискурса выработаны свои определенные модели текста и «стандартные» наборы лингвостилистических средств языка, используемых в той или иной модели.

Таким образом, текстоцентрическую модель дискурса можно представить в виде текста в четырех измерениях, «погруженного» в дискурсивную среду, ограниченную «извне» институциональными параметрами дискурса и заполненную «изнутри» параметрами имманентно-речевыми (см. рис. 1).

Чтобы не перегружать схему, мы намеренно отказались от изображения таких компонентов дискурсивной среды, как *автор, реципиент, действительность*, а также от конкретизации *параметров дискурса*. Кроме того, в настоящей статье мы ставим задачу показать лишь общую схему дискурсивно-текстовых отношений, чтобы яснее представить себе соотношение различных видов анализа, поэтому модель отражает лишь самые значимые для исследования компоненты и отношения между ними.

Представляя текст в виде тетраэдра, мы неизбежно вынуждены скрыть одну из его граней от наблюдателя (пунктирная часть стрелки), что удобно

и н с т и т у ц и о н а л ь н ы е п а р а м е т р ы д и с к у р с а

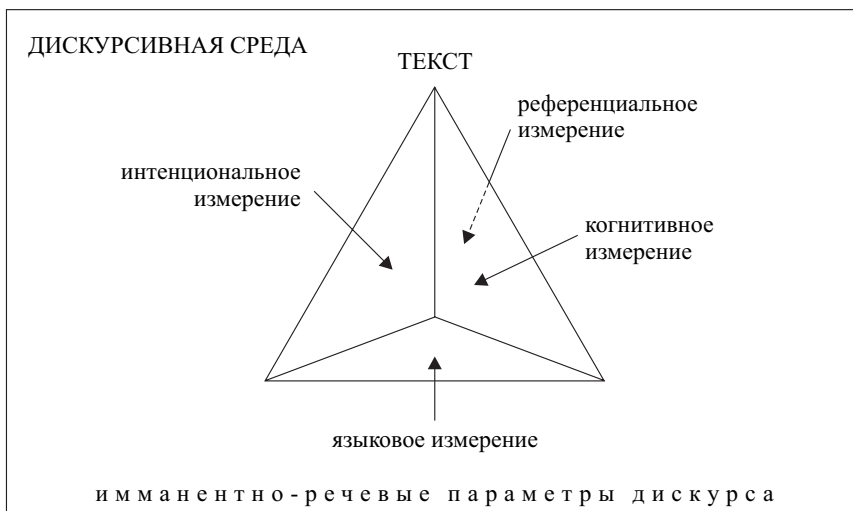

Рис. 1.

согласуется с неравноценностью характеристик разных измерений текста в структуре дискурсивной среды. А именно: референциальное измерение в отличие от остальных имеет *статический* характер, поскольку отношение «действительность – текст» является свойством самого текста как «продукта» дискурса, в то время как интенциональное, когнитивное и языковое измерения отражают *динамику* порождения текста в дискурсе. Поясним это с помощью метафор «силы» и «материала» дискурса. Внеязыковая действительность (если говорить о новостном дискурсе СМИ) представляет собой экстралингвистический недискретный *материал*, который проходит «обработку» в дискурсе под действием его «сил», влияющих на любого автора конкретного текста. То есть, некто, порождающий текст, неизбежно вынужден в своей речевой деятельности а) руководствоваться требованиями «корпорации», б) учитывать особенности восприятия и когнитивный тезаурус реципиента, в) опираться на рече-текстовые модели и возможности лингвостилистических средств, закрепленные в системе языка. Тем самым обработка внеязыкового фрагмента действительности – выделение значимых компонентов, расстановка акцентов,

выбор средств выражения и т.п. – протекает во взаимодействии целого ряда динамических сил, результатом которого является текст как вербально выраженная «проекция» данного фрагмента действительности. Сама же действительность такой «силой» не является, т.к. не «давит» на создателя текста, «требуя» от него того или иного способа своего отражения.

Кроме того, расположение референциального измерения в невидимой для наблюдателя грани объясняется еще и тем, что данное измерение является наиболее «закрытым» для исследователя-лингвиста. По крайней мере, лингвистика не располагает на сегодняшний день методами, позволяющими проследить степень адекватности отражения действительности в тексте, хотя сама проблема адекватности, или достоверности текстовой информации начинает с недавнего времени перемещаться из области философской гносеологии в сферу лингвистических исследований (см., напр., работу Панченко 2010). Вместе с тем, именно эта «закрытость грани» придает исследованию референции текста в дискурсе особую актуальность, позволяя выдвинуть в качестве одной из задач дискурсивных исследований выявление текстотипов дискурса по критерию адекватности «события текста» реальному событию действительности.

Если говорить теперь о «распределении» приведенных дискурсивных измерений между различными направлениями лингвистики, то их соотношение выглядит следующим образом: референциальное измерение – *теория референции*, интенциональное измерение – *лингвистическая прагматика*, когнитивное измерение – *когнитивная лингвистика*, языковое измерение – *лингвостилистика*. Среди них особый статус и значение имеет **лингвостилистика**, поскольку именно в ней разработаны процедуры анализа, позволяющие, с одной стороны, исчерпывающе описать текст как лингвистическое явление, а с другой – выявить в нем структуры и механизмы, связывающие его с дискурсивной средой. Выявление таких структур и механизмов становится целью **дискурсивно-стилистического анализа**, содержание которого в общем виде можно представить как

1) описание дискурсивных измерений текста через выявление «сил» дискурса, влияющих на его структуру (направление «дискурсивная среда → текст»);

2) описание самой структуры текста с точки зрения взаимодействия в ней собственно лингвостилистических средств языка с дискурсивными

параметрами рече-текстовой деятельности (направление «текст → дискурсивная среда»).

Последовательность применения указанных процедур не имеет принципиального значения (в реальной практике исследования они могут осуществляться и параллельно), но в изложении их сути мы предпочитаем начать со структурного описания текста, а затем перейти к «силам» дискурса.

Макроструктура и модели текста

При попытке выявления в структуре текста «рефлексов» дискурса мы сталкиваемся с недостаточностью концептуально-терминологического аппарата лингвостилистики в том смысле, что здесь сложно выделить уровни и единицы анализа, описывающие текст как *единое целое*. Хорошо разработанные на сегодня категории *цельности* и *связности* наиболее близки обозначенным выше задачам, однако их функционирование описывается обычно через совокупность средств на различных уровнях текста – в композиции, синтаксисе, морфологии, лексике, фонетике, графике, здесь же описывается и соотносительность текстовых единиц с экстралингвистическим контекстом. Однако, если текст в дискурсивной перспективе является единицей коммуникации, соотносительной с референтным событием, то такое соотношение необходимо описывать в первую очередь на уровне *текста как целого*, которое не сводится к «механической» совокупности лингвостилистических средств и композиционной структуры. Интегрировать «уровневое» описание текста в свете его понимания как целостной дискурсивно-производной единицы мы предлагаем в понятии *макроструктуры*. Опираясь на концепции Т. ван Дейка (Dijk 1988), О. И. Москальской (1981) и Фр. Зимлера (Simmler 1996), мы определяем **макроструктуру текста** (макротекстовую структуру) как общую схему его формально-содержательной организации, задаваемую дискурсом и воплощающуюся в лингвостилистическом оформлении текстового целого (см. подробнее: Негрышев 2011). Производная от дискурса макроструктура как абстрактная модель позволяет проследить способы преобразования экстралингвистической событийной информации в конкретный текст с конкретным лингвостилистическим оформлением. При этом сама «материя» текста предстает как результат конкретно-речевого заполнения макро-

структуры под действием параметров дискурса. Иными словами, макроструктура текста есть *инвариант* для каждого типа дискурса, задаваемый его институциональными и имманентно-речевыми параметрами, а лингвостилистическое оформление – *вариант* реализации языкового и предметно-событийного тезауруса субъекта дискурсивной деятельности в конкретной ее ситуации.

В основе макроструктуры лежит некая **глубинная структура**, которую мы предлагаем в общем виде рассматривать через совокупность **макротекстовых позиций (МТП)**, релевантных в плане различных аспектов текстообразования. Состав и комбинация позиций определяются типом дискурса, внутри которого порождается текст. Так, для новостного дискурса прессы мы выделяем три основные МТП, включающие в себя ряд субпозиций:

1. **Заголовок ↔ текст** – отношения между семантической структурой заголовка и фактологической информацией текста;

2. **Композиция:**

а) *композиционно-фактуальные отношения* – отражение в композиции текста структуры события;

б) *композиционно-логические отношения* – характер внутритекстовых логико-синтаксических связей;

в) *композиционно-синтагматические отношения* – линейная последовательность развертывания текстовой информации (Негрышев 2012);

3. **Стилистическая перспектива** – характер преобладающих стилистических средств, константность либо вариативность стилистической окраски.

Предварительный анализ способов заполнения указанных позиций в новостном дискурсе российской прессы выявил оппозицию *прототипической* и *вариационных моделей*. Так, заполнение МТП по *прототипической модели* выглядит следующим образом:

1. **Заголовок ↔ текст.** Изоморфизм семантической структуры заголовка и текста, отсутствие дополнительных средств модальности в лингвистической структуре заголовка.

2. **Композиция:**

а) Наличие *композиционно-фактуальных блоков* «событие» (субъекты действия + действия) и «обстоятельства события».

б) Преобладание *композиционно-логических отношений* конъюнкции и локально-временной субординации.

в) *Синтагматическое развертывание* по модели «перевернутой пирамиды» – от наиболее значимой информации к деталям.

3. *Стилистическая перспектива*. Константность нейтральной стилистической перспективы, исключающей межстилевую интерференцию и любые виды экспрессии.

Тексты, построенные по прототипической модели, максимально соответствуют стандартам краткости, объективности и беспристрастности, вариационные же модели демонстрируют отклонения от этих стандартов в направлении пространности, субъективизма и экспрессивности. При подробном рассмотрении, однако, становится очевидным, что все вариационные модели являются, как и прототипическая модель, результатом действия дискурсивных факторов. И здесь мы возвращаемся к необходимости выявления **имманентно-речевых параметров**, непосредственно влияющих на характер отбора лингвистических средств в каждом конкретном тексте.

Дискурсивная доминанта текста

При описании представленной ранее текстоцентрической модели дискурса было отмечено, что параметры дискурса, определяющие «измерения» текста, могут быть как статическими («материал» дискурса), так и динамическими («силы» дискурса). Их статус в дискурсивно-стилистическом описании оказывается неравнозначным. Так, статическое референциальное измерение текста предполагает наличие в новостном дискурсе определенных *референциальных текстотипов*, отражающих тот иной способ соотнесения текста с фрагментом событийной действительности. Динамические же измерения (интенциональное, когнитивное, языковое) предполагают существование определенных типов *трансформаций*, позволяющих автору преобразовывать исходный информационный «материал» дискурса по определенной макроструктурной модели в конкретный текст. Совокупное действие «сил» дискурса, определяющее выбор автором нужной модели и средств их лингвистического заполнения, мы предлагаем описывать через понятие **дискурсивной доминанты текста**.

Сам термин *доминанта*, введенный впервые в физиологии А. А. Ухтомским, получил довольно широкое распространение и в лингвистике текста

(А. В. Бондарко, В. П. Белянин, Н. С. Болотова, И. П. Шишкина, А. И. Новиков и др.). Если в физиологии *доминанта* – это «временно господствующий очаг возбуждения в центральной нервной системе», создающий «скрытую готовность организма к определенной деятельности» (*Большая энциклопедия 2002*), то **дискурсивную доминанту текста (ДДТ)** можно определить как преобладающую структурно-смысловую акцентуацию текста, обеспечивающую его коммуникативную «уместность» и прагматическую эффективность в соответствующем типе дискурса. Так, *имманентно-речевые параметры* медиадискурса реализуются в трех составляющих текстовой доминанты, соответствующих трем описанным измерениям текста – *интенциональной, когнитивной и повествовательной*.

Интенциональная составляющая доминанты определяется в широком плане социальными и коммуникативными параметрами дискурса и подчиняет процесс формо- и смыслообразования текста задачам регуляции общественного мнения и поддержания рейтинга издания.

Когнитивная составляющая доминанты обеспечивает акцентуацию тех когнитивно-психологических компонентов информации, которые способствуют усилению ее воздействия на реципиента.

И, наконец, *повествовательная составляющая* текстовой доминанты характеризует отбор и способ структурирования информационных компонентов текста по той или иной повествовательной модели: констатирующе-описательной, аргументативно-аналитической и нарративной. Так, например, событие из области политики может «превращаться» в новостной текст со следующим составом ДДТ: *продвижение / дискредитация лиц, действий, идей* (интенциональная составляющая доминанты), *анализ-аргументация* (повествовательная составляющая), *категоризация, каузация, реже – фасцинация* (когнитивная составляющая). Событие же из жизни «знаменитостей» чаще всего реализуется в новостном тексте со следующей конфигурацией ДДТ: *развлечение* (интенциональная составляющая), *нарратив*, или *story-telling* (повествовательная составляющая), *фасцинация* (когнитивная составляющая).

Итоги

В обобщенном виде все изложенное выше можно представить следующим образом. Создатель текста, в нашем случае – журналист, интуитивно и на

уровне профессиональных умений и навыков владеет всеми **макротекстовыми структурами** медиадискурса, а также возможностями их комбинации, позволяющими ему перерабатывать событийный фрагмент действительности в соответствии с интенциональными, когнитивными и языковыми параметрами дискурса. В результате такой переработки текст обретает определенную **дискурсивную доминанту** и формируется определенный референциальный, дискурсивно обусловленный текстотип, тем или иным образом соотношенный с описываемой реальностью. Все выделенные понятия могут быть эксплицированы с помощью различных процедур, объединенных в методику дискурсивно-стилистического анализа текста, опирающуюся на концептуальный аппарат текстоцентрической модели дискурса.

При этом ключевым звеном дискурсивно-стилистического анализа выступает «традиционный» лингвостилистический анализ, давно и успешно применяемый в лингвистике текста. Расширение его концептуального поля за счет понятий *макротекстовой структуры* и *дискурсивной доминанты текста* обеспечивает выход на дискурсивный уровень, т.е. по сути, «встраивание» предмета лингвостилистики в предмет дискурс-анализа. В итоге дискурс-анализ приобретает собственно «лингвистическое наполнение», а стилистика направляется в русло четко очерченных функциональных параметров дискурса, релевантных для теории текста.

Литература

- Арутюнова Н. Д., 1990, *Дискурс*. – *Лингвистический энциклопедический словарь*, ред. В. Н. Ярцев, Москва, с. 136–137.
- Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия*, 2002, CD, www.RM.ru
- Дейк Т. А. ван, 2013, *Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*, Москва.
- Йоргенсен М. В., Филипс Л. Дж., 2008, *Дискурс-анализ. Теория и метод*, Харьков.
- Кубрякова Е. С., 2001, *О тексте и критериях его определения*. – *Текст. Структура и семантика*, URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/kubryakova-01.htm>.
- Кубрякова Е. С., Александрова О. В., 1997, *Виды пространств текста и дискурса*. – *Категоризация мира: пространство и время*, Москва, с. 15–25.
- Москальская О. И., 1981, *Грамматика текста*, Москва.

- Негрышев А. А., 2011, *Новости в прессе: к моделированию макротекстовой структуры*. – *Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке*, ред. М. Н. Володина, Москва, с. 85–97.
- Негрышев А. А., 2012, *Референтная соотнесенность новостного медиатекста (из опыта описания интерпретативности методом макроструктурного анализа)*. – *Лингвистика речи. Медиастилистика: коллективная монография, посвященная 80-летию профессора Г.Я. Солганика*, Москва, с. 429–450.
- Панченко Н. Н., 2010, *Достоверность как коммуникативная категория*, Волгоград.
- Петрова Н. В., 2003, *Текст и дискурс*, «Вопросы языкознания», № 6, с. 123–131.
- Шейгал Е. И., 2000, *Семиотика политического дискурса*, Москва, Волгоград.
- Dijk Teun A. van, 1988, *The Analysis of News as Discourse*. – *News Analysis. Case Studies of International and National News in the Press*, ed. by Teun A. van Dijk, Hillsdale, New Jersey, p. 1–30.
- Simmler Franz, 1996, *Teil und Ganzes in Texten. Zum Verhältnis von Textexemplar, Textteilen, Teiltexen, Textauszügen und Makrostrukturen*, «Daphnis», 25 (1996), S. 597–625.

*Text in stylistic and discourse-analysis perspective:
towards the research methodology by the material
of news media discourse*

The paper deals with the possibilities of methodological synthesis in text research between stylistics and discourse-analysis. Based upon the “textcentric” conception of discourse some methodological terms and approaches are developed, such as *macro-text structure*, *discourse dominant of text*, *referential text types* and others. The concepts are founded by the material of Russian news media discourse. The author comes to the conclusion, that the methodological synthesis of stylistics and discourse-analysis is quite necessary and they could enrich each other within a framework of discourse-stylistics analysis.

Keywords: *text stylistics, discourse-analysis, news discourse, macro-text structure, discourse dominant of text.*

Językoznawca na medialnym polu badawczym

MARIA WOJTAK
(Lublin)

Medialne pole badawcze jest obecnie zasiedlone przez wiele dyscyplin szczegółowych i stanowi podstawową dziedzinę poznawczą dla krzepnącego i dynamicznie się rozwijającego medioznawstwa. Jest to dziedzina naukowej eksploatacji wyjątkowo zmienna ze względu na stan samej dyscypliny oraz charakter przedmiotu badań.

W niniejszym szkicu będę się starała nakreślić obraz możliwych form obecności językoznawcy na wspomnianym polu. Ponieważ artykuł nie ma charakteru przeglądowego, nie będę się odwoływać w trakcie omawiania poszczególnych zagadnień do kompletnego zbioru poświęconych im opracowań.

Dlaczego mówię o możliwościach, miast dokumentować formy tej obecności przeszłe, obecne, a zwłaszcza postulowane (czy wręcz pożądane)? Skupienie uwagi na tym, co może robić lingwista, gdy włącza się w badania medioznawcze, pozwala uniknąć stanowczych deklaracji na temat wątków, a więc i metod badawczych, które uznać można za przebrzmiałe z racji powiązań z niemodnymi dziś paradygmatami poznawczymi. Tymczasem wiadomo, że niektóre zagadnienia funkcjonują jako trwałe obszary badawcze, ponieważ nie znikają związane z nimi właściwości mediów. Można te kwestie rozwiązywać po staremu lub szukać nowych kategorii poznawczych, nowych zasad analizy, a zwłaszcza nowych reguł interpretacyjnych.

Współczesna nauka wpisuje się w ogólnokulturowe tendencje do pluralizmu ocen, postaw, działań. Labilność może być traktowana jako słowo klucz do wstępnego rozpoznania sytuacji badacza włączającego się w medialne pole po-

znawcze. Labilny, polimorficzny i wręcz niestabilny jest przedmiot badań. Badaczka wkraczającego na takie pole powinna charakteryzować postawa otwartości, elastyczności i pokory, ale też odwaga w dążeniu do rozpoznania stopnia złożoności przedmiotu badań, a więc podjęcia prób dostosowania instrumentarium badawczego do nowej sytuacji poznawczej. W wielu opracowaniach zwraca się uwagę na współwystępowanie dwu postaw badawczych, czyli czasem desperackich zabiegów uchwycenia (zamknięcia) nowych zjawisk komunikacyjnych w starych kategoriach analitycznych lub równie desperackich prób poszukiwania nowych narzędzi analitycznych.

Postawa otwartości zaczyna dominować nie tylko wśród językoznawców wkraczających w medialną dziedzinę poznawczą. Tu jednak musi się ujawniać ze szczególną siłą. Jednym z najważniejszych jej składników, jak stwierdza Małgorzata Kita (2012a: 14 i n.), jest poszukiwanie przemyślanego i rozsądnego eklektyzmu metodologicznego.

Sytuacja językoznawcy zainteresowanego badaniem mediów (początkowo jedynie prasy) zmieniała się i nadal podlega modyfikacjom. Jego pozycja zależała i zależy, co oczywiste, od stanu własnej dyscypliny oraz stanu badań nad mediami. Nie bez znaczenia jest tu zderzenie postaw samych językoznawców oraz tych badaczy mediów, którzy wywodzą swe dociekania z innych obszarów badawczych. Chcąc nakreślić obraz możliwych poczynąń lingwistów badających media, odwoływać się będą do hipotetycznie skonstruowanego zbioru ról, jakie im przypadają z własnej woli bądź z medioznawczego nadania. Sama typologia ról oraz ich metaforyczna nominacja jest propozycją autorską, a więc wpisuje się w podmiotowy dyskurs współczesnej humanistyki.

Spośród owych ról na uwagę szczególną zasługuje rola lingwisty hegemonia. Taką rolę językoznawcy zaczęli bowiem wystąpienia w medialnym teatrum badawczym. Rola ta obecnie jest jeszcze zauważalna, lecz sposób jej grania uległ radykalnym przeobrażeniom. Lingwista hegemon miał ściśle (czasem – z dzisiejszego punktu widzenia – zbyt ściśle i wąsko) zakreślony przedmiot badań, precyzyjnie wybrane i dobrane metody, jasno określone zakresy i cele analiz. Przedmiotem badań czynił mianowicie *język mediów* (początkowo jedynie prasy). Obszary badawcze podlegały różnorodnym modyfikacjom. Dość długo dominowała problematyka poprawnościowa, opracowywana w zróżnicowanym zakresie i w różnorodny sposób (Pisarek 2007: 201–214). Przypisywano prasie rolę wzorca zachowań językowych, a opracowania naukowe o różnym stopniu szczegółowości były wspomagane przez publicystykę poprawnościową. Błędy

spotykane w prasie oceniano jednoznacznie negatywnie, wymagając od dziennikarzy stałej pracy nad doskonaleniem kultury wypowiedzi (Pisarek 1978).

Nadal pojawiają się prace ewidencjonujące językowe potknięcia żurnalistów (Zbróg 2007: 327–336), a hegemonia tej problematyki znajduje odzwierciedlenie w niejęzykoznawczych opracowaniach komunikatów medialnych. Andrzej Kaliszewski (2006: 175–198), dla przykładu, poświęca cały rozdział współautorskiego podręcznika zagadnieniom poprawnościowym, wiążąc kwestie ortoepiczne z misją dziennikarstwa. Korzysta przy tym z teoretycznego dorobku kultury języka w jej wersji strukturalistycznej.

Rola hegemonia utrzymywała się nawet wtedy, gdy lingwiści nie postrzegali przedmiotu badań jako poznawczego monolitu. Wychodząc od tezy o wzajemnym oddziaływaniu różnorodnych mediów, starali się odszukać w tak konstruowanym obszarze badawczym zbiór cech wyróżniających język mediów (po zmianach ustrojowych w Polsce), opisać formy językowe ilustrujące zaobserwowane procesy, dla przykładu ekspansję potoczności (czy nawet wulgarności), unifikację języka w mediach, upowszechnianie się kiczu czy dążenie do ekspresywnej wyrazistości komunikatów, a więc poetykę udratyzowania przekazu, a także prymat estetyki nadmiaru (Majkowska 2000: 232–243; 2007: 93–103).

Perspektywa tak sprofilowanych analiz czyniła z językoznawcy badacza otwierającego się na inspiracje płynące z zewnątrz, uwzględniającego przynajmniej wybrane problemy z zakresu medioznawstwa. Dynamika przeobrażeń mediów spowodowała ponadto zmianę w sposobie postrzegania przedmiotu badań. Język mediów przestał się jawić jako monolit czy też zbiór form uwarunkowanych tendencjami w funkcjonowaniu mediów. Zaczęto go postrzegać jako twór osobliwy, heterogeniczny i zmienny. Upowszechniła się zaproponowana przez Stanisława Gajdę (2000: 19–27) metafora *tygla stylowego* jako formuła oddająca istotę rozpatrywanego zjawiska. Językoznawcy rozpoczęli stopniowe przechodzenie na nowe pozycje w medialnym polu badawczym, uwzględniając przeobrażenia zarówno w samych mediach, jak i w metodologii lingwistycznej (problematyka ta jeszcze powróci). W żadnym z wymienionych obszarów nie ma już obecnie miejsca dla językoznawcy hegemonia.

Od pewnego czasu lingwiści – jako badacze mediów – występują w roli suwerenów. Językoznawca suweren wybiera zakres i sposób dookreślenia przedmiotu badań, sytuuje swe rozważania w określonym nurcie własnej dyscypliny (powielanym lub modyfikowanym), wybiera postawę otwartości na inspiracje

płynące z teorii komunikacyjnych i innych profili badawczych skupionych w ramach medioznawstwa. Jakie są podstawowe przejawy tej reorientacji?

Na pierwszym miejscu, nie z racji wagi podejmowanej problematyki (choć trudno tu się o znaczenie zagadnień poważnie spierać), lecz z powodu kontynuacji badań, umieszczam problematykę poprawnościową. Ze względu na przeobrażenia samej koncepcji kultury języka, a zwłaszcza jej otwarcia na pragmatyngwistykę (także retorykę), estetykę i etykę słowa (Markowski 2006), oraz radykalną modyfikację sposobów traktowania błędów przez media, w językoznawczych prezentacjach tych zjawisk nastąpiły znamienne przewartościowania. Inwentaryzowanie, a zwłaszcza piętnowanie błędów odszukanych w komunikatach medialnych ustępuje miejsca ich interpretacji w duchu nowej koncepcji kultury języka (Kukieła 2010: 305–318) lub z odwołaniem się do zjawiska mediatyzacji błędów. Premiując atrakcyjność komunikatów, media dowartościowują zachowania niestandardowe (bez względu na ich zgodność z normą językową i funkcjonalność rozumianą jako komunikacyjna doraźna użyteczność). Badaczka tych zagadnień tak je przedstawia w konkluzji artykułu (Kita 2008: 60–61):

Mediatyzacja błędu w tekstach kultury popularnej zdaje się godzić dwie tendencje obecne w świecie mediów: presja nowości („kultura newsów”) sprzyja „polowaniu” na zachowania osób publicznych niezgodne z normą, a ich „nieskończona” repetycja w „strumieniu” medialnym oraz łańcuch intertekstualny, któremu dają początek, „podtrzymują dostępność atrakcyjnego towaru” [...]. Nowy błąd (*news*) – jeśli jest dostatecznie atrakcyjny – zostaje włączony w dyskurs medialny i w nim powielany, utrwalany.

Kazimierz Ożóg (2009: 11–20), który umieścił analogiczną problematykę w kręgu swoich zainteresowań, przedstawia najważniejsze zakresy medialnych oddziaływań na język, wymieniając konsumpcyjną wizję świata (problematyka wizji świata w innym oświetleniu jeszcze wróci), wizję przez media zapośredniczoną i narzucaną, oraz wizję, w ramach której kształtuje się wzorce językowe rzadko akceptowalne dla lingwisty. Wśród przykładów wpływu mediów na zachowania komunikacyjne współczesnych Polaków wspomniany autor sytuje: nowe znaczenia wyrazów związanych ze sferą religijną (np. *boski, kult, kultowy, ikona, świątynia, uwielbiać*), nowe wzorce budowy zdań, a także nowe sposoby wartościowania rzeczywistości.

Nie tylko kwestie poprawnościowe doczekały się nowych interpretacji w opracowaniach językoznawczych. Suwerenność lingwistów przyjmuje ostatnio kolejne zmodyfikowane formy. Językoznawcy zmieniają zakresy analiz lub

jedynie prezentowane w opracowaniach punkty widzenia. Język mediów jest charakteryzowany w nawiązaniu do dawnych badań z uwzględnieniem perspektywy medioznawczej. Punktem wyjścia czyni się przeobrażenia, jakim media podlegają od czasu transformacji ustrojowej, wyodrębniając takie cechy, jak: synkretyzm estetyczny i stylistyczny, transgeniczność, interaktywność i interakcyjność, kreatywność, dominacja ikonizacji (Kudra 2008: 55). W tak zarysowanej perspektywie analizowane są zarówno zjawiska już wcześniej dostrzeżone, jak i nowe, a więc ekspansja potoczności, neutralizacja oficjalności, kreatywność leksykalna, grafizacja wybranych części komunikatów prasowych, a także unifikacja językowa (Kudra 2008: 56–60).

Warto przy okazji odnotować ostrożność w postawie badaczy, którzy uwypuklają niepełność i szkieletowość w istocie charakter swych uwag. Lingwista suweren dostrzega ograniczenia stosowanej aparatury analitycznej, powagę problemów i stopień ich skomplikowania. Lingwista suweren często przerywa ciągłość strumienia publikacji naukowych (a więc także badań), porzucając wcześniejsze wątki lub nadając im nowe oblicze badawcze bez eksplicytnych nawiązań do tradycji. Lingwista suweren wybiera świadomie ograniczony zakres pola badawczego oraz sposób jego charakterystyki.

Ilustracją tej postawy jest włączenie się językoznawców w problematykę opisu *medialnej wizji świata* oraz *mediatyzacji*, czyli „pośrednictwa mediów w poznawaniu świata, wpływaniu przez media na postrzeganie przez człowieka rzeczywistości niedostępnej bezpośrednio doświadczeniu” (Kołodziej 2006: 118). Medioznawcy mówią w tym kontekście o deformacji obrazu, wiążąc owe kwestie z rolą przypisywaną mediom, ze sposobem wpływu mediów zwłaszcza na świat polityki (Kołodziej 2006: 118–119)¹. Lingwiści przychodzą na wskazane pole badawcze z własną tradycją i własną aparaturą pojęciową. Odnoszą wspomnianą problematykę do pojęcia *językowego obrazu świata*. Przy założeniu, że ludzkie poznanie rzeczywistości zależy od jego interpretacji zawartej w języku, badacze formułują wniosek o niemożności „ucieczki” od wspomnianego zapośredniczenia (językowego i kulturowego) i medialny obraz świata uznają za reinterpretację jego wizji językowej (Kępa-Figura, Nowak 2006: 51–62). Rozwijając wspomniane zagadnienia, zainteresowani problematyką

¹ Warto w tym miejscu odesłać do refleksji M. Mrozowskiego (2000: 303), który stwierdza: „[...] obraz świata w mediach jest różnorodny, fragmentaryczny, przypadkowy i zmienny. Podobnie jak kalejdoskop jest on nieskończonym ciągiem coraz to nowych konfiguracji i podobnie jak w kalejdoskopie każdą taką konfigurację tworzą jeśli nie te same, to przynajmniej dość podobne elementy”.

językoznawcy interpretują podstawowe dla mediów działanie komunikacyjne, jakim jest informowanie, w kategoriach komunikowania, czyli prezentacji faktów z określonego punktu widzenia. Paweł Nowak i Ryszard Tokarski (2007: 11), autorzy studium otwierającego cały tom opracowań, pokazujących rozmiary podjętej problematyki oraz pluralizm postaw metodologicznych, zwracają uwagę na następujące kwestie szczegółowe: kreowanie wizji świata z obligatoryjnie wpisanym w nią podmiotowo-kulturowym punktem widzenia, wpływającym na kreowanie sytuacji komunikacyjnej, dominacją kreowania kulturowego, przejawiającego się stosownie w kreowaniu tekstowym. Tak wyodrębnione typy kreatywności stanowią całość współwystępujących i współzależnych parametrów. Formułując taką tezę, autorzy artykułu wysuwają też postulat daleko posuniętej integracji badań. Oto stosowny fragment konkluzji (Nowak, Tokarski 2007: 33):

W czasach coraz dalej posuniętej specjalizacji badawczej, gdy interpretacje lingwistyczne i medioznawcze nie zawsze odnajdują wspólny metajęzyk opisu, integracja celów i metodologii zdaje się szczególnie pożądana. Opisując ogólne przesłania ideologiczne poszczególnych mediów, a więc *de facto* opisując istniejące tam wizje świata, nie sposób pomijać pytania o językowe mechanizmy kreujące pożądane stany rzeczy. I na odwrót, określenie formy stylowej czy gatunkowej tekstu, a w jego obrębie charakterystyka językowych środków wyrażania winna się wiązać z pytaniem o ich wartości pragmatyczne i funkcje ideologiczne.

Komentując te deklaracje, trzeba, jak sędzę, stwierdzić po pierwsze, że część postulatów jest realizowana w językoznawczych analizach genologicznych oraz dyskursywnych (będzie o nich mowa w dalszej części artykułu), po drugie, że cele może da się uzgodnić, ale z przeniesieniem lingwistycznych metod (ach ten hegemonizm!) na grunt medioznawstwa niezwiązanego wprost z lingwistyką będą kłopoty. Jedną z barier tworzą stereotypy lingwistycznych badań, kształtujące świadomość metodologiczną licznych medioznawców. Kolejne bariery wynikają z ograniczeń samej lingwistyki (do prezentacji zmian w tym zakresie wracam w końcowej części artykułu).

Aby zamknąć wątek suwerennych językoznawczych badań medialnej wizji świata, trzeba jeszcze wspomnieć o prężnym nurcie charakteryzowania komunikacji publicznej, odzwierciedlanej w określony sposób w mediach, o kwestii perswazji i manipulacji (Krzyżanowski, Nowak 2004) oraz humoru (Kamińska-Szmaj 2001) lub agresji, a przy okazji miejsca mediów w modelu komunikowania publicznego (Kamińska-Szmaj 2007).

Warto też nadmienić, że językoznawca suweren wybiera i profiluje nie tylko przedmiot badań, lecz także współpracowników oraz konteksty badawcze. Skoro była mowa o humorze, wspomnę o nowej książce poświęconej tej problematyce, a stanowiącej rezultat współpracy językoznawcy z medioznawczyniami (Piechota, Stachyra, Nowak 2012). Pozwoliło to kwestie rozrywki w mediach ujmować w sposób kompleksowy i twórczo łączyć odmienne metody i zakresy opisu.

Językoznawca suweren, pomny niebezpieczeństw związanych z rozmyciem się zagadnień ujmowanych z różnych punktów widzenia, może rozmyślnie zwięzać zakresy rozważań, wzbogacając, dzięki otwarciu na inspiracje płynące z innych dyscyplin, interpretację uwzględnianych zjawisk. Dobrą ilustracją takich postaw są studia i większe opracowania poświęcone nazwom własnym funkcjonującym w obszarze mediów. Wieloaspektowym badaniom podlega w nich kwestia udziału onimów w kształtowaniu medialnej wizji świata (Skowronek, Rutkowski 2004; Rutkowski 2007: 155–170). Opracowania z tego kręgu stanowią cenny wkład zarówno do medioznawstwa, jak i lingwistyki, zwłaszcza subdyscypliny, jaką jest onomastyka.

Językoznawca suweren może zmienić medioznawczą orientację badawczą, zwłaszcza wtedy, gdy jest do pewnego czasu w niej pomijany, niezauważany lub niezrozumiany (wspominałam już o stereotypach na temat lingwistycznych badań komunikatów z różnych obszarów komunikacji społecznej). Przykładem funkcjonowania takiego zjawiska jest obszar badań genologicznych. Medioznawcy wyrażają przekonanie o konieczności wyodrębnienia w ramach genologii, czyli nauki o gatunkach wypowiedzi (pierwotnie rozwijanej na gruncie literaturoznawstwa), odłamu medioznawczego. W *Słowniku terminologii medialnej* (Pisarek 2006: 68) odnajdujemy hasło *genologia dziennikarska* z następującym objaśnieniem:

Dział wiedzy o dziennikarstwie zajmujący się opracowywaniem historii gatunków dziennikarskich [...]; badaniem kulturowych źródeł i kontekstów gatunków dziennikarskich; prowadzeniem badań nad wzajemnym przenikaniem się różnych form i gatunków dziennikarskich; badaniem języka i stylu gatunków dziennikarskich; analizowaniem rzetelnego opisywania przez dziennikarzy współczesnej rzeczywistości w poszczególnych gatunkach [...]. Genologia dziennikarska jest młodą dyscypliną nauki, wywodzącą się z teorii literatury i genologii literackiej.

Brak w tej prezentacji odniesień do prężnego nurtu genologii dziennikarskiej (pozostańmy przy tej nazwie) wywodzącego się z lingwistyki. W ramach tego nurtu, co warto uwypuklić, przedstawia się gatunki dziennikarskie związane

z różnego typu mediami. Sama genologia lingwistyczna zaś jest otwarta na całą gamę dyscyplin, które dostarczają aparatury pojęciowej, pozwalają odpowiednio głęboko profilować samo pojęcie gatunku oraz twórczo interpretować wyznaczniki pojedynczych gatunków lub ich grup. Relacje tej dyscypliny z innymi badawczymi optykami, funkcjonującymi na gruncie literaturoznawstwa oraz medioznawstwa, nie są jednak odniesieniami jednowymiarowymi. Relacje dwustronne są tworzone z trudno czasem uchwytnym udziałem innych powiązań. Przeważają, jak do tej pory, postawy hegemonistyczne, polegające na próbach podporządkowania w ramach badań nad konkretnymi obiektami komunikacyjnymi innych optyk badawczych optyce reprezentowanej przez określonego badacza. Ogłasza się więc prymat genologii literaturoznawczej, czyniąc ją punktem wyjścia badań nad gatunkami dziennikarskimi oraz narzędziem interpretacji wielu zjawisk z zakresu ich funkcjonowania (Furman, Kaliszewski, Wolny-Zmorzyński 2006: 13–35; Wolny-Zmorzyński, Kozieł 2013: 23–34). Szuka się nowych dróg badawczych, proklamując oddzielną subdyscyplinę nazwaną *genologią multimedialną*.

Lingwistycznym badaniom nad gatunkami funkcjonującymi w mediach towarzyszy pogłębiająca się refleksja nad założeniami *genologii lingwistycznej* (Witosz 2005; Ostaszewska 2008: 11–39; Loewe 2008: 25–35), a także *tekstologii* (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009) oraz *analizy dyskursu*.

Na gruncie lingwistyki sytuują się stosunkowo liczne już charakterystyki gatunków z różnych mediów. Są one jednak w zróżnicowany sposób sprofilowane, stanowiąc próby przeniesienia na grunt zjawisk medialnych wybranych w istocie kwestii, dobrze oświetlonych w lingwistyce otwartej na inspiracje psychologii czy socjologii (Ptaszek 2007; Skarżyńska 2008a: 121–141; 2008b: 143–156).

Aparatura pojęciowa oraz metody analizy i interpretacji genologicznej wywodzące się z lingwistyki pozwoliły mi na suwerenną charakterystykę wyspecjalizowanego ugrupowania gatunków dziennikarskich, jakim są gatunki prasowe. W monografii oraz podręczniku akademickim i licznych artykułach zanalizowałam najważniejsze gatunki prasowe, odwołując się do własnych propozycji pojmowania wzorca gatunkowego (jako schematu organizacji tekstu), jego aspektów (całościowo ujmowany wzorzec zawiera aspekt strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny), a także wariantów (kompletny zbiór obejmuje: wariant kanoniczny, warianty alternacyjne i adaptacyjne) (Wojtak 2004; 2008). Całościowy ogląd zagadnienia oznacza w przywoływanych opra-

cowaniach: 1) metodologiczne zakorzenie w badaniach lingwistycznych z uwzględnieniem osiągnięć prasoznawstwa; 2) możliwość uzupełnienia i zmodyfikowania typologii gatunków (łączę ujęcie hierarchiczne z polarnym); 3) wieloaspektowość analiz poszczególnych gatunków, obejmująca: dookreślenie zbioru wariantów wzorca konkretnych gatunków prasowych, zwrócenie uwagi zarówno na morfologię tekstu prasowego, jak i jego komunikacyjne zakorzenie, preferowaną wizję świata oraz zakresy zróżnicowania stylistycznego, co pozwoliło uchwycić dynamikę relacji między schematycznością a elastycznością wzorców i zakresami dziennikarskiej kreatywności; 4) monograficzne charakterystyki poszczególnych gatunków z uwzględnieniem ich historii, sposobów prezentowania w dotychczasowych badaniach i roli we współczesnej prasie.

Monografia poświęcona gatunkom prasowym wnosi nowe treści nie tylko do poznania bezpośredniego przedmiotu badań, lecz także do teorii genologicznej, w której ugruntowały się proponowane przeze mnie sposoby rozumienia takich pojęć, jak: *gatunek*, *wzorzec gatunkowy*, *warianty* i *aspekty wzorca*, *sfera paradoksów gatunku*, *wielostylowość*. We wspomnianych opracowaniach znalazły się kompleksowe charakterystyki gatunków zarówno opisywanych wcześniej stosunkowo dokładnie, lecz w ramach odmiennych opcji metodologicznych (np. reportażu, wywiadu, felietonu), jak i traktowanych po macoszemu (np. komentarza, sylwetki czy editoriału). Podręcznik łączy związane charakterystyki poszczególnych gatunków z przykładowymi analizami ich tekstowych realizacji oraz serią ćwiczeń, pokazujących te gatunki nie tylko od strony warsztatowej, lecz także jako gotowe komunikaty (nie zawsze wzorcowe)².

Suwerenność badawcza językoznawcy włączającego się w refleksję medioznawczą oznaczać może odrębne propozycje rozwiązywania analogicznych problemów. Do zbioru zagadnień, które wciąż budzą kontrowersje czy wręcz stanowią wyzwanie badawcze, zaliczyć można śmiało kwestię funkcjonowania odmiany językowej, powiązanej z mediami. Zaczynałam ten artykuł od wspomnianej problematyki, stawianej w rzędzie zadań badawczych bez większych obaw w epoce hegemonii językoznawstwa na różnych poletkach poznawczych. Obecnie problem jawi się jako szczególnie skomplikowany. Jest w literaturze przedmiotu formułowany w nowy sposób. Już zasadniczo nikt się nie

² Warto dodać, że lingwistyczne badania nad gatunkami prasowymi zostały dostrzeżone i zaaprobowane przez niektórych prasoznawców. Por. Mich (2007: 256).

spiera o nazwę (*język mediów, język w mediach, styl dziennikarski, publicystyczny*), niewiele można znaleźć nowych uwag na temat statusu odmiany czy też zasadności jej wyodrębniania. W stosunkowo świeżej publikacji na ten temat³ Małgorzata Kita, po precyzyjnym omówieniu stanu badań, scharakteryzowaniu bogactwa postaw badawczych i koncepcji metodologicznych oraz wskazaniu teoretycznych komplikacji, związanych z zagadnieniem zróżnicowania współczesnej polszczyzny, stwierdza (Kita 2012b: 138):

Odmiana medialna nie ma ściśle wykreślonych granic językowych, komunikacyjnych, społecznych. Jest wewnętrznie zróżnicowana. Żywiąc się innymi odmianami, sama też stanowi rezerwar, z którego z kolei czerpią pozostałe odmiany. Ma charakter eklektyczny [...]. Łączy się z klimatem intelektualnym epoki „płynności”. Odpowiada założeniom lingwistyki kognitywnej, która wprowadza pojęcia „centrum” i „peryferia”.

Sposób funkcjonowania języka w przekazach medialnych jest łączony z badaniami dyskursywnymi. Kłopot jednak w tym, że samo pojęcie *dyskursu* nie uzyskało do tej pory jednoznacznej eksplikacji. Problematyka ta jeszcze powróci. W tym miejscu chcę pokazać nieco inne zagadnienie. Chodzi o autonomiczne rozwiązywanie tych samych problemów badawczych przez różnych autorów.

Kwestia funkcjonowania różnych sposobów wysłowienia w mediach jest przez lingwistów nadal traktowana jako zadanie badawcze. Aby pokazać zakresy zróżnicowań postaw i metodologicznych optyk, zaprezentuję dwie monografie poświęcone językowi współczesnej polskiej prasy. Autorki opracowań nie zasklepiają swych rozważań w wąsko rozumianej lingwistycznej niszy, lecz starają się pokazać zjawiska językowe, charakterystyczne dla prasy, na szerokim tle.

Maria Teresa Lizisowa (2009) szeroko zakreśla zakresy prezentowanej problematyki. Na początku autorka wprowadza zwięźle w tajniki dziennikarstwa, a zwłaszcza charakteryzuje wieloaspektowo komunikację, jaką organizują media. Odwołując się do opracowań socjologicznych i medioznawczych, kreśli obraz dziennikarstwa, jego rangi społecznej, stylu funkcjonowania, roli dziennikarza jako organizatorów i współtwórców komunikacji o wymiarze ogólnospołecznym. Ważnym fragmentem tej części książki jest rozdział poświęcony językowi jako narzędziu pracy dziennikarza.

³ Dynamika badań jest tak ogromna i tyle opracowań powstaje równolegle, że rok wydania pracy nie decyduje o jej aktualności czy też, jak to określiłam, świeżości.

W dalszej części podręcznika badaczka snuje refleksje na temat języka, a także odmian współczesnej polszczyzny. Autorka łączy w swych wywodach rozważania dotyczące podstawowych parametrów zróżnicowań współczesnej polszczyzny, uzupełniając tak skonfigurowaną charakterystykę odmian z problematyką funkcji komunikacyjnych języka oraz zagadnieniami genologii. Są w tej części książki pewne ograniczenia związane ze stanem badań nad niektórymi odmianami polszczyzny, ale samo uświadomienie czytelnikom istnienia omówionych zróżnicowań oraz wskazanie, w jaki sposób i w jakim zakresie będą musieli się z nimi liczyć we własnej pracy redakcyjnej, trzeba uznać za walor opracowania.

W kolejnych partiach książki czytelnik znajdzie oryginalną prezentację obecności poszczególnych stylów funkcjonalnych współczesnej polszczyzny w wypowiedziach prasowych. Autorka nie gubi z pola widzenia żadnego ze stylów funkcjonalnych, gdyż każdy z nich może się pojawić w prasie.

Badaczka umiejętnie łączy w podręczniku rozległe pokłady erudycji z praktyką analityczną, dołączając do grona lingwistów, którzy pokazują, że metodologia językoznawcza jest w badaniu języka prasy – jego funkcjonalnego zróżnicowania w szczególności – niezwykle inspirująca i owocna. W ujednocionej metodologicznie charakterystyce spotykają się w tej książce zagadnienia istoty dziennikarskiej kreatywności, dziennikarskiego operowania słowem potocznym, naukowym, religijnym, urzędowym i prawniczym. Panorama to zaiste imponująca.

Odmianą propozycję ujmowania języka współczesnej prasy zawiera moja książka (Wojtak 2010). Kategorią porządkującą charakterystykę czynię *głosy*, ujmowane jako zbiór zasad i sposobów komunikowania się za pośrednictwem prasy. Głosy są interpretowane jako wypowiedzi (ich zbiory lub fragmenty) ukształtowane pod względem pragmatycznym (co do celów) oraz językowym, a publikowane w prasie tradycyjnej. Komunikację prasową traktuję jako wielość głosów, a więc odnoszę do kategorii *dyskursu*, definiowanego wstępnie jako „całościowy kształt praktyk komunikacyjnych związanych z określoną dziedziną ludzkiej aktywności” (Wojtak 2010: 17). Jest on ujmowany polifonicznie i charakteryzowany przez pryzmat kilku pasm komunikacyjnych, czyli typów zachowań językowych podporządkowanych określonym celom, wyprofilowanych gatunkowo, a zatem zarówno tematycznie, jak i stylistycznie.

Dyskurs prasowy ujmowany globalnie jest utkany z innych dyskursów i ma charakter absorpcyjny. Może bowiem wchłaniać wszelkie inne dyskursy. Wyróż-

niam przy tym absorpcję przytoczeniową i transformacyjną (interpretacyjną). Z pierwszym przypadkiem mamy do czynienia wtedy, gdy prasa prezentuje dyskurs X, reprodukując jego składniki i zachowując ich autonomię. W drugim przypadku dyskurs jest wchłaniany w taki sposób, że nie zachowuje autonomii, lecz podlega różnorodnym (zwykle sprofilowanym gatunkowo) przekształceniom. Istotę referowanego zagadnienia ujmuję w następujących słowach (Wojtak 2010: 21–22):

Jeśli popatrzymy na te zjawiska od strony rezultatów, to dyskurs prasowy będzie się nam jawił jako dyskurs utkany cytawo lub transformacyjnie z innych dyskursów. W jego ramach da się wyodrębnić zbiór dyskursów X i dyskursów o X. Będzie to dla przykładu dyskurs polityki i dyskurs o polityce, dyskurs religii i dyskurs o religii, dyskurs prawa i dyskurs o prawie, [...] dyskurs nauki (w wersji popularyzatorskiej) i dyskurs o nauce [...]. Dyskurs medialny utkany z innych dyskursów zmienia się w rytmie własnym, ale z uwzględnieniem rytmu przeobrażeń dyskursów absorbowanych [...]. Charakteryzuje go zatem transgresyjność związana z otwieraniem zarówno granic samego dyskursu (co wiąże się z absorpcją oraz ekspansją na inne obszary dyskursywne), jak i granic różnych aspektów (płaszczyzn) dyskursu.

Po scharakteryzowaniu kilku typowych dla współczesnej prasy głosów: 1) wyprofilowanych ze względu na genezę (głosy i odgłosy codzienności; głosy egzotyczne, związane z użyciem gwary ludowej, socjolektów lub składników innych języków), 2) zdeterminowanych funkcjonalnie (głosy prześmiewców, językowych wynalazców, indywidualistów oraz głosy wypełniające luki komunikacyjne) mogłam formułować ogólne tezy na temat dyskursu prasowego. Znalazły się wśród nich następujące konstatacje: dyskurs prasowy jest politematyczny, poliintencyjny, odznacza się polipodmiotowością, jest poligatunkowy i polifoniczny (Wojtak 2010: 183–185).

Wprowadzając podmiotową perspektywę, mogłam w prezentowanej książce nawiązać do tradycji badań nad językiem prasy, prezentować jego składniki w określonych konfiguracjach komunikacyjnych, weryfikować liczne sądy generalizujące i upraszczające wybrane zagadnienia, pokazywać w nowym świetle istotę i dynamikę przemian komunikacji medialnej, a także pozostając na gruncie lingwistyki, uwzględniać inspiracje płynące z innych dyscyplin.

Ostatnie lata przynoszą w tym zakresie znamienne rozstrzygnięcia, dokumentujące doprawdy trudno uchwytną dynamikę i rozległość badań z kategorią *dyskursu* jako centralną, a więc organizującą wielowątkową refleksję językoznawczą nad: 1) dyskursem medialnym (Żydek-Bednarczuk 2013a: 179–197), 2) dyskursem prasowym (Kita 2013a: 199–288), 3) dyskursem telewizyjnym

(Loewe 2013: 289–511), 4) dyskursem radiowym (Kita 2013b: 313–346), 5) dyskursem internetowym (Żydek-Bednarczuk 2013b: 347–379).

Konkludując, stwierdzam, że językoznawca może się znakomicie czuć na medialnym polu badawczym. Nie odzyska już raczej pozycji hegemonu, ale bez trudu zachowa suwerenność owocującą cennymi rozważaniami nad pasjonującą i niełatwą problematyką. Suwerenność pozwala dokonywać autonomicznych wyborów metodologicznych w obrębie własnej dyscypliny oraz ustalać zakresy powiązań z innymi dziedzinami wiedzy. W językoznawczych suwerennych badaniach nad mediami do zbioru kategorii interpretacyjnych, elastycznie łączonych w różne konfiguracje badawcze, należą obecnie kategorie *dyskursu*, *gatunku* i ściśle z nimi powiązana kategoria *stylu*. Jako kontekst interpretacyjny funkcjonują: *kultura* (zwłaszcza kultura popularna), *ponowoczesność* jako formacja myślowa, *konsumpcjonizm* jako dominująca postawa.

Nie oznacza to jednak interpretacyjnej niewoli. Badania językoznawców odnoszące się do mediów nie mogą już być spychane na margines medioznawstwa ani pomijane czy rozumiane stereotypowo. Została bowiem proklamowana mająca zasięg międzynarodowy nowa lingwistyczna subdyscyplina nazwana *mediolingwistyką*. Zadania tej dyscypliny jej projektodawca Bogusław Skowronek (2013: 251–252) dookreśla w następujący sposób:

W prezentowanym paradygmacie najistotniejsze są pytania, co media „robią” z językiem i komunikacją, w jakim stopniu modelują zachowania komunikacyjne oraz system gramatyczny polszczyzny oraz w jaki sposób, za pomocą jakich [...] środków werbalnych wpływają na konceptualizację rzeczywistości w społeczeństwie. [...] Mediolingwistyczne analizy winny ukazywać i wyjaśniać wieloaspektowe, wzajem warunkujące się uwikłanie systemu językowego, sposobów porozumiewania się oraz zewnętrznych okoliczności ich funkcjonowania. Mediolingwista musi spoglądać na wszelkie realizacje językowe motywowane medialnie w ich „naturalnym” środowisku – w kontekście konkretnego przekąźnika, współczesnej wiedzy o mediach oraz tendencji rozwojowych kultury i językoznawstwa.

Literatura

- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Furman W., Kaliszewski A., Wolny-Zmorzyński, 2006, *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa.
- Gajda S., 2000, *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny. – Język mediów masowych*, red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska, Warszawa.
- Kaliszewski A., 2006, *Gatunki dziennikarskie a język. – K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa.

- Kamińska-Szmaj I., 2001, *Słowa na wolności*, Wrocław.
- Kamińska-Szmaj I., 2007, *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*, Wrocław.
- Kępa-Figura D., Nowak P., 2006, *Językowy obraz świata a medialny obraz świata*, „Zeszyty Prasoznawcze”, z. 1–2, s. 51–62.
- Kita M., 2008, *Medialna kariera błędu językowego. – Błąd językowy w perspektywie komunikacyjnej*, red. M. Kita, M. Czempka-Wewióra, M. Ślawska, Katowice.
- Kita M., 2012a, *Razem. Konsiliencja, interdyscyplinarność, transdyscyplinarność. – Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną. Stan wiedzy i postulaty badawcze*, t. 1, red. M. Kita, M. Ślawska, Katowice.
- Kita M., 2012b, *Czy istnieje medialna odmiana językowa? – Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną. Stan wiedzy i postulaty badawcze*, t. 1, red. M. Kita, M. Ślawska, Katowice.
- Kita M., 2013a, *Dyskurs prasowy. – Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków.
- Kita M., 2013b, *Dyskurs radiowy. – Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków.
- Kołodziej J., 2006, *Mediatyzacja (rzeczywistości społecznej). – Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków.
- Krzyżanowski P., Nowak P. (red.), 2004, *Manipulacja w języku*, Lublin.
- Kudra B., 2008, *O języku w mediach – uwagi ogólne. – Wypowiedź dziennikarska. Teoria i praktyka*, red. B. Bogołębska, A. Kudra, Łódź.
- Kukiela E., 2010, *O kulturze wypowiedzi w mediach. – O mediach i komunikowaniu. Skrypt dla studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, red. E. Pleszkun-Olejniczkowa, J. Bachura, M. Worsowicz, Łódź.
- Lizisowa M.T., 2009, *Style funkcjonalne w dziennikarstwie prasowym*, Kielce.
- Loewe I., 2008, *Polska genologia lingwistyczna. Rekonesans*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, z. 1, s. 25–35.
- Loewe I., 2013, *Dyskurs telewizyjny. – Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków.
- Majkowska G., 2000, *O języku mediów. – Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków.
- Majkowska G., 2007, *Język mediów w perspektywie aksjologicznej. – Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin.
- Markowski A., 2006, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa.
- Mich W., 2007, *Badania komunikologiczne w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. – Studia nad mediami i komunikowaniem masowym. Prawo. Język. Tekst*, red. J. Fras, Toruń.

- Mrozowski M., 2000, *Media masowe. Władza, rozrywka, biznes*, Warszawa.
- Nowak P., Tokarski R., 2007, *Medialna wizja świata a kreatywność językowa. – Kreowanie światów w języku mediów*, red. P. Nowak, R. Tokarski, Lublin.
- Ostaszewska D., 2008, *Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa. – Polska genologia lingwistyczna*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Katowice.
- Ożóg K., 2009, *Boskie usta, kultowe dialogi – wpływ mediów na wzorce językowe. – Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, red. A. Piotrowicz, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań.
- Piechota M., Stachyra G., Nowak P., 2012, *Rozrywka w mediach. Wybrane zagadnienia*, Lublin.
- Pisarek W., 1978, *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Pisarek W. (red.), 2006, *Słownik terminologii medialnej*, Kraków.
- Pisarek W., 2007, *O mediach i języku*, Kraków.
- Ptaszek G., 2007, *Talk show. Szczerość na ekranie?*, Warszawa.
- Rutkowski M., 2007, *Nazwy własne i ich denotacje w rzeczywistości medialnej. – Kreowanie światów w języku mediów*, red. P. Nowak, R. Tokarski, Lublin.
- Skarżyńska M., 2008a, *Język prawników w służbie reportażu telewizyjnego. – Najnowsze słownictwo a współczesne media elektroniczne*, red. R. Pawelec, M. Krysińska, Warszawa.
- Skarżyńska M., 2008b, *Słowo pisane a/i słowo mówione. Ikoniczność przekazu telewizyjnego. – Najnowsze słownictwo a współczesne media elektroniczne*, red. R. Pawelec, M. Krysińska, Warszawa.
- Skowronek B., 2013, *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, Kraków.
- Skowronek K., Rutkowski M., 2004, *Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej*, Kraków.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2008, *Analiza gatunków prasowych. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych*, Lublin.
- Wojtak M., 2010, *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*, Lublin.
- Wolny-Zmorzyński K., Kozieł A., 2013, *Genologia dziennikarska*, „Studia Medioznawcze”, nr 3, s. 23–34.
- Zbróg P., 2007, *Najczęstsze przykłady naruszania normy językowej w prasie. – Język polski XXI wieku: analizy, oceny, perspektywy*, red. G. Szpila, Kraków.
- Żydek-Bednarczuk U., 2013a, *Dyskurs medialny. – Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków.

Żydek-Bednarczuk U., 2013b, *Dyskurs internetowy. – Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków.

A linguist in a media research plot

Depicting the feasible actions of a linguist interested in media research, the author presents two dominant research approaches and the problems related therewith. She hypothetically distinguishes the role of a linguist – hegemonic leader and the role of a linguist – sovereign.

The hegemonic approach means a clearly specified research subject, i.e. the media language, a precisely specified scope of analyses and the supremacy of research methods deriving from linguistics.

The linguist – sovereign prefers an open approach, considering the appropriately selected achievements of media studies and related disciplines in his/her analyses and interpretations. He/she characterizes in his/her own manner the media vision of the world, the stylistic diversification of media messages, media genres, placing the selected issues in a discourse perspective. The dynamics of research shaped in such manner has resulted in proclaiming a new sub-discipline within linguistics referred to as media linguistics.

Keywords: *media, media studies, linguistics, media language, press language, media discourse, journalistic genres.*

О стиле современных газет

ГРИГОРИЙ Я. СОЛГАНИК

(Москва)

О стиле газет писали и в 20-е годы XX века, и во времена застоя, и перестройки. Пишут и в наши дни. Это объясняется важнейшей ролью газет в жизни общества и его языка. На каждом историческом этапе язык газет во многом определял состояние литературного языка, тенденции его развития. И в наши дни язык газет – это, по существу, модель национального языка. И анализ языка газет может показать, как развивается современный русский язык, каковы направления этого развития, тенденции, перспективы.

При значительном тематическом, содержательном и формальном разнообразии современных российских газет все же можно говорить и об их стиле, если иметь в виду самые общие их черты. Но возникает вопрос: что отнести к общим чертам? Что выбрать для анализа? Какой должна быть методика анализа?

Целесообразно, по-видимому, двигаться от крупных форм к малым, завершая исследование анализом языка. К крупным формам следует отнести прежде всего жанры. Система жанров, отражая социальное пространство, показывает контуры современной журналистики, а изменения системы намечают движение журналистики, обозначают направления ее развития. Любой жанр – это устойчивая форма выражения содержания, предопределяющая в самом общем виде его назначение, модальность, характер раскрытия содержания. Изменение же состава жанров или того или иного жанра позволяет судить о движении журналистики в целом.

По сравнению с советским периодом, когда система жанров была стабильна и практически неизменна, к настоящему времени она претерпела существенные изменения. Исчезли такие жанры, как передовая статья, международный обзор, обзор на внутренние темы. На грани исчезновения (во всяком случае резко сократилось поле их действия) очерк и фельетон. Все отражает изменения в обществе, тенденции развития современной журналистики.

Так, исчезновение передовой статьи связано с тем, что газеты утратили директивный, нравоучительный характер. Современная журналистика стремится показывать реальность в ее очевидных, объективных параметрах, без назиданий, но с определенной политической установкой, прямо не выраженной.

Отсутствие обзоров на внутренние и внешние темы можно объяснить объективной сложностью задач, трудностью аналитического объединения различных событий и явлений, а также известной неактуальностью описываемых жанров. Современного читателя газет интересуют отдельные яркие события и факты, но связь их находится на периферии читательского внимания.

Фельетон утратил свое значение как самостоятельный остро сатирический жанр, но осталась фельетонность как стилистическое качество, уместное во многих материалах газеты. Фельетон остался в партийной журналистике прошлого с ее прямолинейным восхвалением передового, позитивного с точки зрения партии опыта.

В современных газетах трудно встретить очерк в его «чистом» виде. Не издаются, как прежде, книги очерков писателей, публицистов. Жанр теряет привлекательность, актуальность.

Все эти изменения обусловлены содержательно: ускорение темпа жизни, глобализация социальных процессов в журналистике ведет к резкому повороту от публицистичности к информационности. Объем публицистики в современных газетах сокращается, но существенно возрастает поток информации.

Публицистика в современных газетах не исчезает, но перемещается, как правило, на периферию – в приложения, как в «Независимой газете», в ту или иную специальную рубрику, например, «На свободную тему» в «Московском комсомольце». И в целом она приобретает спокойный характер, становится более рационалистичной, менее эмоциональной, хотя исклю-

чения возможны. На первый план выходят размышления, аргументы, обсуждение. Характерен в этом отношении эпиграф «Независимой газеты» – *Sine ira et studio. Без гнева и пристрастия* – это общая тональность современных российских качественных газет. И она соответствует устремлениям, тенденциям мировой журналистики, в которой факты, события четко отделяют от комментариев.

Вот характерный пример такой тональности – большой материал *Надо выплывать*. Речь идет о тяжелой ситуации, вызванной наводнениями в нескольких регионах России. Между тем, сообщение о наводнениях дается спокойно, незэмоционально, безоценочно, почти в протокольном стиле – сообщаются лишь факты и источники информации. Вот начало материала:

Вчера в затопленном в результате обильных дождей Сочи был введен режим чрезвычайной ситуации, сообщили в пресс-службе МЧС России. В городе звучат сирены, людей просят не выходить на улицы, отменены занятия в школах и детских садах. Как сообщили в пресс-службе МЧС России, уровень воды в реке Сочи уже достиг критической отметки и вода продолжает прибывать со скоростью 6 тыс. кубометров в час. Вчера днем оказался затоплен участок трассы Джугба – Сочи, который был открыт для движения всего неделю назад. Мощный поток из реки Мзымта смыл пешеходный мост, также затоплено несколько жилых домов и несколько дорог, ведущих к олимпийским объектам. На фотографиях, которые выкладывают в Сеть местные блогеры, видны передвигающиеся по пояс в воде люди, а город стал в многокилометровых пробках («Новые известия» 26.10.2013).

Далее следуют элементы интервью, корреспонденции, статьи. Но главную роль играет интервью, пронизывающее весь материал. Автор ссылается на слова жителей, оценки практикующего психолога, социального психолога, волонтеров. Жанровую принадлежность материала определить трудно. Это соединение, сплав репортажа, интервью, корреспонденции, статьи, соединение, дающее общую многостороннюю картину события. При этом показательно стирание граней между публицистикой и информацией.

Однако публицистика не исчезает со страниц газет, хотя и сокращает свое присутствие. Она ищет новые пути. И главная новизна связана с взаимодействием жанров, различных стилистических начал, регистров. Вот, например, материал Матвея Гананпольского *Буду счастлив без памяти. О ком и о чем я хочу забыть*. Речь идет о самых разнообразных негативных явлениях нашей жизни, выражены мысли остро, публицистично,

литературно отточенно. Самая примечательная черта материала – речь от первого лица. Это делает текст эмоциональным, публицистичность которого усиливается благодаря повтору почти в каждом абзаце параллельных конструкций:

И я вот думаю, что я хочу забыть. И что хочу, чтобы мне внушили.

Начнем с Путина. Хочу забыть, что он «не исключает», что будет снова баллотироваться в 2018 году. [...]

Еще я хочу забыть Медведева. Хочу забыть президента, который много наобещал, но ничего не сделал [...]

Дальше. Хочу забыть Навального, а вместе с ним и всю оппозицию.

Я хочу все это немедленно забыть, потому что гимн – это не уличная девка, а великая песня о стране, которая не зависит от ее политического устройства и сиюминутных интересов («Московский комсомолец» 26.09.2013).

Оценочность языка тесно соединяется с ироничностью, фельетонностью. Автор не прямолинейно бичует пороки. Благодаря художественному приему (открытие нового гена позволяет заменить неприятные воспоминания более приятными) критика, не теряя остроты, приобретает игровой, литературный характер. Личностность изложения, а также тщательная литературная отделка сближают материал М. Гананпольского с эссе.

Таким образом, публицистика в газетах, сокращаясь в объемах, растворяясь частично в информационных материалах, уходит на периферию – в специальные рубрики, приложения и т.д. Главное же отличие современных газет – преобладание информационной функции.

Аудитория СМИ ждет от журналистов прежде всего информации, новостей. Глобализация, формирующееся информационное общество ведут к возрастанию роли информации во всех сферах жизни. И естественно, особенно значительной она становится в средствах, непосредственно предназначенных для передачи сообщений, в частности в газетах.

Современная газета – это поставщик прежде всего новостей. И именно новости ищет читатель в газете. В условиях насыщения (и даже перенасыщения) информацией (телевидение, радио, Интернет) новости становятся главной заботой газет. Необходимо оперативно и эффективно подать новость. Вторая задача – ее прокомментировать. В зависимости от важности новости комментарий может быть большим или меньшим, более или менее публицистическим.

Информационность современных газет проявляется и чисто в количественном отношении. Если взять любую качественную газету, например «Московский комсомолец» от 25.09.2013, то окажется, что информация (заметки, корреспонденции, репортажи, интервью) составляет значительный процент, а публицистике отводится довольно скромное место: обычно это рубрика «Свободная тема», авторы которой размышляют о злобе дня, выражая свое мнение в публицистической форме.

Аналогичная картина наблюдается и в других качественных газетах. В «Независимой газете» информация также занимает главенствующее место. Преобладают крупноформатные материалы смешанной жанровой природы. «Новые известия» также имеют подчеркнuto информационный характер. Все материалы газеты проникнуты духом информационности – воспринимаются как комментарии к актуальным событиям, свежим новостям. Наречия «сегодня», «вчера» открывают чуть ли не каждый материал.

Информационность как ведущий фактор развития современных газет проявляется в том, что их содержание определяется информационным поводом. Попадают в газету прежде всего материалы, откликающиеся на злобу дня.

Общественный интерес к информации настолько велик, что ответом на этот общественный интерес можно считать появление чисто информационных газет, например, «Вечерняя Москва», «Метро». Аналогичный процесс захватывает и другие СМИ (телевидение, радио).

Тяга к информации в ущерб публицистике объяснима ускорением темпа современной жизни, конкуренцией Интернета, где новости появляются чуть ли не одновременно с событиями, которым эти новости посвящены. Современная пресса вынуждена быть мобильной, оперативной, прежде всего новостной, чтобы сохранить свой престиж, интерес у читателей.

Информационность как ведущий принцип современных газет проявляется не только содержательно, но и формально – определяет форму подачи материалов. Это касается прежде всего заголовков. В ведущих качественных газетах складывается сходная эффективная система заголовков, точнее, заголовочных комплексов, призванных точно, кратко, эффективно передать содержание материала.

Обычно заголовочный комплекс строится следующим образом: заголовок (дает общее название материала); подзаголовок (конкретизирует

заглавие); лид (своеобразный конспект содержания). Приведем несколько примеров:

Опасный пассажир

Депутат Андрей Исаев угрожал членам экипажа самолета «Аэрофлота»

В то время, когда в Госдуме рассматривается законопроект об ужесточении наказания для авиахулиганов, в центре очередного скандала, случившегося на борту самолета, оказался один из депутатов, видный партийный функционер «Единой России» Андрей Исаев. При посадке на рейс Петербург – Москва был отстранен от полета его помощник Александр Поглазов. В ответ на это парламентарий принялся кричать на стюардесс и угрожать им увольнением. В «Единой России» назвали инцидент крайне неприятным и пообещали серьезную партийную реакцию на произошедшее («Новые известия» 10.10.2013).

За одного битого...

Нидерланды частично извинились за инцидент с российским дипломатом

История, случившаяся с сотрудником российского посольства Дмитрием Бородиным (на фото) в Гааге, все более запутывается. Представители правительства Нидерландов не спешат ни подтвердить, ни опровергать версию случившегося, изложенную самим дипломатом и российским Министерством иностранных дел. При этом голландцы принесли извинения России, но лишь за допущенное правоохранительными органами этой страны нарушение Венской конвенции, а не за сам факт избиения дипломата. Особенно неприятно вся эта история выглядит на фоне ожидавшегося 9 ноября визита короля Нидерландов Виллема-Александра на церемонию закрытия года Нидерланды-Россия в Москву («Независимая газета» 26.09.2013).

4000 детей останутся в детдомах

В Кузбассе иностранцам запретили усыновлять сирот
Кемеровские областные депутаты воплотили в жизнь мечту депутатов федеральных. Последние осмелились на запрет усыновления российских сирот только в отношении американских приемных родителей, а совет народных избранников Кемеровской области запретил усыновление детей из своего региона для жителей любых иностранных государств. Местный кемеровский закон противоречит федеральному, но депутаты готовы отстаивать его до конца («Московский комсомолец» 26.09.2013).

Как видим, модель заголовочного комплекса уже сложилась, и она, как правило, одинакова во всех ведущих газетах. Главная его функция – точно и кратко передать основную информацию. Читатель должен получить представление о содержании материала. И он может ограничиться просмотром заголовочных комплексов и выборочно читать тот или иной материал полностью. Если раньше (преимущественно в советское время)

нередко использовались так называемые интригующие заголовки, которые призваны были «завлечь» читателя, вызвать у него желание прочесть материал, то сегодня, если такие заголовки и встречаются, то тут же обычно раскрывается их содержание, например, в «Новых известиях» (26.09.2013): заголовок *Проверка на вшивость*. И далее в подзаголовке: Санитарные нормы в колонии, где сидит Надежда Толоконникова, действительно нарушаются, подтверждают правозащитники. Здесь игровое начало подчиняется информационному. Журналист не заигрывает с читателем, но ведет с ним серьезный разговор – представляет информацию в наиболее точной форме.

Интересно отметить чисто языковую черту анализируемых комплексов – двусоставные предложения в них преобладают над односоставными номинативными, что подчеркивает актуальность, действенность происходящих процессов. Двусоставные предложения в качестве заголовков усиливают, обнажают информационную функцию материалов, приближают описываемые события к читателю.

Усиление информационной функции выступает как главный фактор изменения и развития системы газетных жанров. Стремление получить как можно более полную информацию заставляет журналистов обращаться к разным источникам, а следовательно, к разным жанрам. Каждый жанр специализируется на той или иной форме подачи содержания, выделяя определенный аспект информации. Однако при необходимости охватить в одном материале всю информацию в целом, все ее стороны приходится обращаться к разным жанрам. Репортаж придает тексту модальность очевидности, непосредственности, личного присутствия журналиста на месте события. Статья вносит элементы анализа, интервью – постороннее авторитетное мнение. Именно целостная лаконичная информация необходима современной газете. Стремительный темп жизни заставляет сжимать и объединять традиционные газетные жанры.

Рассмотрим пример (материал Владимира Скосырева):

США причастны к 300 тысяч бенгальцев

О геноциде напомнил суд в Бангладеш.

В Бангладеш суд приговорил политика-исламиста к смерти за военные преступления, совершенные в 1971 году. Вердикт вызвал противоречивые отклики внутри страны и за рубежом. Но он напомнил о трагедии, постигшей миллионы бенгальцев во время войны за независимость. Тогда пакистанским генералам и их местным приспешникам, подавлявшим восстание, оказывал военную и дипломатическую помощь Вашингтон. Цель

состояла в том, чтобы наказать Индию, которую рассматривали как партнера СССР («Независимая газета» от 26.09.2013).

Таков заголовочный комплекс. Сам материал представляет собой тесное объединение элементов разных жанров. Начинается он как репортаж:

В Народной Республике Бангладеш, стране со 150-миллионным населением, состоялся суд над одним из лидеров местной исламистской партии Джамаат-и-Ислами.

Далее излагается история события, перемежаемая авторскими комментариями, оценками его политиками, учеными (элементы интервью используются довольно широко). В материале объединяются элементы репортажа, корреспонденции, статьи, интервью. Но ведущая роль принадлежит репортажу, ср.:

Автору этих строк довелось передавать в газету репортажи о той войне. Помнится, на освобожденной индийской армией территории донельзя худые мужчины показывали пепелища, где раньше стояли дома, и подводили к могилкам-горкам черепов, лежавших на голой земле.

Репортажное начало и связанное с ним авторское «я» скрепляют и тесно соединяют разножанровые по происхождению фрагменты материала.

Современная журналистика по преимуществу информационная. И это многое меняет в системе жанров газет. Она меняется в направлении информационности, усиления личностного начала (авторского «я»). Журналиста не сковывают, не сдерживают рамки «старых» жанров. Он свободно, руководствуясь лишь творческим замыслом, сопрягает, соединяет элементы разных жанров. Выше говорилось об исчезновении некоторых жанров. Но они не исчезают полностью. Элементы их встраиваются в жанровые структуры, еще четко не оформившиеся, но в которых усиливается, главенствует репортажное начало.

В условиях формирования новых жанров, когда «старые» жанры претерпевают изменения, взаимодействуют, большую роль приобретает авторское «я», личностное начало. Оно выполняет функцию объединения внешне разнородных элементов. При этом перволичная форма изложения далека от публицистичности, эмоциональности. Она выполняет, скорее, техническую, чем стилистическую функцию.

Можно полагать, что процесс взаимодействия, взаимопроникновения жанров – главная черта развития современных газет. Современный период можно определить как переходный. Формируется новая система жанров, основанная на новых принципах. Результаты же этого процесса принадлежат будущему. Мы можем констатировать лишь тенденции. И главная тенденция – это конвергенция жанров, происходящая под знаком усиления информационности, репортажности.

С конвергенцией жанров связано развитие языка газеты. Трудно сказать, взаимозависимы ли эти процессы или протекают параллельно. Но так же, как ослабляются перегородки между жанрами, уменьшаются, сглаживаются стилистические различия между традиционно разными пластами лексики. Различно окрашенная лексика свободно включается в язык газеты, особенно в информационных жанрах. При этом единственным критерием служит синхронность, тождество номинации. Стилистическая же окраска отходит на второй план. Характерный пример:

Проверку по поводу инцидента в метро, где в субботу машинист Александр Морозов выпал из поезда, проводят правоохранители. Руководство сабвея склоняется к версии, что мужчине стало плохо.

Как уже сообщал «МК», на станцию «Рязанский проспект» со стороны «Кузьминок» в 22.33 приехал поезд без машиниста. Работник подземки Александр Морозов выпал из кабины прямо на ходу и погиб от полученных травм. Версий случившегося было несколько – от суицида, проблем с сердцем до самых невероятных – мол, человеку приспичило по малой нужде («Московский комсомолец» 22.10.2013).

Нейтральное *метро*, разговорное *подземка*, варваризм *сабвей* употребляются как равноправные обозначения несмотря на стилистические различия.

Еще пример:

А в будущем планируется всех столичных полицейских переселять в современные стеклянные здания. Проект новых околотков уже разработан и будет презентован широкой общественности ко Дню полиции («Московский комсомолец» 19.10.2013).

В толковом словаре Д. Н. Ушакова слово «околоток» дается с пометой *дореволюц.*: «3. Подразделение полицейского городского участка». В тексте заметки этот историзм используется без всяких оговорок.

Источники лексики, включаемой без ограничений в язык газеты, весьма разнообразны: это и жаргоны, и разговорная речь, просторечие, и уста-

ревшая лексика. Иногда учитывается стилистическая окраска слова¹, но чаще журналиста заботит лишь лексическое разнообразие, стремление не повторять одно и то же слово. И к разным стилистическим пластам он относится как к равноправным источникам. Языковое сознание журналиста не сковано представлением о жестких рамках функциональных стилей, стилистических разграничений.

Фактически речь идет об изменении стилистической структуры языка газеты, СМИ, а вслед за ними и литературного языка. Если исходить из традиционной стилистической структуры языка – «высокий – средний – низкий» стили, то в русском литературном языке происходит перераспределение языковых средств: «высокий» теряет свои позиции, на первый план выходит «средний», интенсивно насыщающийся единицами «низкого» стиля.

Этот процесс характерен для всех европейских языков. «Во всех современных обществах, – пишет А. Мустайоки, – происходит процесс “онароднивания” (*vernaculation*) языка: официальный, ведомый всем язык становится менее официальным. Особенно ярко это проявляется в масс-медиа. Не только в устные формы, но и в письменные жанры СМИ проникают элементы разговорной речи». Процесс демократизации – главный в развитии языка СМИ. Находящийся в центре литературного языка, язык СМИ оказывает решающее влияние на его состав, качества, формирование литературных норм и языковых вкусов. Основной же результат воздействия – расширение границ литературного языка. Настоящее время можно определить как переходный этап в развитии языка СМИ и литературного языка. Исчезают перегородки между жанрами СМИ, жанрами литературы, происходит выравнивание языковых форм. Во что выльется этот процесс, говорить пока трудно. Можно вести речь лишь о тенденциях. Главная же тенденция – увеличение средств выражения, расширение границ литературного языка.

¹ Ср., например, ироническое использование устаревшего слова «лепота»: «Таким образом, и Дмитрию Анатольевичу должно быть не обидно. И у Владимира Владимировича руки оказываются развязанными. Теперь у него появится возможность назначить премьера себе по вкусу. Лепота, вам не кажется?! Жалко, конечно, что в Кремле так и не смогли придумать менее затратного способа смены премьера. Мне страшно даже представить, сколько времени, условий и денег будет потрачено на слияние двух судов. Но в России, как известно, не принято задумываться о таких «мелочах» («Московский комсомолец» 18.10.2013).

About style of contemporary newspapers

The article examines the method of analysis of newspaper's language/ The main factor of this method is a system of genres. The chief change of this system by this time is reducing amount of publicistic mediatext and increase of information torrent.

Keywords: *information, publicistic text, the system of genres, the interaction of genres.*

Россия в 2012 сквозь призму концептуальной метафоры¹

ЛЮБОВЬ В. БАЛАШОВА
(Саратов)

В статье представлен сопоставительный анализ концептуальных метафор, использованных при подведении итогов развития России в 2012 г. президентом РФ В. В. Путиным (на пресс-конференции 20 декабря 2012 г.) и представителями оппозиции, критически настроенными публицистами (С. Аксенов, М. Берг, А. Берштейн, М. Блант, Н. Болтынская, А. Гольц, С. Караганов, Ю. Латынина, Ф. Лукьянов, А. Макаркин, А. Орехъ, Д. Орешкин, А. Подрабинек, А. Рыклин, Г. Сатаров, Н. Сванидзе, А. Солдатов, И. Бороган, В. Шендерович), опубликовавшими статьи в интернет-журнале «Ежедневный журнал» в первые дни 2013 г.

Следует отметить, что, несмотря на очевидные жанровые, общекоммуникативные и идеологические различия, два блока исследованных текстов все же могут быть сопоставлены именно с точки зрения концептуальной структуризации их метафорических подсистем (ср.: Балашова 2011; Будаев 2010; Кобозева 2001; Чудинов 2012).

Как показал анализ, наиболее регулярно метафоры используются при обсуждении:

1. социально-экономического развития России;
2. внутривластных ситуаций в России (законодательная и исполнительная власть; правоохранительная система; оппозиционное движение; права человека в стране; национальный вопрос);

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке Минобрнауки России в рамках базовой части государственного задания в сфере научной деятельности по заданию № 2014/203, код проекта 1549.

3. внешнеполитических связей России.

При этом в принципах концептуальной организации метафор у президента и интернет-авторов есть общее и специфическое, что связано с идеологическими установками коммуникантов, темой речи, общей коммуникативной ситуацией и др.

В частности, представляет интерес **социоморфная макро модель** (прежде всего ее **иерархический вариант**), часто реализуемая, например, при выражении несовместимости концептуальных представлений о взаимоотношениях государства и общества, власти и оппозиции.

С этой точки зрения в речи В. В. Путина преобладает тенденция позиционирования **власти как служителя общества** – воина-защитника, слуги, простого рабочего, строителя (ср.: *Там (в правительстве), что называется, прямо „у печки” нужно стоять или „в забое”, как горняки говорят; Что касается рабства на галерах, то, ну, смотрите, мы вчера начали работать в 10 часов утра. Закончили – ровно в 22 часа; В свое время, лет 5–6 назад, Ваш покорный слуга и предложил Дмитрию Анатольевичу возглавить проект „Сколково”; Что касается вашего покорного слуги – меня, то, рано или поздно, разумеется, я оставлю этот пост; Мы всегда защищаем свою политику, принимаемые нами решения; Это просто нужно совершенствовать наше законодательство, добиваться того, чтобы оно было стабильным, эффективным, защищало бы интересы собственника*).

В интернет-статьях органы управления если и выступают в роли obsługi, то только вышестоящих начальников, своих собственных интересов или других тоталитарных режимов (ср.: *Есть элита, которая зависима от Кремля и заинтересована в самосохранении, как бы ни развивались события* (Макаркин); *При этом Россия оказывает „вполне законные” услуги Асаду, поставляя оружие агонизирующему режиму* (Гольц); *Соответственно в сторону эдакого смешанного клерикально-советского, опрично-гэбэшного мракобесия менялась и атмосфера в стране* (Сванидзе)).

В основном же власть изображается либо в образе патриархального или деспотичного владыки прошлого (от рабовладельческого до советского), либо деклассированного элемента. Объединяет эти социальные группы существование вне правовой системы (ср.: *Из президентской кампании и „дела Pussy Riot” Путин вышел ревнителем веры и православным*

*генсеком с выраженной социальной опорой на патерналистские, материально и ментально зависимые слои (Сванидзе); И еще волнуют ее (власть) собственные **подданные**; Поэтому государство, с одной стороны, довольно **подданными**, а с другой – опасается их гнева (Макаркин); Власть делает все, чтобы **свои нюрнбергские законы** выполнять (Болтынская); Девизом ближайшего будущего будет страх, остервенение и поддельная истерика в фирменном стиле **шпаны из подворотни** (Орешкин); Ситуация когнитивного диссонанса, когда внешний статус ближе скорее к **цивилизованному** (и потому ограниченному в средствах) **императору Николаю II**, а инстинктивные замашки **пацана из подворотни** – к вдохновителю палаческих инноваций, **императору варваров Иосифу I**; **Шобла** не умеет без **кидалова**; Да, **тяжела ты, лубянская фуражка!** (Подрабинек); Ну, да – мелкие, корыстные, **быдловатые** (о власти); И еще один важный родовой признак (власти) – непреодолимая страсть к воровству, эти вечно бегающие сощуренные глазки, в которых читается лишь одно желание – быстро что-нибудь, что плохо лежит, **спутиниздить** и шмыгнуть с добычей в подворотню (Рыклин); <Власть> характеризуется уже не страстью к эстетско-тонким **разводкам**, а упором на немудрящее, прямое силовое давление (Сванидзе); Мы четко понимаем, что это **самранство** ненадолго (Болтынская); Курс здесь формулирует один человек (Путин), хотя назвать его **полновластным хозяином** ситуации больше нельзя (Лукьянов)).*

Наиболее развернуто данная модель (с отсылкой к прецедентным текстам, в частности, к *Мертвым душам* Н. В. Гоголя) представлена в статье А. Подрабиника *Год свистка* (Подрабинек URL), ср.: *Поощрение надлежит выдавать народу либо в натуральной форме (тулупчик с **барского плеча**, стакан водки, место в очереди на квартиру...), либо – что лучше, ибо дешевле – в форме вербального одобрения. Как с конем или коровой: – Ну-ка, родненькие, поднавались! И-раз! И-раз! И еще – и-раз! В раскачку его, в раскачку! Молодец, дядя Миняй, будешь ударником социалистического труда. А тебе, дядя Митяй, дадим место в детсаде для внучки... – Нет, все-таки хороший у нас **барин** (ну, или **секретарь райкома**... Или, допустим, **мулла**).*

Тем самым органы управления оказываются противопоставленными гражданскому обществу, несовместимыми с ним. В целом, подводя итоги 2012 г. и делая прогнозы на ближайшее будущее, авторы интернет-статей

представляют политическую ситуацию в России как противоборство власти и активной части социума, власти и народа. Поэтому одной из самых регулярных становится социоморфная **модель межличностного, межгосударственного, военного конфликта** (в более мягком варианте – **спортивного состязания**); ср.: *На протяжении 2012 года власть последовательно и, надо сказать, довольно успешно развивала наступление на гражданское общество. Параллельно, столь же успешно, отыгрывала очки, потерянные в сентябре-декабре года 2011-го; Все инициативы – об НКО, о митингах, о клевете и о госизмене – прошли на „ура” и били в одну точку* (Сванидзе); *Что не означало, что власть не ранена, не испугана, не обижена. Ранена и обижена. И скоро [...] забросала общество комьями мракобесных законов, неуклонно превращающих авторитарный путинский режим в подобие тоталитарного* (Берг); *Весь прошедший год – это картина постепенной сдачи протестующим обществом своих позиций и контрнаступления власти; Стоит хотя бы остановиться на этом пути (протестного движения) и все идет насмарку – власть наступает, занимает отвоеванные оппозицией рубежи и торжествует победу; Отчасти потому, что власть оставалась действующим игроком на этом поле и умело оказывала влияние; <«Самодостаточные граждане»> не собственность какого-то там мелко-травчатого вождишки* (Подрабинек); *Ближайший 2013 год, [...] думаю, пройдет в России относительно спокойно, в позиционной борьбе* (Берштейн); *Власть сделала ставку на отказ от каких-либо переговоров с реальной оппозицией и на консервативную мобилизацию* (Макаркин); *В иных обстоятельствах [...] российская экономика могла бы считаться одним из главных фаворитов в мировых состязаниях за деньги инвесторов. Однако целый ряд обстоятельств сделал ее едва ли не главным аутсайдером; На этом фронте ситуация продолжает ухудшаться [...] разгоревшаяся между правительством и Администрацией президента клановая война [...] заставляет (инвесторов) выводить деньги до прояснения ситуации* (Блант).

В наиболее резкой форме «спортивный» вариант модели представлен в статьях А. Гольца *Фаталисты в Кремле* (Гольц URL) и А. Подрабинека *Год свистка* (Подрабинек URL), где игровая метафора контаминирована с «асоциальной»: власть предстает в виде нечестного игрока, меняющего правила игры по своему усмотрению, и шулера (ср.: *При этом они*

образуют союзы, цель которых – ослабить других главных игроков; Он (Путин) уверен, что понимает, **по каким правилам идет игра**; А итоговая пресс-конференция Путина [...] продемонстрировала, что национального лидера переполняет совершенно искреннее негодование в отношении США. Ведь Вашингтон почему-то **играет не по правилам**. По крайней мере, **не по тем правилам, которые придумал сам себе Владимир Путин**. Грубо говоря, с ними **играют в шахматы**, а они уверены, что **играют в городки**; При такой радикальной „пересдаче карт” многое, наверное, можно будет начать с чистого листа, и **далеко не все правила, определяющие международную иерархию** сегодня, будут применимы в будущем (Гольц); Здесь (в Москве) живет сообщество самодостаточных граждан... Они не позволяют **тасовать себя, вытаскивать из рукава и широким жестом шулера бросать на стол** в качестве политического ресурса. Они – сами по себе и **при своем интересе**, а вовсе не собственность какого-то там мелкотравчатого воздишки, которую можно вдохновить, **украсть** или „**слить**” (Подрабинек).

В. В. Путин сознательно позиционирует отказ от использования такого рода конфликтных моделей (ср.: **По поводу того, кто стал врагом Следственного комитета**. У Следственного комитета **нет врагов** персональных; А что касается того грузинского политического деятеля, то он совсем не **враг** Российской Федерации, он человек, который пытался ... подстрекать граждан Российской Федерации к совершению противоправных действий), иронично указывает на излишнюю агрессивность журналиста; ср.: **Еще ничего не сказал, а уже напал сразу** (сниженные, оскорбительные метафоры зафиксированы лишь в двух случаях антропоморфной биомодели: по отношению к журналисту, выступающему против «закона Димы Яковлева» (садомахозист), и по отношению к США, обвиняющих Россию в несоблюдении прав человека (эвфемистическая интерпретация просторечного фразеологизма *по уши в дерьме*).

При употреблении спортивной метафоры акцент делается на честном соревновательном моменте и командном характере «игры» (ср.: **Это серьезным образом повышает уровень профессиональной подготовленности, уверенности в том, что делает и ваш покорный слуга, и те люди, которые со мной работают, вся наша команда**. Вопрос был такой: **нет ли планов вернуть Кудрина в команду**. **Команда** – это же такое условное название. Если я с ним советуюсь, то в этом смысле он **в команде**).

Таким образом, используя одну и ту же метафорическую модель, президент и интернет-публицисты наполняют ее разным, подчас противоположным содержанием, что приводит к формированию разных представлений об итогах развития России и мирового сообщества в 2012 г.

Социоморфная модель является не единственной.

Так, при характеристике социально-экономического, политического развития России и (реже) мирового сообщества лидерство в плане частотности принадлежит **пространственной метафорической макромоделю** (около 2/3 всех типов переносов).

В **вертикальной динамической модели развития** чем выше от поверхности находится именуемый феномен, тем больше в количественном или качественном отношении он проявляется; и напротив, его относительно низкое от поверхности положение или положение ниже поверхности характеризует деградацию, слабое проявление явления. В речи президента, акцентирующего внимание на успехах социально-экономического, политического развития РФ, преобладает «**позитивная матрица**» (положительные показатели поднимаются вверх, а отрицательные снижаются); в речи оппозиционеров – «**негативная**» (негативную матрицу все участники заочной дискуссии могут использовать при характеристике развития мирового сообщества и динамики протестного движения); ср.:

• *Реальные располагаемые денежные доходы населения в прошлом году у нас **выросли** на 0,8 процента, в этом году – на 4 процента; В прошлом году она (инфляция) была **самой низкой** за последние 20 лет; Госдолг остается на **предельно низких** величинах, чуть больше 10 процентов; На фоне **снижения** темпов экономического **роста** в Соединенных Штатах и даже определенной **просадки** в Китае в целом считаю этот результат хорошим; Например, по налоговому администрированию мы **поднялись** сразу на 30 ступеней, и даже по этому показателю **поставлены в шкалу рейтинга выше**, чем Соединенные Штаты; Посмотрите, в Европе – рецессия, у нас – **подъем**.* – В. В. Путин;

• *Подобно кремлевским старцам из Политбюро в конце 1970-х, Путин уверен, что цены на нефть **не упадут** никогда; У нее (власти) **нет** никакой рациональной программы „**подъема** страны” (Гольц); Он (2012 год) отмечен несколькими **провалами** в ключевой для Путина теме **подъема** с колен; Для сохранения себя во власти приходится переходить к негативным механизмам. [...] Плюс, понятно, **растущий** объем фальси-*

фикации (Орешкин); *Разные слои живут своей жизнью, причем в условиях растущего общественного раздражения; В 2012 году мы наблюдаем обвальное падение силы российской власти; Мы видим не только нарастание репрессий.* [...] Но ярче всего бросается в глаза другая тенденция этого года – **экспоненциальный рост абсурда** (Сатаров); *В этой ситуации Россия действует довольно умело, полагая, что и весь остальной мир скатывается к вульгарной геополитике* (Караганов).

Использование позитивной матрицы оппонентами президента при характеристике власти трактуется как проявление ее избирательности по отношению к разным слоям общества – для усиления контроля над оппозиционерами (ср.: *Недаром только что объявили о повышении зарплаты следователям СК аж на 175 процентов* (Аксенов)).

Поскольку статистические показатели социально-экономического развития наглядны и убедительны, то для обоснования своей позиции В. В. Путин и авторы критических статей употребляют сходные приемы (но с «противоположными знаками»). В частности, негативная матрица в речи президента преобладает по отношению к прошлому, тогда как в речи его оппонентов – по отношению к будущему, ср.:

- *На самом деле это ведь важная вещь – борьба с кризисом. Мы стояли на грани скатывания в рецессию, причем долгосрочную; У нас уже была такая ситуация, когда где-то года два или три назад эти тарифы взлетели до небес.* – В. В. Путин;

- *<Над сырьевыми госкомпаниями> нависла угроза прогнозируемого падения цен на энергоносители; Вероятность этих потрясений в будущем серьезно выросла; Квазигосударственный долг вырастет на несколько десятков миллиардов долларов* (Блант); *При этом личный рейтинг Владимира Путина, как и рейтинг власти в целом, демонстрирует стабильную тенденцию к снижению* (Сванидзе).

В горизонтальной динамической модели развития, используемой всеми участниками заочной дискуссии, социально-экономическая, политическая цель и усилия по ее достижению ассоциируются с поступательным прямолинейным движением к намеченной точке; соответственно успех – с достижением этой точки, со способностью выйти из замкнутого пространства на оперативный простор, преодолеть препятствия (ср.: *По некоторым позициям мы продвигаемся вперед, и достаточно эффективно; Мы все прошли через тяжелые испытания; Нам по этому пути,*

мне кажется, надо идти. – В. В. Путин; *Но главным направлением ближайшей деятельности Путина будут все-таки не репрессии, а реформы; Для верной оценки итогов протестного года разумно вспомнить о требованиях, выдвинутых рассерженными горожанами в самом начале пути – в декабре 2011-го (Аксенов).*

При оценке социально-экономических, политических явлений и участников политической жизни России и мирового сообщества учитываются цель движения, степень самостоятельности, скорость перемещения, относительное положение на пути следования, а также способность к управлению транспортным средством. Поскольку в трактовке социально-экономических и политических феноменов президент и авторы интернет-публикаций чаще (но не всегда) придерживаются противоположных позиций, представление об одном и том же явлении приобретает разную динамическую конфигурацию; ср.:

- *Республика развивается весьма хорошими темпами, причем развивается разносторонне; Всё это вместе наряду с продвижением современных идей гуманизма, воспитания общероссийского патриотизма, [...] уверен, принесет положительные результаты; В целом мы достойно прошли кризис и вышли из него раньше, чем другие; Но это может подтолкнуть развитие инфраструктуры; Надо думать не о (социальных) взрывах, а думать о здоровом, правильном регулировании этой сферы; Первые шаги в этом направлении сделаны, будем и дальше действовать в этом же направлении; Нет ничего хорошего в том, что мы разгоняем необеспеченные расходы федерального бюджета; Будет все доведено до конца и по этому делу, и по другому; Действующий Президент господин Саакашвили завел ситуацию в тупик, я, откровенно говоря, не очень понимаю, как отсюда выбираться.* – В. В. Путин;

- *О политике В. В. Путина: Плюс популярные шаги, направленные на то, чтобы потрафить широким народным массам (Аксенов); <Ситуация в России> толкает ее (власть) в направлении дальнейшей радикализации на риторическом, политическом и правоприменительном уровнях. Что, в свою очередь, по закону замкнутого круга, углубляет брожение в верхах. И чем менее адекватно поведение власти, тем сильнее будут настроения недоверия, внутреннего оппонирования и поисков выхода (Сванидзе); И по-настоящему страшно: потеря управляемости (страной со стороны власти) грозит реальной аварией (Берг); Стало быть, лидеры*

оппозиции **тормозили протесты**. [...] Протестные акции [...] превратились в повседневную тягомотину, **в выпускание пара, в паровозный свисток** (Подрабинек).

Характерной особенностью интернет-текстов является неоднозначность представления о развитии оппозиционного движения, а также принципиальное противопоставление в рамках реализации данной модели динамики разных социальных сил в России (прежде всего протестного движения и властных структур, причем в последнем случае преобладает статика, отсутствие или недоступность целевой точки), ср.: *Гражданский протест – это всегда взрыв эмоций, лавина негодования, когда общественный напор [...] идет по нарастающей и приводит к результату*. [...] *Стоит хотя бы остановиться на этом пути и все идет насмарку* (Подрабинек); *Эта политика (власти) очевидным образом ведет в никуда* (Гольц); *И если даже допустить вдруг проявленную политическую волю, где найти столько людей, чтобы с ними сдвинуть эту махину* (о ситуации в России)? (Берштейн); *Нет также образца, которому можно следовать* (Латынина); *„Народный вождь” ради неограниченной власти ведет страну в тупик... 20 миллионов уже осознали, остальные еще в пути; Путину необходимо остановить процесс. А городская Россия тихо, без битья посуды, уходит вперед своим европейским путем; Путина не то, чтобы загнали в угол. Скорее, он сам шел, шел и вот пришел*. [...] *Угол – он и есть угол. Шаг вправо, шаг влево – стреляют. Путин в углу – это Путин в квадрате* (Орешкин); *Он (Путин) считает внешний мир хаотическим и пугающим своей неуправляемостью, [...] а свою задачу видит в том, чтобы оградить вверенную ему страну от пагубного влияния повсеместной турбулентности, остановить мгновенье* (Лукьянов).

Президент РФ (в рамках модели) воспринимает современную ситуацию в России и ее общество как единое целое. Он может указывать на замедление темпов, начальный этап движения и наличие больших преград впереди, но в каждом таком случае в контекст включаются показатели, подчеркивающие частный и временный характер этого, влияние внешних факторов, но ни разу не говорится об остановке, невозможности достижения поставленной цели (лишь в одном случае указывается на тупиковый путь – при реализации конкретной региональной программы), ср.: *Первые шаги в этом направлении сделаны, будем и дальше дей-*

ствовать в этом же направлении; Это, [...] безусловно, **затормозило темпы** экономического роста в III и IV квартале; Да, это, конечно, цифра приблизительная... Она отражает тенденцию, **движение**, а она у нас явно **позитивная**; У Вас так вопрос прозвучал: там может быть скрытый смысл, что от меня исходят какие-то импульсы, связанные с **торможением развития Сколково**; Мы проводим необходимые изменения, недостаточные пока, но **все-таки движение есть**, в области здравоохранения, образования и так далее; Мы ведь говорим о региональных программах только там, где ситуация не улучшается, как у Вас, а, наоборот, **заходит в тупик**.

Интересна в этом отношении реплика В. В. Путина по поводу терминологической метафоры *стабильный застой*, используемой критиками режима. Президент, естественно, возражает по существу, но затрагивает и лингвистическую сторону феномена:

Сергей Брилёв, Москва, телеканал «Россия» (Пресс-конференция URL): [...] не опасаетесь ли Вы, что иной раз **стабильность** может переходить в **застой**? В. В. Путин: **Стабильный застой**. Вы знаете, это всегда такое сопоставление очень эффективное, но оно не имеет под собой серьезных оснований. Почему? Потому что обязательное, я хочу это подчеркнуть, я хочу, чтобы это все услышали, **непременное условие развития** – это **стабильность**. Ну, о каком развитии может идти речь, если всё **трещит по швам** в стране в политическом смысле, кто же будет вкладывать сюда деньги? [...] **стабильность** мы должны обеспечить, как **обязательное условие развития**.

С семантической точки зрения в данном случае противоречия нет, поскольку, хотя оба члена словосочетания и представляют собой пространственные метафоры, функционируют они в рамках разных концептуальных моделей. Переносное значение субстантива *застой* связано с противопоставлением движению (т. е. развитию) и статикой (т. е. отсутствием позитивных изменений). Кроме того, пространственное значение (статика) осложняется биологической моделью: ассоциация социально-экономического и политического развития с кровообращением, где нарушение кровотока влечет за собой нарушение функций всего организма. Однокоренные лексемы *стабильный* и *стабильность* как метафоры базируются на противопоставлении устойчивого положения в пространстве (т. е. от-

сутствия негативных тенденций в обществе) и нестабильного – колебания, шатания, падения и др. (т. е. наличия негативных тенденций).

В целом **модель развития как устойчивого/неустойчивого положения в пространстве** в речи В. В. Путина наиболее регулярно реализуется не только с помощью членов словообразовательного гнезда *стабильный*, но и следующих: *держат* – *поддержка*, *поддержат*, *поддерживат* (модуль сравнения – «не дать упасть»); *балансировать* (модуль сравнения – «устойчивое/неустойчивое положение») – *сбалансировать*, *разбалансировать* (ср.: *Это просто нужно совершенствовать наше законодательство, добиваться того, чтобы оно было **стабильным**; Я считаю, что мы обеспечили ту самую **стабильность**, о которой спросил Сергей Брилев; Правительство вынуждено было некоторые расходы ограничивать практически по всем отраслям, в том числе и в сфере **поддержки** средств массовой информации, хотя не уверен, что это уже такое **сбалансированное**, окончательное решение; Мнение их (экспертов) всегда не просто интересно, а важно знать, чтобы принять **сбалансированное** решение; Или мы хотим **разбалансировать** вообще всю систему управления в стране и породить такие конфликты?).*

Аналогичное функционирование модели обнаруживается в речи интернет-оппонентов президента. Можно только отметить, что если у В. В. Путина силой, обеспечивающей устойчивость системы, является государство, власть (ср.: *У нас существует целая программа **поддержки** женщин, которые приняли решение иметь второго и последующего детей; Но я хочу сказать, что мы их (наукограды) **поддерживали** и намерены **поддерживать** в будущем*), то оппоненты эту функцию чаще передают населению или экономически и политически активному слою общества (ср.: *Кто-то скажет – нелепая затея (о новых формах протестного движения). Ну, да – нелепая, пока ее не **поддержал** миллион человек... Или десять миллионов (Рыклин); Была очевидно переоценена (властью) степень **общественной** и **элитной поддержки** всего антизападного и антиамериканского (Сванидзе); И когда доктор Рошаль вступает в „Народный фронт” или Чулпан Хаматова начинает вдруг, ни с того ни с сего, **поддерживать** Путина – это они не сошли с ума. Они просто прыгают в лифте, потому что иначе – не едет! (Шендерович))*).

Среди других (многочисленных и разнообразных) пространственных метафорических моделей достаточной регулярностью обладает еще одна:

представление об **отношениях между социально-экономическими, политическими группами общества, отдельными государствами как об их пространственном расположении относительно друг друга**. В частности, нахождение в общем замкнутом пространстве, близость друг к другу и направленность друг на друга ассоциируется с социально-экономическим и политическим единством, общностью интересов, сотрудничеством, тогда как нахождение в разных типах пространства, на большом расстоянии друг от друга и движение в разных направлениях – с разобщенностью, конфликтностью.

При этом В. В. Путин, характеризуя внутреннюю и внешнюю политику государства, акцентирует внимание на единстве, сближении, разомкнутости пространства и его увеличении, тогда как авторы интернет-публикаций – на разобщении, нахождении в разных пространствах, на замкнутости, движении в противоположных направлениях или на насильственном характере сближения/отдаления объекта; ср.:

• *Я никого не выгонял. Министр, который ушел в отставку, [...] после нескольких первых недель работы уже [...] начал ставить вопрос, что, видимо, не туда попал; Среди наших зарубежных партнеров Франция занимает особое место. У нас очень близкие духовные связи на протяжении веков; Надо было быть более транспарентными, более открытыми; Нужно расширять возможности для наших семей брать наших детей в семьи; Отношения между двумя очень близкими народами нужно нормализовать; И очень важно – это открытость принимаемых решений. Это не должно быть какой-то закрытой сферой; Мы стали 157-й страной мира, которая присоединилась к этой организации (ВТО); Мы привлекли и частный бизнес; „Газпром” идет навстречу своим украинским партнерам; Мы будем работать в тесном контакте со всеми нашими партнерами (о «двадцатке»); Но журналистское сообщество – это часть нашего общества, конечно, оно тоже вовлечено в жизнь общества, в коммерцию часто вовлечено.* – В. В. Путин;

• *<Цель принятия «закона Димы Яковлева»> – совершить очередной шаг в сторону автаркии, в сторону дистанцирования от Запада – политического, культурного, цивилизационного (Сванидзе); Украину не удалось втащить в Евразийское пространство ни тушкой, ни чучелом (Орешкин); Система контроля власти за политическим пространством усложнилась; Короче, реализовать, по возможности, все требова-*

ния оппозиции, но при этом саму оппозицию **упрятать далеко** и надолго – вот стратегический курс Путина в наступающем 2013 году (Аксенов); В нынешней ситуации абсолютно недопустимым [...] становится любое сотрудничество с властью. [...] Мы **не входим** ни в какие государственные структуры!... Друзья мои, в новом году **за пределами своих границ** (а мы их будем постоянно **сужать**) **упыри** (о власти) должны постоянно **наталкиваться на стену** нашей ненависти и нашего презрения. [...] Мы будем постепенно **выдавливать их из нашей жизни** (Рыклин); Если попытаться определить важнейшую тенденцию политики России на международной арене в 2012 году, то это все большее **отчуждение от внешнего мира** и все **меньшая связь с реальностью**; Очевидно, что **максимальная изоляция страны от злокозненного внешнего окружения** и составляет существо путинской международной политики; В этом, пожалуй, главная проблема российской внешней политики – ее стратеги **живут в ином мире** (Гольц); Что сейчас серьезно волнует власть, так это **изоляция в мире, превращение в изгоев** (Макаркин); Государство [...] **превращается в герметично замкнутую, непроницаемую систему** (Солдатов); Мы находимся **в звонкой идейной и моральной пустоте** и в **бездействии** (Караганов).

Данная модель (особенно в интернет-публикациях) регулярно дополняется **пространственно-вещественной моделью**: социально-экономические, политические, межгосударственные отношения ассоциируются с целостностью или деструкцией, разрушением, с утратой значимых качественных характеристик объекта; ср.:

• Ну, о каком развитии может идти речь, если всё **трещит по швам** в стране в политическом смысле; Сейчас только говорили про то, что оппозиция не дремлет, она и это смотрит, и это смотрит, но представляете, если бы это все обернулось **крахом?**; Во-первых, господин Кудрин **никуда не исчез**, [...] он здесь, у нас функционирует; Не просто „вали такой-то отсюда“, „уйди такой-то“, „давайте мы все **зачистим до основания**, а затем мы свой, мы новый мир построим – кто был ничем, тот станет всем“. Мы это уже проходили; В рядах так называемой непримиримой оппозиции в основном люди, которые были уже во власти, [...] мы знаем, как они работали в регионах Российской Федерации, известно, там **поразвалили все**. – В. В. Путин;

• Власть стремится **рассечь** общество **на части**, как палач, полагая такими средствами обеспечить свою безопасность; Это ослабление и **разложение** власти (Сатаров); За последний год Россия изменилась радикально. Элита **расколота**. Конечно, это важный вопрос, когда **рухнет** режим, через пять лет или через десять? (Латынина); Это в СССР было якобы здоровое народное тело и „горстка отщепенцев” – и то кончилось **развалом**; Стало окончательно ясно, что государство **разваливается**. Теперь [...] режим в целях самосохранения берет курс на **раскол** общества (Орешкин); Попытка выдвинуть серьезного альтернативного кандидата в Рязанской области была быстро **пресечена** (Макаркин).

Особое место у авторов интернет-публикаций в рамках деструктивной модели занимает вариант глобальной катастрофы – взрыв, землетрясение, пожар, даже сакральный конец света (ср.: Стало быть, не исключено, что в результате **грядущих катаклизмов** положение России на международной арене может кардинально улучшиться (Гольц); Ближайший 2013 год, [...] думаю, пройдет в России относительно спокойно, в позиционной борьбе и без значительных **потрясений** (Берштейн); <Противостояние России и США> привело к появлению одиозного законопроекта о запрете усыновления российских детей американцами, вызвавшего **бурю протестов** (Макаркин); Год отложенного **Апокалипсиса** (2012 год) прошел относительно спокойно, **без потрясений**, однако вероятность этих **потрясений** в будущем серьезно выросла (Блант); Задача каждого ответственного человека в стране – озаботиться минимизацией негативных последствий неизбежного **социотрясения** (Сатаров)).

В речи В. В. Путина, напротив, акцент делается на сознательном созидании, восстановлении целостности объекта, на активном противостоянии природным катаклизмам и отказе от любых действий, которые могут привести к деструкции, разрушению объекта (ср.: Как без уважения относиться к тем людям, которые **строили** нашу страну тысячу лет?; Здесь нельзя действовать, как **слон в посудной лавке**; Инвесторы знают, что они могут рассчитывать, что в ближайшие 5, 10, 15 лет их **деньги не растворятся** в результате каких-то **политических потрясений**; Решать эти вопросы [...] надо крайне **аккуратно**; Надо думать не о (социальных) **взрывах**, а думать о здоровом, правильном регулировании

*этой сферы; Если мы с вами позволим это делать кому бы то ни было, [...] мы **развалим** правоохранительную систему страны).*

Безусловно, исследованными концептуальными моделями не исчерпываются все типы переносов, зафиксированных в пресс-конференции В. В. Путина и текстах его виртуальных оппонентов, но описанные модели наиболее частотны в данных текстах. Именно это позволяет сделать несколько выводов о метафорической картине итогов 2012 г. в интерпретации президента и авторов интернет-издания «Ежедневный журнал».

Во-первых, наибольшую регулярность в речи всех участников дискуссии получают самые устойчивые языковые метафорические модели. Поэтому отсутствие или малоупотребительность некоторых из них также становится концептуально значимой (ср. отказ от конфликтных вариантов социоморфной модели, зооморфной модели в речи В. В. Путина).

Во-вторых, комплекс моделей в речи В. В. Путина отличает ориентация на создание позитивной, динамической и относительно бесконфликтной картины развития российского общества. Речь его оппонентов, напротив, отмечена восприятием социально-экономической, политической ситуации в России и мире как негативной, конфликтной и взрывоопасной, причем каких-либо перспектив сотрудничества не прослеживается.

Наконец, именно анализ регулярных метафорических средств в речи президента и авторов интернет-статей позволяет констатировать, что дискуссии как таковой практически не обнаруживается. Оппоненты выстраивают собственные концептуальные конструкторы, фактически разные реальности, практически не совместимые друг с другом.

Литература

- Балашова Л. В., 2011, *История русской метафоры: когнитивный аспект*, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG.
- Будаев Э. В., 2010, *Политическая метафорология: ракурсы сопоставительного анализа*, «Политическая лингвистика», вып. 1 (31).
- Кобозева И. М., 2001, *Семантические проблемы анализа политической метафоры*, «Вестн. Москов. ун-та», сер. 9, «Филология», № 6.
- Чудинов А. П., 2012, *Дискурсивные характеристики политической коммуникации*, «Политическая лингвистика», Екатеринбург, вып. 2 (40).

Источники

- Пресс-конференция В. В. Путина 20 декабря 2012 г. Полный текст.
URL: <http://www.regnum.ru/news/polit/1606928.html#ixzz2IDY9lpzQ>.
- Аксенов С.* Итоги года. Наступает год реванша Путина // Ежедневный журнал. 2013. 5 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12517>.
- Берг М.* Итоги года. Скрепка, или Итоги года // Ежедневный журнал. 2013. 6 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12525>.
- Берштейн А.* Итоги года. Главный дефицит — дефицит людей // Ежедневный журнал. 2013. 7 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=author&id=254>.
- Блант М.* Итоги года. Год отложенного Апокалипсиса // Ежедневный журнал. 2013. 4 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12523>.
- Болтянская Н.* Итоги года. Как я провел прошлым годом // Ежедневный журнал. 2013. 4 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12536>.
- Гольц А.* Итоги года. Фаталисты в Кремле // Ежедневный журнал. 2013. 2 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12514>.
- Караганов С.* Итоги года. Кондово, но успешно // Ежедневный журнал. 2013. 1 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12526>.
- Латынина Ю.* Итоги года. Новое большинство // Ежедневный журнал. 2013. 3 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12540>.
- Лукьянов Ф.* Итоги года. Изменения как константа // Ежедневный журнал. 2013. 1 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12533>.
- Макаркин А.* Итоги года. Многослойная Россия // Ежедневный журнал. 2013. 6 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12516>.
- Орехъ А.* Итоги года. Фанаты, честные выборы и мечты Газпрома // Ежедневный журнал. 2013. 5 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12537>.
- Орешкин Д.* Итоги года. Путин как периферия // Ежедневный журнал. 2013. 8 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12556>.
- Подрабинек А.* Итоги года. Год Свистка // Ежедневный журнал. 2013. 10 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12551>.
- Рыклин А.* Итоги года. Несмотря ни на что! // Ежедневный журнал. 2013. 1 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12548>.
- Сатаров Г.* Итоги года. 2012-й предреволюционный // Ежедневный журнал. 2013. 3 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12511>.
- Сванидзе Н.* Итоги года. Внутренняя угроза // Ежедневный журнал. 2013. 9 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12535>.
- Солдатов А., Бороган И.* Итоги года. Спецслужбы: итоги 2012 года // Ежедневный журнал. 2013. 2 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=12524>.
- Шендерович В.* Итоги года. Вопросы нормы // Ежедневный журнал. 2013. 7 янв. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=8966>.

Russia in 2012 through the prism of conceptual metaphor

The author analyzes the regular types of conceptual metaphors used to characterize the results of social-economic and political development of Russia in 2012 at the press-conference by Vladimir Putin and by the representatives of the opposition in Internet publications.

Keywords: *political discourse, conceptual metaphor, language picture of the world*

Русская речь в СМИ и как категория стиля

ВЛАДИМИР И. КОНЬКОВ
(Санкт-Петербург)

Tout dans le detail

Мысль о том, что стилистика, которая в своей основе выстраивается как функциональная, является одним из магистральных направлений развития этой науки, была высказана еще в середине прошлого века Ю. С. Сорокиным. Суть такого подхода дана автором в четкой и лаконичной формулировке:

Что касается стилистики функциональной, то она изучает конкретные принципы отбора, выбора и объединения слов в контексте речи в связи с общим смыслом и назначением высказывания. Ее задача – анализ многообразия стилистических применений элементов языка в конкретных речевых условиях (Сорокин 1954: 82).

Можно заметить, что автор ничего не говорит о том, что функциональная стилистика должна строиться как наука о функциональных стилях в ее современном виде. Автор ставит проблему в существенно более широком плане.

Суждение Ю. С. Сорокина наталкивает на мысль, что разного типа стилистик и подходов к пониманию такого сложного явления, как стиль, должно быть много. В пользу этого говорит тот факт, что успехи традиционной функциональной стилистики связаны прежде всего с изучением научного стиля. И если эти работы мысленно на какое-то время не принять во внимание, то успехи функциональной стилистики будут не

столь впечатляющими. Достижения традиционной функциональной стилистики в сфере художественной речи, речевой практики СМИ весьма скромные.

Идея функциональности, взятая сама по себе, предполагает, что исследователи отталкиваются от реалий речевой практики во всем ее разнообразии, а не от теоретических положений, пусть даже весьма авторитетных. Между тем при знакомстве с новыми работами по стилистике невольно обращаешь внимание на то, что встречается большое количество работ, исключительно теоретических по своему содержанию без анализа реального речевого материала.

За этим, казалось бы, чисто внешним признаком скрывается серьезная проблема: начинает складываться впечатление, что стилистика поменяла объект исследования. Авторы переходят к изучению самой стилистики как науки, создавая отвлеченные и весьма умозрительные теории стилистики и отодвигая при этом на задний план собственно изучение речи. Для сравнения заметим, что, например, в работе В. Г. Костомарова *Русский язык на газетной полосе* (Костомаров 1971), одной из наиболее интересных работ, посвященных изучению речевой практики СМИ, проблема теории стиля вообще остается в стороне. Автором предложен принцип описания речевого материала на основе концепции речевого поведения, соответствующей этой разновидности русской речи. Автор идет от реальной речевой практики к созданию необходимой для ее осмысления теоретической концепции.

Попробуем, следуя обозначенному уже тогда принципу, посмотреть на сегодняшнюю речевую практику СМИ, акцентируя внимание на разнообразии сложившихся здесь разновидностей русской речи. Для этого вначале попытаемся ответить на вопрос: где и в каком аспекте целесообразно использовать термин *публицистический стиль* для описания речевой практики СМИ?

В последние годы круг проблем, которые осмысливаются как стилистические или имеющие прямое отношение к стилистике, столь расширился, что использование термина *стиль* стало вызывать некоторые трудности. Читая слова *стилистика*, *стилистический*, мы не всегда можем сразу определить, о чем идет речь. Положение стало усугубляться, когда к слову *стилистика* стали добавляться те или иные прилагательные, далеко не всегда свидетельствующие о появлении стилистики нового типа.

Попытаемся внести небольшую долю упорядоченности в употребление термина *стиль* применительно к речевой практике СМИ, надеясь лишь на понимание нашей точки зрения и нисколько не претендуя на то, чтобы считать ее единственно верной или предпочтительной.

Одним из источников формирования содержания категории *стиль* является эстетика. Категория стиля в этой науке имеет статус одной из базовых категорий. Эстетика дает нам ясное представление, что понятие стиля выходит за пределы филологической науки. В широком плане стиль имеет культурологический смысл, через стиль выявляется качество культуры. Та же эстетика говорит нам, что стиль является воплощением соответствующего конструктивного принципа и выявляет функциональные особенности предмета или явления (Борев 1997: 413–415). Эстетика четко обозначила, что существование стиля обусловлено наличием концепции этого стиля (или, иначе, конструктивного принципа) и, соответственно, связано с идеей функциональности, которая и позволяет выявить качественную специфику объекта.

Попытаемся спроецировать данный подход к стилю в сферу исследования русской речи в СМИ, обращая внимание на её качественное разнообразие в аспекте функциональности. Исследователи отмечают принципиальную разнородность имеющегося здесь речевого материала, противопоставляя два полюса этого многообразия. Использование номинации *газетно-публицистический*, пишет Г. Я. Солганик, «характеризует наличие в публицистическом стиле двух подстилей – газетно-информационного и собственно публицистического» (Солганик 2003: 312). Если говорить о собственно публицистическом подстиле, имея в виду обозначенные выше общие принципы формирования содержания категории *стиля*, то, как нам кажется, одна из наиболее удачных характеристик публицистического стиля была дана Т. И. Поповой. Автор усматривает следующие отличительные особенности публицистических текстов:

все они носят воздействующий характер, связанный с созданием у читателей (зрителей) определенного отношения к передаваемой информации; пишутся в соответствии с определенной идеологической системой и опираются на систему определенных идеологических ценностей; отличаются тенденциозностью, т.е. журналист сознательно ставит свой текст на службу той или иной идее; обладают ярко выраженным субъективным началом; воспринимаются читателями (зрителями) как определенный эталон речи, поэтому создаются журналистами с установкой на демонстрацию речевого мастерства (Попова 2006: 128–129).

При чтении газет и журналов легко заметить, что под данное определение попадает лишь незначительное количество текстов, созданных средствами массовой информации. Сюда, безусловно, следует отнести, комментарий в его традиционном виде, современную кolumнистику, а также очерковые тексты. Вот образец публицистической речи в узком ее понимании, соответствующем приведенному толкованию:

У российского актера Жерара Депардье в центре Парижа украли скутер. Это не может не взволновать любого россиянина. Ему нечего было просто даже соваться в Париж. Еще легко отделался.

Сидел бы спокойно в своем Саранске, ничего бы не произошло. Так нет, всем в Париж надо. В Париж со своим скутером – все равно что в Тулу со своим самоваром. Вот и он выбрался. А там его уже ждали.

В Грозном и вовсе тишина. Преступность сведена на нет общими усилиями. В Грозном Жерар Депардье мог бы безо всякой опаски кататься на скутере хоть круглые сутки. Тем более что Рамзан Кадыров теперь просто обязан подарить ему скутер. Именно после того, как у Жерара Депардье украли его в Париже. Этот жест доброй воли будет выглядеть очень логичным и достойным.

К тому же на скутере с чеченскими номерами можно и по Парижу кататься. Скутеры с чеченскими номерами, как известно, не воруют (А. Колесников, «Коммерсантъ FM» 27.03.2013).

Одновременно с этим мы можем легко указать на множество текстов, соответствующих номинации газетно-информационный подстиль. Возьмём в качестве примера текст из информационного агентства или делового издания, содержащий официальную информацию:

Владимир Токарев назначен главой Госстроя, при этом он сохранил должность заместителя главы Минергиона, сообщает Минрегион.

Федеральное агентство по строительству и ЖКХ (Госстрой) воссоздано в мае 2012 г. в рамках реструктуризации правительства после вступления в должность президента Владимира Путина. Агентство находится в подчинении Минрегиона. Первым его руководителем стал в июле Владимир Коган, однако в декабре он ушел в отставку, позднее его примеру последовали и его заместители (РИА «Новости» 08.04.2013).

Установка на невыраженность личностного начала, доминирование семантики факта приводят к тому, что лексико-грамматический строй данного фрагмента существенно отличается от лексико-грамматического строя первого фрагмента.

Разнообразие речи в СМИ не исчерпывается приведенными типами, а также их вариантами. Можно указать на такие речевые разновидности,

которые в принципе не являются ни собственно публицистическими, ни газетно-информационными. Приведем фрагмент текста, взятый из бульварного издания:

А на самой вечеринке, прошедшей, как всегда у МУЗ-ТВ, исключительно в дружественной обстановке, знаменитости, готовые принять участие в конкурсе, отдыхали, жевали и выпивали чуть ли ни в обнимку с прессой. Что случается в последнее время крайне редко. А к звездным приколам можно отнести появление в ресторане Максима Галкина без супруги Аллы Пугачевой. Говорят, она плохо стала переносить шумные сборища. Зато собирающаяся выйти замуж Кэти Топурия, не скрывая глубокое декольте, с неподдельным откровением посидела на коленках у звездной красавицы Евы Польны. А обладатель семи тарелок МУЗ-ТВ Дима Билан спел песню прямо на столе, за которым сидела его продюсер Яна Рудковская. Но той было ни до чего – настолько увлекла ее sms-переписка с супругом Евгением Плющенко. На этом игриво-сладострастным фоне брючные костюмы певицы Ньюши и Славы смотрелись верхом скромности. Но, несмотря на это, красавцы-мужчины роились вокруг них целый вечер («Экспресс газета» 27.03. 2013).

Весь речевой строй текста говорит нам о сильном влиянии разговорной концепции речевого поведения: интерес к бытовым подробностям; ориентация на здравый смысл; разговорные интонации, оценки и определения, возможные лишь при неофициальном типе речевого поведения, и т.д.

Изобразительная речь некоторых очерковых текстов также не укладывается полностью в рамки собственно публицистической речи:

Лето прошло, но какая радость в сентябре видеть остатки его! Дни прохладны. Но тихо. И видишь вдруг в лесу на поляне солнечный мир: шмелей, после холодной ночи оживающих на цветах, и стрекоз, как на печке, греющихся на тёплых железных перилах мостка. Лето словно бы пряталось где-то в кустах и вдруг явилось проститься. Тихо попискивают синицы, сойка, услышав шаги человека, роняет с испугу несённый в кладовку жёлудь. А отважный, неунывающий поползень вниз головой бегаёт по стволу ясеня – прячет на зиму в щели коры козявок и лесные орехи (В. Песков, *Остатки лета*, «Комсомольская правда» 27.09.2007).

Специфика данного фрагмента (очерк из цикла «Окно в природу») состоит в том, что перед нами изобразительная речь, претендующая на статус образной речи. Изображение в этом случае формируется как воплощение идеи, концепции, превращаясь по мере развертывания текста в полноценный образ. Отсюда описательная речевая форма, лексика с предметным значением как основное изобразительное средство. Поскольку изобразительная речь широко распространена и в художественной ли-

тературе, то далеко не всегда по одному фрагменту можно определить, перед нами очерк или художественная проза.

Существенным образом на лексико-грамматический облик текста влияет характер содержания. «Тематический диапазон публицистического стиля, – подчеркивает Г. Я Солганик, практически не ограничен [...]» (Солганик 2003: 312). Так, текст, написанный на научную тему, но предназначенный для СМИ, содержит в большом количестве элементы, свойственные научной речи, изложение содержания при этом подвергается влиянию политико-идеологических установок:

Эндосомное КПП TLR7 находится внутри эндосомы – пузырька, плавающего в содержимом клетки. Впрочем, эндосома похожа на пузырек только под микроскопом. А на деле эндосома – курьер, который привозит в клетку гостей и посылки извне. При помощи целой артели таких «курьеров» клетка получает пищу и избавляется от мусора. Но и ретровирусы прибывают в клетку «с курьером» – в эндосоме. Находясь в эндосоме, они обнажают свой генетический материал, перекодируются (РНК в ДНК) и готовятся к встрече с геномом клетки-хозяина. Находясь внутри эндосомы, TLR7 распознает разные виды РНК. В нормальной ситуации в эндосоме РНК не бывает (молекулы РНК встречаются только в цитозоле и ядре). Поэтому TLR7, встретив хоть какую-нибудь РНК, начинают бить тревогу – запускается каскад химических реакций («Детали мира» 2011, № 1).

Мы узнаем характерное для научной речи использование терминологии, особое использование видо-временной системы глагола, черты именного строя речи т.д.

Перечень разновидностей русской речи, сложившихся в сфере СМИ, можно без труда продолжить, и список все равно будет носить открытый характер.

Разумеется, во всех приведенных примерах мы можем найти черты, характерные именно для текстов СМИ, обусловленные воздействующей функцией, которой подчинена информирующая, характером аудитории и т.п. Однако намного существеннее оказываются особенности, отличающие один текст от другого. Резонно ли объединять все эти разновидности русской речи, которые сложились в речевой практике СМИ, под одной номинацией – *публицистический стиль*? Или же, отказавшись от использования термина *публицистический стиль* в его широком понимании как одного из пяти функциональных стилей русского языка, выделять, описывать и классифицировать многочисленные разновидности газетно-журнальной, телевизионной и радиоречи?

Нам представляется, что можно идти как по первому, так и по второму пути. Главное, чтобы за этим не потерялась суть дела, которая видится нам следующим образом. СМИ в своей деятельности освоили речевой опыт, накопленный в самых различных сферах речевой практики общества. Здесь используется и техника изобразительной, образной речи, здесь используются речевые ресурсы научной деятельности, используются ресурсы деловой прозы во множестве ее разновидностей из сферы официального общения. И весь этот разнообразный речевой опыт был освоен СМИ творчески, в соответствии со своими специфическими коммуникативными целями. Поэтому мы можем с уверенностью лишь констатировать факт существования открытого множества разновидностей русской речи, сформировавшихся в сфере речевой практики СМИ.

Можно ли называть такие разновидности стилям? Можно, если удастся договориться о том, что мы в этом случае будем понимать под стилем. Очевидно, что понимание всех разновидностей речи прежде всего как разновидностей функционального публицистического стиля малопродуктивно. Такая оценка выглядит особенно правомерной, если мы погружаемся в методику преподавания стилистики на факультетах журналистики. Будущего журналиста невозможно обучать публицистическому стилю вообще, поскольку публицистический стиль – это абстракция. В практике работы журналисту непосредственно даны лишь разновидности русской речи, которые сложились в речевой практике СМИ и которыми он должен владеть.

Перечислим некоторые из основных параметров, по которым различаются эти виды речи. Речь, рассчитанная на массовую аудиторию, и речь, рассчитанная на аудиторию, дифференцированную по тому или иному параметру (возраст, интересы, профессия и т.п.). Речь с выраженным личностным началом – и речь с минимально выраженным авторским «я». Речь с ярко выраженным авторским «я» с демонстрацией индивидуального речевого мастерства. Изобразительная (в том числе образная) речь. Речь, построенная на основе разговорной концепции речевого поведения, – и книжная речь. Авторская речь – различные виды чужой речи. Речь, построенная с точки зрения автора, – и речь, построенная с точки зрения персонажа. Печатная речь – и речь, предназначенная для устного воспроизведения.

В каждом конкретном случае могут актуализироваться один или, чаще всего, несколько параметров. Так, если создается текст хроникальной информации в официальном издании, то автор должен владеть навыками формирования речи, рассчитанной на массовую аудиторию с минимально выраженным авторским «я». При создании очерковых материалов автор должен владеть навыками формирования образной речи с ярко выраженным авторским «я», с демонстрацией индивидуального речевого мастерства и ориентацией на массовую аудиторию.

Выбор конкретной совокупности речевых параметров, которые должен соблюдать автор, каждый раз определяется целым рядом факторов: тема, характер аудитории, тип издания, идеологические установки, жанр, речевые традиции, индивидуальные авторские предпочтения и т.д.

В связи с этим нам представляется целесообразным ввести понятие *стиля как речевой технологии*. Категория *стиля* должна быть осмыслена прежде всего с точки зрения автора, его коммуникативных потребностей. Речь получает статус *стиля* только в том случае, если является результатом осознанной, контролируемой автором речевой деятельности, в которой воплощена целостная концепция речевого поведения, или, иначе, *стилевая концепция*. Эта *стилевая концепция* сочетает в себе целый ряд речевых параметров, набор которых определяется потребностями конкретной коммуникативной ситуации и определяет качества речи.

На практике такая *стилевая концепция* может существовать в виде редакционного документа, где прописаны все особенности речевой разработки содержания. *Стилевая концепция* может быть представлена в виде совокупности требований редакции, предъявляемых авторам текстов в устном или письменном виде. Эта концепция может быть представлена также тем, что называется традициями издания, носителями которых являются его сотрудники, и т. д.

При обозначенном технологическом подходе к понятию *стиль* использование слова *стиль* исключительно для обозначения того, что называют функциональным стилем, выглядит уже по меньшей мере спорным, нецелесообразным. Речевой материал, покрываемый данным понятием, является чересчур разнородным, а выявление общих признаков возможно и целесообразно лишь при пассивном изучении достаточно большого по объему речевого материала. Роль концепции *стиля* выполняет в данном случае форма общественного сознания, которая в чисто практическом

плане обладает очень небольшим потенциалом в плане обучения активным навыкам письменной речи. Не случайно некоторые исследователи предлагали в этом случае не использовать слово *стиль*, а использовать номинацию *функциональные разновидности речи* (Шмелев 1977).

Детальное описание разновидностей речи в СМИ сосредоточено исключительно на вербальном компоненте речи. Причем, хотя это специально не оговаривается, практически анализируется преимущественно речь, представленная в газетных, журнальных публикациях и их интернетовских аналогах. Между тем огромный объем речевого материала порождается электронными СМИ. Если мы проведем типологизацию речи на основе противопоставления электронных и печатных СМИ, то в этом случае перед нами будут такие три разновидности речи, как печатная, телевизионная и радиоречь. Назовем их коммуникативными разновидностями речи, имея в виду их соотношенность с тремя коммуникативными сферами – телевидением, радиовещанием и печатью.

Каждая из этих речевых разновидностей не может быть более или менее полно описана, если описанию будет подвергнут только ее вербальный компонент. Перед нами во всех трех случаях многоканальная речь, где существенную роль играет видеоряд. Тезис о визуализации информационного потока стал общим местом. Широкое распространение получает также номинация *поликодовая коммуникация*. При таком подходе к речевой практике СМИ возникает целый ряд проблем, которые полностью игнорируются, если мы ограничиваемся изучением только вербального ряда.

Хорошо известной, однако малоисследованной проблемой является изучение тех особенностей вербальной составляющей, которые обусловлены взаимодействием вербального ряда с невербальным. Так, например, текст, сопровождающий фотографию в журнале моды, во многом обусловлен в своем формировании именно наличием видеоряда – этой самой фотографии. В этом случае принципиально важно описывать семантику вербального и видеоряда в одной системе терминов.

Другая фундаментальная проблема – изучение существования и взаимодействия знаков разных семиотических систем в реальном пространстве и времени. Так, в печатной речи вербальный компонент располагается в двумерном пространстве плоскости, обязательно имеющей границы – страница журнала, газетная полоса в целом или ее выделенная часть,

рекламный модуль и т.п. Исследования показали, что любое движение речевого материала в печатной плоскости ведет к изменению смысловой структуры текста (Быкова 2011).

При анализе телевизионной и радиоречи важным фактором, определяющим в том числе и ее лексико-грамматические свойства, являются особенности ее существования в параметрах реального пространства-времени. Радиоречь, как правило, воспринимается в процессе какой-то трудовой или бытовой деятельности. Её восприятие носит преимущественно симпрактический характер. Соответственно, тексты являются краткими, их композиция, семантическая организация, лексико-грамматический строй должны обеспечить возможность её восприятия неподготовленному слушателю в некомфортных условиях.

В случае с телевизионной речью ситуация другая. Экран привязывает адресата к определенному месту, экран заставляет его в большей или меньшей степени сосредоточиться на восприятии телепередачи, а следовательно, и ее вербального ряда. Текст телепередачи в среднем намного длиннее текста, транслируемого по радио.

Повторяемые теле- и радиосюжеты, а также те, к восприятию которых слушатель или зритель подготовлен, воспринимаются совершенно иначе, чем те, которые выходят и воспринимаются спонтанно в потоке реального времени. Они могут существенно отличаться от первых по своим лексико-грамматическим параметрам.

Особенности существования функционирования в реальном пространстве-времени заставляют по-новому посмотреть и на свойства печатной речи. Традиционно считается, что печатная речь как разновидность письменной речи, по сравнению с речью устной, является обратимой, ее можно прочитать еще раз. Однако реально газета в большинстве случаев или читается с первого раза или не читается вообще. Газета не перечитывается. Так что печатная речь, рассматриваемая в реальном пространстве-времени, в коммуникативном отношении фактически является необратимой. И формироваться она должна соответствующим образом.

Вывод, который мы можем сделать, сводится к следующему. Необходимо стремиться к тому, чтобы дать максимально полное описание разновидностей русской речи в СМИ, отталкиваясь не от того или иного теоретического конструкта, а от самой речевой практики. Все-таки главная цель исследований русской речи в СМИ – реальные нужды работников

коммуникативных специальностей, а не удовлетворение прихотей теории стилистики.

Литература

- Борев Ю. Б., 1997, *Эстетика*, в 2-х т., т. 1, Смоленск.
- Быкова Е. В., 2011, *Речевая организация модульного текста*, Санкт-Петербург. «Детали мира», № 1.
- Костомаров В. Г., 1971, *Русский язык на газетной полосе: Некоторые особенности языка современной газетной публицистики*, Москва.
- Колесников А., 2013, «Коммерсантъ FM» 27.03.2013.
- Песков В., 2007, *Остатки лета*, «Комсомольская правда» 27.09.2007.
- Попова Т. И., 2006, *Жанровая дифференциация, отбор языковых средств в публицистике. Речевая агрессия и речевая манипуляция в СМИ. – Русский язык и культура речи: Учебник для технических вузов*, ред. В. И. Максимов, А. В. Голубева, Москва.
- Солганик Г. Я., 2003, *Публицистический стиль. – Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, ред. М. Н. Кожина, Москва.
- Сорокин Ю. С., 1954, *К вопросу об основных понятиях стилистики*, «Вопросы языкознания», № 2, с. 68–82.
- Шмелев Д. Н., 1977, *Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы)*, Москва.

Russian speech in media and style category

The article says that the variety of Russian speech in the media require more detailed, functionally differentiated description. Proposes a definition of style as a speech technology.

Keywords: *style, functional style, speech technology, functional speech varieties.*

Русский научный текст «под зонтиком» когнитивной стилистики¹

МАРИЯ П. КОТЮРОВА
(Пермь)

В статье применяются синергетический, дискурсный и собственно лингвистический подходы к русскому научному тексту, рассматриваются некоторые тенденции научно-познавательной деятельности, зафиксированные «пакетными» понятиями расширения и сужения научного знания, ускорения процесса познания, инфляции эмпирического научного знания. Представлено воздействие «конвейерного» и «мерцательного» мышления ученых на эти тенденции, а также возникновение погрешностей в речи и проникновение их в научный текст.

Весьма интересной представляется мысль о национальном стиле – стиле культуры, мышления и речи, высказанная в немецкой и славянской философии и лингвистике XIX в. Специальное, пристальное рассмотрение находим в статьях, опубликованных в журнале «Stylistyka» XXI в 2012, объединенных названием *Styl narodowy – National Style* (см. статьи Ст. Гайдды, Н. И. Клушиной, Г. Я. Солганика, Т. И. Суриковой, Бр. Тошовича и др., а также списки литературы к этим статьям в данном журнале). Широта понятия национального стиля предопределяет подходы к вопросам, которые неизбежно возникают при рассмотрении научных текстов в пределах («под зонтиком», в зеркале, в аспекте) русской когнитивной стилистики.

¹ Исследование выполнено при поддержке Гранта РГНФ, проект 11-34-00228a1.

Если подойти к научным текстам с синергетических позиций (*Синергетическая парадигма* 2004), то прежде всего важно подчеркнуть наличие как системности, так и хаотичности в использовании языковых единиц при порождении текстов, реализующих научный стиль. Понятно, что системность складывается в процессе длительной истории становления, формирования и развития научного функционального стиля. Сохранение и упрочение традиций – процессы, несомненно, обуславливающие современный научный стиль речи. Вместе с тем неизбежна и совершенно естественна эволюция стиля речи. Всестороннее научное обоснование взаимосвязи мышления и речи, наблюдения о воздействии персонального познавательного стиля на индивидуальный стиль изложения научного содержания (см. подробно Котюрова, Тихомирова, Соловьева 2011), а также исследования по межкультурной коммуникации подводят нас к следующему утверждению. С учетом взаимодействия таких экстралингвистических оснований, как мышление, речь и культура, о *национальном стиле* вполне можно говорить как понятии высокой абстракции, характеризующем определенный социум. Данное понятие представляет собой квинтэссенцию функционирования той или иной языковой системы – функционирования, взятого на разных уровнях обобщения и обусловленного культурно-речевыми конвенциями в определенных, в частности современных, коммуникативных условиях.

В связи с этим можно считать, что *современный* национальный стиль следует изучать в дискурсивном аспекте, поскольку прежде всего необходимо определить хотя бы некоторые признаки функционирования языка, а значит, тенденции к изменению в научно-коммуникативной сфере. К таким тенденциям отнесем взаимосвязанные процессы, зафиксированные «пакетными» (Ракитов 1982; Котюрова 2013) понятиями расширения и сужения научного знания, ускорения научно-познавательного процесса, инфляции эмпирического научного знания.

Нельзя не отметить, что осознание дифференциации национальных языков на функциональной основе, как известно, привело к становлению и развитию функциональной стилистики. Сопоставительные исследования (см., например, серию сборников Кафедры иностранных языков АН СССР, а также ряд диссертаций) ярко продемонстрировали различия научного стиля, функционирующего в пределах русского, английского, немецкого, испанского и др. языков, по существу свидетельствующие о национальном

стиле (характере) культуры, мышления и речи. Несомненно, многочисленными функционально-стилистическими исследованиями послужили основой и дали толчок формированию «под зонтиком» речеведения (используем метафору вслед за М. Н. Кожинной и Т. В. Шмелевой *przypis*) новых научных направлений, удачно названных когнитивной стилистикой (Базылев 2005), функциональной прагматикой (Баранов 2005), коммуникативной этностилистикой (Ларина 2007).

Основное для данной статьи понятие *функциональный стиль*, как отмечено Н. И. Клушиной, «в коммуникативной этностилистике полностью соотносится с традиционным пониманием стиля в функциональной стилистике» (Клушина 2012: 19–20). Понятие функционального стиля, абстрагированное от реальной коммуникативной ситуации, в условиях межкультурной коммуникации позволило выявить национальные особенности, представляющие собой

закрепленные традицией коллективные речевые привычки, проявляющиеся в выборе и предпочтительности употребления тех или иных *коммуникативных стратегий и средств коммуникации*, в результате чего и вырабатывается национальный стиль коммуникации, или коммуникативный этностиль (Ларина 2007: 3; курсив наш. – М.К.).

Несомненно, прав Г. Я. Солганик, утверждая, что многостильность представляет собой такую особенность современного состояния литературной речи, которая ослабляет представление о единстве литературного языка (Солганик 2012: 183). Отсюда с уверенностью можно считать, что именно функциональная многостильность стимулирует стремление исследователей изучать каждый функциональный стиль прежде всего «изнутри», а затем уже переходить к их сопоставлению.

В связи с этим, осознавая обобщенность утверждения о многостильности литературной речи, определим целью данной статьи рассмотрение только одного, а именно научного функционального стиля, в пределах русской когнитивной стилистики. Ограничим поле зрения следующими вопросами. Каковы особенности современного научного текста в содержательно-коммуникативном отношении? Какие экстралингвистические факторы воздействуют на появление отклонений (даже погрешностей) от эталонного стиля речи?

Русский научный стиль речи представлен текстами научных трудов, в той или иной степени обладающих свойствами эталонного научного

текста (см.: Котюрова 2010). Как писала А. Н. Васильева о произведении высшей эстетической ценности, оно

отличается исключительной глубиной проникновения в сущностные, очень сложные и скрытые основы человеческой жизни, человеческого характера, жизни и закономерностей человеческого общества. Обыкновенные произведения не имеют уходящей в бездонные глубины истории и жизни «корневой системы», они остаются лишь «картиной жизни» (Васильева 1983: 6).

По аналогии с художественными текстами высшей эстетической ценности представляется вполне допустимым дифференцировать научные тексты с учетом познавательного-коммуникативного значения. В таком случае естественно подчеркнуть, что рассмотрение проблем научного функционального стиля речи принципиально возможно лишь применительно к текстам произведений *высокой* научно-познавательной ценности, в то время как за пределами нашего внимания остаются те, которые сопровождаются строкой *Монография публикуется в авторской редакции*.

Однако на фоне именно «высокой научной литературы» тексты тезисов докладов, авторефератов диссертаций, статей в сборниках научных трудов – тексты, сохраняющие «присутствие речевой индивидуальности автора», представляют собой благодатный материал для изучения особенностей национального научного стиля речи.

Содержательно-коммуникативный аспект научного текста неизбежно предполагает необходимость акцентировать внимание на динамике содержания (научного знания) и динамической стереотипности речи (Котюрова 2011: 19–32). Всем ясно, что динамика поиска научного знания и его ядра – истины (Щирова 2012: 353–366) и механистична, и антропоцентрична: знание развивается неравномерно, либо надолго сохраняя равновесие, либо не замечая лагун, отставая, двигаясь зигзагообразно, либо вырываясь вперед, опережая потребности – гармония по существу недостижима в силу индивидуального характера субъекта познавательной деятельности. Субъект познавательной деятельности многолик, разнообразен, его мышление характеризуется различными свойствами. [Несколько забегая вперед, отметим, что именно с учетом и механистичности, и антропоцентричности познавательного-коммуникативного действия мы актуализируем, с одной стороны, «конвейерное», с другой – «мерцательное» (по аналогии с сердечной мерцательной аритмией) мышление ученого.]

Развитие научного знания сопровождается двумя неразрывно связанными тенденциями – расширением и сужением объема знания благодаря фундаментальному свойству познавательной деятельности – аналитико-синтезирующей способности ученых. Как участвует тот или иной научный текст в формировании тенденций к расширению и сужению научного знания на современном этапе его развития? Отвечая на этот вопрос, обратим особое внимание на общеизвестный дискурсивный фактор нашего времени – *ускорение*, несомненно, имеющее как бесспорно позитивное, так и негативное значение.

Действительно, ускорение, в значительной степени способствующее расширению знания, в интеллектуальной (научно-познавательной) сфере сказывается прежде всего на количестве знания. Стремление ученых добыть новое знание, зафиксировать в научных текстах разных жанров (прежде всего тезисов докладов и статей) и опубликовать его как можно быстрее – позитивное в своей сущности – вместе с тем неизбежно обуславливает и недочеты. Мы имеем в виду недочеты не собственно лингвистического, а стилистико-текстового характера, имеющие значение для формирования общего фонда знания и появляющиеся в текстах научного дискурса последнего времени. К таким недочетам можно отнести следующие:

1) фрагментарность, дробность информации, «мелкотемье» (в пределах/ с позиций общего гуманитарного знания) статей в сборниках научных трудов;

2) малый объем статей (3–5 стр.), объективно не позволяющий автору развернуть содержание, а читателю – дать оценку (принять или отвергнуть);

3) мало-, если не сказать неинформативные ссылки на номер в списке литературы (без указания фамилии). [Интересно, что в научных текстах XVIII в. нередко приводилось полное библиографическое описание важного исследования предшественника];

4) несоответствие оформления текста статьи требованиям (употребление аббревиатур в начале, а иногда и во всей статье – без расшифровки); например: «ФМПЗ – способ обработки знаний, привлекающий к себе внимание как универсальный, человеко- и компьютерно-ориентированный»;

5) употребление терминов без использования таких приемов их введения в текст, как дефиниция, определение, описание, синоним, информация об этимологии и др.;

б) использование ссылок на свои публикации [кстати, не только в русском научном стиле; см., например: «“культурный фильтр” финских научных текстов: “много ссылок” автора на самого себя» (Рябцева 1997: 56)], причем нередко без разъяснения того, для чего дается ссылка; кстати, учет индекса цитирования (сам по себе имеющий положительное значение как один из экономных приемов определения эффективности научно-исследовательской деятельности ученого) порождает совершенно избыточные ссылки; например: «Автоматическое извлечение мнений, занимающееся проблемами определения отношения автора текста к проблеме, продукту или явлению в данном тексте, часто входит в состав систем «семантического» информационного поиска (*Имярек, 2011*)» – неясно, к какой части содержания относится ссылка.

Как представляется, в целом (с учетом научно-познавательного дискурса) именно с ускорением ритма жизни, в том числе познавательно-коммуникативной деятельности, связаны и такие – качественно-содержательные – особенности современных научных текстов, как проявление недостаточной развитости «языкового чувства» и отсутствия не только качественного редактирования, но и саморедактирования, что является причиной разнообразных речевых погрешностей (Котюрова и Баженова 2008). Приведем примеры, не рассматривающиеся нами ранее, относительно коммуникативного разграничения указательных местоимений *этот* и *такой*: «Современная лингвистика все чаще обращается к задачам, лежащим на границе речевой коммуникации и внеязыковых явлений. Для решения *этих задач* привлекаются методы психологии, социологии, когнитивной науки и др.». В данном контексте речь идет не о конкретных задачах (= *этих*), а о типе задач (= *таких, как*), поэтому целесообразно заменить словосочетание *этих задач* другим – *таких задач*.

Недостаточно развитое чувство языка нередко «подводит» автора при составлении предложения. См., например, нецелесообразную инверсию: вводное слово со значением итога *таким образом* необоснованно «уходит» в середину предложения; кроме того, на границе вполне «правильных словосочетаний» возникает погрешность – стечение форм имен существительных в одном и том же падеже: «Результатом информационного поиска по определенному запросу, таким образом, может стать список всех отрицательных или положительных упоминаний *интересующего пользователя системы* продукта или явления». В результате изменения по-

рядка словосочетаний – а) вводного слова и б) причастного оборота предложение примет следующий вид: «Таким образом, результатом информационного поиска по определенному запросу о продукте или явлении, *интересующем пользователя системы*, может стать список всех отрицательных или положительных мнений».

Не чем иным, как дискурсивным фактором «ускорение подготовки (спешкой при подготовке) научных текстов к публикации», нельзя объяснить неправильное управление существительными при важнейших, методологически насыщенных словах типа *теория, концепция, анализ* и мн. др. Например: «В основу данной методики легла *теория о функционально-стилевой дифференциации языка*. Дальнейшим развитием *теории* функциональных стилей стала теория подъязыков [...]». Двойное управление свидетельствует либо о контаминации *теория* (чего?) – *вопрос* (о чем?), либо о речевой небрежности автора.

Очевидно, что расширение знания осуществляется при доминировании аналитической стороны познания, а сужение – соответственно – при доминировании синтетической стороны познавательной деятельности субъекта. Отсюда вытекают различные следствия.

Расширение знания посредством анализа явлений действительности с целью их интерпретации сопровождается применением понятия, уже разработанного предшественниками (результатом применения понятия является получение эмпирического знания), в то время как сужение знания, т.е. его синтез, – развитием, разворачиванием понятия, движением его по пути в «незнаемое» (результатом развития понятия является получение теоретического знания (см. об этом: Швырев 1978, 1984). Как представляется, для получения нового знания – знания именно эмпирического типа – достаточно мышления, которое можно назвать *конвейерным*.

Конвейерным мы называем поисковое мышление, которое имеет целью обоснование понятия, отнесение его к классу других, более общих, уже признанных научным социумом, т.е. мышление по образцу – «как все думают/считают». Конвейерное мышление, однако, не означает тождества с клишированностью, в нем преобладает элемент поиска, оно вариативно, стереотипно, однако в определенных пределах, ограниченных тем или иным уровнем абстракции. Важно, что оно ориентировано на «уже достигнутое», полученное предшественниками, хотя, осуществляя выбор

необходимого «вышележащего» понятия, автор осуществляет научно-познавательную деятельность на пути от известного знания к другому, т.е. знанию в другой «плоскости» абстракции. См., например, обоснование лексем, слов, словосочетаний типа *гендер, часть речи, судьба, счастье, поступок*, оппозиции *холод – тепло/жар, цвет* и мн. др. посредством терминов «понятие», «категория» или «концепт». Позитивная роль такого мышления соотносится с тем, что оно широко распространено и потому обеспечивает «массу» знания.

Рассматривая одну из важнейших познавательных ситуаций – дефиницию (родо-видовое определение), включающую обоснование как момент в контексте данной ситуации, на наш взгляд, можно констатировать проявление конвейерности мышления. Это свойство мы соотносим с «идиоматичностью мысли», клишированностью, придающей содержанию речи определенную установленность, заданность, а значит, статичность.

Конвейерность мышления внешне легко обнаруживается, если акцентировать внимание на таких особенностях речи, как: 1) *линейность речи*, обеспечивающая плавность, легкость восприятия текста; 2) *лексическая, семантическая и синтаксическая связанность языковых единиц*, способствующая закреплению формально-содержательных речевых единиц; 3) *автоматизм объективированной (как бы без субъекта) речи*; 4) *минимизация субъективированности* (например, цитирование – нередко без закавычивания – преимущественно как возможность воспользоваться готовой формулировкой мысли); 5) «склеивание» описания или рассуждения из готовых блоков мыслей предшественников (без кавычек, в соответствии с моделью, к которой автор в данный момент испытывает наибольшее доверие); 6) стремление «приподнять», актуализировать, усилить фундаментальные стилевые черты научной речи: отвлеченно-обобщенность, логичность, связность, диалогичность и др. – стремление, приводящее к злоупотреблению словами широкой семантики, неточному употреблению языковых единиц со значением логико-семантических отношений между высказываниями, а также чрезмерному использованию синтаксических конструкций, выражающих диалогичность речи, и др.

В речи конвейерность мышления проявляется при использовании единиц всех уровней языковой и формально-логической систем: лексем, синтагм, высказываний и т.д.; понятий, суждений, умозаключений, клас-

сификаций, типологий, концепций, теорий, законов. Что весьма важно (позитивно): благодаря конвейерности мышления индивидуумов, соотносимой с много-многократной повторяемостью тех или иных познавательных актов и ситуаций научное знание социализируется, приобретая характер общепринятого, дисциплинарного, фундаментального. Кроме того, научное знание расширяется за счет смены частных терминосистем, приводящей к некоторому уточнению знания. Однако «смелая» замена целой совокупности терминированных понятий другой совокупностью в большинстве случаев не может достичь цели в научной коммуникации. Почему? Вхождение любой крупницы знания в общий научный фонд, с одной стороны, осуществляется в зависимости от таких общих требований к окружению данного фрагмента знания, как риторическая рекламность, связь со смежными терминированными понятиями, аргументированность и др., а с другой – в соответствии с эпистемической оценкой излагаемого знания. По утверждению Н. К. Рябцевой,

каждый класс объектов имеет свои мотивы и критерии оценки. Например, выводное знание – гипотезы, подходы, методики и пр., оцениваются по их обоснованности, обобщения – теории, концепции и пр., – по их объяснительной силе, классификации – по основаниям, события – по вероятности, законы – по области действия, мысли и факты – по непротиворечивости и т.д. (Рябцева 1997: 57).

Вместе с тем нельзя не заметить, что «чисто» конвейерное мышление означало бы абсолютный застой, отсутствие движения вперед. Поскольку научно-познавательная деятельность по природе динамична, она, по определению, не может остановиться на статике, проявляясь вариативно, стереотипно. Продолжив рассмотрение примера, подчеркнем, что выше-названные категории и концепты подвергаются анализу применительно к терминосистемам когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, дингвоконцептологии, кроме того, установлено, что «достижения синергетической лингвистики позволяют говорить о синергетической природе концепта» (Зубкова 2011: 3). Однако конвейерность и даже стереотипность продвигают знание лишь «к познанному» – по пути эмпирического знания, а не «к непознанному» – по пути рождения теоретического знания.

В то же время вполне понятно, что не только стабилизирующую, но и задерживающую, а значит негативную, роль играет мышление этого типа, если оно доминирует в целостном процессе развития научного знания. Целенаправленный анализ научных текстов по разным областям

науки позволил заметить следующее. При рассмотрении научного знания «крупным планом» установлено применение различных приемов «топ-тания на месте» (из них наиболее ярко проявляется не только концептуальный и текстовый плагиат, но и неоправданные (!) речевые повторы (Данилевская 1992), а также нецелесообразное цитирование (Котурова 2001: 244–258; Комарова и Шагеева 2009 и др.). Конечно, отклонение мышления автора в сторону содержательной статичности предопределяет его конвейерность, что приводит к накоплению знания, не востребованного социумом, по-видимому, даже к *инфляции* знания (аналогично утверждению испанского философа Х. Ортеги-и-Гассета о девальвации искусства; см. Ортега-и-Гассет 1996), о чем говорят известные ученые в области естественных наук.

Продолжая рассмотрение креативного мышления ученого, обратимся к другому его свойству, можно сказать, противоположному конвейерности. На наш взгляд, креативному мышлению ученого, наряду с конвейерностью, присуще и такое свойство, которое мы называем *мерцательностью*. Мерцательность креативного мышления сопряжена с таким неординарным, эксклюзивным проявлением психологии мышления, как интуиция. Посредством интуиции при таких условиях, как, во-первых, тесная связь с общим фондом научного знания (в другой терминосистеме – дискурсом), во-вторых, открытость к инновациям, креативное мышление выполняет функцию эффективного инструмента, с помощью которого ученый получает действительно новое научное знание, не ограничиваемое рамками уже известного, полученного предшественниками.

Важно особо подчеркнуть, что креативное мышление, не исчерпываемое конвейерным, а с присущим ему компонентом мерцательности, в тесной связи с открытостью к эпистемическим инновациям, способствует рождению идеи, обладающей мощным резервом развития знания. В психологии мышления возникновение идеи получило объяснение посредством понятия интуиции, которая многократно сокращает путь рационально-логического познания. Действительно, креативное мышление осуществляется импульсивно, даже скачкообразно, т.е. не рационально-логически, а посредством интуиции. Действительно непредсказуемо, мерцательно, причем импульсивно-мерцательно (аналогично сердечной аритмии).

Разумеется, путь мерцательной познавательной деятельности далеко не прост. Чтобы автор мог зафиксировать его в тексте, ему необходимо

учитывать возможности восприятия текста адресатом и приспосабливать к нему текст хотя бы благодаря проверке аутовосприятием. В противном случае в тексте останутся такие смысловые погрешности, которые вполне могут «обеспечить» искажение содержания (Котюрова и Баженова 2008; Котюрова 2013).

Свойство «мерцательной пульсации» креативного научного мышления имеет значительную объяснительную силу. Несомненно, что возникшая идея, как сжатая пружина, требует свободного познавательного «раскручивания», иначе она не получит научного развития. Но ведь совершенно неизвестно, когда и где возникнет научная идея: по мнению науковедов, невозможно запланировать ее рождение. История науки располагает данными о том, что идеи нередко рождаются отнюдь не «по плану», а в цейтноте, т.е. совершенно непредсказуемо, причем такие «ситуации открытия» не повторяются в жизни ученого. Кстати, в немалой степени поэтому интенсификация планирования научно-познавательной деятельности, «загрузка» и даже перегрузка творческой личности экстенсивной деятельностью, которой свойственно применение, а не выдвижение идей, не стимулируют, а напротив, объективно сдерживают (и задерживают!) прорывное, т.е. качественное, движение научного знания. [Как представляется, именно вузовская наука, особенно гуманитарная, должна иметь больше прав на свободное творческое развитие.]

Представляется общеизвестным, что современное состояние гуманитарной науки свидетельствует об инфляции экстенсивного знания (в силу мелкотемья), нуждающегося в обобщении и синтезе. Знание же, имеющее частный фактографический характер, лишь аргументирует высказанные ранее утверждения, по существу «засоряет» научное пространство невостребованными сведениями, подменяя ими всегда необходимое действительно научное знание. Отсюда понятно, что картина сложной, многоплановой научно-познавательной деятельности социума имеет рельефный (пересеченный, а не равнинный) характер.

Мерцательность как позитивное свойство творческого мышления можно соотнести с «клиповостью» как «соединением несоединимого», характерной для современного стиля мышления не только в искусстве, но и в науке. Клиповость может быть оценена двояко – и положительно, и отрицательно. В связи с развитием электронных СМИ уплотняется, сокращается время фиксирования полученного автором научного знания.

И это положительно. Однако позитивная сторона уравнивается негативной: дискретно-клиповое, «точечное» мышление заменяет удобное для восприятия и понимания текста строго логическое, «пошаговое», фиксирующее каждую речевую единицу. Строго логическое мышление заменяется континуальным, «скользящим» по поверхности текста. Отсюда восприятие содержания становится не адекватным оригиналу, а индивидуально-смысловым. Значит, научное содержание передается адресату не полностью, теряясь в процессе коммуникации, что, несомненно, играет отрицательную роль в научной коммуникации.

Обобщая, считаем необходимым еще раз отметить, что изучение национального научного стиля требует прежде всего трансдисциплинарного, т.е. весьма широкого, подхода, включающего хотя и не все положения синергетического и дискурсного подходов, но весьма важные для выявления особенностей современных научных текстов. Синергетический подход обусловлен тем, что

за счет поступления в систему извне энергии, вещества или информации в ней возникают некоторые случайные отклонения (флуктуации), которые [...] могут усиливаться и приводить устойчивую структуру в нестабильное, неустойчивое состояние (Пищальникова, Герман 2008: 25),

в данном случае – приводить к изменению национального научного стиля. Действительно, рассматривая текст имманентно, т.е. без учета взаимодействия научно-коммуникативной деятельности со средой, в частности с другими видами деятельности, невозможно не только выявить случайные отклонения, но и объяснить их. Важно подчеркнуть, что отклонения – это не «прямое отражение» воздействия дискурсных факторов на речевую деятельность и отнюдь не единственное проявление этого воздействия на построение текста. Поэтому, естественно, необходимо применение узкого, собственно лингвистического рассмотрения текстовых явлений, граничащих с погрешностями и ошибками.

Литература

Базылев В. Н., 2005, *Когнитивная стилистика (к определению статуса дисциплины)*. – *Стереотипность и творчество в тексте*, ред. М. П. Котюрова, Пермь, с. 7–24.

- Баранов А. Г., 2005, *Прагматика – функциональная перспектива языка. – Стереотипность и творчество в тексте*, ред. М. П. Котюрова, Пермь, с. 25–35.
- Васильева А. Н., 1983, *Художественная речь. Курс лекций по стилистике для филологов*, Москва.
- Данилевская Н. В., 1992, *Вариативные повторы как средство развертывания научного текста*, Пермь.
- Зубкова Е. В., 2011, *Симметрия и асимметрия как механизмы самоорганизации концептуальной оппозиции (на примере концептуальной оппозиции холод – тепло/жар)*, Пермь.
- Ларина Т.В., 2007, *Этностилистика в ее коммуникативном аспекте*, “Изв. РАН. Сер. лит-ры и языка”, Москва.
- Клушина Н. И., 2012, *Русский национальный стиль и его реализация в текстах современных СМИ*, “Stylistyka”, XXI, Opole, с. 19–34.
- Комарова З. И., Шагеева А. А., 2009, *Когнитивные функции цитаты в естественнонаучном тексте*, Екатеринбург.
- Котюрова М. П., 2001, *Творческая индивидуальность и цитирование. – Стереотипность и творчество в тексте*, ред. М. П. Котюрова, Пермь, с. 244–258.
- Котюрова М. П., 2011, *Стереотипность научной речи*, “Стил”, вып. 10, Белград, с. 19–32.
- Котюрова М. П., 2013, *Речевые погрешности в научном тексте. Только ли результат небрежности?*, “Экология языка и коммуникативная практика”, Красноярск. (В печати).
- Котюрова М. П., Баженова Е. А., 2008, *Культура научной речи: текст и его редактирование*, Москва.
- Котюрова М. П., Тихомирова Л. С., Соловьева Н. В., 2011, *Идиостилистика научной речи. Наши представления о речевой индивидуальности ученого*, Пермь.
- Ортега-и-Гассет Х., 1996, *Человек и люди. Человек: образ и сущность. Гуманитарные аспекты. Толерантность и архитектоника эмоций*, Москва.
- Пищальникова В. А., Герман И. А., 2008, *Речевая деятельность как составляющая процесса самоорганизации человека. Ментальность. Коммуникация. – Перевод. Сборник статей памяти Ф.М. Березина (1931 – 2003) (РАН. ИНИОН)*, ред. и сост. М. Б. Раренко, Москва, с. 8–26.
- Ракитов А. И., 1982, *Историческое познание. Системно-гносеологический подход*, Москва.
- Рябцева Н. К., 1997, *Теория и практика перевода: когнитивный аспект. – Перевод и коммуникация*, ред. А. Д. Швейцер, Н. К. Рябцева, В. П. Василевич, Москва, ИЯз. РАН, с. 42–63.

Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания, 2004, Москва.

Солганик Г. Я., 2012, *Современная языковая ситуация. Тенденции развития русского литературного языка*, “Stylistyka”, XX, Opole, с. 177–198.

Сурикова Т. И., 2012, *Этическая рефлексия в формировании национального стиля*, “Stylistyka”, XX, Opole, с. 159–176.

Тошович Бр., 2012, *Национальный стиль как проявление национального языка сербов, хорватов, бошняков и черногорцев*, “Stylistyka”, XX, Opole, с. 61–82.

Швырев В. С., 1978, *Теоретическое и эмпирическое в научном познании*, Москва.

Швырев В. С., 1984, *Научное познание как деятельность*, Москва.

Щирова И. А., 2012, *К проблеме истины в науке и в искусстве*, “Стил”, вып. 11, Белград, с. 353–165.

Gajda S., 2012, *Styl narodowy jako kategoria stylistyczna*, “Stylistyka”, XX, Opole, с. 5–18.

The Russian scientific texts in the aspect of the cognitive stylistics

The article is focused on synergetic, discursive and linguistic approaches to the Russian scientific texts. Expansion and contraction of scientific knowledge, acceleration of the process of cognition, inflation of empirical knowledge are regarded as trends of the scientific-cognitive activity. The author claims that “conveyer” and “flickering” cognition of scientists influences these trends and causes different faults of speech.

Keywords: *Russian scientific text; acceleration of the process of cognition; expansion and contraction of scientific knowledge; inflation of empirical knowledge; “conveyer” and “flickering” cognition thinking; speech errors.*

Существует ли риторика научного дискурса?

ЭЛЕОНОРА Р. ЛАССАН
(Вильнюс)

Вопрос о том, можно ли говорить о риторике научного дискурса, если понимать его как вопрос о том, может ли субъект научного дискурса пользоваться риторическими средствами, предполагает обычно отрицательный ответ. Существует общепринятый тезис: научное положение нуждается в доказательстве (логической аргументации) и исключает средства, которые используются в ораторской речи, ориентированной на убеждение и внушение. Риторическая аргументация понимается обычно как связанная с целевой направленностью на возбуждение эмоций:

Риторическое моделирование аргументации – это воспроизведение процесса аргументации посредством языковых средств, ориентированных на адресата и придающих аргументации выразительность (Брюшинкин 2006: 13).

По определению, научная аргументация не может быть аргументацией *ad hominem* – только *ad rem*. Высказываемые положения в научных текстах, прежде всего в диссертациях, строятся таким образом, что они должны создавать впечатление некоей объективной истины, никак не связанной с личностью говорящего. Очевидно, даже термин «говорящий» не применим к субъектам, стоящим за текстами диссертаций, поскольку момент говорения предполагает наличие индивида, существующего «здесь» и «сейчас», имеющего «личину» конкретного человека. Научный текст не должен возбуждать представлений о субъективности познающего сознания. Позволю себе привести, как мне кажется, показательный пример:

будучи членом редколлегии одного из солидных российских журналов, я в качестве рецензента предложила автору рецензируемой статьи внести в нее некоторые правки; в числе сделанных предложений было и такое: заменить во фразе *мы защитили диссертацию по теме* на конструкцию *автором статьи была защищена диссертация* [...]. Правки были приняты, кроме одной: в публикации сохранилась конструкция *мы защитили диссертацию*.

Обязательная обезличенность жанра диссертаций, стремление элиминировать из текста практически все его эгоцентрические элементы [даже невинные вопросно-ответные единства, призванные продемонстрировать процесс размышления (напр., – *можно ли при такой словарной дефиниции осуществить правильную референцию слова? – Очевидно, нет*) представляются не соответствующими требованиям жанра] составляют стилистическую особенность этого дискурса. Сорок лет назад И. Р. Гальперин обозначил стилистику как науку, изучающую

не только эффект речевого произведения, но и те приемы, которыми этот эффект достигается [...] Таким образом, задачей стилистики в какой-то мере является изучение лингвистическими методами всего процесса коммуникации, состоящего, как известно, в порождении, передаче и восприятии сообщения. В терминах теории информации эту задачу можно было бы сформулировать следующим образом: получить такой код, который, будучи расшифрован, сообщил бы некоторую дополнительную (суперлинейную) информацию. Такая информация имеет целью вызвать желаемую реакцию получателя сообщения (Гальперин 1973: 15).

Как видим, здесь стилистика смыкается с риторикой, поскольку речь идет о получении должного эффекта, заключающегося в нужной реакции адресата. Применительно к научной прозе, цель которой Гальперин видел в доказательстве и убеждении, этот эффект, очевидно, должен заключаться в принятии научным сообществом излагаемых научных положений. [Кстати, И. Р. Гальперин, характеризуя научную прозу, нигде не говорит о необходимости ее обезличенности:

в определении характерных черт стиля научной прозы прежде всего указывается на терминологический аспект лексики и на строгую синтаксическую организацию высказывания, в которой преобладает гипотаксис над паратаксисом, а так называемая развернутость изложения выделяется как наиболее характерная черта этого стиля (Гальперин 1973: 15).

Заметим, в эпоху написания цитируемой статьи употреблялся термин «научная проза» – *дискурс* тогда еще не вошел в научный обиход в качестве популярнейшего термина эпохи. Введение этого термина требует не только осмысления тех возможностей, которые предоставляет появление нового научного понятия для науки в целом, но и того, какие импликации влечет появление термина *дискурс* в научном поле, в частности, филологическом. Мы не будем останавливаться на огромном числе определений *дискурса* – видимо, этот термин относится к числу тех формул, о которых Артур Лавджой сказал, что они каким-то образом соответствуют духу времени, способствуя формированию убеждений, вкусов и предпочтений этого времени; вместе с тем заложенные в них импликации позволяют исследователям использовать эти выражения, в соответствии со своими потребностями модифицируя их смысл (Лавджой 2001)

Как правило, говоря о дискурсе, мы говорим о совокупности текстов, а не об отдельном тексте. В этом, видимо, кроется отличие от трактовки дискурса одним из основоположников его теории – ван Дейком, понимающим дискурс в широком смысле как сложное коммуникативное событие между говорящим и слушающим, включающее наряду с текстом условия его производства и восприятия (Дейк 1998).

Правда, ван Дейк указывал и на синонимию этого термина термину *жанр*: «новостной дискурс», «научный дискурс» и т.д. (Дейк 1998). Именно такое определение дискурса (как жанра) соответствует современному употреблению термина *научный дискурс* – тексты объединяются в дискурс по предмету обсуждения (научная проблема), по стилю, по композиции (см., например, требования, предъявляемые к введению диссертаций: указание в определенной последовательности темы, объекта, предмета исследования¹, научной новизны, практической ценности и т.д). [Именно об этих характеристиках жанра писал Бахтин в знаменитой работе *Проблема речевых жанров* (Бахтин 1996: 159).] При этом формальные требования, предъявляемые к жанру («законы жанра»), автоматически переносятся на требования к научному дискурсу – личность пишущего как фактор процесса производства *научного дискурса* не явля-

¹ В ряде случаев приходится испытывать трудность при различении содержания этих пунктов: что, например, является предметом исследования в диссертации, тема которой *Агентивные существительные в словарях советской и постсоветской эпохи*?

ется составляющей этого понятия, поскольку она не должна являть свою субъективность.

Понимание дискурса как жанра вряд ли привносит нечто новое в горизонты исследовательского поля, а вот первое определение открывает новые перспективы для того, чтобы лингвистика, в частности, стала собственно гуманитарной наукой, то есть наукой о человеке, – правда, и здесь многое зависит от того, какие импликации этого термина взяты филологической наукой для конструирования и описания своего объекта.

В блестящей статье Г. Хазагерова *Обесмысливание научного дискурса как объективный процесс* (Хазагеров 2010) показано, что соблюдение формальных требований к научному тексту доминирует сегодня над обсуждением собственно научной проблемы и что эта формализация приводит к унификации текстов, к тому, что фразы из них (речь идет о диссертациях) практически повторяют друг друга. Дополним список примеров Г. Хазагерова цитатами, взятыми из авторефератов диссертаций разных научных направлений:

научная новизна работы состоит в комплексном характере исследования проблем неменяемости и её отграничения от [...] (http://pravouch.com/pravo-kriminologiya-ugolovnoe/nauchnaya-novizna-issledovaniya4554.htm);

впервые в комплексном лечении язвенной болезни желудка (http://www.gastroscan.ru/dissert/girfanov.pdf);

научная новизна исследования определяется как совокупностью изучаемых путем системного, комплексного анализа теоретических проблем [...] (www.law.edu.ru/script/cntsource.asp?cntID=100010632);

научная новизна, практическая значимость исследования: заключается в комплексном историческом анализе истории становления современного аграрного общества Казахстана (http://www.agehistory.ru/ages-430-3.html).

Как видим, независимо от ветви научного знания авторы прибегают к практически тождественным формулировкам. Попытаемся проанализировать подобные тексты с позиций первого определения дискурса, данного ван Дейком, – как коммуникативного события между говорящим и слушающим, анализ которого включает и анализ производства текста. На наш взгляд, импликации из этого определения позволяют включить в анализ **сознание** говорящего и слушающего, порождающих и воспринимающих текст (Лассан 1995). Именно здесь пролегает различие между

анализом текста и анализом дискурса: анализ текста предполагает автономное от других текстов исследование его устроенности (интертекстуальный анализ уже выводит исследование за рамки собственно текстового анализа), а анализ дискурса предполагает анализ **знаний (сознания)** говорящего и слушающего, наличие которых обуславливает именно такое порождение текста и его восприятие (ср. Кобозева 1990: 78).

Мы не обсуждаем здесь вопрос о том, что есть сознание [(Мамардашвили: «С самого начала [...] мы должны договориться, что сознание есть нечто такое, о чем мы как люди знаем все, а как ученые не знаем ничего») (Мамардашвили 1996: 215)], а принимаем представление о сознании как об особом когнитивном чувстве, включающем наряду со знаниями и эмоциональную составляющую психики (Суровягин 1988: 131–132). Порождающее текст сознание не может быть проанализировано на материале одного текста – его устойчивые характеристики определяются как собственно когнитивными структурами говорящего, так и их обусловленностью экстралингвистическими факторами; эту «устойчивость», то есть регулярную воспроизводимость, можно вывести только при анализе значительного массива текстов. На основе одного текста можно сделать прогноз относительно структур порождающего сознания (например, метафорика текста может отправлять к концептуальным метафорам сознания в целом), но этот прогноз должен быть подтвержден материалом других текстов того же автора, или той же эпохи, или того же политического направления. Мы назвали факторы, обуславливающие возможную близость сознаний – дух эпохи, политические, общественные и т.п. установки субъектов текстов. Так, для сознания, стоящего за советским политическим дискурсом, была характерна метафора *Мир – фронт борьбы между капитализмом и коммунизмом*, которая надстраивалась над оппозицией сознания *капитализм-коммунизм*, а в текстах акад. Сахарова реализовалась метафора *человечество – единая семья*, которая нейтрализовала эту оппозицию (Лассан 1995).

Если исходить из положения о том, что термин *дискурс* предполагает анализ сознания, стоящего за массивом текстов, то что мы можем сказать о сознании, отраженном в современном научном (в частности, гуманитарном) дискурсе? В силу отсутствия метафор, позволяющих говорить об устроенности сознания, живого говорения о предмете речи, мы можем сказать только то, что оно само говорит о себе: встроенность в антропо-

центрическую парадигму, стремление к комплексным исследованиям как научной ценности, но это будет «самопрезентация, демонстрация себя вместо реферирования к внешним объектам» (Хазагеров 2010). Мы можем констатировать, что это сознание знает, говоря словами Г. Хазагерова, ритуальные компоненты текста и боится от них отступить. Г. Хазагеров упоминает о научном казусе – статье, созданной американской компьютерной программой, получившей положительный отзыв рецензента и напечатанной в одном из вакковских журналов. Приведем выдержки из отзыва рецензента и предлагаемые им правки:

Актуальность работы: высокая
Выбор объекта исследования: правильный
Определение задач и целей работы: логичное
Новизна научного материала: отличная
Структурированность работы: хорошая
Методическая ценность: отличная
Стиль изложения: неудовлетворительный
Практическая эффективность: отличная
Источниковедческая база работы: отличная

Далее следуют правки рецензента (шрифтом другого цвета выделены замечания):

«Метафорически, наш подход превращает кувалду связей базы знаний в скальпель».
Стиль изложения может быть хорош для газетной статьи, не для научной!

*План статьи состоит в следующем Стиль! Сначала **мы** обосновываем потребность в волоконно-оптических кабелях. **Мы** помещаем нашу работу в контекст предыдущих исследований в этой области. Чтобы обойти упомянутые выше возражения, **мы** приводим пример (http://www.scientific.ru/trv/2008/013/korchevatel_review.html)*

Автором статьи затемнены характерные для современного научного дискурса формы *МЫ*, столь точно «прочувствованные» компьютерной программой. Думается, программа, генерирующая бессмысленные «научные» сообщения, сработала по правилам, приветствуемым современным научным сообществом, точнее, той его частью, которая, регулируя правила построения научного дискурса, демонстрирует присвоение власти в научном мире:

Властвовать означает сегодня обладать не столько аппаратом принуждения, сколько возможностью определять (описывать, объяснять, прогнозировать, конструировать)

текущую ситуацию в обществе, формулируя критерии объективности, непредвзятости, авторитетности, правдивости и истинности (Дейк 2013).

И вот здесь хотелось бы сравнить современный научный дискурс с дискурсами тоталитарных (авторитарных) режимов, предписывающих определенный способ говорения о тех или иных вещах. Приведу для примера первые строки писем советских граждан, говорящих о своем возмущении поведением писателей Ю. Даниэля и А. Синявского в 60-е годы прошлого века:

Мы, писатели Узбекистана, с **величайшим возмущением** узнали о **гнусной клевете** Даниэля и Синявского/ С **гневом** прочитали мы о **пошлых, омерзительных** писаниях Даниэля и Синявского/ О таких отвратительных **клеветниках** [...] мне еще не приходилось слышать (Лассан 1995: 122).

Как видим, разные люди считают свои долгом в начале текста выражать свои чувства и делать это практически в одних выражениях. Единообразие говорения позволяет думать, что таким образом демонстрируются правила существующей «игры» – говорящий сообщает, что он находится на одной мыслительной платформе с тем, кому хочет об этом сообщить (власти). Позволю себе сравнить правила построения политического и современного научного дискурса: субъект последнего сообщает «научной элите», что он знает существующие правила и облегчает восприятие диссертации тем, кто не может оценить ее творческой стороны, поэтому с особым вниманием относится к ее формальной структуре, цель которой – продемонстрировать соответствие предъявляемым требованиям. «Есть мнение», которому следует подчиняться. И здесь я позволю себе сказать о том, что современный научный дискурс обладает специфической риторикой (Г. Хазагеров говорит о «дальней прагматике», ориентированной не на ближайшего адресата). Когда мы говорим о стиле научного дискурса, мы, очевидно, фиксируем устойчивые особенности использования языка в нем, безотносительно к цели использования этих особенностей. Когда мы говорим о риторике научного дискурса, мы задаемся вопросом: почему это сказано именно таким образом? И здесь, как уже говорилось, напрашивается сравнение с риторикой тоталитарных дискурсов: сознание, порождающее современный научный дискурс, через используемые средства сообщает научной элите о соблюдении им существующих установок, то есть о научной лояльности.

Характеризуя современную ситуацию научного дискурса, Г. Хазагеров пишет о том, что причины его обесмысливания трудно устранимы:

они устраняются либо глобальной сменой парадигмы [...] либо серьезными институциональными изменениями [...] Никакие имманентные причины для замедления процесса десемантизации, т.е. буквально обесмысливания, научного дискурса не просматриваются (Хазагеров 2010).

Демонстрация «тоталитарного характера» риторики в жанре диссертаций, конечно, не изменит ситуации с научным дискурсом, но, может быть, станет хотя бы незначительным фактором отказа от существующего единообразного говорения – во всяком случае, для тех, кто готов защищать свое творческое начало и индивидуальность.

Литература

- Бахтин М. М., 1996, *Проблема речевых жанров*. – М. М. Бахтин, *Собрание сочинений. Работы 1940–1960 гг.*, Москва, т. 5, с. 159–206.
- Брюшинкин В. Н., 2000, *Системная модель аргументации*. – *Трансцендентальная антропология и логика. Труды международного семинара “Антропология с современной точки зрения” и VIII Кантовских чтений*, Калининград, с. 133–155.
- Гальперин И. Р., 1973, *О понятиях “стиль” и “стилистика”*, “Вопросы языкознания”, № 3, с. 14–25.
- Дейк ван Т., 1998, *К определению дискурса*. – *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, London. [psyberlink.flogiston.ru>internet/bits/vandijk2.htm](http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm).
- Дейк ван Т., 2013, *Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*, Москва.
- Кобозева И. М., 1990, *Реконструкция внутреннего мира коммуникантов по данным диалога*. – *Исследования по когнитивным аспектам языка*, Тарту, с. 69–75.
- Лавджой А., 2001, *Великая цепь бытия. История идеи*, Москва.
[http:// www.psylib.ukrweb.net/books/lovejoy/index.htm](http://www.psylib.ukrweb.net/books/lovejoy/index.htm)
- Лассан Э., 1995, *Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ*, Вильнюс.
- Мамардашвили М. К., 1996, *О сознании*. – М. К. Мамардашвили, *Необходимость себя (Лекции. Статьи. Философские заметки)*, Москва, с. 214–229.
- Суровягин С. П., 1988, *Когнитивное чувство*. – *Мышление. Когнитивные науки*, Хазагеров Г., 2010, *Обесмысливание научного дискурса как объективный процесс*. <http://www.hazager.ru/pragmatica/125-senseless.html>

Is there any rhetoric of the academic discourse

The article focuses on the phenomenon of the contemporary academic discourse and namely on those processes that lead to its becoming senseless, as the author suggests. It happens as a result of the unification of the formulas of the academic discourse, which are accepted as ritual ones in the academic community. Since the consciousness that seeks to aware is hidden behind the forms that are above individual, it, on the one hand, declines the responsibility for the mechanisms of the paradigm chosen in the research, and, on the other hand – communicates the academic elites, dictating “the rules of the game”, about the academic loyalty of the former. In thus sense the comparison of the contemporary academic rhetoric, as a system of the means to get adapted to the existing demands, to the rhetoric of totalitarian discourses suggests itself: in both cases the consciousness that is behind the text does not allow oneself to stand out as individuality but, on the contrary, demonstrates its submission to the existing rules, or in other words, to the loyalty demanded by the community.

Keywords: *the rhetoric of the academic discourse, the desemantization of the academic discourse, implication, academic loyalty.*

The style of EU directives and the discourse of expert rationality

KATARZYNA MOLEK-KOZAKOWSKA
(*Opole*)

Introduction

In this study, *the discourse of the European Union* (EU discourse) is defined as a body of texts that actualize three basic ideological assumptions, namely that EU Member States constitute an entity with an identifiable collective identity, that this entity has a coherent set of objectively delimited common interests, and that it can best be governed by pan-European institutions. To use Foucault's (1972) terminology, these three assumptions are epistemes – the underlying principles of what can be known and stated within the discursive formation of EU discourse. Also, these assumptions have underpinned one of the key political effects spawned by EU's ideology – integrationism.

In fact, as some scholars of European Union Studies contend (cf. Walters 2002), "European integration" is just a discursive construct that has been successfully advanced and naturalized to such a degree that it no longer seems ideological to most European citizens. However, with the shadow of the economic downturn and the separatist projects voiced by some key European players (notably the UK), the constructed nature of the concept of European integration is beginning to be exposed as a discursive ploy to legitimize the oversized EU administration and render its regulative powers pervasive in every sphere of European business and politics.

This study can be located within this recent trend in European Union Studies, albeit it takes a more language-oriented, stylistic, and discursive perspective. It

looks at the main administrative tool of EU governance aimed at integration – the directive, in order to discuss its stylistic properties and related discursive practices. Each directive is an elaborate, legally delimited, pan-European regulatory measure, a counterpart to an executive order, complete with a mechanism of persecution in case a given Member State fails in its implementation. It is hypothesized here that EC-originated, EP-ratified directives constitute specific realizations of the EU hegemonic discursive form of governance legitimization, namely that of the discourse of expert rationality.

The study first summarizes the main tenets of the EU's "governmentality" (Foucault 1991) in the historical context, as interpreted in Walters and Haahr (2005). Then the notion of expert rationality is explained and characterized with regard to the EU's administrative procedures, as well as operationalized in terms of its representative discursive properties. It is spotlighted how elitist expertise is likely to depart from social rationality and democratic deliberation. This will be followed by a discursive analysis of the composition, style, and rhetorical devices of a selected Directive (Directive 98/79/EC of the European Parliament and of the Council of 27 October 1998 on *in vitro* diagnostic medical devices).

Governmentality

According to Foucault (1991), the European Union's governance is an example of a specific political rationality – a particular "governmentality" based on the idea of integration through the steering of economic and social processes. When set beside other historical political models (e.g. sovereignty or balance of powers), its constructed and coincidental nature come into fuller view: it seems that other governance models could well be used for the project of integration as an alternative. The outcome of the accepted EU governmentality is that the management and control of economic, financial, commercial and, ultimately, social processes within the community has been assigned to EU's institutionalized administrative branch, which, as any bureaucracy in the Weberian sense (1967), tends to perpetuate itself.

In a similar vein, Walters and Haahr (2005: 34) stress that European integrationist governmentality is a historically situated and constructed rather than natural or universal process. Apparently, it is realized through a set of specific *discursive formations* (e.g. the discourse of peace and stability in the

Treaties of Paris and Rome, the discourse of liberty and security in the Schengen accords, the discourse of sustainability and competitiveness in the Treaty of Lisbon) that legitimize particular *technologies of governance* (e.g. co-operation, transparency, co-ordination, monitoring, and benchmarking). This governmentality is also rooted in the conception that power relations underlie all social relations within the European community and have a major influence on the formation of identities of European citizens. Indeed, it might seem that this particular governmentality works to project Europeans as increasingly insecure and anxious individuals who need administrators to regulate and control everything from border security, food safety and the stability of financial institutions, to educational priorities, the quality of asphalt, and the shape of cucumbers for sale.

Since the legitimacy of EU administration is not derived from mythology (i.e. historical, national, cultural, or religious master-narratives), it must be based on other premises. Walters and Haahr (2005: 43) point out that the EU project is ideologically traceable to the liberalism of high (mature) modernism (which was marked by the balance of self-regulation and elite pluralist leadership) with only some traces of postmodernist elements (e.g. civil society, networking, and feedback). It is rooted in the belief in a rational, non-conflictual pan-society, whose development and enterprise can be strategically planned. This brings us to the function of “expert rationality” as one of the principal mechanisms of legitimization of EU governmentality.

Expert rationality

It is beyond the scope of this study to review the history of the EU project. Suffice it to state that the modernist ramifications of the European Coal and Steel Community, of the European Community, and now largely of the European Union are predicated on the assumption that rational, progressive, and well-planned economic, political and social advancement must be guided from above by technocrats and experts, not national politicians or community leaders. As envisioned by Jean Monnet (1978), this rationality and ethos enabled the implementation of new forms of pan-European governance channeled towards reform and modernization. The rapid and steady technological progress that ensued in the post-war Europe and the planned social reforms were welcome

outcomes of that governance at first, but they are now approached more critically.

The early forms of technocratic rationality required that high officials were appointed, rather than elected, and that they worked in small teams within specific institutions to manage the European affairs, largely behind the backs of national politicians and public opinion. It was trusted that the proceedings of such technocracy would be pragmatic, apolitical, objective, gradual, and uncontroversial. Small teams were more creative and competent and needed to co-operate and co-ordinate their efforts. This gave rise to sector schema and empowered “commissions” with regard to specific aspects of European planning and management (Walters and Haahr 2005: 51–55). As a result, EU institutions began to work outside established power relations and were independent of existing decision-making bodies. It cannot be denied that this form of governmentality was marked by elitism, but, since the proceedings involved public consultations and commission hearings before decisions were issued and plans designed, technocracy could not be fairly criticized as undemocratic.

According to Scott (1998), one of the failures of such a technocratic order is that it requires an ever-growing administration to implement, monitor, evaluate and, if necessary, enforce the outcomes of the commissions’ legal designs, economic strategies, as well as proposed social reforms. The small-team sector efforts and flexible collectives have been transformed into a more rigid and inflexible bureaucracy, with all its positive and negative consequences (cf. Weber 1967). Admittedly, the EU bureaucracy is more transparent and accountable than many other administrative bodies. However, in the post-industrial media-saturated world, the hegemonic ideology of expert rationality that permeates many EU institutions seems strikingly at odds with the currently popular ideologies of emancipated and empowered civil societies. As a result, the EU’s deficits of democracy and its strategic planning, bordering on social engineering, become ever more apparent. It is by de-naturalizing the properties of the *discourse* of expert rationality that this study attempts to offer a critique of this ideology.

The discourse of expert rationality

In this study the discourse of expert rationality is operationalized as a set of fairly naturalized discursive strategies that project Europeans as in need of the

EU authorities and their expert consultants to identify issues, regulate activities, and implement plans related to pan-European enterprises. To paraphrase Walters and Haahr (2005: 12): the EU authorities are obliged to consult experts to identify what Europeans need and how best to meet those needs. This discourse can be characterized in terms of specific variables, which we discuss below.

For one, the discourse of expert rationality is one that most of all draws on legal, scientific and logical argumentation (cf. the neo-Aristotelian notion of *logos*, Cockcroft and Cockcroft 2005: 81–106), thus it can be assumed that various types of semantic references to legality, credibility, and knowledge will feature prominently. It is also expected that the questions of continuity and congruence will be foregrounded. The coherence of the exposition will need to be scrutinized, especially in terms of cause-and-effect relations superimposed on exposition. Reliance on such argumentation is likely to constitute an attempt to rationalize solutions and, through this, to underline the EU's effectiveness and agency.

Secondly, despite appearing to be based on democratic deliberation and social rationality, expert rationality can be characterized as fairly elitist and restrictive. For example, it is publicized that expert consultations were solicited, and whose expert opinions were considered, but not to what extent commissioners considered them, or if any opinions were rejected (Walters and Haahr 2005: 133–134). This kind of shortage of transparency will be likely to be balanced with a two-sided type of argument and sufficient qualification of statements. It will be crucial then to assess how external expert voices are incorporated into the argumentation, and how they are acknowledged or validated.

Thirdly, expert rationality is inherently paternalistic; thus it will be channeled towards identifying “what is needed” to be done. After all, it is experts who know best what societies need most. Linguistically, this is likely to be realized via presupposition, nominalization, and modality. The stress on needs, requirements, and obligations will turn attention to the EU's precautionary and long-term strategizing with regard to regulation. In an analysis of EU discourse, attention will need to be paid to the level of generality/specificity of information, as well as textual realizations of minute planning, together with the specification of all possible cases (conjunctions, enumerations, listings, and alternatives). The study will have to focus on suggestions that are offered to pre-empt problems and ensure timing for implementation. Under the guise of

removing barriers and uniformizing the law, new requirements and benchmarks will be set, probably to ensure “progress,” “standards,” “quality,” “development,” or other merits. As a result various linguistic features of the problem-solution formulae in the discourse will have to be analyzed.

Fourthly, as Walters and Haahr (2005: 136) remind us, in some areas of governance expert rationality will legitimize certain solutions with definitions of “the other.” In economic discourse it is usually the forces of globalization, free market mechanisms or technological progress that require reactions. Expert rationality portrays them as unpredictable and uncontrollable processes, and thus in urgent need of regulation. The dominant logic of expertise is expected to be based on sizing up threats and identifying areas that need to be assessed. It often resorts to such discursive strategies as identifying “the enemy” and polarizing between “us” and “them” (othering), even if those are hypothetical, discursive entities.

The next questionable aspect of the discourse of expert rationality is connected to the recent tendency of EU authorities to remedy the alleged democratic deficits with more public consultations, social campaigns, and the fostering of deliberation in various (mediated) forms. However, propagating EU projects via various channels does not equal deliberation: legitimization of projects is often achieved through persuasion and rhetorical means rather than free exchange of arguments. This discursive strategy has been labeled “the voice of consensuality” (Molek-Kozakowska 2014 in press) and it is designed to render dialogue unnecessary by projecting the appearance of commonality of purpose, of shared identity and interests, and of collectively recognized trust in EU institutions’ capacities to solve problems at all levels.

Directive as a genre

EU directives are legal acts that oblige Member States to implement internal regulations regarding a particular sphere of enterprise that would be compatible with specified pan-European requirements. The initiating memorandum, and subsequently, the text of a draft directive is prepared by the European Commission after consultations with its own and national experts. The draft is presented to the European Parliament and the Council of Europe, which is composed of relevant ministers of Member State governments. Initially, the

draft is open to evaluation and comment, with the EC responding to specific amendments or giving reasons for rejecting them; then the final version is presented for approval (or rejection) in a vote.

The directive sets a given time period for the implementation of the designed outcome or transposition of the national law, but often leaves the methods of implementation to the individual Member States. Directives become binding on a specified day, or, if not specified, twenty days after they are released. If a Member State fails to pass the required legislation, if the legislation does not adequately comply with the requirements of the directive, or if a Member State has transposed a directive in theory but fails to adhere to its provisions in practice, the Commission may initiate legal action against it in the European Court of Justice. Additionally, if a citizen of a Member State is adversely affected by the country's non-implementation of a given directive, they may sue it in European Court of Justice and seek compensation.

Until recently EU directives were overtly specific and technical, and required the transposition of rules of the Member States' markets, industries and government administration within particular sectors, e.g. pharmaceuticals, motor industry, waste disposal and recycling, or food safety. This was done in a long and complicated legal procedure of adaptation of national regulations, and hundreds of cases for non-implementations were filed. By contrast, the "new global directives" in operation since 2006 are constructed in such a way that they oblige the developers, producers and marketers of given products to identify and apply all relevant requirements before they apply for homogenized CE certificate and introduce the products to the EU market.

The genre of the directive can be claimed to represent an aspect of "the soft law" of EU governmentality. According to Walters and Haahr (2005: 176), after the strategic aims of the community have been defined centrally, the calendars are being coordinated to make implementation traceable. Then the measureable outcomes are set to be achieved and every now and then individual Member States are compared as far as the progress of implementation is concerned. In fact, it could be said that it is not the role of drafting the directives that matters most now, but all the technologies of monitoring, reporting, benchmarking, peer-review, and good practices that are developed by the EU bureaucracy to legitimize the system of governance based on rationally calculable variables.

The style of directives

The choice of Directive 98/79/EC of 27 October 1998 on *in vitro* diagnostic medical devices as an illustration of the discursive practices of expert rationality is not coincidental. Not surprisingly, medical and pharmaceutical industries have long been strongly regulated at the European level, considering the highly specialized nature of research and product development on the one hand, and the questions of public health and standards of welfare on the other. Secondly, this is a directive that evidences the discursive practices of EU integrationist regulatory measures aimed at both Member States and manufacturers (before the new global approach to directives was adopted). And yet, directive 98/79/EC has been modified only twice (in 2003 and 2009) to accommodate later regulations by the European Parliament and the Council (particularly connected with the powers of monitoring committees), not the newest technological developments in the field. Last but not least, it concerns a field of expertise (*in vitro* medical products and procedures) that, in a larger sense, is a part of different discursive formations: not only the regulatory, but also the medical, the economic, the ethical and the social discourses, whose epistemes could be said to inhere mutually exclusive or clashing ideological positionings. By keeping these tensions in mind, hopefully, it will be easier to defamiliarize the directive's stylistic conventions and demonstrate how the discourse of expert rationality is but one perspective, one strategy, one construct or one way of legitimizing EU directivity.

The full text of the directive can be found in the electronic archive of EU legislative acts, at <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1998L0079:20090807:en:PDF>. The text encompasses 43 pages and includes 1 title page, 5 pages of the preamble that specify the premises of the directive, 15 pages of the main body of the directive comprising 24 articles, and 22 pages comprising 10 annexes¹. Indeed, the annexes are an indispensable part of the directive and are frequently referred to in the preceding articles. It might even be suggested that the annexes are of paramount importance when considering the EU's monitoring, controlling, and certifying powers. It is in the annexes that essential requirements for *in vitro* medical devices are specified

¹ In the analytic part these will be referred to as: T – title page, P – preamble, Art – article, An – annex, with the latter three references also specifying which number, point and instance is cited. For example Art 1: 2b refers to Article one, point two, instance b.

(An 1). They also list the documents a manufacturer needs to draw up to register a product in conformity with the directive (An 3), as well as the details of the quality assurance system that must be introduced by any manufacturer who aspires to be qualified to market *in vitro* medical devices (An 4). In addition, the annexes specify the rules for applying for EC-type examination that might be conducive to certification (An 5), the measures for EC verification of standards declared by the manufactures (An 6), the procedures for performance evaluation and re-evaluation (An 8), the criteria for the designation of notified bodies responsible for controlling the quality of devices and for carrying out inspections of manufacturing premises on behalf of the EU (An 9), and even the graphic design of CE marking affixed to certified products (An 10). These annexes, when interpreted in terms of the discursive practices enacted, can be said to help legitimize the EU's supervisory functions by projecting a vast and complex domain of the controlling mechanisms necessary in the context of medical industry. The sheer range of the instruments of control postulated in the directive make one "rational" conclusion inescapable: it is only at the European level of legal and technical control that the guarantee can ever be given of appropriate measures taken to limit any risks to the populace from unreliable manufacturers.

The preamble to the directive, as is the case with all directives, is used to frame the main objectives of the regulation and contextualize it within the EU legal space. It refers to the (then) EC Treaty (as a document that makes directives operational), to the European Commission's original proposal (as an executive document designed to realize EU's strategic aims), and to the expert opinions used to draft the directive, which in this case come from consultations with the Economic and Social Committee. Drawing from the generic conventions of legal accords, the preamble is fashioned as a list of 35 points that contain the main premises (explanations of motivations and reasons as well as legal framings) of this directive. All of the points are expressed with the anaphoric "whereas...", but, since sometimes there are more aspects in each point, there are as many as 64 clauses or phrases beginning with "whereas" altogether in this part of the directive. This might seem an elaborated and thorough attempt at "carving out" and verbalizing the legal grounds, rational arguments, and practical needs of this particular directive.

All the points aim at a legitimization of the directive's main purpose of "homogenization" of rules for the production and certification of *in vitro*

medical devices across the EU. The main intertextual means of legitimization here consist in referring to (1) various other directives and documents that had left the area of *in vitro* medical diagnostics unregulated, but which called for its future regulation; and (2) “a comparative survey of national legislations carried out on behalf of the Commission” (P, 2). The abovementioned survey produced the conclusion that homogenization is necessary, because “the existence of disparities creates barriers to trade” (P, 2). It should be noted that although the citing of expert opinions to justify a policy is not uncommon, directive EC/98/79 does not name any specific experts/organizations commissioned to conduct that survey. This might imply that no matter which expert body conducted the survey, it would have produced the same results, as “objective” and “rational” research is not likely to be biased in this respect.

As the directive’s priority is the homogenization of rules pertaining to *in vitro* medical diagnostic materials, it is worth analyzing the order of EC’s premises for this endeavor. This could reveal which arguments are treated as the most significant and valid. The first reason the rules should be homogenized is ensuring “smooth operation of the internal market” and “free movement of goods” (P, 1). The second reason is overcoming the diversity in legal provisions in individual Member States (P, 2,3). The next is ensuring that all patients and clinics are provided with equipment that has “a high level of health protection and attain(s) performance levels originally attributed to [it]” (P, 5). It is not until point 33 (out of 35) that the directive invokes the need to protect human rights and dignity, as well as “the integrity of the human person during the sampling, collection and use of substances derived from the human body” (P, 33). Although it is not always true that *a list* of preambular points coincides with *a hierarchy* of values and needs a given piece of legislation adheres to, or aims to satisfy, it can be concluded here that the questions of free market trade and product quality are foregrounded to a larger extent than those of e.g. social accessibility or ethics.

Additionally, the use of such expressions as “the human person” or “the human body” (P, 33) is reminiscent of the (currently dominant) discourse of evidence-based medicine (as opposed to the patient-centered therapeutic discourse), where medical performance is evaluated on the basis of statistical and objectified criteria, rather than with respect to an individual patient’s unique constitution. This stylistic property is elaborated on below.

The preamble also very distinctly displaces any national legislation and locally used provisions in any Member States, binding them through the directive to comply with the requirements at the European level. For example, it is stated that “this objective [removing obstacles to trade] cannot be achieved in a satisfactory manner by other means by the individual Member States” (P, 3) and it is argued that “because they are essential, such requirements should replace the corresponding national provisions” (P, 6). Furthermore, it is claimed that “it is desirable to have harmonized standards in respect of the prevention of risks associated with the design, manufacture and packaging of medical devices” (P, 15) and that “it is appropriate that these particular specifications should be replaced by common technical specifications” (P, 17). It is interesting to note that, even though they are assertive and formal, these statements invite strong positive evaluation of the EC’s directivity. However, this way of self-legitimizing through positive modifiers (e.g. “satisfactory,” “desirable,” “appropriate”) is indirect, since the source of such evaluation is obscured through the use of passive or impersonal constructions. This implies that any *rational* person would agree to accept such priorities (cf. the voice of consensuality in Molek-Kozakowska 2014 in press). The use of deontic modal verbs (e.g. should, and cannot) in this co-text results in projecting a strong injunction as to what needs to be done and obliges Member States to follow the directive to prevent any further “risks.”

What is more, point 15 of the preamble recognizes such European committees as the European Committee for Standardization and the European Committee for Electrotechnical Standardization as the most authoritative bodies in the process of standardizing the procedures and certifying the products in the area of *in vitro* diagnostics. This is yet another practice of validating the role of pan-European administrative bodies over any Member State’s national institutions, implying that it is only experts at the “central” level of governance that can satisfactorily oversee the harmonization of rules, issue information and certify accomplishments. Van Leeuwen (2008: 113) calls this type of legitimization in terms of goals, uses and effects *instrumental rationalization*, and claims that such discursive strategies often involve the technique of “expert authorization” of specific solutions.

Article 1 is devoted to specifying the technical meaning of the directive’s key terms. Here the subject of the directive, as used in its title, is delimited in a way that resembles definition in scientific discourse with the use of medical jargon,

and with *genus proximum* and *differentia specifica*, which involve extensive enumerations of elements and functions:

‘in vitro diagnostic medical device’ means any medical device which is a reagent, reagent product, calibrator, control material, kit, instrument, apparatus, equipment, or system, whether used alone or in combination, intended by the manufacturer to be used in vitro for the examination of specimens, including blood and tissue donations, derived from the human body, solely or principally for the purpose of providing information: concerning a physiological or pathological state, or concerning a congenital abnormality, or to determine the safety and compatibility with potential recipients, or to monitor therapeutic measures. (Art 1: 2b)

It should be remembered that the Latin phrase *in vitro*, which means in artificial laboratory conditions outside of a living organism, has been used to refer to some of the most advanced (and controversial) medical procedures developed so far, including transplantation, reconstruction, artificial insemination, and cloning. In this text, it is used 35 times and only three times without the collocates of “*in vitro* (diagnostic) (medical) devices.” This might indicate that the questions of the ethics of *in vitro* or the status of the human donor/patient is again largely beyond the scope here, the central focus being the quality and safety of the diagnostic equipment. This, in turn, is the evidence of directives being largely focused on technicalities that are to answer to practical concerns and preclude larger deliberations. In other words, directives specify all the circumstances of “how to do it” as opposed to “why to do it” or “whether to do it”. This could be interpreted as a pragmaticist dimension of expert rationality.

This technical nature of directivity is stylistically instantiated with examples of medical jargon that falls within the boundaries of the discourse of evidence-based medicine, as revealed in this list of purposes that *in vitro* medical devices can be put to:

- diagnosis, prevention, monitoring, treatment or alleviation of disease,
- diagnosis, monitoring, treatment, alleviation or compensation for an injury or handicap,
- investigation, replacement or modification of the anatomy or of a physiological process,
- control of conception (Art 1: 2a)

In this perspective, patients are largely bracketed out of the activities of the medical professionals. The discourse of evidence-based medicine is concerned with diseases, injuries, handicaps, physiological processes, and conception, which “objectifies” human beings (cf Murawska, 2012). At the same time

doctors' responsibilities and acts are presented as nominalizations (complete entities, impossible to locate in space and time and without specified beneficiaries). For example, the phrase "modification of the anatomy" reduces a complex sequence of activities involving many people to a generalized result or a routine procedure. By aligning themselves with the expert rationality of medical discourse, the authors of the directive succeed in taking over some of its qualities, such as the presupposition of the possibility of total scientific control of the human biology, which can be construed out of the stylistic choices made in the first article.

Apart from medical terminology and stylistic conventions typical of scientific descriptions, Articles 1–5 are saturated with commercial jargon and include formulaic expressions typical of the contract genre. For example, the denotational scopes of such terms as "manufacturer," "authorized representative," "intended purpose," "placing on the market," "putting into service" are fixed and the circumstances under which the directive applies are specified here (Art. 1: 2f–7). Since the economic dimension of free trade is of paramount importance (as could be inferred already from the preamble), the first few articles are devoted to the way the implementation of homogenized rules for European trade should proceed through the transposition of national laws.

The directive positions Member States between the set of obligations and prohibitions that leave little room for choice. Thus, on the one hand "Member States shall take all necessary steps to ensure that devices may be placed on the market or put into service only if they comply with the requirements of the directive" (Art 2), and on the other "Member States shall not create any obstacles to the placing on the market or putting into service within their territory of the devices bearing the CE marking" (Art 4: 1). This indicates that pan-European regulations trump the sovereign decisions by Member States. The strong forms employed in the directive when putting states under EU obligation (e.g. "shall take all/the necessary steps/mesures" is used six times throughout the articles) contrast starkly with the weaker ways of suggesting how Member States could exercise their legitimate rights: "Member States *may* require the information to be supplied [...] in their official language" (Art. 4, emphasis mine).

Since articles 2–5 are addressed to Member States, they specify, at a fairly detailed level of description, their new duties, obligations, and prohibitions.

Unsurprisingly, this part of the directive is stylistically couched in deontic modality, with such expressions as “this involves the obligation of Member States to monitor the security and quality of such devices” (Art. 2), “devices must meet the essential requirements” (Art. 3), “Member States shall take into consideration the rule of proportionality” (Art. 4), “the common technical specifications shall be adopted” (Art. 5). This builds up a system of interconnected injunctions, even exhortations, to follow without challenging their ideological grounds. Cumulatively, this kind of style contributes to establishing of EU directivity as indisputable and inevitable for the perfected rationalistic version of the European future.

The idea that it is inescapably always up to the European Commission to make the final decision is corroborated in Article 8, where the safeguard procedure is discussed. Can Member States safeguard their markets/populations against devices that compromise health? In fact, they can only introduce “interim measures” (Art 8: 1) because they are obliged to immediately refer any cases of faulty devices to the EC, which “shall enter into consultations” (Art. 8: 2) with all the parties concerned and review the documentation before deciding if the “measures are justified” or not within the timespan of two months. It is only after the decision is announced that the Member State is entitled to taking “appropriate action against” the manufacturer (Art 8: 3).

The bulk of provisions in Articles 9–10 is designed to address manufacturers, and, not surprisingly, is also marked for its imperative style. The core of this part of the directive is a list of administrative (not technical) requirements a manufacturer needs to fulfill to be registered and certified to be able to put *in vitro* equipment on the EU market. The long list of things to prepare refers us often to various annexes in which the details of each procedure are stipulated. The style of the articles can be analyzed in terms of strong, unqualified expressions of “what must be done” (e.g. “the manufacturer must keep the declaration of conformity, the technical documentation referred to in Annexes III to VIII, as well as the decisions, reports and certificates, established by notified bodies, and make it available to the national authorities for inspection purposes for a period ending five years after the last product has been manufactured. Art. 9:7), as well as in terms of a peculiar circularity of exposition achieved through nominalizations, passivizations and repetitions (e.g. “where the conformity assessment procedure involves intervention of a notified body, the manufacturer, or authorised representative, may apply to

a body of his choice within the framework of tasks for which the body has been notified.” Art. 9:8). This part of the directive is even more direct, formal, and unmitigated in the enumeration of requirements. The asymmetrical relationship between the all-powerful EC and the other agents is constructed and legitimized stylistically.

By contrast, the two articles (6–7) outlining the role of the EC monitoring body – Committee on Standards and Technical Regulations (CSTR) – are surprisingly short and enigmatic. The level of generality as regards information about the Committee’s duties and procedures makes it impossible to conclude what particular tasks are assigned to it. In addition it is a self-regulating body that “shall adopt its own rules of procedure” (Art 6: 3). The difficulty to retrieve any specific information about the Committee increases with the legal bases for it buried in footnotes and in intertextual references to various Council Decisions laying down the rules for the exercise of powers conferred on the EC. It is also worth noting the fact that the directive is peppered with references to the CSTR’s powers of oversight and control. For example, in Article 12: 3 reference is made to the “regulatory procedure referred to in Article 7(2), and in Article 13 it is said that “the urgency procedure [is] referred to in Article 7(4).” Meanwhile, Article 7 refers us further to Council Decision 1999/468/EC. As a result, it is impossible to know from *this* directive what the full powers of CSTR really are. In brief, it can be inferred that the main strategy of legitimization of the CSTR is through intertextual references to binding legal texts of a higher order, not through practical requirements of this directive.

Conclusion

This stylistic analysis of Directive 98/79/EC of 27 October 1998 on *in vitro* diagnostic medical devices has revealed certain linguistic patterns and discursive strategies that aim to legitimize EU directivity in the name of expert rationality. For example, the use of such lexico-grammatical resources as deontic modality, nominalization and passivization, or some terminology that belongs to medical, legal, and commercial jargon evidences the rationalization of directivity in terms of uses, effects, and requirements. Such textual arrangements as extensive listings, precise definitions, cross-referencing, and premise-conclusion argumentative schemas (e.g. in the preamble) testify

to the bureaucrats' efforts taken to project given solutions as justifiable. Interestingly, the level of detail with respect to requirements placed on Member States and manufacturers contrasts with the level of generality as regards the EC control and certification powers, which obscures starkly asymmetrical relations between the regulators at the European level and the addressees of the directive.

In terms of agency, while the European Commission and its bureaucratic subsidiaries (e.g. the Committee on Standards and Technical Regulations) have the capacity to “require,” “direct,” “certify,” “verify,” “monitor,” and “issue final decisions”; Member States are to “implement,” “take measures/steps,” “transpose,” “ensure” and “inform”; and manufacturers need to “apply,” “register,” and “comply.” One implication of such a constellation of agents in the EU market is that it becomes more and more “evident” that more EU regulation and bureaucratic control is to be the only panacea for the chaotic, fragmented, unfair, exploitative, and unreliable forces of the market. Another implication is that European citizens, both individually and collectively, are largely projected as vulnerable and in need of protection by empowered institutions that need to “police” the market. This version of reality is additionally reinforced by expert authorization of the proposed solutions, justified by virtue of its recourse to stylistic trappings of technocratic discourses and legitimized as the only logical and rational “voice of consensuality.”

This stylistic analysis has hopefully demonstrated that the well-coordinated discursive strategies of EU directivity, as employed in the main instrument of EC exercise power – the directive, construct, legitimize, and perpetuate its hegemony. Since EU hegemony consists in winning of the consent of the regulated by the regulators, one of the key aspects of EU governmentality is the embedding of its directivity in the discourse of expert rationality. Expert rationality is a technocratic order of discourse that legitimizes an ever-growing administration to implement, monitor, evaluate and, if necessary, enforce top-down political, economic, and social decisions. In this study, the properties of expert rationality have been presented in a historical perspective to show the “constructedness” of this discourse, as just one of the competing versions of governmentality. It has also been shown how it is possible to defamiliarize this discursive formation through attention to some textual and stylistic aspects of its verbal instantiations.

References

- Cockcroft R., Cockcroft S., 2005, *Persuading People: An Introduction to Rhetoric*, Basingstoke.
- Foucault M., 1972, *The Archeology of Knowledge*, A. Sheridan Smith, trans., London.
- Foucault M., 1991, *Governmentality. – The Foucault Effects*, G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, eds., Chicago, p. 87–104.
- Molek-Kozakowska K., 2014, *Rooting for the Federation: Linguistic Markers of Consensuality in J.M. Barroso's 2012 State of the EU Address*, in press.
- Monnet J., 1978, *Memoirs*, Garden City.
- Murawska M., 2012, *Patients, Doctors, Diseases and Cases: Patient-Centred and Objectifying Discourses in Medical Case Reports. – Exploring Language through Contrast*, W. Skrzypczak, T. Fojt and S. Wacewicz, eds., Newcastle, p. 251–266.
- Scott J., 1989, *Seeing like a State: Why Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven.
- Van Leeuwen T., 2008, *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York.
- Walters W., 2002, *The Power of Inscription: Beyond Social Construction and Deconstruction of European Union Studies*. “Millennium Journal of International Studies” vol 31, p. 83–108.
- Walters W., Haahr J. H., 2005, *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*, London.
- Weber M., 1967, *Bureaucracy. – From Max Weber: Essays in Sociology*, C.W. Mills, ed., H.H. Gerth, trans, London.

The style of EU directives and the discourse of expert rationality

This article is devoted to the notion of expert rationality, understood as one of the central epistemic regimes of the discourse of the European Union. Expert rationality is instrumental to the legitimization of EU directivity and control of centrally designed political, economic, and social solutions for an integrating Europe. From a philological perspective, however, it is worth investigating how expert rationality tends to be textually realized. Therefore, this article discusses the stylistic properties of the genre of the directive based on Directive 98/79/EC of 27 October 27 1998 on *in vitro* diagnostic medical devices. The analysis focuses on the identification of such stylistic resources and the strategic applications that underpin the ideology of expert rationality.

Keywords: *European Union, political discourse, directive, expert rationality, governmentality*

*Dwight Macdonald, language,
and the discourse
of the downward spiral*

TADEUSZ LEWANDOWSKI
(*Opole*)

The American intellectual and critic Dwight Macdonald (1906–1982) is best remembered for his essays on the implications of World War II and the Holocaust from his short-lived magazine *Politics* (1944–1949), as well as his role as “the high priest of the culture snobs” in the 1950s and 60s (Wreszin 1994: 353). Macdonald’s writings on the English language, however, have largely faded from memory. Nevertheless, from the viewpoint of today’s debates on the potential dilution of English due to its ubiquity as a global language, Macdonald presented a noteworthy counter-discourse that designated the source of English’s corruption in one of its primary homelands: the United States. In “Updating the Bible” (1953), his analysis of the third edition of *Webster’s New International Dictionary* “The String Untuned” (1962), and finally “The Decline and Fall of English” (1962), Macdonald called for a restraining of linguistic change and a preservation of standards in the face of a cultural and academic climate permeated by permissiveness – which under the aegis of democracy, he charged, debased English by rendering it less precise, less aesthetically beautiful, and increasingly ineffective in communication. Together, the essays comprise a critique of both structural linguistics and the so-called “dumbing down” of American culture, raising issues surrounding English usage, slang and tradition, and offering prescriptions on how to counter what Macdonald perceived as a downward cultural and linguistic spiral.

Macdonald made himself a public intellectual in the 1950s and 60s by penning “A Theory of Mass Culture” (1953) and “Masscult and Midcult” (1960), contributing articles to *The New Yorker*, *Encounter*, and *Esquire*, and providing ten minute spots as “the Film Ripper” for the *Today* show (Wreszin 1994: 382). As a staunch opponent of Hollywood and mass culture in general, Macdonald’s major theme was maintaining artistic and cultural values in an increasingly commercial and “massified” America, where “merchants of *kitsch*” grossly pandered to the tastes of the common man. In “Masscult and Midcult” he wrote of mass culture’s threat to high culture as “a dynamic, revolutionary force, breaking down the old barriers of class, tradition, and taste, dissolving all cultural distinctions” (Macdonald 1960: 11–12). The only solution to such aesthetic obliteration was a walling off of high art from the degraded masses below. “Let the majority eavesdrop if they like,” he counseled, “but their tastes should be firmly ignored” (1960: 73). Macdonald envisioned a cultural elite, removed from any basis in wealth or class, that would safeguard the West’s cultural heritage. Meanwhile, the intellectual weapon against mass culture, to be employed by anyone seeking to avoid its downward pull, was discrimination. Only the ability and willingness to distinguish wheat from chaff could resist the pull of “massification.”

As would be expected, Macdonald’s essays on English constituted an extension of his discourse on mass culture, specifically its simplification of virtually everything in the name of democracy. “Updating the Bible” (published in the *New Yorker* the same year as “A Theory of Mass Culture” – 1953) took aim at the Revised Standard Version (RSV) of the 1611 King James Version (KJV), issued in 1952 as an attempt to revamp its old prose style for modern ears. The RSV was fifteen years in the making, formulated by a team headed by the Dean of Yale Divinity School, and buttressed by a million-dollar advertising campaign. Over 2,300,000 copies were sold in the first year, catapulting it to the top of the best-seller lists. Though both the editors and publishing house, Thomas Nelson and Sons, claimed to uphold the mantle of the KJV by preserving its “timeless beauty,” Macdonald forcefully argues otherwise, casting the revision as little more than an unnecessary stylistic dilution of the English language tradition (Macdonald 1953: 263).

Macdonald writes that the “King James Version of the Bible came at the end of the Elizabethan age, between Shakespeare and Milton, when Englishmen were using words more passionately, richly, vigorously, wittily, and sublimely

than ever before or since” (1953: 263–64). When the translation from Greek and Hebrew was completed the KJV gained acceptance gradually, becoming the standard in the English-speaking world during the eighteenth and nineteenth centuries, and continuing on into the twentieth despite several intermittently successful new versions in 1885 and 1901. The creators of the RSV, feeling that these previous revisions had proved inadequate, attempted to take advantage of new archeological discoveries to improve the translations in the KJV – but more importantly, and much to Macdonald’s vexation, their primary motivation rested in making the text more “readable” for the American public by employing the “language of the common man in our day” (1953: 268, 272).

Regarding the revisers’ ostensible desire to achieve a more precisely translated Bible, Macdonald offers no quarrel. Yet with the second aim he forcefully argues that “they have gone beyond legitimate and useful revision to produce a work whose literary texture is quite different from the KJV, and they have mutilated or completely destroyed many of the phrases made precious by centuries of religious feeling and cultural tradition” (1953: 272). As a ghastly illustration, Macdonald compares the RSV to postwar Cologne – little more than a great cathedral standing strangely among an immense wasteland of sad debris:

Reading their work is like walking through an old city that has just been given, if not saturation bombing, a thorough going over. One looks around anxiously. What is gone? Does that still survive? Surely they might have spared *that!* And even though many of the big landmarks are left – their fabric weakened by the Revisers’ policy of modernizing the grammatical usage – so many of the lesser structures have been razed that the whole feel of the place is different [emphasis in original]. (Macdonald 1953: 273)

Consequently, this “military necessity” to reach the common man has produced a leveling of poetry to “modern expository prose,” which is “direct and clear” but also “flat, insipid, and mediocre” (1953: 273). Troublesome pronouns such as *Thou*, *ye*, *thy*, and *thine*, have been replaced by the basic *you* and *your*. These alterations, along with the deletion of archaic verb endings, take a bit of steam out of the Ten Commandments: *Thou shalt not* becomes the decidedly less prohibitory *You shall not*. Meanwhile, Nathan’s condemnation of King David – “Thou art the man!” – is transformed into the “police-report” subdued matter-of-factness of “You are the man!” (1953: 274). Macdonald wonders why such changes were ever deemed essential, as the old forms are familiar to any

literate reader. Thus while the RSV may “slip more smoothly into the modern ear, ...it also slides out more easily” (1953: 273).

The cumulative effect of the revisers’ modernizing of lexical convention, states Macdonald, is to rob the Bible of its textural rhythm, which is “all-important in a book so often read aloud,” and quite separate from the concurrent diminishment of the KJV’s “literary grace” (1953: 275). To demonstrate, he contrasts each version’s account of Ecclesiastes. The KJV “moves to a slow mourning music” enhanced by complex language that lends the passage a ring of authority:

What profit hath a man of all his labor which he taketh under the sun? One generation passeth and another generation cometh, but the earth abideth forever. ... For there is no remembrance of the wise more than of the fool for ever, seeing that which now is in the days to come shall be forgotten. And how dieth the wise man? As the fool.

The RSV, on the other hand, speeds up the tempo, grossly convolutes the text, and creates a considerably less powerful effect:

What does a man gain by all the toil at which he toils under the sun? A generation goes and a generation comes, but the earth remains forever. ... For the wise man as of the fool there is no enduring remembrance, seeing that in the days to come all will have been long forgotten. How the wise man dies just like a fool!

Concerning such rampant amendments Macdonald posits that there is not only a “misguided” principle of modernization at work, but a “restlessness that causes people to pluck imaginary or microscopic bits of fluff off coat lapels” (1953: 276). The unhappy outcome is an even further wave of senseless changes that too often disfigure phrases that have become common English expressions. “Den of thieves,” for example, inexplicably becomes “den of robbers” (1953: 276). Also suspect, the revisers appear to have injected a distinct 1950s prudishness into their efforts, likely to “avoid adolescent giggles in church” (1953: 281). The potentially laugh-inducing phrase “any that pisseth against the wall” from Samuel 25:22 has been tactfully deleted, while “My bowels boiled” is replaced by less scatological “My heart is in turmoil” (1953: 282). Finally the nasty word *whore* becomes the more archaic *harlot*, while *virgin* becomes the unequivocally less sexually suggestive *maiden* (1953: 282).

Given such tinkering, Macdonald is confident in declaring that despite expressions to the contrary, the revisers’ goals have been much more stylistic than scholarly. This blighted endeavor to produce a cleaner, more “readable”

Bible stands representative of 1950s literary *Zeitgeist*, in which people prefer “skimming rapidly over a large quantity of journalist prose than to dwelling intensively on a few poetic works” (278). In other words, the contemporary reader just wants to know: “What’s It All About?” (278). Macdonald further explains:

[I]ntensity or prophetic exaltation interferes with this easy, rapid assimilation partly because such language is idiosyncratic and partly because it strikes down to the depths of response which it takes time for the reader to reach. Literature, especially religious literature, is not particularly concerned with being clear and reasonable; it is connotative rather than direct, suggestive rather than explicit, decorative and incantatory rather than functional. (Macdonald 1953: 284)

The inevitable consequence of modernization in this case is the dilution of “a great literary monument” (1953: 284). And why, Macdonald asks, embark on modernization the first place? The justification for making the Bible more accessible, he argues, is misguided. Purposely doing away with English’s older forms in favor of less dramatic and affecting prose is like updating Shakespeare, which aside from the inherent textual desecration can be seen as a distinct underestimation of the public’s ability to read and comprehend. Those willing to “give a little thought and effort to it,” Macdonald is certain, will appreciate the KJV, and those who find the task too tiresome “can hardly claim a serious interest in the Bible as either literature or religion” (1953: 284). Thus, if the RSV continues its commercial success, a literary and stylistic “catastrophe” will be consecrated, replacing the KJV’s “pungency of genius” with the “flavorless mediocrity” of the RSV’s middlebrow prose (1953: 285). Ultimately then, the consolidation of the ensuing cultural climate, in which the difficult is rapidly modified for the benefit of consumers in the name of a reverse snobbism, promises nothing but the lowering of standards.

The deterioration of English’s traditions that Macdonald warned of in “Updating the Bible” was clearly borne out, to his mind, in 1961 with the appearance of the third edition of *Webster’s New International Dictionary*. Macdonald was not alone in taking offense to the revision, which sparked a fierce debate among lexicographers as to whether dictionaries should be prescriptive or descriptive in purpose. *Webster’s Third*, under the influence of structural linguists, had jettisoned convention in accepting lexical items previously categorized in the 1934 second edition as *slang*, *colloquialisms*, *incorrect*, and *illiterate*. Its editor, Phillip Grove, meanwhile publicly and

explicitly condemned such “artificial notions of correctness” (1961: 290). In “The String Untuned” Macdonald launches a harsh critique of this mindset, arguing that it signals a precipitous decline in “our cultural climate” throughout the mid-twentieth century, driven by a “trend towards permissiveness” under the guise of a generalized but injudicious sympathy for democracy (1962: 291). Those structural linguists who view the dictionary as a scientific “recording instrument” rather than a linguistic “authority,” he insists, have opened the door for the respectability of ignorance (1962: 291). Macdonald points out that in their compiling of commonly used words and slang, the makers of *Webster’s Third* have been compelled to make space in order to accommodate this deluge of new arrivals. The second edition has thus been subject to an “incredible massacre” in which 250,000 words have been cut in an effort to modernize the lexicon (1962: 292). Formerly, the second edition included literary and technical words dating from as far back as 1500, but the *Third* has cut everything in these categories, including all the words from Chaucer, before 1755. In their place rest 100,000 new entries. Considering such sweeping revisions, Macdonald observes that *Webster’s Third* would be better seen as a whole new dictionary, more happily utilized as a supplement to the *Second* than a replacement of its historically reverential ancestor.

Yet the question lingers as to how scientific and therefore inclusive the *Third* is. Taking Grove and his colleagues to task, Macdonald focuses on the treatment of *ain’t*, which is labeled “*substandard* for *have not* and *has not*,” and described as “disapproved of by many and more common in less educated speech” in place of the contraction of *am not*, *are not*, and *is not* (1962: 303). Here a contradiction emerges that clearly brings to the fore issues of culture and schooling in the decisions as to what language is approved. Hence, the *Third* uncomfortably straddles both the descriptive and prescriptive ideals of lexicography, only to eventually fall back on technical euphemisms such as *standard* for *correct*, and *substandard* for *slang*, *illiterate*, and *incorrect*. The fact then remains that the revised dictionary still gives prescriptive advice, however incongruously melded with its permissive approach of “not objecting to errors if they are common enough” (1962: 305). Specifically, Macdonald points to instances where words that had been formerly distinguished are now conflated, such as *nauseous* and *nauseated* (*nauseous* previously meaning *causing nausea*, *nauseated* meaning *experiencing nausea*), and *disinterested* and *uninterested* (before meaning *unprejudiced* and *not interested*, respectively). These new

creations of synonyms on the basis of common but flawed usage irks Macdonald, as “it doesn’t seem to have occurred to the not very perspicuous Groveites that to decide that an error has become so firmly entrenched as to be standard is just as much of an exercise of authority, or at least discrimination, as to decide the other way” (1962: 305). Why not resist the tide of misuse? As well, Macdonald charges that such formalized semantic ambiguity inevitably renders language ineffective, a phenomenon that dictionaries should counter, rather than encourage. For while there is nothing wrong in itself when it comes to recording contemporary usage (or misuse), there is equally nothing terribly amiss in warning the reader of departures from previously established meanings, just as little is lost from labeling certain items as *slang*. The result of not doing so is, arguably, that in the near future all qualitative divisions will be erased, and *Webster’s Fourth* will indiscriminately record any number of invented words and novel usages that happen to proliferate. English and those who speak it will lose the defining distinctiveness of the language’s past, which will give way to rapid, leveling decline. If one dares “untune that string” of tradition, Macdonald ominously warns in a reference to Ulysses’ paean to conservatism in Shakespeare’s *Troilus and Cressida*, the entire world will devolve from celestial order into self-devouring chaos (Macdonald 1962: 316).

Together, the coarse abandonment of the King James Version of the Bible, the permissiveness of *Webster’s Third*, and as always, the seemingly inexorable rise of mass culture, led Macdonald to envisage the eventual death of English’s aesthetic and historical traditions. “The Decline and Fall of English” proclaims that the world’s most commonly used language, the *lingua franca* of the modern era, has begun its degeneration in its most politically powerful center, the United States. Macdonald writes that this trend is “not a question of the language changing” or an obsession with the “grammarians’ fetishes,” but a case of English being “massacred” by a host of offenders from journalists, beatniks, and advertising men who propagate slogans such as “cigarette me,” to universities that are “factories of bad prose” (1962: 319). But again, as in “The String Untuned,” Macdonald places culpability on American structural linguists who legitimate relativism in the usage of grammar and lexical items. He lays blame and names names, singling out Robert A. Hall of Cornell University, whose *Linguistics and Your Language* (1960) states that: “A dictionary is not as good an authority for your own speech as the way you yourself speak,” continuing on to argue that:

“Correct” spelling, that is, obedience to the rules of English spelling as grammarians and dictionary-makers set them up, has become a major shibboleth in our society. ... Consequently, anyone who goes through our schooling system has to waste years of his life in acquiring a wasteful and, in the long run, damaging set of spelling habits, thus ultimately unfitting himself to understand the nature of language. (Macdonald 1962: 324)

Macdonald ironically points out that though Hall ostensibly refuses any submission to authority in language, in fact he does, as surprisingly: “every word in his book is ‘correctly’ spelled” (1962: 325). The purveyors of structural linguistics thus violate their own principles, which logically lead to the idea that any sentence that communicates meaning is equal to any other that communicates the same meaning. This approach has proliferated just when the nation is in greatest need of education in the use of English. As evidence, reports by the National Council of Teachers and the Council for Basic Education have found that thirty-five percent of all American students are “seriously retarded in reading,” and two-thirds of universities have been forced to offer remedial English courses to incoming freshmen (1962: 325).

To Macdonald the above statistics indicate the broader need for literacy as a cultural, rather than purely communicative, pillar of society. English is not a simple means to transmit messages, but a connection to a shared history as vital as art, literature, music, and architecture. As such, language exists as “an especially important part of a people’s past, or culture, because everybody is exposed to it and has to learn to use it” (1962: 332). English’s evolution is “a capsule history of the race” that constitutes a tradition. And though this tradition is always challenged by novelties, the approach to such alterations should be selective, not permissive – lest the “vague and formless” prevail (1962: 332). As an example, Macdonald writes of how beatnik expressions such as *like* and *man* have “degenerated into mere interruptions, more stammer than grammar” (1962: 332). Thus while Macdonald is happy to admit that language does change, as structural linguists record, it is one’s duty to scrutinize and evaluate the process, not surrender to its leveling onslaught. Language, as is stressed in “Updating the Bible” and “The String Untuned,” bears a crucial aesthetic element “compounded of tradition and beauty and style and experience” (1962: 333). It is not merely what happens when “two individuals meet in a barroom” (1962: 333). In closing, Macdonald notes that Brecht enjoined writers to write for the people in “the language of kings” – but in contemporary times – “Americans seem to be reversing his maxim” (1962: 333).

The invocation of Brecht's call for cultural enlightenment again raises the issue of Macdonald's primary peeve: mass culture. To him, the modernization of KJV is not merely an attack on English, but one on "high art," indicative of the downward cultural spiral in which American is caught (1962: 283). Any difficulty encountered reading the KJV is not a reason for simplification, but instead the "price of quality" willingly paid by discriminating readers (1962: 283). While such defenses of artistic hierarchy have condemned Macdonald to the status of Cultural Studies' lumbering dinosaur, it is possible to perceive that some of his fears have arguably been realized. The RSV, thirty years after its initial appearance, paved the way for the *Reader's Digest* condensed version of the Bible (first published in 1982, the year of Macdonald's death). Known as the RDB, the severely truncated and cut down revision is intended for "the average reader" who desires to comprehend the KJV, but is "overwhelmed by the size of it" (Anderson, online). Likewise, though Macdonald, always looking through his discursive prism of the downward spiral, may seem alarmist and old fashioned in his defense of English's traditions, his fear of declining levels of literacy has as well been – at least quantitatively – borne out. Recent studies have shown that in the first decade of the twentieth century the number of adult functional illiterates in the United States grew by two million a year. These numbers include twenty percent of students graduating from high school ("The United States of America and the Functional Illiterates who Contribute to its Decline," online). The growth of descriptive linguists in the United States has also meant that some in the academic community have once again sprung to the defense of contemporary slang, even the multiple and superfluous usages of *like* that Macdonald deemed in "The Decline and Fall of English" as "more stammer than grammar" in the speech of beatniks (1962: 332). Professor Penny Eckert of Stanford University, to cite one representative example, argues that *like* is rightfully utilized to "achieve some kind of interactional and stylistic end." Unsurprising, then, is the recent inclusion of *like* in *Webster's New World College Dictionary, Fourth Edition*, defined as "apparently without meaning or syntactic function, but possibly as emphasis." The entry sample reads: "It's, like, hot." Eckert, nevertheless, underlines that "language changes very fast," and maintains that those who pioneer such slang deserve full credit for introducing new forms of ornamentation (Quenqua, D1).

The proposed value of such novelties, which proliferate in the mass culture of reality television, sitcoms, and Hollywood films, is open to debate far beyond

the scope of this paper. It remains, however, to indicate that while Macdonald would have certainly bristled at such open acceptance of slang and declared it leveling degradation rather than modernization, his criticisms of English's evolution in the United States is less reactionary than one might gather from his rhetoric, and arguably persuasive. Macdonald's point was, after all, not that language should remain unaltered throughout time, but that changes should be rigorously assessed, determined good or bad, and then adopted or rejected – in other words, limited on the bases of aesthetics and efficacy. As he writes at the close of "The Decline and Fall of English": "Language does indeed change, but there must be some brakes and it is the function of teachers, writers and lexicographers to apply them. It is their job to make it tough for new words and usages to get into circulation so that the ones that survive will be the fittest" (1962: 333). If these acts of discrimination fail to occur, and aesthetic and linguistic standards are pronounced level as opposed to hierarchical, there will remain no argument for why the works of Shakespeare or Melville can claim superiority over Dan Brown's *The Da Vinci Code* or Stephenie Myer's *Twilight* series. Conservative and unfashionable as these sentiments might sound, one denies Macdonald's logic with difficulty, whether in agreement with his perspective or not.

Bibliography

- Anderson K., 2012, *Reader's Digest* "Bible", http://kenanderson.net/bible/html/readers_digest.html (accessed April 30, 2012).
- Macdonald D., 1962 (1983), *The Decline and Fall of English. – Against the American Grain: Essays on the Effects of Mass Culture*, New York: Da Capo Press, pp. 317–336.
- Macdonald D., 1962 (1983), *The String Untuned. – Against the American Grain: Essays on the Effects of Mass Culture*, New York: Da Capo Press, pp. 289–316.
- Macdonald D., 1960 (1983), *Masscult and Midcult. – Against the American Grain: Essays on the Effects of Mass Culture*, New York: Da Capo Press, pp. 3–78.
- Macdonald D., 1953 (1983), *Updating the Bible. – Against the American Grain: Essays on the Effects of Mass Culture*, New York: Da Capo Press, pp. 262–284.
- Quenqua D., 2012, *They're, Like, Way Ahead of the Linguistic Currrrrve*, "The New York Times", February 28, p. D1.
- The United States of America and the Functional Illiterates who Contribute to its Decline, 2007, October 6, <http://slowdecline.wordpress.com/2007/10/06/the->

united-states-of-america-and-the-functional- illiterates-who-contribute-to- its-decline/
(accessed May 1, 2012).

Wreszin M., 1994, *A Rebel in Defense of Tradition: The Life and Politics of Dwight Macdonald*, New York: Basic Books.

*Dwight Macdonald, language, and the discourse
of the downward spiral*

Dwight Macdonald's writings on English designated the source of the language's corruption in one of its homelands: the United States. In "Updating the Bible" (1953), "The Decline and Fall of English" (1962), and his analysis of the third edition of *Webster's New International Dictionary* "The String Untuned" (1962), Macdonald presented a discourse that amounted to a call for the maintenance of standards in the face of a cultural and academic climate permeated by permissiveness, which to his mind debased English by rendering it less precise, aesthetically beautiful, and effective in communication. Countering this perceived downward spiral, therefore, became his main concern.

Keywords: *Dwight Macdonald, English, King James Version of the Bible, Revised Standard Version of the Bible.*

Медіастилістика в Україні: проблеми та перспективи розвитку

МИРОСЛАВА В. МАМИЧ
(Одеса)

Комунікативно-прагматичні, лінгвостилістичні аспекти вивчення текстів газетно-журнальної публіцистики, як сучасних, так і тих, що вже становлять історію жанру, перебувають в колі актуальних питань формованої медіалінгвістики, зокрема її напрямку – медіастилістики. За даними інтернет-ресурсу Вікіпедія, медіастилістика – це напрямок функціональної стилістики в її комунікативному трактуванні, що вивчає закономірності функціонування мови засобів масової інформації (ЗМІ) у зв'язку зі змістом, метою та ситуаціями спілкування. Це ж джерело засвідчує лише відомості про участь російських мовознавців у розвитку теорії та практики вивчення мови засобів масової інформації. Паралельно розвивалася й далі модифікується методологія опрацювання текстів публіцистичного функціонально-стильового різновиду мови в Україні.

Перші оцінки мови українських газет і журналів знаходять ще у публікаціях початку ХХ століття, коли мова преси набувала актуального значення у формуванні загальнолітературних норм на всій території України, національної самосвідомості народу. Йдеться про публікації М. Левицького, Л. Мартовича, І. Нечуя-Левицького, М. Сулими (Коць 2007: 218). Нині в українському журналістикознавстві є продуктивний напрямок вивчення мови і стилю преси в історичному аспекті (О. Пискач «Роль Закарпатської педагогічної періодики 20–30-х років ХХ ст. в утвердженні української літературної мови»; І. Герман «Мовностилістичні особливості періодичної преси Запоріжжя 20-х років: основні шляхи

вдосконалення літературних норм та стилю»; І. В. Самойлова «Мовно-стилістичні особливості нарисів і заміток у журналі «Кіевская Старина» (1882–1906 pp.)» тощо).

У 20–50-х рр. ХХ ст. визначальним був рівневий підхід до вивчення мови газетно-журнальної публіцистики в аспектах розвитку словника, становлення граматичних і стилістичних норм вираження думок. Протягом зазначеного періоду становлення української лінгвостилістики та впродовж 60-початку 90-х років ХХ ст. послуговуються як основними поняттями *суспільно-публіцистичний, публіцистичний стиль, інформаційний підстиль, мова газети, мова засобів масової інформації, агітаційно-масова публіцистика* (М. А. Жовтобрюх, І. К. Білодід, І. Г. Чередниченко, Д. Х. Баранник та ін.).

Поняття *мова медіа, мова мас-медіа, медіадискурс, медіалінгвістика, медіастилістика* – новотвори кінця ХХ – початку ХХІ ст., що, з одного боку, засвідчують входження сучасного української лінгвістики у світовий мовознавчий контекст, а з другого, – формування широкого підходу до комунікації у ЗМІ, вивчення медіа як широкого функціонального діапазону технічних і вербальних інструментів формування, поширення, передавання комбінованої інформації у субдискурсах: публіцистично-тенденційному, інформаційно-новинному, розважальному.

Сучасна медіастилістика в Україні – це напрямок, що розвивається на основі попередньої методології нормативно-стилістичного (С. Я. Єрмоленко, О. Д. Пономарів, Н. П. Шумарова, О. А. Сербенська, М. І. Яцимірська, О. А. Стишов, Л. В. Струганець, Б. М. Ажнюк, І. Стецюк, Ю. Єлісовенко та ін.) аспекта, а також нових – комунікативно-стильового (О. В. Шаповал, Г. Мінчак, М. І. Навальна), комунікативно-прагматичного (Ф. С. Бацевич, Т. Ю. Ковалевська, Г. О. Денискіна, О. І. Андрейченко, С. П. Бибик та ін.) аспектів.

Один із сучасних поглядів на нормативно-стилістичні аспекти – вивчення мови ЗМІ з погляду екології мови, оскільки після розконсервування гомогенності мови газет і журналів, зростання в ній колоквіалізмів, постало питання про вирівнювання стильової норми, окреслення її комунікативно-жанрових берегів. У зв'язку з цим формується один із цікавих і новітніх підходів у напрямку медіастилістики – вивчення лінгвоетичних проблем сучасних медіа (Н. Д. Бессарабова, Т. І. Сурікова, В. М. Суздальцева, Л. В. Ажнюк та ін.).

Комунікативно-стильовий аспект вивчення мови мас-медіа, як засвідчують численні праці в русистичі, пов'язаний з окресленням ролі авторської позиції в мовно-стилістичній організації медіатекстів (Г. Я. Солганик, Л. Г. Кайда, Л. М. Майданова, Н. С. Цветова, Т. В. Шмельова); аналізом окремих виразних властивостей медіатекстів (Т. І. Краснова, М. А. Корміліцина) чи їх системи (Г. В. Бобровська; Г. А. Копніна, О. П. Сковородніков та ін.); вивченням ідіостильових маркерів у газетно-журнальних, радіотелевізійних ресурсах в аспектах комунікативно-діяльнісного підходу до мови ЗМІ, її стратифікації за характером стильових норм (Н. С. Болотнова, М. А. Корміліцина, О. Б. Сиротиніна).

Комунікативно-прагматичний напрямок в медіастилістиці передбачає вивчення функцій мови ЗМІ у соціальних інститутах, які обслуговує українська літературна мова. С. П. Бирик пропонує окреслювати цю сферу як культуру повсякдення – професійно-виробничого та публічного, у якій мовна свідомість комунікантів синергетично організована для формування «своїх» текстів-висловлень, сприймання «чужих» та їхньої аксіологічної оцінки (Бирик 2013). Прагматика сучасної мас-медійної комунікації, як відзначала С. Я. Єрмоленко, полягає у тому, що на перший план висувається усність у ЗМІ. Пор.: «Усність – характерна ознака комунікативу у сучасних ЗМІ. Йдеться не про озвучення написаного тексту, а про створення такого тексту, який побудований за всіма законами усної інформації, тобто йдеться про усність конструктивну. Володіння усним літературним словом, досягнення його природної, спонтанної емоційності – важлива ознака майстерності радіо- і тележурналіста. Неабияка роль ЗМІ у формуванні мовних стандартів, витворенні й поширенні мовних стереотипів. Сучасні комунікаційні технології, що їх пропонують нам ЗМІ (інтерв'ю, круглі столи, прямий ефір, розмова в студії на різні теми суспільного життя з виразною настановою на особистісне, суб'єктивне самовираження), стимулюють пошук нових риторичних, стилістичних засобів, нових форм масового впливу на слухачів, глядачів. Важко переоцінити значення цих форм для забезпечення цілісності, повнокровності організму національної культури. [...] Розкутість працівників сучасних ЗМІ у висловленні думок позначається на сучасних діалогах, монологах, причому як у газетах, так і в радіо- й телевізійних програмах. Не варто забувати, що нове, цікаве, незвичне в публіцистичному стилі народжується з особистого усвідомлення національної культури та її

історії. Нині зростає потреба індивідуалізації журналістських текстів, отже, кожен має прагнути віднайти свій стиль спілкування з масовою аудиторією, сформувати своє обличчя комуніканта-професіонала» (Єрмоленко 2003).

Саме в цьому аспекті важливо враховувати, що сучасна стилістика жанрових різновидів ЗМІ диференційована залежно від ситуацій і соціальних груп сприймачів інформації, на які вона розрахована. Тому виділяють інтелектуальну та епатажну стилістику мас-медійного тексту. Якщо перша сприяє розвитку й ускладненню мови мас-медіа, то друга – стилістичному спрощенню, формуванню штампів. Стилістичні маркери текстів, створених за цими параметрами, диференціюються й за градаційною шкалою емоційності – стриманість, пристрасність, кітчевість. За таких підходів до диференціації мови сучасної публіцистики зростає потреба у створенні соціальної (І. П. Лисакова) і жанрової (Л. Р. Дускаєва, І. Ю. М'ясников, Л. М. Майданова, С. О. Калганова, В. І. Коньков) типології медіатекстів.

Окрім того, комунікативно-прагматичний напрямок медіастилістики потребує врахування аксіологічних параметрів тексту-висловлення. Відомо, що комунікативне розгортання медійних висловлень – це взаємодія смислів (Л. Р. Дускаєва, Т. В. Чернишова), фатичної (Н. О. Корнілова, Е. В. Чепкіна), полемічної (Л. Р. Дускаєва, М. А. Корміліцина), можливо й ворожої (Є. В. Какоріна, В. А. Салімовський, А. П. Сковородников) ціннісної парадигми, що розгортається в медіатекстах у відповідних лексико-тематичних складниках. Тому є чимало праць з проблем концептосфери медіатекстів (Є. С. Абрамова, Є. Г. Малишева, О. В. Орлова). Дослідники висувують ідею про формування за участі медіа публіцистичної картини світу, яка має характерні смислові параметри, систему оцінок часово-просторових координат текстів, охоплюючи й мовні.

Медіастилістика може бути диференційована за сферами породження текстів – медіастилістика рекламних текстів (напр., Т. Смирнова «Стилістика рекламної комунікації» та ін.), медіастилістика газетно-журнальних текстів (напр., Т. Скотникова «Модернізація стилю у спеціалізованій пресі»), Г. С. Зоря «Професійні сленгізми у мовленні працівників друкованих видань» тощо), медіастилістика інтернетних текстів (С. Г. Чемеркін «Українська мова в Інтернеті»), Г. Кашуба «Українські інтернет-видання: комунікативно-лінгвістичні та правові аспекти»), медіастилістика радіо

й телебачення (напр., О. Штурнак «Дискурс дитячих телепередач в Україні» і т. ін.) (Стиль і текст; Вісник Львівського університету. Серія Журналістика).

У будь-якому разі, як справедливо відзначила Н. Ф. Непийвода, усі ресурси мови, комунікації спрямовані на інтерактивність, яку вона запропонувала в одній із публікацій поставити як об'єкт нового напрямку – інтерактивної стилістики. Думаємо, що міркування авторки цілком співвідносні з прагненням представити суть медіастилістики. Пор.: «Звичайно, всі зазначені наукові напрями займаються питаннями комунікації в межах і для потреб своїх дисциплін. Якщо ж поставити за головне саме стилістичні аспекти комунікації, то можна говорити про цілий напрям сучасної функціональної стилістики – інтерактивну стилістику.

Власне, про мовні засоби впливу на сприймача йдеться й у риторичі, і в традиційній стилістиці, і в інших галузях – джерелах інтерактивної стилістики. Відмінність тут у розташуванні відомостей. Скажімо, традиційна стилістика характеризує іменники й описує, як, використовуючи їх, можна досягти тієї чи іншої мети, наприклад, гумористичного ефекту. Інтерактивна стилістика, навпаки, описує таке явище, як гумористичний ефект, і наводить іменники, якими його можна досягти (причому не лише іменники, а й інші частини мови, більше того – мовні засоби різних мовних рівнів, а також невербальні, тобто паралінгвальні, засоби).

Друга відмітна ознака інтерактивної стилістики – її спрямованість не стільки на автора висловлювання, не стільки на літературну якість самого висловлювання, скільки на передбачуване сприйняття цього висловлювання цільовою аудиторією, тобто на ефективність комунікації. Тому основними поняттями є такі: зорієнтованість мовлення (висловлювання, тексту) на читача, інформаційний комфорт, ясність, толерантність, емпатія тощо.

Нарешті, ще однією специфічною рисою інтерактивної стилістики є максимальне врахування сучасних комунікативних умов. Сучасний інформаційний простір зумовив кількісні сприйняттєві зміни (зростання кількості інформації, необхідної для опрацювання), а відтак і якісні зміни в механізмах сприйняття („кліповість“, уривчастість, потребу сформулювати на основі неповного інформаційного матеріалу цілісне й несуперечливе уявлення про відображуваний фрагмент реальності).

Професійний журналіст повинен уміти належно використовувати досягнення функціональної стилістики (яка враховує мовні характеристики автора і реципієнта), психолінгвістики (яка аналізує тексти з погляду сприймача), соціолінгвістики (яка враховує соціально-психологічні ознаки учасників комунікативного процесу), когнітивної лінгвістики (яка вивчає механізми вербалізації навколишньої дійсності), етнолінгвістики (предметом якої є національні мовні пріоритети), PR (який розробляє технології впливу на масову свідомість). З усіх цих галузей можна дібрати такі відомості, методи і підходи, які знадобляться майбутньому журналістові для створення інформаційно і психологічно досконалих текстів, котрі враховують психологію читацької аудиторії. Саме це є предметом інтерактивної стилістики.

У межах інтерактивної стилістики досліджується залежність ефективності комунікації від застосовуваних комунікаторами мовних засобів (з урахуванням контексту комунікації). Звідси – і практичне значення інтерактивної стилістики, оскільки за її допомогою можна визначити оптимальний добір мовних засобів, що їх доцільно використати для: досягнення певної комунікативної мети; вибудовування оптимальної комунікативної стратегії; оптимальної взаємодії зі співрозмовником (співрозмовниками)» (Непийвода 2003).

Ще один важливий сучасний аспект медіастилістики – гендерний. Він, звичайно, тісно пов'язаний з комунікативно-прагматичним. Нині набувають поширення саме (1) аспекти мови чоловічий і жіночих журналів, преси, друкованих та електронних, (2) аспекти індивідуального стилю ведучого-журналіста за статевою ознакою, наприклад позитивного сприйняття мовної поведінки Марії Зубаревої, Олени Клепакової, Алли Мазур, Оксани Таран, політика у ЗМІ тощо.

Ще мало в Україні лінгвостилістичних досліджень газетно-журнальної публіцистики саме з гендерного погляду. Переважають роботи у галузі українського журналістикознавства, соціальних комунікацій, де акцент робиться на соціальних складниках: історії видання, особистостях, що сприяли організації його друку, були авторами дописів, розвідок, тематиці публікацій, ідеологічному, естетичному, світоглядному складниках (В. Д. Демченко, Т. В. Старченко, А. Волобуєва, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, М. Скорик, В. Слінчук, О. Сушкова, Л. Таран, М. І. Чорнодон та ін.). Найбільше увагу привертає західноукраїнська преса для жінок 20–30-х

років ХХ століття (С. Кость, О. Ю. Пода), оскільки саме на цій території тривалий час вона виходила українською мовою, хоча у цей період була преса для жінок і на Сході України (О. М. Сушкова). Журнали 20–30-х років для жінок на підрадянській Україні виходили і російською мовою (див. публікацію О. Ю. Поди «Журнал «Коммунистка» (1920–1930) про розвиток преси для жінок»). Саме сучасні жіночі глянцеви журнали російською мовою, що переважають на ринку продукції, й стають об'єктом комунікативно-орієнтованих досліджень (Н. О. Клименко, О. М. Лук'янова). Українські дослідники випрацьовують підходи до аналізу жанрово-стильових різновидів у гендерно зорієнтованій пресі. Так, якщо у функціональній стилістиці переважає поняття «мовний портрет особистості», «мовний образ персонажа», то в праці О. Ю. Поди «Героїня часу в журналі «Радянська жінка» 50-х рр. ХХ ст.: гендерні елементи в тематичному полі біографії» пропонується номінувати мовний портрет жінки як «жіноча образна репрезентація», «гендерна біографія». Відзначаємо, термін «стилістика видання» сприймається широко, а отже в медіастилістиці розрізняють мовні та структурні аспекти стилістики, пор.: «У жіночих глянцеви видань є своя характерна стилістика, не тільки словесна, а й структурна, така, що стосується також і оформлення» (Клименко 2012: 67).

Традиційно у лінгвостилістичних дослідженнях мови журналів для жінок зберігається підхід до аналізу часово маркованих лексичних та фразеологічних засобів подання інформації (див. Г. В. Демура «Мовно-стилістичні засоби актуалізації образу жінки (на матеріалі української преси для жінок 30–50-х років ХХ ст.)»).

Отже, новий напрямок медіалінгвістики – медіастилістика – спрямований на вивчення мови мас-медіа в історичному, нормативно-стилістичному, комунікативно-прагматичному, комунікативно-стилістичному аспектах. Він поєднує як традиційні (функціональна стилістика, стилістика ресурсів), так і новітні (комунікативна лінгвістика, гендерна стилістика, інтерактивна стилістика) методи та прийоми аналізу лінгвальних механізмів комунікації. Зміни в орієнтації на джерельну базу в журналістичнознавстві, на складники жанрово-стильових різновидів мас-медійного дискурсу потребують уваги з боку лінгвостилістів не лише щодо вивчення лексико-фразеологічних складників, але й дослідження комунікативності та писемності.

Література

- Биби́к С. П., 2013, *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*, Ніжин.
- “Вісник Львівського університету”. Серія Журналістика [Електронний ресурс].
- Єрмоленко С. Я., 2003, *Комунікативні технології і мовна культура журналіста*, “Вісник Львівського університету”. Серія журналістика, вип. 23, Львів.
- Єрмоленко С. Я., 1999, *Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови)*, Київ.
- Клименко Н. О., 2012, *Специфіка рубрикації та своєрідність подання матеріалу в жіночих глянцеви́х журналах*, “Держава та регіони”. Серія: Соціальні комунікації, № 1, Запоріжжя.
- Коць Т. А., 2007, *Публіцистичний стиль. – Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела*, Київ.
- Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*, 1977, Київ.
- Непийвода Н., 2003, *Інтерактивна стилістика. – Стиль і текст*, вип. 4, Київ.
- Стиль і текст* [Електронний ресурс].

Mediastylistics in Ukraine: problems and prospects

The article is devoted to the problem of modern journalism knowledge that is developing a media stylistic direction. The basic problems that need processing were introduced, three main approaches to the analysis of the journalism language were determined: normative and stylistic, communicative, pragmatic, communicative and stylistic. Attention was focused on the need to differentiate media style of advertising text, media style of newspaper and magazine texts, Web address texts, radio and television, as well as linguistic and structural aspects media style. Marked the importance of studies aimed at updating process of oral speech, interactivity in the language of modern media.

Keywords: *journalistic style, media style, mass media communication, language media.*

*Semantyka i struktura
językowych formuł gestycznych
w kontaktach rodzinnych
schyłku XIX stulecia
(na podstawie korespondencji rodzinnej
Pawlikowskich)*

MARCELI OLMA
(*Kraków*)

W lingwistyce ostatnich dekad tematyka uczuć i ich konceptualizacji doczekała się już kilku obszernych teoretycznych opracowań, głównie za sprawą A. Wierzbickiej (1971) oraz I. Nowakowskiej-Kempnej (1986, 1995, 2000), nie brak również studiów szczegółowych z tego zakresu operujących materiałem współczesnym i utrzymanych w duchu metodologii kognitywnej¹. Omówienia poświęcone tekstom dawnym trafiają się nieco rzadziej, przy czym największym zainteresowaniem w rozpatrywanej dziedzinie cieszy się zwłaszcza korespondencja małżeńska. Refleksje językoznawcze odnoszące się do zbiorów listów J. Sobieskiego, Z. Wiśnickiej, B. Prusa, W.S. Reymonta, Z. Kraszewskiej, J. i T. Matejków czy A. Dygasińskiego² dają pewne wyobrażenie o życiu emo-

¹ Np. artykuły zamieszczone w 14. tomie wydawnictwa seryjnego „Język a Kultura” (Nowakowska-Kempna i in. 2000), teksty znajdujące się w wydawnictwie zbiorowym pod red. K. Michalewskiego (2006) oraz monografie M. Kity (2007) i A. Mikołajczuk (1999, 2009).

² Por. artykuły M. Jurkowskiego (1986), A. Kłobus (1991), K. Zawilskiej (2011), V. Machnickiej (2006), D. Bieńkowskiej (2011) i M. Olmy (2009, 2011, 2013).

cyjnym ludzi minionych epok. Trudno jednak uznać, iż badania nad polszczyzną zdradzającą tę trudną do uchwycenia sferę egzystencji są wyczerpane, skoro poszczególne wspólnoty komunikatywne w zakresie ekspresji uczuć podejmują niejednakowe zachowania werbalne i parawerbalne oraz dysponują odmiennymi środkami językowego i pozajęzykowego wyrazu³.

Z dotychczasowych ustaleń znawców problematyki wynika też niezbicie, iż wszelkie uczucia uchodzą za pozbawione struktury przeżycia psychiczne, więc nie mogą być adekwatnie wyrażane za pomocą słów (Wierzbicka 1971: 30). Wobec niedoskonałości języka w zakresie oddawania istoty stanów umysłu lingwiści poprzestają zwykle na analizie nazw uczuć albo koncentrują się na opisie powiązanych z nimi zachowań i zdarzeń, które wywołują uczucia lub są ich skutkiem. W ścisłej zależności z podejmowanym tutaj tematem pozostają kwestie emotywniej funkcji języka oraz językowej ekspresji definiowanej jako proces ujawniania się nadawcy w wypowiedzi, przy czym emocja to typ ekspresji polegający na uzewnętrznianiu się uczuć, szczególnie afektów (Grabias 1997: 292). Zdecydowanie więcej sposobności w tym zakresie dostarcza mówiona odmiana polszczyzny wykorzystująca w bezpośrednim akcie komunikacji gesty i mimikę, prozodię (tempo mówienia, wysokość, barwę głosu, płacz, śmiech, krzyk) oraz proksemikę (odległość między partnerami). Ponadto pamiętać należy o socjalnych i sytuacyjnych determinantach operatorów emocji, gdyż ich natężenie i dobór zmieniają się w zależności od układu społecznych ról językowych⁴.

W bezpośrednich kontaktach międzyludzkich słownym deklaracjom i wyznaniom na temat przeżywanych emocji towarzyszą zatem liczne i zróżnicowane elementy kodów wspomagających komunikację słowną⁵. Uczestnicy interakcji, uwzględniając typ łączących ich więzi oraz okoliczności zewnętrzne, w jakich zachodzi dialog, podejmują rozmaite kroki wspierające, a nawet zastępujące używane formuły językowe. Komunikacyjne ruchy ciała człowieka, realizowane przede wszystkim za pomocą rąk, głowy, twarzy i tułowia, mogą mieć charakter zachowań oficjalnych czy służbowych, towarzyskich, prywatnych, na koniec

³ Zdaniem A. Wierzbickiej (1999: 189), która rozpatruje problematykę ekspresji uczuć na szerokim tle porównawczym, „Każda kultura wytwarza inne postawy wobec uczuć, inne strategie uzewnętrzniania uczuć i inne metody radzenia sobie z uczuciami (własnymi oraz innych ludzi)”.

⁴ S. Grabias (1997: 293) zauważa, iż ekspresjotwórcza jest rola kontaktów ze znajomymi przy równorzędnej randze rozmówców.

⁵ Ze wspomnianego zakresu ukazało się na gruncie polskim kilka interesujących studiów, głównie za sprawą K. Jarząbek (1994a, 1994b, 2004, 2006; por. również Nowakowska 1979).

wreszcie intymnych. Epistolarny dialog wbrew pozorom nie pozbawia piszących możliwości korzystania z bogactwa sygnalizowanych środków, tradycja piśmiennictwa użytkowego utrwaliła bowiem wyrażenia odzwierciedlające rzeczywiste zachowania rozmawiających ze sobą osób. W literaturze przedmiotu zyskały one miano gestosłówów (Nowakowska 1979; Pintarić 1991), słownych sygnałów gestycznych (Zawilska 2011) lub językowych ekwiwalentów gestów (Olma 2009).

Przedmiotem analizy w niniejszym szkicu będą formuły wspomnianego typu wyekscerpowane z korespondencji prywatnej Mieczysława i Heleny Pawlikowskich z drugiej połowy XIX w.⁶ Uchodzili oni naówczas za wybitnych reprezentantów galicyjskiej arystokracji aktywnie biorących udział w życiu społecznym i towarzyskim Medyki, Lwowa, Krakowa i Zakopanego. Niezwykle obszerna spuścizna rękopiśmienna kilku pokoleń Pawlikowskich przechowywana w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej otwiera szerokie perspektywy badawcze przed zorientowaną kulturowo lingwistyką (por. Olma 2014). Listy rodzinne, jak już wspomniano wcześniej, stanowią dosyć wiarygodne źródło wiedzy o sferze rodzinnych uczuć, charakteryzują się bogactwem formuł pozwalających informować o zachowaniach tworzących iluzję fizycznej bliskości i czułości w sposób niejednokrotnie bardzo wyszukany. Oczywiście pomiędzy korespondencją małżeńską a korespondencją rodziców z dziećmi rysują się zasadnicze różnice ilościowe i jakościowe, które należy wziąć pod uwagę.

1. Formuły językowe wyrażające pocałunek

Największą frekwencją w rozpatrywanych tekstach cieszą się zwroty informujące o składaniu pocałunku, który w dziejach kultury od wieków pełni funkcję znakową, miewa rozmaite realizacje szczegółowe i służy niejednakowym celom⁷.

Złożenie pocałunku/ów przez piszących, niezależnie od pełnionych przez nich ról w obrębie rodziny, jest komunikowane w większości przypadków (ponad 1300 słowoforn) przez czasownik *całować* ('dotknąwszy ustami, cmoknąć' SWar), któremu zawsze towarzyszy dopełnienie. W jego funkcji z rzad-

⁶ W opracowaniu uwzględnia się 1350 listów małżeńskich Mieczysława i Heleny Pawlikowskich oraz mniej obszerną korespondencję rodziców z synami Janem i Tadeuszem (łącznie 555 listów), a także tych ostatnich z dziadkami (6 listów).

⁷ Píše na ten temat K. Jarząbek (2006: 55–64).

ka występują zaimki osobowe (*Cię/Was*), gdyż piszący umieszczają w tej pozycji regularnie liczne rzeczowniki somatyczne. Ich repertuar w przypadku listów kierowanych do dzieci, nawet już pełnoletnich, przedstawia się ubogo, niemniej skłania do wysnuć istotnych wniosków. Ucałowanie kogoś w głowę czy w czoło w kulturze polskiej wyraża serdeczny i opiekuńczy stosunek nadawcy do odbiorcy, funkcjonuje zazwyczaj w kontaktach rodziców z dziećmi (Jarzabek 2006: 60), ma zresztą w listach swą językową konkretyzację w postaci wyrażenia przyimkowego *po ojcowsku*, które wskazuje na specyfikę pocałunku.

Całuję Was oboje po ojcowsku – 16 IV 1893 (Mieczysław do synów Jana i Tadeusza)

[...] głowę Twą zmęczoną całuję – 14 VIII 1893 (Helena do syna Jana)

Dziatki me drogie, całuję czółka i główeczki Wasze – 11 XI 1863 (Mieczysław do żony Heleny i synów)

Jasia i Tadzia z całej duszy całuję w czółka ukochane – 21 I 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

W listach adresowanych do osób starszych (zwłaszcza do rodziców, stąd wyrażenie *po synowsku*) formuły gestyczne informują o całowaniu rąk (zwanym też pieszczotliwie *rączkami* lub żartobliwie *łapkami* – SDor *rub.*), rzadziej też stóp lub nóg (zwanym *nózkami*), incydentalnie nawet głowy (*głowiny*). Znane z minionych wieków zachowania, które były pierwotnie wyrazem szacunku, posłuszeństwa, a nawet uległości, znalazły więc odbicie w języku korespondencji:

Rodzicom łapki całujemy – 25 XI 1885 (syn Jan do Heleny)

Rączki Mamusine całuję i głowinę – 19 VIII 1893 (syn Jan do Heleny)

Całuję stopy Twoje i proszę o dalszą ufność Twoją – 20 VII 1884 (syn Tadeusz do Heleny)

Całujemy Mamunci rączki i nużki [!] i Tatkwowi także – 21 IX 1868 (syn Jan do Mieczysława i Heleny)

Babci rączki całujemy i nóżki, które biedaczki chore są, i oby jak najprędzej wyzdrowiały – 27 IV 1877 (Jan Pawlikowski do babci)

Językowe ekwiwalenty gestu całowania w korespondencyjnych kontaktach małżeńskich są nieporównywalnie bardziej urozmaicone w stosunku do tych scharakteryzowanych uprzednio. W funkcji dopełnienia bliższego Helena i Mieczysław Pawlikowski używają wymiennie 52 rzeczowników somatycznych nazywających na różne sposoby aż 29 części ludzkiego ciała. Alfabetyczny rejestr tych rzeczowników pokazuje obecność licznych formacji deminutywno-hipokorystycznych: *biust*, *brewki*, *broda* / *bródka*, *buzia*, *cialko*, *ciemie* / *ciemiaczko*,

czoło / czołko, dłoń, dzieńdziorki uszek⁸, garelko, głowina / główeczka, karczek, kolanka / kolanie, liczko, łapki, łokcie / łokietki, łopatki, łysinka, nosek / nosio, nóżki / nóżeczki / nóżie, oczy / oczka / oczęta, paluszki / paluszęta / palusie, pierśsi / pierściczki, pięty, podbródek, podgarle, policzki, ramiona / ramionka, ręce / rucie / rączęta, serduszko, stópki, szyjka / szyjcia, uszka / uszcie, usteczka.

Liczne spośród wymienionych rzeczowników opatrzone zostają przydawką, nierzadko waloryzującą. Do oczu odnoszą się przymiotniki i imiesłowy: *siwe, zielone, ametystowe, jasnolabradorowe⁹, gwiaździste, śliczne, śliczne-rzęsiste, przecudne, rozumne, pogodne, lube, spracowane, mrugające, kochające*; buzia bywa: *krasna, cudna, serdeczna, buziowata¹⁰, słodziutka, najmiłsza, kochająca, kochana, zawąsiona, zabrodziona, obrośnięta, wołochato-kosmata, zakatarzona, czytelna* (w znac. ‘jasna, wyraźna, przejrzysta’ SDor); uszy – *różowe, maciutkie* (tj. ‘malutkie’ SWar gw.), *zgrabniutkie, nieprzekłute*; czoło – *wysokie, pogodne, śliczne, słodziutkie, rozmagłowane* (najpewniej w znac. przenośnym ‘wygładzone’); nos – *niegrzeczny, ruchomy, ruszający się*; usta – *miłościwe, słodziutkie, śliczne*; kark – *schylony, smacznutki*; paluszek – *wierny, pierścieniny¹¹*; nogi – *bose, śliczniutkie, wykąpane, wymyte, jak śnieg bielutkie.*

Z powyższego wyliczenia wynika niezbicie, że listowe formuły informujące o całowaniu małżonka / małżonki są ze wszech miar oryginalne i mocno rozbudowane, przy czym zdecydowanie większą kreatywność językową obserwować można w korespondencji Mieczysława Pawlikowskiego. Pokazują to wybrane cytaty:

Całuję Cię w karczek schylony przy pisaniu, w łysinkę, czoło – 9 I 1876 (Helena do męża Mieczysława)

⁸ SWar notuje leksem *dzieńciork* ‘kojec do chowania drobiu’ oraz *dzieńciorek* ‘zatrask do łowienia gołębi’. *Dzieńdziorki* to prawdopodobnie neosemantyzm w polszczyźnie familijnej Pawlikowskich oznaczający albo małżowiny uszne, albo ozdoby uszu.

⁹ Jest to oczywiście compositum przymiotnikowe współmotywowane przez leksem *labrador* oznaczający ‘minerał koloru ciemnoszarego lub zielonkawego, mieniący się barwą błękitną i zielonkawą’ (SDor).

¹⁰ Ten neologizm użyty przez Mieczysława Pawlikowskiego ma czytelną strukturę, formant *-owaty* w polszczyźnie sygnalizuje przeciw relację podobieństwa desygnatu określanego rzeczownikiem do desygnatu podstawy. W analizowanym tu kontekście zachodzi, najpewniej zamierzona przez nadawcę, tautologia.

¹¹ Wyrażenie *paluszek pierścieniny* oznacza oczywiście palec ‘serdeczny’ (SWar bez kw., SDor *daw.*). Zaświadczone w polszczyźnie historycznej synonimiczne nazwy czwartego palca u dłoni (*pierścieniny, pierścieniowy, pierścionkowy*) mają najpewniej związek z pierścieniami (niegdyś) lub obrączkami (współcześnie) wymienianymi i zakładanymi sobie wzajemnie przez małżonków w dniu ślubu. Z tego samego powodu piszący określają ów palec mianem *wierny*. Kwestią drugorzędą zdaje się etymologia rzeczownika *pierścień* (*pr’st’ – ‘palec’, Boryś 2006: 430). O pochodzeniu nazwy *palec serdeczny* pisze też W. Kopałiński (1997: 820).

[...] całuję w oczy, czoło i ręce a nawet, krzywiąc się i oczy mrużąc, w zaważone i zabrodzone usta, torując sobie drogę palcami – 19 II 1867 (Helena do męża Mieczysława)

Oczęta Twe całuję jedno po drugim i oba naraz (co tylko listownie uczynić można) – 16 VI 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Czołko Twe całuję i oczęta kochające i paluszek każdy z osobna i buzię buziowatą – 14 V 1877 (Mieczysław do żony Heleny)

Nóżki Twoje całuję we wszystkie ich „brzuszki palcowe” z pucherzykami [!] – 24 VI 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Usteczka Twoje i nosek i oczka i czołko i główkę całuję sto razy i podbródek i szyjkę i Jaśkową piersiczkę jedną i drugą i tolanta moje i nóżce moje drogie i rączki, od paluszków zacząwszy po łokietki, i wyżej łokietków i jeszcze raz oczęta i buzię! – 29 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

Całuję oczęta Twoje śliczne i większe i mniejsze. Twoje czołko, twoją buzię, dzieńdziorki Twoich uszek i brodawczkę na karku po prawej stronie i szyjkę Twoją i pierścionek na paluszkach Twoimi i Twoje ziużie [!] nuzie [!] które co prędzej chowasz pod kołderkę aby się nie zaziębować – 16 X 1874 (Mieczysław do żony Heleny)

Oprócz enumeracji piszący uciekają się często do zróżnicowanych formuł syntetyzujących mających w polszczyźnie charakter bardziej lub mniej utarty (np. *całuję od a do z. / od główki do stópek / gdzie dopadnę*), umieszczają w obrębie zwrotu uogólniający zaimek (*całuję wszystko / wszędzie / wszędzie a wszędzie*) albo przymiotnik o podobnym znaczeniu (*całuję całego / całą* bądź intensywnie *całutkiego / całuteńką*), np.:

Całuję Cię całutkiego, ale karczek najmocniej, jak miejsce najsmaczniejsze – 15 X 1884 (Helena do męża Mieczysława)

Ciebie moje ptaszę całuję w każdym cal powłoki duszy Twojej – 5 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

Całuję całuteńką szczegółowo od główki do pasa, do kolanciów i do stópek. Oczka moje, buzię moją – 4 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczęta i buzię i czołko i nóżki i paluszki i całą Cię całuję od a do z. – 20 VIII 1868 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczęta Twoje gwiazdziste, kochające, ametystowe całuję i uszka nieprzekłute i buzię i czołko [!] jeszcze moje i rączęta i wszystko i wszystko i wszystko i wszystko moje! – 4 XII 1862 (Mieczysław do żony Heleny)

Kolejnym komponentem rozpatrywanych formuł gestycznych są określenia przysłówkowe lub wyrażenia przyimkowe charakteryzujące sposób złożenia pocałunku, np. *całuję serdecznie / najserdeczniej / elegancko / pomaleńku / po-*

malutku / ślicznie / mocno / szczegółowo, całym sercem / z wielkim apetytem / z wielką pokorą / z całą precyzją i systematycznością / po mojemu / bez końca. Nie brak również konstrukcji z liczebnikiem, mających znaczenie przenośne a wskazujących na wielokrotne powtarzanie werbalizowanej czynności: *całuję po stokroć / po tysiące razy / po milion razy / po tysiąc tysięcy razy / po tysiące milionów razy / sto razy jednym ciągiem / raz i sto razy i bez końca* itd. Temu samemu celowi zdają się służyć nacechowane ekspresywnie struktury zdaniowe z repetycjami komponentów pełniących różne funkcje składniowe (głównie orzeczenia, dopełnienia, okolicznika), np.:

Całuję usteczka moje śliczne raz i sto razy i bez końca! – 24 IX 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Całuję Twoje oczęta i nosek i buzię i piersi Twoje tam gdzie tve serduszko, sto razy, tysiąc razy! – 19 VIII 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

[...] buzią zawąszą całuję Cię w garelko, w czółko, i oczka, i w karczek i za uszkami i w pierścioneczek i w obie nóżki z całą precyzją i systematycznością – 5 VII 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczęta Twoje i czółko i główkę i nóżki Twoje i Twoje usteczka całuję, całuję, całuję, całuję, całuję... – 1 XI 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Pierścinkowy paluszek całuję i buzię i buzię i buzię i buzię i buzię – 24 V 1877 (Mieczysław do żony Heleny)

Całuję mocno, mocno, mocno, mocno – 5 VI 1890 (Mieczysław do żony Heleny)

W listach małżonków sporadycznie dostrzec można synonimiczne w stosunku do czasownika *całować* leksemy *cmokać* ('całować' SWar, SDor *żart.*) oraz *ciumać* ('całować' SWar *pieszcz.*, *gw.*, SDor brak), np.:

Oczęta Twe i nosek i garelko [!] i włoski i czółko i usteczka całuję i cmokam (ale nie „ciumam”) z całej duszy, z całego serca mego! – 19 XI 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Bobuś [...] Twe rucie i nóżie ciuma jak jaki konkurent z Marcy Poręby albo z Kłaju¹² – 1 XI 1880 (Mieczysław do żony Heleny)

Ciumam rucie Wasze mordą moją wołochatą... – 18 VI 1889 (Mieczysław do żony Heleny i synów)

¹² *Marcyporeba* i *Kłaj* to nazwy nieodległych od Krakowa wsi, mają one w cytowanej wypowiedzi prawdopodobnie nacechowanie żartobliwie-wartościujące. O Kłaju bowiem i jego mieszkańcach krążą do dziś w Małopolsce dowcipy na wzór tych, które związane są np. z Pcimiem czy Wąchockiem.

O wymianie listownych pocałunków informuje też bardzo często używany przez małżonków zwrot *dać / dawać buzi*, który w polszczyźnie oznacza ‘całus, pocałunek dziecięcy albo miłosny złożony na ustach’ (SWar). Nie tworzy on tak rozbudowanych i zróżnicowanych konstrukcji jak czasownik *całować*, który dopuszcza użycie dopełnienia osobowego lub nieosobowego, zwłaszcza wyrażonego rzeczownikiem somatycznym. Człon werbalny może występować w indicative lub w imperative, stanowiąc w tym drugim przypadku zachętę do odwzajemnienia pocałunku albo wyrażenia zgody na jego złożenie. Przysłowki występujące w funkcji okoliczników wskazują na sposób, w jaki zostaje złożony pocałunek (np. *mocno, długo, serdecznie, pięknie, ślicznie, troszeczkę, jak najpiękniej i jak najserdeczniej, nie bardzo ładnie*), metaforyczne konstrukcje z liczebnikiem można z kolei traktować jako okoliczniki miary (np. *sto razy, sto tysięcy razy*), np.:

Buzi Ci daję, na dobranoc mocno, długo, serdecznie – 11 VII 1885 (Helena do męża Mieczysława)

Buzi daj Bobuńciu, łysinki i karczku – 9 XI 1880 (Helena do męża Mieczysława)

Daj buzi sto tysięcy razy – 23 IX 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Niekiedy czasownik *dać / dawać* ulega elipsie, równie często w sąsiedztwie rzeczownika pojawia się któreś z określeń przymiotnikowych, stanowiących określenie jakościowe pocałunku, np. (*daję / daj*) *buzi długiej / jeszcze dłuższej / dobrej / grzecznej / fundamentalnej / kapitalnej*¹³ / *kochającej / ładnej / mizernej / bledziutkiej / mocnej / prawdziwej / smacznej / serdecznej / poczwórnej / setnej / stokrotnej*, np.:

Buzi Ci daję i o buzię proszę – ale o dobrą, smaczną, bardzo ładną. Tak, tak! – 13 I 1876 (Mieczysław do żony Heleny)

Mnie daj buzi, buzi kapitalnej, fundamentalnej – 9 VII 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Buzi daj, buzi – tylko samej buzi, bo już nie ma czasu na więcej. Serdecznej buzi! – 22 X 1877 (Mieczysław do żony Heleny)

A teraz daj buzi – długiej buzi! – jeszcze dłuższej! – 10 VI 1870 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczęta Twoje z długimi rzęsami całuję a moje do pocałowania nadstawiam – a teraz buzi, buzi, i jeszcze buzi! – 2 V 1878 (Mieczysław do żony Heleny)

¹³ *Fundamentalny* oznacza tu tyle, co ‘mocny, silny, gruntowny’ (SWar, SDor *przestarz.*), *kapitalny* zaś to inaczej ‘wyborny, wyśmienity, doskonały’ (SWar, SDor).

W kilku listach małżeńskich ośrodkiem formuł gestycznych wyrażających tę samą treść, co omówione wyżej, są rzeczowniki *pocałunek*, *ucalowania*, *całus* oraz *całusek* tworzące związki werbalne z różnymi czasownikami. W ich sąsiedztwie dostrzec można niejednokrotnie leksemy odsyłające poprzez swą semantykę do wyrażen termicznych, pozytywnie wartościowanych przez piszących, np.: *ciepło pocałunku*, *gorący pocałunek*, *całus jak węgiel pałacy*, *najgorętszy całus*, *pałące usta*, *zagrzać pocałunkiem*. Na intensywność składanych listownie pocałunków wskazują z kolei struktury czasownikowe typu *okrywać tysiącem pocałunków*, *zadusić pocałunkiem*, np.:

Tobie jeszcze tysiące całusów gorących jak miłość moja! – 5 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

I tysiące całusów gorących składam na oczkach i czółku i skroniach i nosku i brodce [!] i szyjce i gardziółku – a na koniec jeden – ostatni – jak węgiel pałacy na Twoich usteczkach Kochanko! – 23 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

A teraz całusa daj Mieczowi serdecznego. Gorącego? tak! – 31 X 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczęta Twoje zielone całuję, Ty moja żabo – i buzię Twoję całusami tysiącoma i jeszcze jednym całusem najgorętszym, najserdeczniejszym z tysiąca – całusem bez końca – 13 IV 1865 (Mieczysław do żony Heleny)

Dokonane zestawienia dowodzą, że utrwalone w postaci formuł językowych pocałunki małżeńskie są nieodłącznym elementem korespondencyjnego dialogu miłosnego. Jako przejaw nieustannej wzajemnej czułości a jednocześnie dążenia do oryginalności w jej okazywaniu stanowią wyraz pośredniej ekspresji uczuć w listach.

2. Formuły odzwierciedlające dążenie do fizycznej bliskości

Obok zwrotów informujących o całowaniu w listach rodzinnych dostrzec można szereg formuł pozwalających korespondentom na wyrażanie ich stanów emocjonalnych oraz pozytywnych uczuć w stosunku do adresata.

W kontaktach rodziców z dziećmi oraz w relacjach małżeńskich dosyć często spotkać można zwroty z bliskoznacznymi czasownikami *tulić* ('obejmować czule, przygarnąć do siebie, otaczać ramionami' SWar) oraz *tulić się* ('garnąć się do kogo pieścizotliwie, czule' SWar), *głaskać* ('z lekka dotykać, gładzić' SWar), *ściskać* ('obłapiać, obejmować' SWar; 'obejmować kogo lub co ramionami, dając wyraz serdecznym uczuciom, tulić' SDor), *uściskać* ('przytulić do

piersi' SWar, 'wziąć w objęcia, objąć mocno' SDor), *przyciskać* (w znac. 'tulić, przygarniać do siebie, trzymać w objęciach, w uścisku' SDor). Każdy z wymienionych czasowników w analizowanym materiale konstituuje około 200 odmiennych formuł gestycznych. Mniejszą frekwencją (10 do 25 formuł) odznaczają się językowe ekwiwalenty gestów operujące któryms z wymienionych komponentów werbalnych: *gładzić* ('głaskać, muskać' SWar), *cisnąć* (w znac. 'gnieść, tulić, garnąć' SWar), *pieścić* ('okazywać komuś czułość, tulić go czule do siebie, ścisnąć, głaskać, całować' SWar), *garnąć się* ('przytulać się, obejmować' SWar *przen.*). Werbalizowane w ten sposób zachowania zostają scharakteryzowane w sposób pozwalający wnosić o stopniu ich natężenia oraz przebiegu realizacyjnym. Znajduje to wyraz w kształcie językowym rozpatrywanych wypowiedzi, gdyż w funkcji okoliczników sposobu, miejsca czy kierunku występują zróżnicowane przysłówki i wyrażenia przyimkowe, np.: *długo, mocno, delikatnie, ładniutko, całą siłą, ze wszelkich sił, ku wam, do siebie, do serca, do piersi, po głowinie, w objęciach, w myśli*, np.:

Ciebie całą cisnę do mych piersi bez guzów u żupana – 3 V 1872 (Mieczysław do żony Heleny)

Buzi Ci daję, do serca przyciskam, tulę mocno, mocno do siebie, czółko całuję i śliczne kochające oczęta, włoski glakam [!] troszeczkę a prędko, nóżkę jedną całuję – na drugą już nie mam dziś czasu – 3 VII 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Do serca Cię przyciskam całą, całą siłą, i ramionami Twemi opasuję się w pół a Twoją główkę do piersi mej przytulam i całuję i glakam, glakam, glakam [!] – długo, długo, glakam... – 1 XI 1887 (Mieczysław do żony Heleny)

Kończę już, tuląc się w myśli do ciebie, głaszcząc i pieszcząc – 15 VII 1900 (Helena do syna Jana)

Tuli was w objęciach i garnie się ku Wam kochająca Was Musia Busia – 22 XII 1905 (Helena do syna Jana i wnuków)

Słownym uściskom, przytulaniu, głaskaniu itp. towarzyszy niejednokrotnie zwerbalizowana deklaracja o gotowości do przyjęcia analogicznych zachowań ze strony adresata oraz zachęty do ich odwzajemnienia, np.:

Dajmy sobie buzi, przytulmy się do siebie – podajmy sobie dłonie, w oczy sobie patrząc miłośnie – 29 V 1877 (Helena do męża Mieczysława)

Jeśli to 11go liścik ten mój otrzymasz – to daj buzi i popieść Bobuńcia, tak jak on Cię pieści w swej myśli – 9 VI 1890 (Mieczysław do żony Heleny)

Oczka Twoje całuję, moje zaspane bałuchy do pocałowania nadstawiam, włoski Twoje glakam [!] i moją łysinę do głaskania nadstawiam. Czółko całuję, buzi daję i o buzię mocną proszę.

Nóżki Twoje całuję bardzo ślicznie delikatnie i pomalutku – 8 VII 1889 (Mieczysław do żony Heleny)

Wszystkie formuły gestyczne operujące wymienionymi wcześniej leksemami czasownikowymi konotują brak dystansu pomiędzy stronami listownego dialogu, ewokują serdeczne – rzecz można: intymne – relacje rodzinne, są wyrazem zajmowania postawy opiekuńczej wobec słabszych (męża w stosunku do żony, rodziców wobec dzieci) i dowodzą, że piszący w kontaktach bezpośrednich preferowali okazywanie sobie uczuć poprzez dotyk.

3. Formuły błogosławieństwa

W listach małżonków oraz w ich korespondencji z dziećmi występują często (ok. 150 razy) formuły z czasownikiem *błogosławić* (tzn. ‘udzielić błogosławieństwa, przeżegnać’ SWar) oraz dopełnieniem zaimkowym lub rzeczownikowym w bierniku albo w celowniku. Są one wyrazem myślenia magicznego, wyrażają troskę oraz życzliwość piszących wobec siebie, co oddają konstrukcje okolicznikowe (*całym sercem, z całej duszy, po ojcowsku, po trzykroć, teraz i zawsze i przez życie całe*). W roli osoby udzielającej błogosławieństwa występuje najczęściej Mieczysław Pawlikowski pełniący funkcję głowy rodziny, znacznie rzadziej zaś Helena, która wielokrotnie sama prosi małżonka o błogosławieństwo dla siebie i synów, np.:

Błogosławię Cię z całej duszy Jedynaczko moja! Jaśka błogosławię – 3 VIII 1860 (Mieczysław do żony Heleny)

Błogosławię jasne, złote główeczki naszych chłopców – 7 XI 1863 (Mieczysław do żony Heleny)

Pobłogosław swoje dzieci jak ja Ciebie teraz myślą błogosławię – 1862 (Helena do męża Mieczysława)

Błogosławię Tobie teraz i zawsze i przez życie całe – 24 II 1868 (Mieczysław do żony Heleny)

Błogosławi ci Musia – 16 III 1901 (Helena do syna Jana)

4. Osobliwe formuły gestyczne

Obok konstrukcji werbalnych oznaczających uniwersalne zachowania występujące w interakcjach społecznych wskazać można znane wyłącznie korespondencji Heleny i Mieczysława formuły gestyczne o żartobliwym charakterze i swoistym rodowodzie. Niektóre zwroty bowiem lub czasowniki będące ich

ośrodkiem odsyłają w polszczyźnie ogólnej do poczynań podejmowanych wobec siebie niegdyś przez osoby o nierównym statusie społecznym (*kłaść się na ziemi, ścielić się do stóp*), inne nazywają zachowania typowe dla dzieci (*targać za brodę, ciągnąć za wąsy, trąbić do ucha, wieszać się na szyi, skrobać za uszkami, wyrabiać cudactwa, dać klapsa*), a nawet zwierząt (*łasić się, gnieździć się*). Ich obecność w dialogu listownym Pawlikowskich świadczy nie tylko o inwencji językowej piszących, lecz także najpewniej o ich fantazji w zakresie kształtowania kontaktów intymnych, np.:

Całuje Cię calutkiego, do stóp się ściela, na szyi się wiesz, za brodę ciągnie, cudactwa wyrabia z Bobunciem swym Bobuncia – 25 VII 1887 (Helena do męża Mieczysława)

Buzi Ci daję, całuję w karczek, ciągnę za wąsy, trąbię do ucha, chcę Cię tak rozgniewać, żebyś się ze złości porwał i aż tu przyjechał dać mi klapsa lub twego nieżnośnego prztyczka – 17 XI 1878 (Helena do męża Mieczysława)

Za trzy liściki kładę się na ziemi i stopy twoje (naturalnie, że nieobute) całuję z wdzięczności, potem zaś kąsam Bobuncia w karczek ze złości i przez zemstę, że mnie w pisaniu listów prześcignął – 24 V 1888 (Helena do męża Mieczysława)

[...] targam Cię za to za brodę, naciągam wąsy i dzieciorki uszki i dmucham nosem – 5 XI 1878 (Helena do męża Mieczysława)

[...] kładę główkę na Twych piersiach, zrobiwszy się malušką na Twych kolanach, i śpię – 12 XI 1878 (Helena do męża Mieczysława)

Czoło całuję, na kolana wylazłszy, gnieździę się i o glakanie [!] proszę – 28 X 1878 (Helena do męża Mieczysława)

A teraz Bobciu Ciebie tak podnoszę w mej myśli i obnoszę po pokoju, daj buzi kochanie moje, Oczęta Twe śliczne kochające całuję i buzię. Do nóżek się ścielę mojej pani – 29 VI 1890 (Mieczysław do żony Heleny)

Do serca Cię przyciskam bardzo mocno, glakam [!] główkę, całuję czółko, oczka i buzię, za uszka Cię leciutko potargiwuję i muszelki obie odwracam, całuję w nos i w buzię – do nóżek się kładę – 26 X 1883 (Mieczysław do żony Heleny)

Listowne formuły gestyczne, które zostały przywołane w niewielkim wyborze, oprócz pełnionych różnych funkcji pragmatycznych (inicjowania i przeirywania kontaktu, wyrażania wdzięczności, skruchy, prośby i in.)¹⁴ zdają się odzwierciedlać rzeczywiste zachowania, jakie podejmowali wobec siebie człon-

¹⁴ Więcej uwag na temat funkcji językowych ekwiwalentów gestów zostało zamieszczonych w innym miejscu (Olma 2009).

kowie rodziny Pawlikowskich¹⁵. Służyły im one do wyrażania zarówno trwałych uczuć, jak i chwilowych stanów emocjonalnych uzależnionych od czynników zewnętrznych lub aktualnego samopoczucia piszących. Zadanie to zdecydowanie łatwiej zrealizować w kontakcie bezpośrednim, poprzez komunikacyjne ruchy ciała ludzkiego, czyli głównie za pomocą rąk, głowy, twarzy i tułowia. Specyfika komunikacji epistolarnej skłaniała korespondujących do sięgania po językowe ekwiwalenty tych z pozoru prozaicznych czynności i zabiegów, utrwalając tym samym ulotną sferę świata familijnych uczuć.

Rozpatrywane formuły w polszczyźnie familijnej Pawlikowskich wraz z innymi środkami pozwalającymi na ekspresję uczuć stanowią nierozzerwalną całość, współtworząc swoisty kod, którego wszystkie składniki (w tym również indywidualizmy, neologizmy, neosemantyzmy) oraz reguły ich łączenia skrupulatnie chronione przed osobami postronnymi są znane wyłącznie zainteresowanym. Krąg ich wspólnych doświadczeń, wzajemne zaufanie i znajomość swoich charakterów pozwalają na daleko posuniętą swobodę w kształtowaniu dialogu listownego. W jego obrębie poczesne miejsce zajmuje sfera przeżyć wewnętrznych, sięgająca w zakresie obrazowania szczególnie chętnie do pokładów polszczyzny potocznej, zwanej nie bez powodu językiem bliskości (Kita 2001: 170–175).

Językowe ekwiwalenty gestów, nieobce epistolografii innych stuleci (por. np. Wiśniewska; Machnicka 2006), są przez Pawlikowskich konstruowane z wielkim upodobaniem i pomysłowością, dając jednocześnie wyobrażenie o przebiegu rzeczywistych interakcji w relacjach międzypokoleniowych, zwłaszcza zaś o zachowaniach towarzyszących kontaktom małżeńskim, w tym również kontaktom intymnym.

Literatura

Bieńkowska D., 2011, *Między konwenansami a autentyzmem uczuć, czyli „Reymontowska pieśń na cześć miłości”*. – *Ścieżkami pięknej polszczyzny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Białoskórskiej z okazji 65-lecia urodzin i 45-lecia pracy zawodowej*, red. L. Mariak, A. Seniów, Szczecin, s. 29–38.

¹⁵ W tym przekonaniu utwierdzają listowne sformułowania typu: „Oczęta Twe całuję. Czółko błogosławię, główkę do serca przyciskam i usteczkami Twemi pieszczę się po mojemu” – 1 III 1873 (Mieczysław do żony Heleny); „Buzi Ci daję, czoło, oczka, ręce Twe całuję – i tulę się do Ciebie, stając na nogach Twoich – wiesz jak? wiesz?” – 5 X 1878 (Helena do męża Mieczysława); „Całuję cię za niego [za list] w karczek, który już naprawdę w rzeczywistości, chciałabym pocałować” – 21 III 1887 (Helena do męża Mieczysława).

- Grabias S., 1997, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Jarząbek K., 1994a, *Kinetyczne formy powitań i pożegnań*, „Etnolingwistyka”, VI, s. 64–81.
- Jarząbek K., 1994b, *Mimika jako element komunikacji międzyludzkiej*, „Studia Semiotyczne”, XVIII, s. 67–76.
- Jarząbek K., 2004, *Obrażliwe treści wyrażane ciałem*, „Socjolingwistyka”, XVIII, s. 165–176.
- Jarząbek K., 2006, *Pocałunek jako znak i jego funkcje w porozumiewaniu się*, „Socjolingwistyka”, XX, s. 55–64.
- Jurkowski M., 1986, *Jak Jan III Sobieski w listach żonę swoją nazywał*, „Prace Filologiczne”, XXXIII, s. 413–420.
- Kita M., 2001, *Język potoczny jako język bliskości*. – *Język w komunikacji*, t. 1, red. G. Habrajska, Łódź, 170–175.
- Kita M., 2005, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice.
- Kita M., 2007, *Szeptem albo wcale. O wyznawaniu miłości*, Katowice.
- Kłobus A., 1991, *Jak król Jan III Sobieski zwracał się do żony i dzieci*. – *Regionalizmy w języku familijnym. (Zbiór studiów)*, red. K. Handke, Wrocław, s. 89–96.
- Machnicka V., 2006, *Korespondencyjne dzieje pewnej miłości, czyli środki językowe oddające uczucia i emocje w „Listach do narzeczonej i żony” Bolesława Prusa*. – *Wyrażanie emocji*, red. K. Michalewski, Łódź, s. 538–549.
- Michalewski K. (red.), 2006, *Wyrażanie emocji*, Łódź.
- Mikołajczuk A., 1999, *Gniew we współczesnym języku polskim*, Warszawa.
- Mikołajczuk A., 2009, *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- Nowakowska M., 1979, *Komunikacja werbalna i niewerbalna jako język wielowymiarowy*, „Studia Semiotyczne”, nr 9, s. 181–196.
- Nowakowska-Kempna I., 1986, *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami uczuć*, Katowice.
- Nowakowska-Kempna I., 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Część I: *Prolegomena*, Warszawa.
- Nowakowska-Kempna I., 2000, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Część II: *Data*, Warszawa.
- Nowakowska-Kempna I., Dąbrowska A., Anusiewicz J. (red.), 2000, „Język a Kultura”, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, Wrocław.
- Olma M., 2009, *Językowe ekwiwalenty gestów w korespondencji małżeńskiej Heleny Pawlikowskiej*, „LingVaria”, IV, nr 1 (7), Kraków, s. 193–204.
- Olma M., 2011, *Cechy komunikacji małżeńskiej utrwalone w listach Teodory i Jana Matejków z XIX stulecia*. – *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka II*, red. E. Komorowska, K. Kondzioła-Pich, Szczecin, s. 214–225.

- Olma M., 2013, *Epistolarny autoportret męża i ojca w listach rodzinnych Adolfa Dygasińskiego*. – „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*”, *Studia Linguistica VIII*, red. K. Kowalik, M. Mączyński, M. Olma, Kraków, s. 227–243.
- Olma M., 2014, *Językowo-kulturowy obraz arystokratycznej rodziny polskiej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie korespondencji rodzinnej Heleny i Mieczysława Pawlikowskich)*, Kraków.
- Pintarić N., 1991, *Gestosłowy pozdrowieniowe w języku chorwackim i polskim*. – *Język, literatura, kultura Słowian dawniej i dziś*, red. J. Świdziński, T. Zdancewicz, Poznań, s. 151–164.
- Wierzbicka A., 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1999, *Emocje. Język i „skrypty kulturowe”*. – *też: Język – umysł – kultura*, wybór prac pod red. J. Bartmińskiego, Warszawa, s. 201–219.
- Wiśniewska H., 2000, *Zachowania grzecznościowe w listach rodzinnych Ignacego Kraśkiego*, „*Pamiętnik Literacki*”, XCI, z. 3, s. 161–176.
- Zawilska K., 2011, *Białogłowska mowa afektywna. Listy Teresy do Kazimierza Wiśniewskiego z pierwszej połowy XVIII wieku*. – *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku I*, red. I. Kępką, L. Warda-Radys, Pelplin, s. 469–477.

Słowniki

- SDor – Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–IX, Warszawa 1958–1969.
- SEBor – Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2006.
- SKop – Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1997.
- SWar – Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

Źródła

- Bator I., Grzybowska J., Jaglarz M., Klatka U. (red.), 2008, *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej Nr 11001–11434. Archiwum domowe Pawlikowskich*, cz. I, Kraków.

The semantics and structure of gestural linguistic phrases in family contacts at the end of the 19th century (based on the family letters of the Pawlikowsky)

The paper is based on marital and family letters; the author analyses them using pragmalinguistic and cultural linguistic methods. The article focuses on the phrases which copy or replace the gestures people make during face-to-face communication. The ana-

lysed expressions inform mainly about kissing, blessing, and the need of physical closeness. They are used to maintain emotional bond between the distanced family members. Relating to other sets of correspondence from the past, the phrases used by the Pawlikowscy are characterized by freshness and originality; they testify to the creativity of the authors, drawing from the morphological and lexical resources of the 19th century Polish language.

Keywords: *letters, pragmalinguistics, cultural linguistics, Polish family language, gestures.*

Назви спорідненості як основа міфотворення в мові української поезії ХХ століття

ЖАННА В. МАРФІНА
(Луганськ)

Мова художньої літератури завжди швидко відгукується на процеси, що відбуваються в суспільстві. За спостереженнями дослідників, ХХ ст. була періодом створення політичних міфів, суспільних стереотипів “саме в аспекті міфологізації сучасних побутових складників” (Погребная 2011). У мові поезії ці явища спричинилися до створення мовних образів-стереотипів, зокрема на базі архетипової семантики назв спорідненості (далі – НС). Тиражування усталених у фольклорі асоціативно-образних зв’язків у мові поезії ХХ ст., пов’язана з екстралінгвальними суспільно-політичними чинниками, вплинуло на формування нових поетичних стереотипів. Так, одними з найхарактерніших були *земля-мати – син землі; мати-Батьківщина – син (дочка) Батьківщини – України, сини (дочка) народу*.

Земля-мати – син землі. Слово **земля** є носієм кількох значень, зокрема, з означенням-іменником *мати* воно містить символічну знаковість ‘*Батьківщина*’. Загальновідомо, що образ матері-землі набув символічного значення в усній народній творчості слов’янських народів, зокрема й українського.

Асоціат *земля* в поетичних текстах входить у ряд атрибутивних сполук, у яких епітет є носієм таких семантичних ознак: а) постійна народно-поетична (*сира*): “Пишалася ними [богами] *Мати – Сира Земля*” (А. Борт-

няк); “Біга осінь – пужить киями Землю – матінку сиру з нависними вереміями Віє мряку на пару” (О. Близько); б) вік означуваного (*старенька, сива*): “Ой ти земле старенькая, Ти сива мати! Нащо тобі наші кості з’їдати” (Б. Лепкий); “Я чую: ридає за ними Земля, Сива, старенька мати, Одурена своїми синами” (В. Симоненко); в) родючість (*багата*): “клаптик щедрості брав я у тебе – у незмірно багатой мамі-землі” (В. Симоненко); г) суб’єктивна оцінка (*кохана, ласкава, рідна* тощо): “Помрем і матері-землі ласкавій складемо тягар життя” (Б.-І. Антонич); “Рідна земле, кохана мати, Хай буде неважко лежати” (В. Коломієць).

Для аналізованої стереотипної асоціації як прикладкової структури характерна функція звертання. Зафіксовано, що означення часто виражене дво- чи тричленною сполукою, у складі якої обов’язково є займенниковий прикметник *мій, наш* у функції підсилювальної частки до НС *мати (неня)*: “Земле! Моя ти рідна, люба нене! Вітай мене зі святами, з весною!” (Б. Лепкий); “О, рідна земле, люба моя нене, Чому, припавши до твоїх грудей, Я тільки плачу, як дитя нужденне” (П. Воронько); “Ах, земле, матінко моя, Моя ти господине!” (Б. Лепкий).

У прикладці-звертанні на зразок *о земле радянська* → *моя мати* епітет із суспільно-політичним змістом конкретизує семантику означуваного: земля – ‘країна, край, держава’: “О земле радянська моя – моя мати, Чому ж ти в стократ нам Дорожча тепер!” (М. Стельмах).

Як варіантні асоціативні структурні трансформації розглядаємо конструкції прикладкових звертань *земле мати – земле наша мати (нене)*: “О земле-мати, земле наша мати, Вантажника в могилу поклади...” (А. Малишко); “Багата будь ти, земле, наша нене! Люблю твоє поритєє чоло!” (П. Тичина).

Серед аналізованих прикладів поетичного вживання НС *мати* як стало-го асоціата *землі* знаходимо такі, де ця прикладкова структура “занурена” в стилізований народнопісенний контекст. Отже, фольклорність у стилістиці поетичної мови підтримується вживанням характерних лексем (*горлиця, журавель, тополя*), народнопоетичних фігур повтору, епітетів (*вечірній, ширококрилий*): “І хати, неначе горлиці, Розлітаються в імлі, І тополя шепче, горнеться Все до матері-землі” (А. Малишко); “А ти, земле-матінко, уроди, уроди” (О. Олесь); “Вечірня путь Димками віє, з-понад них В вечірніх зорях молодих Ширококрилі журавлі Летять до матері-землі” (А. Малишко).

Внутрішня сема прикладки *земля-матір* – ‘щедрість’ – есплікується в контекстуальному оточенні, яке створює повтор спільнокоренових лексем *щедрість, щедрота* і підсилюється логіко-семантичним протиставленням словосполучень *бере зерниочки – віддає плоди*, пор.: “Учись, людино, в *матері-землі* Добра святого, *щедрості* й любові! Вона ж *бере зерниочки* малі, *А віддає плоди*, важкі й медові” (І. Савич).

Інколи роль означення заступає НС *бабуся*, яка сполучається з назвою *земля* на основі семи ‘вік’: “– *Земле-бабусю*, ти *втомилася*, сядь... – В мені отрута іншого пізнання” (О. Горкуша). Асоціативна сема підтримується дистантним оточенням прикладки, зокрема дієсловом *втомилася*.

У зіставному стереотипному асоціаті *мати-земля – син землі* перший компонент має семантичний відповідник ‘рідна земля’. Відповідно другий компонент семантично декодується як ‘син рідної землі’, тобто ‘патріот’. Отже, внутрішня сема асоціата – ‘відданість’, ‘належність’. Вона пов’язана з вираженням посесивних відношень.

Структурний елемент аналізованої стереотипної асоціації **син землі** – генитивна метафора. Як правило, ця образна сполука вживається в суспільно-політичних контекстах з характерною епітетизацією, експресією дієслів (“А ми – *сини землі*, і матері синами *Пишатимуться* вік, бо це їх рідна кров” (М. Подолян); “І каменярь, що *трощить* скелі, І той, хто *садить* сад в пустелі – *Землі радянської* це *син!*” (М. Рильський); публіцистичною символікою (“Невідома правда неба *сину грішному землі*, *Сонце й зорі* В гірнім морі Нам *горять, зорять* у млі... (Г. Чупринка).

Експресія метафори *син землі* модифікується в контекстах, семантичний зміст яких вказує на значення ‘селянин’, ‘трудоар’: “Ідуть вони в обійстя у свої, *сільчан* ласкавим поглядом зігріті. *Сини землі*. Вони довік її, Без неї не прожити їм на світі” (Д. Кононенко); “Він чув, він чув! – Ах, землю розтрити, Створити землю, дати радість їм, *Синам землі!*” (М. Рильський).

Як лексико-семантичний варіант структурно-семантичної асоціації розглядаємо словосполучення *дитя (діти) землі*, що є синонімічним утворенням до аналізованої вище сполуки й має значення ‘нащадок’: “Я готовий повірити в царство небесне, бо не хочу, щоб в землю ішли без сліда безімenni, святі, незрівнянно чудесні, горді *діти землі*, вірні діти труда” (В. Симоненко).

Мати-Батьківщина – син (дочка) Батьківщини – України, сини (дочка) народу. Якщо прикладкова модель *мати-земля* має значення ‘рідна земля’, то сполука **мати-Батьківщина** усвідомлюється як рідна земля з локальним конкретизатором (такий асоціативний зв’язок виражений у моделях поетичних синтагм *мати + власна назва* (Батьківщина, Україна, Вітчизна, Росія, Греція та под.).

Для поезії 40–80-х рр. ХХ ст. характерне: а) антропоморфізоване сприймання країни проживання; б) перетворення стереотипних асоціатив у ідеологеми, міфологеми.

Отже, образ Батьківщини постає як жива істота, наділена здатністю переживати почуття: “І гнівний люд Зведе на плаху німця-ката, Щоб Україна – наша мати – Не плакала” (А. Малишко); “І роси падають в траву, Гарячі роси падають в траву, Як слези матері Росії” (Д. Луценко). *Матір-Батьківщина* є уособленням жінки, чию руку, підтримку відчувають жителі країни: “Свого життя малесенькі зернини Кладу в долоні нені – Батьківщини” (Л. Горбенко). Засобом інтимізації суспільно-політичних реалій є вибудова різних за логіко-семантичним змістом, широтою охоплення ампліфікаційних рядів: Україна, матінка, колиска; Тарас, Київ, Україна: “*Вкраїно, матінко моя, Моя колиско, серцю любя, Сплітай вінки із листя дуба, Хай серце радістю буя*” (Л. Забашта); “Священне ми шепочемо “*Тарас*”, І *Київ* з ним, і *Україна-мати*” (О. Ющенко). Значення ‘Україна’ передає перифрастична метафора *земля Тарасова – земля батьків*: “Лягла зеленими трасами *Гучна земля Тарасова – Земля моїх батьків*” (Д. Кононенко).

Статусу ідеологічних стереотипів надають прикладковим структурам: 1) епітетні означення піднесено-урочистого звучання: *священна, вільна, світла* (“І пішла вогнем палити, ворога карати, щоб була навіки *вільна Батьківщина-мати*” (П. Тичина); “*Священну землю матері Вкраїни Залив слізьми і кров’ю людоджер*” (М. Бажан); “*Мир нашій матері – світлій Вітчизні, Нашій радянській могутній землі!*” (А. Малишко); 2) сполучуваність із займенниковими прикметниками із семою, що вказує на охоплення великої кількості людей: “Я з вами в будні і у свята, Одні в нас думи і діла: Аби *Вітчизна, наша мати*, повік щасливою була” (Д. Кононенко); “Була державна заборона На найсвятіше – на любов, Щоб обсихали ніжні крона І зупинялась в жилах кров, Щоб *наша мати Україна* Осиротіла навіки...” (О. Лупій); 3) функціонування у складі риторичного

окличного звертання із модальністю наказовості: “Благослови ж їм, *Україно-мати*, Найдти дорогу в сонячні роки!” (П. Карманський); “Суди нам, *рідна мати Батьківщино*, На свято слово добре принести!” (М. Стельмах); “Із трудом і славою, Вольною державою, *Україно-мати*, У віки *вставай*” (А. Малишко).

Процес міфологізації поетичних стереотипних мовообразів особливо посилюється у 40-х воєнних роках. У цей час для мови поезії були характерні риторичні питальні фігури, у складі яких є аналізовані прикладкові структури: “Ти, *Вкраїно* багата, Наша *страдниця, мати*, Чом ти нині, *небого, Невесела, убога?*” (М. Шпак). У поезії цього періоду засвідчено публіцистично марковані контексти із образотворчим компонентом – прикладкою *Вкраїна, наша мати*: “Й рідніше теж нема, коли не в тихі дати, А в грізний реченець накреслень і звитяг, Підводиться вона, *Вкраїна, наша мати*, Під заповітний клич і невмирущий стяг” (А. Малишко). Публіцистична експресія створюється рядом атрибутивних словосполучень *заповітний клич, невмирущий стяг* та генітивною конструкцією *грізний реченець накреслень і звитяг*.

У мові поезії слово-образ Батьківщини, втілений у номінаціях *Україна, Вітчизна, рідна сторона, земля (рідна, родинна, радянська)*, розгортався за участі численних компаративів з НС – традиційних та індивідуально-авторських. Так, традиційність вивлялася у тому, що порівняння Батьківщини з матір’ю увиразнювало метафору, розкриваючи вторинні семні ознаки суб’єкта. Найчастіше в зображенні аналізованого слова-образу автори вдавалися до прийому антропоморфізації, що спричинює метафоричний зміст дієслів *нахилитись, прихилитись, повести, всипати, прийти* та ін.: “Біля мене *рідна сторона Прихилилась, мов старенька мати*, Сумніви розкриливши свої” (М. Чернявський); “А *земля – як матір, Що всипала* попелом коси над криком могил” (Б. Олійник); “Тут вогонь пламеніє живий, Над могилами наших солдатів, А над ними *земля, наче мати, Нахилилась* в скорботі німій” (В. Бровченко). При цьому з периферії витягаються латентні семи ‘страждання’, ‘опіка’, що закладені у внутрішній формі номінації *мати*. Через контекст, власне епітети *непереможна, крилата*, образ Вітчизни сприймається як надістота, асоціюється з вічністю, міфічною надсилою: *Непереможна і крилата* Іде вона [Вітчизна] до світлих днів, Та, як і *кожна рідна мати*, Не забува своїх синів” (І. Світличний).

Поети антропоморфізують атрибутивні ознаки реалії *земля* у характерних компаративних структурах, зміст яких детермінує та чи інша якісна ознака істоти, пор.: “А *земля* – як *мати щаслива*, Коли її діти качають в долонях м’яч” (Б. Олійник); “*Ти [земля] і багатюща, і ласкава, й добра, І всепрощаюча, як мати*, Віками люди твій туманять обрій...” (І. Світличний).

У перифразі *матері-сестри* обидві частини прикладкової моделі рівнозначні, взаємопідсилювані: “Дві мужні *матері-сестри* [Україна й Білорусь] – Співаче, друже мій і брате! – Одной поклялись пори меча із рук не випускати” (М. Рильський). Ця структура є вторинною номінацією, поетичним втіленням міфу дружби народів двох держав.

Конкретизатором національно-етнічного статусу *матері* є прикладки *вкраїнка, гуцулка, русинка* тощо: “То хліб, що *матінка-гуцулка* З долівки вчила піднімати, Як батька в руку цілувати” (Д. Павличко); “А це край дальнього села *Русинка-мати* подала В дарунок яблуко: із’їж” (А. Малишко).

У мові поезії 80–90-х рр. ХХ ст. простежується зниження експресивного забарвлення прикладкової структури *мати Україна, Росія-мати*. Якщо у В. Симоненка це іронічний колорит чужого слова, що підтримується фразеологічними одиницями (*плювати кров’ю*) та згрубілими словами (*морди*), то в І. Низового – це зневажлива, саркастична оцінність, що створюється контекстуальним оточенням відповідних слів (предикатів – *нап’ється, проблюється, проспиться, виціджують*; атрибутивів – *отруєна, загнила* (кров), *запльований* (вівтар): “Де ви ішли – там пустка і руїна, І трупи не вмщалися до ям – *Плювала кров’ю “ненька Україна” У морди* вам і вашим хазяям” (В. Симоненко); “А що ж *Росія-мати?* Хрін із нею! – *Нап’ється, проблюється, Мо, й проспиться*” (І. Низовий).

В аналізованому мікрополі функціонують метонімічні образи *Києва, Москви*, які уособлюють відповідно Україну й Росію. Так, книжну літературну традицію мають компаративні моделі, у яких компарат виражений формою орудного відмінка, – “Київ-батько”, “Москва-мати”, модифіковані урочисто маркованими присуб’єктними епітетами: “І *батьком буде – Київ сивочолий, і матір’ю – озорена Москва*” (В. Симоненко). У таких моделях простежується найтісніший асоціативний зв’язок.

Метафора **син землі** – ‘патріот’ має семантичний варіант з локальним етнонаціональним компонентом (*сини Чехії – чехи*), що виражається

власною назвою (*Україна, Росія, Білорусія, Болгарія, Словачія* тощо): “Тихенько сплять *сини всієї України*, І сниться їм якийсь незмірно довгий шлях ...” (П. Карманський); “Які провалля та руїни, Які колючі бур’яни! І в них *Болгарії сини*” (П. Воронько). Таке ж значення має модель прикладкової структури *дочка + власна назва*: “*Донько Польщі і донько моєї України*, Про тебе колись складали б пісні кобзарі” (Л. Забашта).

Ідеологічний зміст асоціацій формується не тільки в структурі аналізованих генітивних метафор-перифраз, а й за підтримки позитивно конотованих атрибутів номінатива – *вірний, любий, мужній, непоборний, смілий*: “Ти наш пісняр, ти наш акин, *Вітчизни любий, вірний син*, Поет її коханий” (П. Усенко); “То не еолова арфа бриніла – *Донька України, мужня і сміла*, Слово ясне дарувала вікам, Людям на щастя, на смерть ворогам” (Л. Забашта).

Часто поети послуговуються моделлю перифрастичної метафори, що як засіб вторинної номінації виокремлює ту чи іншу ознаку денотата, наприклад: *сини України* – син орлиної родини, сини просторів степових, сини тихої української долини; *сини Білорусії* – сини старого Мінська; *сини Грузії* – сини Нізамі й Руставелі; сини Іспанії – сини Дон-Кіхота й под.: “Хіба *синів старого Мінська* Журба не журить українська?” (И. Рильський); “Ти зламав століть гранітні скелі *З Нізамі синами й Руставелі*” (М. Рильський); “Стогнала земля під металом, Німіла від жаху трава, А він про полтавку Галю *Синам Дон-Кіхота* співав” (Б. Олійник). Властиво, що поетичний контекст має певну імпліцитність: у тексті асоціат не називається, але уява про нього в того, хто читає, виникає під впливом заголовка вірша. Як відзначає Н. А. Кожевникова, “один з різновидів подвоєння виникає як результат співвідношення заголовка й тексту. Заголовок містить пряме позначення, у тексті йому відповідає метафора” (Кожевникова 1986: 49).

Така подвійність поглиблюється в цьому разі узагальненим змістом метафор *син народу, дочка народу*. Так, у мові поезії спостережено кілька імпліцитних дистантних зв’язків: Л. Ревуцький – син України; Ванда Василевська – дочка Польщі та багато ін.: “Ти учень Лисенка, ти *України син*, Але зрідні тобі і мужній Бородін, І глиб Чайковського, і світлий сум Шопена” (“*Левкові Ревуцькому*”) (М. Рильський); “*Донько Польщі і донько моєї України*, Про тебе колись складали б пісні кобзарі” (“*Пам’яті Ванди*”) (Л. Забашта).

Структурно-семантичною модифікацією генітивної метафори *сини народу* є такий асоціативний історичний відповідник, як *сини Радянського Союзу*: “За ясні зорі і за тихі води Ішли в бої *сини* твого народу І гинули, слабючи від ран” (В. Симоненко); “Ми всі, як є, великі й горді тим, Що ми – *сини Радянського Союзу*” (П. Усенко).

Упродовж тривалого часу в історії української поетичної мови (до середини 80-х рр. ХХ ст.) були актуальними для жанру громадянської лірики такі стереотипні асоціативні комплекси, які з сучасного погляду оцінюємо як **ідеологеми-історизми**. Серед них: 1) модель генітивної метафори “*сини партії* + епітет з високою позитивною аксіологічною семантикою”: “Тому він з пристрастю такою Малює море без країв, Часи не сну, а неспокою, *Великих партії синів*” (М. Рильський); 2) прикладкова модель “власна назва історичної постаті + прикметниковий займенник (*наш*) + *батько*”: “Нас кличе *батько наш Ілліч*” (Д. Фальківський); 3) прикладкова модель “виразник політичних поглядів + НС”: “О, за що молитесь, раби, Батьки мої, За *комунара-сина?!*” (П. Усенко).

Конкретно-чуттєвий зміст аналізованих зіставних стереотипних асоціатив увиразнюють порівняння, у яких суб’єкт зіставляється з НС-об’єктом за дією, пор.: “Так, я любив тебе, Галичино, *Любив, як не один твій син ...*” (П. Карманський); “Я до тебе, дорога, полинув, Тільки час бажаний не настав – І тому *пробач мені, як сину, Що листів так довго не писав*” (Є. Доломан); “І хотілося б ... до *землі припасти, як до мами*” (Б. Лепкий); “Ти *простила б, як мати, цю пам’ять жорстоку, Хатинь*” (Б. Олійник).

У мові поезії ХХ ст. образ Батьківщини невіддільно пов’язаний з образом рідної хати. Зіставлення побутової реалії *хата* з НС *мати* побудоване на зорових асоціаціях. Ця співвіднесеність типова для різних періодів розвитку поезії: “Стояла *хата, наче мати боса*, по самі вікна у тумані снів” (Н. Давидовська); “Ти [*хата*] була мені *наче мати*, ти служила мені як могла – кожна кроквочка, кожна лата не жаліла для нас тепла” (В. Симоненко). Образ хати символізує рідний край, скорботу, щастя і в поезії персоніфікується у порівнянні з матір’ю, набуваючи рис чулої, доброї істоти: “А десь далеко, край села, стоїть *зажурена хатина і жде його [солдата], як мати сина, притулок щастя і тепла*” (В. Сосюра).

У мові поезії ХХ ст. тиражувалися міфопоетичні словосполучення із семою ‘дружба’, що, зокрема, втілювалася у зіставних стереотипних асоціатах **брати-народи – брати + назва національності**, наприклад: “Як

спільно й здружено в однім чутті любові З'єдналися брати-народи наші всі” (М. Бажан); “Слава, слава в віках, рідній Партії слава, дружбі священній народів-братів!” (П. Тичина).

У компаративних моделях НС *брати* як об'єкт порівняння може підсилювати контекстуально синонімічну назву *друзі*, з якою він знаходиться в одному ампліфікаційному ряді в сильній позиції кінця строфи: “І дивляться на нас *трудоці* світу, і *горнутья* – як *друзі*, як *брати*” (П. Тичина). Подібний асоціативний зв'язок реалізується й у прикладковій конструкції *друже-брате*, яка виконує функцію звертання: “Скінчи, скінчи з цим світом, *друже-брате!*” Шепоче любка, ласиться і в'ється” (В. Бобинський); “Тож, *друже-брате*, не бентеж Душі – спокійно ляж Під синім небом узбереж І плюй на жовтий пляж...” (І. Низовий).

У міфопоетиці громадянської поезії 40–50-х рр. ХХ ст. фіксуємо структурно-семантичну модифікацію прикладки *брати-народи* – асоціатив з етнонаціональним компонентом: “Наш народ переміг, – і за ним Проторованим шляхом ясним Йдуть поляки, *болгари-брати*, Йдуть китайці” (П. Воронько). Типовим для поезії 40–80-х рр. ХХ ст. є вживання в ролі означуваного назви особи за місцем, територією проживання: “Хмари ярма воловії, Батоги пужані – Уставайте, вільнолюби, *Брати побужсани*. Хмари ярма нетесані // Батоги кров'яні – Уставайте, вільнолюби, *Брати подоляни*” (П. Усенко); “З аеродромів Радості стартуйте, Думки моїх *братів-степовиків*” (В. Бровченко).

Така ж модель характерна й для НС-атрибута **сестра**: “Словенко-сестро, греку-побратиме, оці камінні написи імен – свою ганьбу – нащадкам берегтиме Гут-Гелліген” (В. Швець); “Скільки сердець відкритих в радості цій знайшлося, *Сестро моя, німкене*, злий же ганеби сльози!” (Л. Забашта); “Надморяна, підгоряна, *сестриця наша рідна*, Слов'яницина-Болгарія, свята, ще й рідна...” (П. Тичина).

НС *брат* і *сестра* – центральні для вираження семи ‘рідний’. Пор.: “Так, з друзями щасливий я, Бо свідком був – земля *рідниться*, Земля Шевченкова й моя З туркменською, немов *сестриця*” (О. Ющенко); “Мій Урал і Донбас мій, несхитно залізні, Як *брати нерозлучні*, як два сталевари!” (А. Малишко). Така асоціативна сполучуваність зумовлена прагматичними чинниками, зокрема політичним устроєм суспільства: у них відбито політико-економічні, культурні, суспільні стосунки між країнами, регіонами тощо на певному історичному етапі.

Залежно від контексту варіюється структура генітивної метафори з інваріантом **сім'я народів**. У похідних сполуках генітив конкретизує територіальне або професійне об'єднання людей: “Рідна земле, у красі і в силі, У своєму щасті зацвітай. ... Ти стоїш за друга і за брата, За *республік вольную сім'ю*” (А. Малишко); “Герої славою повиті, Зорі кожного ім'я. Летить ясна над хмарним світом Радянських *льотчиків сім'я*” (П. Усенко).

Отже, у мові української поезії ХХ ст. простежуємо активність стійких асоціативних зв'язків назв спорідненості, що стали основою міфопоетичних словесних образів. Вони усталилися в свідомості мовців, тобто були контекстуально прогнозованими, передбачуваними. Це явище має історичний характер: конотація назв спорідненості у різні періоди розвитку літературної мови змінюється з позитивної на негативну або втрачає свою виразність.

Література

- Погребная Я. В., 2011, *Аспекты современной мифопоэтики*, <http://www.niv.ru/doc/pogrebnaaya-aspekty-mifopoetiki> (21.07.2011).
Кожевникова Н. А., 1986, *Словоупотребление в русской поэзии начала XX века*, Москва.

Names of kinship as a base mythopoetics in the language of the Ukrainian poetry of the 20th century

The article deals with the problem of determination of the associative and figurative structures of the poetic language with the extralingual factors. Based on the material of the functions of the names of kinship in the language of the Ukrainian poetry of the 20th century, the author analyzes two key models of the metaphorical use of these words-poetisms with which the phenomena of ideologization of the poetic context are connected in general and the new mythopoetics in particular. The use of the names of kinship in the structure of the poetisms-ideologemes is represented in connection with the processes of the development of the poetic and general linguistic semantics of the names of kinship which render the meanings of “patriot”, “native”, “friendship”. The poetic functions of the genitive and comparative metaphors with the names of kinship have been analyzed.

Keywords: *name of kinship, metaphor, mythopoetics, language of poetry.*

*Побутова лексика
творів І. Нечуя-Левицького
у “Словнику української мови”
за ред. Б. Грінченка*

ЛЮДМИЛА МЯЛКОВСЬКА
(Луцьк)

Мову художніх творів І. С. Нечуя-Левицького лінгвісти оцінювали критично. У “Курсі історії української літературної мови” (Курс 1958) Г. П. Їжакевич зазначає, що “не все з написаного письменником має однакову художньо-пізнавальну цінність. У мовному відношенні творчість Нечуя-Левицького також не рівноцінна” (Курс 1958: 435). Авторка розділу протиставляє мову І. Нечуя-Левицького і М. Коцюбинського, відмовляючи першому в глибокому розкритті внутрішнього світу персонажів, їх психології. Щодо впливу розмовної мови села, “язика сільської баби” на літературну творчість І. Нечуя-Левицького, то Г. П. Їжакевич вважає вживання цієї лексики явищем небажаним для творів письменника про життя інтелігенції, хоч саме такі слова прислужилися йому для мовного відтворення сільського побуту.

Надмірну стилізацію під “народну мову”, що нерідко вела до зниження стилю, бачив у художній мовній практиці І. Нечуя-Левицького В. М. Русанівський. Пор.: “Не можна заперечити, що [...] І. Нечуй-Левицький орієнтувався на мову фольклору, але провідне місце серед його зображальних засобів відігравала мова “баби Параски й баби Палажки”” (Русанівський 2001: 237). Характеризуючи індивідуальні особливості мовотворчості письменника, дослідник називає І. Нечуя-Левицького “май-

стром пейзажу” і наголошує на тому, що “він [Нечуй-Левицький] був близький до мови Марка Вовчка, але в манері мовного використання зробив кілька кроків уперед” (Русанівський 2001: 237). Йдеться, зокрема, про відчутний крок прозаїка у змалюванні портрета. В. М. Русанівський відзначає, що офіційних російських слів письменник не допускає, а слів західноєвропейського походження не цурається та послуговується термінологічною лексикою як запозиченою з європейських мов, так і утвореною від українських коренів (Русанівський 2001: 238-246).

Мова художніх прозових творів І. Нечуя-Левицького стає об'єктом дослідження О. Г. Муромцевої. У статті “Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови” авторка розглядає внесок письменника у літературну мову та називає його “найвизначнішим колористом в українській прозі другої половини XIX – початку XX ст. [...]” (Муромцева 2008: 156). Новаторство І. Нечуя-Левицького дослідниця бачить у тому, що він виявляв свою нелюбов до “староття”, сміливо утворював нові слова або відшукував досить рідкісні в народній мові та широко застосовував запозичену культурну лексику.

Високо оцінює художню мовотворчість і наукову діяльність І. Нечуя-Левицького Л. І. Мацько, зазначаючи, що письменник “показав невичерпні можливості використання джерел живої мови, усної народної творчості, розкривав перед читачами оповиті ліризмом візуальні пейзажі, пересипані гумором примовки, живомовні інтонації, етнографічні і соціально-побутові образи, виявляючи багатство лексичного складу і наповненість та гнучкість синтаксичних структур української мови, їх образних модифікацій” (Мацько 2009: 239). Своєю художньою мовотворчістю, підкреслює дослідниця, І. Нечуй-Левицький постійно закріплював, утверджував і тим самим посилював та поширював наддніпрянський живомовний тип народної мови, який ставав загальнонаціональним.

Нове прочитання творів І. Нечуя-Левицького з погляду виявлення у них мовно-естетичних знаків національної культури здійснила С. Я. Єрмоленко. Аналізуючи “ословлений український пейзаж” у текстах письменника, дослідниця зауважує, що “описи української природи побудовані на грі кольорів, синонімізації дієслівних ознак” (Єрмоленко 2009: 121). Неодмінним складником пейзажних описів І. Нечуя-Левицького є порівняльні конструкції (звороти, підрядні речення), що дають змогу домалювати в уяві читача образ оповідача, який про все спостережуване, сприймане

пише дуже “м’яко, делікатно”” (Єрмоленко 2009: 124). Авторка робить висновок про те, що властиві ідіостилію письменника мовно-естетичні знаки національної культури несуть у своєму змісті архетипні ознаки ліричного, епічного, гумористичного мовомислення українського народу.

Лінгвістичні погляди І. С. Нечуя-Левицького в контексті творення норм української літературної мови аналізує Г. В. Пашковська. На конкретному текстовому матеріалі вона розглядає погляди письменника на орфоепічні, лексичні, граматичні та правописні норми, вивчає запропоновані автором їхні варіантні особливості.

Діалектна основа художньої мови І. Нечуя-Левицького була об’єктом дослідження Є. М. Пилипенка, який на основі аналізу рукописів повістей письменника, його листів й листівок, а також лінгвогеографічних даних та записів носіїв говірки с. Стеблів простежує співвідношення мовної практики автора із питомим діалектним оточенням. Є. М. Пилипенко наголошує на нерозривному зв’язку мови художніх творів І. Нечуя-Левицького, його епістолярної спадщини із народнорозмовним джерелом – середньонадніпрянським говором загалом і рідною говіркою зокрема.

У лінгвістичних розвідках про мову художніх творів І. С. Нечуя-Левицького увагу зосереджено на мовних джерелах, які живили творчість письменника, на стилістичних засобах, властивих його художньо-оповідній манері, на структурних ознаках авторського тексту, до яких належать пейзажні та портретні описи.

Про роль майстра слова в історії української літературної мови свідчить використання його текстів як критерію становлення літературної мовної норми. На прикладі Словника української мови за ред. Б. Д. Грінченка простежуємо, що мова І. Нечуя-Левицького була важливим джерелом формування загальномовного словника як щодо вибору реєстрових слів, так і щодо розкриття їх семантичної структури. Так, Словник репрезентує значну кількість цитат-ілюстрацій з творів письменника – 2416.

Конкретні слововживання І. Нечуя-Левицького, зафіксовані в Словнику, – це слова народнорозмовного і книжно-літературного походження. До них належать назви, що охоплюють різні сфери життєдіяльності людини. За семантичними ознаками такі слова утворюють кілька тематичних груп.

Найбільшу групу становить *побутова лексика*. У мовній практиці І. Нечуя-Левицького це *назви житлових будівель та приміщень, їх частин, а також назви, що стосуються будівництва житла: забу-*

дування, мазанка, около (зовнішня поверхня будівлі), квартира, станція, кабінет, кімнатка, комірчина, стінка, комин, поренчата (перила), ряма, покрівля, укрівля, бляха, колоддя, дрань (дранка). Пор. словникові ілюстрації І. Нечуя-Левицького: *Якісь невидані місця, якесь пишне забудування* (Словарь української мови [СГ], II, 10); *Під горами стояли маленькі хатки-мазанки з невеличкими вікнами* (СГ, II, 396); *Стіни були не опоряжені; около було оббите дощем* (СГ, III, 48); *Гордо і пишно переступив поріг своєї панської квартири* (СГ, II, 230); *Приїхали до Київ, стали на станції* (СГ, IV, 197); *Восьма хата мій кабінет* (СГ, II, 203); *Сам Сухобрус жив в сусідній кімнатці* (СГ, II, 244); *Через сіни була пекарня з комірчиною* (СГ, II, 276); *Майстрі швидко викинули стінку між старою світлицею і кімнаткою* (СГ, IV, 206); *Забілів комин, зачорнів рядок горшків на полиці* (СГ, II, 275); *Я закладав комори й хату з віковичного дубового колоддя на два людські віки* (СГ, II, 271).

Названа група побутової лексики у мовотворчості письменника представлена ще й такими лексемами: *парадний, причілковий, тисовий, надвірний*. Пор. у Словнику Б. Грінченка: *Парадні покої* (СГ, III, 96); *Одчинила причілкове вікно* (СГ, III, 452); *Тисові ворота* (СГ, IV, 263); *В надвірній хаті вона готувала печиво* (СГ, II, 480).

Текстами І. Нечуя-Левицького проілюстровано досить велику групу слів – це *назви меблів та назви, що стосуються оздоблення інтер'єру*. Серед цих побутових назв переважають слова, що їх автор використовує при описі житла *тодішньої інтелігенції* або житла *міської людини*. При цьому І. Нечуй-Левицький послуговується не тільки загальними назвами *мебель, обстава*, але й вдається до деталізації побуту та вживає слова *канапа, комод, косинець, годинник, канделябр, ліхтар* (підсвічник), *лямпа, тежик, обрус, опона, матерія, карниз, шпалери, рамка, мрамор, позолота*. Пор.: *Мебель така гарна, така гарна! Чи й мебель уже купили?* (СГ, II, 414); *Сидів о. Хведір Чепурковський на канапі в своїй світлиці* (СГ, II, 214); *Воздвиженський... одпер комод, витяг гроші і одніс жінці* (СГ, II, 276); *Коло стола стояла комода, а перед канапою стіл* (СГ, II, 276); *Попід стінами стояли дванадцять стільців, в кутках косі столики, а над ними вгорі косинчики з карнизом на книжки* (СГ, II, 290); *Після вечері вона кинулась до посуду, перемила й перетерла і розставила на миснику* (СГ, II, 428); *Годинник на стіні цокав* (СГ, I, 297); *Ольга вхопила канделябр, Катерина вхопила другий і всі побігли в коридор на зустріч*

Турманиші (СГ, II, 214); Панни заслонили **опонами** та килимами під (СГ, III, 59); То пасмо проміння обливало... крісла, оббиті рябою недорогою **матерією** (СГ, II, 409); Стояла палата хороша, висока, убрана в **карнизи** (СГ, II, 222); Та кімната була обклеїна такими самими **шпалерами**, які були в її почивальні (СГ, IV, 509); На стінах висіло багато образів, невеликих картинок у чорних узеньких **рамках** (СГ, IV, 5); Якого там срібла, золота, квіток, **мармору!** (СГ, II, 406); **Позолота** була вся витерта (СГ, III, 267).

Слів на позначення внутрішньої частини сільського житла, проілюстрованих творами І. Нечуя-Левицького, значно менше, пор.: *Стара сидить на **лежанці** та колише малого внука* (СГ, II, 352); *На образах **рушники**, шиті орлами та хмелем* (СГ, IV, 91).

Слововживанням І. Нечуя-Левицького, яке засвідчує загальнономовний словник, проілюстровано також **назви господарських приміщень, споруд**, напр.: *возовня, дровітник, засторонок, курятник, млин, парник, повітка, теплиця*. Пор. у словнику: *Показав **засторонки**, повні пшениці арнаутки* (СГ, II, 102); *А ходім, панотці, що там за диво діється в **курятнику*** (СГ, II, 331); *На низу **млин** крутив усіма колесами. Проти сонця на темних колесах ясно блищали нові приставляні лопатки, хапаючи за кожним покрутом колеса срібні проміння сонця, ніби облиті блискучою водою* (СГ, II, 435); *Під **повіткою** наймички коноплі тіпають* (СГ, III, 223); *Квітка в **теплиці*** (СГ, IV, 255).

У Словнику української мови за ред. Б. Грінченка зафіксовано ще одну лексико-семантичну групу слів із сфери побуту. В ілюстраціях письменника це **назви, що стосуються упорядкування двору, прилеглої до житла території**: *альтанка, квітник, мур, баркан, огорожа, штахети, кілок, підкладка*. Напр.: *Як багато квіток в нашій саду! промовив Дашкович, заглядаючи в вікно на **квітник*** (СГ, II, 233); *З обох боків танку був **квітничок**, де панські квітки перемішувались з зеленим зіллям* (СГ, II, 233); *Перебігли вони міст, з'їхали на острів, поїхали попід самим садовим **муром*** (СГ, II, 454); *З одного боку двора коло **баркана** росли рядомь тополі* (СГ, II, 30); ***Огорожа** кругом нова, витка, хазяйська* (СГ, III, 37); *Кватира Серединських стояла серед саду, що був одгороджений од княжого тільки невеличкими зелено помальованими **штахетами*** (СГ, IV, 513); *На перелазі, вхопившись руками за два **кілки**, з'явилась, як з землі виросла, Ганна* (СГ, II, 243); *Од хвіртки до танку й до комори лежали по*

землі стежкою, збиті докупи, дві дошки на **підкладках** з колодочок (СГ, III, 167).

Мікрогрупу **назв будівель, що стосуються сфери послуг**, “Словник Бориса Грінченка” репрезентує тільки трьома словами І. Нечуя-Левицького: *театр, крамниця, прачкарня*.

Лексико-семантичну групу слів на позначення **різних реалій домашнього ужитку** у текстах письменника представлено **назвами побутових речей**: *залізко, стільниця, купіль* (посудина для купання), *тиква*. У “Словнику Бориса Грінченка” вони ілюструються такими прикладами із творів І. Нечуя-Левицького: *Одна насилу володіла руками, прасуючи залізком мушлинову сукню* (СГ, II, 59); *Сікла м'ясо на стільниці* (СГ, IV, 209); *Звеліла принести купіль, налити окропів і почала купатись* (СГ, II, 327); *Дибав старечю ступою попід гаєм з тиквою по воду до копанки* (СГ, IV, 260). До назв, що позначають реалії домашнього ужитку, зараховуємо лексему *митель* (тепла вода для миття голови). Це слово розкриває свою семантику у такому авторському контексті: *В ночви налила мителю, щоб змити голову, бо була субота* (СГ, II, 428).

Доповнюють аналізовану семантичну групу слів **назви дрібного хатнього майна**. У словникових ілюстраціях із творів І. Нечуя-Левицького це лексика на позначення реалій сільського побуту: *завиніння, клунок/клуночок, манатки, ряднина, простирядно*. Напр.: *Зносили свої скриньки, свої завиніння, свої торбинки* (СГ, II, 16); *Одчинила вона скриню, виймала Василеві сорочки і вклдала в клунок* (СГ, II, 253); *В'їхала в двір коняка, вступили богомольці з клуночками* (СГ, II, 253); *Микола вдосвіта забрав свої манатки і пристав до другої ватаги* (СГ, II, 403); *Оддала дочку заміж та дала скриню й корову і надавала усякого шуплаття* (СГ, IV, 519); *Лежить Ганна на старій дрантині, прикрита старою драною рядниною* (СГ, IV, 92); *Високе жидівське ліжко з перинами й подушками, закрите білим простирядном з зубцями навкруги* (СГ, III, 482).

Лексико-семантична група **назв посуду та інших виробів, що використовуються для приготування або подавання їжі**, у міні-текстах І. Нечуя-Левицького представлена словами *виделка/видельце, мисочка, чашка, чайник, сахарниця, маслянка, ніж, покрівець*. Як бачимо, наведені слова на позначення посуду входять у коло тих реалій, які пов'язані з умовами життя більш заможних верств населення тодішньої України. Що ж до лексем *горня, казан, кухоль/кухлик*, які зафіксовано в ілюстра-

тивному матеріалі І. Нечуя-Левицького, то вони стосуються зображення побутових умов життя людей незаможних. Пор. ілюстрації у словнику: *Дяки постукали заграничними виделками по німецьких тарілочках* (СГ, I, 156); *Ватя... почала виставляти на стіл стакани та мисочки* (СГ, II, 428); *Наливала вона чай, згинаючи свою білу руку, держачи чайник трьома пальцями* (СГ, IV, 443); *На столі... тарілка з гарячими пирогами і маслянка з маслом* (СГ, II, 408); *Сахар, паляниця – все те було понакривано плетеними покрівцями* (СГ, III, 278); *На вікнах наставляно в кукликах квіток* (СГ, II, 334); *У печі палає полум'є на припічку, на жару горшки й горнята* (СГ, I, 313); *Наймит розпалив багаття, повісив казанок і почав варити кашу* (СГ, II, 207); *Коло неї на лаві череп'яний кухоль з водою* (СГ, II, 334).

Кількісно меншу семантичну групу становлять **назви продуктів харчування, напоїв**. У загальнономовному словнику це такі лексеми, уживані І. Нечуєм-Левицьким: *кава, цукерок, медяник, пряжанка, дріжджі*. Напр.: *Та готуй їй чай, та готуй їй каву* (СГ, II, 204); *Не треба мені цукерків! Як схожу, то й сама куплю* (СГ, IV, 438); *Той купує горілку, той медяників* (СГ, II, 415). Доповнює цю семантичну групу слів лексема *трапеза*. У Словнику Грінченка вона проілюстрована тільки прикладом із творів І. Нечуя-Левицького і означає 'столь, кушанье'. Пор.: *Та трапеза була вже багато скудніша* (СГ, IV, 279).

Серед побутової лексики зафіксовано велику групу слів на позначення одягу. В ілюстраціях І. Нечуя-Левицького, які репрезентує загальнономовний словник, це **загальні назви одягу**: *удяганка, убір*; **назви жіночого одягу та його частин**: *котик* (жіноча шуба), *лейбик, горсет, хвіст* (шлейф); **назви чоловічого верхнього одягу, його частин**: *чемерка, кожушина, катанка, лапсердак, козачина, довгополий сіртук, цицова жилетка, комір*. Пор. уживання наведених слів у міні-текстах письменника: *На їх були однакові горсети* (СГ, I, 316); *Зап'яті однаковими хустками, в однакових котиках, критих яснозеленою матерією, вони були ніби однолітки* (СГ, II, 292); *Не вмієте так вертити хвостом та крутити головою, як уміє Люцина та Рузя* (СГ, IV, 393); *Погонича вбрали в горродську чемерку і в широчезні шаравари* (СГ, IV, 451); *То ви, діду Панасе, вмієте й крацювати?.. Пошиєте ж мені кожушину, як прийде зима* (СГ, II, 263); *Тут Василь вступив у хату в новій чорній катанці з фабрицького сукна* (СГ, II, 224); *Мати хотіла одягти його в козачину,*

в нові крамні штанці (СГ, II, 265); *Не до нашої шиї ті **коміри** шили* (СГ, II, 276). До семантичної групи слів, що позначають чоловічий гардероб, зараховуємо також назви *шкарпетки, рукавичка*. У Словнику української мови за редакцією Б. Грінченка до цих лексем використано такі приклади І. Нечуя-Левицького: *Молодий Радюк мусів скинути чоботи і пішов на баитан в самих **шкарпетках*** (СГ, II, 499); *Лакей у білих **рукавичках*** (СГ, IV, 86).

В мові І. Нечуя-Левицького представлено *назви предметів, які служать доповненням до одягу, призначені для його прикрашання*. В ілюстративному матеріалі із творів письменника таких слів небагато. Це лексеми *прикраса, корона, ланцюжок*. Пор.: *Являлась перед ним в золотій **короні**, як малюють святих на образах* (СГ, II, 287); *На грудях у його гойдався важкий золотий **ланцюжок*** (СГ, II, 344).

Лексико-семантичну групу *назв головних уборів* названий словник репрезентує тільки двома словами І. Нечуя-Левицького *козирок, камилавка*: *На йому був московський мундір з червоним **козирком** з червоною стрічкою навкруги* (СГ, II, 266); *Кафедральний протоєрей високий, чорний і чорнявий, з високою **камилавною** на голові* (СГ, II, 213).

З-поміж побутових слів, які проілюстровано слововживанням письменника, виокремлено групу *назв на позначення виробів, виготовлених у процесі ткання на ткацькому верстаті*. Це лексеми *матербас, каразія, саморобне (сукно)*. Напр.: *Серед базару торгували жиди стрічками, ситцем, **матербасом*** (СГ, II, 409); *Вбіраєте... **каразіями** своїх слуг* (СГ, II, 220); *Це **сукно саморобне*** (СГ, IV, 227).

Ілюстративний матеріал із творів І. Нечуя-Левицького в Словнику української мови за ред. Б. Грінченка засвідчує невелику групу *назв танців, музичних інструментів*: *кадриль, полька, катеринка, козак, дрібушки*. Напр.: *Боярин насилу розігнав гурт, щоб поставити молодих до першої **кадрилі*** (СГ, II, 206); *В шинку **голосить**, та вже не своїм голосом **катеринка*** (СГ, II, 325); *Парубки... розганяли дівчат як **полохливих лебедів і починали **козака***** (СГ, II, 264); *Настя вийшла у **танець**... **виробляла **дрібушки***** (СГ, II, 444).

Отже, аналіз лексики та відповідного ілюстративного матеріалу із творів І. Нечуя-Левицького в Словнику української мови за ред. Б. Грінченка засвідчує, що Словник переважно орієнтувався на відображення української лексики народнорозмовного походження, яка пов'язана з по-

бутовою сферою життєдіяльності людини й актуалізована в творчості письменника другої половини XIX поч. XX ст. Серед цієї лексики розрізняємо слова різного походження, зокрема полонізми, чи слова, запозичені з інших мов через польську. Вони проходили певний ступінь адаптації в літературно-нормативному слововживанні. Словник через авторське слововживання зберігає чимало народнорозмовних назв, які з погляду сучасної літературної норми сприймаються як архаїзми, історизми, тобто потребують відповідних значеннєвих коментарів для сучасного читача.

Література

- Єрмоленко С. Я., 2009, *Мовно-естетичні знаки української культури*, Київ.
- Їжакевич Г. П., 1958, *Мова творів І. Нечуя-Левицького*. – *Курс історії української літературної мови*, т.1, Київ.
- Мацько Л. І., 2009, *Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови*. – *Українська мова в освітньому просторі*, Київ.
- Муромцева О. Г., 2008, *Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови*. – *3 історії української літературної мови*, Харків.
- Нечуй-Левицький І., 1965, *Зібрання творів*, (у 10-ти томах), Київ.
- Пашковська Г. В., 2011, *Норми української мови в концепції І. С. Нечуя-Левицького (лінгвістичне висвітлення та художнє втілення)*, автореф. дис. канд. філол. наук, Київ.
- Пилипенко Є. М., 2011, *Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького*, автореф. дис. канд. філол. наук, Київ.
- Русанівський В. М., 2002, *Історія української літературної мови*, Київ.
- Словарь української мови*, (у 4-х т.), за ред. Б. Грінченка, Київ, 1907–1909.
- Словник української мови*, (в 10-ти т.), Київ, 1970–1980.

Vocabulary I. Nechui-Levytskyi's in the "Dictionary of the Ukrainian language" under Grinchenko's editorship

The article analyzes Nechui-Levytskyi's writings vocabulary in the *Dictionary of the Ukrainian language* under Grinchenko's editorship. The *Dictionary of the Ukrainian language* focuses on colloquial speech which shows and highlights everyday people activities. Also we can find the colloquial speech in Nechui-Levytskyi's literature works.

Keywords: *literary language, vocabulary, general language dictionary, mini-text, text linguistics.*

Лингвокогнитивный анализ дискурса: понятийно-терминологический аппарат исследования

ЕЛЕНА Г. МАЛЫШЕВА
(Омск)

В современной отечественной и зарубежной традиции выработано достаточное количество методов и методик дискурс-анализа разного типа, предложены модели описания отдельных типов дискурсов.

Однако, несмотря на активное использование элементов лингвокогнитивного анализа при исследовании дискурсов, нельзя не отметить, что, во-первых, в соответствующих работах далеко не всегда именно когнитивная специфика дискурса становится основным объектом исследования, а во-вторых, задачи такого анализа и его методология сегодня отличаются крайней разнородностью и «мозаичностью».

В связи с этим нам кажется весьма важным и своевременным предложить модель лингвокогнитивного исследования институционального дискурса, базовой предпосылкой которой становится определяющий характер когнитивных процессов в дискурсивной деятельности, а следовательно, первостепенной задачей такого описания дискурса – выявление и анализ его концептуальных доминант, моделирование соответствующих этим доминантам фрагментов картин мира адресантов и адресатов дискурса, а также исследование своеобразия отражения концептуальных доминант в текстах, эксплицитированных в дискурсе.

Определяя само понятие дискурс, которое сегодня стало одним из самых востребованных в современной лингвистике, необходимо, как

кажется, опираться на мысль М. М. Бахтина об отграничении действительной реальности «языка-речи» от языка как системы форм, от текста как отдельного и изолированного речевого произведения и, наконец, от текущего потока речевого произведения как психологических процессов говорения, письма, слушания и чтения (Манаенко 2009; см. об этом подробнее также Волошинов (Бахтин) 1993).

С учётом существующих определений Н. Д. Арутюновой, Т. А. ван Дейка, Ю. Н. Караулова, В. В. Красных, Г. Н. Манаенко и многих других учёных определим **дискурс** как процесс тематически обусловленного общения, детерминированного социально-историческими условиями, специфика которого отражается в совокупности текстов (в широком – семиотическом – понимании этого термина), характеризующихся концептуальным, речежанровым и прагматилистическим своеобразием.

В последнее десятилетие основания, по которым выделяются конкретные типы дискурсов, множатся, а следовательно, всё возрастает количество описываемых дискурсов и дискурсивных разновидностей (дискурс власти, дискурс рынка, дискурс надежды и отчаяния, диалектный дискурс, устный дискурс и мн. др.). Однако традиционно выделяемые институциональные дискурсы (политический, спортивный, медицинский, военный, дипломатический и др.), как правило, изначально задаются темой общения и представляют собой сложные дискурсивные образования, **дискурсивные пространства** – организованные по принципу поля системы дискурсивных разновидностей, объединенные прежде всего общностью тематики и концептуальной доминанты, репрезентированной в рамках дискурса. В некоторых институциональных дискурсах (таких как религиозный, деловой, дипломатический, военный) периферия не так «разветвлена» и обширна, как в институциональных дискурсах, где периферия поля в определённых экстралингвистических условиях становится едва ли не более конституирующей для данного типа дискурса, чем собственно ядерная часть.

Вопрос о **концептуальной доминанте дискурса** является одним из основополагающих как в когнитивной лингвистике, так и в дискурсологии, поскольку именно изучение специфики дискурсивной реализации базовых концептуальных доминант позволяет в конечном итоге создать «ментальный прообраз» (Селиванова 2002) дискурсивного пространства.

Концептуальную доминанту можно определить как базовую, «опорную», системообразующую концептуальную универсалию (концепт, концептуальную модель, когнитивный стереотип), определяющую специфику данного типа дискурса, проявляющуюся в «когнитивной схеме» дискурса, в его «макроструктуре» (ван Дейк 1989, Макаров 2003) и «задающую» семантическое и коммуникативно-прагматическое своеобразие текстов, в которых происходит языковая объективация названных концептуальных феноменов.

Основополагающим вопросом исследования концептуальных доминант является вопрос о методиках и процедурах, в результате которых выявляются названные доминанты. Методологическими критериями, позволяющими верифицировать вычленение системообразующих концептов дискурса, а также концептуальных моделей и когнитивных стереотипов, в которых репрезентирована специфика когнитивной структуры опорных концептов дискурса, являются следующие.

1. Актуализация концептуальных единиц посредством частотности и разнообразия их языковой экспликации в текстах, репрезентированных в дискурсе. Названный критерий может быть условно охарактеризован как собственно языковой.

Понятия *доминанта* и *актуализация* рассматриваются как детерминированные в лингвопоэтике (Якобсон 1996, Гавранек 1967). И хотя мы осознаём принципиальную разницу в организации текстов, эксплицированных в спортивном, политическом и других институциональных дискурсах – с одной стороны и в художественном дискурсе – с другой, тем не менее для нас очевидно, что принципы языкового «выдвижения» концептуальных единиц в текстовом пространстве – общее содержание текста, его тематическая отнесённость, синтагматика текста, лексико-семантическое своеобразие текстов, специфика контекстуальных связей – являются значимыми и для выявления концептуальных доминант институциональных дискурсов.

2. Дискурсивный критерий, под которым подразумеваются типичные для данного дискурса «концептуальные векторы» (Чудинов 2007), прагматический потенциал соответствующей концептуальной единицы в рамках дискурса, её продуктивность и активность, обусловленность дискурсивными факторами экстралингвистического порядка, прежде всего социально-историческими, геополитическими, этнокультурными, гендерными и т.д.

3. Понятийный критерий, который состоит в том, что когнитивная специфика институционального дискурса определяется его понятийной сферой, как правило, «очерченной», «заданной» тематикой дискурса. Так, для политического дискурса базовым является понятийное поле «Политика» и его составляющие («фреймы» – в терминологии А. П. Чудинова (Чудинов 2007)): субъекты политической деятельности, политические организации, политические институты, политическая деятельность, отношения между субъектами политической деятельности и т. д. Для спортивного дискурса базовым является понятийное поле «Спорт» и его составляющие.

Таким образом, выявление концептуальных доминант дискурса базируется на детерминированных критериях разного порядка, которые позволяют верифицировать выделение тех или иных концептов, концептуальных моделей, когнитивных стереотипов в качестве доминирующих в дискурсе.

В качестве концептуальных доминант дискурса могут быть рассмотрены разноуровневые концепты, в том числе *мегаконцепты* – сложно организованные, многомерные, внутренне расчлененные когнитивные образования, в структуре которых выявляются взаимообусловленные, взаимосвязанные, диффузные частные концепты. Данный термин достаточно частотен в лингвистических работах (см. например, Орлова 2006).

Вообще заметим, что рассмотрение одного и того же когнитивного феномена в разных аспектах – как мегаконцепта, как культурного концепта или как идеологемы – кажется одним из продуктивных путей комплексного исследования концептуальных доминант дискурсов.

Операциональными единицами исследования концептуальной доминанты дискурса – концепта, идеологемы или мегаконцепта – могут быть когнитивные стереотипы-суждения и концептуальные метафорические и метонимические модели. Выбор пути исследования в данном случае определен его аспектом.

Понятие *когнитивный (ментальный) стереотип* неразрывно связано с понятием «концепт»: именно в стереотипах отражается «интерпретация» тех или иных базовых концептов, которая задается всей совокупностью бытовых, социально-экономических, социально-политических, исторических, природных, этнических, культурологических факторов.

В. В. Красных (Красных 2002) выделена специфическая разновидность стереотипов-представлений – стереотипы-суждения.

Стереотипы-суждения – это своего рода *стереотипные модели*, некоторая область пересечения *стереотипных частей* различных базовых концептов дискурса. Разумеется, они имеют когнитивный характер и в этом смысле могут считаться разновидностью концептуальных моделей. Подчеркнём ещё раз, что когнитивные стереотипы-суждения – это операциональные единицы, позволяющие интерпретировать в изучаемом феномене ту область периферии поля, которая включает ценностные составляющие структуры концепта и отражает современные стереотипные представления и оценки определенного фрагмента действительности.

Метаязык описания когнитивных стереотипов-суждений состоит в формулировке «этической максимы» (Кузьмина 2006) – высказывания, в котором отражена семантическая специфика выделенного стереотипа, например, «Спортивные победы для русских тождественны военным». Такое высказывание характеризуется модусами должествования, констатации и/или оценки и представляет собой когнитивно-пропозициональную структуру, называющую объект или субъект характеристики и его доминирующий признак (признаки). Лексическими и лексико-синтаксическими маркерами когнитивных стереотипов в тексте являются частотно повторяемые, отчасти клишированные высказывания, коррелирующие с пропозициональной структурой формулировки стереотипа, и разнообразные сегменты текста (словосочетание, предложение, несколько взаимосвязанных предложений), в которых репрезентируется содержательная структура стереотипа.

В качестве операциональных единиц лингвокогнитивного исследования дискурса могут выступать также *концептуальные модели* разных типов.

Говоря о таких моделях, мы исходим из того, что объективно сосуществуют различные способы познания, освоения и понимания действительности – метафорические и метонимические, неметафорические, рациональные по своей сути, основанные на логических методах обнаружения связи между концептами, между означаемым и означающим. Поэтому существует необходимость исследования специфических для каждого из названных способов когнитивного освоения действительности механизмов структурирования фрагментов картины мира, соотносенных с тем или иным концептом и репрезентированных в разных дискурсах.

Под *концептуальной метафорической моделью* понимается двухкомпонентная когнитивная структура, где отношения между означаемым

и означающим, «областью цели» и «областью источника» строятся на основе метафорического принципа подобия. В качестве методики описания концептуальных метафорических моделей с означаемым – базовым концептом спортивного дискурсивного пространства – может быть избрана методика исследования языковой репрезентации фреймово-слотовой структуры метафорической модели, поскольку именно она объективно отражает как специфическую процедуру обработки названных структур знаний, так и результат метафорического моделирования концепта носителями языка, эксплицированный в текстах.

Под *концептуальной метонимической моделью* понимается двухкомпонентная когнитивная структура, организованная по типу простого общеутвердительного (или частноутвердительного) атрибутивного логического суждения («S – это P», «S есть (суть) P»), где отношения между означаемым и означающим, «субъектом» и «предикатом» могут быть охарактеризованы как отношения смежности в широком понимании этого термина, а именно как отношения тождества (эквивалентности), переkreщивания (частичного тождества) или субординации (подчинения объема понятий). Методика лингвокогнитивного анализа концептуальных метонимических моделей включает несколько этапов, а именно: выявление доминантных для данного типа дискурса метонимических концептуальных моделей; лексико-семантический, в том числе компонентный, текстовый, прагматилистический, композиционный анализ специфики вербальной и лексико-синтаксической репрезентации изучаемой когнитивной структуры в текстах; выделение концептуальных признаков в левой структуре концепта-означаемого, обусловленных особенностями взаимодействия понятийных областей означаемого и означающего (субъекта и предиката). Заметим, что термины «означаемое» и «означающее» употребляются в значении, отличном от семиотического понимания: означаемое здесь – это «тема, понятие, подвергаемое [...] интерпретации» (Кузьмина 1999), означающее – это «некоторое обобщение, накопленный опыт, совокупность данных» (Арутюнова 1988) (подробнее о разграничении метафорических и метонимических моделей см. Малышева 2011).

В качестве инструмента анализа лексико-семантической репрезентации концептуальных доминант дискурса может быть использована методика составления и описания формально-функционального тезауруса лексических репрезентантов, посредством которых вербализуется та или иная

концептуальная доминанта. Данная методика коррелирует с полевыми описаниями специфики лексико-семантической организации текста и детерминирована представлением о полевой структуре концепта. Поскольку языковая объективация концепта в тексте и дискурсе происходит прежде всего на лексико-семантическом уровне, полагаем, что элементы ядра и периферии поля концепта реализуются в лексико-семантических группах лексем – лексических репрезентантах, заданных семантикой концепта. Термин «лексические репрезентанты» понимается в широком значении, так как если формальный тезаурус лексических репрезентантов концепта представлен группами лексем, которые манифестируют содержание концепта непосредственно, узуально, то функциональный тезаурус лексических репрезентантов концепта представлен лексическими единицами, опосредованно, метафорически и метонимически, объективирующими концепт. Функциональный тезаурус лексических репрезентантов концепта отражает специфику интерпретационного поля концепта и эксплицирует прагматические составляющие семантики исследуемого концепта, эксплицированного в определенном типе дискурса. «Закрытость» или принципиальная «открытость» формально-функционального тезауруса лексических репрезентантов концепта находится в прямой зависимости от типа дискурса, в котором объективируется концептуальная доминанта. Количественный и качественный состав выделяемых исследователем лексико-семантических подгрупп формально-функционального тезауруса лексических репрезентантов концепта является не константным и единообразным, а вариативным и специфическим относительно описания лексической репрезентации тех или иных когнитивных единиц. Важнейшей частью исследования лексико-семантической специфики реализации концепта является собственно прагмалингвистический комментарий, в котором анализируются лексико-семантические, стилистические и – отчасти – грамматические особенности составленного формально-функционального тезауруса (подробнее о данной методике и её применении см. Малышева 2010).

Таким образом, традиция монографического описания определённого типа институционального дискурса в лингвокогнитивной парадигме находится в стадии активного становления, а вопрос о релевантности именно когнитивно-дискурсивной парадигмы исследования дискурса, об описании дискурса в соответствии со схемой «от смысла – к форме», «от когнитивной специфики дискурса – к дискурсивному (в том числе языковому)

своеобразие ее воплощения» сегодня является одним из самых актуальных в лингвоконцептологии и дискурсологии, поскольку, с одной стороны, «динамичность как свойство концепта заключается в дискурсивно-коммуникативной обусловленности его реализации в дискурсе» (Олешков 2009), а с другой – именно своеобразие системы концептуальных доминант, объективированных в дискурсивном пространстве, позволяет сделать адекватные выводы о специфике изучаемого типа институционального дискурса.

Литература

- Арутюнова Н. Д., 1988, *Образ: опыт концептуального анализа. – Проблемы текстообразования и референции*, Москва.
- ван Дейк Т. А., 1989, *Язык. Познание. Коммуникация*, Москва.
- Волошинов В. Н. (Бахтин М. М.), 1993, *Марксизм и философия языка*, «Вопросы философии», № 1, Москва.
- Гавранек Б., 1967, *Задачи литературного языка и его культура. – Пражский лингвистический кружок: сб. статей*, Москва.
- Красных В. В., 2002, *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций*, Москва.
- Кузьмина Н. А., 1999, *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка*, Екатеринбург–Омск.
- Кузьмина Н. А., 2006, *Гендер и генристика: гендерный аспект характеристики речевого жанра. – VERBUM: язык, текст, словарь: Сб. науч. трудов*, Екатеринбург.
- Макаров М. Л., 2003, *Основы теории дискурса*, Москва.
- Мальшева Е. Г., 2010, *Специфика лексико-семантической репрезентации концепта «Патриотизм» в спортивном дискурсе (на основе данных формально-функционального тезауруса). – Личность. Культура. Общество*, т. 12, вып. 1 (53–54), Омск.
- Мальшева Е. Г., 2011, *Виды концептуальных моделей: различие понятий «метафорическая модель» и «метонимическая модель» (на примере когнитивных доминант спортивного дискурса)*, «Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова», № 1, Владикавказ.
- Манаенко Г. Н., 2009, *Координаты понятия «дискурс». – Дискурс, концепт, жанр*, ред. М. Ю. Олешков, Нижний Тагил.
- Олешков М. Ю., 2009, *Лингвоконцептуальный анализ дискурса (теоретический аспект). – Дискурс, концепт, жанр: коллективная монография*, отв. ред М. Ю. Олешков, Нижний Тагил.

- Орлова Н. В., 2006, *Лингвистическое моделирование русской наивной этики*, Омск.
- Селиванова Е. А., 2002, *Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие*, Киев.
- Чудинов А. П., 2007, *Политическая лингвистика*, Москва.
- Якобсон Р. О., 1996, *Доминанта*. – Якобсон Р. О. *Язык и бессознательное*, Москва.

*Discourse analysis: linguistic and cognitive concepts
and terminology unit studies*

This article is devoted to the linguistic and cognitive analysis of discourse. The article defines the basic terms and concepts, which are concepts and terminology by linguistic and cognitive analysis of discourse, explores techniques for conceptual dominant discourse, discusses the various aspects of this analysis.

Keywords: *discourse, conceptual dominant discourse, cognitive stereotype, conceptual model, metonymic model, metaphoric model.*

Zasada kooperacji w krytycznej analizie dyskursów humanistycznych (na przykładzie nauk filologicznych)

ALEKSANDER KIKLEWICZ
(Olsztyn)

1. Nauka a zasada kooperacji

Działalność naukowa ma dwa zasadnicze aspekty: poznawczy i komunikacyjny. Z jednej strony zadanie badacza, w najogólniejszym ujęciu (m.in. pomijając kwestię różnych metodologii naukowych), polega na rejestracji danych doświadczalnych oraz ich konceptualizacji w postaci różnego rodzaju modeli reprezentacyjnych: hipotez, idei, koncepcji, teorii i in. Istnieje przekonanie, że człowiek myśli w samotności, a mówi w otoczeniu innych ludzi. To wcale nie oznacza, że działalność poznawcza ma charakter niekomunikacyjny, niejęzykowy – na to wskazuje konieczność organizacji działań zespołowych, jak również obecność języka (zwłaszcza terminologii naukowej) w procesie kategoryzacji danych doświadczalnych. Należy jednak przyznać, że w trakcie badania na pierwszym planie są względy gnoseologiczne i heurystyczne, a „wytropienie” rządzących w badanej dziedzinie przedmiotowej praw (jako cel naukowy) jest możliwe nie tylko dzięki konsekwentnej realizacji programu badawczego, przestrzeganiu zasad działań naukowych (o „standardach badawczych” zob. Stepin 1989: 8), lecz także za sprawą intuicji, choć niekoniecznie za pośrednictwem języka.

Z drugiej strony nauka jako system funkcyjny (w rozumieniu M. Fleischera, zob. 2007: 62 i n.) polega na rozległym systemie komunikacji społecznej, której celem jest udostępnianie wiedzy/odkryć, wymiana argumentów i stanowisk (czyli dyskusja), weryfikacja (w szczególności falsyfikacja) twierdzeń itd. W. Pisarek twierdzi, że jednym z niezwywalnych atrybutów działalności naukowej jest **intersubiektywna komunikowalność**:

Twierdzeniom i wszelkim sądom, których nie da się jednoznacznie eksplikować i przekazać innym osobom tak, by je zrozumieli jednoznacznie i dokładnie, mamy prawo odmówić miana twierdzeń i sądów naukowych. [...] Gwarantem intersubiektywnej komunikowalności każdej dyscypliny naukowej jest właściwy jej język (Pisarek 2013: 16)¹.

Ten aspekt nauki podkreśla też J. Goćkowski, twierdząc, że dyskusja naukowa powinna przebiegać w formie **rozmowy**,

w której uczestnicy swymi wypowiedziami zadają sobie wzajem pytania i udzielają na nie odpowiedzi. Warunek konieczny rozmowy stanowi uczciwość w przedstawianiu poglądów i stanowisk, gdyż dzięki temu trwa krąg współpracy intelektualnej gwoi doskonalenia tego, co jest dobrem wspólnym [...], i doskonalenia inwencji kreatywnej osób uczestniczących w dyskusji (Goćkowski 2009: 283).

Jak widzimy, Goćkowski pisze o „współpracy intelektualnej”, a to znaczy, że w dziedzinie nauki obowiązuje **zasada kooperacji**, którą H. P. Grice sformułował w odniesieniu do konwersacji potocznych. Zasada kooperacji, przypomnę, brzmi: „Uczyń swój udział konwersacyjny w przewidzianym dla niego momencie takim, jakiego wymaga zaakceptowany cel lub kierunek rozmowy, w którą jesteś zaangażowany” (Grice 1977: 88).

Pojęcie kooperacji w nauce nie jest jednak jednoznaczne. Jak wiadomo, jednym z podstawowych wymogów działalności naukowej jest konieczność uzyskania coraz to nowej wiedzy (zob. Stepin 1989: 5 i n.). Goćkowski pisze o obowiązującej w nauce konieczności

tworzenia nowych pojęć / nowego interpretowania i odpowiedniego adaptowania dawnych pojęć; [...] dokonywania odkryć, które powodują poważne zmiany w oglądach, obrazowaniach i objaśnieniach rzeczywistości dotychczas inaczej pojmowanej i traktowanej w procesach poznania naukowego (Goćkowski 2009: 286 i n.).

¹ Por. też takie cechy tekstów naukowych, jak dialogowość i socjatywność; zob. Gajewska 2004: 10 i n.

W. S. Stepin pisze o trzech fundamentach nauki: standardach badawczych, naukowym obrazie świata i filozoficznych podstawach nauki. Zasadniczo ważne jest to, że każda z tych kategorii ma historycznie zmienny charakter i inaczej jest definiowana w modelu nauki klasycznej lub postnieklasycznej. W jeszcze bardziej wyrazisty sposób dynamiczność wiedzy naukowej eksponuje zaproponowana przez T. Kuhna (1968) teoria rewolucji naukowych. Krytykując nadawanie rozwojowi nauki „pozorów procesu liniowego i kumulatywnego, [...] ciągłości i jednokierunkowości”, Kuhn podkreśla niewspółmierność, a nawet walkę paradygmatów, która właśnie prowadzi do rewolucji naukowych. Paradygmaty są traktowane jako panujące w określonych epokach style myślenia, sposoby stawiania i rozwiązywania problemów, inspirujące powstanie formacji naukowych (Kuhn 1968: 12).

Zerwanie z tradycją naukową oznacza wprowadzenie nowych standardów badawczych (w tym nowej terminologii i nowych metod reprezentacji informacji), nowego naukowego obrazu świata i nowych podstaw filozoficznych. Nowość w nauce (podobnie jak w ogóle w kulturze) często wywołuje reakcje zachowawcze czy też dezakceptujące (Brooks 2008: 205), w każdym razie wiele innowacji nie znajduje – przynajmniej w pewnym czasie – zrozumienia, jak to było np. w Polsce w przypadku tzw. żółtej *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (1984).

„Walka” paradygmatów odzwierciedla historyczny aspekt nauki, ale i w synchronii nie ma jedności ani zgody punktów widzenia: w każdej epoce, szczególnie w naukach humanistycznych, występuje pewien metodologiczny wielogłos; por. komunikatywizm i kognitywizm jako dwie rywalizujące formacje współczesnej lingwistyki antropologicznej (Kiklewicz 2006b: 19)². To wszystko wskazuje, że realizacja zasady kooperacji w nauce, w każdym razie na poziomie relacji między społecznościami naukowymi, jest wielce utrudniona. Nieprzypadkowo wspomniany na początku Goćkowski pisze o „udziale w dyskusji respektującej sytuację problemową” jako pierwszej powinności uczonego, a dyskusja, jak wiadomo, zakłada różnicę stanowisk, nieraz różnicę podstaw filozoficznych, a poniekąd też typów argumentacji (Goćkowski 2009: 283).

Zarazem jednak nie można twierdzić, że komunikacja w nauce jest niezależna od zasady kooperacji czy jest z nią sprzeczna. Goćkowski np. pisze o ko-

² H. Eilstein (2009: 7) w związku z tym pisze: „Paradygmat [...] na ogół nie dominuje w nauce danej epoki bezwzględnie, są bowiem tacy, którzy widzą w jego mniej lub bardziej istotnej modyfikacji warunek dalszego istotnego postępu poznania”.

nieczności pomniejszenia w dyskusji uczonych jednostronności i stronniczości (Goćkowski 2009: 283), tzn. o konieczności uwzględnienia alternatywnych punktów widzenia, co oznacza pewien stopień kooperacji. Jakkolwiek wiele przeszkód stoi na drodze kooperacji przedstawicieli różnych formacji naukowych³, to jednak wewnątrz tej samej formacji komunikacja realizuje się zgodnie z ogólnymi zasadami. Ponadto współcześnie można obserwować tendencję do nasilenia w nauce paradygmatu transcendentalistycznego (zob. Pobjewska 2009: 149), co oznacza coraz większy stopień skonwencjonalizowania wiedzy naukowej, w tym w przestrzeni interdyscyplinarnej. Nieprzypadkowo w ostatnich dziesięcioleciach przy ocenie jakości badań wzrosła wartość w s k a ż n i - k a c y t o w a l n o ś c i – tzw. indeksu Hirscha, który określa wartość dorobku uczonych na podstawie liczby cytowań: liczy się wkład badacza do wiedzy najbardziej skonwencjonalizowanej.

Zadaniem niniejszego artykułu jest pokazanie, jak zasada kooperacji realizuje się w obrębie nauk humanistycznych, a w szczególności w tekstach językoznawczych i literaturoznawczych. W poprzednich publikacjach (Kiklewicz 2011; 2012: 44 i n.) pokazałem, że sformułowane przez Grice'a reguły konwersacji nie dotyczą bezpośrednio sfery pragmatyki językowej, lecz formy i semantyki znaków. To jednak nie oznacza, że zasada kooperacji traci na aktualności, lecz oznacza, że wymaga ona interpretacji semantycznej, pragmatycznej oraz formalnojęzykowej, gdyż uzgodnienie „udziałów konwersacyjnych” nadawcy i odbiorcy dotyczy wszystkich aspektów zachowań językowych.

Należy zwrócić uwagę na to, że zarówno zasada kooperacji, jak i przestrzeganie lub nieprzestrzeganie jej poszczególnych postulatów ma dwa wymiary: celowy (warunkujący) i skutkowy (warunkowany). Często teoria Grice'a kojarzy się przede wszystkim z tym pierwszym aspektem, a mianowicie z pojęciem *implicacji*, tzn. generowania w akcie mowy nowej, niezakodowanej w jednostkach leksykalnych ani w strukturze gramatycznej wypowiedzi informacji na skutek łamania przynajmniej jednego z wymogów konwersacyjnych, gdy odbiorca zakłada, że 1) mówiący jest w stanie spełnić ten wymóg bez naruszenia innego wymogu, 2) nie wycofuje się ze współpracy i 3) nie próbuje wprowadzić partnera komunikacyjnego w błąd (Grice 1977: 92). Grice pisze też o innych sytuacjach: gdy mówiący celowo działa, chcąc wycofać się z kooperacji, a także gdy działa niecelowo, nie mogąc spełnić jednego wymogu bez naruszenia inne-

³ Na przykład gdy w dyskusji z pewną znaną badaczką, „kognitywistką” z Krakowa, wspomniałem teorię możliwych światów J. Hintikki, wyraziła swoje zaskoczenie i wprost zapytała: „Co to jest?”

go lub wprowadzając adresata w błąd w sposób nieostentacyjny, np. poprzez brak uwagi lub brak umiejętności językowej organizacji przekazu.

W dwudziestowiecznym językoznawstwie teoretycznym celowe ujęcie języka (przede wszystkim za sprawą *Organonmodell* K. Bühlera, czeskiej lingwistyki funkcjonalnej oraz szkoły londyńskiej) skutkowało odsunięciem na drugi plan, a może po prostu zlekceważeniem problematyki ekologii języka, a mianowicie uwarunkowania formy i struktury wypowiedzi środowiskiem aktu mowy. Różnicę między celowym a skutkowym funkcjonowaniem reguł konwersacji pokażę na dwóch przykładach. Pierwszy dotyczy często stosowanego w reklamach firm produkujących kosmetyki (Garnier, Nivea, L’Oreal i in.) zabiegu – używania rzeczownika *niedoskonałości*, np.:

- (1) Codzienny program oczyszczający przeciw niedoskonałościom.
- (2) Standardowe działanie oczyszczające i przeciw niedoskonałościom.
- (3) Gama Czysta Skóra jest stworzona dla Ciebie, jeżeli chcesz skutecznie oczyścić skórę twarzy, zredukować niedoskonałości i zapobiegać powstawaniu nowych.

Ponieważ mamy tu do czynienia z nadmiernie ogólną, pozorną nazwą *niedoskonałości*, jest oczywiste, że formalnie zostały tu złamane Grice’owskie postulaty kategorii sposobu i w pewnym stopniu także kategorii ilości (zob. dalej). Zjawisko to, jak można sądzić, ma w tym przypadku charakter intencjonalny, gdyż stosowanie rzeczownika *niedoskonałości* pozwala nadawcy uniknąć konkretniejszych, ale i bardziej dosadnych określeń, np. takich jak: *pyszcze*, *wągry*, *zaskórniki* i in. Innymi słowy, twórca tekstu reklamowego celowo unika jakichkolwiek negatywnych skojarzeń z jego produktem, w tym skojarzeń dotyczących chorób i dolegliwości, tzn. o negatywnym „zagnieżdżeniu asocjacyjnym” (w terminologii M. Kuczyńskiego, zob. 2004: 171). Celowe odstępstwo od postulatów konwersacji pełni tu funkcję eufemistyczną.

Inny przypadek zastosowania nazwy o treści ogólnej został opisany w rosyjskim czasopiśmie „Zdrowie” (1983/7). Produkowany w tamtych latach francuski krem w płynie Lancome Bocage był przeznaczony do usuwania włosów na nogach i rękach. Krem rozpuszczał keratynę włosa i działał tak, że po kilku minutach po jego zastosowaniu włosy stawały się słabe i z łatwością można było je usunąć znajdującą się w opakowaniu produktu szpatułką lub gąbeczką. Praktyka, jak podaje rosyjskie czasopismo, wykazała jednak, że wielu pacjentów używało kremu nieprawidłowo. Ponieważ na opakowaniu był napis: „Krem zasadniczo zmienia tempo wzrostu włosów”, wielu nanosiło krem na owłosioną część

głowy, licząc na przyspieszony wzrost włosów. Efekt oczywiście był wręcz odwrotny: włosy wypadły. W tej sytuacji można obserwować interpretację czasownika *zmieniać* o znaczeniu ogólnym w znaczeniu szczególnym pozytywnym ‘zwiększać’. W rozpatrywanym przypadku jest wątpliwe, że autor tekstu reklamy posłużył się określonym zabiegiem (jak w przypadku z rzeczownikiem *niedoskonałości*) – najprawdopodobniej sytuacja ta powstała na skutek zwyczajnej nieuwagi, nieprzewidywania kierunku interpretacji tekstu.

Ostatnia wstępna uwaga dotyczy związku niniejszego artykułu z nowym nurtem badawczym, jakim jest *k r y t y c z n a a n a l i z a d y s k u r s u*. Przestrzeganie lub nieprzestrzeganie reguł konwersacji wpływa na skuteczność zabiegu komunikacyjnego, dlatego każdy akt mowy czy każde zdarzenie komunikacyjne może zostać pod tym względem poddane ocenie, w tym ocenie krytycznej. Sfera komunikacji naukowej nie stanowi jakiegoś zasadniczego wyjątku w porównaniu z komunikacją codzienną – podobnie jak w konwersacjach potocznych tu też zdarzają się różnego rodzaju „niedoskonałości”. Próbę ich klasyfikacji – na podstawie postulatów teorii kooperacji – zaprezentuję w kolejnych punktach.

2. Odstępstwa od postulatów kategorii jakości

Kategoria jakości, w ujęciu Grice’a, dotyczy prawdziwości wypowiedzi, czyli ich zgodności z rzeczywistością (a dokładniej, w ujęciu współczesnej epistemologii – zgodności z jednym z możliwych światów). Kategorii jakości u Grice’a (1977: 89) są przyporządkowane trzy postulaty: 1) Staraj się uczynić swój udział (w konwersacji – A.K.) takim, by był zgodny z prawdą; 2) Nie mów tego, o czym sądzisz, że jest fałszem; 3) Nie mów tego, do czego nie masz należytego uzasadnienia. Wymóg ten, aczkolwiek nie jest obowiązujący we wszystkich stylach funkcjonalnych (np. w tekstach literatury artystycznej ufundowanych na tzw. fikcji artystycznej⁴), w komunikacji międzyludzkiej ma znaczenie fundamentalne, gdyż właśnie przestrzeganie prawdziwości komunikatów umożliwia zgodność działań partnerów komunikacyjnych, jak również ich orientowanie się w otaczającej rzeczywistości. „Prawda występuje w tradycji jako podstawa działania” – pisze R. Piłat (2009: 489). Choć, jak twierdzą zwolennicy koncepcji pragmatycznej redukcji prawdy,

⁴ Do gatunków literackich, tzn. opartych na fikcji, zalicza się czasem także teksty historyczne. W. Kawka (2003) pisze, że w skrajnych wypadkach dyskurs ten zalicza się do gatunków literackich, czyli takich wypowiedzi, w których kategoria fikcji jest nadrzędna.

działanie wymaga poznania, lecz niekoniecznie prawdy. Poznanie służy znajdowaniu rozwiązań praktycznych, osiągnięciu konsensusu, planowaniu przyszłości, ocenianiu stopnia odpowiedzialności, podejmowaniu decyzji itd. Prawda nie jest czymś osobnym czy nadrzędnym wobec tych celów (Piłat 2009: 489),

to jednak w większości typów dyskursów prawda stanowi niezbędne narzędzie realizacji zamiarów pragmatycznych, ogólny warunek skoordynowanych relacji społecznych.

W sposób zupełnie zrozumiwały postulatory jakości (prawdziwości) są nie do pominięcia w komunikacji naukowej. Zgodnie z definicją A. Awdiejewa i G. Habrajskiej (2006: 216), najważniejszą funkcją tekstów naukowych jest „logiczna funkcja prawdziwości”. W związku z tym Goćkowski pisze, że standardem działalności naukowej jest staranie się o

możliwą zgodność z rzeczywistością przedstawionych treści. Łączy się to ze staraniem o usuwanie argumentacji perswazyjnej. [...] Jest to staranie się o wyłączną obecność prakseologii nauki (dyskusja jest podyktowana dobrem gry o prawdę naukową) i całkowitą nieobecność prakseologii walki (Goćkowski 2009: 283).

W związku z tym należy wspomnieć także zaproponowaną przez K.R. Popera teorię falsyfikacji, zgodnie z którą nauka – w odróżnieniu od pseudonauki – powinna przedstawiać problemy w sposób o tyle precyzyjny i jasny, ażeby istniała możliwość poddania jej krytyce, czyli sfalsyfikowania (zob. Dupré 2008: 156).

Wymóg „dowodzenia racji własnych i braku racji oponentów”, o którym pisze Goćkowski (zob. także Kowalski 2007: 46), jest jednak niezupełnie łatwy do spełnienia – nieprzypadkowo wspomniany badacz pisze o „możliwej zgodności z rzeczywistością”. Problem wynika z tego, że „rzeczywistość” – szczególnie w naukach humanistycznych – nie obejmuje tylko świata rzeczy materialnych, ale rzeczywistość jest także „wewnątrz podmiotu”. Chodzi tu o rzeczywistość sądów intencjonalnych, które – w odróżnieniu od konstatających aktów mowy – nie przewidują jednoznacznych, sztywnych warunków prawdziwości (zob. Kiklewicz 2010: 112), por.:

(4) [Widzę, że] Jeszcze nie śpisz.

(5) [Myślę, że] Przeszłość już się skończyła.

W pierwszym przypadku, chcąc ustalić prawdziwość twierdzenia, możemy odnieść się do naszej percepcji, w drugim – do naszego sposobu myślenia. Ale

systemy percepcji mają charakter biologiczny, wrodzony i uniwersalny, podczas gdy systemy mentalnej reprezentacji świata różnią się grupowo i indywidualnie. W aspekcie twierdzeń o charakterze ogólnoteoretycznym jesteśmy skazani na *p r a w d ę k o n s e n s u a l n ą*. W związku z tym zasługuje na uwagę radykalne twierdzenie M. Preyznera (2001: 152): „Teksty naukowe stanowią byty kulturowe, a nawet kultowe i ich prawdziwość w ogóle nie istnieje”. W dyskursach naukowych, jak pisze A. Łyda (2009: 103), „autorzy i ich czytelnicy negocjują znaczenia, często w organizacji tekstu uciekają się do środków interpersonalnych: wrażliwości odbiorców oraz niekwestionowanych autorytetów”. M. Kawka (2003) natomiast krytycznie pisze o dyskursie historycznym: „Trudno jednoznacznie stwierdzić, w jakim stopniu uprawiane przez badaczy dyskursy historyczne służą nauce i poszerzają naszą wiedzę, a w jakim wyłącznie utrzymaniu i legitymizowaniu władzy”.

W pewnym stopniu zaznaczone powyżej problemy komunikacji naukowej wynikają z tego, że informacja jest przekazywana w formach wypowiedzi językowych, które zasadniczo mają charakter niezdeterminowany, niedookreślony, schematyczny, czyli niezgodny z wymogami kategorii sposobu w teorii Grice’a (zob. Korzyk 1999: 22 i n.). Filozofowie analityczni (np. A. Tarski) podali przekonujące argumenty, że zdania języków naturalnych nie są przekładalne na język nauki (zob. Piłat 2009: 488) – jest tak przede wszystkim dlatego, że schematyczny sposób kodowania informacji za pośrednictwem języka⁵ wymaga *i n f e r e n c j i* odbiorcy, tzn. wykorzystania pozajęzykowej wiedzy o przedmiocie komunikatu. Ponieważ źródła inferencji w zależności od rodzaju odbiorców mogą istotnie się różnić, interpretacja komunikatu (w tym interpretacja werytatywna – jego ocenianie ze względu na prawdziwość lub nieprawdziwość) ulega relatywizacji.

Rozważmy zdanie z nieopublikowanego artykułu anonimowego autora:

- (6) Pragnę w sposób humanistyczny, lekki, a jednocześnie analityczny, przedstawić jednostki języka specjalistycznego, które z natury swojej takiemu opisowi nie poddają się.

Autor, jak widzimy, postawił w jednej konstrukcji współrzędnej przymiotniki: *humanistyczny, lekki, analityczny*, przy tym pierwsze dwa są niejako znacze-

⁵ Zjawisko to jest kwalifikowane jako niezdeterminowanie w semantyce składnikowej (Martynow 1977) lub jako schematyczność, czyli *minimal-specification view* w semantyce kognitywnej (Dirven 2001; zob. też: Searle 1979: 94 i n.; Kaufer 1983; Pinkal 1980; 1985; Dönninghaus 2001).

niowo utożsamiane, a trzeci pozostaje w opozycji do nich. Dlaczego *humanistyczny* oznacza *lekki* lub przynajmniej kojarzy się z *lekkością* i w jakim sensie? Dlaczego *humanistyczny* nie znaczy *analityczny*? Dlaczego jednostki języka specjalistycznego nie poddają się opisowi humanistycznemu i jednocześnie analitycznemu? Czytający ten fragment rozumie jedynie to, że autor miał coś na myśli, jakieś założenia, które jednak nie zostały „uzewnętrznione”. Rzetelny recenzent będzie chciał zrozumieć te założenia autorskie, ale będzie wówczas skazany na konieczność uruchomienia albo kategorii ogólnych dla danej dyscypliny, dziedziny wiedzy, danego problemu, albo kategorii własnych, doraźnych, powstałych okazjonalnie na użytek danej sytuacji.

Za przykład wspomnianej konsensualności w nauce może posłużyć kwestia funkcji języka. Stanowiska badaczy są diametralnie rozbieżne zarówno co do liczby uwzględnianych funkcji, jak i co do ich treści. Jedni badacze za najważniejszą uznają funkcję komunikacyjną (społeczną), inni – funkcję nominatywną, jeszcze inni – funkcję kognitywną itd. Weryfikacja prawdziwości tych twierdzeń jest praktycznie niemożliwa, gdyż każdy autor powołuje się na inne doświadczenia badawcze, inny naukowy obraz świata (języka) oraz inny system poglądów filozoficznych. Oczywiście każde stanowisko badawcze jest w jakiś sposób uzasadnione (przynajmniej gnoseologicznie, przy uwzględnieniu „stanu badań”, czy też logicznie) – pod tym względem można konstatować zgodność z wymogami kategorii jakości, jednak uzasadnienie jednych twierdzeń innymi nie zawsze i niekoniecznie gwarantuje ich prawdziwość. Można w ogóle się zastanawiać, czy ma sens twierdzenie o jakiegokolwiek „najważniejszej” funkcji języka, czy może to zostać obalone i czy nie jest to tylko wątek publicystyczny lub koncept przydatny tylko w dydaktyce.

Prawda konsensualna w naukach humanistycznych jest uwarunkowana także tym, że operowanie pojęciami o wysokim stopniu ogólności wiąże się z zastosowaniem języka, bez którego generowanie i wyrażanie sądów teoretycznych nie byłoby możliwe. W ten sposób system kategoryzacji danych doświadczalnych staje się uzależniony od systemu znaków, a więc w pewnym stopniu zadanie badacza nie polega na dążeniu do zgodności z prawdą, lecz na dostosowaniu własnych reprezentacji mentalnych do istniejącego systemu kodowania informacji. To jest szczególnie zauważalne w naukach humanistycznych, gdyż system kodowania informacji często stanowi samodzielny obiekt refleksji. Jak pisze E. Kasperski (2004: 12), „rzeczywistość poznawana i poznająca wzajemnie się uzupełniają”. Dlatego, według Kasperskiego, w naukach humanistycznych

paradygmaty naukowe mają zupełnie inną treść i inny status niż w naukach ścisłych: są to paradygmaty interpretacyjne czy też paradygmaty sensu (a więc zawsze – o zawieszanej funkcji epistemologicznej). Kulturowe uwarunkowanie twierdzeń naukowych (teoretycznych), a przede wszystkim uwarunkowanie presupozycji ma charakter powszechny, dlatego w naukach humanistycznych jest ważna nie tyle prawdziwość wypowiedzi, ile ich konwencjonalność – nawiązanie do określonego kontinuum pojęciowego. Pewne treści odkrywamy w trakcie badania, opierając się na pewnych założeniach przyjętych w naszym kręgu kulturowym (w naszym „paradygmacie”), na tzw. *antycypacjach*. W związku z tym M. P. Markiewicz (2008) trafnie zauważył: „Nie mogę uzasadnić wszystkiego, co mówię, albowiem wówczas nie powiedziałbym nic”. To znaczy, że względy konwencjonalne (czy też inwencjonalne) w dyskursach humanistycznych często są ważniejsze od względów werytatywnych.

Ostatnie twierdzenie ma sens szczególnie w odniesieniu do „anarchistycznej wizji wiedzy”, która rozpowszechniła się w kulturze postmodernizmu (zob. Gajda 2004: 50). *Dekonstrukcja*, uznawana za „najważniejszy element ruchu poststrukturalistycznego” (Skrendo, Jarzębowski, Madejski 2004: 291), polega na zależności interpretacji tekstu od czynników zewnętrznych, takich jak: subiektywne kody kulturowe nadawcy i odbiorcy, sytuacja komunikacyjna, znajomość innych tekstów, miejsce i czas interpretacji itd. W odniesieniu do dyskursu nauk humanistycznych dekonstrukcja oznacza *dowolność sensu* – zarówno w aspekcie przekazu, jak i w aspekcie odbioru: nadawca nie jest zobowiązany do uzasadnienia swoich twierdzeń, a odbiorca – do uzasadnienia swoich interpretacji. Czyli – „Wszystko ujdzie”, zgodnie z aforystycznym wypowiedzeniem P. Feyerabenda.

Dyskurs naukowy, w definicji M. Wojtak (1999), ma *charakter asekuracyjny*, tzn. polega na dystansowaniu się nadawcy wobec przekazywanych treści, por. ang. *hedging* (o asekuracyjności dyskursu historycznego zob. Kawka 2003). Jednak we współczesnych dyskursach akademickich, jak zauważa A. Łyda (2009: 102), wypowiedź „przestaje być postrzegana jako nośnik sądów epistemicznych, a staje się formą społecznego zaangażowania nadawców i odbiorców czy też rodzajem interakcji”.

Za charakterystyczny przykład anarchizmu epistemologicznego w dyskursie nauk humanistycznych może posłużyć monografia o „zabójstwie Sergiusza Jեսienina” G. Ojcewicza, R. Włodarczyk, D. Zajdla (2009), a także związane z nią

późniejsze publikacje (zob. Ojcewicz 2011)⁶. Ojcewicz wprost określa swoje *credo* badawcze jako bazowanie na „nietradycyjnych metodach pozyskiwania informacji”, o których pisze:

Prędzej czy później odbiorcze „mechanizmy obronne” jako gwałtowna reakcja zachowawcza wobec innowacji, nie zawsze przecież znajdujących wystarczające wytłumaczenie naukowe i poparte do tego dowodami materialnymi, muszą ustąpić oczywistym efektem praktyki – niekiedy spektakularnym; praktyka dzięki zgromadzeniu wystarczająco wielu przekonujących doświadczeń bierze w końcu górę nad sceptycyzmem (Ojcewicz 2011).

Jak widzimy, autor otwarcie przyznaje brak „wystarczającego wytłumaczenia naukowego” oraz brak „dowodów materialnych”, nawet przyznaje „spektakularny” charakter swoich twierdzeń – to jednak nie powstrzymuje go przed poczynieniem zupełnie bezzasadnych uogólnień. Jedynym uzasadnieniem jest tu wręcz mistyczna „praktyka”, a mianowicie symulacje kryminalistyczne, mające na celu modelowanie sytuacji, w której doszło do śmierci Sergiusza Jesienina. W publikacjach Ojcewicza zostały szczegółowo opisane eksperymenty kryminalistyczne (udokumentowane dużą liczbą zdjęć), ale „praktyka” badawcza na tym się kończy: Ojcewicz nie powołuje się na żadne dane archiwalne lub dane szczególne, np. wynikające z ekshumacji ciała Jesienina, gdyż do takowej nigdy nie doszło. „Wszystko ujdzie!” – a więc Ojcewicz nie tylko twierdzi, że Jesienin został zamordowany przez współpracowników OGPU⁷, lecz także w szczegółach obrazuje całe kalendarium wydarzeń – poczynając od 21 grudnia 1925 r., gdy „niejaki Jegorow, tajny współpracownik OGPU, namawia Sergiusza Jesienina do samowolnego opuszczenia moskiewskiej kliniki psychiatrycznej, w której przebywał, ukrywając się przed bolszewickim wymiarem (nie)sprawiedliwości”, a kończąc na 31 grudnia tegoż roku – dniu świeckiego pogrzebu Jesienina w Domu Prasy (Ojcewicz 2011). Cała narracja (choć mamy tu do czynienia z tekstem naukowym) jest bogata w detale i bardzo przypomina powieść kryminalną:

- (7) 28 grudnia 1925, godz. 0.30–3.30. Oprawcy jeszcze chwilę odpoczywają, po czym zawiązują stężałe zwłoki w ten sam koc hotelowy z łóżka Jesienina, w którym przywlekli go do aresztu, i rozpoczynają transport ciała z powrotem do „Angleterre”⁸.

⁶ Przykład ten wcześniej omówiono w monografii: Kiklewicz 2012: 105 i n.

⁷ Idea ta skądinąd nie jest oryginalna, gdyż „zabójstwo Jesienina” wcześniej opisał w swojej powieści W. Biezurkow; później na jej podstawie w Rosji nagrano film.

⁸ Wszystkie cytowane fragmenty pochodzą z artykułu: Ojcewicz 2011.

Za apogeum dowolności interpretacji można uznać fragment, w którym Ojcewicz przedstawia „hipotezę” o pośmiertnej kastracji Jesienina:

- (8) 28 grudnia 1925, godz. 16–29 grudnia nocą aż do sekcji zwłok. Przez całą noc z 28 na 29 grudnia zwłok poety na polecenie OGPU pilnuje mierny poeta leningradzki Wasilij Kniaziew (1887–1937), zwany Czerwonym Dzwonnikiem. Jego zadaniem jest bezwzględne niedopuszczanie do maltretowanych zwłok żadnej osoby. Takie zachowanie Kniaziewa ma na celu nie tylko współudział w skrywaniu ohydneho mordu, lecz przede wszystkim hańbiącego czynu, jakiego na zwłokach poety dokonają, być może, za chwilę specjalnie przysłani z Moskwy przez Stalina dwaj ogiepeusznicy. W myśl wysuniętej tutaj hipotezy to oni najprawdopodobniej zbezczeszcza zwłoki przez wykastrowanie denata i zawieszanie jego jąder zleceńodawcy. Niewykluczone, że stały się one elementem rytuału czarnej magii, pozwalającej przenieść siłę i talent człowieka, do którego należały za życia, na inną osobę.

Na czym jest oparte twierdzenie o kastracji? Ojcewicz powołuje się na sporządzony 29 grudnia 1925 r. przez biegłego medycyny sądowej prof. A. Gilarewskiego „Akt anatomopatologicznego otwarcia zwłok Jesienina”, w którym jest m.in. napisane: „Organy płciowe w normie”. Wydawałoby się, że to zdanie jest jednoznaczne, jednak Ojcewicz upatruje w nim „sensu ukrytego”: organy płciowe zostały usunięte.

- (9) W akcie tym wszystkie narządy wewnętrzne są w normie. Medyk sądowy nic nie wspomina – ze zrozumiałych względów – o obrażeniach wewnętrznych denata i okaleczeniu fizycznym poety polegającym na pozbawieniu go jąder. Jego akt jest jednak doskonale zaszyfrowany, niewidoczny dla słabo wykształconych w dziedzinie medycyny sądowej ogiepeuszników, lecz możliwy do odczytania po latach w poetyce przeciwieństw, intelektualnych aluzji oraz specjalistycznej wiedzy z medycyny sądowej.

Mamy tu do czynienia z wyrazistym przykładem dekonstrukcji w tekście naukowym: badacz jest uniezależniony od jakichkolwiek zobowiązań wobec języka – interpretacja źródeł, wówczas gdy autor z nich korzysta, jest zupełnie dowolna, co można potraktować w świetle psychoanalitycznej kategorii „insightu”. Twierdzenia Ojcewicza o zaszyfrowaniu informacji w „akcie Gilarewskiego” nie da się w sposób zdroworozsądkowy podważyć – jest to zachowanie sugestywne, zasadniczo sprzeczne z wymogiem dowodzenia racji w dyskursie naukowym.

Elementy postmodernizmu występują nie tylko w pracach literaturoznawców, choć w tej dziedzinie, jak twierdzi S. Gajda (2004: 50), „konstruktywizm poznawczy” jest bardziej zauważalny niż w językoznawstwie. „Luźny stosunek”

do wymogu prawdziwości i zasadności twierdzeń jest zauważalny także w filozofii postmodernizmu – zagadnieniu temu jest w całości poświęcona znakomita monografia A. Sokala i J. Brichmonta (1998). We wstępie książki czytamy, że cechą wielu tekstów współczesnej filozofii jest „nadużywanie pojęć i terminów zaczerpniętych z matematyki i fizyki” (Sokal, Brichmont 1998: 18). Chodzi o

dywagacje na temat teorii naukowych, o których autor wypowiedzi ma w najlepszym razie bardzo mgliste pojęcie. Najbardziej rozpowszechniona taktyka polega na wykorzystaniu terminologii naukowej (lub pseudonaukowej) bez zwracania uwagi na to, jakie jest rzeczywiste znaczenie użytych słów (Sokal, Brichmont 1998: 18).

Zarzut, jak widzimy, polega na tym, że w dyskursach postmodernizmu łamane są wymogi nie tylko kategorii jakości, lecz także kategorii sposobu.

E. Tabakowska, pisząc o metodologicznych podstawach postmodernizmu, wskazuje m.in. na odrzucenie przez badaczy tej formacji „wszelkich ograniczeń normatywnych dotyczących skutecznej komunikacji”, na brak kryteriów oceny treści oraz niemożliwość falsyfikacji ocen (Tabakowska 2001: 27). I dalej przyznaje:

Ta sama zasada relatywizmu metodologicznego leży u podstaw procesu interpretacji wyrażen w językoznawstwie kognitywnym. [...] Główne założenia stworzonej przez Lakoffa i Langackera wersji kognitywizmu w językoznawstwie są uderzająco podobne do dekonstrukcjonizmu w teorii literatury (Tabakowska 2001: 27).

Za charakterystyczny przykład odstępstwa od postulatów kategorii jakości w językoznawstwie może posłużyć lingwistyczna teoria konceptu (jako gałąź etnolingwistyki), szczególnie rozpowszechniona w krajach Europy Wschodniej. Koncepty są traktowane jako elementy wiedzy zespołowej, tzn. reprezentujące najbardziej istotne fragmenty właściwego danej społeczności kulturowego obrazu świata (zob. Masłowa 2005: 35; Szestak 2003: 7). Jednakże w praktyce badawczej wymóg konwencjonalności, kulturowej relewancji konceptów zostaje unieważniony: rzeczywistym obiektem refleksji stają się poszczególne „insighty”, tzn. subiektywnie wyimaginowane obrazy, jak również konstrukty mentalne, wygenerowane na podstawie wyrażen językowych. Na przykład J. S. Stiepanow (2007: 89 i n.) pisze o polsko-rosyjskim konceptie J. Iwaszkiewicza, autora wiersza *Do Rosji*. W związku z refleksją na temat konceptu „Polska” rosyjski badacz rozważa znany niewielu Rosjanom wiersz polskiego poety, a poza tym przywołuje innego Polaka – J. Wawrzyńczyka, swojego kolegę z lat młodości. Jest oczywiste, że tu zdecydowanie chodzi o subiektywny obraz Pol-

ski, zachowywany w indywidualnej świadomości Stiepanowa – twierdzenie o koncepcie (jako „konstancie kultury”) jest zupełnie bezzasadne.

Twierdzenia o konceptualnym statusie określonej, zawartej w znakach językowych informacji wymagają socjologicznej weryfikacji, np. drogą ankietowania, jak to obserwujemy w pracach M. Fleischera (1997; 2003a; 2003b; 2004). Jedynie wówczas można uważać, że uznanie czegośkolwiek za koncept jest uzasadnione. Niestety w większości prac z zakresu tzw. etnolingwistyki wymóg zasadności jest drastycznie łamany: dociekania empiryczne są badaczom zasadniczo obce, a cała „praktyka” badawcza sprowadza się do analizy formy wewnętrznej wyrazów, a także idiomatyki językowej, w pierwszej kolejności – frazeologii i paremiologii. Na przykład W. A. Masłowa (2006: 178), opisując rosyjski koncept „przyjaźń”, powołuje się na rosyjskie przysłowie:

- (10) Какову дружбу заведешь, такову и жизнь поведешь ‘Takie będziesz miał życie, jakich masz przyjaciół’.

Na tej podstawie Masłowa twierdzi, że w rosyjskim kulturowym obrazie świata przyjaźń jest istotnym czynnikiem, który bezpośrednio oddziałuje na tryb i jakość życia ludzi. Twierdzenie to jednak nie jest oparte na należyтым uzasadnieniu, gdyż przywołane (jako argument) przysłowie odnosi się do czasów dość odległych od współczesności – w ciągu stuleci mentalność Rosjan bardzo się zmieniła. Przysłowie należy do przeszłości także w lingwistycznym sensie – jest reliktem, nieobecnym w dzisiejszym obiegu językowym: nie można tego przysłowia np. odnotować w internetowym korpusie języka rosyjskiego.

Skoro wymóg dowodzenia racji traci na znaczeniu i niemożliwa jest falsyfikacja ocen, to kryteriów skuteczności działań komunikacyjnych poszukuje się poza granicami racjonalizmu. Dlatego Tabakowska (1995: 5) pisze: „Językoznawstwo kognitywne to propozycja dla ludzi z wyobraźnią”. Jest zupełnie zrozumiałe, że u przedstawicieli tradycyjnego językoznawstwa taka dyrektywa metodologiczna budzi sprzeciw i np. mieszkający w USA rosyjski językoznawca A. T. Kriwonosow (2010: 131 i n.) wprost pisze o kognitywizmie jako okresie kryzysu we współczesnej nauce o języku.

W tekstach językoznawczych, przede wszystkim z zakresu semantyki i składni, istnieje też szczególny przypadek odstępstwa od postulatów kategorii jakości – *k o n t r f a k t y c z n e e g z e m p l i f i k a c j e* w rodzaju tych, które rozważa M. H. Eick (2002):

- (11) Der Stuhl lachte 'Krzesło się śmiało'.
- (12) Die Frage fängt kein Feuer 'Pytanie nie pali się'.
- (13) Die Seele ist aus Schokolade 'Dusza jest z czekolady'.

Zdania kontrfaktyczne są w tym przypadku tworzone celowo jako narzędzia eksperymentu naukowego, w tym jego znaczeniu, jakie w 1927 r. zaproponował rosyjski językoznawca L. W. Szczerba (1974: 32).

3. Odstępstwa od postulatów kategorii ilości

Z kategorią ilości w koncepcji Grice'a (1977: 89) są związane postulaty: 1) Uczynić swój udział tak informacyjnym, jak to jest wymagane (z punktu widzenia aktualnych celów rozmowy); 2) Nie czynić swego udziału bardziej informatywnym, niż to jest wymagane. Kategoria ilości, choć nie ma tak doniosłego znaczenia w dyskursach naukowych, jak rozpatrzona w poprzednim punkcie kategoria prawdy, stanowi dość ważny parametr interpretacji tekstów naukowych. Za przykład może posłużyć tytuł liczącej jedynie 85 stron monografii naukowej wybitnego rosyjskiego psychologa A. R. Łurii: „Mała książeczka o dużej pamięci”. Jak widzimy, autor monografii zwraca uwagę czytelnika nie tylko na przedmiot monografii (pamięć), lecz także na charakter przedstawienia tematu, czyli na „aspekt stosunków” w terminologii G. Batesona.

Postulaty kategorii ilości określają m.in. strukturę dyskursów naukowych, a mianowicie podział tekstu artykułu bądź monografii na kolejne części, takie jak: problem badawczy, stan badań, hipoteza badawcza, tok badań i uzyskane rezultaty, naukowe i ewentualnie pozanaukowe (gospodarcze, społeczne i in.) znaczenie rezultatów badawczych. Ponieważ, jak piszą Awdiejew i Habrajska (2006: 216), struktura tekstów naukowych „jest podporządkowana odpowiednio zorganizowanym ciągom argumentacyjnym”, od uczestników komunikacji naukowej wymaga się precyzyjności i zwięzłości. Pod tym względem teksty naukowe pozostają w opozycji do tekstów artystycznych bądź retorycznych.

Grice nadaje postulatowi ilości sens funkcjonalny, podkreślając, że uczestnicy dyskursu powinni przede wszystkim uwzględniać „cele rozmowy”. W dyskursach naukowych względy funkcjonalne często ustępują jednak względem o charakterze konwencjonalnym: udział konwersacyjny (w mowie ustnej lub na piśmie) często jest ograniczony odgórnie, zgodnie z wymogami, jakie określa dany gatunek wypowiedzi albo inne okoliczności. Wskutek tego badacz dostosowuje ilość informacji nie tylko do celów, lecz także do warunków komunika-

cji, co nieraz powoduje konieczność redukcji treści i tłumaczenia autorskie w rodzaju:

- (14) Ze względu na ograniczoną objętość książki zrezygnowano z ...
- (15) Ze względu na ograniczony czas referatu pominię ...

Parametr ilościowy komunikacji naukowej bywa regulowany instytucjonalnie. Tak więc Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie kryteriów i trybu przyznawania oraz rozliczania środków finansowych na naukę na finansowanie działalności statutowej definiuje m.in. poszczególne gatunki informacji naukowej. Na przykład w Rozporządzeniu z 2009 r. ustala się minimalną objętość monografii naukowej – 6 arkuszy wydawniczych. W podobny sposób ustala się objętość rozdziału w monografii – 1 arkusz wydawniczy (w późniejszych edycjach zmniejszono go do 0,5 arkusza).

O przestrzeganie postulatów ilości w sferze komunikacji naukowej dba instytucja redaktorów, recenzentów, temu celowi służą dokumenty urzędowe, a ponadto liczy się zwyczaj kulturowy, np. ograniczenie długości wystąpień konferencyjnych do 15–20 minut. Są jednak w tej sferze spotykane pewne odstępstwa. Tak więc standardem opisu leksykograficznego jest krótkość haseł słownikowych: słownik opisowy zawiera informację o znaczeniu (znaczeniach) wyrazu, najważniejszych formach gramatycznych, egzemplifikacje, związki frazeologiczne i in. Oczywiście istnieją różne realizacje tego modelu (np. w zależności od przeznaczenia słownika), ale modyfikacje zwykle nie są radykalne. Dlatego pewien efekt zaskoczenia, udziwnienia powstał w latach 60. XX w. na skutek zastosowania przez moskiewskich badaczy I. A. Melchuka, J. D. Apresjana i A. K. Zholkovsky'ego modelu „sens – tekst” do praktyki leksykograficznej: zaproponowane hasła słownikowe liczyły kilka stron (np. siedem stron dla hasła „eksperyment”), a więc miały raczej formę rozprawek naukowych. Wydany w 1984 r. w Wiedniu *Słownik opisowo-kombinatoryczny* (Melchuk, Zholkovsky 1984) liczy 992 strony, choć zostało w nim opisanych jedynie ok. 300 wyrazów. Podobny charakter ma wydany pod redakcją Apresjana *Nowy opisowy słownik synonimów języka rosyjskiego* (1997; 2000): opis synonimów każdego wyrazu zajmuje kilka, a nawet kilkanaście stron (w książce formatu B5).

Jednym z elementów tekstu naukowego jest jego tytuł, który – podobnie jak tekst główny – jest podporządkowany wymogom komunikacji kooperacyjnej. Tytuły tekstów naukowych powinny być rzeczowe, przedstawiając główny temat i problem badawczy. Jednak i w tej sferze duże znaczenie ma konwencja

kulturowa. Tak więc między objętością tekstu a długością jego tytułu zachodzi stosunek odwrotnie proporcjonalny (Martynow 2008: 378). Dlatego tytuły monografii z reguły są krótkie, a nawet jednowyrazowe, np. *Le Langue* (1921) J. Vendryesa lub *Language* (1933) L. Bloomfielda. Tytuły referatów i artykułów naukowych zwykle są dłuższe – mogą zawierać nawet kilkanaście wyrazów, por.:

- (16) Koncept prawdy w reklamie – badanie empiryczne powstawania i roli odpowiednich kategorii na przykładzie billboardów/plakatów i reklam prasowych
- (17) Werbalne i wizualne warianty (de)konstruowania prawdy w prasie kolekcjonerskiej na przykładzie teorii spiskowych narracji

Dlatego każde odstępstwo od tych reguł jest zauważalne: zarówno zbyt długie tytuły książek, jak i zbyt krótkie tytuły artykułów i referatów. Za przykłady pierwszego typu mogą posłużyć tytuły monografii naukowych C. Piernikarskiego, M. Preyznera, U. Reuther czy I. M. Rozeta:

- (18) Struktura syntaktycznych grup homogenicznych (w zestawieniu z niektórymi typami grup heterogenicznych)
- (19) Kategorie gramatyczne, czy(li) kategorie naszego (nie)myślenia o języku. Kategorie gramatyczne, czy(li) (kategorie) nasze(go) (nie)myślenie(a) o języku. Kategorie gramatyczne? – a co to takiego?
- (20) Sprache und Identität einer postkolonialen Gesellschaft im Zeitalter der Globalisierung. Eine Studie zu den französischen Antillen Guadeloupe und Martinique
- (21) Психология фантазии. Экспериментально-теоретическое исследование внутренних закономерностей продуктивной умственной деятельности

Z kolei gdy w 2006 r. na łamach „Biuletynu PTJ” opublikowałem artykuł o związłym tytule *Forma*, otrzymałem kilka listów od kolegów językoznawców, którzy zwracali uwagę na niezwykłość tytułu, a nawet prosili o wyjaśnienie mojego zamiaru.

4. Odstępstwa od postulatu kategorii odniesienia

Zasada kooperacji zakłada konsekwencję odniesienia partnerów komunikacyjnych do ustalonego tematu konwersacji (Grice 1977: 89). Postulat „Mów na temat!” realizuje się w tekstach naukowych m.in. w postaci dość trywialnego (stawianego już przed autorami prac dyplomowych) wymogu, aby tytuł tekstu

naukowego odpowiadał jego zawartości lub odwrotnie: aby zawartość była zgodna z tytułem.

Sam Grice pisze, że zinterpretowanie tego postulatu jest związane z wieloma problemami; np. za trudną do rozwiązania kwestię należy uznać określenie granic odmienności tematu, m.in. na skutek jego naturalnych powiązań z tematami pokrewnymi, kojarzonymi itp. Dlatego krytyczna analiza tekstów naukowych pod tym względem jest utrudniona. O jednym z kryteriów tego rodzaju pisze Goćkowski (2009: 283): powinnością uczonego jest staranie się „o stałe i dokładne wydzielenie zagadnień ważnych dla procesu poznania naukowego”, co można sformułować w postaci postulatu: „Mów o tematach ważnych”. Oczywiście wyobrażenie o tym, co jest ważne w nauce i co jest nieważne, nie stanowi kategorii o stałej, raz na zawsze zdefiniowanej treści, jednak jako ogólny wymóg komunikacyjny nie budzi wątpliwości. Dlatego można zrozumieć wybitnego polskiego językoznawcę W. Mańczaka, który z nieukrywanym żalem pisze o zamilczeniu w polskiej lingwistyce odkrycia przez niego prawa, zgodnie z którym nieregularny rozwój fonetyczny wyrazów jest spowodowany frekwencją (Mańczak 2009: 238). Mańczak pisze:

W ciągu minionych 50 lat napisałem trzy monografie przedstawiające nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją w językach romańskich, słowiańskich i germańskich [...] oraz cztery podręczniki fonetyki i morfologii historycznej języka francuskiego [...] polskiego [...] włoskiego [...] i hiszpańskiego. Ponadto nieregularnemu rozwojowi fonetycznemu spowodowanemu frekwencją poświęciłem mnóstwo artykułów. [...] Jednak efekty mojej pracy są bardzo skromne. Jeśli chodzi o słownik etymologiczny języka polskiego, niegdyś zapytałem Sławskiego, czemu on w swym słowniku o mojej koncepcji nigdy nie wspomina. Odpowiedział mi, że gdybym miał rację, to już dawno by na to ktoś wpadł, a skoro przede mną nikt na to nie wpadł, to z tego wynika, że nie mam racji (Mańczak 2009: 244 i n.).

Postulat odniesienia jest często uwzględniany w dyskusjach naukowych, gdy np. jeden z dyskutujących zarzuca innemu, że ten zbacza z tematu. Tak więc w odpowiedzi na dyskusyjny artykuł A. Bogusławskiego Mańczak (2012: 78) zarzuca swemu oponentowi: „Autor omawia [...] sporo różnych spraw nie mających nic wspólnego z moją teorią”.

5. Odstępstwa od postulatów kategorii sposobu

Kategoria sposobu dotyczy formy i struktury wypowiedzi. Grice (1977: 89) przyporządkował jej cztery postulaty: 1) Unikaj niejasności wysłowienia; 2) Unikaj niejednoznaczności; 3) Mów zwięźle (unikaj niepotrzebnej roz-

wlekłości)⁹; 4) Mów w sposób uporządkowany. Stylistyka tekstów naukowych określa konkretne środki i zabiegi językowe, które służą spełnieniu powyższych wymogów, np. są nimi wyznaczniki referencji naukowej, gramatyczne wyznaczniki statyzacji, składniowe narzędzia argumentacji i in. (zob. Awdiejew, Habrajska 2006: 220 i n.). Formalna organizacja tekstu naukowego dotyczy kilku jego aspektów: słownictwa, gramatycznej organizacji wypowiedzeń, struktury tekstu i in. Na przykład w zakresie słownictwa obowiązuje wymóg posługiwania się terminologią naukową, przy tym Goćkowski podkreśla konieczność precyzyjnego stosowania terminów, tak aby ukazywały się „różnice sensu i funkcji podobnych sobie składników leksykonu i frazeologii” (Goćkowski 2009: 287). Uczony powinien zwiększać „liczbę pojęć używanych do obrazowania i objaśnienia rzeczywistości” (Goćkowski 2009: 287) – w ten sposób osiąga się coraz bardziej precyzyjny obraz rzeczywistości.

Wzrost objętości leksykonu, jak pokazuje praktyka, nie zawsze służy dobru nauki. Z obserwacji A. Piela (2006: 77) wynika, że w pewnych sferach słownictwa występuje duża redundancja, czyli nadmiar wyrazów o podobnym, a nawet jednakowym znaczeniu, z tym że niektóre leksemy wchodzą do użytku, a inne znikają¹⁰. Interpretując wyniki analizy kategorii *nomina agentis*, Piel nawiązuje do kategorii chaosu: „Pobieżny ogląd materiału pozwala wnioskować, że mamy tu do czynienia z całkowitym bałaganem, w którym trudno doszukać się jakiegoś ładu” (Piel 2006: 80). Sprawę komplikuje fakt, że, jak pisze Goćkowski, używane przez badaczy terminy i zwroty powinny być dostosowywane „do potrzeb koncepcji przedstawianego obrazowania i objaśnienia badanej rzeczywistości” (Goćkowski 2009: 284). W praktyce badawczej oznacza to subiektywne, często nawet doraźne interpretowanie ogólnie stosowanych znaków. Rosyjski językoznawca W. A. Tatarinow określił to zjawisko jako *a m b i s e m i ę* – jest to właściwa dyskursom naukowym powszechna i ciągła reinterpretacja terminów (Tatarinow 2006: 14 i n.; 1996: 168 i n.; 1988: 12 i n.) powstająca na skutek ich zastosowania przez przedstawicieli różnych szkół i paradygmatów naukowych. Jest oczywiste, że wieloznaczność takich podsta-

⁹ Ten postulat częściowo powtarza jeden z postulatów kategorii ilości.

¹⁰ W. Pisarek (2013: 16) tłumaczy pewien wielogłos w terminologii medioznawstwa, rozmyty charakter słownictwa specjalistycznego tym, że ta dyscyplina naukowa nie ma dłuższej tradycji, a działający w niej specjaliści pochodzą z różnych dziedzin wiedzy humanistycznej: filologii, socjologii, filozofii, prawa itd. i zachowują system terminologiczny i semantyczny macierzystych dyscyplin.

wowych terminów ogólnonaukowych, jak *funkcja*, *system*, *znaczenie*, *kultura* i in. nie przyczynia się do skutecznej komunikacji w nauce¹¹.

Konieczność „wyłumaczenia sensu i funkcji używanych słów i zwrotów”, o której pisze Goćkowski (2009: 284), jest szczególnie oczywista w odniesieniu do neosemantyzmów, m.in. w y r a ż e ń m e t a f o r y c z n y c h. Metafory w języku nauki powinny funkcjonować jako środki heurystyczne, narzędzia heurystyki i inspiracji¹² (Perelman, Olbrechts-Tyteca 1971: 250; Goćkowski 2009: 285), natomiast metafor o funkcji estetycznej i fascynującej należy unikać, w każdym razie nie mogą one występować w nadmiarze. Pod tym względem szczególnie interesujący jest nietypowy styl ormiańskiego filozofa E. G. Atajana, zdominowany przez metafory językowe i neologizmy. Jak trudne jest zrozumienie wielu fragmentów książki Atajana, pokażę na kilku przykładach (Atajan 1989: 16 i n.):

- (22) Тенденция рассматривать мир в референциальном плане, вывести его из реистического застоя привела познание в движение, к освобождению мысли от фиксации вещи. Напряженный интерес и повальное увлечение знаково-коммуникативной темой обернулись, однако, противной стороной – наращением вербальной культуры, автономистическим угаром, осевшим в упоение нестимулированности мысли природой.
- (23) Азарт коллекционирования и немудреных рассуждений грозит искажением в видимость. Каждый санкционированный прецедент разрешается цепной реакцией неуместных претензий. Не избранным, не званным, а самозванным отградно плескаться в доступной зыби девальвированных знаний. Познание становится индустрией тщеславия, массовой позой, бумажной санкцией.

Po przeczytaniu tych i podobnych fragmentów pozostaje wrażenie, że mamy do czynienia z czymś w rodzaju bełkotu, a nawet „swobodnego bredzenia” (o którym pisze S. Gajda, zob. 2004: 54). Skalę trudności pokazuje następnie próba przetłumaczenia tego tekstu na język polski:

- (24) Tendencja, aby rozpatrywać świat w aspekcie referencyjnym, wyprowadzić go z reistycznej zapaści, uruchomiła poznanie, doprowadziła do wyzwolenia myśli spod fiksacji rzeczy. Intensywne zainteresowanie oraz nagminne pasjonowanie się znakowo-komunikacyjnym tematem przybrały jednak nieoczekiwany obrót – skutkowały przyrostem kultury werbalnej, zaczadzeniem autonomistycznym, które upadło w urojenie braku stylizowania myśli przez przyrodę.

¹¹ A. Bogusławski (2008: 8) pisze o dużej rozbieżności traktowania w językoznawstwie semantyki i pragmatyki.

¹² Por. słynny aforyzm Heraklita: „Nie wchodzi się dwa razy do tej samej rzeki”.

- (25) Hazard kolekcjonowania i nieskomplikowanych rozważań grozi przekształceniem w pozory. Każdy sankcjonowany incydent rozwiązuje się poprzez reakcję łańcuchową niestosownych pretensji. Nie osoby wybrane, powołane, lecz samozwańcy odczuwają przyjemność pluskania się w dostępnych falach dewaluowanej wiedzy. Poznanie staje się industrią próżności, masową pozą, papierową sankcją.

Nagromadzenie metafor powoduje, że rozmywa się granica między stylem naukowym a stylem artystycznym, a co najgorsze – tekst staje się nieprzezroczysty i czytelnik, zamiast skupić się na argumentacji autora, musi przedzierać się przez gęstwiny okazjonalnych metafor. W związku z tym należy przytoczyć opinię A. Nowaczyka, który w recenzji monografii T. Szubki na temat filozofii analitycznej pisze o przyczynach współczesnej degradacji tego kierunku myśli filozoficznej:

Moim zdaniem, degeneracja polega na tym, że dość liczni filozofowie analityczni, aby sprostać konkurencji na rynku czytelniczym, porzucają dawne wzorce prostoty i komunikatywności wypowiedzi na rzecz stylu publicystycznego, w którym paradoksalne sformułowania i efektowne metafory górują nad troską o jednoznaczność (Nowaczyk 2009: 302).

Odstępstwa od postulatów sposobu mogą być także związane z wykroczeniem poza granice stylu funkcjonalnego. Przy tym można wyróżnić zjawiska dwóch rodzajów: wypaczenie stylu naukowego na rzecz stylu potocznego oraz manieryzm naukowy poprzez nadmierne stosowanie terminów ogólnonaukowych i specjalistycznych. Za przykład pierwszego typu może posłużyć idiostyl M. Preyznera, w którym elementy dyskursu naukowego przeplatają się z elementami innych dyskursów (które nawet dominują): potocznego, pamiętnikowego, a nawet retorycznego. Na dyskurs potoczny w monografii naukowej autorstwa Preyznera (2001) wskazuje np. duża liczba zdań pytających¹³:

- (26) Ale co to właściwie znaczy?
(27) Czy kategorie gramatyczne są kategoriami językowymi, czyli tkwiącymi w języku, czy kategoriami naszego myślenia o języku?
(28) A jakim cudem?
(29) O czym ma być ten tekst? Jaki powinien być ten tekst?

¹³ Oryginalna ortografia i interpunkcja tekstu M. Preyznera została zachowana.

Na styl pamiętnikowy wskazują różnego rodzaju subiektywizmy: np. familiarne zwroty *Mirek Skarżyński*, *Aśka Kudła* i in. lub osobiste wrażenia, wspomnienia:

- (30) Podczas gdy ludzie normalnie żyją i sprawnie się porozumiewają – z boku stoją ludzie, którzy będą mówić o tym, jak ci normalni ludzie mówią. – Właśnie teraz – 13 grudnia słyszę w radiu Andrzeja Markowskiego, jak mówi, czy książka dobrze się sprzedaje – bo jest dzień poprawnej polszczyzny w radio. *Ślizgać* – kolejny telefon – 10.
- (31) Kategorie gramatyczne
– *czym są?* – to zastanawianie się na poziomie zerowym.
- (32) Gdzieś Bobrowski się powoływał i streszczał wypowiedź Saloniego [...].

Za element stylu retorycznego można uznać stosowanie takich figur, jak pleonazm czy nagromadzenie – por. charakterystyczny przykład:

- (33) Przykładem nieostrości, rozmytości, niemożności zdefiniowania, nadmiernej ostrości wymagań, nieskuteczności, niepraktyczności definicji kategorii gramatycznych części mowy rzeczownika i czasownika są porażki ortograficzne.

Odstępstwo od postulatów kategorii sposobu może przybierać rysy manieryzmu językowego, polegającego na nadmiernym używaniu wyrazów abstrakcyjnych, struktur składniowych o wysokim stopniu złożoności (np. zdań wielokrotnie złożonych). W rosyjskich tekstach naukowych zjawisko to jest spotykane o wiele częściej niż w tekstach polskich. Autorka artykułu *Miłość* z encyklopedii *Postmodernizm* (Gricanov, Możejko 2001; por. Kiklewicz 2011: 30), zamiast wyjaśnić treść kategorii, opisuje się znajomością filozoficznych narzędzi kategoryzacji wiedzy, zaciemnia istotę rzeczy, co skutkuje tym, że tekst ma raczej wydźwięk pseudonaukowy, a nawet humorystyczny – przypomina teksty parodyjne, m.in. zamieszczone na portalu Nonsensopedia, np.:

- (34) Łyzeczka – przyrząd o szerokim zastosowaniu. Najpopularniejszym jest używanie jej do spożywania pokarmów ciekłych i półciekłych. Łyzeczka (*Cuillerus Petitus*) składa się z dwóch części: małej komory zupełnej i małego drążka prowadzącego. Przypomina bardzo Łyzkę (*Cuillerus Typicus*), jednakże łyżkę można odróżnić dzięki większej komorze zupełnej i dłuższemu drążkowi prowadzącym. Pokrewnym z łyżeczką przyrządem jest również Chochla (*Cuillerus Gigantus*), która posiada największą komorę zupełną, jednakże jej kształt jest nieaerodynamiczny i nie dopasowuje się do ust. W łyżeczce wyróżnia się dwie strony: wewnętrzną i zewnętrzną. Popularnością cieszy się strona wewnętrzna mniejszej komory zupełnej, gdyż istnieje możliwość nabrania do niej różnych substancji. (<http://nonsensopedia.wikia.com>)

Elementy nadmiernego unaukowieńia występują także w opisach leksykograficznych, na co niejednokrotnie zwracano uwagę. J. Bartmiński (1999: 113) pisze, że wiele definicji w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego ma charakter zbyt teoretyczny, nieadekwatny do kompetencji językowej zwykłego użytkownika języka.

Odstępstwa od postulatów kategorii sposobu, ogólnie rzecz biorąc, są negatywnie odbierane w sferze komunikacji naukowej, gdyż utrudniają dotarcie odbiorców do zawartej w tekście informacji. Jednak w sferze komunikacji popularnonaukowej takie zabiegi mogą pełnić ważną funkcję retoryczną – przyciągnięcia uwagi adresatów. Na przykład takie zabiegi językowo-wizualizacyjne są stosowane w czasopismach popularnonaukowych, por. dwa przykłady lidów z sierpniowego numeru czasopisma „Świat Nauki” (2013).

Nikt z osób
obecnych
na konferencji
prasowej
podczas zjazdu
Amerykańskiego
Towarzystwa
Astronomicznego
w styczniu
1996 roku
w San Antonio
w Teksasie –
poczynając
od kompetentnych
astrofizyków, a na
początkujących
dziennikarzach
kończąc –
z pewnością jej
nie zapomni.

Z OKAZJI COROCZNEGO
SPOTKANIA W LINDAU ZDOBYWCÓW
NAGRODY NOBLA I OBIECUJĄCYCH
MŁODYCH NAUKOWCÓW, TYM RAZEM
POŚWIĘCONEGO CHEMII,
PRZYPOMINAMY, CO LAUREACI PISALI
NA ŁAMACH *SCIENTIFIC AMERICAN*

W pierwszym tekście występuje szczególny charakter struktury składniowej: zdanie zaczyna się od podmiotu *nikt*, a kończy się orzeczeniem *nie zapomni*. Jednak między podmiotem a orzeczeniem zostało ulokowanych trzydzieści jeden (*sic!*) wyrazów. W ten sposób powiązanie podmiotu z orzeczeniem zostało utrudnione, ale tekst „wabi” czytelnika swoją niezwykłą budową. W drugim tekście ten sam zamiar jest realizowany poprzez urozmaicenie graficznej struktury lidu: każdy wiersz jest wydrukowany czcionką o innym kształcie, co – wy-

dawałoby się – rozprasza uwagę czytelników, ale zarazem – wymaga dłuższego czasu percepcji i skupienia większej uwagi.

* * *

Poznanie i komunikacja w pewnym stopniu tworzą opozycję: proces poznania, odkrycia, rozwiązania problemu wymaga skupienia na obiekcie, a więc zakłada wyalienowanie badacza. W tekstach kultury często pojawia się obraz myśliciela (jak np. w przypadku rzeźby A. Rodina bądź obrazu T. Eakinsa), który w samotności rozwiązuje problem będący nie do rozwiązania przez kogoś przebywającego w tłumie.

Udostępnienie zdobytej wiedzy poprzez komunikację językową jest utrudnione ze względu na fakt, że nowa informacja nie zawsze znajduje odpowiednie formy wyrażenia w języku. Dlatego mowa mędrca często jest mglista, niezrozumiała dla słuchających. Nic dziwnego, że – jak wynika z badań nad stereotypem mędrca w kulturze angielskiej (zob. Pimenowa 2010: 109 i n.) – do grona mędrców zalicza się błaznów, magów, znachorów, a nawet schizofreników. Krytyczny obraz mądrości (jako wartości poza komunikacją międzyludzką) występuje także w Starym Testamencie – por. 5, 21 z Księgi Izajasza: „Biada, którzyście mądrymi w oczach waszych, a sami przed sobą roztropnymi”.

Obiektywna okoliczność, jaką jest pewna niezależność procesów poznania i komunikowania, sprawia, że zasady komunikacji naturalnej, reprezentowane zwłaszcza w sytuacjach potocznych, niezupełnie przystają do warunków działalności naukowej. Tym się tłumaczy fakt, że sformułowane przez Grice’a postulaty konwersacyjne w dyskursach nauk humanistycznych ulegają różnym modyfikacjom, a nawet zniekształceniu.

Literatura

- Апресян J.D. i in. [Апресян Ю.Д. и др.], 1997, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Первый выпуск, Москва.
- Апресян J.D. i in. [Апресян Ю.Д. и др.], 2000, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Второй выпуск, Москва.
- Атајан E.G. [Атаян Э.Г.], 1989, *Семиотика и лингвистика*, Ереван.
- Awdziejew A., Habrajska G., 2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, Łask.
- Bartmiński J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. – *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 103–120.

- Bogusławski A., 2008, *Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głoś demarkacyjny*, Warszawa.
- Brooks M., 2008, *13 Things that Don't Make Sense (The Most Baffling Scientific Mysteries of Our Time)*, New York.
- Dirven R., 2001, *The Metaphoric in Recent Cognitive Approaches to English Phrasal Verbs*. – www.metaphorik.de.1 [dostęp: 5.05.2001].
- Dönninghaus S., 2001, *Море людей и пропасть цветов. Метафоры неопределенного количества*. – *Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache*, Hrsg. A. Kiklewicz, München, s. 61–75.
- Dupré B., 2008, *50 teorii filozofii, które powinieneś znać*, Warszawa.
- Eick M.H., 2002, *Eine sprachanalytische Theorie der Metapher*. – <http://sammel-punkt.philo.at:8080/77/1/metapher.html> [dostęp: 15.05.2002].
- Eilstein H., 2009, *13 zagadek współczesnej nauki w 10 punktach*, „Przegląd Filozoficzny”. Nowa seria, XVIII/1, s. 5–26.
- Fleischer M., 1997, *Das System der russischen Kollektivsymbolik (eine empirische Untersuchung)*, München.
- Fleischer M., 2003a, *Wirklichkeitskonstruktion*, Dresden.
- Fleischer M., 2003b, *Polska symbolika kolektywna*, Wrocław.
- Fleischer M., 2004, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław.
- Fleischer M., 2007, *Zarys ogólnej teorii komunikacji*. – *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, red. G. Habrajska, Łask, s. 29–72.
- Gajda S., 2004, *Współczesny polski dyskurs humanistyczny*. – *W kregu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin, s. 49–58.
- Gajewska U., 2004, *Metateksty w języku nauk ścisłych*, Rzeszów.
- Goćkowski J., 2009, *Siedem powinności zawodowych uczonego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 3–4, s. 281–293.
- Gricanow A.A., Możejko M.A. [Грицанов А.А., Можейко М.А.] (red.), 2001, *Постмодернизм. Энциклопедия*, Минск.
- Grice H.P., 1977, *Logika a konwersacja*, „Przegląd Humanistyczny”, VI, s. 85–99.
- Kasperski E., 2004, *Paradygmat. Preliminaria teoretyczne*. – *Paradygmaty filozofii języka, literatury i teorii tekstu*, red. A. Kiklewicz, Słupsk.
- Kaufer D., 1983, *Metaphor and Its Ties to Ambiguity and Vagueness*, „Rhetoric Society Quarterly”, 13/3–4, 209–220.
- Kawka M., 2003, *Czy dyskurs historyczny jest gatunkiem dyskursu naukowego?*, „Konspekt” 14/15 [<http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/14/kawka14.html>].
- Kiklewicz A., 2006a, *Forma*, „Biuletyn PTJ”, LXII, s. 129–146.
- Kiklewicz A., 2006b, *Komunikatywizm i kognitywizm – dwa bieguny współczesnego językoznawstwa funkcjonalnego (dwa małe „nie” czy jedno wielkie „TAK”?)*. – *Kognitywizm i komunikatywizm – dwa bieguny współczesnego językoznawstwa*, red. W. Chłopicki, Kraków, s. 13–38.

- Kiklewicz A., 2010, *Tęcza nad potokiem... Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Łask.
- Kiklewicz A., 2011, *Funkcja stylistyczna wypowiedzi w perspektywie lingwistyki porównawczej*, „Stylistyka”, XX, s. 19–40.
- Kiklewicz A., 2012, *Czwarte królestwo. Język a kontekst w dyskursach współczesności*, Warszawa.
- Korzyk K., 1999, *Język i gramatyka w perspektywie „komunikatywizmu”*. – *Gramatyka komunikacyjna*, red. A. Awdiejew, Warszawa–Kraków, s. 9–32.
- Kowalski D., 2007, *Dyskurs scholastyczny i jego granice. Na marginesach dyskursu*, red. M. Jaworska, M. Strużek, Katowice, s. 33–51.
- Kriwonosow A.T. [Кривонос А.Т.], 2010, *Спорное в когнитивной лингвистике. – Концепты культуры в языке и тексте: теория и анализ*, red. A. Kiklewicz, A. Kamałowa, Olsztyn, s. 131–162.
- Kuczyński M., 2004, *Transfuzja semantyczna jednostek leksykalnych a rola mediów. – Aspekty współczesnych dyskursów*, red. P.P. Chruszczewski, Kraków, s. 161–182.
- Kuhn T., 1968, *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa.
- Łurija A.R. [Лурия А.Р.], 1968, *Маленькая книжка о большой памяти (Ум мнемониста)*, Москва.
- Łyda A., 2009, *O strategiach asekuracyjnych w dyskursie akademickim: na przykładzie pewnej relacji retorycznej. – Fremdsprachen im Kontext der aktuellen Herausforderungen und Perspektiven*, Gliwice, s. 102–112.
- Martynow W.S. [Мартынов В.С.], 2008, *Структурная и функциональная специфика заголовков письменных текстов*, „Вестник Самарского университета” 1, s. 377–384.
- Martynow W.W. [Мартынов, В.В.], 1977, *Универсальный семантический код. Грамматика. Словарь. Тексты*, Минск.
- Mańczak W., 2009, *50-lecie nieregularnego rozwoju spowodowanego frekwencją*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LXV, s. 237–246.
- Markiewicz M.P., 2008, *Spór o rzeczywistość*, „Tygodnik Powszechny”, 30.
- Masłowa W.A. [Маслова В.А.], 2005, *Когнитивная лингвистика*, Минск.
- Mielczuk I.A., Żołkowskij A.K. [Мельчук И.А., Жолковский А.К.], 1984, *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики*, Вена.
- Nowaczyk A., 2009, *Filozofia analityczna (recenzja)*, „Przegląd Filozoficzny”. Nowa seria, XVIII/2, s. 293–303.
- Ojcewicz G., Włodarczyk R., Zajdel D., 2009, *Zabójstwo Sergiusza Jesienina*, Szczytno.
- Ojcewicz G., 2011, *Najnowsza wersja okoliczności i przyczyny śmierci Sergiusza Jesienina. Od zlecenia do ekshumacji*. – http://media-centr.info/pl/criminal/najnowsza-wersja-okolicznoeshci-i-przyczyny-eshmierci-sergiusza-jesienina-od-zlecenia-do-ekshumacji__2532011 [dostęp: 31.03.2011].

- Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L., 1971, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, Notre Dame.
- Piela A., 2006, *Uporządkowany nieporządek? O zjawisku redundancji na przykładzie nazw subiektów czynności pisania i czytania. Efekt motyla. Humanisci wobec teorii chaosu*, red. K. Bakula, D. Heck, Wrocław, s. 3–83.
- Pinkal M., 1980, *Semantische Vagheit: Phänomene und Theorien*, „Linguistische Berichte”, 70, s. 1–26.
- Pinkal M., 1985, *Logik und Lexikon. Die Semantik des Unbestimmten*, Berlin–New York.
- Piłat R., 2009, *Prawda jako wewnętrzna norma sądu. Husserl wobec analitycznych teorii prawdy*, „Przegląd Filozoficzny”, 18/4, s. 487–507.
- Pisarek W., 2013, *Terminologia nauk o mediach*, „Studia Medioznawcze”, 2, s. 15–24.
- Pobojewska A., 2009, *Epistemologia a nauka. Integralizm albo separatyzm*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 2, s. 146–154.
- Preyzner M., 2001, *(15) Kategorie gramatyczne, czy(li) kategorie naszego (nie)myślenia o języku. Kategorie gramatyczne, czy(li) (kategorie) nasze(go) (nie)myślenie(a) o języku. Kategorie gramatyczne? – a co to takiego?*, Częstochowa, s. 89–237.
- Searle J., 1979, *Metaphor. – Metaphor and Thought*, ed. A. Ortony, London–New York–Melbourne, s. 92–123.
- Skrendo A., Jarzębowski Z., Madejski J., 2004, *Czy istnieje paradygmat poststrukturalistyczny? Trójgłos w dyskusji. – Paradygmaty filozofii języka, literatury i teorii tekstu. Pogranicza metodologiczne*, red. A. Kiklewicz, Słupsk, s. 289–302.
- Sokal A., Brichmont J., 1998, *Modne bzdury. O nadużywaniu pojęć z zakresu nauk ścisłych przez postmodernistycznych intelektualistów*, Warszawa.
- Stepin W.S. [Степин В.С.], 1989, *Научное познание и ценности техногенной цивилизации*, „Вопросы философии”, 9, s. 3–18.
- Stierpanow J.S. [Степанов Ю.С.], 2007, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*, Москва.
- Szczerba L.W. [Щерба Л.В.], 1974, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград.
- Szestak L.A. [Шестак Л.А.], 2003, *Русская языковая личность: коды образной вербализации тезауруса*, Волгоград.
- Tabakowska E., 1995, *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.
- Tabakowska E., 2001, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, Kraków.
- Tatarinow W.A. [Татаринов В.А.], 1988, *Лексико-семантическое варьирование терминологических единиц и проблемы терминографии*, Москва.
- Tatarinow W.A. [Татаринов В.А.], 1996, *Теория терминоведения. Т. 1: Теория термина: история и современное состояние*, Москва.

Tatarinow W.A. [Татаринов В.А.], 2006, *Общее терминоведение. Энциклопедический словарь*, Москва.

Wojtak M., 1999, *Dyskurs asekuracyjny w dyskursie naukowym. – Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole.

*The cooperation principle in the critical analysis
of the humanistic discourse (on example of philological sciences)*

The author considers the possibility of applying of the H.P. Grice's cooperation principle to the study of scientific, in particular, humanistic discourses. It is worth noticing that the principle of cooperation in science contrasts with its paradigmatic system and with the competition of the different scientific groups, although the requirements of cooperation have in the scientific research a prevailing weight. The author shows the implementation in the scientific communication of the Grice's maxims which concern four categories: quality, quantity, relation and manner.

Keywords: *scientific style, communicative linguistics, H.P. Grice's co-operation principle, communication and truth, conversation maxims: quality, quantity, relation, manner.*

Przekład tekstu naukowego na tle lingwistycznych badań polonistycznych i germanistycznych

ANNA HANUS, IWONA SZWED
(Rzeszów)

Badania językoznawcze mają w różnych krajach odmienne tradycje i opierają się na innych modelach wiedzy, z czego wynikają rozbieżności w podejściu do poszczególnych problemów i pojęć lingwistycznych. Dlatego próby wymiany myśli pomiędzy językoznawcami z różnych krajów napotykać spore trudności terminologiczne. Ich spektakularnym przykładem może być choćby sama nazwa dyscypliny, w ramach której rozwija się genologia lingwistyczna. Podczas gdy w Niemczech termin *lingwistyka tekstu* (*Textlinguistik*) jest od ok. 1970 r. używany na określenie samodzielnej dyscypliny naukowej (por. Heinemann 2009: 27), w Polsce jest on zdecydowanie rzadziej spotykany¹, częściej natomiast pojawiają się określenia *tekstologia*, *teoria tekstu* czy *teoria dyskursu* (por. Labocha 2009: 45 oraz Bilut-Homplewicz 2009: 325–341). Dla przenikania idei w naukowych kontaktach międzynarodowych niezbędny jest dialog, w którym istotną rolę odgrywa tłumacz jako ogniwo spajające odmienne tradycje i praktyki badawcze, co podkreślają T. Dobrzyńska i W. Heinemann (2009: 25–30).

Inspiracją do powstania niniejszego artykułu stała się praca nad przekładem na język niemiecki monografii B. Witosz *Genologia lingwistyczna. Zarys pro-*

¹ Wyjątek stanowi np. monografia B. Bonieckiej (1999) zatytułowana właśnie *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, a także publikacje U. Żydek-Bednarczuk, m.in. *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu* (2005). Należy przy tym zaznaczyć, że w pracach U. Żydek-Bednarczuk częste są odniesienia do badań językoznawców germanistycznych.

blematyki (2005)². Przekład ten ma przyczynić się do rozwoju wspomnianego dialogu oraz pogłębienia znajomości dorobku polskiej genologii lingwistycznej wśród czytelników niemieckojęzycznych, równocześnie stanowi źródło refleksji nad wieloma rozbieżnościami, ale i wspólnymi cechami rozwoju tekstologii na gruncie germanistycznym i polonistycznym³.

1. Tradycje badań nad tekstem w językoznawstwie polonistycznym i germanistycznym

Jak słusznie zauważa Witosz (2005: 11), system genologiczny jest silnie zakorzeniony w kulturze, z której wyrasta. Ważne są także nieco inne tradycje badań nad tekstem w językoznawstwie polonistycznym i germanistycznym. Podczas gdy polonistyczne analizy tekstologiczne wywodzą się z badań literaturoznawczych, czerpiąc z Bachtinowskiego ujęcia tekstu, a także dokonań praskiej szkoły strukturalnej oraz koncepcji stylistyki funkcjonalnej (por. Mazur 2000; Bilut-Homplewicz 2009; Witosz 2009), dla germanistycznej lingwistyki tekstu charakterystyczny jest profil językoznawczy. Analizy polonistyczne konsekwentnie dotyczą tekstów zarówno artystycznych, jak i użytkowych, natomiast analizy germanistyczne koncentrują się zdecydowanie wokół tekstów użytkowych. Tu pojawia się jedna z podstawowych różnic pomiędzy badaniami polonistycznymi a germanistycznymi. Te pierwsze, osadzone pomiędzy teorią literatury, stylistyką a językoznawstwem (por. Bilut-Homplewicz 2009: 326), stworzyły naturalny pomost pomiędzy językoznawcami a literaturoznawcami, w tych drugich zaś (germanistycznych) dominuje wyraźny podział na badania językoznawcze i literaturoznawcze⁴.

² Praca prowadzona jest w ramach grantu przyznanego ze środków NPRH (National Program for the Advancement of the Humanities) na lata 2012–2014, a projekt wpisuje się w działalność translacyjną i popularyzatorską Ośrodka Badawczo-Dydaktycznego i Transferu Wiedzy *Tekst-Dyskurs-Komunikacja* przy Uniwersytecie Rzeszowskim, służącą m.in. wymianie doświadczeń badawczych pomiędzy językoznawcami polskimi a niemieckojęzycznymi oraz umożliwianiu wspólnych projektów naukowych.

³ Przedstawione tu rozważania nie mają charakteru całościowego i wyczerpującego opracowania obejmującego dokonania językoznawstwa polonistycznego i germanistycznego, ich celem jest natomiast zwrócenie uwagi na podstawowe różnice w rozwoju obu dyscyplin, stąd nie jest możliwe przedstawienie tu wszystkich opublikowanych w tym zakresie tez. W szczególności dotyczy to badań polonistycznych, które przedstawione są głównie z perspektywy różnic względem paralelnych badań germanistycznych.

⁴ W pewnym sensie naturalną konsekwencją takiego podziału jest pojawiający się wśród niektórych językoznawców z kręgu niemieckojęzycznego postulat wykorzystania w badaniach literaturoznawczych metod zaczerpniętych z lingwistyki tekstu.

1.1. Kierunki rozwoju tekstologii polonistycznej i germanistycznej

W lingwistyce tekstu, rozwijającej się w językoznawstwie germanistycznym jako samodzielna dyscyplina już od lat 60. ubiegłego stulecia, wyraźnie dają się wyodrębnić fazy rozwojowe oraz widoczna jest tendencja do podsumowywania poszczególnych etapów badań⁵, stąd wiele definicji tekstu uwarunkowanych jest chronologicznie. Równocześnie poza podziałami wyróżnionymi diachronicznie w ramach germanistycznej lingwistyki tekstu wyraźnie dają się wyodrębnić poszczególne subdyscypliny, jak choćby lingwistyka tekstów fachowych (*Fachtextlinguistik* – por. m.in. prace L. Hoffmanna, K.D. Baumanna, H. Kalverkämpera, H.E. Wieganda, B. Spillnera, J. Engberga, S. Göpferich, R. Gläser, D. Bussego), rozwijająca się ostatnio prężnie lingwistyka tekstów medialnych (*Medienlinguistik* – por. m.in. prace H. Burgera, K. Adamzik, H.-J. Buchera, E.-M. Jacobs, N. Janich, M. Klemma, H.-H. Lügera, H. Lobina, M. Luginbühla, H. Lenka, B. Sandig, U. Schmitza, Th. Schrödera), lingwistyka hipertekstu (*Hypertextlinguistik* – por. Storrer 2008: 315 i n.) czy lingwistyka komputerowa (*Computerlinguistik* – por. Stede 2008: 333 i n.). W ten sposób lingwistyka tekstu staje się swego rodzaju węzłem komunikacyjnym, „w którym zbiega się wiele dróg, ale również bierze z niego początek wiele dróg odchodzących w różnych kierunkach” (Antos, Tietz we wstępie do tomu *Die Zukunft der Textlinguistik*, 1997: IX; por. też Bilut-Homplewicz 2009: 327). Również w ramach tekstologii polonistycznej obserwujemy postępującą interdyscyplinarność i rozwój badań nad tekstami medialnymi (por. m.in. Pisarek 1988; 2002; Wojtak 2002a; 2004; Loewe 2013; Kamińska-Szmaj 2001; Bogołębska, Worsowicz 2010; Kita 1998; Furman, Kaliszewski, Wolny-Zmorzyński 2000), urzędowymi i prawnymi (por. m.in. Malinowska 2001; 2012; 2004), naukowymi (por. np. Gajda 1982; 2001; Biniewicz 2003) czy hipertekstem (por. np. Grzenia 2006). Nie są one jednak prowadzone w ramach odrębnych subdyscyplin, lecz w ramach różnych kierunków badawczych.

Nie sposób tu nie wspomnieć o charakterystycznej dla lingwistyki germanistycznej tekstologii kontrastywnej, opartej na analizach porównawczych tekstów użytkowych (por. Smykała 2009: 277 i n.), oraz znacznym udziale w publikacjach niemieckojęzycznych prac językoznawców reprezentujących fi-

⁵ Por. w tej kwestii np. Heinemann, Heinemann (2002); Bilut-Homplewicz (2009; 2013); Hanus (2012).

lologie obce⁶. Prace takie dają z jednej strony możliwość postrzegania problemów językowych w szerszej perspektywie, z drugiej zaś stanowią wgląd w dokonania filologii obcych na gruncie językoznawczym. Takich publikacji wciąż jeszcze brakuje wśród prac językoznawczych ukazujących się w języku polskim. Jednak w ostatnich latach można na tym obszarze zaobserwować prężny rozwój lingwistyki języków specjalistycznych⁷, a także pojawianie się prac z zakresu lingwistyki mediów (por. np. Bilut-Homplewicz i in., w druku) czy też dotyczących hipertekstu (por. Maciejewski 2009)⁸.

W językoznawstwie germanistycznym zdecydowanie wyraźniejsze niż w polonistycznym są nawiązania do teorii aktów mowy⁹, silna jest w nim również tradycja analizy struktur illokucyjnych jako metody badawczej¹⁰. Wprawdzie pojawia się „teza o wykluczeniu illokucyjnym” tekstów literackich (por. Redder 2003), jednak metoda ta znalazła zastosowanie w licznych analizach tekstów apelatywnych (por. Motsch, Viehweger 1981; Heinemann, Viehweger 1991: 58–60), listów handlowych (por. Koch, Rosengren, Schonebohm 1981; Brandt i in. 1983) czy tekstów medialnych (por. m.in. Pätzold 1986; Lenk 2012).

Różnice między tekstologią germanistyczną a polonistyczną dają się zauważyć także w zakresie samego definiowania pojęcia tekstu. W językoznawstwie polonistycznym charakterystyczne jest semiotyczne ujęcie tekstu – jako makroznaku o nacechowaniu gatunkowym i stylistycznym¹¹ (por. Labocha 2009: 46), natomiast językoznawstwo germanistyczne cechuje (przynajmniej w początkowej fazie) strukturalne ujęcie tekstu (Harweg 1968), później tekst postrzegany

⁶ Z. Bilut-Homplewicz (2013) stawia w tym kontekście nawet pytanie o to, czy tekstologia kontrastywna nie jest „specjalnością” badań germanistycznych.

⁷ Por. dokonania językoznawców skupionych w Katedrze Języków Specjalistycznych UW, a po 2010 r. w IKLA UW czy w ILS UAM, a także m.in. seria „Języki Specjalistyczne” wydawana na Uniwersytecie Warszawskim.

⁸ Należy tu zaznaczyć, że autorzy wymienionych prac nie są polonistami, ich badania nie są więc zakorzenione w tradycji polonistycznej. Reprezentują oni filologie obce (w tym przypadku głównie germanistykę), publikują jednak niektóre prace w języku polskim, przyczyniając się w ten sposób do dialogu między językoznawcami wywodzącymi się z różnych tradycji i kręgów kulturowych.

⁹ W językoznawstwie polonistycznym odniesienia te wiążą się głównie z analizami języka mówionego, natomiast w językoznawstwie germanistycznym na podstawie teorii aktów mowy rozwinęło się wiele badań obejmujących również teksty pisane (analizy struktur illokucyjnych).

¹⁰ Na temat charakterystyki, a także krytyki i zastosowania analizy struktur illokucyjnych na gruncie germanistycznym por. np. Szwed (w druku).

¹¹ Zagadnienia związane z tekstem i jego definiowaniem szczegółowo przedstawia Dobrzyńska w artykule *Pojęcie tekstu. Tekst – całościowy komunikat* w Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała 2009b.

jest jako jednostka komunikacyjna (Heinemann 2000). Takich przykładów rozbieżności terminologicznych jest znacznie więcej, dlatego zostaną one szerzej przedstawione w dalszej części artykułu.

1.2. Genologia w badaniach polonistycznych i germanistycznych – podstawowe rozbieżności terminologiczne

W obrębie badań tekstologicznych, zarówno w tradycji germanistycznej, jak i w dociekaniach polonistycznych, obecne są także analizy idące w kierunku kategoryzacji tekstów. Polonistyczne badania w tym zakresie skupiają się na próbach hierarchicznej klasyfikacji tekstów, czerpiąc z wzorców wypracowanych przez genologię literacką w celu „objęcia systematyzacją całego uniwersum mowy” (Witosz, w przygotowaniu), w tym także tekstów literackich, a nauka, która zajmuje się uporządkowaniem i kategoryzacją tych zjawisk, określana jest przez polonistów mianem *genologii lingwistycznej* bądź *genologii*. W badaniach germanistycznych typologią i systematyzacją tekstów, a także ich opisem oraz próbami zdefiniowania rodzajów tekstów zajmuje się *Textsortenlinguistik*, czyli lingwistyka rodzajów tekstów, wykazująca profil typowo lingwistyczny. Dziedzina ta jednak, w odróżnieniu od genologii polonistycznej, obejmuje swoim zakresem wyłącznie teksty użytkowe¹² (por. Heinemann 2000). Widoczne rozbieżności wykazują także kierunki i zakresy badań prowadzonych w obu obszarach badawczych w obrębie genologii lingwistycznej. W językoznawstwie germanistycznym można wyróżnić kilka podstawowych modeli analizy rodzajów tekstu. Te poszczególne modele kategoryzacji zdeterminowane są chronologicznie i wyraźnie odzwierciedlają poszczególne fazy rozwojowe kierunku, by wymienić tu chociażby takie przykłady, jak: model Sandig, model semantyczno-treściowy, modele uwzględniające czynniki sytuacyjne, modele funkcjonalne, modele wielopłaszczyznowe. Domeną tychże badań jest natomiast klasyfikowanie. Badania polonistyczne w tym zakresie rozwijają się raczej równolegle, a przy tym wielowątkowo i wielotorowo. Zaznacza się w nich także swoista wielość perspektyw badawczych. Dobrze znane są tendencje badawcze inspirowane genologią literacką (por. np. Gajda

¹² W germanistycznym podejściu do klasyfikacji rodzajów tekstów zarysowuje się widoczna dwudzielność pomiędzy tekstami użytkowymi a literackimi. Te ostatnie są przedmiotem zainteresowań literaturoznawstwa, natomiast teksty użytkowe analizowane są w obrębie tzw. *Textsortenlinguistik* bądź *Textsortenlehre* (genologii lingwistycznej).

1982 czy Wojtak 2004) oraz te, które czerpią ze stylistyki pragmatycznej i propozycji Sandig (1986) (por. np. Mazur 1990; Wojtak 1999; 2001; 2002a; 2002b; podobnie Żmigrodzka 1997; Wyrwas 2002; Makuchowska 1998; Malinowska 2001). Obserwuje się ponadto badania genologiczne czerpiące z Bachtina (por. Witosz 1997; Rejter 2000) oraz badania nacechowane diachronicznie, prowadzone przez naukowców skupionych wokół D. Ostaszewskiej (por. Loewe 2008). Współczesne badania polonistyczne zmierzają do wypracowania zintegrowanego, holistycznego opisu gatunków, co jednak, jak podkreśla Ostaszewska (2008: 25), jest nie lada wyzwaniem dla genologów.

W obszarze germanistycznym badacze, po wieloletnich staraniach mających na celu wypracowanie całościowego opisu uniwersum tekstów i znalezienie homogenicznej definicji gatunku mowy (*Textsorte*), skierowali swoje zainteresowania w innych kierunkach. Obecnie w kręgu ich dociekań znajdują się, poza ciągle aktualnymi kwestiami dotyczącymi nadrzędnej roli dyskursu¹³, rodzaje tekstów w określonych obszarach komunikacji. Pojawiają się także postulaty konieczności podjęcia lingwistycznych analiz genologicznych tekstów literackich. Odmienne tradycje zaznaczające się w obu obszarach badawczych, praktyki opierające się na innych modelach wiedzy skutkują niebagatelnymi dywergencjami terminologicznymi. Ponadto nawet pobieżne spojrzenie na tendencje panujące w tekstologii germanistycznej i polonistycznej pozwala dostrzec ich wpływ na stosowaną terminologię. Już samo wykluczenie tekstów artystycznych z kręgu analiz genologii germanistycznej pociągnęło za sobą konieczność wprowadzenia dwóch terminów wyznaczających dwa obszary badań: nad tekstami użytkowymi oraz artystycznymi. Podczas gdy polska genologia lingwistyczna obejmuje systematyzacją teksty komunikacji praktycznej i formy estetyczne, w badaniach germanistycznych termin *Textsortenlinguistik* (lingwistyka rodzajów tekstów) zarezerwowany jest dla analiz tekstów użytkowych, a *Gattungsforschung* (nauka o gatunkach) – dla badania form literackich. Zachowanie granicy między tekstami literackimi a tekstami komunikacji praktycznej (Heinemann 2000: 515) skutkuje ponadto rozgraniczeniem terminologicznym *Gattung* (gatunek) oraz *Textsorte* (rodzaj tekstu), podczas gdy w badaniach polonistycznych obowiązuje „wspólna koncepcja *gatunku* dla form użytkowych

¹³ Termin *dyskurs* doczekał się zarówno w Polsce, jak i w niemieckojęzycznym obszarze językowym wielu różnych definicji. W tym przypadku dyskurs rozumiany jest jako zasadniczo otwarty zbiór wypowiedzi powiązanych ze sobą tematycznie i odnoszących się do siebie (por. Adamzik 2001: 254). Polonistycznemu i germanistycznemu spojrzeniu na dyskurs poświęciła obszerny artykuł Bilut-Homplewicz (2010).

i estetycznych” (Witosz, w przygotowaniu¹⁴). Pewnym zaskoczeniem dla odbiorcy niemieckojęzycznego, przyzwyczajonego do ściśle określonych rozwiązań terminologicznych, może okazać się tzw. „rozplenie terminologii”¹⁵ w obrębie genologii polonistycznej, co widać choćby na przykładzie terminu *gatunek mowy* i jego licznych odpowiedników, które – jak zauważa Ostaszewska (2008: 23) – są „nie zawsze w pełni z nim tożsame” (*genre, tekstem, model gatunku/tekstu, wzorzec gatunkowy, wzorzec tekstowy, typ tekstu, superstruktura, potencjalna struktura gatunkowa, schemat tekstu, prototyp gatunku, prototyp tekstu, model kognitywny*¹⁶; por. Witosz 2005: 113). Tymczasem w badaniach germanistycznych wzorzec tekstu (*Textmuster*) i rodzaj tekstu (*Textsorte*) – czyli odpowiednik polonistycznego terminu *gatunek*¹⁷ – to dwa oddzielne autonomiczne pojęcia. *Textmuster* to według Heinemanna model abstrakcyjny, idealny typ tekstu zawierający tylko jego najistotniejsze i najbardziej typowe cechy. Rodzaje tekstów są natomiast powiązane z konkretnymi realizacjami wzorca; mogą wykazywać zarówno cechy bardzo typowe, jak i mniej typowe dla danego rodzaju (por. Heinemann 2000: 516–518). Szczególną uwagę zwracają też rozbieżności terminologiczne w zakresie polonistycznego pojęcia *rodzaj* oraz *Textsorte*, tłumaczonego na język polski jako *rodzaj tekstu*¹⁸. Przykłady te nie wyczerpują listy rozbieżności terminologicznych, a tym samym trudności, z jakimi spotyka się tłumacz tekstów naukowych reprezentujących odmienne tradycje badawcze. Wątek ten zostanie rozwinięty w części analitycznej artykułu.

2. Specyfika tekstu naukowego

Zajmując się przekładem tekstu naukowego, nie sposób pominąć jego specyfiki jako narzędzia komunikacji w ramach języka naukowego, będącego językiem

¹⁴ Niniejszy cytat zaczerpnięty został z przedmowy do wydania niemieckojęzycznego *Genologii lingwistycznej* opublikowanej w 2005 r. Wydanie niemieckojęzyczne, o którym tu mowa jest obecnie w przygotowaniu.

¹⁵ Por. przypis 8.

¹⁶ Witosz omawia też szczegółowo różnice dotyczące zakresu zastosowania poszczególnych terminów odnoszących się do odmiennych chronologicznie i koncepcyjnie paradygmatów nauki i metodologicznych postaw badawczych (por. Witosz 2005: 113).

¹⁷ W ujęciu polonistycznym wzorzec tekstu pojmowany jest, jak wiadomo, zazwyczaj jako określenie synonimiczne do pojęcia *gatunek mowy*. Wyjątek stanowią tu, jak pisze Witosz (2005), ujęcia nawiązujące do niemieckiej lingwistyki tekstu, które znajdziemy m.in. u Żydek-Bednarczuk (2001) i Wojtak (1998).

¹⁸ Dywergencje te omówione zostały szerzej w publikacji Hanus (2012).

specjalistycznym. Można przy tym dokonać tu rozróżnienia na język naukowy jako język specjalistyczny wspólny dla wszystkich dyscyplin naukowych oraz na różne języki specjalistyczne w ramach różnych dziedzin naukowych, przy czym w tym ostatnim podziale najbardziej widoczne będą różnice pomiędzy językiem dziedzin humanistycznych a językiem nauk przyrodniczych. Specyficzne dla wszystkich tekstów naukowych jest ich większe zorientowanie na treści fachowe niż na partnera komunikacji, teksty te pisane są przecież przez ekspertów dla ekspertów. Główne funkcje języka w nauce to według S. Gajdy (2001: 195): funkcja poznawcza (pozyskiwanie i udoskonalanie wiedzy), funkcja komunikacyjna (przekazywanie wiedzy członkom danej społeczności naukowej i na zewnątrz niej) oraz funkcja kumulacyjna (polegająca na gromadzeniu, przechowywaniu wiedzy oraz jej przekazywaniu z pokolenia na pokolenie). H.L. Kretzenbacher (1992) natomiast podkreśla funkcję przekonywania czytelnika do argumentów autora, dlatego teksty naukowe zalicza nawet do tekstów perswazyjnych. Zdaniem A. Duszak (1998) autor tekstu naukowego powinien jednak ograniczać techniki perswazyjne.

Głównymi działaniami językowymi są w tekstach naukowych: OPISYWANIE, OBJAŚNIANIE, ARGUMENTOWANIE i POLEMIZOWANIE (por. Brinker 1992; Kretzenbacher 1992). Działaniom tym towarzyszy wykorzystywanie terminologii fachowej, przy czym znamieną jest tu dążność do internacjonalizacji terminów, co widać zwłaszcza w naukach przyrodniczych, mniej zaś w tekstach humanistycznych, w tym także tych z zakresu lingwistyki (por. Gajda 2001: 186). Charakterystyczna dla tekstów naukowych jest również kondensacja stylu (por. Kretzenbacher 1992), dzięki czemu unika się zbędnych sformułowań, które nie wnoszą nowych treści naukowych. Kondensacja stylu realizuje się w języku niemieckim głównie poprzez częste zastosowanie strony biernej, a także łańcuchy atrybutywne oraz konstrukcje bezokolicznikowe. Z kolei w języku polskim kondensacja ta osiągana jest poprzez stosunkowo duży udział rzeczowników i przymiotników na niekorzyść czasowników, złożone struktury składniowe oraz preferencję dla sformułowania wypowiedzi w trybie oznajmującym (por. Gajda 2001: 188). Styl naukowy cechują ponadto (i to zarówno w języku niemieckim, jak i w polskim) spory krytycyzm i sceptycyzm, logika wywodu, precyzja i klarowność sformułowań (por. Gajda 1982; 2001; Olszewska 2009). Teksty naukowe mają również określoną strukturę – jest to najczęściej budowa trójczłonowa (wstęp, środek i zakończenie), stanowiąca przykład rozczłonkowania poziomego, przy czym np. w monografii naukowej

poszczególne części ramowe ulegają przekształceniu w samodzielne cząstki – jak *Wstęp/Przedmowa* czy *Zakończenie/Podsumowanie* (por. Gajda 2001: 189). Z kolei w ramach rozcłonkowania pionowego obok tekstu podstawowego pojawiają się przypisy, odsyłacze, cytaty czy różnego rodzaju uwagi metatekstowe (Gajda 2001: 189).

Wśród tekstów naukowych wyróżnia się gatunki prymarne i sekundarne (por. Göpferich 1995: 124 i n.; Heinemann 2000: 705). Te pierwsze stanowią teksty odnoszące się do konkretnych faktów lub badań, jak np. monografia naukowa właśnie, wokół której (jako tekstu tłumaczonego) koncentrują się niniejsze rozważania. Monografię definiuje się jako obszerną rozprawę na wybrany temat (por. Gajda 2001: 189), przy czym często wchodzi ona w powiązania intertekstualne. Z kolei teksty sekundarne pozostają w korelacji do tekstów prymarnych, a przykładem jest tu recenzja czy streszczenie¹⁹.

Ważną cechą tekstów naukowych jest redukcja obecności autora jako podmiotu poznania, wynikająca z postulatu obiektywizmu i transparencji językowej. Język jawi się tu jako instrument poznania, umożliwiający niezakłócony wgląd w istotę rzeczy (por. Wojtak 1999). Autor tekstu naukowego często sygnalizuje zawężenie przedstawianego punktu widzenia do określonych aspektów rzeczywistości, zabezpieczając się przed zarzutem nadmiernego rozszerzenia obszaru badań, co wiąże się ze wspomnianą wcześniej kondensacją stylu oraz selekcją problemową (por. Wojtak 1999: 140). Charakterystyczne są przy tym mocno skonwencjonalizowane sposoby wyrażania ról komunikacyjnych, głównie zaś roli nadawcy. M. Wojtak (1999: 140) mówi w kontekście tekstów naukowych o dyskursie asekuracyjnym jako działaniach komunikacyjnych pomiędzy ludźmi nauki, lokowanych przede wszystkim w podstawowych gatunkach stylu naukowego (monografiach, artykułach, rozprawach), dla których charakterystyczny jest pewien dualizm pomiędzy *ratio* a *emotio*. Dyskurs asekuracyjny realizowany jest w tekstach naukowych zarówno w języku niemieckim, jak i w języku polskim, przy czym cechą wspólną jest tu redukcja agensa ze struktur powierzchniowych, realizowana w języku polskim w postaci konstrukcji bezosobowych, natomiast w języku niemieckim – poprzez częste stosowanie strony biernej. Wspólna jest również zasada skromności autora, w języku niemieckim jej wyrazem jest postulowany przez H. Weinricha (1989) tzw. *ich-Verbot*, czyli zakaz użycia zaimka osobowego „ja”, zastępowanego często przez za-

¹⁹ Na temat różnych gatunków naukowych (jak np. artykuł, sprawozdanie naukowe, rozprawa, dysertacja) por. też Heinemann (2000: 705).

imek „my”. Należy jednak zauważyć, że w ostatnich latach w tekstach naukowych w języku niemieckim odchodzi się od tego zakazu i coraz mocniej zaznaczana jest osoba autora poprzez użycie właśnie zaimka „ja”. Z kolei w tekstach naukowych w języku polskim powyższa zasada znajduje odzwierciedlenie w stosowaniu tzw. „my” inkluzywnego, które sugeruje wspólnotę nadawcy z odbiorcą, a także w formach transpozycyjnych (*on* jako *ja*), widocznych w sformułowaniach typu: *Autor niniejszej pracy uważa, że [...]* (por. Wojtak 1999). W tekstach naukowych formułowanych w języku polskim rzadziej niż w analogicznych tekstach w języku niemieckim sygnalizuje się, że autor pracy / badacz sam ustala zasady selekcji korpusu.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, nie należy jednak zapominać o znaczącej roli czynników indywidualnych i kulturowych w tekstach naukowych napisanych zarówno w języku niemieckim, jak i w języku polskim.

3. Tekst naukowy a jego przekład

Podczas prac nad przekładem monografii Bożeny Witosz *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki* (2005) konieczne było zarówno uwzględnienie specyfiki tekstu naukowego, i to różnie ujmowanej w obu obszarach językowych, jak i podstawowych zasad warsztatu tłumacza, w tym przede wszystkim zasady ekwiwalencji. Celem jest tekst zrozumiały dla czytelnika, czyli odbiorcy przekładu, zachowanie specyfiki kulturowej tekstu wyjściowego oraz dostosowanie go do specyfiki kulturowej języka docelowego i możliwości odbiorcy. Ogromnym wyzwaniem przy tłumaczeniu tej monografii stało się właściwe wyważenie proporcji pomiędzy tymi postulatami.

3.1. Założenia przyjmowane w pracy nad przekładem tekstu naukowego

Podczas gdy od tłumacza form literackich wymaga się kreatywności i polotu, wirtuozerii stylistycznej, a nierzadko też talentu poetyckiego, od autorów tłumaczenia tekstów specjalistycznych oczekuje się innych kompetencji. Tłumaczenie tekstów naukowych powinno przede wszystkim przybliżyć pojęcia i terminy należące do innych modeli wiedzy i odmiennego systemu językowego oraz dostosować terminologię do różnic występujących w tym zakresie. Tłumacz tekstu naukowego musi zapewnić czytelnikowi tekstu docelowego możliwość zrozumienia obcych realiów poprzez zastosowanie zabiegów wyjaśniających. By

móc tego dokonać, musi swobodnie poruszać się w danej dyscyplinie naukowej i dokonywać analiz przez pryzmat języka docelowego w celu stworzenia tekstu, który będzie stanowił ekwiwalent kulturowy tekstu oryginalnego oraz, co bardzo istotne, będzie jasny i logiczny dla czytelnika pochodzącego z kultury docelowej. Tekst finalny powinien ponadto, na ile to możliwe, być jednoznaczny, by móc zapobiec błędnym konotacjom i nie dopuszczać do zbyt dużej swobody interpretacyjnej. Równie istotne jest, by tekst przekładu odpowiadał wymogom stylu naukowego. Tłumacz pracujący nad przekładem musi mieć ponadto na uwadze, iż proces przekładu, także tekstu naukowego, jest procesem tworzenia nowego, samodzielnego tekstu, dlatego też powinien dołożyć wszelkich starań, by czytelnik nie miał wrażenia, iż czyta tłumaczenie tekstu, lecz wywód naukowy, przybliżający określone zagadnienia naukowe. Zapewnienie płynności odbioru niejednokrotnie wymaga od tłumacza trudnych i ryzykownych wyborów, takich jak np. zrezygnowanie z tłumaczenia informacji nieistotnych w kulturze docelowej czy rezygnacja z elementów nieprzekładalnych.

3.2. Trudności w pracy nad przekładem

Aby wyraźniej ukazać konsekwencje przynależności tekstu tłumaczonego do innych tradycji badań nad tekstem i do innego modelu wiedzy lingwistycznej oraz by zobrazować rozbieżności w genologii polskiej i niemieckiej, w dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane przykłady trudności, jakie napotkały tłumaczki podczas pracy nad wspomnianą monografią Bożeny Witosz.

Odmienne tradycje badań nad tekstem w językoznawstwie polonistycznym i germanistycznym rodzą konieczność konsultacji z autorką monografii, a także częściowego przeredagowania tekstu wyjściowego oraz opatrzenia go nowym wstępem i przedmową do wydania niemieckiego. Dyskusji wymagało również ustalenie niemieckojęzycznej wersji tytułu monografii, przy czym rozważane były dwie alternatywne propozycje: *Grundlagen der linguistischen Textsortentheorie* bądź *Grundlagen der Textsortenlinguistik*. Pierwsza wersja podkreśla fakt, iż monografia zawiera rozważania teoretyczne na temat złożonych zagadnień genologii, tradycji badań, kategoryzacji i opisu gatunków mowy, druga natomiast wskazuje na to, iż przedmiot monografii mieści się głównie w obszarze badań nad rodzajami tekstów. Wybrano wersję drugą ze względu na fakt, iż użyte w tytule terminy lepiej identyfikują dziedzinę, do której należy monografia (termin *Textsortenlinguistik* odpowiada polskiemu *lingwistyka tekstu*), co

może ułatwić dotarcie książki do niemieckojęzycznego czytelnika zainteresowanego zagadnieniami z tego zakresu.

Różne drogi badawcze skutkują także widocznymi rozbieżnościami terminologicznymi oraz koniecznością znalezienia terminów paralelnych, co nie w każdym przypadku jest możliwe. Trudne decyzje musiały zostać podjęte w przypadku pojęć: *genologia*, *genologia lingwistyczna*, *teoria genologiczna*, *współczesna teoria genologiczna*, *współczesna refleksja genologiczna*, które w języku przekładu otrzymały brzmienie: *Textsortenforschung* bądź *Textsorten- und Textgattungsforschung*, *Textsortenlinguistik*, *Textsortentheorie*, *moderne Textgattungs- und Textsortentheorie*, *Überlegungen zur modernen Textsorten- und Textgattungsforschung*. W terminologii zastosowanej w języku docelowym zwraca uwagę dwuczłonowość terminów paralelnych użytych w języku niemieckim oraz zastosowanie pojęć *Textsorten- und Textgattungsforschung* bądź tylko *Textsortenforschung* albo *Textsortenlinguistik* jako ekwiwalentów terminu *genologia*. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dywergencjami związanymi z nieco innym obszarem badań interesujących nas dziedzin, gdyż w badaniach germanistycznych obejmuje ona, jak już wspomniano, prawie wyłącznie teksty użytkowe, natomiast w genologii polonistycznej uwzględniane są na równi teksty użytkowe i teksty literackie. Druga propozycja, dotycząca użycia terminów *Textsortenlinguistik* bądź *Textsortenforschung* jako ekwiwalentów pojęcia *genologia*, ma ścisły związek z kontekstem, w jakim pojawia się ten termin, a mianowicie raz w rozumieniu genologii lingwistycznej, a innym razem w kontekście ogółu badań nad rodzajami tekstu. W wielu przypadkach wobec braku ekwiwalencji pojęciowo-terminologicznej konieczne stało się umieszczenie odpowiednich przypisów objaśniających. Aby wyjaśnić podstawowe różnice w badaniach polonistycznych i germanistycznych oraz uniknąć nadmiernej ilości przypisów, tłumaczki zdecydowały się na umieszczenie we wstępie do wydania niemieckiego *Uwag do przekładu*. W przypisach zawarte zostały także informacje o trudnościach tłumaczeniowych, o przyjętych rozwiązaniach terminologicznych oraz innych, uwagi na temat cytatów, koniecznych redukcji lub rozszerzeń dokonanych w tłumaczeniu wobec tekstu wyjściowego.

Dążenie do precyzji terminologicznej właściwej tradycji niemieckiej, z reguły wykluczającej stosowanie synonimii terminologicznej, stało się powodem kolejnych trudności w przekładzie, gdyż terminy użyte w monografii synonimicznie trudno było przenieść na grunt przekładu, zachowując bogactwo styli-

styczne tekstu wyjściowego. Nie sposób było bowiem oddać w języku niemieckim szerokiej palety nazewnictwa terminów stosowanych przez autorkę, czego przykładem może być chociażby sam termin *gatunek*, mający w literaturze przedmiotu dwadzieścia bez mała określeń synonimicznych, podczas gdy jego niemiecki ekwiwalent to tylko jedno określenie terminologiczne *Textsorte* („rodzaj tekstu”). Warto zauważyć ponadto, iż w stylu indywidualnym autorki, podobnie jak u innych badaczy polonistycznych, zaznacza się duże bogactwo i zróżnicowanie językowe. W związku z tym pojawił się dylemat, czy starać się zachować charakterystyczny bogaty stylistycznie język autorki, czy może jednak należy skupić się na odbiorcy oraz jego oczekiwaniach i możliwościach recepcyjnych. Również w tym wypadku konieczna była konsultacja zespołu z autorką. Najbardziej celowe wydało się tu zastosowanie stylu naukowego języka docelowego charakteryzującego się przewagą użycia konstrukcji w stronie biernej, licznych nominalizacji, łańcuchów atrybutywnych, konstrukcji bezokolicznikowych oraz przyjęcie konwencji nazewnictwa języka przekładu, ułatwiających recepcję tekstu jego odbiorcy.

Zasadniczo każdy tekst naukowy odwołuje się do wypowiedzi innych badaczy, co wiąże się z cytowaniem fragmentów zaczerpniętych z ich publikacji. O ile cytaty pochodzące z opracowań polskich nie sprawiają większych trudności przekładowych, gdyż są to teksty dotychczas niepublikowane w języku niemieckim i mogą być tłumaczone na niemiecki bezpośrednio z oryginału, o tyle już odniesienia do prac powstałych w innych językach są kwestią o wiele bardziej złożoną. W tradycji germanistycznej większość cytatów zaczerpniętych z opracowań anglojęzycznych lub francuskojęzycznych przytaczana jest w języku oryginału. W polonistycznych praktykach piśmienniczych taki sposób cytowania jest raczej rzadko spotykany.

Autorka monografii wielokrotnie powołuje się na Michaiła Bachtina, cytując fragmenty z przetłumaczonej na język polski antologii jego tekstów. Jednak wiele przytoczonych fragmentów nie zostało dotychczas przetłumaczonych na język niemiecki ani (na ile to wiadomo autorkom tłumaczenia) na język angielski, zapewne dlatego, iż Bachtin to dla badaczy niemieckiego obszaru językowego głównie autor badań dotyczących odniesień intertekstualnych, a nie twórcą koncepcji gatunków mowy. W związku z tym nieodzowne staje się sięgnięcie po tekst oryginału i przekład fragmentów tekstów Bachtina z języka rosyjskiego na język niemiecki. W pozostałych przypadkach uzasadniony wydaje się następujący sposób postępowania z cytatami:

– jeśli tekst oryginalny powstał w języku angielskim lub niemieckim, wykorzystany zostanie tekst pierwotny;

– jeśli tekst oryginału powstał w innym języku niż powyżej podane i istnieje już jego tłumaczenie na język niemiecki, wykorzystany zostanie ten właśnie tekst; jeśli jednak z uzasadnionych względów istniejące tłumaczenie nie będzie zgodne z zasadami przyjętymi podczas tłumaczenia, zaproponowane zostanie tłumaczenie własne wraz z odpowiednim przypisem do tekstu;

– w przypadku cytatów z prac polskich nietłumaczonych na język niemiecki dokonany zostanie przekład własny zamieszczony w tekście głównym wraz z odpowiednią informacją w przypisie.

Szczególłą ostrożność należy także zachować w odniesieniu do terminów i sformułowań, co do których istnieje przypuszczenie, iż funkcjonują już one w przestrzeni germanistycznej i mają tam swoje dobrze zdomowione ekwiwalenty. Do zachowania spójności terminologicznej konieczne jest więc przestudiowanie tekstów paralelnych w celu wyłonienia owych pojęć.

4. Podsumowanie

Wobec przedstawionych wyżej trudności, z którymi nieustannie musi się zmagać tłumacz monografii naukowej, pojawia się pytanie o sens translacji dokonań badaczy poszczególnych krajów i kręgów kulturowych w czasach postępującej internacjonalizacji badań naukowych z jednej strony, a z drugiej w sytuacji opozycji pomiędzy ponadnarodowym charakterem wiedzy i społeczności naukowej a użyciem języków narodowych (por. Gajda 2001: 198). Potrzeba przybliżenia dorobku językoznawstwa polonistycznego odbiorcom z kręgu niemieckojęzycznego wydaje się jednak bezsporna, a tłumaczenia służą właśnie procesowi internacjonalizacji badań naukowych. Brak dostępu do osiągnięć polskich badaczy, wynikający ze zbyt małej ilości publikacji w językach obcych, może bowiem prowadzić do pewnego wykluczenia tegoż dorobku ze światowego lub choćby tylko europejskiego dyskursu naukowego. A przecież mimo wielu odmiennych stanowisk i odrębnych dróg, mimo różnic w podejściu do problemów tekstu, zarówno poloniści, jak i badacze anglosaskiego czy niemieckiego obszaru językowego mogliby nawzajem się inspirować i dzielić koncepcjami i wynikami powstałymi w poszczególnych krajach. Spojrzenie na ten sam problem przez inny pryzmat, z innej, być może nieznannej dotąd perspektywy badawczej, może zaowocować nowymi odkrywczymi teoriami, gdyż zarówno poloniści, jak i na-

ukowcy innych krajów mają sobie wiele do zaoferowania w zakresie myśli lingwistycznej. Stąd tak ważne wydają się postulaty Dobrzyńskiej i Heinemanna dotyczące konieczności stworzenia warunków do przenikania idei w kontaktach międzynarodowych zasygnalizowane w dyskusji na temat lingwistyki tekstu w Polsce i w Niemczech²⁰. Dobrzyńska podkreśla w niej, iż niezmiernie „trudne jest wniknięcie w świat konstruktów pojęciowych innojęzycznego kręgu naukowego”, jak również, iż „często próby przyswojenia pojęć łączą się z zamącaniem znaczeń terminów i zbędnym rozmnożeniem ich repertuaru w środowisku własnym. Wystarczy pomyśleć, jakie problemy sprawiają w naszym polskim środowisku pojęcia i terminy, takie jak spójność czy dyskurs, albo ile jest w użyciu nazw naszej dyscypliny”.

Aby przekład rzeczywiście miał szansę tworzenia pomostu zbliżającego doświadczenia językoznawstwa germanistycznego i polonistycznego, niezbędna jest, jak to wyżej zaprezentowano, głębsza refleksja translatorska uwzględniająca specyfikę i osobliwość obu obszarów badawczych. Uwzględnienie wymienionych założeń podczas realizacji omawianego projektu tłumaczeniowego oraz wypracowanie odpowiedniej strategii podczas pracy nad nim jest tym bardziej ważne, że prace reprezentujące genologię polonistyczną nie były dotąd tłumaczone na język niemiecki, co nierzadko wymaga podejmowania trudnych, a nawet kontrowersyjnych decyzji, i to nie tylko w kwestiach terminologicznych.

Literatura

- Adamzik K., 2001, *Die Zukunft von Text(sorten)linguistik. Textsortennetze, Textsortenfelder, Textsorten in Verbund. – Zur Kulturspezifität von Textsorten*, Hrsg. U. Fix, S. Habscheid, J. Klein, Tübingen.
- Antos G., Tietz, H., 1997, *Einleitung: Quo vadis, Textlinguistik? – Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen – Transformationen – Trends*, Hrsg. G. Antos, H. Tietz, Tübingen.
- Bilut-Homplewicz Z., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – próba bilansu. – Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Bilut-Homplewicz Z., 2010, *Tautonomia terminologiczna? Kilka uwag o użyciu terminów „Diskurs” i „dyskurs” w językoznawstwie niemieckim i polskim*, „Słowo. Studia Językoznawcze”, 1, s. 21–33.

²⁰ <http://www.tdk.univ.rzeszow.pl/?p=357> (z dnia 31.12.2013).

- Bilut-Homplewicz Z., 2013, *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik. – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, Teil I: *Germanistische Textlinguistik*, Frankfurt/Main.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009a, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009b, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Miller D., Szwed I. (red.), *Tekst i dyskurs / Text und Diskurs*, nr 6: *Medienanalyse als Text- und Diskursanalyse* (w druku), Warszawa.
- Biniewicz J., 2003, *Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych*, Opole.
- Bogołębska B., Worsowicz M., 2010, *Styl – dyskurs – media*, Łódź.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, Lublin.
- Brandt M. i in., 1983, *Der Einfluß der kommunikativen Strategie auf die Textstruktur – dargestellt am Beispiel des Geschäftsbriefes. – Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1982*, Hrsg. I. Rosengren, Stockholm.
- Brinker K., 1992, *Linguistische Textanalyse*, Berlin.
- Dobrzyńska T., Heinemann W., Wawrzyniak Z., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – geneza, stan i perspektywy. Rozmowa z prof. Teresą Dobrzyńską, prof. Wolfgangiem Heinemannem i prof. Zdzisławem Wawrzyniakiem. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Dobrzyńska T., 2009, *Pojęcie tekstu. Tekst – całościowy komunikat. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Duszek A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Furman W., Kaliszewski A., Wolny-Zmorzyński K., 2000, *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*, Rzeszów.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Wrocław.
- Gajda S., 2001, *Styl naukowy. – Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Göpferich S., 1995, *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik*, Tübingen.
- Grzenia J., 2006, *Komunikacja językowa w Internecie*, Warszawa.
- Hanus A., 2012, *Czy „gatunek” to „rodzaj”? W gąszczu genologii polonistycznej i germanistycznej*, „Stylistyka”, XXI, s. 319–333.
- Harweg R., 1968, *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann W., 2000, *Textsorte – Textmuster – Texttyp. – Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 1. Halbband, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.

- Heinemann W., 2009, *Rodzaj tekstu – wzorzec tekstu – typ tekstu. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Kamińska-Szmaj I., 2001, *Język wiadomości prasowych przed rokiem 1989 i po roku 1989*, „Poradnik Językowy”, z. 1.
- Kita M., 1998, *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*, Katowice.
- Koch W., Rosengren I., Schonebohm M., 1981, *Ein pragmatisch orientiertes Textanalyseprogramm. – Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1980*, Hrsg. I. Rosengren, Lund.
- Kretzenbacher H.L., 1992, *Wissenschaftssprache*, Heidelberg.
- Labocha J., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Lenk H.E.H., 2012, *Von der Illokutionsstruktur zum Handlungsweg. Methodologische Überlegungen zur Analyse der Handlungsstruktur von Zeitungskommentaren. – Persuasionsstile in Europa*, Hrsg. E.H.H. Lenk, M. Vesalainen, Hildesheim–Zürich–New York.
- Loewe I., 2008, *Polska genologia lingwistyczna. Rekonesans. – Tekst i dyskurs / Text und Diskurs*, red. W. Czachur, K. Zielińska, Warszawa.
- Loewe I., 2013, *Między determinacją a wyborem w dyskursie telewizyjnym, czyli od TVP Kultura do TVN Style*, „Stylistyka”, XXII, s. 251–266.
- Maciejewski M., 2009, *Gatunki hipertekstu w perspektywie tekstologicznej. Analiza na przykładzie internetowych prezentacji przedsiębiorstw*, Poznań.
- Makuchowska M., 1998, *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Opole.
- Malinowska E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*, Opole.
- Malinowska E., 2012, *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole.
- Malinowska E. (red.), 2004, *Język, prawo, społeczeństwo*, Opole.
- Mazur J., 1990, *Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym*, „Socjolingwistyka”, 9.
- Mazur J., 2000, *Textlinguistik im slawischen Sprachraum. – Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 1. Halbband, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- Motsch W., Viehweger D., 1981, *Sprachhandlung, Satz und Text. – Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1980*, Hrsg. I. Rosengren, Malmö.
- Olszewska D., 2009, *Teksty naukowe jako przedmiot badań tekstologicznych. – Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Ostaszewska D., 2008, *Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa. – Polska genologia lingwistyczna*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Warszawa.

- Pätzold J., 1986, *Beschreibung und Erwerb von Handlungsmustern. Beispiel: Rezensionen wissenschaftlicher Publikationen*, Berlin.
- Pisarek W., 1988, *Retoryka dziennikarska*, Kraków.
- Pisarek W., 2002, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków.
- Redder A., 2003, *Literarische Kommunikation. – Schriftliche und mündliche Kommunikation: Begriffe – Methoden – Analysen (Festschrift für K. Brinker zum 65. Geburtstag)*, Hrsg. J. Hagemann, S.F. Sager, Tübingen.
- Rejter A., 2000, *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej*, Katowice.
- Sandig B., 1986, *Stilistik der deutschen Sprache*, New York.
- Smykała M., 2009, *Kontrastywna lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Stede M., 2008, *Computerlinguistik und Textanalyse. – Textlinguistik. 15 Einführungen*, Hrsg. N. Janich, Tübingen.
- Storrer A., 2008, *Hypertextlinguistik. – Textlinguistik. 15 Einführungen*, Hrsg. N. Janich, Tübingen.
- Szwed I., w druku, *Analiza struktur illokucyjnych w polskim i niemieckim liście handlowym jako metoda badawcza kontrastywnej lingwistyki tekstu?*, „Biuletyn PTJ”.
- Weinrich H., 1989, *Formen der Wissenschaftssprache*, „Jahrbuch 1988 der Akademie der Wissenschaften zu Berlin” (Berlin–New York), s. 119–158.
- Witosz B., 1997, *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji*, Katowice.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Witosz B., 2009, *Tekst a/i dyskurs w perspektywie polskiej tradycji badań nad tekstem. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Witosz B., *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice (wersja przygotowana w 2013 r. do tłumaczenia na język niemiecki, aktualnie jest w trakcie tłumaczenia).
- Wojtak M., 1998, *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*, „Stylistyka”, VIII, s. 369–377.
- Wojtak M., 1999, *Dyskurs asekuracyjny w dyskursie naukowym. – Dyskurs naukowy: tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole.
- Wojtak M., 2001, *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych. – Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Katowice, s. 38–47.
- Wojtak M., 2002a, *Wyznaczniki gatunkowe komentarza prasowego. – Tekst w mediach*, red. K. Michalewski, Łódź.
- Wojtak M., 2002b, *Indywidualna realizacja wzorca gatunkowego kazania*, „Stylistyka”, XI, s. 413–432.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.

Wyrwas K., 2002, *Skarga jako gatunek mowy*, Katowice.

Żmigrońska B., 1997, *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice.

Żydek-Bednarczuk U., 2001, *Typy, odmiany, klasy tekstów. – Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Katowice.

Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków.

An academic text translation against the background of German and Polish linguistic research

Linguistic studies in various countries are often anchored in different traditions and based on different models of competence, which may result in discrepancies in approach to specific linguistic problems and concepts. Subsequently, attempts of academic exchange between the linguists coming from different countries are often hindered by terminological problems. In order to make the interchange of the ideas in international academic circles possible a dialogue is the first and an indispensable condition in which the role of a translator, as a link between different traditions and research models, seems crucial.

The inspiration for the present article was the ongoing work on the German translation of *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki (Linguistic genology. An outline)* by Bożena Witosz (publ. 2005). Translating of this monograph is being carried out under the NPRH (National Program for the Advancement of the Humanities) grant for the years 2012–2014. This translation is supposed to contribute to the above-mentioned dialogue between the linguists, and to promote the academic achievements of Polish linguistic genology among the German-speaking readers. Additionally, it is an inspiration for critical thought on discrepancies, but also common features in Polish and German textology, which make substantial impact on the translation of the foregoing monograph.

The article presents specific translation problems, e.g. questions of referring to divergent systems of knowledge and citing quotes embedded in those systems; using source texts connected to the Polish culture and literary traditions, dissimilarities in Polish and German academic style in linguistic papers or difficulties in rendering the author's individual style.

The article also highlights the importance of deep translator's reflection on the specificity and uniqueness of the two research areas, the more that it is difficult to find models of the translations of this kind, since to date any papers in the area of Polish linguistic genology have not been translated into German.

Keywords: translation of scientific texts, translation of academic texts, linguistic genology, linguistic research in Polish-German contrastive perspective, textology.

Językowe sposoby wyrażania punktu kulminacyjnego w opowiadaniach potocznych

KATARZYNA WYRWAS
(Katowice)

W malarstwie narracyjnym kryzys jest formą uprzywilejowaną z oczywistej przyczyny – nieruchomy obraz może pomieścić ograniczoną liczbę wydarzeń. To, co historycy sztuki nazywają momentem krytycznym [...], jest malarskim ekwiwalentem kryzysu. Podobne obrazy ukazują jedną chwilę, lecz taką, którą można zrozumieć wyłącznie jako konsekwencję przeszłości i zapowiedź przyszłości.

Mieke Bal 2012: 217

W tekście narracyjnym punkt kulminacyjny jest momentem, którego odbiorca wyczekuje, ponieważ moment ten kumuluje emocje, dylematy bohaterów, nagłe zmiany toku wydarzeń. Jest najważniejszym elementem opowieści rozumianej jako tekst kultury, a więc nie tylko formy prozatorskiej, lecz także narracji wyrażonej w tworzywie filmowym, jak również opowiadania o zdarzeniach z codziennego życia¹. Do celów strukturalnej analizy materiału wykorzystano schemat narracji potocznej zaproponowany przez amerykańskich socjolingwistów: Williama Labova i Joshuy Waletzky’ego, składający się z wprowadzenia

¹ Opowiadania, które zostały poddane analizie, są ortograficznym zapisem nagranych 220 przez autorkę rozmów potocznych, powstających spontanicznie w codziennych rozmowach, prowadzonych w kontakcie indywidualnym, prywatnym, typu „twarz w twarz”. Rozmówcy wywodzili się z kręgu rodzinnego lub grup przyjaciół. Nagrań dokonano w większości z podsłuchu, bez wiedzy osób nagrywanych, choć za ich wcześniejszą zgodą.

(*abstract*), orientacji (*orientation*), komplikacji (*complicating action*), oceny (*evaluation*), rozwiązania (*resolution*) i zakończenia-kody (*coda*) (Labov, Waletzky 1967). Opis językowej realizacji owych elementów, ukazujący jednak wyraźnie specyfikę rodzimych opowiadań, związaną z gramatycznymi lub pragmatycznymi właściwościami polszczyzny, przedstawiam obszernie w innym miejscu (Wyrwas 2013); tu pragnę się skupić jedynie na punkcie zwrotnym opowiadania w potocznej polszczyźnie, któremu odpowiada termin *komplikacja*.

Komplikacja to element struktury opowiadania, który mógłby odpowiadać na potencjalne pytanie słuchacza *co stało się potem?* (Labov 1997: 395–415). W narracjach potocznych po zaprezentowaniu w orientacji sytuacji początkowej lub tła zdarzeń przedstawiany jest punkt zwrotny opowiadania, przez co należy rozumieć ukazanie „zmiany w działaniach lub stanach psychicznych bohaterów pod wpływem okoliczności” (van Dijk 1985: 161) spowodowanej przez wydarzenia nieoczekiwane i nagłe. Zmiana ta może zajść w poczynaniach bohatera lub w okolicznościach zewnętrznych, a „sprawca działania zmienia swe cele po to, aby uniknąć jakiejś kłopotliwej sytuacji” (Bokus 1991: 15).

Punkt zwrotny akcji może być sygnalizowany na kilka sposobów:

- 1) leksykalnie:
 - a) za pomocą przysłówków lub fraz adwerbialnych;
 - b) za pomocą wyrazów dźwiękonaśladowczych;
- 2) syntaktycznie: za pomocą konstrukcji przeciwstawnych;
- 3) fleksyjnie: za pomocą zmiany czasu przeszłego na *praesens historicum*;
- 4) fonetycznie: dzięki zmianom w akcentuacji i intonacji.

Choć wymienione przejawy gwałtownych zmian w akcji zostaną w tym artykule omówione kolejno i oddzielnie, należy mieć świadomość, że w mowie potocznej językowe sposoby wyrażania skomplikowania akcji nie są stosowane pojedynczo, w izolacji, a wręcz przeciwnie – komplikacja stanowi zwykle połączenie większości lub nawet wszystkich opisanych poniżej zjawisk językowych.

1. Leksykalne wykładniki komplikacji

Leksykalnymi wykładnikami komplikacji są przysłówki tempa, takie jak *nagle*, *naraz* i synonimiczne *wtem*, które niosą ze sobą znaczenie szybkości, nagłości akcji i krótkości okresu poprzedzającego jej wykonanie oraz braku przygotowania do wykonania akcji (Grzegorzczkowska 1975: 90). Do zaznaczenia momentu

kulminacyjnego służą także frazy adverbialne, takie jak *w tym (pewnym) momencie*, oznaczające, że wydarzenia, które mają nastąpić, są dla bohaterów nieoczekiwane, nagłe, zaskakujące, np.:

K: dzisiaj siedzę // nad książką / **nagle** dzwonek [...]

1996/II

J: ja mówię ktoś zostawił jakąś siatkę / mówię trza to przynieść tu / i / zobaczyć co tam w tej siatce / [...] no przyniosłam to i / i siedzimy oglądamy / **nagle** podjeżdża taksówka // i o o tę siatkę

2-06-2001

P: [...] w zasadzie skończyła tego faceta obcinać nie // no i pyta się go no i mówi już / może tak być a on mówi nie to mówi to te boczki to trochę za długie to by trzeba je skrócić // nie // ale / no to ona już w ogóle nie / dygawka taka nie / i / i **w tym momencie** przyjechał jakiś taki klient

6-06-2001

Punkt kulminacyjny opowiadania podkreślać mogą wyrazy dźwiękonaśladowcze, przez Józefa Mayena (1972: 97–107) zwane gestami fonicznymi, wskazujące na szybkość rozgrywających się zdarzeń, takie jak odnotowane w słownikach jako potoczne leksemy: *trzask* ‘wykrzyknik nazywający krótki dźwięk spowodowany trzaśnięciem, odgłosem uderzenia, pęknięcia, wystrzału itp. lub dźwięku towarzyszącego nagłym zdarzeniom’ (w analizowanych tekstach oznaczający głośny dźwięk), *ciach* ‘wykrzyknik nazywający czynność wykonywaną szybko, zdecydowanym ruchem’, *bzyk* ‘wykrzyknik nazywający dźwięk wydawany przez owady podczas lotu lub przez lecące kule i niektóre mechanizmy w ruchu’ (w zebranych materiale zastosowany na oznaczenie dźwięku szybko oddalającego się samochodu), *bach* ‘wykrzyknik nazywający dźwięk spowodowany nagłym, silnym uderzeniem lub innym nagłym zdarzeniem’, *łup* ‘wykrzyknik naśladujący uderzenie, zwykle nagłe, głośne i mocne; także nazwa dźwięku, jaki może towarzyszyć różnym nagłym zdarzeniom’ (w analizowanym korpusie tekstów także w znaczeniu ‘jechać szybko’), *łaps* ‘nazwa imitująca chwycenie czegoś’ (Bańko 2008, 2009; Bartmiński 1978: 159–175; Bońicka 1977: 27–45), np.:

M: no // a to my jeszcze tam śpimy to sobie wyobraź / na przykład / ja robię coś na komputerze / idziemy spać / już usypiam / tak fajnie **a tu trzask** (!)

2001/XVIII

A: to jak wyjechali my [...] / ja miałem siedemdziesiąt / **a tu** zakonnica koło mnie tylko **bzyk** (!) / i tyle ją widziałem.

25-08-2001/VI

K: a ona gdzieś zakręca / ja / już przeczułam że to jest ona ale nie liczyłam że to jest / liczyłam że to jest właśnie / jakaś inna osoba / tak / a ona do mnie macha no to ja / tak / **ciach** schodami na dół normalnie.

1996/XIV

P: wsiadł na rower / [...] no i jedzie tym rowerem jedzie jedzie jedzie jedzie no i taki bajtel mały mu wyjechał nie i **bach** w niego.

12-08-2001

M: przyjeżdżam [...] do przedszkola / [...] a mój syn wychodzi i **łup** mnie w biodro.

2013/II

Na tle różnorodności budowy orzeczeń w żywej mowie Jerzy Bartmiński dostrzegł predykatywną funkcję tego typu wyrazów w języku potocznym, określając je jako orzeczenia proste, naśladowcze (onomatopeiczne) i momentalne. Omawiane leksemy wyrażają czynności zwykle momentalne, występują w formie niefleksyjnej, jak *łaps*, *łap*, *chyb*, *pyk*, zastępując orzeczenia, a ich status składniowy określa kontekst. Są ponadto wyizolowane prozodycznie na tle kontekstu za pomocą silnego akcentu lub pauzy, czego oczywiście nie oddaje zapis. Bartmiński zwraca uwagę na fakt, że jest to grupa leksykalnie otwarta, którą użytkownicy języka mogą doraźnie rozbudowywać, uzupełniając o nowe formy, które są im potrzebne do wyrażenia głównie momentalności czynności i zdarzeń, a czynią to, „imitując na wszelkie możliwe językowo sposoby odnośne wrażenia słuchowe i wzrokowe” (Bartmiński 1978: 160–162).

2. Syntaktyczne wykładniki komplikacji

Syntaktycznymi wykładnikami komplikacji są konstrukcje przeciwstawne, które w języku potocznym bywają mało zróżnicowane i w zasadzie ograniczają się do zdań współrzędnych przeciwstawnych rozpoczynających się od najprostszego zewnętrznego wskaźnika przeciwstawienia słabego, jakim jest spójnik *a*, np.:

B: u mnie przyszedł do pracy i kawę zrobiłam / Basia ciasto takie kupiła i / proszę ciebie / **a** on z tej torebeczki książeczkę.

1996/IV

K: przy kierowcy stał jakiś / zapijaczony facet / i facet / facet dyskusje z kierowcą [...] / ludzie się zaczęli już też denerwować a ten tutaj zaraz za tym jak się wyjeżdża z autostrady i [...] / zakręca / i na policję jedzie.

1996/I

Badacze odróżniają kilka odcieni funkcji adwersatywnej. Przeciwwstawienie przez *a* w języku polskim należy do przeciwwstawień słabych, o czym pisze np. Barbara Greszczuk (1993: 56). Krystyna Pisarkowa (1975: 95) zdania takie określała jako zdania parataktyczne z niepełnym przeciwwstawieniem, słabym z powodu niedostatecznej ostrości różnic między członami oponowanymi.

Konstrukcje przeciwwstawne, zestawiające zdarzenia poprzedzające z punktem kulminacyjnym, często bywają dodatkowo zaopatrzone w deiktyczne zaimki przysłowne *tu* i *tutaj*, odnoszące się do miejsca postrzeganego jako bliskie. Zaimki te intensyfikują przekaz narracyjny, zwłaszcza współwystępując z unaoczniającymi i dynamizującymi opowiadanie formami *praesens historicum*, np.:

K: myśmy myśleli że my mamy już tak ułożony ten plan że niby nie mieliśmy jechać / a tu pan profesor **mówi** / że musimy szybciej te referaty powiedzieć dyskusja będzie na końcu a pojedziemy w południe do Kórnik / no i pojechaliśmy.

2001/IX

K: [...] jak jechałam / do domu / to miałam tą teczkę moją / tą granatową a w tej teczce prace studentów tam książkę oceny / egzamin mieli różne takie rzeczy // i / przyszłam do domu zrobiłam sobie obiad ja teczkę do sprawdzania prac a tu / teczki **nie ma**

2-06-2001

K: poszłam dzisiaj na pocztę / [...] i jak idę z tej poczty przez parking pełny samochodów a tu **nagle** ktoś za mną // *woła* // witam panią (!) / głosu nie znam mówię pewnie nie do mnie ale odwracam się / a tu [...]

24-06-2001/I

W opowiadaniach potocznych punkt kulminacyjny akcji sygnalizują także konstrukcje przeciwwstawne ze spójnikiem *a* oraz zaimkiem deiktycznym *tam*, tradycyjnie służącym do wskazywania obiektów dalszych. Tej analogicznej konstrukcji można przypisać podobną funkcję, jak opisywaną przez Pisarkową. Zauważalny jest w tym przypadku brak połączeń z przysłówkowym *nagle*, np.:

P: [...] i tam był wieczorek taneczny i ktoś ich tam film / jakaś kamera była i ktoś ich tam filmował / a potem Włodek poszedł na imieniny do matki i ktoś tam tą kasotę przyniósł / i tam była cała impreza / oni patrzą / z żoną był / patrzą a **tam** Włodek z jakąś babą walce wywija na ekranie.

25-08-2001/VII

K: [...] wchodzę // zaglądam ręką gdzieś do torebki coś / nie wiem czy chciałam coś kupić czy jakoś sprawdzić / ja / ja / tam / dotykam (!) [akcent] / **a tam** nie ma portfela (!) // a torebka odsunęta w ogóle / i nie ma portfela.

2001/XXII

Pisarkowa (1975: 91) w konstrukcji *a tu* widziała przykład ukrytej funkcji hipotaktycznej, zbliżonej do metatekstowej, twierdząc, że *a tu* używane jest w znaczeniu ‘że’, pełni więc niejako funkcję interpunkcyjnego dwukropka. W zebranym materiale łatwo wskazać przykłady, w których komplikacja wprowadzana jest bez leksykalnych wykładników konstrukcji przeciwstawnej:

K: [...] podchodzę [:] jakaś czarna kobieta.
1996/II

J: [...] wchodzę na tą górę / patrzę [:] stoi rower górski / na rowerze siedzi ktoś.
1996/XIX

W zapisie ortograficznym zapewne należałoby w zaznaczonych miejscach wstawić dwukropek, zupełnie naturalne byłoby natomiast występowanie w tym miejscu połączeń, takich jak: *a tu*, *a tam*.

Ostatnie przykłady pozbawione eksplicytnych wskaźników przeciwstawności czy leksykalnych ekwiwalentów interpunkcji uwidaczniają ponadto kolejną ważną cechę delimitacyjną komplikacji w narracjach potocznych: zmiana sytuacji w opowiadaniu potocznym sygnalizowana jest przez narracyjnie istotną kategorię fleksyjną, jaką jest czas.

3. Fleksyjne wykładniki komplikacji

W części opowiadania zwanej orientacją dominuje czas przeszły, jest to bowiem element tekstu zarysowujący tło zdarzeń lub ukazujący wydarzenia poprzedzające właściwą historię, która ma dopiero zostać opowiedziana. Zmiana form czasu przeszłego na formy terażniejsze zwykle oddziela wyraźnie orientację od komplikacji, w której do relacjonowania zdarzeń powszechnie używa się form *praesens historicum* czasowników, czyli form czasu terażniejszego w funkcji czasu przeszłego. Aleksander Wilkoń (1976: 42–43) wskazuje wprawdzie, że formy *praesens* w literackich tekstach narracyjnych służą m.in. uwydatnieniu dramatyczności wydarzenia i zbliżającego się niebezpieczeństwa, lecz nawet jeśli w opowiadaniach potocznych nie mówi się o zdarzeniach niebezpiecznych, które należy odpowiednio wyeksponować, to formy terażniejsze podkreślają to,

co na danym etapie opowiadania jest najważniejsze: zmianę sytuacji. Przyjrzymy się cytowanym już powyżej przykładom z innej perspektywy (T oznacza czas teraźniejszy, P – czas przeszły):

K: [...] **spotkałam** [P] taką koleżankę i / **patrzemy** [T] osiemset szesnaście **jedzie** [T].
1996/I

M: [...] **dojechałem** [P] do zakrętu on już **stoi** [T] / już **pertraktuje** [T] z policjantem.
1996/VII

W badaniach literackich użycie *praesens historicum* w prozie tłumaczy się potrzebą likwidacji narracyjnego dystansu między aktualną narracją a przeszłym zdarzeniem. Forma opowiadania unaoczniającego ma dynamizować przedstawiane zdarzenia, aktualizować je, zbliżać do aktualnej sytuacji komunikacyjnej. Zwraca się uwagę, że formy *praesens* są w stanie zaakcentować zaangażowanie emocjonalne narratora w opowiadaną historię, a także na swój sposób przenieść na odbiorców odczucia związane z byciem naocznym świadkiem zdarzeń. Wskazuje się także jako funkcję historycznego czasu teraźniejszego dążenie do uwydatnienia ważnych elementów opowiadania, jak również do sygnalizowania zmian punktu widzenia, perspektywy narratora lub do przechodzenia do monologu wewnętrznego narratora czy do opisu jego stanów wewnętrznych (Wilkoń 1988: 14; Głowiński, Kostkiewiczowa, Okopień-Sławińska, Sławiński 1998: 428; Fludernik 1991: 365–398; Fludernik 1992: 77–107; Fludernik 2003: 124).

Lingwistyczne obserwacje dotyczące zmiany czasu przeszłego na teraźniejszy jak na razie poczynione zostały wprawdzie głównie na gruncie anglosaskim, wyraźnie jednak widać pewne analogie. Badania przeprowadzone na materiale potocznego języka angielskiego ukazują ową zauważoną w literaturze właściwość *praesens historicum*, jaką jest podkreślanie zaangażowania narratora w opowiadane zdarzenia, w tworzenie iluzji naoczności odtwarzanych najbardziej istotnych faktów, które – opowiadane w czasie teraźniejszym – zdają się zachodzić w obecnej sytuacji komunikacyjnej. W opowiadaniach występujących w codziennych rozmowach nadawcy także kreują zdarzenia jako dramatyczne, ożywione, a zdarzenia tak odtwarzane są w pewnym sensie ponownie przeżywane zarówno przez odbiorców, jak i przez nadawcę (Wolfson 1979: 169–172). Jak podkreśla William Labov (1997: 398), dzięki żywo i plastycznie opowiedzianym zdarzeniom odbiorcy mogą mieć wrażenie przeniesienia w czasie i reagują somatycznie tak, jakby sami w owych zdarzeniach uczestniczyli.

Obserwacje lingwistów zaowocowały jednak również nowym odkryciem dotyczącym strukturalnej funkcji *praesens historicum*, a dokładniej – funkcji zmiany form czasu przeszłego na terażniejszy w potocznych opowiadaniach². Nessa Wolfson (1979: 174) opisała podstawową funkcję *praesens historicum* w opowiadaniach potocznych, którą stanowi funkcja delimitacyjna: formy omawianego czasu terażniejszego występujące przemiennie z formami czasu przeszłego służą do oddzielania od siebie kolejnych zdarzeń, pozwalają organizować opowiadaną historię w segmenty następujące chronologicznie – zmiana czasu jest więc istotnym elementem segmentującym zdarzenia. Podkreślić warto, że już wcześniej Krystyna Pisarkowa (1975: 90) zwracała uwagę, iż w rozmowie potocznej opozycja morfologiczna czasów przeszłego i terażniejszego wyraża chronologię wydarzeń. Przyjrzyjmy się przykładom:

orientacja	K: mnie się przypomniało że ja raz w tym sklepie / weszl am tam / z koleżanką / jakoś tak / ja zawsze jestem teraz przeczulona że mnie ktoś okradnie / po tym jak mnie okradli //	P, T, P
komplikacja	wchodzę // zaglądam ręką gdzieś do torebki coś /	T
orientacja	nie wiem czy chciał am coś kupić czy jakoś sprawdzić /	T, P
komplikacja	ja / ja / tam / dotykam (!) [akcent] / a tam nie ma portfela (!) //	T
orientacja	a torebka odsunięta w ogóle /	
komplikacja	i nie ma portfela /	T
orientacja	i / mówię tak na głos w tym sklepie / okradli mnie (!) /	T, P
rozwiązanie	i z tego sklepu noga (!) już	
orientacja	i już przed tym sklepem debatuję co mam zrobić / szybko muszę iść zablokować karty do banku / tu tam zadzwonić w ogóle //	T
komplikacja	a znajoma mówi // a tutaj to co jest (?) /	T
rozwiązanie	a ja w tej kieszeni miał am włożony portfel nawet nie zasunięty / a tu w środku gdzie zwykle go noszę // nie miał am wcale //	P, T, P
orientacja	a ja już miał am cały plan przygotowany co zrobić / gdzie dłaczego (!)	P

2001/XXII

² Na gruncie polskim zauważano fakt zamiennego stosowania czasów przeszłego i terażniejszego w tekstach potocznych, interpretowano jednak to zjawisko jako wpływ dominacji czasu terażniejszego, dotyczącego aktualnego aktu komunikowania, oraz jako zabieg dynamizujący tekst. Por. uwagi Żydek-Bednarczuk 1994: 123–124.

Jak można zauważyć w powyższym opowiadaniu, w orientacji dominują formy czasu przeszłego, w komplikacji natomiast czas zmienia się na formy *praesens historicum*. Czasowniki w czasie teraźniejszym pojawiają się również w innych miejscach narracji, nie są to jednak formy *praesens historicum*. Przy użyciu czasu teraźniejszego nieaktualnego nadawca przedstawia fakty o charakterze omnitemporalnym (*zawsze jestem teraz przeczulona*) lub habitualnym (*w środku gdzie zwykle go noszę*), sygnalizuje także wprowadzanie tekstu przytaczanego (*mówi*)³, podaje informacje dotyczące własnego stanu wiedzy w momencie akcji (*nie wiem* czy *chciałam coś kupić*).

W kolejnym tekście w orientacji widzimy formę czasu przeszłego (*popisał*), która ustanawia dystans wobec czasu zdarzenia. Zdarzenie, o którym chce opowiedzieć narratorka, zostaje wprowadzone i unaocznione za pomocą form *praesens* (*przyjeżdżam, jadę, wychodzi*), a efekty przedstawionych w komplikacji działań bohatera zostają ujęte w czasie przeszłym (*opadł*), który ponownie ustala narracyjny dystans w stosunku do aktualnej sytuacji komunikacyjnej:

orientacja	M: mój syn się wczoraj popisał [P] //	P
komplikacja	przyjeżdżam [T]	T
orientacja	z tego szpitala do przedszkola / zadowolona że jadę [T] po dzieci	T
komplikacja	a mój syn wychodzi [T] i łup mnie w biodro /	T
rozwiązanie	no i już mi nastrój opadł [P]	P
zakończenie	wstyd jak nie wiem	

2013/II

W poniższym opowiadaniu czasownik w czasie przeszłym (*miałam*) we wprowadzeniu także informuje odbiorcę, że czas zdarzenia opowiadanego nie jest tożsamy z czasem aktualnej sytuacji mówienia. Komplikacja nie jest jednorodna, lecz podzielona na części za pomocą wtrąceń orientacyjnych, dopowiadających

³ Badania historycznojęzykowe dowodzą, że formy służące do wprowadzania przytoczeń, które wyglądają jak formy czasu teraźniejszego, są prawdopodobnie kontynuantami nieistniejącego już aorystu. Autorzy *Gramatyki historycznej języka polskiego* zauważają wszakże, iż trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy w przypadku *mówi* mamy do czynienia ze szczątkowymi formami aorystu, czy też z formą czasu teraźniejszego w funkcji żywego przedstawienia przeszłości. Badacze przypominają, że już w tekstach staropolskich forma 3. os. lp. aorystu z końcówką *-e* w wielu wypadkach była równa formom 3. os. lp. czasu teraźniejszego, takim jak: *działa, niesie, wiedzie, chwali, rzecze* (zob. Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1981: 369).

potrzebne informacje dotyczące tła wydarzeń. Większość segmentów komplikacyjnych zawiera czas *praesens historicum*:

wprowadzenie	M: jaką miałam akcję	P
orientacja	wczoraj (!) [...] / z sąsiadami / z dołu tymi [...] / wieczorem / ja już w piżamie Jacek też /	
komplikacja	a słycać że ona cały czas placze i płacze / w końcu jakaś akcja / ona krzyczy / szarpanie /	T
orientacja	plakało to dziecko ten chłopczyk / tak plakało /	P
komplikacja	no to ubrałam się /	P
orientacja	miałam na sobie piżamę / sweter komórka do ręki jako oręż /	P
komplikacja	jak zeszłam na dół i słyszę że ktoś biegnie	P, T
orientacja	drzwi otwarte a to było po jedenastej /	P
komplikacja	dzwonię dzwonię	T
rozwiązanie	w końcu ona wróciła [...]	P

2-04-2013

W poniższym, ostatnim przykładzie widoczny jest najbardziej typowy układ czasów w opowiadaniu potocznym. Wprowadzenie przedstawia zdarzenia jako minione i zachęca do wysłuchania historii, orientacja – operując formami czasu przeszłego – ukazuje następujące po sobie wydarzenia: pójście na wieczorek taneczny do klubu, filmowanie imprezy, pójście na imieniny, dostarczenie kasety z filmem z klubu. W komplikacji za pomocą form *praesens historicum* zaznaczona jest zmiana sytuacji, podkreślona zostaje ważność tak opisywanych zdarzeń:

wprowadzenie	P: a jak Władek z Milejskim poszli na dansing (?) /	P
orientacja	i poszli do tego klubu / tam jakiś wieczorek był taneczny czy coś tam [...] / i tam był wieczorek taneczny i ktoś ich tam film / jakaś kamera była i ktoś ich tam filmował / a potem Władek poszedł na imieniny do matki i ktoś tam tą kasetę przyniósł / i tam była cała impreza /	P
komplikacja	oni patrzą /	T

orientacja	z żoną był /	P
komplikacja	patrz a tam Włodek z jakąś babą walce wywija na ekranie	T

25-08-2001/VII

Jak widać, w powyższych przykładach czasowniki w czasie przeszłym i teraźniejszym występują w grupach po kilka, bo szybkie zmiany czasu są w opowiadaniach potocznych nietypowe (Schiffrin 1981: 45–62).

4. Fonetyczne wykładniki komplikacji

W tekstach mówionych wśród środków segmentujących tekst pojawiają się delimitatory prozodyjne (Dobrzyńska 1993: 20; Gajda 1982: 131), którymi są zjawiska fonetyczne, takie jak pauzy, zmiany głośności, przyspieszenie lub zwolnienie tempa mowy. W opowiadaniu potocznym przyspieszenie tempa mowy, pauzy, zmiany intonacji oraz akcentowania wyrazów często są ściśle powiązane z przedstawianiem zdarzeń o charakterze nagłym, zaskakującym oraz punktu kulminacyjnego akcji, co występuje w komplikacji. W tym miejscu podkreślony zostaje najważniejszy z punktu widzenia narratora moment zdarzenia, a nacechowanie emocjonalne owych fragmentów skutkuje zmianami akcentuacyjnymi (Dukiewicz, Sawicka 1995: 180–185). Rozmieszczenie akcentów odgrywa ważną rolę w uwypuklaniu punktu kulminacyjnego opowiadania.

W opowiadaniu przedstawionym poniżej skomplikowanie akcji wprowadza zdanie współrzędne przeciwstawne (*a mój ojciec zaczął kosić trawę*), w którym uwidoczniono przyczynę dalszych wypadków. Po nim następują dwa krótkie zdania podrzędne, które ujawniają, co stało się w krótkim odcinku czasu (*jak tak się kosą tak się zamierzył na trawę / jak Miśka to zobaczyła*). Każde ze zdań rozpoczyna się od spójnika *jak*, który w tym znaczeniu w języku potocznym jest zbieżny znaczeniowo z zaimkami *gdy*, *kiedy* komunikującymi m.in. czasową następczość. Anaforyczne powtórzenie spójnika *jak* w kolejnych zdaniach intensyfikuje przekaz, zwraca uwagę na treść tak skonstruowanych wypowiedzeń. Dodatkowo w warstwie fonicznej na tę emocjonalnie nacechowaną anaforę zostaje położony akcent objawiający się zarówno głośniejszym (akcent przyciskowy), jak i dłuższym (akcent iloczynowy) wymówieniem samogłoski, która stanowi ośrodek tego jednosylabowego spójnika:

orientacja	K: jak wzięli raz kota / którego to (?) Miśkę wzięli / na działkę / no i taka nawet spokojna była chodziła sobie po tych grządkach tam sobie wachała /
komplikacja	a mój ojciec zaczął kosić trawę / jak tak się kosą tak się zamierzył na trawę / jak Miśka to zobaczyła (!) / to tak zaczęła uciekać /
rozwiązanie	złapali ją zaczęła drapać tak do krwi tak drapała / i w końcu na koniec we wiaderku / na odpadki wróciła do domu / bo się ją nie dało inaczej utrzymać po prostu /
zakończenie	tak się wystraszyła [...]

2001/VIII

Akcentowanie polega na uwydatnieniu pewnych elementów wypowiedzi, takich jak określone sylaby w wyrazach lub wyrazy w zdaniach. Uwydatnienie sylaby akcentowanej może zostać dokonane na kilka sposobów. Mówiący może użyć większej energii artykulacyjnej, by wymówić daną sylabę silniej, w sposób bardziej dynamiczny, precyzyjny, a co za tym idzie głośniej (akcent ten nazywa się dynamicznym, ekspiracyjnym, przyciskowym). W polszczyźnie iloczczas nie wpływa na znaczenie wyrazów, nadawca może więc także przedłużyć czas trwania samogłoski będącej ośrodkiem sylaby, którą chce w wypowiedzi uwypuklić (akcent iloczasowy, kwantytatywny, rytmiczny). Może również podwyższyć wysokość podstawowego tonu krtaniowego samogłoski będącej ośrodkiem sylaby akcentowanej (akcent tonalny, melodyczny, muzyczny). Częstym zjawiskiem jest łączenie wszystkich wymienionych sposobów akcentowania (Dukiewicz, Sawicka 1995: 180–188).

W plastycznym odtwarzaniu punktu kulminacyjnego zdarzeń szczególną rolę spełnia akcent zdaniowy, czyli uwydatnienie wybranego wyrazu w zdaniu za pomocą środków prozodycznych, w tym wypadku poprzez wydłużenie samogłoski akcentowanej. Ten typ akcentu zwany jest akcentem logicznym lub rematycznym, sygnalizuje bowiem aktualne rozczłonkowanie zdania (Wierchowaska 1980: 137–138; Dukiewicz, Sawicka 1995: 184–188), wskazując re-mat: element maksymalnie obciążony informacją, np.:

orientacja	K: wchodzę // zaglądam ręką gdzieś do torebki [...] /
komplikacja	ja / ja / tam / dotykam (!) / a tam nie ma portfela (!)
	2001/XXII
orientacja	T: [...] a przecie Michała kolega / poszedł do szkoły /

komplikacja **przewrócił** się w szkole /
rozwiązanie i / ojciec go wziął i poszedł do lekarza
1996/X

Choć częstym zjawiskiem jest emfaticzne wzdłużenie jednej z sylab wyrazu, który mówiący pragnie szczególnie wyeksponować, w narracjach potocznych obserwować można wydłużenie artykulacji nawet całego wyrazu. Badacze podkreślają, że silny akcent tego typu występuje w wypowiedziach nacechowanych emocjonalnie, w zdaniach wykrzyknikowych, obejmując wyróżnione wyrazy, a czasem całe frazy.

W komplikacji, która jest najbardziej ekspresywną częścią opowiadania, następuje także wzmocnienie cech intonacyjnych pod wpływem emocji. W wypowiedziach emocjonalnych istotną rolę odgrywa intonacja zdaniowa, czyli linia melodyczna, z jaką wypowiada się zdanie, której głównymi wyznacznikami są zmiany wysokości i donośności tonu w obrębie zdania (Wierzchowska 1980: 141). Zebrany materiał narracyjny potwierdza wyniki badań nad prozodiami w różnych językach (Dukiewicz, Sawicka 1995: 185; Nikołajewa 1977: 134–148; Grepl 1967): intonacja emocjonalna skupia się na wyrazie wyróżnionym przez narratora, którym w opowiadaniu często bywa czasownik nazywający czynność związaną z punktem kulminacyjnym akcji albo wyrażenie o charakterze predykatywnym, jak np. orzeczenie onomatopieczne:

P: [...] przed wyjazdem taki wyluzowany wsiadł na rower / nie no tam w pierwszym czy którymś dniu / ale zaraz na początku tego urlopu / wsiadł na rower / a przejadę się nie / no i jedzie tym rowerem jedzie jedzie jedzie jedzie no i taki bajtel mały mu wyjechał nie i **bach** w niego [...]

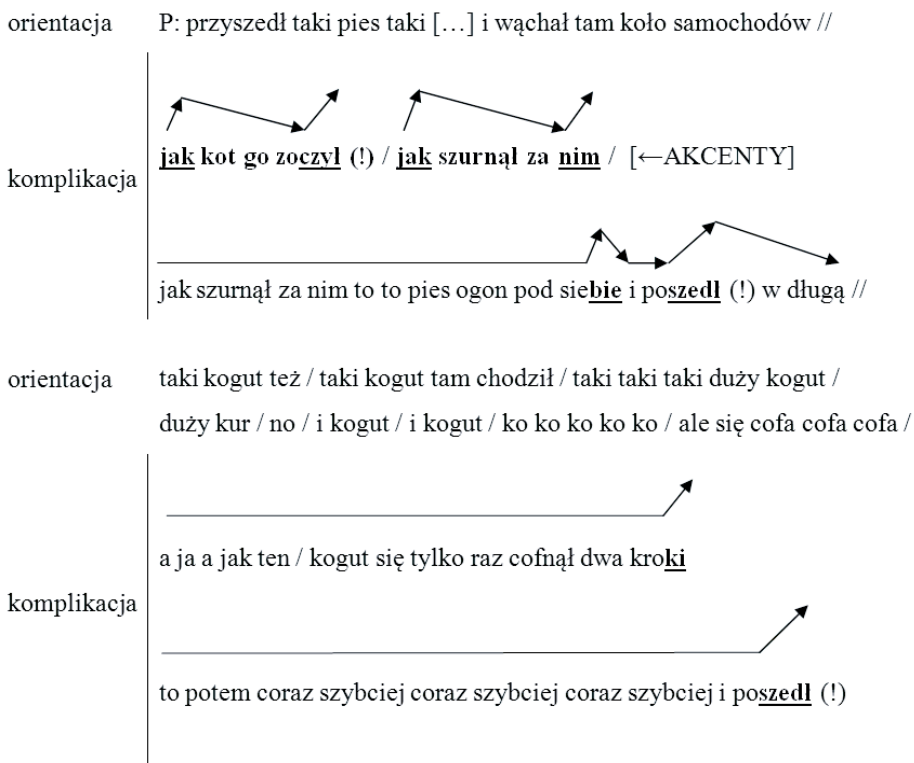
12-08-2001

K: [...] spotkałam się z Moniką pogadałam z nią trochę / idę / schodzę chyba z trzeciego piętra na drugie a ona gdzieś / [...] zakręca / ja / już przeczułam że to jest ona ale nie liczyłam że to jest / liczyłam że to jest właśnie / jakaś inna osoba / tak / a ona do mnie macha no to ja / tak / **ciach** schodami na dół normalnie [...]

1996/XIV

Tego typu formy są zwykle wymawiane bez akcentu iloczynowego, ponieważ przedłużenie wymowy kontrastowałoby ze znaczeniem momentalności, nagłości onomatopiecznego predykatywu. W komplikacji jest na nich kładziony akcent dynamiczny, przyciskowy, są więc wymawiane krótko i głośno, czego oczywiście nie oddaje zapis.

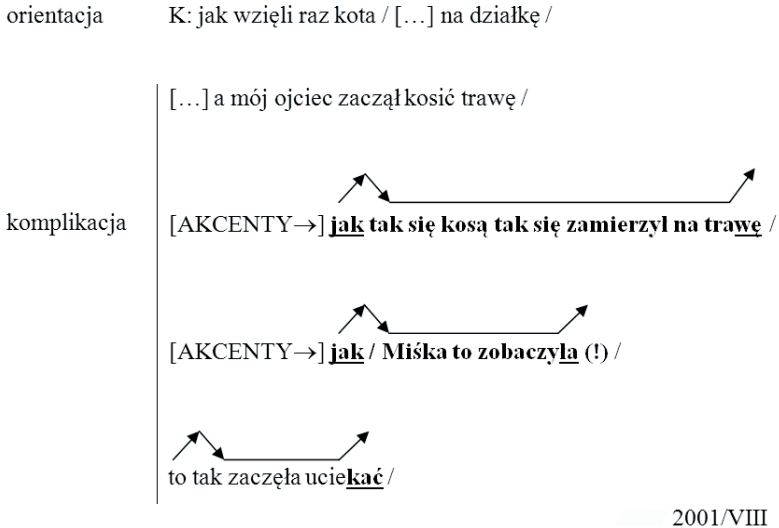
W polszczyźnie koniec wypowiedzi nienacechowanej modalnie, czyli np. zdania niepytającego (twierdzenia, rozkazu) oraz tzw. pytania o uzupełnienie, cechuje intonacja opadająca (kadencja), a wypowiedzi o intonacji wznoszącej (antykadencji), takie jak pytania o rozstrzygnięcie czy frazy, które nie stanowią zamkniętej całości, urwane, jak również zdania nadrzędne, będące wypowiedziami kontynuatywnymi, są przez słuchaczy odbierane jako niezakończone, po ich usłyszeniu odbiorca oczekuje dalszego ciągu (Dukiewicz 1978: 30; Wierchowaska 1980: 138). Wydaje się zatem, że także obserwowana w części komplikacyjnej narracji potocznych częsta intonacja wznosząca utrzymuje na wysokim poziomie zainteresowanie oraz napięcie słuchaczy, którzy interpretując antykadencję jako zapowiedź dalszego ciągu tekstu, oczekują kontynuacji wątku, por.:

25-08-2001/VIII

Rysunek 1. Akcent i intonacja w komplikacji

Podobny rozkład intonacji obserwować można w wielu przykładach:

Rysunek 2. Akcent i intonacja w komplikacji

Analizując kwestie związane z organizacją tekstu potocznego, Jan Mazur (1986) zauważa, że stosowana przez nadawcę tekstów monologowych intonacja wznosząca, będąca sygnałem ciągłości myśli, a więc sugerująca odbiorcom, że mają do czynienia z wypowiedzią kontynuatywną, pomaga nadawcy utrzymać się w roli np. narratora, blokując ewentualne wtrącenia i pytania ze strony słuchaczy. W tym celu nadawca zwykle unika też dłuższych niewypełnionych pauz, które mogłyby sugerować zakończenie wypowiedzi (Mazur, 1986: 108–110). Z pewnością taką funkcję można przypisać także wzrostom intonacji w opowiadaniach potocznych.

W poniższym fragmencie opowiadania widoczna jest jednak istotna funkcja pauzy, jaką jest budowanie napięcia w oczekiwaniu na dalszy ciąg opowiadania. Narratorka przerywa mówienie na dłuższą chwilę w momencie, gdy zamierza wprowadzić do opowiadania informację o zdarzeniu zaskakującym. Cisza w połączeniu z późniejszym położeniem akcentu dynamicznego na spójniku *jak*, który zostaje wymówiony z większą energią niż kolejne wyrazy, a dodatkowo kolejne wzniesienia intonacji pomagają w odpowiednim wyeksponowaniu

momentu nagłej zmiany sytuacji z korzystnej dla bohatera (ząb nie bolał) na niekorzystną (ząb zaczął boleć):

orientacja T: [...] poszłam do roboty to mnie [ząb] w ogóle nie bolał // [←PAUZA]

komplikacja

[AKCENT→] **jak się nachyliłam**

to mi się zdawało że mi za chwilę ten ząb jakby mi chciał wypłynąć [...]

KW 1996/V

Rysunek 3. Akcent i intonacja w komplikacji

Komplikacja, czyli segmenty opowiadania przekazujące informację o nagłym zwrocie akcji, o punkcie kulminacyjnym, który decyduje o dalszych losach bohaterów, jest elementem o największej dynamice, szczególnie nacechowanym stylistycznie. Wielu badaczy zwracało uwagę na to, że opowiadania pojawiające się w codziennych rozmowach stanowią swego rodzaju występ przed publicznością (Norrick 2007: 133–137; Labov 1997: 395–415; van Dijk 1985: 145–166). Wolf-Dieter Stempel (1990: 314) pisał: „Narracja potoczna wymaga specyficznego rozumienia «wykonania», nie tylko jako aktualizacji gotowych struktur, lecz jako odgrywania na żywo, przy czym nie chodzi tu o tekst czy partyturę, lecz o tworzenie i kształtowanie narracji”. Zadaniem narratora jest nie tylko zaciekawienie słuchaczy początkowym wprowadzeniem, które da mu prawo głosu, a w konsekwencji prawo do względnie nieprzerwanego narracyjnego monologu. Skutecznemu przedstawieniu opowieści sprzyja umiejętne prowadzenie linii narracji, z czym wiąże się zwłaszcza odpowiednie wyeksponowanie najważniejszych wydarzeń, by słuchacze z niecierpliwością oczekiwali rozwiązania akcji. W ekspresyjnym, żywym „odgrywaniu” historii pomagają narratorowi takie sygnały dramatyzacji, jak krótkie zdania, elipsy czasowników lub zastępowanie ich orzeczeniami onomatopeicznymi (Wilkoń 1976: 42–43) w połączeniu z opisywaną wyżej zmianą czasów gramatycznych i stosowaniem odbieranych jako niezwykle ekspresyjne form *praesens historicum*, przysłówków tempa oraz ekspresywnej akcentuacji i intonacji, dzięki którym skompliko-

wanie akcji i punkt zwrotny są wyraźnie zarysowane, skutecznie angażując uwagę i emocje słuchaczy.

Literatura

- Bal M., 2012, *Narratologia. Wprowadzenie do teorii narracji*. Przeł. J. Woźniak i in., Kraków.
- Bańko M., 2008, *Współczesny polski onomatopeikon: ikonizacja w języku*, Warszawa.
- Bańko M., 2009, *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*, Warszawa.
- Bartmiński J., 1978, *Swoiste formy orzeczeń w języku ustnym (orzeczenie onomatopeiczne, kompozycjonalne, zaimkowe, podwojone)*. – *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, red. T. Skubalanka, Wrocław.
- Bokus B., 1991, *Tworzenie opowiadań przez dzieci. O linii i polu narracji*, Kielce.
- Boniecka B., 1977, *Funkcje składniowe wykrzykników onomatopeicznych*, „Polonica”, t. 3.
- Dijk T.A. van, 1985, *Działanie, opis działania a narracja*. Przeł. M.B. Fedewicz, „Pamiętnik Literacki”, z. 1.
- Dobrzyńska T., 1993, *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa.
- Dukiewicz L., 1978, *Intonacja wypowiedzi polskich*. Wrocław.
- Dukiewicz L., Sawicka I., 1995, *Fonetyka i fonologia*, Kraków.
- Fludernik M., 1991, *The Historical Present Tense Yet Again: Tense Switching and Narrative Dynamics in Oral and Quasi-Oral Storytelling*, „Text”, vol. 11, No. 3.
- Fludernik M., 1992, *The Historical Present Tense in English Literature. An Oral Pattern and Its Literary Adaptation*, „Language and Literature”, vol. 17.
- Fludernik M., 2003, *Chronology, Time, Tense and Experientiality in Narrative*, „Language and Literature”, vol. 12.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1998, *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław.
- Grepl M., 1967, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*, Brno.
- Greszczuk B., 1993, *Składniowe wykładniki negacji i ich funkcje w historii języka polskiego*, Rzeszów.
- Grzegorzczkova R., 1975, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.

- Labov W., 1997, *Some Further Steps in Narrative Analysis*, „Journal of Narrative and Life History”, vol. 7, No. 1–4.
- Labov W., Waletzky J., 1967, *Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. – Essays on the Verbal and Visual Arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*, ed. J. Helm, Seattle–London.
- Mayen J., 1972, *O stylistyce utworów mówionych*, Wrocław.
- Mazur J., 1986, *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*, Lublin.
- Nikołajewa T.M., 1977, *Frazovaja intonacija slawjanskich jazykov*, Moskwa.
- Norrick N.R., 2007, *Conversational Storytelling. – The Cambridge Companion to Narrative*, ed. D. Herman, Cambridge.
- Pisarkowa K., 1975, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław.
- Schiffirin D., 1981, *Tense Variation in Narrative*, „Language”, vol. 57, No. 1.
- Stempel W.-D., 1990, *Narracja potoczna jako prototyp*. Przeł. A. Nermer, „Pamiętnik Literacki”, z. 1.
- Wierchowśka B., 1980, *Fonetyka i fonologia języka polskiego*, Wrocław.
- Wilkoń A., 1976, *O języku i stylu „Ogniem i mieczem” H. Sienkiewicza. Studia nad tekstem*, Kraków.
- Wilkoń A., 1988, *Funkcje kategorii czasu i aspektu w tekstach artystycznych. – Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*, red. T. Skubalanka, Wrocław.
- Wolfson N., 1979, *The Conversational Historical Present Alternation*, „Language”, vol. 55, No. 1.
- Wyrwas K., 2013, *Opowiadania potoczne w świetle genologii lingwistycznej*, Katowice.
- Żydek-Bednarczuk U., 1994, *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Katowice.

Climax expressing in everyday narratives

The turning point in the everyday narratives may be signaled in several ways. Lexical exponents of complicating action are adverbs or adverbial phrases, which indicate the rate of speed, urgency of action and shortness of the period preceding the performance of the stock and the lack of preparation for its implementation. The climax of the story can be highlighted by the onomatopoeic words indicating the rate of unfolding events. The turning point may be signaled in compound sentences, which distinctly oppose events before the climax with events of climax.

The climax of the story can also be indicated inflexionally by changing the past forms to historical present. Present forms serve to emphasize the drama and events of impending danger and highlight change of situation. An important feature is that historical present forms provide delimitation in conversational narrative: present tense forms occurring alternately with the forms of the past tense is used to separate each subse-

quent event from other event, allow speaker to organize the story in chronological following segments.

The complicating action in colloquial stories is emphasized also phonetically: due to changes in accentuation and intonation. Full sentence pitch playing a special role by enhancement of the selected word in a sentence, in this case by extending the accented vowels. Also rising pitch observed in complicating action parts maintains a high level of listeners interest and tension. Listeners are interpreting rising pitch as a announcement of further string of text.

In addition to the factors mentioned, in the expressive, lively „acting out” of history narrators use such dramatization signals as short sentences, verbs elliptic or replace their onomatopoeic words. This makes the complexity of action and a turning point clearly defined, effectively engaging the attention and emotions of the audience.

Keywords: *conversational narrative, complicating action, point, historical present.*

Redukcjonizm genologiczny we współczesnej prasie poradnikowej dla kobiet

EWA BULISZ
(Lublin)

Głównym przedmiotem moich rozważań będzie pojęcie redukcjonizmu genologicznego, który jest reprezentatywną cechą współczesnej prasy kobiecej. Punktem wyjścia przedstawionych analiz będzie próba poszukiwania przyczyn występowania tego zjawiska, a następnie opis modyfikacji i przekształceń, jakim ulegają gatunkowe formy wypowiedzi w wyniku uruchomienia tego mechanizmu. W centrum zainteresowań stawiam architekturę tekstów prasowych.

Za materiał badawczy posłużył mi najpopularniejszy na polskim rynku wydawniczym miesięcznik o charakterze poradnikowym, zatytułowany „Dobre Rady” (DR)¹, który według danych Związku Kontroli Dystrybucji Prasy w 2013 r. ułokował się na pierwszym miejscu pod względem liczby sprzedanych egzemplarzy wśród pism specjalistycznych². Modelową adresatką pisma jest ideałna pani³, kobieta łącząca w życiu codziennym rolę żony i matki. Tematyka po-

¹ „Dobre Rady” to miesięcznik ukazujący się na polskim rynku wydawniczym od września 2002 r. Jego wydawcą jest Burda Media Polska Sp. z o.o. Obecnie funkcję redaktora naczelnego pełni Agnieszka Wierzbicka. Miesięcznik można nabyć w cenie 1,50 zł.

² W 2013 r. średni jednorazowy nakład miesięcznika „Dobre Rady” wynosił 560 tys. egzemplarzy. Źródło: raport przygotowany przez Związek Kontroli Dystrybucji Prasy dla portalu Wirtualne Media, dostępny na oficjalnej stronie internetowej: <http://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/dobre-rady-nowym-liderem-sprzedazy-miesiecznikow-w-dol-tytuloty-branzowe-top-141#> [dostęp: 15.12.2013].

³ Ten stereotypowy obraz kobiety, nawiązujący do ideału „Matki Polki” był szeroko omówiony przez Dorotę Zaworską-Nikoniuk (2008: 183–278) i Edytę Zierkiewicz (1998: 71–92).

dejmowana na łamach miesięcznika oscyluje wokół zagadnień związanych z prowadzeniem domu, wychowywaniem dzieci, prezentacją aktualnych trendów w modzie i kosmetyce, a także udzielaniem fachowych porad zdrowotnych, psychologicznych czy też prawnych przez ekspertów wyspecjalizowanych w danej dziedzinie (zob. Bulisz, w druku). Podstawowym celem czasopisma jest udzielanie rad swoim czytelnikom, a redakcja jest nie tyle źródłem informacji, ile przede wszystkim doradcą i przyjacielem (Wojtak 2006b: 126), który pomaga w rozwiązywaniu problemów i służy dobrymi wskazówkami.

Zgodnie z propozycją metodologiczną wypracowaną i upowszechnioną przez Marię Wojtak odwołuję się do pojęcia wzorca gatunkowego, który pod wpływem dynamicznych procesów komunikacyjnych może funkcjonować w trzech wariantach: w postaci wzorca kanonicznego oraz wzorców alternacyjnych i adaptacyjnych (Wojtak 2004a; 2011). Wariantywność wzorca gatunkowego pozwala dostrzec różne realizacje gatunkowego schematu w praktyce komunikacyjnej. Rzadko bowiem się zdarza, żeby wypowiedzi prasowe w pełni przyjmowały postać wzorca kanonicznego. Autorka w swojej monografii przedstawiła gatunki prasowe oraz odmiany gatunkowe, które są charakterystyczne dla ogólnej prasy tradycyjnej. Nie wszystkie jednak występują w prasie poradnikowej dla kobiet.

Komercjalizacja prasy, która nastąpiła z początkiem lat 90., oraz zwiększona konkurencyjność na rynku wydawniczym znacząco wpłynęły na sposób komunikowania się z odbiorcą. Redakcje, chcąc pozyskać jak największą liczbę czytelników, starają się urozmaicać wypowiedzi prasowe, poddając je licznym modyfikacjom i tym samym zwiększając atrakcyjność komunikatu. Podstawowym mechanizmem, uruchamiającym całą gamę przeobrażeń charakterystycznych dla kobiecej prasy poradnikowej, jest wspomniany już redukcjonizm genologiczny. Pojęcie to weszło do genologii lingwistycznej za sprawą Marii Wojtak, która definiuje je jako „zjawisko pomijania w prasie określonego typu niektórych form gatunkowych, wprowadzanie własnych typów wypowiedzi oraz zmianę hierarchii gatunków” (Wojtak 2006b: 127; 2010: 85). Inaczej mówiąc, redukcjonizm genologiczny oznacza rezygnację z publikowania wybranych gatunków prasowych oraz odmian gatunkowych, które należą do stałego kanonu w prasie ogólnej, tradycyjnej, respektującej podział na informację i publicystykę. Jak zauważa autorka, jest to zjawisko charakte-

rystyczne dla prasy specjalistycznej i hobbystycznej (Wojtak 2004b: 180; 2006a: 61).

W prasie poradnikowej dla kobiet selekcja dotyczy niektórych gatunków informacyjnych oraz wybranych odmian gatunkowych. Na łamach „Dobrych Rad” pojawiają się wzmianki, notatki, zapowiedzi, ale rzadko w postaci wzorców kanonicznych. Najczęściej realizują one wzorce alternacyjne i adaptacyjne. Dla prasy kobiecej charakterystyczne jest „zjawisko cieniowania konwencji, tworzenia licznych odmian gatunkowych, eksponowania alternacji lub pożyczek gatunkowych” (Wojtak 2010: 85).

Pomijane są przede wszystkim wybrane gatunki publicystyczne. Nie znajdziemy bowiem w poradnikowej prasie kobiecej: felietonu, komentarza, recenzji, eseju czy artykułu publicystycznego. Sporadycznie pojawiają się reportaże i wywiady, realizujące wzorzec kanoniczny. Korzystając z instrumentarium pojęciowego Marii Wojtak, możemy powiedzieć, że w prasie kobiecej mamy do czynienia nie tyle z wywiadem, ile z sylwetką zamkniętą w formie wywiadu.

Redukcjonizm genologiczny służy urozmaiceniu wachlarza konwencji gatunkowych w poradnikowej prasie kobiecej i polega na:

- redukcji wybranych gatunków informacyjnych i publicystycznych oraz ich odmian gatunkowych;
- modyfikowaniu konwencji gatunkowych poprzez alternacje ilościowe i jakościowe oraz adaptacje schematów z innych wzorców gatunkowych, które pociągają za sobą liczne przeobrażenia na płaszczyźnie strukturalnej, pragmatycznej, poznawczej i stylistycznej;
- wprowadzeniu mechanizmu substytucji (poszerzenie zbioru form gatunkowych), czyli uzupełnieniu luki po usunięciu klasycznych gatunków prasowych nowymi formami wypowiedzi, które uatrakcyjniają przekaz prasowy, są to np. infografiki, kolaże tekstowe i kolekcje gatunków;
- nierespektowaniu podziału na informacje i publicystykę, nadawaniu wypowiedziom charakteru komunikatów opisująco-oceniających;
- marginalnym traktowaniu wybranych gatunków, np. reportażu czy wywiadu.

Aby zilustrować, w jaki sposób wyżej wymienione zjawiska są realizowane w praktyce komunikacyjnej w kobiecej prasie poradnikowej, odwołam się teraz do konkretnych przykładów wypowiedzi zaczerpniętych z miesięcznika „Dobre Rady”.

1. Wypowiedzi osobliwe – kolaże i infografiki

W wyniku zastosowania redukcjonizmu genologicznego powstają nowe realizacje gatunku, które zaskakują swoją oryginalnością. Ale mechanizm ten powoduje także wykrystalizowanie się wypowiedzi osobliwych. „Zbiór owych osobliwości tworzą teksty opisowo-oceniające, zbliżone kształtem do publicystyki, ale obudowane wstawkami informacyjnymi i bogato ilustrowane” (Wojtak 2004b: 180).

Przykładem takich form wypowiedzi, które właśnie można uznać za osobliwe, są wspomniane kolaże tekstowe, czyli zbiory różnych tekstów, niepowtarzające się w tym samym układzie. Kolaż tekstowy „oznacza składankę gatunków czy typów wypowiedzi, posługiwanie się cudzym głosem i wielostylowość przekazu” (Wojtak 2003b: 11).

Maria Wojtak, analizując prasę specjalistyczną, wyodrębniła następujące typy kolaży tekstowych:

1) kolaż monotematyczny i wielogatunkowy:

a) kolaż bez wyodrębnionego tekstu centralnego, w którym wszystkie wypowiedzi mają ten sam status;

b) kolaż z wybranym tekstem centralnym, np. wywiadem bądź artykułem publicystycznym i zbiorem wypowiedzi satelickich;

2) kolaż wielotematyczny ze wspólnym hipertematem i wielogatunkowy, tworzące go wypowiedzi należą do publicystyki (Wojtak 2003b: 13).

Kolażowy montaż jest dominującym mechanizmem w prasie poradnikowej dla kobiet. Jego różne układy można znaleźć we wszystkich działach tematycznych czasopisma⁴. Aby wykazać, na czym polega komponowanie kolażowego zlepieńca, odwołam się do kilku przykładów.

W wersji kanonicznej wiadomość prasowa składa się z trzech segmentów: nagłówka, lidu i korpusu. Wiele gatunkowych odmian adaptuje strukturę wiadomości. Podobnie rzecz się ma z kolażowymi wypowiedziami, które zaskakują trójsegmentową budową, tyle że korpusu nie stanowi jeden zwarty tekst, lecz wiele różnych wypowiedzi, najczęściej realizujących wzorce gatunkowe wzmianek

⁴ Do stałych działów miesięcznika należą: „Gwiazdy prywatnie”, „Moda i styl”, „Sekrety urody”, „Temat miesiąca”, „Pyszna kuchnia”, „Dobre zdrowie”, „Kobieta i rodzina”, „Dom na medal”, „Czas na relaks”, „Prosto z życia”. We wcześniejszych numerach, do 2010 r., kiedy to redaktorem naczelnym była Beata Dziegielewska, nazwy działów nawiązywały do tytułu miesięcznika: „Dobre Zdrowie”, „Dobre Życie”, „Dobra Kuchnia”, „Dobre Prawo”, „Dobre Decyzje”, „Dobry Relaks”.

i notatek. Poniżej podaję przykład kolażu tekstowego z piątego numeru 2013 r., który, podobnie jak wiadomość, ma tytuł, lid i korpus – złożony z szesnastu różnych komunikatów. Całość opatrzona została wspólnym tytułem: *Ciało do korekty* oraz lidem:

Moda odsłania ciało. Na czasie są spódniczki bez ramiączek. Aby dobrze się w nich prezentować, trzeba poprawić wygląd ud, pośladków i brzucha. Nowoczesne kosmetyki i zabiegi w gabinecie potrafią to zrobić w kilka tygodni. (DR 05/2013: 22)

Jak łatwo się domyślić z treści lidu, wszystkie komunikaty dotyczą pielęgnacji ciała. Mamy więc do czynienia z kolażem monotematycznym i wielogatunkowym, albowiem składanka tekstowa jest bardzo zróżnicowana pod względem gatunkowym. Tworzą ją następujące komunikaty:

a) porady prasowe w formie sygnału:

Kąpiel wyszczuplająca nie powinna trwać zbyt długo. Najlepiej od 15 do 20 minut. Piling możemy kupić w drogerii lub zrobić same, np. z gruboziarnistej soli i oliwy.

b) porady prasowe realizujące wzorzec alternacyjny (modyfikacja ilościowa)⁵:

PYTANIE DO EKSPERTA

Czy warto brać tabletki na cellulit? Odpowiada Zuzanna Wędołowska, specjalista ds. żywienia. Suplementy diety mogą pomóc w walce z tym problemem. Zawierają substancje, które przyspieszają spalanie tłuszczu, usprawniają krążenie i chronią przed wolnymi rodnikami. Działają jak dobre kosmetyki, tylko od środka. Ale tabletki mogą być jedynie dodatkiem do zdrowego menu, nie mogą go zastępować. Nie należy też przyjmować kilku suplementów jednocześnie, tylko zdecydować się na jedną kurację.

c) porady prasowe w formie wzmianek:

Modelujące rękawice

Masaż pośladków można zrobić za pomocą sizalowej rękawicy. Usunie ona zrogowaciały naskórek i poprawi krążenie. Idealne są też wilgotne rękawice do masażu Sephora (99 zł). W opakowaniu podobnym do opakowania nawilżających chusteczek znajduje się czternaście. By wygładzić i ujędrnić skórę, codziennie używamy jednej.

Wygładzające zastrzyki

W wymodelowaniu i wygładzeniu pupy pomoże karboksyterapia za pomocą urządzenia Meso-lyse. Lekarz podaje igłą do skóry dwutlenek węgla. Rozpuszcza on komórki tłuszczowe, rozbi-

⁵ Do omówienia tej formy wypowiedzi wrócę w dalszej części wywodu. Szerzej omawiam wzorzec alternacyjny porady prasowej przy charakterystyce jego wzorca kanonicznego i wzorców adaptacyjnych.

ja otaczające je przegrody z tkanki łącznej i poprawia krążenie. Najlepiej wykonać serię 5 zabiegów, koszt jednego: ok. 250 zł (za pupę i uda). Zabieg można robić m.in. na łydki, kolana i brzuch.

d) porady prasowe w formie notatek:

Wyszczuplający masaż

Dobrym sposobem na piękne uda jest masaż bańką chińską w gabinecie. Joanna Koroniewska polecała go naszym młodym mamom, bo pomaga wrócić do sylwetki sprzed ciąży. – Taki masaż można też robić w domu – przekonuje kosmetolog Maria Koniec. Gumowe bańki kupimy w aptece za 20–30 zł. Najpierw trzeba posmarować uda oliwką, oprzeć nogę wyżej, potem przyssać bańkę i przesuwając ją ruchami pionowymi lub kolistymi. Ostatni ruch powinien kończyć się w okolicy pachwiny. Im mocniej bańka zassie skórę, tym masaż będzie intensywniejszy. Na początku jest bolesny, mogą też pojawić się po nim siniaki. Przeciwwskazaniem do zabiegu jest skłonność do pękających naczynek i żyłaków.

Płaski brzuch

Większość z nas marzy o wyszczupleniu i ujędrnieniu okolic brzucha. Pomogą w tym regularne kąpiele, np. z kilkoma kroplami olejku grejpfrutowego albo specjalnej wyszczuplającej soli, np. Armed. Po kąpeli warto nałożyć balsam przyspieszający spalanie tłuszczu, np. z kofeiną, l-karnityną. Nanosimy go zgodnie z ruchem wskazówek zegara. W ten sposób pobudzamy pracę jelit. – Dwa razy w tygodniu rozprowadzamy kosmetyk grubą warstwą i okręcamy talię folią – radzi kosmetolog Maria Koniec. – Wtedy zadziała intensywniej. Wygląd brzucha poprawią też chłodne bandaże marki Marion. Są nasączone substancjami antycellulitowymi i ujędrniającymi. Owijamy nimi talię dwa razy w tygodniu na 20 minut.

Wymienione powyżej przykłady wypowiedzi nie wyczerpują repertuaru gatunków tworzących opisywany kolaż. Aby wykazać różnorodność form kolażowych, odniosę się do jeszcze jednego komunikatu, który jest częścią omawianego powyżej kolażu tekstowego. Jest to tekst zatytułowany *Cellulit – fakty i mity*, na który składa się pięć wzmianek. Mamy więc do czynienia z kolażem w kolażu. Gdyby zliczyć wszystkie wypowiedzi, składające się na cały kolaż, byłoby ich aż 24. Redaktorzy nie starają się ich uporządkować, lecz wprost żonglują krótkimi formami na łamach prezentowanego czasopisma. Można stwierdzić, że cechą takiego kolażu jest dekompozycja korpusu. To odbiorca, zapoznając się z treścią, scala wszystko w jedną całość. Bogaty materiał ilustracyjny oraz różnorodność form wypowiedzi dynamizują przekaz i czynią go bardziej atrakcyjnym dla czytelników.

Na kolaż mogą składać się jeszcze inne kompozycje gatunkowe. Tytuł: *Czy warto się opalać?* (DR 06/2013: 30–31) wiąże cztery formy wypowiedzi, zawierające odmienne rejestry słowne. Oto ich fragmenty:

a) głos celebrytek:

Wolę być blada niż szkodzić skórze

Anna Głogowska – tancerka, prowadzi w Polsce program „Tylko taniec. Got to Dance”

Jestem ciepłolubnym stworzeniem, dlatego co roku nie mogę doczekać się lata. Uwielbiam słońce i opaleniznę, ale delikatną. Moje ciało łapie najładniejszy kolor nad morzem, przy lekko zachmurzonym niebie. Nigdy nie opalam się na heban, bo wiem, że to szkodzi skórze [...].

Z lekką opalenizną czuję się piękniejsza

Agnieszka Włodarczyk – aktorka znana m.in. z serialu „Plebania” i filmu „Sara”

Lubię się opalać, bo lekko ożłocona skóra wygląda lepiej niż blada. Ale kiedyś przesadziłam ze słońcem. Rzadko używałam filtrów i zdarzały mi się poparzenia. Niby wiedziałam, że słońce jest niebezpieczne, ale nie myślałam o tym [...].

b) głos eksperta:

Dr n. med. Iwona Pniewska, dermatolog z gabinetu Medix Art.-Derm w Warszawie

Niestety, nie ma czegoś takiego jak bezpieczne opalanie, więc najlepiej nie opalać się wcale. Barwnik, który pojawia się na naszej skórze, to zawsze reakcja obronna organizmu, a efektem intensywnych kąpiei słonecznych czy seansów w solarium są zmarszczki, przebarwienia i nowotwory skóry [...].

c) głos redakcji:

Kremu z filtrem nie oplaca się oszczędzać. Tylko gdy naniesiemy grubą warstwę, zapewni skórze taką ochronę, jaką deklaruje producent. Na twarz najlepiej nakładać porcję odpowiadającą łyżeczce do herbaty, a na ciało – dwóm łyżeczkom stołowym. Pamiętajmy, że co roku trzeba kupować nowe kosmetyki z filtrem [...].

We wrześniowym wydaniu miesięcznika „Dobre Rady” z 2013 r. znajdziemy także rozbudowany kolaż, na który składa się 12 różnych wypowiedzi prasowych. Kolaż został umieszczony w dziale „Zdrowie”, a jego tytuł nawiązujący do utrwalonego w świadomości frazeologizmu brzmi następująco: *Co mi leży na żołądku?* (DR 09/2013: 56–59). Całość została opatrzona nie tylko wspólnym tytułem, ale także lidem, który wprowadza w prezentowane zagadnienie:

Stres, szybkie tempo życia i niezdrowa dieta sprawiają, że właściwie każda z nas ma kłopoty z żołądkiem. Ból brzucha, biegunka czy zgaga utrudniają życie. Komplikują kontakty towarzyskie i przeszkadzają w pracy. Co z tym robić?

Centralny segment stanowi wywiad ze specjalistą, natomiast pozostałe formy satelickie – to wzmianki i notatki. Aby urozmaicić architekturę tekstu, redakcja często wykorzystuje formę wypunktowania (przykład w dalszej części arty-

ku). Obok wywiadu pojawia się także krótki biogram bohatera wywiadu, mający utwierdzać czytelniczkę w przekonaniu, że przedstawione informacje zostały przygotowane profesjonalnie przez specjalistę:

Prof. dr hab. Grażyna Rydzewska – konsultant krajowy w dziedzinie gastroenterologii, kierownik Kliniki Gastroenterologii CSK MSW wyjaśnia, dlaczego dokuczają nam bóle brzucha i jak sobie z nimi radzić.

Wywiad ma charakter czysto poznawczy, jego celem jest popularyzowanie wiedzy. Nie będę przytaczała go w całości, gdyż jest zbyt obszerny. Przywołam kilka pytań, które pokazują, w jaki sposób prezentowana jest problematyka:

Czy to prawda, że za nasze kłopoty odpowiadają alergię i różnego typu nietolerancje pokarmowe?
Jakie potrawy nie służą żołądkowi?
Czy sposób przyrządzania i przechowywania potraw też może szkodzić?
Czy stres może być przyczyną bólu brzucha?
Co robić, gdy mamy wrażliwe jelita?
Podobno wrzody zwykle „odzywają się” jesienią. To prawda?
Czy można się leczyć domowymi sposobami?

Pozostałe formy wypowiedzi, składające się na prezentowany kolaż, to wspomniane już wzmianki i notatki. Są to wypowiedzi uzupełniające informacje, które nie pojawiły się w tekście centralnym. Ponieważ jest ich wiele, przywołam tylko kilka wybranych:

70% ludzi jest nosicielem bakterii *Helicobacter pylori*, powoduje ona wrzody żołądka, a wykrywa ją proste badanie. By się jej pozbyć, trzeba przyjąć antybiotyk.

Mizéria nie dla każdego

Warzywa i owoce zwykle są bardzo korzystne dla układu pokarmowego. Należy jednak pamiętać, że jest jeden wyjątek. Bardzo ciężkostrawne są świeże ogórki. Dlatego nie powinny ich jeść osoby z problemami żołądkowymi, bo mogą wywołać u nich wzdęcie lub zgagę. Lepiej zastąpić je kiszonymi, które są lepiej przyswajalne.

Tak dają o sobie znać wrzody

Mogą pojawić się w żołądku lub dwunastnicy. Łatwo je odróżnić dzięki charakterystycznym objawom. Ból w górnej części brzucha, występujący na czczo albo tuż po zjedzeniu przekąski, to sygnał kłopotów z błoną śluzową żołądka. Jeśli zaś dolegliwości pojawiają się godzinę–dwie po posiłku, wrzody prawdopodobnie pojawiły się w dwunastnicy. Jednak często zdarza się, że choroba w obu przypadkach przebiega bez żadnych objawów albo występują tylko mdłości, które można łatwo pomylić z niestrawnością.

Zauważalną tendencją w sposobie redagowania wzmianek i notatek jest wykorzystywanie cyfr, które mają systematyzować i porządkować podane informacje. Oto przykład:

5 sposobów na niestrawność

- 1 Należy jeść kilka lekkich posiłków dziennie, najlepiej co trzy–cztery godziny.
- 2 Trzeba powoli i dokładnie przeżuwać pokarmy.
- 3 Warto unikać dań smażony i tłustych.
- 4 Aby złagodzić ból, lepiej zażyć paracetamol niż aspirynę, która zawiera kwas acetylosalicylowy.
- 5 Koniecznie trzeba nauczyć się pokonywać stres.

Zbiór przedstawionych wyżej wypowiedzi tworzy kolaż monotematyczny oraz wielogatunkowy, z wywiadem jako tekstem centralnym. Jednak w analizowanej prasie mogą pojawić się inne układy tekstów, w których centralne miejsce może zajmować wiadomość lub sylwetka.

W kobiecej prasie poradnikowej występują także kolaże wielotematyczne, ze wspólnym hipertematem i jednocześnie wielogatunkowe. Aby pokazać różnicę pomiędzy dwoma typami kolażu, podam przykłady wypowiedzi również z działu „Zdrowie”. Poniższe teksty pochodzą z „Dobrych Rad” i zostały zgrupowane pod jednym tytułem: *Receptury nie tylko z natury* (DR 08/2013: 68–69). Wśród nich możemy znaleźć wypowiedzi redakcji i wypowiedzi czytelniczek, a także komunikaty, które można uznać za formę reklamy. Pod względem gatunkowym są to porady realizujące schemat struktur wzmianki lub notatki. Tym, co je wyróżnia na tle przedstawionych wcześniej kolaży, jest fakt, że są bardzo zróżnicowane tematycznie. Każda wypowiedź porusza inne zagadnienie, ale łączy je jeden hipertemat – zdrowie. Wszystkich tekstów, które tworzą kolażową mozaikę, jest aż 11. Przywołam tylko kilka z nich:

Nie bójmy się ślimaków

Słuch jest zmysłem, który umożliwia rozwój mowy i inteligencji. Dlatego tak ważne jest, aby już najmłodszym dzieciom z wadami słuchu wszczepiać implanty ślimakowe. Od 2002 r., za sprawą Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, rozpoczęto wykonywanie przesiewowych badań słuchu u wszystkich noworodków w Polsce. Dzięki temu bardzo wcześnie można stwierdzić problem i zacząć leczenie. To daje szansę na normalny rozwój dziecka z wadą słuchu. Implanty ślimakowe można też stosować u dorosłych, którzy utracili słuch np. w wyniku wypadku lub w związku z wiekiem. Wszczepienie implantów refunduje NFZ, a do zabiegu nie ma długich kolejek.

Eliksir na wzmocnienie

Biorę po trzy łyżki nasion kopru i umytych płatków róży. Gotuję przez 10 minut w dwóch

szklankach wody. Odcedzam, studzę. Piję codziennie po dwie szklanki. Barbara Czaplą, Gdynia

Bez łakoci zdrowiej

Często nie zdajemy sobie sprawy, jak wiele cukru jest w produktach, które uchodzą za zdrowe – w napojach, płatkach śniadaniowych, sosach warzywnych. Sięgamy po nie bez wyrzutu sumienia i dajemy je dzieciom. Tymczasem to cukier ponosi winę za nadwagę i przyczynia się do rozwoju cukrzycy. O tym, jak go wyeliminować z diety, czym zastąpić słodcyce i jak znaleźć do tego motywację, przeczytamy w poradniku Jacoba Teitelbauma i Deborah Kennedy „Cukier dzieci nie krzepi”. W tej przystępnie napisanej książce możemy notować własne postępy w walce ze słodkim wrogiem i dopisywać swoje przepisy.

Lawenda na obrzęki

Do litra wrzącej wody wrzucam garść suszonych kwiatów lawendy. Po kwadransie wylewam napar do miski. Moczę w niej nogi przez około 10 minut. Dokładnie osuszam stopy i wcieram w nie krem z mentolem. Anna Sternik, Warszawa

Serce na doping

Ryzyko zapadnięcia na choroby układu krążenia można obniżyć o ponad 90 procent. Wystarczy wprowadzić kilka zdrowych zmian do trybu życia. W jadłospisie na stałe powinny zagościć ryby i warzywa. Stres pomagają rozładować ćwiczenia fizyczne, na które trzeba przeznaczyć przynajmniej pół godziny dziennie. Należy też unikać picia alkoholu i palenia, również biernego. Po czterdziestce warto zaś wspomóc serce suplementami, np. Doppelherz aktiv Koenzym Q10 (25 zł/30 kaps.). A do torebki wrzucmy lecznicze ziołowe Cukierki Pokrzywowe Reutter (7,5 zł). Zawierają wyciągi, które mają właściwości ochronne dla serca.

Wakacyjny niezbędny

Nawet na krótkie wypadki za miasto trzeba wziąć ze sobą dobrze zaopatrzoną kosmetyczkę. Żeby chwil relaksu nie popsule nam chmary komarów, warto do niej wrzucić tabletki Komar (15 zł/20 kaps.). Zawierają witaminy z grupy B i naturalne wyciągi z ziół. Dzięki nim zapach potu staje się nieznośny dla latających krwio pijców. Jeśli jednak któryś ukąsi, zamiast drapać bąbel, lepiej posmarować to miejsce żelem Ziaja antybyzzz (7 zł/30 ml), który łagodzi obrzęk i swędzenie. Mało miejsca w walizce zajmie zestaw do zębów w miniaturowej wersji, np. Jordan Go! (17 zł). Można też zabrać ze sobą pastę Colgate Total Pro-Interdental (11 zł/75 ml), która chroni zęby przed bakteriami przez 12 godzin i usuwa płytkę nazębną z miejsc, do których trudno dotrzeć szczoteczką.

Kolaże tekstowe pozwalają na eksponowanie różnych rejestrów i sposobów wysłowienia. W obrębie jednego kolażu mamy do czynienia zarówno z głosem redakcji, głosem ekspertów w danej dziedzinie, celebrytów (aktorów, piosenkarzek, które mogą uchodzić za wzór do naśladowania dla modelowej czytelniczki), jak i głosem samych czytelniczek. Wielogłosowość pociąga za sobą stylistyczne urozmaicenie przekazu prasowego. Całość staje się bardziej atrakcyjna i ciekawa.

Kolażowego charakteru dodają kolorowe ilustracje, rozmieszczone pomiędzy przedstawionymi wyżej wypowiedziami. Strukturalny konceptyzm redakcji polega na przemieszaniu zdjęć i krótkich form wypowiedzi oraz scaleniu ich pod jednym tytułem.

Kolejną osobliwą formę wypowiedzi w kobiecej prasie poradnikowej stanowią infografiki. Jest to kategoria sztuki ilustracyjnej, która wykorzystuje fotografię do prezentacji różnych informacji. „Infografia jest połączeniem informacji słownej z informacją obrazową. Termin pochodzi od słów informacja i fotografia” (Wolny-Zmorzyński 2009: 356).

Wypowiedzi otaczające fotografie pod względem strukturalnym przypominają wzmianki. Są jednogłosowe i monotematyczne, gdyż dotyczą jednego zagadnienia, które jest centralnym obiektem na fotografii. Zazwyczaj łączą informowanie z poradą. Nie są jednak autonomiczne, gdyż są zależne od załączonej ilustracji, zdjęcia czy szkicu. Całość zawsze jest zwieńczona wspólnym tytułem i lidem. Przykład infografiki z „Dobrych Rad” zawiera ilustracja 1.

Wykorzystanie infografiki służy uatrakcyjnieniu szaty graficznej czasopisma, a także ma przyciągać uwagę czytelniczek. Jest to przejaw zmniejszenia ilości przekazu werbalnego na rzecz innego kodu semiotycznego, jakim jest obraz. Jak zauważa Stanisław Gajda,

chyba najbardziej rzucającą się w oczy właściwością dyskursów medialnych jest szerzenie się w nich obrazów. Wypierają one pismo i język werbalny z roli podstawowego środka budowy dyskursu. Wygląda na to, że tradycyjny paradygmat kultury oparty na dominacji druku ustępuje nowemu paradygmatowi z przewagą kodu audiowizualnego. Nowe elity myślą bardziej obrazami i dźwiękami niż słowami (Gajda 2012: 21).

2. Porada prasowa – alternacje i adaptacje oraz kolekcje form gatunkowych

Dominującym gatunkiem w omawianym czasopiśmie jest porada prasowa. W „Dobrych Radach” jest ona realizowana w wariacie kanonicznym, który ma dwie odmiany: porady prasowej stowarzyszonej z listem i porady prasowej autonomicznej, czyli samodzielnej – bez listu czytelniczki do redakcji (Smół 2010: 263). Tym, co decyduje o tożsamości analizowanego gatunku, jest przede wszystkim aspekt pragmatyczny. Pomimo różnych przekształceń i modyfikacji porady prasowej, które obejmują płaszczyznę strukturalną, tematyczną i stylistyczną, cel komunikatu pozostaje niezmienny. Jest nim bowiem chęć udziele-

twój dom na medal

Z nami łatwiej żyć

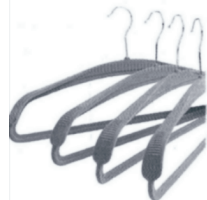
Porządek w szafie

Każda kobieta marzy, by w szafie był porządek. Ciągłe postanawiamy sobie, że wreszcie go zrobimy. To łatwe zadanie, gdy wszystko układamy według planu.

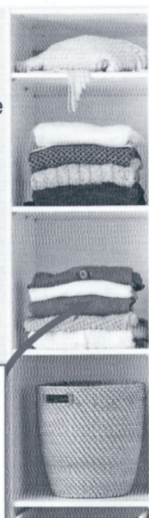
Złożone bluzki łatwiej utrzymać w porządku, gdy każdy stosik znajduje się na osobnej półce. Powinna ona mieć szerokość 35-40 cm. To lepsze rozwiązanie niż jedna, długa półka.

Szufflady na bieliznę powinny znaleźć się w każdej szafie. Najwygodniej przechowuje się w nich skarpetki, staniki i figi.

DOPASOWANY WIESZAK

86 DOBRE RADY 11/2013

Najwyższe półki są idealne, by umieścić na nich duże pudła z uchwyta-
mi. Przechowujemy w nich sezonowe ubrania i te, które rzadko nosimy.

Rełingi w szafie powinny być dwa, najlepiej na tej samej wysokości. Jeden na wieszaki z marynarkami i koszulami, a drugi na długie ubrania, płaszcze i sukienki. Pod tym na krótkie rzeczy wystarczy zostawić 100 cm wolnej przestrzeni. Niżej można zamontować dodatkowe półki i wieszaki.

Wysuwany wieszak to praktyczne rozwiązanie na spodnie. Mieści nawet kilkanaście par. Tak przechowywane spodnie się nie gniją. Łatwo je również powiesić i złożyć.

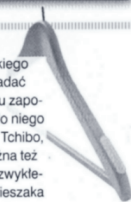

Swetry
Zamiast układać je na półce, można je powiesić na wieszakach z zaokrąglonymi łagodnie ramionami, np. Tchibo, 39,95 zł/8 szt.

Marynarki i koszule
Na wieszakach z drewna lub z grubego tworzywa, np. **1**. Ikea, 7,99 zł/8 szt. Najlepiej wieszak marynarki. Koszule można umieścić na pionowym stelażu z kilkoma wieszakami np. **2**. Tchibo, 29,95 zł. To dobry sposób, by oszczędzić miejsce w szafie.

Sukienki
Te z cienkiego, śliskiego materiału mogą spadać z wieszaka. By temu zapobiec, przyklejamy do niego gumowe paski, np. Tchibo, 19,95 zł/20 szt. Można też obwiązać ramiona zwykłego, plastikowego wieszaka gumką receptorową.

Ilustracja 1. „Dobre Rady” 11/2013: 86

nia komuś rady, wskazówki i skłonienie go do postępowania według wskazanego zalecenia. Zanim przejdę do omówienia wzorców alternacyjnych i adaptacyjnych porady prasowej, chciałabym szkieletowo przedstawić jej realizację w wariancie kanonicznym. Oto przykład porady prasowej stowarzyszonej z listem:

Mam dobrego męża i troje dzieci, które świetnie się uczą. Mąż pracuje, niczego właściwie nam nie brakuje, a mimo to nie czuję się szczęśliwa. Całe dni upływają mi na zajmowaniu się domem i rodziną. Każdy ma swoje sprawy, zajęcia, a moja rola sprowadza się do bycia kucharką i sprzątaczką. Koleżanki mnie nie rozumieją, mówią, że mam dobrze, bo nie muszę się martwić o byt. Ale przecież pieniądze to nie wszystko. Renata, Zamość

Większość osób może tylko pomarzyć o sytuacji, w jakiej się Pani znajduje. Nie musi Pani martwić się o finanse, ma Pani czas dla rodziny. A jednak czegoś Pani brakuje. Trudno się dziwić, bo każdy człowiek oprócz obowiązków musi mieć chwile tylko dla siebie. Dbanie o rodzinę jest ważne, ale istotne jest też rozwijanie siebie, swoich pasji. To daje nam poczucie spełnienia. Musi Pani znaleźć coś, co da Pani osobistą satysfakcję. Posłuchać, co Pani w duszy gra. Może warto zapisać się na zajęcia fitness do klubu albo na kurs językowy? A może zaangażować się w działalność społeczną? W Zamościu działa wspaniałe Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym „Krok za krokiem”, które zawsze szuka wolontariuszy. Pomoc innym daje olbrzymią radość i satysfakcję. Powodzenia! (DR 02/2014: 38)

Na strukturę powyższej wypowiedzi składają się dwie części. Pierwsza z nich to list czytelniczki, druga to odpowiedź redakcji. Przez takie rozczłonkowanie korpus tekstu zyskuje na atrakcyjności, gdyż staje się wielogłosowy, a przez to także wielostylowy. Powyższy przykład bardzo dobrze oddaje także kolejną cechę prasy kobiecej, mianowicie eksponowanie interakcyjnego sposobu komunikowania (Wojtak 2006b: 115–127).

Porada prasowa jest gatunkiem, który cieszy się największą frekwencją w analizowanej prasie. Jego częste pojawianie się na łamach czasopisma w tej samej formie (tzw. wzorcu kanonicznym) mogłoby czytelnikowi wydawać się mało atrakcyjne. Dlatego redaktorzy uciekają od manierycznej powtarzalności i poszukują nowych form wypowiedzi, które urozmaicałyby klasyczny repertuar gatunków prasowych. W związku z tym prezentowany gatunek ulega ciągłym modyfikacjom ilościowym i jakościowym, tworząc wzorce alternacyjne. Przykładem modyfikacji ilościowej jest redukcja listu do jednego pytania:

Noszę rozmiar 42. Jak powinnam się ubierać, by wyglądać szczupłej?

Kobiety o pełnych kształtach często popełniają błąd i noszą luźne ubrania. Tymczasem lepiej wybierać te bliższe ciała. Nie mogą być jednak zbyt obcisłe, bo podkreślają krągłości. W sklepach jest dużo dwukolorowych sukienek, które modelują figurę. Ciemne pasy po bokach i jasny przód wyszczuplają i wydłużają sylwetkę. Ładnie też zarysowują talię. (DR 05/2013: 20)

Częściej jednak porada prasowa czerpie z obcych schematów gatunkowych, co sprzyja powstaniu różnych wzorców adaptacyjnych tego gatunku. W ten sposób powstają porady prasowe w formie wiadomości czy też porady prasowe w formie wywiadu. Małgorzata Kita, wieloletnia badaczka wywiadów prasowych, zauważa, że „nastawienie na formę w dzisiejszym polu dziennikarskim sprzyja grze z konwencją wywiadu – powstają wywiady hybrydyczne, w przestrzeń wywiadu wpisuje się nowe moduły innych form gatunkowych” (Kita 2011: 210). Porada prasowa w prasie poradnikowej dla kobiet zapożycza strukturę z kanonicznego wzorca wywiadu. Tym, co się nie zmienia, jest aspekt pragmatyczny, który według klasyfikacji aktów mowy Johna Searle’a przyjmuje postać dyrektywy, a jej celem jest wywarcie nacisku na odbiorcę i skłonienie do działania według wskazanego zalecenia. Poniżej przytaczam tytuł, lid oraz fragment porady prasowej realizującej wzorzec strukturalny wywiadu prasowego:

Czy to już nadciśnienie?

Ta choroba rozwija się podstępnie. Bywa, że przez wiele lat nie wysyła żadnych sygnałów i może nas wpędzać w poważne tarapaty. A przecież tak łatwo zapanować nad ciśnieniem. Potrzebne są tylko dobry aparat do pomiarów, niewielkie zmiany w diecie oraz ochota na codzienną gimnastykę.

– [...] A jak zapanować nad ciśnieniem? Czy są sposoby, by je obniżyć?

– Ależ oczywiście. Podstawową zasadą jest wprowadzenie niewielkich zmian w stylu życia. Wskazany jest wysiłek fizyczny, czyli spacer, marszobieg, jazda na rowerze, pływanie, codzienna gimnastyka, a nawet taniec. Także odpowiednia dieta, najlepiej śródziemnomorska, bogata w warzywa i owoce, może nam pomóc w „zbijaniu” ciśnienia. Osoby z podwyższonym wynikiem bezwzględnie muszą wyeliminować z jadłospisu produkty zawierające sól oraz konserwanty. Konieczne jest też racjonalne odchudzanie, bo z każdym zgubionym kilogramem ciśnienie tętnicze obniża się średnio o 0,8 mmHg. My, kardiolodzy, bezustannie przypominamy, że do jego obniżenia istotnie przyczynia się rzucenie palenia tytoniu i ograniczenie picia alkoholu. Mężczyzna nie powinien wypijać więcej niż 30 ml czystego etanolu, czyli półtora kieliszka wina na dobę. Kobieta może sobie pozwolić najwyżej na 20 ml. Tyle jest w lampce trunku.

– Gdy to nie pomoże, konieczne są leki? Czy rzeczywiście trzeba je brać do końca życia?

– Niestety, tak. Raz rozpoznane nadciśnienie towarzyszy nam już do końca życia. Jeśli nie pomogą dieta i zwiększenie dawki ruchu, konieczne jest dobranie odpowiednich leków. Należy je przyjmować sumiennie, regularnie i zazwyczaj już na zawsze [...]. (DR 06/2013: 58–59)

Przedstawiony fragment wpisuje się w konwencję porady prasowej, chociaż zewnętrzne wyznaczniki pokazują, że realizuje on wzorzec wywiadu. Małgorzata Kita wyodrębniła następujące cechy wywiadu, które spełnia w praktyce komunikacyjnej zaprezentowany powyżej przykład porady prasowej:

- dialogowa struktura;
- dwie kategorie uczestników dialogu: przeprowadzający wywiad (redaktor) i udzielający wywiadu (ekspert, w analizowanym przypadku – lekarz);
- dialog jest tworzony przez ciągi pytań (krótkich) dziennikarza i odpowiedzi (dłuższych) udzielającego wywiadu, przekazywanych w mowie niezależnej;
- dialog funkcjonuje (ma funkcjonować) w odbiorze masowym dla wirtualnego odbiorcy (Kita 1998: 166).

Najbardziej charakterystycznym zjawiskiem dla porad prasowych jest układanie się w kolekcje gatunków, a więc zbiory powtarzających się form wypowiedzi. W miesięczniku „Dobre Rady” stałą konwencją jest współwystępowanie obok siebie: porad prasowych przysyłanych przez czytelniczki, krótkich recenzji nawiązujących pod względem strukturalnym do wzmianki lub notatki oraz kalendarium.

Wszystkie trzy formy wypowiedzi umieszczane są w dziale „Giełda dobrych rad”. Można powiedzieć, że jest to kolekcja odmian gatunkowych, charakterystyczna dla miesięcznika „Dobre Rady”. Czasopismo od początku pojawienia się na rynku wydawniczym utrwała opisywaną kolekcję gatunków w praktyce komunikacyjnej. Oto przykłady zaczerpnięte z wrześniowego wydania z 2013 r.:

a) rady czytelniczek:

Kuchnia na błysk

Skórką z cytryny dokładnie wyczyścimy glazurę i ceramiczne płytki kuchenne. Przecieramy nią dokładnie całą zabrudzoną powierzchnię, następnie zmywamy ciepłą wodą i na końcu wycieramy. Po takim sprzątaniu w całym mieszkaniu pięknie pachnie. Magda, Wrocław

Egzamin z dojrzałości

Szybki test wystarczy, aby sprawdzić, czy ananas jest dojrzały. W środku pióropusza liści znajdujemy najmniejszy listek i go wyciągamy. Jeśli łatwo wychodzi, oznacza to, że ananas jest dojrzały. Jeśli trudno go wyciągnąć, wtedy lepiej poczekać 2–3 dni i dopiero zjeść owoc. Ewa, Płock

Klocki w kąpielni

Moje dzieci mają kilka zestawów plastikowych klocków. Mycie każdego z osobna zajmowało mi bardzo dużo czasu. Wpadłam więc na pomysł, by wrzucić je do starej poszewki na poduszkę, delikatnie sfastrygować i włożyć do pralki. Klocki umyły się doskonale. Od tamtej pory piorę je w ten sposób co dwa tygodnie. Monika, Gniezno.

b) krótkie recenzje nowości wydawniczych w formie wzmianki lub notatki:

Przeczytałam i polecam

Sheila Webster Boneham, „Poradnik dla właścicieli psów”, Rebis, 39,90

Od niespełna roku jestem właścicielką jamnika. Niestety, potrafi on w mgnieniu oka przeko-

pać cały ogródek. Nie miałam pojęcia, co zrobić. Zwłaszcza że ta rasa ma we krwi zamiłowanie do kopania. Pomocny okazał się „Poradnik dla właścicieli psów”. Zgodnie ze wskazówkami z książki zrobiłam czworonogowi piaskownicę. Zakopałam w niej jego ulubiony przysmak. Przyprowadziłam psa, a kiedy zaczął kopać, pochwaliłam. Tak samo, gdy wygrzebał smakołyk. Ćwiczyliśmy tak przez kilka dni. Po tygodniu kopał tylko w tym miejscu. Basia

c) kalendarium:

Wrzesień 2013

Pamiętaj w tym miesiącu o kwiatach dla:

2 września Stefana

3 września Izabeli

5 września Doroty

8 września Marii

29 września Michała

Przedstawiona powyżej kolekcja gatunków, utrwalana przez miesięcznik „Dobre Rady”, pokazuje, że strukturalny aspekt wzorca gatunkowego może pełnić szczególnie ważną rolę we współczesnym dyskursie prasowym. Konceptyzm strukturalny redaktorów pozwala tworzyć nowe jakości konwencji gatunkowych.

Do najważniejszych komunikacyjnych uwarunkowań, decydujących o pojawieniu się mechanizmu redukcjonizmu genologicznego w analizowanej prasie, należą następujące zjawiska:

- próba zwiększenia atrakcyjności przekazu, troska o zróżnicowane sposoby prezentowania wypowiedzi prasowych poprzez urozmaicanie architektoniki tekstów (koncept strukturalny);
- eksponowanie interakcyjnego stylu komunikacji;
- eksponowanie wielogłosowości, a tym samym wielostylowości w sposobach wysłowienia.

Mechanizm zmian jest zatem trwały, prasa kobieca znajduje jednak sposoby na niepowtarzalne realizacje, co się dobitnie uwydatnia, gdy porównamy przejawy redukcjonizmu genologicznego w prasie regionalnej, młodzieżowej czy motoryzacyjnej (Wojtak 2003a; 2004b; 2006b).

Literatura

Bulisz E., *Wartości i wartościowanie w prasie poradnikowej dla kobiet na przykładzie miesięcznika „Dobre Rady”*, w druku.

- Gajda S., 2012, *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny. – Język w mediach. Antologia*, red. M. Kita, I. Loewe, Katowice, s. 15–23.
- Kita M., 1998, *Wywiad prasowy: język – gatunek – interakcja*, Katowice.
- Kita M., 2011, *Śmierć wywiadu? Gatunek w ponowoczesnej Polsce. – Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 4: Gatunek a komunikacja społeczna*, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 201–211.
- Smól J., 2010, *Lingwistyka tekstu i teoria dyskursu medialnego w analizie porad prasowych. – Współczesne nurty badawcze młodych naukowców*, red. D. Czajkowska-Ziobrowska, M. Gwoździcka-Piotrowska, Poznań, s. 257–263.
- Wojtak M., 2003a, *Gatunkowa wielokształtność tekstów z „Dziennika Wschodniego”. – Media lokalne w świecie wolności i ograniczeń*, red. I. Borkowski, A. Woźny, Wrocław, s. 50–67.
- Wojtak M., 2003b, *Kolaże tekstowe jako forma komunikacji publicystycznej*, „*Studia Językoznawcze*”, t. 2, Szczecin, s. 9–27.
- Wojtak M., 2004a, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2004b, *Przejawy kunsztu stylizatorskiego w artykułach z prasy wyspecjalizowanej*, „*Poznańskie Spotkania Językoznawcze*”, t. 13, Poznań, s. 179–187.
- Wojtak M., 2006a, *Gatunki mowy charakterystyczne dla prasy motoryzacyjnej*, „*Prace Językoznawcze*”, t. VIII, s. 61–77.
- Wojtak M., 2006b, *Interakcyjny styl komunikowania we współczesnej prasie kobiecej. – Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, t. 1, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan Lublin, s. 115–127.
- Wojtak M., 2010, *Styl dziennikarstwa prasowego w perspektywie dyskursywnej. Styl – dyskurs – media*, red. B. Bogołębska, M. Worsowicz, Łódź, s. 81–91.
- Wolny-Zmorzyński K., 2009, *Gatunki dziennikarskie na przełomie XX i XXI wieku – próba charakterystyki. – Współczesne media. Status, aksjologia, funkcjonowanie*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin, s. 355–361.
- Zaworska-Nikoniuk D., 2008, *Wzory kobiecości i męskości w polskiej prasie dla kobiet XXI wieku*, Toruń, s. 183–278.
- Zierkiewicz E., 1998, *Analiza wybranych porad udzielanych czytelnikom na łamach czasopism kobiecych*, „*Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*”, nr 4, s. 71–92.

*The phenomenon of genologic reductionism
in contemporary magazines for women*

The aim of the article is to present the phenomenon of genologic reductionism and its influence on modifying the genre conventions in contemporary magazines for women. The analysis includes selected genres and varieties of genres that occur in the magazine „Dobre Rady”. The author presents particular forms of expression, such as collages, ico-

nographies and other collections of genres' forms that have arisen as a result of genologic reductionism. There are also displayed/showed alternation and adaptation patterns of the press guidance that may be recognized as the most representative for this particular kind of press magazines. The researches are included in genologic linguistics that is oriented on media studies. In her deliberations, the author derives from methodological inspirations of Maria Wojtak, using the conceptual instrumentarium and analytical techniques elaborated by the scholar.

Keywords: *phenomenon genologic reductionism, media studies.*

Felietonistyka sportowa

– w kręgu faktów i mitów

PATRYK IWAŃCZYK
(Lublin)

1. Cel, zakres, materiał badawczy i założenia metodologiczne

Celem niniejszego artykułu jest próba wyjścia naprzeciw pewnemu, nie zawsze sprawiedliwemu, stereotypowi dziennikarza sportowego. W tekście podjęta została próba przełamania stereotypowego wizerunku publicysty sportowego, zgodnie z którym kojarzy się on z osobą wyspecjalizowaną w jednej tylko, wąskiej dziedzinie, w dodatku niezbyt sprawnie posługującą się językiem polskim, dysponującą ubogim zasobem słownictwa, piszącą teksty bezbarwne, powielające wyłącznie dobrze już znane schematy. Powszechne to przekonanie wynika w dużej mierze z nagminnego utożsamiania języka dziennikarstwa sportowego jedynie z treścią wypowiedzi przynależących gatunkowo do transmisji sportowej (radiowej lub telewizyjnej). W komunikatach tego typu, w związku z wypełnianymi przez ich autorów zadaniami, na co dzień obserwuje się mnogość błędów na poziomie leksykalnym, syntaktycznym czy stylistycznym. Wskutek nazbyt częstego stosowania utartych sformułowań oraz zbanalizowanych figur stylistycznych język sprawozdawców sportowych wielu odbiorcom jawi się jako sztuczny, „śmieszny” i ubogi (Ostrowski 2003: 31–39, 53–59).

Niniejszy artykuł stanowić będzie próbę udowodnienia, iż dziennikarz sportowy w istocie jest w stanie tworzyć wypowiedzi interesujące, oryginalne, nawiązujące do kultury wysokiej, jednoznacznie świadczące o jego erudycji. W powstającej po 1989 r. publicystyce sportowej obecne są przejawy nadzwyczaj umiejętnego posługiwania się językiem, uwidaczniające się choćby w roz-

maitych, niebanalnych grach językowych czy umiejętnie wplatanej w tekst ironii. Nie brakuje też obecnych w wielu felietonach nieszablonowych i należycie umotywowanych nawiązań intertekstualnych.

Przedstawione wyżej założenia zostaną omówione na przykładzie twórczości Waldemara Łodzińskiego i Janusza Atlasa¹ – a zatem dwóch dawnych felietonistów tygodnika „Piłka Nożna” – jednego z najbardziej znanych czasopism sportowych w Polsce.

Wybór padł na felieton, gdyż w powszechnej opinii badaczy uchodzi on za jeden ze sztandarowych gatunków publicystyki sportowej. Nie powinno to szczególnie dziwić, ponieważ jest on gatunkiem, który z jednej strony zaskakiwać ma nieszablonowymi rozwiązaniami formalnymi, z drugiej zaś – posługiwać się środkami stosunkowo łatwo rozpoznawalnymi przez odbiorców. Reprezentujące tę konwencję teksty głęboko zapadają w pamięć oraz – co jest szczególnie ważne w kontekście niniejszych rozważań – umożliwiają twórcom pełne zademonstrowanie swojej indywidualności, a także oryginalności i doskonałości warsztatu (Stasiński 1982; Niczyperowicz 1996; 2001; Fras 1999; Chudziński 2000; Wojtak 2004; 2008). Dlatego też zasygnalizowana na wstępie próba przełamania negatywnego i niesprawiedliwego stereotypu dziennikarza sportowego podjęta zostanie właśnie na podstawie wybranych przykładów felietonistyki.

Jak już wspominałem, podstawę materiałową analiz stanowią felietony dwóch wybitnych przed laty publicystów „Piłki Nożnej”: Waldemara Łodzińskiego (cykl pt. *Rzut z autu* – uwzględniono wybrane felietony opublikowane w latach 1994–1998) oraz Janusza Atlasa (cykl pt. *Sytuacje podbramkowe* – uwzględniono wybrane felietony opublikowane w latach 2003–2007). W obrębie podejmowanej przez autorów tematyki pojawiały się natomiast m.in. takie zagadnienia, jak: poziom sportowy prezentowany przez rodzime zespoły na arenie międzynarodowej, polityka finansowa prowadzona przez polskie drużyny ligowe, korupcja w polskim i światowym futbolu, bezpieczeństwo na stadionach czy etyka zawodowa piłkarza. Wszystkie analizowane teksty poruszają jednocześnie tematy nierzadko kontrowersyjne i wzbudzające duże emocje wśród określonej części społeczeństwa (Ostrowski 2003: 28–31). Ponadto felietonistyka ta nastawiona jest z reguły na konkretnie ukształtowanego, stosunkowo wymagającego i w wysokim stopniu zaangażowanego odbiorcę. Przywołane

¹ Felietonistyczna twórczość Janusza Atlasa niejednokrotnie była już przedmiotem moich analiz (Iwańczyk 2012a; 2012b; 2013a; 2013b).

okoliczności, co wydaje się oczywiste, nie pozostają bez wpływu na stosowany w tekstach repertuar środków językowych – z założenia zaskakujących i nieszablonowych.

Niniejszy artykuł obejmuje analizy dwóch aspektów felietonistyki Łodzińskiego i Atlasa, które należałoby uznać za szczególnie interesujące, a ponadto reprezentatywne dla twórczości zarówno jednego, jak i drugiego publicysty. Chodzi tu o cechy bez wątpienia przynależące do poetyki felietonu, jednakże nie zawsze uchodzące za konstytutywne wyznaczniki gatunku. Językowej analizie poddane zostały zatem łącznie cztery teksty autorstwa Łodzińskiego i Atlasa (każda z zasygnalizowanych cech została omówiona i zilustrowana na przykładzie tekstów obu felietonistów), w których dało się zaobserwować przejawy odwołania się do humoru językowego, jak również przykłady dydaktyzmu i moralizatorstwa. Wskazane aspekty wiążą się jednocześnie ze szczególnymi zadaniami publicystyki (jak wiadomo, w znacznym stopniu angażującej mentalnie zarówno nadawcę komunikatu prasowego, jak i jego potencjalnego odbiorcę) oraz koniecznością nieustannego przywdziewania przez publicystów różnego rodzaju masek komunikacyjnych. Problem ten powróci jeszcze przy okazji przedstawiania ogólnych wniosków z analiz.

Zaprojektowane na użytek tej publikacji analizy mieszczą się w powszechnie znanej i stosunkowo często stosowanej koncepcji genologii lingwistycznej. Z tego właśnie nurtu wywodzą się kluczowe pojęcia stosowane w artykule (tekst, gatunek, dyskurs), jak również reguły analizy tekstów. Z uwagi na charakter bazy materiałowej istotny okazał się również dorobek badaczy reprezentujących nurt filologicznego medioznawstwa. Dodatkową – szczególną inspirację stanowił także opis języka prasy autorstwa Marii Wojtak (2010), w którym badaczka porównała językową płaszczyznę dyskursu prasowego do niejednorodnego zbioru głósów. Pomocna okazała się w tym aspekcie także monografia autorstwa Magdaleny Pietrzak (2013), traktująca o cechach gatunkowych XIX-wiecznego felietonu.

2. Komizm tendencyjny, humor językowy

Jedną z cech felietonu, obecną w twórczości dawnych publicystów „Piłki Nożnej”, jest jego humorystyczne zabarwienie (Wojtak 2010: 109–125). Humor felietonów – ujmowany poetycko w kategoriach „pięknego pasożyta” (jak pisał niegdyś Cyprian Kamil Norwid) – nigdy jednak nie funkcjonuje w odosobnie-

niu. Jak precyzuje Maria Wojtak (2010: 109–125), felietonista występuje bowiem zwykle w kilku rolach. Jest i żartownisiem, i satyrykiem, swoistym karykaturzystą, nadzwyczaj subiektywnym komentatorem oraz prześmiewcą. W związku z tym zadań felietonisty nie należy ograniczać do wywołania śmiechu u odbiorcy. Jego rola polega na tropieniu i wyśmiewaniu absurdów otaczającej jego i nas rzeczywistości, komentowaniu i ocenianiu obserwowanych wydarzeń, postaw i zjawisk. Autor ma prawo, a poniekąd i obowiązek, przemycać w tekście subiektywną ocenę rzeczywistości. Nikt także nie może mieć mu za złe przedstawiania własnych sposobów rozwiązania określonego problemu. Dlatego też sprawą zgoła naturalną jest jednocześnie występowanie w obrębie felietonu trzech zasadniczych, kluczowych dla omawianego gatunku elementów jego poetyki: humoru, satyry oraz parodii. W pełni samodzielne i niezależne funkcjonowanie któregoś z wymienionych elementów poetyki felietonu (w tym także humoru i dowcipu językowego) jest zatem praktycznie niemożliwe.

Przykładem funkcjonowania w obrębie felietonu sportowego dowcipu językowego i komizmu jest m.in. tekst Janusza Atlasa zatytułowany *Czeskie kino*, opublikowany na łamach „Piłki Nożnej” 12 października 2004 r. (nr 41):

Może ucichnie, przynajmniej na jakiś czas, dyskusja o konieczności wymiany selekcyjnego pierwszej reprezentacji, ale nudzić się bynajmniej nie będziemy, bo wymiana kadr to przecież w naszej lidze stały fragment gry.

Wszyscy już wiedzą, że gdzieś w okolicach ulicy Łazienkowskiej, zapewne w hotelu – i to nie w harcerek Agrykoli – ukrywa się nowy ponoć szkoleniowiec Legii Josef Chovenec. Nie wykłuczono, że już zresztą przestał się chować, a jego nominacja została z należytą pompą ogłoszona. Bo wielka teraz zapanowała moda na Czechów. Kiedy trzy lata temu pojawił się w stolicy Werner Liczka, tak zwani fachowcy znacząco pukali się w czoła. A teraz, proszę, Liczka jeszcze w Zabrzu, ale już przymierzany do Wisły, a podobno i koncertem ITI był nim żywotnie zainteresowany.

Na tym bynajmniej nie koniec roszad, bo jakże mogła pozwolić, aby zapomniano o jej pomysłach, rodzina Ptaków. I tak jak obaj panowie Ptacy zapowiedzieli, pogonili Bogusława Baniaka z Pogoni, angażując w jego miejsce Bohumila Panika, Czecha oczywiście, w swoim czasie pogonionego z poznańskiego Lecha, zresztą jak najbardziej zasłużenie i do tego w pakiecie z innym rodakiem – Liborem Palą. To się faktycznie porobiło śmiesznie, jak w starym dobrym czeskim kinie. A seans nadal trwa, bo pan Mirosław Stasiak pozbył się z Ostrowca Petra Nemeca – jakże by inaczej – Czecha, który dokładnie jak jego dwaj koledzy powyżej ma wiele zalet i tylko jedną wadę – brak szkoleniowych sukcesów.

Ale ta moda może jednak cokolwiek zbyt kosztowna, bo co innego bilet do komediowego kina, a całkiem co innego nauczanie dobrej gry w piłkę.

W pierwszej kolejności felietonista w żartobliwy sposób nawiązuje do powszechnie znanych związków frazeologicznych i utartych sformułowań, w tym określenia *czeski film* (Iwańczyk 2013a). Aluzja została przemyczona już w tytule, a w dalszej części tekstu pojawiają się kolejne sformułowania przywołujące metaforę związaną z kinem i teatrem: *stare dobre czeskie kino*, *seans nadal trwa*, *bilet do komediowego kina*. W innym miejscu autor skojarzył ponadto w obrębie jednego zdania dwa frazemy, umieszczając je zaś w odpowiednim kontekście, doprowadził do ich udosłownienia (*Wymiana kadr to przecież w naszej lidze stały fragment gry*).

W celu uzyskania efektu humorystycznego autor wykorzystuje też płaszczyznę fonetyczną. Znakomite rezultaty przyniosły zastosowane przez niego aluzje fonetyczne (*chowający się Chovenec*; *Bohumil Panik* zastępujący *Bogusława Baniaka*, wcześniej *pogonionego z Pogoni*; czeski trener o nazwisku *Nemec*).

Nie bez znaczenia jest też ironiczne nacechowanie całego tekstu. Prześmiewczą rolę odgrywają pojedyncze określenia (np. *tak zwani fachowcy*), jak również pomysłowe konstrukcje zdaniowe, oparte w znacznym stopniu na nieoczekiwanych wstawkach, wtrąceniach i zwieńczeniach rozpoczętych już zdań. Na uwagę zasługuje zjawisko zaskakującego przeplatania wypowiedzi o charakterze ironicznym ze zwrotami i sformułowaniami tejsze ironii już pozbawionymi. Szczególnie w końcowych partiach tekstu natknąć się można na fragmenty, w których publicysta nieoczekiwanie porzuca ironiczną szatę i przechodzi na dosłowność. Oczywiście, w zasadniczym stopniu jest to związane z satyrą, niemniej pewien efekt komiczny także zostaje w tym miejscu uzyskany. Wspomniany mechanizm najlepiej obrazuje kształt ostatniego akapitu felietonu. Obserwujemy bowiem w tym przypadku radykalne przejście z ironii i aluzji do pełnej powagi, dosłowności i niestety zbyt nachalnego dydaktyzmu. Ostatni z wymienionych zabiegów niweluje poniekąd osiągnięty wcześniej efekt humorystyczny.

Intencją autora było w kontekście całej wypowiedzi wyrażenie osobistej opinii na temat ówczesnej – jak się wydaje – nadmiernej fascynacji polskiego środowiska piłkarskiego słynną niegdyś czeską myślą szkoleniową. Felietonista w przewrotny sposób krytykuje panującą wówczas modę na sprowadzanie do rodzimych klubów trenerów zza południowej granicy. Zjawisko to, jak też wyniki z niego liczne, często niezrozumiałe rozszady na stanowiskach szkoleniowców, wraz z towarzyszącymi temu dwuznacznymi postawami i zachowaniami

rodzimyach działaczy, publicyści ośmiesza i piętnuje głównie za pomocą przejaśkrawienia, przesady i karykatury.

Odmienne zabiegi wykorzystuje z kolei Waldemar Łodziński w tekście zatytułowanym *Futbolowy Robocop*, opublikowanym na łamach „Piłki Nożnej” pod koniec 1994 r. (20–27 grudnia, nr 51/52). W celu zaimponowania odbiorcy (choć nie tylko) autor decyduje się bowiem na oryginalne nawiązanie do konwencji amerykańskich filmów sensacyjnych, przygodowych i *science fiction*. W przywołanym felietonie autor przedstawia mianowicie hipotetyczne konsekwencje fikcyjnej sytuacji, w której tytułowy RoboCop – znany ze słynnego filmu w reżyserii Paula Verhoevena amerykański cyborg i policjant – nieoczekiwanie pojawia się we współczesnej Polsce z niecodziennym zadaniem:

Czytelnicy „PN” wiedzą zapewne, kto to (a raczej co to) taki Robocop. Tym, którzy nie znają bohatera amerykańskiego filmu, wyjaśnię – Robocop to policjant-cyborg, pół maszyna, pół człowiek, superskuteczny strażnik porządku i prawa, aż nudny w swej przyzwoitości. Robocop – jak już wykryje przestępstwo – nie przepuści żadnemu złoczyńcy, choćby nie wiadomo jak ważna była to persona. I nigdy się nie myli, ponieważ jest maszyną, którą uzbrojono – poza pistoletem i stalowym pancerzem – także w analizator kłamstwa. Robocop łapie złodzieja i pyta – ukradłeś? Złodziej rzecz jasna mówi – nigdy w życiu! To nie ja! A tu w głowie cyborga zapalają się diody. – Ten facet kłamie – wyrokuje analizator Robocopa. Więc nasz bohater wyciąga „giwerę” i trach! złodzieja na tamten świat.

No i wyobraźmy sobie teraz sytuację, że ni stąd, ni zowąd taki cyborg-superglina pojawia się w Polsce z zadaniem wykrzewiania zła trawiącego polskie piłkarstwo. Robocopa przekupić nie sposób. Jeść nie musi, więc do knajpy zaciągnąć się nie da, panienek nie podstawisz, bo cyborg nie posiada niezbędnych narzędzi, a więc nie ma i potrzeb. Na szmal nie polecą, bo i po co. A zatem nie ma rady, środowisko piłkarskie musi poddać się bezwzględnej weryfikacji...

Robocop zaczyna od VIP-ów, czyli działaczy. Idzie od jednego do drugiego i pyta: – Jesteś uczciwym człowiekiem? Nie skubałeś kiedykolwiek choćby złotówki z klubowej kasy? Nie próbowałeś nielegalnie zarobić na transferach? Nigdy nie załatwiałeś punktów dla swojego zespołu?

Rzecz jasna, kogo nie zapyta, słyszy żarliwie – nie! Ale od czego u Robocopa analizator kłamstwa... Cyborg przeleciał się przez ekstraklasę, drugą ligę, trzecią... trzy czwarte VIP-owskiej populacji, jakby tu powiedzieć, wytrzebił, chwasty powyrywał. Zostali sami emeryci i młodziankowicze. Za darmowe obiady i wycieczki zagraniczne, tudzież majtki sportowe dla wnuczka, cyborg nie karał.

Teraz kolej na piłkarzy. Robocop pyta: – Handlowałeś punktami? Oszukiwałeś na treningach? Prowadziłeś niesportowy tryb życia? Obijałeś się na meczach? Cyborg porusza się wolno, bo wszyscy mówią – nie! A analizator odwrotnie. Ten kłamie w tym, ten w tamtym, ogólnie właściwie wszyscy kłamią. Robocop haruje jak wół. Gdzie przejdzie, tam zostają tylko trampkarze, czasem tylko ostaną się jeszcze juniorzy młodszy. I tak do trzeciej ligi...

Do trenerów zaś supergliną zwraca się tylko z jednym pytaniem: – Powiedz, że nie starałeś się nigdy zaistnieć w tak zwanych ligowych układach. Pytanie jest sprytnie, bo gdyby zapytał –

czy jesteś w ligowym układzie? – wielu by ocalało. A tak – od klubu do klubu cyborg idzie, a za nim... pustka.

Cyborg, jak każde mechaniczne bydlę, nie wie, co to zmęczenie. Dlatego najcięższą robotę zostawia sobie na koniec misji. Mianowicie – sędziów. Pytanie: – Czy czerpałeś korzyści majątkowe, poza dopuszczalnymi w myśl przepisów, z faktu bycia arbitrem piłkarskim? Wiadomo już – wszystkie odpowiedzi są takie same: – Nie?! No i tu Robocop o mały włos nie przegrzewa sobie układów scalonych. Analizator kłamstwa dosłownie parzy go w głowę. I tak, sędziowie międzynarodowi – pokotem, pierwszoligowi – tak samo, drugoligowi – po nich tylko siwy dym, trzecioligowi – żaden nie ocaleje. Cyborg zatrzymuje się dopiero w A klasie. Za flaszkę wódki nawet on nie ma sumienia karać.

Po zakończeniu misji specjalnej amerykańskiego cyborga w polskim futbolu nie byłoby już wypaczeń. Ale też nie byłoby polskiego futbolu. A że idą święta i wypada obdarzyć *bliźnich dobrym słowem*, dodajmy: gdyby Robocop obszedł wszystkie kraje, nie byłoby futbolu w ogóle. Cieszymy się więc, że takiego cyborga nie ma. Nie jesteśmy w futbolowej rodzinie ani najlepszy, ani też najgorsi. Jesteśmy – jak wszyscy...

Mimo że znamiona pomysłowej i zabawnej nosi już sama – do przesady uścięgowana i przejaszczona – charakterystyka głównego i zarazem tytułowego bohatera analizowanego felietonu, efekt satyryczny i prześmiewczy autor osiąga przede wszystkim za sprawą zderzenia wspomnianej charakterystyki cyborga-policjanta z zarysowanym w obrębie felietonu obrazem rodzimego środowiska piłkarskiego i uzyskanego w ten sposób kontrastu. Z jednej strony czytelnikom przybliżona zostaje bowiem postać na wskroś uczciwego, pracowitego, konsekwentnego i odpornego na wszelkie „przyziemne” pokusy stróża prawa, z drugiej zaś – świat chciwych działaczy sportowych, leniwych zawodników oraz skorumpowanych sędziów i trenerów. Przy okazji nieuchronnego spotkania z fantastycznym przybyszem, uosabiającym równocześnie cechy wnikliwego detektywa, konsekwentnego prokuratora, surowego sędziego i bezwzględnego egzekutora wyroków – nieuczciwość, cynizm, obłudność i zakłamanie przedstawicieli polskiego futbolu stają się więc szczególnie widoczne.

Zarówno obnażeniu wad i przywar, ośmieszeniu oraz naświetleniu negatywnych zjawisk i patologii trawiących polskie środowisko futbolowe, jak i zwykłemu uplastycznieniu i uatrakcyjnieniu wypowiedzi sprzyja również – jak się wydaje – celowe nagromadzenie w obrębie felietonu różnorodnych potocznych (niekiedy bardzo dosadnych). Występują one przy tym nie tylko w postaci pojedynczych leksemów (*knajpa, panienki, szmal*), ale także okazjonalnych metafor, porównań, neosemantyzmów, związków wyrazowych czy frazeologizmów (*nie przepuścić, wysłać na tamten świat, obijać się, skubnąć złotówkę, powyrywać chwasty, harować jak wół, przelecieć się przez ekstraklasę, mecha-*

niczne bydlę, flaszka wódki, siwy dym). W wyniku oczywistego nawiązania przez felietonistę do konwencji amerykańskich filmów sensacyjnych i przygodowych, jak również do języka występujących w nich postaci, wiele z pojawiających się w tekście sformułowań i określeń charakterystycznych budzi ponadto skojarzenia z potoczną wersją profesjolektu prawników (*przestępstwo, korzyści majątkowe, w myśl przepisów*), policjantów, komandosów i żołnierzy (*giwera, złoczyńca, analizator kłamstwa, weryfikacja, robota, misja specjalna*). Zaskakiwać nie powinna natomiast obecność licznych form potocznych przywołujących na myśl socjolekt piłkarzy, a także język stosowany na co dzień przez niektórych działaczy sportowych (*trampkarze, załatwiać punkty, handlować punktami, ligowe układy*). Wszystkie z wymienionych sformułowań nie tylko wpływają na atrakcyjność i oryginalność felietonowej wypowiedzi, ale też sprawiają, że tekst jest zrozumiały i dość sugestywny. Znacząco pomagają także w przełamywaniu dystansu między nadawcą a odbiorcą oraz – co zostało już wcześniej zasygnalizowane – za sprawą wcześniejszego umiejscowienia ich w odpowiednim kontekście zyskują one odcień humorystyczny, przez co funkcjonują w służbie kpiny i satyry.

Oryginalność tekstu opiera się także na zastosowaniu w jego obrębie cząstkowej adaptacji gatunkowej. Obszerne segmenty felietonu wystylizowane zostały bowiem na fragmenty opowiadania unaoczniającego. Na obrany przez autora kierunek adaptacji wskazywałoby relacjonowanie przez niego wydarzeń z wykorzystaniem czasu teraźniejszego, jak również – wspomniane już przy innej okazji – zastosowanie struktury dialogowej. Nie wydaje się jednocześnie, by wskazane wyżej zabiegi służyły wyłącznie budowaniu napięcia czy ogólnemu uatrakcyjnieniu opowiadanej historii. Nawiązanie do powszechnie rozpoznawalnej formy wypowiedzi z jednej strony sprawia bowiem, że przedświadczeni tekst Łodzińskiego jest czytelny i przejrzysty w kontekście przesłania – nie naręczają zatem potencjalnych trudności interpretacyjnych. Z drugiej zaś powoduje, że publikacja zdecydowanie wyróżnia się na tle pozostałych tekstów publicystycznych podejmujących analogiczną problematykę.

W analizowanych felietonach sportowych nie brakuje zatem licznych przykładów humoru wyzyskanego za sprawą rozmaitych zabiegów językowych. W celu uzyskania efektu komicznego autorzy umiejętnie wykorzystują niebanalne i wyrafinowane środki na kilku płaszczyznach języka, przy czym zabiegiem najistotniejszym i nadrzędnym jest w każdym przypadku zastosowanie styliza-

cji konstrukcyjnej. Felietoniści nie unikają jednocześnie zabiegów opartych na modyfikacji tradycyjnych frazeologizmów i powiedzeń.

Intencją publicystów „Piłki Nożnej” nie jest przy tym wyłącznie rozśmieszanie czytelników. Jako doskonałym felietonistom bliskie im są bowiem praktyki charakterystyczne dla komizmu tendencyjnego. Wskazane w analizach, licznie stosowane w tekście felietonów mechanizmy wyzyskiwania humoru językowego służą, jak już wcześniej zasugerowano, parodii i satyrze. Autorzy nieustannie kpią, uwypuklając przywary bohaterów felietonów, a także piętnują szkodliwe dla polskiego futbolu zachowania przedstawicieli rodzimego środowiska piłkarskiego.

3. Aspekty dydaktyczno-moralizatorskie i parenetyczne

Z omówioną wyżej kategorią wiąże się z kolei stosunkowo częsta skłonność felietonistów do wcielania się w rolę nauczyciela – a zatem osoby krytykującej i napominającej, a także doradzającej i nakłaniającej, propagującej przy tym określone przekonania i idee. Nieustanne przywdziewanie przez felietonistów najpoczytniejszych czasopism sportowych maski publicysty-edukatora nie powinno wszak szczególnie dziwić. Od początków rozkwitu szeroko rozumianej felietonistyki obecne są w niej bowiem motywy charakterystyczne również dla literatury parenetycznej i dydaktycznej, takie jak pouczanie, przestrzeganie i upominanie, jak też zachęcanie do poprawy wraz z prezentowaniem i jednocześnie propagowaniem określonych wzorców postępowania. Magdalena Pietrzak (2013: 163) przypomina, że w drugiej połowie XIX w. wypowiedzi felietonowej wyznaczano dwojake zadania – z jednej strony miała ona dostarczać rozrywki, z drugiej zaś – właśnie edukować. Z kolei znaczna część badaczy współczesnych wśród głównych funkcji felietonu wymienia funkcję nakłaniającą (Pietrzak 2013: 168). Związki parenezy i dydaktyzmu z felietonistyką jawią się więc jako oczywiste, co związane jest w dużej mierze z wnikliwie opisaną już przez badaczy poetyką felietonu – a zatem gatunku z mocno wyeksponowanym „ja” felietonisty, wypowiadającym się najczęściej bardzo osobiście i emocjonalnie. Co ważne, mającym też prawo nie tylko otwarcie manifestować swoje poglądy i własny, subiektywny punkt widzenia, ale również osobiste zaangażowanie w sprawy, które aktualnie porusza. Nic nie stoi zatem na przeszkodzie, by za pośrednictwem wypowiedzi felietonowej, której jedną z charakterystycznych cech jest w końcu wyjątkowo silne eksponowanie podmiotu

autorskiego, publicysta otwarcie (lub dyskretnie) wskazywał potencjalnym odbiorcom właściwą – jego zdaniem – ścieżkę postępowania.

W zilustrowaniu postawionej wyżej tezy pomocne powinno się okazać bliższe przyjrzenie się felietonowi Janusza Atlasa zatytułowanemu *Wóz Drzymały*, opublikowanemu w 35. numerze „Piłki Nożnej” z 2 września 2003 r.:

POWINNY ISTNIEĆ GRANICE WSTYDU. Aliści co roku o tej niebezpiecznej dla Polaków futbolowej porze okazuje się, że żadnych granic nie ma! Występy naszych drużyn klubowych w europejskich pucharach znowu (który to już raz?) uznać wypada za tragikomiczne. Właśnie tak – nie w kategoriach biadolenia ze łzami w oczach, lecz pustego śmiechu.

Na nic transfery w Płocku, na nic notes z wiedzą tajemną Edwarda Lorensa w Katowicach. Mizeria, bezmyślność, amatorszczyzna. Bynajmniej nie chodzi o to, żeby dokopywać teraz tym i tak już dostatecznie skopanym. Natomiast niezbędny zdaje się troskliwy namysł nad całym naszym futbolem, bo przecież nie tylko o kluby martwić się trzeba. Już zaledwie cztery dni dzielą od kolejnego seansu nerwów, bo wyniku bitwy o Inflanty nikt nie może być pewny. Gorzej jest nawet, gdyż bardziej się boimy klęski niż przewidujemy zwycięstwo.

Ale taka reprezentacja będzie, jak klubów nauczanie. Tyle że o żadnej edukacji mowy być nie może, kiedy te kluby nie wiążą końca z końcem. Już nawet nie idzie o kłopoty, bo od nich nie wolne są nawet największe europejskie firmy. Lecz nigdzie tam nie jest normą bankructwo. Tymczasem w polskiej lidze dziesięciu z czternastu prezesów to – przepraszam za kolokwializm – golcy w ryj!

Na tym tle niczym Gwiazda Północy świeci chwalebny przykład właściciela Dyskobolii Groclin Zbigniewa Drzymały – biznesmena bez długów, znanego z solidności w interesach i tak samo traktującego swoje piłkarskie poletko. Kiedyś bezczelnie nazwałem Grodzisk Wielkopolski futbolową prowincją, za co najmocniej przepraszam. Bo to jest nowa stolica! I chwała panu D. za to, że chce mu się ciągnąć ten wózek.

Strukturę felietonu cechuje dwudzielność. Trzy początkowe akapity mają charakter krytyczno-oceniający, natomiast w akapicie zamykającym felieton przeważają aspekty parenetyczne.

We wspomnianych fragmentach krytyczno-oceniających felietonista z dezaprobatą odnosi się do zaobserwowanej przez siebie sytuacji w polskiej piłce, przy czym w większym stopniu jego oceny, uwagi, spostrzeżenia i refleksje dotyczą rodzimego futbolu w wydaniu klubowym. Autor zwraca wprawdzie uwagę na brak ustabilizowanej formy piłkarzy reprezentacyjnych oraz niezadowalające wyniki osiągnięte przez drużynę narodową w starciach z przeciętnymi lub słabymi przeciwnikami, niemniej problemy te obecne są poniekąd w tle rozważań. W przypadku drużyn klubowych felietonista ostro krytykuje natomiast postawę na boisku, w mocnych słowach wyraża się również o kompromitująco słabych rezultatach osiągniętych przez przedstawicieli polskiej ligi w rozgryw-

kach międzynarodowych. Do sytuacji tej – zdaniem publicysty – walnie przyczynia się z kolei błędne, nieprofesjonalne zarządzanie klubami przez ich właścicieli. Dlatego też obszerne fragmenty tekstu felietonu traktują w głównej mierze o lenistwie, niedbalstwie, braku wyobraźni i przerażającym momentami lekceważeniu obowiązków przez właścicieli klubów i prezesów – ludzi nierządno w najmniejszym choćby stopniu nieprzygotowanych do zarządzania piłkarskimi przedsięwzięciami.

Wyrażeniu dezaprobaty w stosunku do polskiej rzeczywistości ligowej służą w pierwszej kolejności wyjątkowo liczne, nacechowane pejoratywnie określenia, przybierające formę pojedynczych leksemów: *biadolenie*, *mizeria*, *amatorszczyzna*, *tragikomiczne*, *dokopywać*, *skopani* (w przypadku tych dwóch leksemów autor zdecydował się jednocześnie na zastosowanie gry językowej), *golcy*, *ryj*. Obecność tych, trzeba przyznać, często wyjątkowo dosadnych, ekspresywnych sformułowań potocznych związana jest w dużej mierze z rozgoryczeniem autora i wynikającą z niego potrzebą jednoznacznego ustosunkowania się do zaobserwowanych – w odczuciu publicysty karygodnych i niedopuszczalnych – zjawisk, postaw i zachowań, bez wątpienia w znacznym stopniu przyczyniających się do wysoce niestabilnej sytuacji finansowej i organizacyjnej w klubach polskiej ekstraklasy.

Podobną funkcję pełnią w analizowanym tekście liczne aluzje oraz pomysłowe sformułowania o charakterze metaforycznym (najczęściej: peryfrastycznym): *niebezpieczna dla Polaków futbolowa pora* (chodzi o przełom lata i jesieni, a zatem tradycyjny czas powrotu do rozgrywania spotkań w ramach europejskich pucharów oraz eliminacji do wielkich turniejów), *notes z wiedzą tajemną Edwarda Lorensa*, *seans nerwów*, *bitwa o Inflanty* (autor prawdopodobnie miał na myśli zbliżające się mecze: kolejno z Łotwą w Rydze oraz ze Szwecją w Sztokholmie). Jednakże w przypadku przywołanych związków wyrazowych odnotować należy ponadto niewątpliwy zamiar ośmieszenia wybranych, autentycznie obecnych w polskiej rzeczywistości ligowej sytuacji, osób i procesów. Wszystkie zacytowane sformułowania nacechowane są bowiem ironicznie.

Na uwagę zasługuje również zastosowane na początku trzeciego akapitu publikacji nawiązanie intertekstualne. Znaczna część czytelników bez trudu skojarzy bowiem podobieństwo zdania otwierającego przedostatni akapit „właściwego” felietonu (*Ale taka reprezentacja będzie, jak klubów nauczanie*) z fragmentem aktu fundacyjnego Akademii Zamojskiej (*Zawsze takie Rzeczypospolite będą,*

jakie ich młodzieży chowanie). Poprzez odwołanie do słynnej wypowiedzi Jana Zamoyskiego Atlas wydaje się podkreślać, że poważne problemy narodowej reprezentacji pośrednio związane są ze szkodliwymi zjawiskami nieustannie obecnymi na szczereblu polskich rozgrywek ligowych. Felietonista usiłuje więc przekonać, że dopóki nie zostanie uzdrowiona sytuacja (przede wszystkim finansowa i organizacyjna) w polskim futbolu klubowym, dopóty nie doczekamy się także pierwszej drużyny narodowej z prawdziwego zdarzenia.

Felietonista przyjął więc rolę nauczyciela, starającego się z jednej strony publicznie wyeksponować to, co w tak bliskim mu przecież środowisku uznać należy za bezdyskusyjnie złe, szkodliwe i niepożądane, z drugiej zaś – pokazać, że wskazane procesy nie są jednocześnie nieodwracalne. Stąd dyskretna próba wskazania właściwej drogi, zasugerowanie, na które problemy w pierwszej kolejności powinno się zwrócić uwagę i co możliwie szybko należałoby uczynić, by piłkarska przyszłość Polski była lepsza aniżeli terażniejszość.

Z intencją pokazania właściwego kierunku rozwoju ściśle wiąże się charakter ostatniego akapitu felietonu. Niejako w opozycji do początkowych segmentów korpusu zaprezentowany zostaje w nim bowiem przykład jednoznacznie pozytywny. Osobą wprost chwaloną i komplementowaną przez Atlasa jest Zbigniew Drzymała – ówczesny właściciel pierwszoligowego wówczas Groclinu Grodzisk Wielkopolski. Felietonista „Piłki Nożnej” wyraźnie jest pod dużym wrażeniem profesjonalizmu, odpowiedzialności, solidności i ambicji prawnuka Michała Drzymały oraz jego współpracowników. O jednoznacznie pozytywnej ocenie pracy wielkopolskiego biznesmena świadczą m.in. nacechowane pozytywnie sformułowania o charakterze metaforycznym i peryfrastycznym: *Gwiazda Północy, piłkarskie poletko czy nowa stolica* (w znaczeniu: nowa futbolowa stolica Polski). Ich obecność w tekście wiąże się z chęcią wyeksponowania zasług i pozytywnych cech prezesa Groclinu, jak również podkreślenia, że jest to właściwy człowiek na właściwym miejscu, który ponadto – z korzyścią dla siebie – zdecydowanie wyróżnia się na tle pozostałych prezesów z polskiej ekstraklasy.

Inny niecodzienny zabieg oparty został z kolei na skojarzeniu utartego, używanego na co dzień powiedzenia *ciągnąć wózek* z powszechnie znaną historią Michała Drzymały (odwołanie do postaci historycznej sugeruje w głównej mierze nagłówki felietonu) – jak już zostało wspomniane – pradziadka właściciela klubu z Wielkopolski. W wyniku zastosowania oryginalnej gry językowej doszło więc do swoistego utożsamienia Dyskobolii Groclin ze współczesną

wersją słynnego wozu Michała Drzymały, a zatem w świadomości wielu Polaków obiektu i wydarzenia o charakterze symbolicznym. Wykorzystany przez felietonistę chwyt, oparty na nieoczekiwanym odwołaniu się do pobudek patriotycznych służyć miał najpewniej z jednej strony podkreśleniu wytrwałości, konsekwencji i ambicji Zbigniewa Drzymały, a z drugiej strony – także próbie przekonania odbiorcy, że poprawne i staranne prowadzenie klubu piłkarskiego również stanowić może świadectwo troski o własny kraj.

Odmienne zabiegi zastosowane zostały z kolei w jednym z felietonów Waldemara Łodzińskiego, dotyczącym m.in. kwestii bezpieczeństwa na piłkarskich stadionach. Chodzi o tekst zatytułowany *Koniec świata kiboli*, który ukazał się w 45. numerze „Piłki Nożnej” z 5 listopada 1996 r.:

W ubiegły piątek na cmentarzach w całym kraju płonęły znicze. Święto Zmarłych to chwila zadumy, chwila wspomnień o tych, co odeszli, to także krótkie chwile lęku, gdy dopada nas myśl, że kiedyś i nam nad głową zapłoną lampki...

Dla nastolatków śmierć jest czymś abstrakcyjnym. Ludzie umierają? Coś takiego! Ale chyba tylko starzy, nas to nie rusza... Czyżby?

Otwieram gazetę, czytam: 15-letni licealista zasztyletowany w Kielcach w trakcie koncertu rockowego. Policja zatrzymała czterech podejrzanych, wśród nich być może jest ten, który pchnął nożem w plecy ofiary. Jedno młode życie skończone, drugie zmarnowane. Z jakże bezsensownego powodu – różnicy we fryzurze, ubiorze, muzycznych zainteresowaniach. Taka śmierć poraża rówieśników, ale nie stać ich na głębszą refleksję. Uciekają w banał – że trzeba kochać szybciej, bo ludzie tak wcześnie odchodzą...

Policyjne raporty od dawna alarmują – wśród młodzieży rośnie gwałtownie wskaźnik przestępczości. W szkołach szerzy się przemoc, nastolatki obojga płci coraz częściej zabijają, brutalnie, z błahego powodu, w poczuciu bezkarności, bo przecież „co ONI mi mogą zrobić, jestem jeszcze za młody na więzienie”. Piłkarscy kibole rekrutują się właśnie z takiej młodzieży.

Bitwy szalikowców w Poznaniu i Wrocławiu na całe szczęście nie zakończyły się tragedią. Nikt nie stracił młodego życia, nikt nikomu życia nie odebrał. Niektórzy wywinęli się jednak o włos...

Marek ma 15 lat, chodzi do technikum mechanicznego. Jego ojciec jest ślusarzem, pracuje w prywatnym warsztacie, matka na pół etatu dorabia w pralni, dwie młodsze siostry chodzą do podstawówki. Rodzina Marka nie jest zamożna – mieszkają w bloku, mają małego fiata, na wakacjach w tym roku nie byli, oszczędzają na nowe meble.

Marek jest fanem drużyny Lecha Poznań, należy do grupy szalikowców, rzadko jeździ na mecze wyjazdowe, ale na Bułgarskiej jest zawsze, obowiązkowo. Tego wieczoru, gdy Lech grał z Legią, też był. Oczywiście wziął udział w „bitwie”, wyrwał parę krzesłek, rzucał schowanymi w kieszeniach śrubami, a gdy tych zabrakło – kawałkami gruzu, kamieniami; słowem – czym popadło. Nie wie, czy kogoś trafił, było przecież ciemno, wie jednak rzecz dla siebie w tej chwili najważniejszą – śmierć ominęła go o włos. Rzucony anonimową ręką spory kawałek betonu minął jego głowę o milimetry i z potężnym hukiem zdemolował stojący w po-

bliżu samochod. Marek jeszcze dziś czuje pęd powietrza i ma w uszach przeraźliwy zgrzyt gniecionej karoserii. „Jakbym dostał, byłoby po mnie” – mówi.

[...] Kibole są wszędzie, ale są podzieleni, skonfliktowani, nie mają mądrych przywódców, nie mają ideologów, nie mają celu. Dlatego wojnę z aparatem państwowym przegrają z kretesem, jak przegrali ich odpowiednicy w Anglii, jak przegrywają teraz w Holandii i w wielu innych „cywilizowanych” krajach świata.

W przypadku powyższego felietonu, podejmującego przede wszystkim bardzo poważny w połowie lat 90. problem regularnego uczestnictwa kilkunastoletnich ludzi w stadionowych bijatykach, w pierwszej kolejności w oczy rzuca się wyraźne w obrębie obszernych fragmentów tekstu uciekanie się do stosowania niezwykle wzniosłego, patetycznego wręcz stylu (w jeszcze większym stopniu, niż ma to miejsce w przypadku analizowanego wcześniej *Wozu Drzymały* Janusza Atlasa), przypominającego momentami język charakterystyczny dla współczesnych kazań. Prawdopodobne źródło i kierunek stylistycznej inspiracji uwidaczniają się m.in. w szeroko rozumianej warstwie leksykalnej – głównie za sprawą różnorodnych sformułowań o charakterze metaforycznym (wśród których przeważają peryfrazy, choć pojawiają się także inne odmiany, w tym personifikacje):

– Święto Zmarłych określane jako: *chwila zadumy, chwila wspomnień...*, ale także *krótkie chwile lęku*;

– *młode życie, los był łaskawy, śmierć ominęła go o włos*.

W dalece większym stopniu obrany (literacki) kierunek zastosowanej stylizacji przejawia się jednak w warstwie syntaktycznej. W tekście Łodzińskiego dostrzec można bowiem nierzadkie przykłady nieprzypadkowego – jak się wydaje – wykorzystania m.in.:

– szyku przestawnego (inwersji):

- Nie będzie w tej nowej wojnie sprawiedliwości dla szalikowców;
- [...] kiedyś i nam nad głową zapłoną lampki.

– wyliczenia:

• nastolatki obojga płci coraz częściej zabijają, brutalnie, z błędnego powodu, w poczuciu bezkarności;

• Z jakże bezsensownego powodu – różnicy we fryzurze, ubiorze, muzycznych zainteresowaniach;

• Kolegia będą szafować surowymi wyrokami skazującymi, to więcej niż pewne, odpłacając w ten sposób kibolom za terror w autobusach i tramwajach, za zniszczone wagony w pociągach, za rozbite samochody, powybijane szyby, poturbowanych przechodniów;

- Kibole są wszędzie, ale są podzieleni, skonfliktowani, nie mają mądrych przywódców, nie mają ideologów, nie mają celu.

– paralelizmu syntaktycznego:

- Jedno młode życie skończone, drugie zmarnowane;
- Nikt nie stracił młodego życia, nikt nikomu życia nie odebrał;
- wyrok został wydany, wykonanie jest tylko kwestią czasu;

– pytania retorycznego:

- Ciekawe, czy uderzy równie skutecznie;

– jednoczesnego zastosowania kilku chwytów w obrębie niewielkiego fragmentu wypowiedzi:

- A inni? No cóż, oni też wkrótce zostaną nawróceni. Można rzec – ogniem i mieczem.

Prawdopodobnych przyczyn zastosowania przez autora przedstawionych mechanizmów należy upatrywać w zamiarze zaapelowania do najmłodszych przedstawicieli środowisk kibicowskich o empatię, rozsądek i odpowiedzialne postępowanie. Odwołanie się do charakterystycznego stylu i sposobu konstruowania publicznych wypowiedzi związane jest bowiem z próbą wpłynięcia na zachowanie i postawę określonej grupy potencjalnych odbiorców felietonu, a zatem – pewnej części społeczeństwa.

Scharakteryzowany przed momentem patetyczny i moralizatorski ton analizowanej wypowiedzi felietonowej przeplatany bywa ponadto (często bardzo gorzką) ironią, uwidaczniającą się przede wszystkim w obrębie drugiego i czwartego akapitu (*Ludzie umierają? Coś takiego!*; „*co ONI mi mogą zrobić, jestem jeszcze za młody na więzienie*” – publicysta z przekąsem naśladuje pojawiające się w mediach wypowiedzi nastoletnich osób). W podobnych kategoriach należałoby rozpatrywać także zastosowane w akapicie trzecim nawiązanie intertekstualne do pierwszego wersu znanego wiersza księdza Jana Twardowskiego zatytułowanego *Spieszmy się*. Felietonista dostrzega bowiem przerażającą wręcz naiwność nastoletnich ludzi, wyrażającą się w przekonaniu, że bez względu na realizowany przez nich sposób bycia ich życie nigdy nie będzie zagrożone. Dziennikarz z dezaprobatą odnosi się jednocześnie do powszechnego wśród ówczesnej młodzieży braku skłonności do autentycznej, nieudawanej re-

fleksji na najważniejsze tematy i pojawiającego się w jej miejscu bezmyślnego, automatycznego powtarzania utartych, zasłyszanych truizmów.

Za jeszcze jeden godny zainteresowania zabieg językowo-stylistyczny należy uznać wplecenie w tekst autorskiego wywodu historii Marka – kilkunastoletniego szalikowca z Poznania. We wspomnianym fragmencie, w którym autor powieła jednocześnie strukturę niedługiego opowiadania (miejscami także relacji), zawarta zostaje zwięzła charakterystyka bohatera, jego opowieść o tym, co spotkało go w trakcie jednej z bijatyk stadionowych (tu na uwagę zasługuje plastyczność opisu), jak również wpływ pokrótce zrelacjonowanych przez niego wydarzeń na podjętą przez niego decyzję o rezygnacji z uczestnictwa w niebezpiecznych dla zdrowia i życia procederach. Jest to w podtekście odwołanie się do charakterystycznego dla literatury tendencyjnej i parenetycznej chwytu psychologicznego, polegającego na przybliżeniu odbiorcom historii zwykłego, niczym szczególnym niewyróżniającego się człowieka, z którym czytelnicy łatwo mogą się utożsamić. Z jedną zasadniczą różnicą – do bohatera tekstu w decydującym momencie uśmiechnęło się szczęście. Zgodnie z sugestią felietonisty komuś innemu mogłoby natomiast go zabraknąć. Z analizowanego tekstu wypływa zatem jednoznaczny przekaz do młodych ludzi, iż nie warto wystawiać na szwank własnego zdrowia i życia w imię chwilowego podniesienia we krwi poziomu adrenaliny.

Lodziński zwraca się jednocześnie do piłkarskich pseudokibiców, starając się uzmysłwić im, że swoim postępowaniem dają państwu pretekst do wprowadzenia radykalnych zmian w ustawodawstwie. To z kolei – jak zdaje się sugerować autor – mogłoby doprowadzić do nagminnego nadużywania uprawnień przez służby mundurowe – zarówno wobec szalikowców, jak i pozostałych obywateli. Publicysta wyraża ponadto przekonanie, iż swoją rozpoczętą z państwem wojnę stadionowi przestępcy – podobnie jak to się stało w krajach Europy Zachodniej – w przyszłości i tak przegrają. Z tym większym przekonaniem wzywa więc obywateli do opamiętania się i zaprzestania łamania prawa.

Za pomocą różnorodnych zabiegów językowo-stylistycznych felietonista nie tylko zatem opowiada, ale również krytykuje, prognozuje, zachęca i przestrzega, przybierając, podobnie jak Janusz Atlas, maskę edukatora, propagatora określonych idei bądź postaw, demaskatora czy polemisty (Wojtak 2008: 82–84, 110).

Felietonistyka Janusza Atlasa i Waldemara Lodzińskiego bogata jest więc w przykłady parenezy, dydaktyzmu i moralizatorstwa. Zgodnie z konwencją ga-

tunkową omawianej formy wypowiedzi obaj publicyści przedstawiają bowiem istotne ze swojego punktu widzenia zjawiska w sposób bardzo subiektywny, nierzadko wręcz stroniczy. Za pośrednictwem swoich tekstów – poprzez wnikliwą obserwację, a przede wszystkim ocenę (często surową) określonych zjawisk, tendencji i postaw – chcą naprawiać zastany świat. Autor *Sytuacji podbramkowych*, jak również twórca cyklu *Rzut z autu* mają w sobie jednocześnie wiele z komentatorów, którzy – podobnie jak ma to miejsce w przypadku felietonistów – przedstawiają wybrany przez nich samych wycinek rzeczywistości w sposób skrajnie subiektywny.

4. Wnioski

W tekstach felietonistycznych uwidacznia się nierzadko przywdziewanie przez autora różnego rodzaju masek komunikacyjnych, urozmaicających kontakt z odbiorcą. Równocześnie jednak odgrywane role często (tak właśnie wygląda to w przypadku analizowanych tekstów z „Piłki Nożnej”) są ze sobą mocno powiązane i spokrewnione. Co więcej, nagminnie nakładają się na siebie na poziomie tekstowym. W związku z tym, jak również z faktem, że właściwe poetyce felietonu, charakterystyczne i najczęściej pojawiające się w tekstach kategorie pragmatyczne, stylistyczne czy strukturalne jawią się w praktyce komunikacyjnej jako elastyczne, kwestią problematyczną staje się niekiedy w przypadku tego rodzaju materiału badawczego odpowiednie jego uporządkowanie. Stąd równoczesna obecność w większości analizowanych wypowiedzi felietonistycznych elementów humoru językowego i satyry, aspektów parenetycznych i dydaktyczno-moralizatorskich, a także nieszablonowych nawiązań (stylizacji) gatunkowych. Zadanie wyodrębnienia dominant funkcjonalnych i stylistycznych w poszczególnych tekstach było więc niełatwe, gdyż obecnym w analizowanych felietonach elementy humorystyczne pełniły funkcję satyryczną, a dydaktyzm za każdym razem osłabiany był przez komizm lub za sprawą dokonanej w jego obrębie adaptacji.

Zaprezentowane na użytek artykułu analizy materiałowe wykazały znaczną liczbę zaskakujących rozwiązań językowo-stylistycznych, jednoznacznie świadczących o kreatywności językowej oraz doskonałym warsztacie pisarskim obydwu autorów. W twórczości dawnych felietonistów „Piłki Nożnej” nie brakuje interesujących nawiązań intertekstualnych, stylizacji czy pomysłowych gier językowych. Wskazane okoliczności tworzą zatem obraz publicystyki sportowej

sugestywnej, jak również oryginalnej, przemyślanej i dojrzałej, w pełni zasługującej na większe niż dotychczas zainteresowanie obserwatorów i badaczy.

Literatura

- Chudziński E., 2000, *Felieton. Geneza i ewolucja gatunku*. – *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer i E. Chudziński, Kraków.
- Fras J., 1999, *Dziennikarski warsztat językowy*, Wrocław.
- Iwańczyk P., 2012a, *Paranetyczne aspekty felietonistyki sportowej na przykładzie twórczości Janusza Atlasa*. – *Media a wartości*. Cz. I: *Media drukowane*, red. M. Gabryś-Sławińska, J. Aleksandruk i Ł. Nowosielski, Biała Podlaska, s. 31–39.
- Iwańczyk P., 2012b, „*Sytuacje podbramkowe*” Janusza Atlasa jako przykład polskiej felietonistyki sportowej. – *Tekst – gatunek – dyskurs na przełomie XX i XXI wieku*, red. J. Szadura, Lublin, s. 27–39.
- Iwańczyk P., 2013a, *Humor językowy w felietonistyce sportowej na przykładzie „Sytuacji podbramkowych” Janusza Atlasa*. – *Media a wartości*. Cz. II: *Media drukowane i elektroniczne*, red. M. Gabryś-Sławińska i J. Aleksandruk, Biała Podlaska, s. 40–47.
- Iwańczyk P., 2013b, *Wyznaczniki gatunkowe felietonu na przykładzie „Sytuacji podbramkowych” Janusza Atlasa*. – *Sport w mediach*, red. M. Jarosz, P. Drzewiecki i P. Płatek, Warszawa, s. 187–203.
- Niczyperowicz A., 1996, *Przepis na felieton*. – *Abecadło dziennikarza*, red. A. Niczyperowicz, Poznań.
- Niczyperowicz A., 2001, *Felieton piękny pasożyt*. – *Dziennikarstwo od kuchni*, red. A. Niczyperowicz, Poznań.
- Ostrowski A., 2003, *Dziennikarstwo sportowe*, Wrocław.
- Pietrzak M., 2013, *Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego*, Łódź.
- Stasiński P., 1982, *Poetyka i pragmatyka felietonu*, Wrocław.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2008, *Analiza gatunków prasowych. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych*, Lublin.
- Wojtak M., 2010, *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*, Lublin.

Sports columnism – facts and myths

The purpose of this article is to fill up some kind of gap in research in the field of media studies by characterising writing of two columnists publishing after year 1989 in a sports

weekly "Piłka Nożna" – Janusz Atlas and Waldemar Łodziński. Atlas, columns were published as a part of *Sytuacje podbramkowe* cycle, Łodziński's ones – *Rzut z autu*.

Analyses designed for this publication fit the acknowledged and frequently used concept of linguistic genetics. In view of research material's character (publicistic texts), achievements of researchers representing the movement of philological media studies turned out to be very important. The article contains analysis of gathered press material in terms of its genre belongingness and characteristic linguistic treatments.

Moreover, the article is an attempt to break the stereotype of sports journalist which shows them as someone specialised in only one, very narrow field (specific and disdained by most people) and unable to use Polish capably. Completely different conclusions come from columns' analysis – both publicists seem to be intelligent, lettered erudites gifted with writing talent. What is more, columnists successfully don various communication masks in their texts – of a taunter, a critic, an adviser or a teacher – to diversify their contact with readers.

Keywords: *column, publicism, football, language.*

Style perswazji w polskim i niemieckim komentarzu ekonomicznym w prasie publikowanej online

IWONA SZWED
(Rzeszów)

1. Uwagi wstępne

Zważywszy na fakt, że wiek XX określany jest przez badaczy jako lingwocentryczny, a jego pierwsza połowa nawet jako lingwistykocentryczna (por. Gajda 2008: 9), nie dziwi współczesne zainteresowanie lingwistów rzeczywistością językową, ujmowaną w ostatnim półwieczu jako działalność komunikacyjna lub działalność poznawczo-kulturowa. Szczególną uwagę zwraca się na zanurzenie języka w otaczającym go świecie, zwłaszcza zaś na powiązanie działań komunikacyjnych z ich kontekstem społeczno-kulturowym¹. Duży wpływ na przeobrażenia w języku przypisuje się zmianom zachodzącym w skali globalnej i europejskiej w ramach dokonujących się procesów ekonomicznych, społecznych i politycznych (por. Gajda 2008: 11). Stąd przedmiotem niniejszego artykułu stał się komentarz ekonomiczny publikowany w prasie ukazującej się online. Procesy ekonomiczne mają bowiem coraz ściślejszy związek z życiem czytelników prasy, dlatego budzą ich żywe zainteresowanie. Wykorzystanie Internetu do publikowania artykułów i komentarzy prasowych jest natomiast świadec-

¹ Por. również stwierdzenie K. Ożoga (2003: 55), że w kwestii kształcenia językoznawczego weszliśmy ostatnio w epokę postliteratecką. Z takim trendem wiąże się pragmatyngwistyczne podejście do działań językowych.

twem rosnącej dominacji mediów elektronicznych w komunikacji społecznej oraz rozwoju technologii informatycznych i globalizacji.

Mimo globalizacji styl perswazji językowej jest nadal w dużym stopniu zależny od uwarunkowań kulturowych. M. Wieczorek (1999: 51 i n.) słusznie zauważa, iż w kulturze europejskiej język jest głównie narzędziem przekazywania myśli i znaczeń, więc o jego precyzyjności decyduje logika wywodu. Natomiast np. na Bliskim Wschodzie dominuje styl estetyczny, w którym cel perswazyjny osiągnąć jest przede wszystkim dzięki pięknu słów.

W niniejszym referacie pytanie o style narodowe rozpatrywane jest w kontekście porównawczej analizy polskiego i niemieckiego komentarza prasowego o tematyce ekonomicznej. Środkiem do uchwycenia różnic i podobieństw jest przy tym m.in. badanie struktur illokucyjnych w tekstach, metoda badawcza dość popularna w językoznawstwie w latach 80. i 90. ubiegłego stulecia², a następnie mocno krytykowana (por. np. Heinemann, Heinemann 2002: 86 czy Brinker 2000: 172). W artykule zostanie pokazana możliwość wykorzystania tej metody w badaniach komentarzy prasowych. Pod uwagę wzięto wyłącznie teksty publikowane w polskiej i niemieckiej prasie online, która – przez swą popularność – stanowi ciekawy materiał do badań nad zmianami w ujęciu tekstu, np. do stawiania pytań o granice poszczególnych gatunków, o swobodę odbiorcy tekstu w doborze „modułów” w Internecie czy o jego współodpowiedzialność za powstały w ten sposób tekst.

2. Perswazja a manipulacja

W językoznawstwie zarówno polonistycznym, jak i germanistycznym termin „perswazja” wyjaśniany jest w oparciu o łacińskie słowo *persuadere* (namówić, przekonać – por. Kopaliński 1989: 391) i oznacza „tłumaczenie komu czego, przekonywanie kogo o czym [...]” (Doroszewski 1964: 257)³, a także „namawianie lub odradzanie z przytoczeniem argumentów popierających słuszność zdania, przekonywanie kogoś o czymś” (Dubisz 2003: 415). Jako germanistka nie mogę tu nie wspomnieć o wątpliwościach związanych z definiowaniem w językoznawstwie germanistycznym perswazji zarówno jako *überreden* (rozumiane jako ‘namówić’, ‘nakłonić’ przy niewielkim świadomym działaniu od-

² Por. np. Searle 1971; Wunderlich 1976; Sökeland 1980; Liedtke 1998; Brinker 1997 oraz dokonania grupy lingwistów skupionej wokół I. Rosengren, tzw. grupy z Lund.

³ Dla języka niemieckiego por. definicja w: *Das Fremdwörterbuch* 1990: 594.

biorcy komunikatu językowego), jak i *überzeugen* (czyli ‘przekonać’ przy całkowicie świadomym działaniu odbiorcy)⁴. Nawet jeśli za T. Lewandowskim (1994: 790) przyjmujemy, że w komunikacji perswazyjnej nie chodzi o przekazywanie informacji, ale przede wszystkim o wywieranie wpływu na postawy, poglądy i zachowania ludzi, to w przypadku komentarza prasowego zawsze trzeba mieć na uwadze podkreślane przez J. Habermasa (1962: 222) Janusowe oblicze objaśniania i sterowania, informacji i manipulacji⁵. B. Mikołajczyk (2004: 35 i n.) podkreśla przy tym, że dotychczas w retoryce nie rozróżniano, w jaki sposób został osiągnięty efekt perswazyjny (przy świadomym współdziałaniu odbiorcy czy też nieświadomie), istotne było jedynie przyjęcie przez odbiorcę celu zakładanego przez nadawcę (*Etablierung des eigenen Anliegens beim Rezipienten* – Mikołajczyk 2004: 35). Jeśli jednak działania perswazyjne odniesiemy wyłącznie do ich efektu, nie bacząc na użyte środki, to perswazję będzie można postawić na równi z manipulacją.

Dlatego istotną kwestią stanowiącą podstawę rozważań dotyczących perswazji językowej jest zaznaczenie różnicy pomiędzy perswazją a manipulacją. W sensie psychologicznym perswazja jest udaną intencjonalną próbą wywarcia wpływu na czyjś stan mentalny w akcie komunikacji, przy czym osobie tej pozostawia się pewien stopień wolności wyboru (por. O’Keefe 1990: 17). Już w tej definicji widać więc, że w sytuacji perswazyjnej odbiorcy pozostawiona jest swoboda decyzji – czy przyjmie on argumentację nadawcy, czy też nie. W tej właśnie wolności wyboru leży zasadnicza różnica pomiędzy perswazją a manipulacją. „W odróżnieniu od manipulacji zabiegi perswazyjne wpływają na stan mentalny odbiorców poprzez działanie na ich świadomość (odwołanie do przykładów, argumentacji logicznej itp.)” (Skudrzykowa, Urban 2000: 111). Natomiast manipulacja językowa „polega na działaniu na uczucia, wolę i przekonania odbiorcy nie poprzez jawne odwoływanie się do racjonalnych argumentów, ale przez niejawne oddziaływanie na jego świadomość” (Skudrzykowa, Urban 2000: 97). Przykładem może tu być choćby narzucanie sposobu wartościowania. Manipulacja jest więc terminem o zdecydowanie pejoratywnym nacechowaniu.

⁴ Por. w tej kwestii brak powyższego rozróżnienia u Lewandowskiego (1994: 790), uwagi krytyczne w: Gansel (2011: 98) oraz dyskusja nad tym problemem w: Mikołajczyk (2004: 35 i n.).

⁵ W oryginale: *Janusgesicht der Aufklärung und der Lenkung, der Information und der Manipulation* (Habermas 1962: 222).

Nie tylko w językoznawstwie niemieckim spotykamy się z brakiem wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy perswazją a manipulacją, również polscy językoznawcy łączą ze sobą obydwie zjawiska (por. Barańczak 1975). Niektórzy jednak rozróżniają te pojęcia, jak np. R. Grzegorzczkowska (1991), która podkreśla, że perswazja jest działaniem pozytywnym, polegającym na wywieraniu wpływu na świadomość odbiorcy przy użyciu uczciwych metod i z poszanowaniem swobody wyboru. Podobnie uważa W. Pisarek (2003: 15 i n.), który postuluje, aby perswazję potraktować jako pojęcie aksjologicznie neutralne (oznaczające przekonywanie intensywne i świadome, ale etycznie obojętne), w przeciwieństwie do manipulacji, określanej jako „nieuczciwe przekonywanie intensywne i świadome ze strony naszych przeciwników na naszą niekorzyść”⁶ (Pisarek 2003: 16). W niniejszym artykule skłaniam się do takiego właśnie oddzielenia od siebie obydwu pojęć na podstawie ich różnego nacechowania aksjologicznego, a perswazję rozumiem za Pisarkiem jako „starania o wywarcie bez przymusu, za pomocą przekazów (słownych i pozasłownych) i zawartej w nich argumentacji (racjonalnej i emocjonalnej), stanowiącej wynik selekcji treści i form, wpływu na przekonania, opinie, postawy, nastroje, a co za tym idzie i na zachowania adresata/adresatów tych przekazów” (Pisarek 2003: 15).

Mówiąc o perswazji, nie sposób nie wspomnieć o towarzyszącemu jej wartościowaniu⁷, a także o wpływie emocjonalnym na odbiorcę. Działania perswazyjne to działania zamierzone, towarzyszy im więc zawsze intencja wywarcia wpływu na odbiorcę. Ciekawą tezę do rozważań o perswazji wprowadził S. Wróbel (2004: 32), określając ją mianowicie jako szczególną formę władzy, wynikającej z władzy eksperckiej, czyli z oddziaływania na odbiorcę informacjami (które najprawdopodobniej są dla niego nowe).

3. Komentarz prasowy online

Ponieważ niniejszy artykuł ma charakter kontrastywny, jest nastawiony na wykazanie ewentualnych różnic i podobieństw w definiowaniu samego pojęcia komentarza prasowego w językoznawstwie polonistycznym i germanistycznym.

⁶ Użycie przez Pisarka w opisie manipulacji określenia „na naszą niekorzyść” sugeruje bardzo istotną kwestię – mianowicie ocena etyczna działań nadawcy i ich ewentualne zaklasyfikowanie jako manipulacji są zależne od punktu widzenia osoby oceniającej te działania.

⁷ Por. w tym kontekście rozważania Wieczorek (1999).

3.1. Komentarz w ujęciu językoznawstwa germanistycznego

W językoznawstwie germanistycznym najbardziej bodaj wyczerpujący i najczęściej cytowany opis gatunków prasowych przedstawił H. H. Lüger (1995)⁸. Badacz ten na podstawie kryterium dominującej intencji realizowanej w danym tekście wyróżnił pięć podstawowych typów⁹ tekstów prasowych: teksty o charakterze informacyjnym, teksty opiniotwórcze, teksty apelatywne, teksty o charakterze instruktażowym oraz teksty służące nawiązaniu bądź podtrzymaniu kontaktu. W ramach tych typów wyróżnione i opisane zostały poszczególne gatunki prasowe.

Komentarz prasowy przyporządkowany jest u Lügera (1995: 66 i n.) do tekstów opiniotwórczych. Intencją dominującą w tych tekstach jest głównie WARTOŚCIOWANIE. Dotyczy ono różnych aspektów – jest to np. ocena możliwości realizacji zamierzenia, ocena jakości moralnej lub estetycznej danego stanu rzeczy (lub zamierzenia), jego wagi, przydatności dla adresata lub określonych grup społecznych czy też jego ocena ilościowa. Od czytelnika oczekuje się przy tym pewnej „wiedzy wstępnej” (*Vorwissen*) dotyczącej przedmiotu oceny; najczęściej teksty opiniotwórcze zawierają nawet krótkie streszczenie danego wydarzenia lub faktu będącego przedmiotem komentarza wraz z odwołaniem do „wiedzy wstępnej” czytelnika. Celem tekstów prasowych o intencji dominującej WARTOŚCIOWANIE jest według Lügera (1995: 69) dostarczenie odbiorcy wiedzy o tym, jak należy interpretować i oceniać dany stan rzeczy z punktu widzenia danego autora lub medium. Celem takich działań językowych jest nie tylko przyjęcie do wiadomości tej oceny przez odbiorcę, lecz również jej zaakceptowanie („przejęcie” – niem. *Übernehmen*), mają one więc zdecydowanie charakter perswazyjny. Muszą w tym celu być spełnione różne warunki (por. Szwed 2012: 298 i n.), m.in. warunek zrozumienia przez odbiorcę, stąd wiele miejsca poświęca się w tekstach opiniotwórczych wyjaśnieniom i uzasadnieniom¹⁰, które mają spowodować u odbiorcy stosunek afirmatywny i złagodzić

⁸ Por. także ocenę np. Burgera (2005).

⁹ W oryginale niemieckim *Textklasse* (Lüger 1995: 66 i n.), przy czym w genealogii germanistycznej pojęcie *Textklasse*, rozumiane jako klasa rodzajów tekstu (por. *Textsortenklasse* w: Heinemann 2000: 513 i Heinemann 2009: 81), jest pojęciem nadrzędnym wobec pojęcia *Textsorte* (gatunek), rozumianego jako pewien model budowy podobnych tekstów (por. w tym kontekście również uwagi Gajdy 2009: 144).

¹⁰ W tym zakresie występują jednak pewne różnice pomiędzy komentarzami polskimi a niemieckimi, co zostanie przedstawione w części analitycznej niniejszego artykułu.

potencjalny sprzeciw wobec akceptacji sugerowanej oceny. Autor komentarza stara się przy tym antycypować w swoim tekście sprzeciw czytelnika i od razu osłabiać go kontrargumentami.

Komentarz prasowy można określić jako najważniejszy i najbardziej wyrazisty spośród tekstów opiniotwórczych (por. również Burger 2005: 211). Funkcja komentarza prasowego to według Lügera (1995: 126) niezależna interpretacja, wyjaśnianie i objaśnianie codziennych wydarzeń, aktualnych trendów i rozwoju działań politycznych, a celem jest potwierdzenie lub zmiana u adresata oceny dotyczącej danego stanu rzeczy. Ponieważ wymaga to czasem odniesień do innych tekstów przedstawiających ten stan rzeczy, Burger (2005: 215) określił komentarz jako „gatunek niesamodzielny”¹¹, komplementarny do notatki prasowej¹². Ponadto w wyniku pewnej emocjonalizacji wyrazu na płaszczyźnie językowej mogą pojawiać się elementy ekspresji, jak np. metafory czy idiomy. Elementami składowymi komentarza prasowego są według Lügera krótkie przypomnienie ocenianego stanu rzeczy oraz – jako część zasadnicza – argumentacja. Postępowanie argumentacyjne w strukturze tekstu nadaje mu charakter apelatywny, przy czym adresatem apelu może być nie tylko odbiorca tekstu, ale – pośrednio – także politycy czy jakies instytucje.

Wprawdzie Lüger traktuje komentarz prasowy jako oddzielny gatunek, należy jednak zauważyć, że współcześnie, w wyniku zacierania się granic pomiędzy poszczególnymi tekstami i gatunkami oraz powstawania tekstów hybrydowych, coraz trudniej jest o klarowne podziały na teksty o charakterze czysto informacyjnym i te o charakterze wyłącznie opiniotwórczym. Jak słusznie zauważa Burger (2000: 622), tradycyjna granica pomiędzy doniesieniem prasowym a komentarzem traci na aktualności, szczególnie zaś dotyczy to mediów elektronicznych.

3.2. Komentarz w ujęciu językoznawstwa polonistycznego

W polskiej literaturze przedmiotu najbardziej wyczerpującą charakterystykę komentarza prasowego możemy znaleźć u M. Wojtak (2004). Ponieważ celem niniejszego artykułu nie jest analiza samego komentarza prasowego jako gatunku publicystycznego, skupiam się tu jedynie na wybranych cechach komentarza,

¹¹ Niem. „*unselbständige*” *Textsorte*.

¹² W oryginale niem. *Bericht*, uzasadnione wydaje się tłumaczenie na język polski jako „notatka prasowa” – por. też Wojtak (2004: 56 i n.) oraz Furman, Kaliszewski, Wolny-Zmorzyński (2000: 34).

przede wszystkim na różnicach w jego opisie w stosunku do opisu w językoznawstwie germanistycznym oraz na cechach istotnych dla celów przeprowadzonej analizy. Wojtak, podobnie jak Lüger (1995), podkreśla interpretacyjny i perswazyjny charakter wypowiedzi w komentarzu prasowym oraz aktualność poruszanych problemów (Wojtak 2004: 166), zaznacza jednak, że nie składa się on wyłącznie z opinii i może być postrzegany także jako informacja o komentowanych faktach. Istotna jest uwaga Wojtak, że „współczesna publicystyka polska odkrywa dopiero komentarz jako rodzaj wypowiedzi towarzyszący informacji” (Wojtak 2004: 166). W odróżnieniu od Burgera (por. 3.1) Wojtak traktuje komentarz jako samodzielny gatunek publicystyczny, choć blisko spokrewniony z innymi, jak np. felieton czy recenzja, zwracając równocześnie uwagę na fakt, że komentarz staje się ostatnio formą gatunkową wielokształtną, co wynika z różnorodności form wypowiedzi mających status komentarza. Ciekawym paradoksem jest przy tym z jednej strony postulowanie w pracach teoretycznych wyraźnego rozgraniczenia informacji i komentarza oraz przyznawanie informacji najwyższej rangi w kontaktach dziennikarzy z czytelnikami, z drugiej zaś strony sama praktyka dziennikarska, w której dzięki dbałości o poziom wypowiedzi komentujących i siłę ich oddziaływania podporządkowanie komentarza informacji zostaje znacznie osłabione (por. Wojtak 2004: 167). W tej kwestii ujęcie komentarza w językoznawstwie germanistycznym bardziej jest zbliżone do polskiej praktyki dziennikarskiej.

Przytoczone przez Wojtak (2004: 167) wyróżniki gatunkowe komentarza prasowego obejmują „atrakcyjność formy, jasność i precyzję wysłowienia, stosowną siłę argumentacji i dobór innych środków perswazyjnych, umiarkowanie w stopniu kategoryczności wygłaszanych sądów”¹³. Dla celów niniejszej analizy szczególnie ten ostatni wyznacznik zasługuje na uwagę. W badanych tekstach bowiem faktycznie zaznaczyła się różnica w kategoryczności sądów pomiędzy komentarzami polskimi a niemieckimi, co zostanie przedstawione w punkcie 4. niniejszego artykułu.

W przypadku dość obszernej typologii komentarzy prasowych przedstawionej przez M. Wojtak istotny dla celów niniejszego omówienia wydaje się dokonany ze względu na relacje z tekstami informacyjnymi i ze względu na status wypowiedzi podział komentarzy na autonomiczne (samodzielne, niestowarzy-

¹³ Wymienione wyróżniki gatunkowe komentarza Wojtak przytacza na podstawie publikacji Miareckiego (2001).

szone z informacją) i nieautonomiczne (wplecione w tekst informacji lub jej towarzyszące jako odrębna wypowiedź). Ponieważ poddane analizie komentarze nie są wplecione w informację i pojawiają się samodzielnie, należałoby je zaklasyfikować do autonomicznych, choć ich związek z informacjami prasowymi jest bardzo wyraźny. Nie jest to jednak z reguły powiązanie z jedną konkretną informacją prasową, bardziej zaś odniesienie się do szeregu informacji pojawiających się na dany temat (np. obniżenie not ratingowych przez agencje ratingowe).

3.3. Hipertekstualna specyfika komentarza online

Podstawą rozważań przedstawionych w niniejszym artykule są wyniki analizy kontrastywnej korpusu złożonego z komentarzy prasowych publikowanych online. Stąd pojawia się pytanie o możliwości opisanie takich komentarzy za pomocą kategorii hipertekstualnych, charakterystycznych dla modułów tekstowych dostępnych w sieci. Specyfika komentarza ukazującego się online wynika bowiem w dużym stopniu ze specyfiki medium, w jakim on się ukazuje, czyli Internetu. Według H. J. Buchera (1999: 9 i n.) medium to charakteryzują następujące cechy:

– multimedialność, czyli wykorzystanie w komunikacji dwóch lub więcej różnych kodów semiotycznych (por. także Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 71)¹⁴;

– interaktywność, obejmująca z jednej strony nieograniczone możliwości selekcji dla użytkownika, a z drugiej strony specyficzne interaktywne formy komunikacji (maile od czytelników, grupy dyskusyjne czy fora); należy przy tym zaznaczyć, że istotne jest w tym kontekście rozróżnienie pomiędzy interaktywnością w sensie czysto informatycznym jako cechą właściwą oprogramowaniu, dzięki której komputer może w zaprogramowany sposób reagować na „wpisy” użytkownika, a interaktywnością w rozumieniu lingwistycznym, rozumianą jako proces społeczny, w którym człowiek odnosi swoje działania do działań drugiego człowieka (por. Luginbühl 2005: 428);

– brak linearności – recepcja tekstu nie przebiega tu linearnie jak w przypadku choćby tradycyjnej książki, lecz użytkownik dowolnie steruje kolejnością odbioru poszczególnych modułów;

¹⁴ Według Buchera (1999: 9 i n.) Internet łączy w sobie dokumenty pisane, audiowizualne, fotograficzne i graficzne.

– wirtualność, czyli brak ograniczeń czasoprzestrzennych, charakterystycznych dla mediów drukowanych.

Rozważając możliwości definiowania komentarza online jako hipertekstu, należy uwzględnić fakt, że hipertekst jest dotychczas opisywany głównie w opozycji do klasycznego pojęcia tekstu, czyli w relacji do podstawowych kryteriów tekstualności według K. A. de Beaugrande'a, W. U. Dresslera (1981) (por. też Maciejewski 2009). W tym aspekcie jako podstawowa cecha hipertekstu ujawnia się brak linearności (w przeciwieństwie do linearności jako cechy tekstów „tradycyjnych”). Brak ten oznacza podział hipertekstu na wiele modułów połączonych ze sobą poprzez hiperłącza, co zdecydowanie wspiera indywidualną percepcję hipertekstu przez jego odbiorcę. Oczywiście hiperłącza te można by porównać do tradycyjnych odsyłaczy czy przypisów, jednak zasadnicza różnica pomiędzy nimi a hiperłączami polega na tym, że przywołane teksty nie tylko są natychmiastowo dostępne, ale też mogą się łatwo autonomizować (por. Snopek 2010: 22 i n.), a nawet będąc hipertekstami – prowadzić odbiorcę dalej poprzez kolejne hiperłącza do następnych tekstów. Jako bardzo istotne pojawia się w tym kontekście pytanie o spójność takiego hipertekstu. Nie jest ona moim zdaniem niemożliwa (jak twierdzi Snopek 2010: 23). Spójność hipertekstu wynika bowiem z postrzegania całości procesu komunikacyjnego, a nie jedynie z tekstu jako produktu. Spójność ta powstaje więc dopiero w procesie wytwarzania i percepcji hipertekstu (por. Storrer 1999). Z takiego ujęcia spójności hipertekstu wynika specyficzna rola nadawcy i odbiorcy tekstu – każdy odbiorca może mianowicie stać się jego nadawcą (por. Maciejewski 2009). Taka „zamiana ról” w procesie komunikacyjnym następuje w przypadku badanych komentarzy online choćby w momencie „przeskakiwania” do innego modułu zawierającego np. dodatkowe informacje, objaśnienia, zdjęcia, krótkie filmy czy inne komentarze danego autora, a nawet jego blog. W ten sposób odbiorca hipertekstu sam decyduje o kolejności odbioru poszczególnych oferowanych mu modułów informacyjnych, tworząc w ten sposób swój hipertekst. Inny odbiorca może inaczej ukształtować swoją kolejność odbioru. Niektóre wydania czasopism internetowych dają też możliwość wysłania maila do autora zamieszczonego komentarza czy też wpisania swojego komentarza do sprawy. W ten sposób odbiorca może dodawać swoje treści do zamieszczonego hipertekstu, stając się jego współautorem. Wiąże się to jednak z jego współodpowiedzialnością za powstający tekst. Dodatkowo każdy z odbiorców może przyczynić się do poszerzenia kręgu odbiorców danego komentarza poprzez przesłanie znajo-

mym hiperłącza do tego tekstu lub samego tekstu drogą elektroniczną. Wolność odbiorcy może polegać również na potraktowaniu komentarza online jako tekstu tradycyjnego i rezygnacji z podążania za hiperłączami. Wtedy taki komentarz należałoby potraktować jako e-tekst, czyli tekst wprawdzie publikowany online, ale wykazujący linearność i czytany „od początku do końca”, czyli pozbawiony budowy modułowej. Teksty takie często są wersjami równoległymi do publikacji tekstów drukowanych lub je poprzedzają (por. Storrer 2008), mogą one zawierać hiperłącza w swej strukturze, jednak nie jest to element obligatoryjny.

W obliczu powyższych uwag nasuwa się pytanie, czy badane komentarze online należy określić jako hiperteksty, czy też są one e-tekstami. Hiperteksty jako takie wyróżniają się szczególną inkluzywnością (por. Snopek 2010: 24), czyli zdolnością absorbowania zarówno tradycyjnych tekstów drukowanych, jak i innych hipertekstów, a także przekazów audio czy wideo. W taki sposób komentarz online rozumiany jako e-tekst może stać się częścią hipertekstu, ponieważ dzięki hiperłączom kieruje czytelnika do innych modułów. Takim modułem może być np. informacja o komentowanym wydarzeniu. Komentarze online mogą więc, zachowując jako e-teksty swoją linearność, przekraczać granicę tekstu. Przekroczenie tej granicy odbywa się w komentarzu online również dzięki zaproszeniu czytelnika do wysłania listu elektronicznego lub zamieszczenia swojego komentarza. Poprzez taką możliwość zostaje spełniona cecha interaktywności, charakterystyczna dla hipertekstu. Dlatego opowiadam się za potraktowaniem komentarza online jako zjawiska granicznego pomiędzy e-tekstem a hipertekstem, które z biegiem czasu będzie podlegać dalszemu rozwojowi, a pytanie o granicę takiego tekstu będzie zyskiwać na aktualności¹⁵.

4. Perswazja w polskim i niemieckim komentarzu ekonomicznym online – wyniki analizy kontrastywnej

Celem niniejszej analizy jest stwierdzenie różnic i podobieństw w językowych działaniach perswazyjnych dotyczących kryzysu ekonomicznego na podstawie

¹⁵ Należało by tu wspomnieć również o wątpliwościach Schrödera dotyczących traktowania tekstów prasowych ukazujących się online jako hipertekstów: „Jeśli popatry się na gazety ukazujące się online, to okazuje się, że hipertekst realizuje się nie tyle poprzez zmianę tradycyjnej jednostki tekstowej w zbudowane modularnie klastry tekstowe, lecz bardziej na płaszczyźnie zależności pomiędzy poszczególnymi tekstami” (Schröder, w druku).

zastosowanych w komentarzach ekonomicznych online illokucji dominujących i wspierających, w powiązaniu z badaniem struktur argumentacyjnych. Takie połączenie metod badawczych wynika z potraktowania tekstu argumentacyjnego (na przykładzie komentarza prasowego) jako całości i w związku z tym konieczności analizowania takiego tekstu na podstawie jego całościowej struktury argumentacyjnej. Zastosowanie samej tylko metody analizy struktur illokucyjnych, co jest wystarczające np. w przypadku listów handlowych (por. Koch, Rosengren, Schonebohm 1981; Brandt 1983)¹⁶, nie pozwoliłoby na uwzględnienie kompleksowej struktury argumentacyjnej komentarza prasowego.

4.1. Uwagi dotyczące korpusu komentarzy online

W analizie uwzględnionych zostało łącznie 15 tekstów ukazujących się jako komentarze ekonomiczne w wydaniach online polskiego tygodnika „Polityka” (Polityka.pl), niemieckiego tygodnika „Der Spiegel” (Spiegel online), polskiej gazety codziennej „Rzeczpospolita” (rp.pl) oraz niemieckich gazet codziennych „Frankfurter Allgemeine Zeitung” (faz.de) i „Süddeutsche Zeitung” (sueddeutsche.de) w okresie od 23.06.2011 do 9.08.2011¹⁷. Tematem przewodnim jest kryzys finansowy na świecie oraz obniżenie ratingu dla USA i rosnący kurs franka szwajcarskiego w Polsce.

W analizie uwzględniono zarówno komentarze pochodzące z prasy codziennej, jak i te publikowane w tygodnikach informacyjnych. Uzasadnieniem takiego wyboru jest fakt, że celem analizy było stwierdzenie różnic i podobieństw w językowych strategiach perswazyjnych stosowanych w kwestiach ekonomicznych w polskim i niemieckim komentarzu publikowanym w prasie online, a nie wykazanie cech charakterystycznych wyłącznie dla komentarzy w prasie codziennej czy też wyłącznie w tygodnikach. Dzięki takiemu zwiększeniu liczby uwzględnianych czasopism można było uzyskać bardziej reprezentatywny korpus badawczy w obu językach.

¹⁶ Por. też komentarz do wykorzystania analizy struktur illokucyjnych w badaniu listów handlowych w artykule I. Szwed (w druku).

¹⁷ Analizy zostały przeprowadzone w ramach projektu międzynarodowego „Persuasionsstile in Europa” („Style perswazji w Europie”), prowadzonego pod kierunkiem prof. H. Lenka z Uniwersytetu w Helsinkach z udziałem językoznawców z Niemiec, Szwecji, Finlandii, Węgier, Polski, Bułgarii, Grecji. Cytowane w niniejszej pracy przykłady również pochodzą z powyższego projektu (por. Szwed 2012).

4.2. Charakterystyka formalno-treściowa badanych komentarzy

Porównując polskie i niemieckie komentarze publikowane online, już na pierwszy rzut oka można stwierdzić istotne różnice w długości tekstów. Podczas gdy średnia liczba znaków w komentarzach niemieckich wynosi 4295, komentarze polskie są przeciętnie prawie o połowę krótsze – tu średnia liczba znaków to jedynie 2227. Również liczba słów jest zdecydowanie wyższa w komentarzach niemieckich, wahając się od 362 do 1041 (średnio 694 słowa w jednym komentarzu). W komentarzach polskich było to odpowiednio od 244 do 477 słów w komentarzu (średnio 360 słów). Jeśli uwzględnimy fakt, że w języku niemieckim często występują złożenia słów składające się z kilku członów, co dodatkowo może utrudnić recepcję tekstu, to dojdziemy do wniosku, iż niemieckie komentarze publikowane online i dotyczące kwestii ekonomicznych mogą stanowić dla czytelnika większe wyzwanie niż analogiczne komentarze w prasie polskiej.

Cechą charakterystyczną zarówno dla polskich, jak i niemieckich komentarzy online jest występowanie sieci powiązań pomiędzy tekstem komentarza a modułami, które czytelnik poprzez wykorzystanie hiperłączy może dodać do danego tekstu. Takimi dołączanymi modułami mogą być wcześniejsze informacje na temat komentowanego wydarzenia, dodatkowe wypowiedzi ekspertów, objaśnienia pojęć, obrazy (w tym również diagramy), zdjęcia, krótkie filmy czy prezentacja samej osoby autora tekstu. Hiperłącza mogą również kierować czytelnika do innych tekstów powiązanych tematycznie, do blogu danego komentatora czy też do tekstów o charakterze reklamowym.

W zakresie poruszanych tematów widoczne są znaczne różnice pomiędzy komentarzami polskimi a niemieckimi publikowanymi w tym samym czasie i w trakcie tych samych wydarzeń na świecie. W komentarzach niemieckich daje się zauważyć zdecydowanie więcej odniesień do aktualnej sytuacji na świecie, jak w poniższych przykładach:

Taka zmiana podziału dóbr jest aspektem globalizacji¹⁸ [...]. (faz.net 8.08.2011)
Świat przeżywa tego lata zmianę systemową [...]. (süddeutsche.de 8.08.2011)

Daje się przy tym zauważyć bardzo krytyczny stosunek do Stanów Zjednoczonych i polityki amerykańskiej. Jest więc m.in. mowa o kryzysie ekonomicz-

¹⁸ Tłumaczenie wszystkich przykładów z języka niemieckiego własne.

nym jako karze za brak przywództwa i upieranie się przy bodźcach fiskalnych, o braku umiejętności znalezienia w USA wyjścia z kryzysu zadłużenia, wiesz czy się nawet upadek USA, jak w przykładzie:

[...] Czyż jest to początek końca amerykańskiego supermocarstwa? (faz.net 8.08.2011)

W niemieckich komentarzach częściej niż w polskich pojawiają się apele o konkretne działania (jak w przykładzie: „Ratujcie euro!” w Spiegel online 23.06.2011).

Sporadycznie mamy natomiast do czynienia w niemieckich komentarzach z bezpośrednim nawiązaniem do sytuacji panującej w Niemczech. Takie odniesienia do wydarzeń lokalnych są z kolei częste w polskich komentarzach. Przykładem mogą tu być pojawiające się oceny i porady związane z aktualną sytuacją ekonomiczną w Polsce oraz ze specyficzną dla Polski kwestią wpływu kryzysu ekonomicznego i wahań kursu franka szwajcarskiego na spłatę kredytów. Oceny bywają nawet oparte na realnych wyliczeniach, jak w poniższym przykładzie:

Przygotowane w pośpiechu projekty tak naprawdę nie poprawią sytuacji osób spłacających kredyty. Dla kogoś, kto trzy lata temu wziął kredyt, otrzymując 2 zł za każdego pożyczonego franka, kilkuprocentowa obniżka raty nie ma żadnego znaczenia, skoro teraz, by oddać franka, trzeba zapłacić 3,6–3,7 zł. (rp.pl 29.07.2011)

Zarazem jednak możemy też znaleźć wiele odniesień do aktualnej sytuacji politycznej w Polsce, jak w poniższym przykładzie:

Źle się stało, że frank tak bardzo się umocnił w ostatnich miesiącach wobec złotego. [...] Jeszcze gorzej, że posłowie to umocnienie franka – wciąż najpopularniejszej waluty wśród Polaków spłacających kredyty mieszkaniowe – postanowili wykorzystać w kampanii wyborczej i spróbowali zdjąć z kredytobiorców ciężar spreadów walutowych. (rp.pl 29.07.2011)

Sumując charakterystykę treściową pochodzących z korpusu polskiego i niemieckiego komentarzy publikowanych online, można stwierdzić, że polskie komentarze mają nacechowanie bardziej lokalne, w ich centrum często pojawia się kwestia rozwiązania konkretnych problemów polskich czytelników, natomiast dla komentarzy niemieckich charakterystyczne jest myślenie globalne, skierowane bardziej na problemy światowe niż tylko niemieckie.

4.3. Struktura argumentacyjna badanych komentarzy

Najogólniej rzecz biorąc, argumentacją można nazwać „zespół czynności podejmowanych w celu uzasadnienia jakiegoś poglądu” (Tokarz 2006: 124). Ponieważ celem niniejszego artykułu nie jest dogłębna analiza teorii argumentacji czy zasad wnioskowania, zrezygnuję w tym miejscu z dyskusowania kwestii, na ile argumentacja jest tożsama z uzasadnianiem, a na ile nie¹⁹. Bez wątplenia jednak z argumentacją mamy do czynienia wtedy, gdy pojawia się jakaś sporna kwestia, którą należy rozstrzygnąć, a tak właśnie jest w przypadku komentarzy prasowych, również tych publikowanych online. W centrum badanych komentarzy polskich i niemieckich znalazły się zagadnienia ekonomiczne, przy czym komentowana kwestia sporna najczęściej zostaje przypomniana na początku tekstu lub też znajdują się w nim odnośniki (w formie hiperłączy) do dokładniejszego opisu tej kwestii. Celem autorów komentarza prasowego jest, podobnie jak w innych tekstach argumentacyjnych, przekonanie, a nawet pozyskanie czytelnika dla danej oceny wydarzeń.

Jednym z klasycznych sposobów argumentowania jest dialektyka nawiązująca do Arystotelesa (por. Eggs 2000: 406). W badanych tekstach mamy w obu językach do czynienia z kompozycją pytanie–odpowieź, przy czym w polskich komentarzach pojawia się ona nieco rzadziej (przykładem może tu być fragment: „Co dalej? Są dwie drogi.” – „Rzeczpospolita” 9.08.2011). Natomiast w komentarzach niemieckich kompozycja ta pojawia się częściej, przybierając również formę pytań o rozstrzygnięcie (jak w przykładzie: „Musste das sein? Musste die weltgrößte Agentur [...]. Ja, sie musste.” – Spiegel online 7.08.2011 [Czy tak musiało być? Czy światowa agencja musiała [...]? Tak, musiała.]

Charakterystycznym zabiegiem stosowanym przez autorów komentarzy pochodzących z korpusu zarówno polskojęzycznego, jak i niemieckojęzycznego jest tworzenie swego rodzaju ramy tekstowej, co oznacza, że informacja podana na początku tekstu pojawia się ponownie pod koniec. W obu korpusach pojawiają się również w komentarzach pytania retoryczne.

Spośród wymienionych przez Eggsa (2000: 399) trzech rodzajów argumentów autorzy polskich i niemieckich komentarzy najczęściej odwołują się do argumentów deontologicznych oraz etyczno-estetycznych. Natomiast z argumentacją epistemologiczną, polegającą według Eggsa (2000: 399) na udowodnieniu,

¹⁹ Por. w tej kwestii np. wywód E. Eggsa (2000: 397), który wykazuje, że wbrew wielu aktualnym tendencjom należy zdecydowanie rozróżnić pomiędzy argumentacją a uzasadnianiem.

że coś jest faktem, bądź zaprzeczeniu temu, nie mamy do czynienia w badanych komentarzach. Wśród argumentów o charakterze deontologicznym, prowadzących do doradzania lub odradzania jakichś działań, w polskich komentarzach możemy znaleźć np. następujące:

Bo nie może być tak, że Europa z pieniędzy podatników będzie płacić, a Grecy – strajkować. („Rzeczpospolita” 21.07.2011)

Na tej drodze mogą pojawiać się kryzysy, ale wszystkie ich konsekwencje będą mniej bolesne niż efekt jednego załamania gospodarczego, jakie czeka świat, jeżeli nadal będzie się starać żyć na kredyt. („Rzeczpospolita” 9.08.2011)

Z kolei pojawiające się w niemieckich komentarzach argumenty deontologiczne są liczniejsze niż w polskich komentarzach i mają bardziej bezpośredni, wręcz nakazujący charakter, jak w poniższych przykładach:

Es gibt nur einen Ausweg aus der Misere: Die Schuldenstaaten müssen aufhören, sich immer weiter zu verschulden. (süddeutsche.de 8.08.2011) [Jest tylko jedno wyjście z tej nędzy: Państwa zadłużone muszą [podkreśl. moje – I. Sz.] przestać się dalej zadłużać.]

Den Krisenrettern bleibt deshalb nur die zweite Alternative: Sie müssen versuchen, das Leistungsgefälle in der Euro-Zone auszugleichen, damit die Länder besser zueinander passen. (Spiegel online, 23.06.2011) [Tym, którzy ratują przed kryzysem, pozostaje zatem tylko ta druga alternatywa: Muszą [podkreśl. moje – I. Sz.] oni próbować wyrównać różnice w wydajności pracy w strefie euro, aby kraje [członkowskie – I. Sz.] bardziej do siebie pasowały.]

Wśród argumentów etyczno-estetycznych, prowadzących do oceny komentowanych zjawisk w polskich komentarzach, można znaleźć następujące przykłady:

Pomysł jest absurdalny, bo [...]. („Rzeczpospolita” 14.07.2011)

Źle się stało, że frank tak bardzo się umocnił w ostatnich miesiącach wobec złotego. (Rzeczpospolita 29.07.2011)

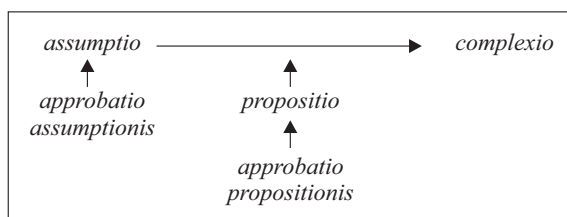
Ale pogorszenie ich ratingu to zła wiadomość dla całego świata. („Polityka” 6.08.2011)

Wśród komentarzy niemieckich argumenty o charakterze etyczno-estetycznym są liczniejsze, jednak wyrażane w sposób bardziej pośredni niż w polskich komentarzach, raczej nie pojawiają się tu określenia „dobry” lub „zły”, choć ocena jest jednak wyrażana, jak w poniższych przykładach:

Aber viel ist die Intervention nicht mehr wert: [...]. (süddeutsche.de 8.08.2011) [Ale ta interwencja niewiele jest już warta.]

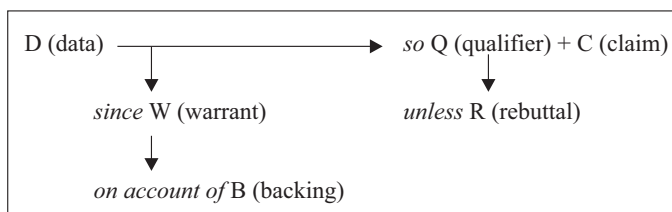
Die scharfe ideologische und parteipolitische Polarisierung nährt indessen den Verdacht, das politische System der Vereinigten Staaten sei dysfunktional geworden. (faz.net 8.08.2011) [Ostra polaryzacja ideologiczna i partyjno-polityczna nasuwa podejrzenie, że system polityczny Stanów Zjednoczonych stał się dysfunkcyjny.]

Podstawą argumentacji retorycznej w tekstach często jest schemat nawiązujący jeszcze do myśli Cycerona. Zgodnie z tym schematem (rys. 1), „aby uzasadnić jakąś tezę (*complexio*), trzeba podać przesłankę wyjściową (*assumptio*), mającą odpowiednie uzasadnienie (*approbatio assumptionis*), przy czym przejście od przesłanki do tezy powinno opierać się na jakimś prawie ogólnym (*propositio*), również mającym dostateczne uzasadnienie (*approbatio propositio-nis*)” (Tokarz 2006: 124–125).

Rys. 1. Schemat argumentacji retorycznej Cycerona (por. Tokarz 2006: 125)

Schemat ten stał się podstawą dla popularnego do dziś tzw. modelu Toulmina²⁰ (por. Toulmin 1958: 104; Eggs 2000: 404; Brinker 1992: 72), który przedstawiono na rys. 2²¹:

Rys. 2. Struktura argumentacji według modelu Toulmina (Toulmin 1958: 104)

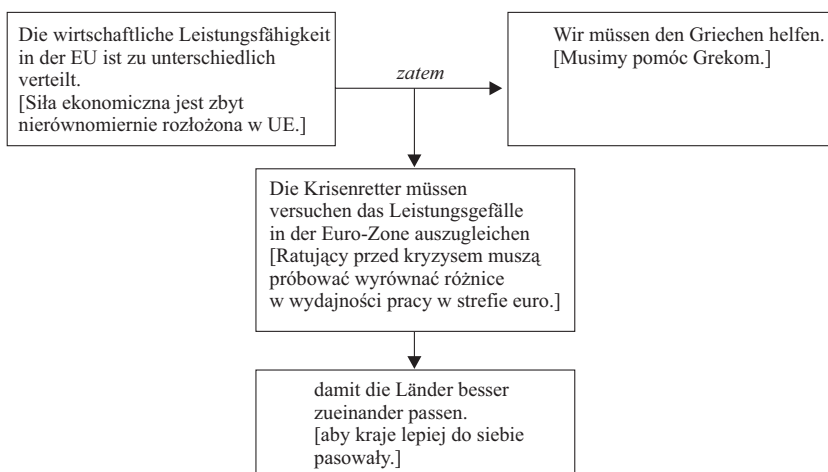
W modelu Toulmina podstawą uzasadnienia tezy (*C – claim*) są dane (*D – data*), na które powołujemy się w argumentacji, wykazując równocześnie na

²⁰ Pomimo jego popularności schemat według Toulmina spotkał się również z krytyką, dotyczącą np. braku rozróżnienia pomiędzy dowodami i argumentami (por. Trautman 2004: 21).

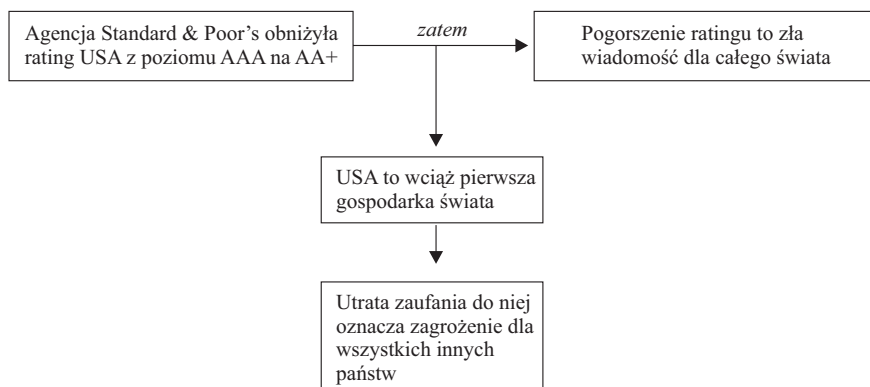
²¹ Nie biorę tu pod uwagę rozszerzeń tego schematu, np. u Brinkera (1997: 85 i n.) czy w oparciu o Heine-mann, Viehweger (1991: 249 i n.) (por. też Buffagni 2012: 28).

podstawie prawa ogólnego (W – *warrant*), że powołanie to jest uzasadnione. W schemacie tym Q oznacza *modal qualifier*, czyli jakieś wyrażenie modalne (np. prawdopodobnie, z pewnością), R – wyjątki (z *zastrzeżeniem...*), a B – bazę teoretyczną (*na mocy...*).

Schemat ten znajduje zastosowanie w argumentacji zarówno w polskich, jak i w niemieckich komentarzach. Przykłady jego realizacji w badanych komentarzach w prasie online przedstawiają rys. 3 i rys. 4.

Rys. 3. Struktura argumentacji według modelu Toulmina w komentarzu niemieckim

Rys. 4. Struktura argumentacji według modelu Toulmina w komentarzu polskim

W odniesieniu do stosowanego modelu argumentacji nie można stwierdzić istotnych różnic pomiędzy korpusem polskim a niemieckim. W celu poszerzenia perspektywy badawczej w analizie uwzględniono jednak również struktury illokucyjne w komentarzach niemieckich i polskich, a wyniki tych badań przedstawione zostały poniżej.

4.4. Analiza hierarchicznych struktur illokucyjnych

Analiza struktur illokucyjnych jako metoda badawcza wywodzi się z nurtu pragmatyki językowej, w której komunikacja językowa traktowana jest jako działanie językowe ukierunkowane na osiąganie konkretnych celów. Ujęcie działań językowych jako działań celowych pozwala na wychwycenie w tekście jego perswazyjnego charakteru, stąd próba zastosowania tej metody w badaniu komentarza prasowego jako tekstu perswazyjnego. Zgodnie z założeniami analizy struktur illokucyjnych (ASI), realizując swoje cele, autor tekstu rozwija różne strategie, budując tekst, przy czym hierarchia jego celów stanowi podstawę struktury illokucyjnej danego tekstu. Dlatego ważnym elementem analizy (ASI) jest odkrycie struktury illokucyjnej, czyli hierarchizacji illokucji w tekście, co pozwoli na zdefiniowanie celu lub celów jego autora (por. Szwed 2012: 312). Tekst jest przy tym traktowany jako ciąg elementarnych działań językowych (działań illokucyjnych) o strukturze hierarchicznej (por. Motsch 2000: 424). W hierarchii tej najczęściej występuje jedna illokucja²² dominująca (tzw. illokucja tekstu, poprzez którą realizowany jest główny cel autora tekstu) oraz illokucje wspierające, które mają pomóc w realizacji illokucji dominującej. Podstawą do wyróżnienia poszczególnych illokucji stały się w niniejszej analizie taksonomie J. Searle'a (1971), D. Wunderlicha (1976) i H. Schmitta (2000), przy czym oceniające działania językowe tylko w taksonomii Schmitta tworzą oddzielną klasę główną.

W przypadku komentarzy prasowych główną tezę tekstu można, zgodnie z propozycją Lügera (1995: 128), potraktować jako dominujące działanie językowe, natomiast uzasadnienia będą tworzyć wspierające działania językowe.

Wśród illokucji wspierających M. Brandt oraz I. Rosengren (1992: 19–23) wyróżniają tzw. illokucje subsydiarne, które bezpośrednio wspierają realizację

²² Illokucja jest tu rozumiana w oparciu o Heinemann, Heinemann (2002); Wagner (2001); Liedtke (1998) jako komponent celowy wypowiedzi, czyli jej „zakodowana intencja”. Więcej na temat samej metody ASI, jej rozwoju, taksonomii i zastosowania oraz krytyki por. Szwed (2012) i Szwed (w druku).

illokucji dominującej, m.in. poprzez odniesienie do jej warunków powodzenia (np. illokucje wspierające zrozumienie, motywację, akceptację czy kooperację), oraz tzw. illokucje komplementarne, które wspierają powodzenie illokucji dominującej pośrednio, np. poprzez wskazanie kontekstu komunikacyjnego czy zapewnienie kooperacji pomiędzy partnerami komunikacyjnymi.

W badanych komentarzach polskich i niemieckich illokucja dominująca tekstu najczęściej była realizowana poprzez OCENIANIE, jak widać to w poniższych przykładach:

Warum Standard & Poor's richtig liegt. (Spiegel online, 7.08.2011) [Dlaczego Standard & Poor's ma rację.]

Żle się stało, że frank tak bardzo się umocnił w ostatnich miesiącach wobec złotego. („Rzeczpospolita” 29.07.2011)

W jednym z komentarzy polskich rolę illokucji dominującej spełnia POWĄTPIEWANIE, natomiast w jednym z komentarzy niemieckich jest to ŻĄDANIE, któremu towarzyszy prognoza negatywna.

Wyniki analizy opartej na ASI po części pokrywają się z wychwyceniem w tekście argumentów o charakterze deontologicznym i etyczno-estetycznym (por. 4.3), jednak ASI pozwala na dokładniejsze wskazanie dominującego działania językowego w tekście, a więc też głównej intencji jego autora. Jest to możliwe dzięki analizie struktur illokucyjnych i umieszczeniu konkretnych działań językowych, np. illokucji dominujących i wspierających, w określonym miejscu tej struktury.

Illokucje wspierające mogą występować na różnych płaszczyznach omawianej struktury, dzięki czemu możemy mieć do czynienia z wielostopniową strukturą illokucyjną. Struktura ta jest w badanym korpusie bardziej rozbudowana w komentarzach niemieckich, równocześnie można w nich stwierdzić większą polaryzację opinii, wraz z przedstawianiem zdania przeciwnego oraz osłabianiem tego zdania.

Spośród illokucji wspierających w komentarzach niemieckich najczęstsze są illokucje wspierające akceptację, pojawiają się też apele (co nie zdarza się w polskich komentarzach) – jak w cytowanym już powyżej przykładzie „Rettet den Euro!” [Ratujcie euro!] w Spiegel online (23.06.2011). Można przy tym zauważyć silniejsze niż w komentarzach polskich przemieszanie przedstawiania sytuacji z jej oceną.

Z kolei w polskich komentarzach częściej mamy do czynienia z illokucjami wspierającymi zrozumienie komentowanych zjawisk, jak w poniższym przykładzie:

Teoria ekonomii mówi, że ceny kształtują się w efekcie swobodnej gry popytu i podaży. To, czy, kiedy i ile ktoś chce kupować albo sprzedawać, zależy przede wszystkim od oceny aktualnej sytuacji i prognoz na przyszłość. Jeżeli np. związki zawodowe w kopalni miedzi zaczynają strajk, który nie wiadomo jak długo potrwa, to cena metalu wzrośnie, bo jego dostępność niedługo może się zmniejszyć. A kiedy państwo ogłasza, że wkrótce w kasie zabraknie mu pieniędzy, to ceny jego obligacji spadną, bo lepiej je szybko sprzedać, żeby ocalić chociaż część zainwestowanych środków. („Rzeczpospolita” 14.07.2011)

W związku z tym w polskich komentarzach częściej niż w komentarzach niemieckich pojawia się OBJAŚNIANIE. Z kolei ZALECANIE wykonania jakiejś czynności, występujące w roli illokucji wspierającej, częściej niż w komentarzach niemieckich jest kierowane do konkretnych adresatów, np. kredytobiorców.

5. Wnioski

Zastosowana w przedstawionych powyżej badaniach analiza struktur illokucyjnych jest metodą bardziej popularną i lepiej znaną w językoznawstwie germanistycznym niż polonistycznym. Jednakże po fali popularności w latach 80. ubiegłego stulecia²³ również w pracach germanistycznych była ona mocno krytykowana (por. Heinemann, Heinemann 2002: 86 czy Brinker 2000: 172). Krytyka ta dotyczyła przede wszystkim ograniczonych możliwości zastosowania analizy struktur illokucyjnych w przypadku dłuższych tekstów, np. tekstów literackich czy naukowych. K. Brinker (2000) zwraca w tym kontekście uwagę przede wszystkim na problem rozgraniczenia i klasyfikacji tekstów „rozbitych” na poszczególne illokucje, również M. Heinemann i W. Heinemann (2002) zauważają kwestię „atomizacji” tekstu jako całości w przypadku analizy struktur illokucyjnych (por. Szwed, w druku). Przy takiej „atomizacji” tekstu można stracić z oczu całość jego struktur argumentacyjnych. Stąd w niniejszym badaniu analiza struktur illokucyjnych została przeprowadzona równoległe do analizy struktur argumentacyjnych. Ta ostatnia pozwoliła na uchwycenie w badanych tekstach przeważających liczebnie argumentów (deontologicznych i etyczno-

²³ Por. np. Searle 1971; Wunderlich 1976; Sökeland 1980; Liedtke 1998; Brinker 1997 oraz dokonania grupy lingwistów skupionej wokół I. Rosengren, tzw. grupy z Lund.

-estetycznych), natomiast zastosowanie ASI umożliwiło wyznaczenie ich roli w strukturze hierarchicznej i stwierdzenie, które z tych argumentów odgrywają rolę nadrzędną, a które wspierającą. Pozwoliło również na wykazanie, gdzie mamy do czynienia raczej z illokucjami wspierającymi akceptację, a gdzie – z tymi wspierającymi zrozumienie.

Dzięki metodzie ASI można było wykazać w komentarzach niemieckich istnienie bardziej rozbudowanej struktury illokucyjnej, co w połączeniu z długością tych komentarzy prowadzi do wniosku, że mogą one stanowić dla czytelnika większe wyzwanie niż komentarze polskie.

Przy stosowaniu metody ASI należy jednak pamiętać, że przypisywanie działaniom językowym określonej roli illokucyjnej nie zawsze jest jednoznaczne, czasem może opierać się głównie na interpretacji (por. Lüger 1995: 54); może ono też prowadzić do umniejszenia wartości ironii.

Wykazane w trakcie analizy porównawczej różnice pomiędzy korpusem polskojęzycznym a niemieckojęzycznym nie są wprawdzie ogromne, są jednak uchwytne. Dotyczą one nie tylko wspomnianej powyżej odmiennej długości komentarzy w korpusie polskim i niemieckim czy ich mniej lub bardziej rozbudowanej struktury illokucyjnej, ale też ukierunkowania perswazji językowej.

Przeważające w komentarzach niemieckich odniesienia do sytuacji ogólnoswiatowej pozwalają wysnuć wniosek, że celem stosowania w nich językowych środków perswazyjnych jest przede wszystkim propagowanie u czytelnika określonej postawy wobec zjawisk światowych i polityki globalnej. Z kolei polscy czytelnicy częściej spotykają się z perswazją dotyczącą polityki lokalnej oraz z konkretnymi poradami dotyczącymi np. sytuacji na polskim rynku walut czy kredytów. Autor komentarza prasowego jawi się tu więc jako ekspert pomagający w rozwiązaniu problemów życiowych, jako swego rodzaju „dobry wujek”.

W połączeniu z większą liczbą illokucji wspierających zrozumienie w komentarzach polskich prowadzi to do wniosku, że perswazja językowa stosowana w polskich komentarzach jest bardziej zorientowana na zrozumienie przez czytelnika określonych procesów lokalnych oraz ewentualnie ułatwienie podjęcia decyzji w zakresie praktycznych działań codziennych (w tym przypadku w sferze finansowej). Natomiast przewaga illokucji wspierających akceptację w komentarzach niemieckich pozwala na stwierdzenie, że perswazja ma w tym przypadku nacechowanie bardziej opiniotwórcze, odnoszące się do szerszych procesów światowych.

Literatura

- Barańczak S., 1975, *Słowo – perswazja – kultura masowa*, „Twórczość”, nr 7, s. 44–57.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Beaugrande R.A. de, Dressler W.U., 1981, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen.
- Brandt M., 1983, *Der Einfluß der kommunikativen Strategie auf die Textstruktur dargestellt am Beispiel des Geschäftsbriefes. – Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1982*, Hrsg. I. Rosengren, Stockholm.
- Brandt M., Rosengren I., 1992, *Zur Illokutionsstruktur von Texten*, „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik” 86, s. 9–51.
- Brinker K., 1992, *Linguistische Textanalyse*, Berlin.
- Brinker K., 1997, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Berlin.
- Brinker K., 2000, *Textstrukturanalyse. – Text- und Gesprächslinguistik*, Bd. 1, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- Bucher H.J., 1999, *Die Zeitung als Hypertext. Verstehensprobleme und Gestaltungsprinzipien für Online-Zeitungen. – Text im digitalen Medium. Linguistische Aspekte von Textdesign, Texttechnologie und Hypertext Engineering*, Hrsg. H. Lobin, Opladen–Wiesbaden.
- Buffagni C., 2012, *Argumentative journalistische Texte: textlinguistische Analyse in der universitären DAF-Praxis. – Akten des XII. internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010. Band 16. Germanistische Textlinguistik. Digitalität und Textkulturen. Vormoderne Textualität. Diskurslinguistik im Spannungsfeld von Diskription und Kritik*, Hrsg. F. Gruzca, Frankfurt/Main.
- Burger H., 2000, *Textsorten in den Massenmedien. – Text- und Gesprächslinguistik*, Bd. 1, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- Burger H., 2005, *Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*, Berlin.
- Das Fremdwörterbuch*, 1990, Mannheim.
- Doroszewski W. (red.), 1964, *Słownik języka polskiego*, t. 6, Warszawa.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa.
- Eggs E., 2000, *Vertextungsmuster Argumentation: Logische Grundlagen. – Text- und Gesprächslinguistik*, Bd. 1, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- Furman W., Kaliszewski A., Wolny-Zmorzyński K., 2000, *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*, Rzeszów.
- Gajda S., 2008, *Polszczyzna wobec kultury polskiej i europejskiej. – Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, red. S. Gajda, Opole.
- Gajda S., 2009, *Gatunki wypowiedzi i genologia. – Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.

- Gansel Ch., 2011, *Textsortenlinguistik*, Göttingen.
- Grzegorzczukowa R., 1991, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „Język a Kultura”, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, red. J. Bartmiński, R. Grzegorzczukowa, Wrocław, s. 11–28.
- Habermas J., 1962, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt/Main.
- Heinemann W., 2000, *Textsorte – Textmuster – Texttyp. – Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann W., 2009, *Rodzaj tekstu – wzorzec tekstu – typ tekstu. – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Koch W., Rosengren I., Schonebohm M., 1981, *Ein pragmatisch orientiertes Textanalyseprogramm. – Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1980*, Hrsg. I. Rosengren, Lund.
- Kopaliński W., 1989, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.
- Lewandowski T., 1994, *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg–Wiesbaden.
- Liedtke F., 1998, *Grammatik der Illokution. Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen*, Tübingen.
- Luginbühl M., 2005, *Neue Medien. – Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*, Hrsg. H. Burger, Berlin.
- Lüger H.H., 1995, *Pressesprache*, Tübingen.
- Maciejewski M., 2009, *Gatunki hipertekstu w perspektywie tekstologicznej. Analiza na przykładzie internetowych prezentacji przedsiębiorstw*, Poznań.
- Miarecki T., 2001, *Na początku było słowo, a potem komentarz. – Dziennikarstwo od kuchni*, red. A. Niczyperowicz, Poznań.
- Mikołajczyk B., 2004, *Sprachliche Mechanismen der Persuasion in der politischen Kommunikation*, Frankfurt/Main.
- Motsch W., 2000, *Handlungsstrukturen von Texten. – Text- und Gesprächslinguistik*, Bd. 1, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Berlin–New York.
- O’Keefe D.J., 1990, *Persuasion: Theory and Research*, Newbury Park.
- Ożóg K., 2003, *Nauki o języku w Polsce – stan i perspektywy – wypowiedź ankietowa. – Językoznawstwo w Polsce. Stan i perspektywy*, red. S. Gajda, Opole.
- Pisarek W., 2003, *Perswazja – jak ją widzą, jak ją piszą. – Język perswazji publicznej*, red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka, Poznań.
- Schmitt H., 2000, *Zur Illokutionsanalyse monologischer Texte. Ein Konzept mit Beispielen aus dem Deutschen und Englischen*, Frankfurt/Main.

- Schröder T., (w druku), *Rozmowa o różnych aspektach relacji tekst – dyskurs – media*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, nr 6: *Medienanalyse als Text- und Diskursanalyse*.
- Searle J.R., 1971, *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*, Frankfurt/Main.
- Skudrzykowska A., Urban K., 2000, *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków–Warszawa.
- Snopek J., 2010, *Uwagi o hipertekście*. – *Internetowe gatunki dziennikarskie*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, Warszawa.
- Sökeland W., 1980, *Indirektheit von Sprechhandlungen*, Tübingen.
- Storrer A., 1999, *Kohärenz in Text und Hypertext*. – *Text im digitalen Medium. Linguistische Aspekte von Textdesign, Texttechnologie und Hypertext Engineering*, Hrsg. H. Lobin, Opladen–Wiesbaden.
- Storrer A., 2008, *Hypertextlinguistik*. – *Textlinguistik. 15 Einführungen*, Hrsg. N. Janich, Tübingen.
- Szwed I., 2012, *Persuasive Kommunikation im polnischen und deutschen Wirtschaftskommentar der Online-Presse*. – *Persuasionsstile in Europa*, Hrsg. E.H.H. Lenk, M. Vesalainen, Hildesheim–Zürich–New York.
- Szwed I., (w druku), *Analiza struktur illokucyjnych w polskim i niemieckim liście handlowym jako metoda badawcza kontrastywnej lingwistyki tekstu?*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”.
- Tokarz M., 2006, *Argumentacja, perswazja, manipulacja*, Gdańsk.
- Toulmin S.E., 1958, *The Uses of Argument*, Cambridge.
- Trautman C., 2004, *Argumentieren. Funktional-pragmatische Analyse praktischer und wissenschaftlicher Diskurse*, Frankfurt/Main–New York.
- Wagner K.R., 2001, *Pragmatik der deutschen Sprache*, Frankfurt/Main.
- Wieczorek U., 1999, *Wartościowanie, perswazja, język*, Kraków.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wróbel S., 2004, *Perswazja jako forma władzy*. – *Sztuka perswazji. Socjologiczne, psychologiczne i lingwistyczne aspekty komunikowania perswazyjnego*, red. R. Karpiel, K. Leszczyńska, Kraków.
- Wunderlich D., 1976, *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt/Main.

Persuasion styles in Polish and German economic press commentaries published online

In the article the question of a culture-conditioned style is examined in terms of a comparative analysis of Polish and German economic press commentaries. The choice of the area to be analyzed is determined by the fact that communicative acts in humans are closely connected to the environment dominated by economic, social and political pro-

cesses. In recent years, the economic situation in particular has been a factor influencing life of the societies, arousing public attention. Additionally, press commentaries on those issues are relatively easy to access for an average reader. In an era of increasing supremacy of electronic media in communication, the comments published online are becoming dominant, so the current tendencies in the language may be traced in them. That is the reason behind choosing online publication as a research corpus for this article.

In the examined texts, linguistic means of persuasion have been analyzed. Those means, despite the ongoing process of globalization are still determined culturally.

A tool that permits to comprehend the similarities and discrepancies is, among others, examining illocutionary structures in the texts. A method relatively popular in 1980s and 1990s, especially in German linguistics, later subject to severe criticism. The article shows the potential of the above-mentioned method in press commentaries examination, at the same time however, an analysis of argumentative structures was carried out. The latter permitted to capture the quantitative dominance of certain arguments (deontological and ethical-aesthetic), while employing the analysis of illocutionary structures allowed for determining their role in the structural hierarchy, therefore to conclude which of the arguments play the superior, and which the supportive role.

Moreover, the corpus comprising the Polish and German online press publications constitutes interesting research material in terms of changes in the presentation of the text, that is to formulate questions about the boundaries of individual genres, about the freedom of the reader in choosing the „modules” on the Internet or, consequently, about the reader’s responsibility for the text created this way.

Keywords: online press commentary, illocutionary structures analysis, economic texts in Polish-German comparative perspective.

Chronicle

Warszawa, 23 stycznia 2014 r.

Do Redakcji „Stylistyki”

Właśnie otrzymałam XXII tom „Stylistyki” – pierwszy po odejściu prof. Stanisława Gajdy ze stanowiska redaktora naczelnego. Ucieszyłam się, że prof. Gajda pełni nadal funkcję redaktora tematycznego, bo „Stylistyka” jest z nim nierozzerwalnie związana i jego stała obecność w tym piśmie – choćby jako autora artykułów – jest bardzo ważna.

Kończy się jednak pewien etap i przychodzi czas podsumowań. Pomyślałam więc, jak wielkie prof. Gajda stworzył dzieło. Od ponad 20 lat „Stylistyka” pośredniczy w wymianie prac badaczy tekstu i komunikacji językowej z obszaru całej Słowiańszczyzny, skupia wielu autorów z różnych ośrodków badawczych, odzwierciedla kierunki zainteresowań, jest periodykiem poważnym, starannie redagowanym. Jestem pełna podziwu i najwyższego uznania dla prof. Gajdy – inicjatora tego dzieła i wieloletniego koordynatora prac redakcyjnych. Trwała obecność „Stylistyki”, pokaźna objętość kolejnych tomów to dowód, że „Stylistyka” odpowiedziała na istotne zapotrzebowanie środowiska filologicznego i że raz podjętą inicjatywę Redaktor Naczelny starannie, systematycznie rozwijał – a pamiętajmy, że odbywało się to także w czasie poważnego załamania jego zdrowia, co budzi najwyższy szacunek.

Jako autorka tekstów publikowanych w „Stylistyce” i osoba współpracująca z redakcją „Stylistyki” od lat (co prawda, ostatnio rzadziej i głównie na odległość, bo sytuacja rodzinna nie pozwala na inny tryb współpracy) gratuluje prof. Stanisławowi Gajdzie tego wielkiego osiągnięcia. Dziękuję za to pismo, które stworzył, podziwiam jego inicjatywę i determinację. Życzę, żeby cieszył się owocami swojej wieloletniej pracy, widząc stabilny rozwój „Stylistyki” w kolejnych latach.

Nowej Redaktor Naczelnej „Stylistyki”, prof. Ewie Malinowskiej, życzę wielu osiągnięć w pracy i dalszego rozwoju redagowanego przez nią periodyku.

Z wyrazami szacunku
Teresa Dobrzyńska

Klaus-Peter Konearding (2009)
Lingwistyka dyskursu – nowa subdyscyplina
*lingwistyczna*¹

1. Komunikacja, faktyczność i „dyskurs”

Od kilku dziesięcioleci coraz intensywniej rozmawia się w sferze publicznej na temat „dyskursów”. Dotyczy to również tekstów naukowych z zakresu nauk społecznych i humanistycznych, w których formy użycia dyskursu korespondują z jego ogólnymi, powszechnymi wariantami. Pojęcie to jest jednak stosowane w szerokim znaczeniu w sposób mniej specyficzny, podczas gdy określone zakresy naukowe czynią to w odniesieniu do tradycji tworzonej na potrzeby ich własnej teorii. Co jednakże charakteryzuje to wyrażenie tak zyskujące na znaczeniu? Mówiąc ogólnie i wyprzedzając niejako daleko idącą specyfikację oraz biorąc pod uwagę jeszcze nieco abstrakcyjny wspólny mianownik różniących się między sobą wariantów użycia dyskursu, można powiedzieć: *Dyskurs* oznacza zwykle debaty prowadzone w sferze publicznej przez różne media. Debaty te mogą mieć różny zasięg i czas trwania, a poświęcone są istotnym obszarom tematycznym i problematyce mającej znaczenie społeczne i/lub kulturowe. Tego typu debaty nie muszą w całości obejmować danego obszaru społecznego, lecz mogą ograniczać się do społecznych subobszarów i tym samym do charakterystycznych dla nich „subspołeczności” („*Teilöffentlichkeiten*”).

Wraz z intensyfikacją zastosowania pojęcia *dyskurs* rośnie też zainteresowanie opinii publicznej społeczną rolą procesów komunikacyjnych i argumentacyjnych, a także w ogóle główną rolą języka w konstruowaniu i uzasadnianiu wiedzy oraz w procesach kształtowania opinii publicznej, jak również w proce-

¹ Tekst jest tłumaczeniem rozdziału *Diskurslinguistik – eine neue linguistische Teildisziplin* (s. 155–177), który ukazał się w: „*Heidelberger Jahrbücher*” 2009, vol. 53, Sprache. Editors: Prof. Dr. Ekkehard Felder. ISBN: 978-3-642-00341-7 (Print) 978-3-642-00342-4 (Online).

sach wyrażania decyzji. Coraz wyraźniej widać, że świadomość grupowa i indywidualna jest coraz silniej – niżli dotąd to miało miejsce – kształtowana przez procesy językowo-komunikacyjne. „Twarde fakty” okazują się – analizując je historycznie i genetycznie – artefaktami, formułowanymi, akceptowanymi i ostatecznie presuponowanymi w wyniku procesów komunikacyjnych; tym samym nie są wolne od rewizji i funkcjonują tylko w kulturowo specyficznych kontekstach. Pewność i oczywistość istnieją do momentu, aż zostaną zakwestionowane, i to na podstawie dalej nieanalizowanych stanowisk społecznej tożsamości, tradycji, praktyki życiowej, epistemologicznej i zawodowej, jak również przynależącego do nich kulturowego obrazu świata oraz mniej lub bardziej kompleksowej „ideologii”. Pewność i oczywistość są wynikiem kontynuowanych międzypodmiotowych procesów rozstrzygania, które w istotnych ich częściach odbywają się dzięki komunikacji. Dotyczy to codzienności pełnej ważnych egzystencjalnie doświadczeń, jak również abstrakcyjnych obszarów poznania naukowego².

Jakie są więc powody wzrastającego zainteresowania pojęciem dyskursu, teoriami dyskursu oraz analizą dyskursu szczególnie właśnie w ramach nauk humanistycznych i społecznych? Dlaczego analiza procesów społecznych i mentalnych w większym stopniu sięga do analizy dyskursu?

W naukach humanistycznych i społecznych miał miejsce w połowie XX w. *zwrot lingwistyczny* albo inaczej *zwrot kulturowo-intepretacyjny* (ang. *Linguistic* albo inaczej *Cultural-Intepretative-Turn*) (nazwany tak w nawiązaniu do amerykańskiego filozofa Richarda Rorty’ego, por. Rorty 1967); chodzi tu o metodologiczne przejście tych nauk w fazę postpozytywistyczną, w której społeczna interakcja i jej symboliczna medialność, a szczególnie rola i funkcja języka i komunikacji werbalnej, służąca konstytuowaniu jednostek i produkcji wiedzy, znajdują się w centrum badań. Jednocześnie staje się widoczne, jak centralną rolę pełni interakcja symboliczna, tzn. właśnie językowa, w tworzeniu instytucji społecznych, określonych obrazów świata, przynależnych im płaszczyzn świadomości i doświadczenia, grupowego (kolektywnego) ustalania celów i kryteriów wartości, jak również kolektywnych pól działania. Szczególnie produkcja, dystrybucja i przekształcanie kompleksowo zróżnicowanych stanów wiedzy nie mogą obejść się bez medialności języka, bez tekstów językowych.

² Por. literaturę dotyczącą socjologii epistemologicznej i socjologii nauki – w dalszej części tekstu; por. też Konerding (w druku).

Aktualne badania nad językiem i kognicją potwierdzają ponadto coraz wyraźniej, iż na procesy kognitywne mają znaczny wpływ nawet właściwości językowe, a szczególnie gramatyczne³.

Do tego dochodzi następujący fakt: W ludzkich społecznościach panuje ciągła rywalizacja o hierarchię lub nawet walka o pozycje społeczne i zasoby. Wiąże się z tym ciągła „rywalizacja” o zaznaczanie własnej ważności społecznej, gospodarczej i politycznej celem forsowania preferowanych interesów i realizacji związanych z tym wytyczonych celów. Ważne dla podniesionej tu kwestii jest to, że „walka” ta od początku wczesnych demokracji w starożytności jest przede wszystkim procesem komunikacyjnym: Jest to walka o prymat zjawisk, tzn. o ich kategoryzację sterowaną językowo oraz kwalifikowanie, o eksplikacje określone językowo i uzasadnienia, w których chodzi o odniesienie sukcesu w rywalizacji o przevorsowywanie określonych pojęć i celów związanych z rozumieniem i działaniem. Ponadto genezę i historię naukowo-technicznego obrazu świata naszych czasów należy rozumieć jako wynik agonowości komunikacyjnych i wzajemnie adresowanych przyczynków do kontynuacji negocjacji na temat wspólnego spojrzenia na świat. Píše o tym m.in. kulturolog i egiptolog z Heidelbergu, Jan Assmann, w swoim koncepcie hipolepsy (por. Assmann 1999)⁴.

W społeczeństwach zróżnicowanych, mających różne wyspecjalizowane pola działań, widoczny jest również wpływ wiedzy fachowej na społeczny zakres działań i związaną z nim problematykę, dotyczącą kompleksowych procesów komunikacyjnych. Nawet samo planowanie życia poszczególnych jednostek aż do kwestii szczegółowych pytań o życie osobiste zależy od pól tematycznych, podlegających komunikacji językowej oraz debacie publicznej i instytucjonalnej, oraz związanych z tymi polami działań, które z kolei odnoszą się do wiedzy eksperckiej. Skutkiem wzrastającej świadomości społecznej oraz świadomości odnoszącej się do danej dyscypliny fachowej w kompleksowo powiązanych ze sobą procesach komunikacyjnych, związanych z podejmowaniem decyzji, do których należy określony sposób kwalifikacji wiedzy, oraz w procesach kształtowania danych społeczeństw jest rosnąca rola dyskursu. Jest

³ Por. wyniki badań zebrane w ostatnich latach przez Christiane von Stutterheim i skupioną wokół niej grupę naukowców z Heidelbergu.

⁴ Alternatywnie rozumie się ten proces, przeformułowany w neurokonstruktywistycznym ujęciu teorii, także jako proces symbolicznie przekazywanego „połączenia strukturalnego” systemów neurokognitywistycznych. Por. synoptyczność u Foleya (1997: 1).

ona niezależna od wariantu użycia pojęcia dyskursu w badaniach i eksplikacji społecznych procesów i zjawisk.

2. Pojęcie dyskursu i tradycje jego użycia

W naukach społecznych i humanistycznych używa się obecnie różnych pojęć dyskursu pochodzących z różnych teorii. Wynika to m.in. z faktu, iż naukowe ujmowanie dyskursu i analiza kompleksowych zdarzeń komunikacyjnych o społecznym zasięgu mogą być poświęcone, w zależności od celu badawczego i tradycji analitycznych, analizie konkretnych procesów komunikacyjnych, ukierunkowanej na uchwycenie ich struktury bądź ich globalnego działania, wzajemnych relacji bądź skutków tych działań. Dotyczy to właśnie lingwistyki, która w obszarze teorii aktów mowy, analizie konwersacyjnej (niem. *Gesprächs-analyse*), lingwistyce tekstu albo pragmatyce lingwistycznej zwraca się ku szczegółowej analizie poszczególnych wydarzeń językowych, natomiast w obszarze lingwistyki korpusowej czy historycznej analizie dyskursu dokumentuje nadrzędne kompleksowe związki oraz tendencje. Szczególnie w ostatnim przypadku lingwistyka wykazuje wiele punktów wspólnych z naukami społecznymi. To samo ma miejsce w przypadku nauk historycznych i społecznych, w których pojęcie dyskursu, w szczególności w odniesieniu do tendencji we francuskojęzycznym obszarze badań, niesamowicie się rozwinęło i nadal się rozwija.

Podsumowując, w zakresie nauk humanistycznych i społecznych należy mówić o niezwykle owocnym ponaddiscyplinarnym paradygmacie badań, którego siła integrująca będzie prowadziła do całkiem nowych spojrzeń i wyników badań.

Obecnie można wyróżnić na polu działań naukowych cztery tradycje użycia pojęcia dyskursu. Są to: angloamerykańska lingwistyczna *analiza dyskursu* (ang. *discourse analysis*), *teoria Habermasa* mówiąca o wolnym od panowania dyskursie (niem. „*herrschaftsfreier Diskurs*”), tradycja francuskiej *poststrukturalistycznej teorii dyskursu* i wreszcie w ramach przewrotu interpretacyjnego (ang. *Interpretative Turn*) tradycja *kulturologicznej analizy dyskursu*, przede wszystkim w angloamerykańskim obszarze badań nad kulturą. Pewne zawirowania i nieporozumienia w obszarze debaty merytorycznej nad dyskursem prowadzą się do tego, iż poszczególne warianty użycia pojęcia dyskursu nie odnoszą się do tradycji merytorycznej. Stąd potrzeba nakreślenia podstawowej charakterystyki założeń wspomnianych tradycji:

Angloamerykańska analiza dyskursu odnosi się do socjolingwistycznych badań nad fenomenami ustnej interakcji online w dosłownym tego słowa znaczeniu, co ma miejsce do dziś w analizie konwersacyjnej. Tak pojmowanej analizy dyskursu (ang. *discourse analysis*) nie należy rozumieć jako *analizy dyskursu*, tylko jako *analizę dialogów*. W wąskim tego słowa znaczeniu chodzi o aspekty organizacji dialogów na tzw. płaszczyźnie mikro i makro, jak też o gramatyczną i pragmatyczną organizację zmiany interlokutora i tematu, o strategie i reguły służące rozstrzygnięciu co do definicji sytuacji i kontekstu, o rolę wiedzy implikowanej, jak również o wszelkie zależne od obszaru merytorycznego socjostrukturalne uwarunkowania użycia języka w tych kontekstach (styl języka, formy użycia języka i ich warianty). Są już dostępne w tym zakresie szeroko zakrojone wyniki badań dotyczących kształtowania procesów komunikacyjnych.

Od początku lat 70. XX w. niemiecki filozof społeczny Jürgen Habermas rozwinął swą teorię „wolnego od panowania dyskursu” (niem. „*herrschaftsfreier Diskurs*”) rozumianą jako podstawowa etyka komunikacji społecznej. W nawiązaniu do filozoficznej pozycji teorii aktów mowy Austina i Searla Habermas rozwinął teorię działania komunikacyjnego. Pojęcie dyskursu znajduje w nim swoje specyficzne zastosowanie, rozumiane jako oznaczenie etycznie usankcjonowanych procesów rozstrzygnięcia spornych kwestii, wymagających uzasadnienia i argumentacji, w ramach których kontrahenci są zobligowani do obrony swoich stanowisk. Tym samym „dyskurs” interpretuje się jako działanie komunikacyjne, odnoszące się do szczególnych reguł argumentacji, a mianowicie takich, które umożliwiają daleko idące równouprawnienie w interakcyjnym rozstrzygnięciu kwestii spornych. „Dyskurs wolny od panowania”, jako ideał komunikacyjny, funkcjonuje do dziś w praktyce codziennej komunikacji jako udany model różnorodnych procesów analizy konfliktów i ich rozwiązywania – np. w coraz to bardziej zyskującym na znaczeniu obszarze mediacji.

Inna tradycja użycia pojęcia „dyskurs” ma swoje początki w poststrukturalistycznej teorii, powstałej we Francji w latach 60. XX w. W nawiązaniu do strukturalizmu lingwistycznego, jego socjologicznych adaptacji, nowej filozofii języka i ponownego rozkwitu semiotyki rozwija się nowy paradygmat badań, do tego z krytycznym dystansem do dominującej w tym czasie angloamerykańskiej „filozofii analitycznej”. Tak różni, choć znaczący filozofowie i naukowcy, jak Louis Althusser, Michel Pêcheux, Roland Barthes, Algirdas Greimas, Jacques Derrida, Jacques Lacan czy Michel Foucault, mierzą się z rolą znaków, języka i praktyki komunikacyjnej w powstawaniu kompleksowych systemów

epistemologicznych, kolektywnych obrazów świata i ideologii, jak również z uwarunkowaniami, dzięki którym one funkcjonują bądź ulegają zmianom. Ale to głównie Michel Foucault jest tym, który swoimi wpływowymi i oryginalnymi dziełami *Archeologia wiedzy* (1973) i *Porządek dyskursu* (1974) stworzył podstawy jednorodnej teorii dyskursu⁵, szczegółowo ujmującej i kompleksowo wyjaśniającej rolę komunikacji językowej w dynamice społecznych formacji i należących do nich systemów wiedzy. Jego uwaga koncentruje się na zasadach i regułach produkcji i kontroli porządku komunikacyjnego oraz realizacji działań, a także na regularnościach związanych z tym zasobów wiedzy i ich praktyk, tworzonych, utrwalanych bądź zmienianych w kontekście społecznym. Chodzi tu o to, by określić dynamikę kolektywnych systemów wiedzy, jak również instytucjonalnych i komunikacyjnych oraz dyskursywnych uwarunkowań konstytuowania podmiotów jako społecznie akceptowalnych aktorów. Chodzi tu też o polityczne lub społeczne przeforsowanie interesów i oczywiście o władzę, tzn. o to, co może być uznane za słuszne lub rozsądne albo nietrafione lub amoralne. Jako odnośny scenariusz niech posłużą zmieniające się układy w politycznej i społecznej historii Niemiec w XX w. i pojawiająca się różnorodność konkurujących ze sobą, wyraźnie kontrastujących ze sobą i wzajemnie się znoszących ideologii i kolektywnych obrazów świata, które każdorazowo oparowały świadomość, dążenia i działania większości jednostek.

Systemy wiedzy nie są rozumiane jako reprezentacja lub „kopia” rzeczywistości, lecz jako artefakty, kolektywnie tworzone w komunikacji i reprodukowane. Związane z nimi praktyki komunikacyjne podlegają formom instytucjonalizacji i tradycjom, które pośrednio regulują, jak, gdzie i o czym wolno mówić, co ma obowiązywać jako pewny wynik opinii publicznej, a co jako rozpoznanie, co jest nietrafione, co jest tabu, co funkcjonuje jako norma. W obszarze kompleksowych, kolektywnych systemów wiedzy naszych czasów, jak np. nauk, szczególnie tzw. „nauk bezpośrednich”, obowiązuje to samo, co w innych systemach wiedzy i postrzegania świata. Dla ilustracji powyższego można też odnieść się do przemyśleń wybitnych socjologów i historyków, takich jak Ludwik Tiek czy Thomas S. Kuhn, którzy przedstawili zmiany paradygmatów lub nowsze badania socjologiczne. Brunon Latour, Karin Knorr-Cetina czy Michael Mulkey uzupełniają je i w istotny sposób kontynuują⁶.

⁵ Sam Foucault twierdził natomiast, że nie stworzył teorii dyskursu jako takiej (przypis tłumaczki).

⁶ Por. agonalność w obszarze specyfikacji konceptów w naukach na podstawie znaczeń językowych m.in. u Feldera (2006).

Postrzegane przedmioty i wydarzenia są bezpośrednio lub pośrednio obiektami referencyjnymi praktyk komunikacyjnych. Tylko w nich i w ich tradycji, w niewymagającej weryfikacji kolektywnej pewności co do zasobów wiedzy i poglądów na świat, przedmioty zyskują na swojej wartości i stają się przedmiotami kolektywnie dopuszczalnych i możliwych doświadczeń. Treść każdego doświadczenia pozostaje zawsze w ścisłym związku z tradycją komunikacyjną, z interakcyjnie i komunikacyjnie produkowanym i zorganizowanym porządkiem wiedzy i zachowań, czy to jako mitologiczne systemy poznania świata i eksplikacji tradycyjnych form, czy też jako scjentystyczno-materialistyczne obrazy świata i programy jego kształtowania w zachodnich cywilizacjach naszych czasów. Zainteresowanie poznawcze Foucaulta skierowane jest przede wszystkim na analizę struktur dyskursów, na praktykę produkcji dyskursów, na komunikacyjno-dyskursywną społeczną rywalizację o władzę, na definicję normalności i odstępstwa, jak również na procesy komunikacyjnej zmiany systemów wiedzy i wartości.

Czwarta, mniej dominująca tradycja użycia pojęcia „dyskurs” odnosi się do zwrotu kulturowego w angloamerykańskiej kulturologii. Linia ta, która m.in. u Clifforda Geertza, bazującego na „socjologii rozumiejącej” Maksa Webera, stawia w centrum działanie społeczne i praktyki interakcyjne, dzięki którym są tworzone, reproduktowane i zmieniane systemy wiedzy i porządek aktorów. W porównaniu z Foucaultem na pierwszym planie w analizie społecznych procesów tworzenia systemów wiedzy pojawiają się procesy teorii działania i procesy hermeneutyczno-interpretacyjne. Tego podejścia w żadnym wypadku nie należy traktować opozycyjnie do rozumienia *dyskursu* u Foucaulta. Można je natomiast rozumieć jako badania uzupełniające lub komplementarne do poprzednio opisanej tradycji analizy dyskursu.

Podsumowując, należy stwierdzić, że teorie dyskursu i jego analizy obejmują szerokie spektrum różnych założeń i procesów, które dają się przyporządkować mniej lub bardziej jednej z wyżej wymienionych tradycji rozumienia dyskursu. Da się jednak również wyróżnić próby ich łączenia. Przykładem jest tu teoretyk tekstu i językoznawca Teun van Dijk (Uniwersytet w Amsterdamie), który od lat 80. czyni wszelkie starania, by pod hasłem *badania nad dyskursem* (*Discourse Studies*) upowszechnić łączącą wiele dyscyplin teorię dyskursu. We Francji Jacques Guilhaumou (Uniwersytet w Marsylii) łączy lingwistyczno-ilościowe podejście do dyskursu z podejściem etnometodologicznym i konwersacyjno-analitycznym. Margaret Wetherell (The Open University) próbuje stworzyć po-

most pomiędzy koncepcją dyskursu według Foucaulta a tradycyjną analizą konwersacyjną. Jonathan Potter (Uniwersytet w Laughborough) dokonuje połączenia analizy konwersacyjnej / analizy dialogów z socjopsychologicznym podejściem do dyskursu. Ideologicznie krytyczne podejście reprezentuje natomiast Norman Fairclough (Uniwersytet w Lancaster) w ramach *krytycznej analizy dyskursu* („*Critical Discourse Analysis*”). Syntetyzuje w nim socjolingwistyczne podejście z aspektami wpływowych koncepcji Pierre’a Bourdieu opartych na założeniach socjoteoretyczno-socjologicznych, jak również na francuskiej postmarksistowskiej teorii hegemonii Louisa Althussera, Ernesto Laclaua i Chantal Mouffe. W podobny sposób postępuje Ruth Wodak (Uniwersytet w Wiedniu), która zapożyczyła do swoich badań założenia teoretyczne Jürgena Habermasa. Obok Wodak należy tu wspomnieć niemieckiego socjologa i językoznawcę Siegfrieda Jägera (Uniwersytet w Duisburgu), który bazując na rozważaniach literaturoznawcy Jürgena Linka (Uniwersytet w Dortmundzie) i niejako kontynuując rozważania Foucaulta, reprezentuje na niemieckim gruncie „krytyczną analizę dyskursu”, łącząc – podobnie jak Fairclough i Wodak – założenia socjolingwistyczne z ideologiczno-krytycznymi.

Z pewnym dystansem do wyżej wymienionych założeń ideologiczno-krytycznych w odniesieniu do analizy dyskursu formują się obecnie w ramach założeń językoznawczych coraz wyraźniejsze podejścia, które bazują – przynajmniej na niemieckim gruncie – na metodologicznej ponaddiscyplinarności.

Niezwykle poręczną dla potrzeb analitycznych i przeglądową charakterystykę podobieństw i kontynuacji, które wskazują na szczególną rolę badań językoznawczych na tym polu, leżących u podłoża wszystkich wariantów użycia dyskursu, zaproponował włoski językoznawca Paolo Donati:

Wszystkie założenia analizy dyskursu mają swoje korzenie w mniej lub bardziej przejrzystej perspektywie lingwistycznej, która ujmuje dyskursy jako „językowe wydarzenia”, jako działanie, poprzez które są aktualizowane i „realizowane” idealne i symboliczne konstrukty świata społecznego. Pojęcie „dyskursu” zostało w metaforyczny sposób rozszerzone o swoje pierwotne znaczenie jako *interpersonalna konwersacja*. Dyskurs posiada więc wszystkie formy dialogu społecznego, w takiej formie, w jakiej ma miejsce w ramach i pomiędzy instytucjami, pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi, a w szczególności pomiędzy organizacjami i instytucjami politycznymi (Donati 2006: 147).

W dalszej kolejności chciałbym omówić nieco dokładniej sposób pojmowania i rozwój pozostałych założeń analizy dyskursu w ramach podejścia językoznawczego na obszarze niemieckojęzycznym.

3. Rozwój lingwistyki dyskursu na obszarze niemieckojęzycznym

Wcześniejsze analizy dyskursu na obszarze niemieckojęzycznym dotyczą tematyki politycznej w założeniach ideologiczno-krytycznych przykładowo takich zakresów tematycznych. jak „rasizm”, „ksenofobia” czy „tożsamość narodo- wa”. Ta „krytyczna analiza dyskursu” ma każdorazowo podłoże etyczno-polity- czne: jej celem jest uświadomienie form sprawowania władzy, które nie zostały poddane refleksji bądź analizie, lecz uległy pewnego rodzaju komunikacyjnemu skostnieniu i stały się tym samym etycznie problematyczne. Poza tym uświada- mniają one formy dyskursywnego wykluczenia i stawiają sobie pierwotnie za cel polityczne uświadomienie. Takiej problematyki dotyczą wspomniane wcześniej prace Ruth Wodak czy Siegfrieda Jägera (por. m.in. Wodak i in. 1998; Wodak, Meyer 2001 czy Jäger 1993). Wodak prowadzi badania na podstawie publicznie dostępnych tekstów w określonym przedziale czasowym i nadaje im trzy wy- miary analityczne: ocenia przedstawione treści, związane z nimi strategie argu- mentacyjne oraz specyfikę zastosowanych w nich środków językowych na po- ziomie słowa, zdania i tekstu. Pod względem metodycznym w zbliżony sposób, choć bardziej szczegółowych analiz dokonuje Jäger: łączy bowiem metody em- pirycznych badań socjologicznych z lingwistycznymi technikami analityczny- mi, tak by na końcu móc określić, na podstawie założeń Foucaulta, związek po- między działaniem, myśleniem i mówieniem w konkretnych kontekstach socjologiczno-historycznych. W odniesieniu do teorii dyskursu decydujące jest tu, iż Jäger, tak jak Foucault, traktuje wypowiedzi i teksty zawsze w kontynua- cji ograniczonej tradycji tematycznej i jej form, jak również szczególnego porządku wiedzy i związanych z tym możliwości wypowiedzi. Są one zawsze połączone z ponadindywidualnymi, socjohistorycznymi formami tego, co jest możliwe do wypowiedzenia i co jest racjonalne. Tematycznie określone teksty lub ich fragmenty stanowią według Jägera „fragmenty dyskursu” („*Diskursfra- gmente*”: s. 163). Ciągi tematycznie ze sobą powiązanych fragmentów dyskursu tworzą tzw. „wątki dyskursu” (tamże), które z kolei na poziomie relacji tema- tycznych, wykraczających poza dany wątek, są ze sobą różnorodnie „zsieciowa- ne”, tworząc ogólnospołeczny dyskurs. Wątki dyskursu występują w różnych społecznych, instytucjonalnych lub merytorycznych obszarach danego społeczeństwa, tzw. „płaszczyznach dyskursu”, jak np. w obszarze nauk, polityki, mass mediów, gospodarki, edukacji, prawa, administracji, życia codziennego itp.

Płaszczyzny dyskursu lub domeny dyskursu są tzw. „społecznymi miejscami”, z pozycji których – wychodząc od danego porządku społecznego – toczy się dyskusja. Szczególnie mass media pośredniczą, obok edukacji, w istotny sposób pomiędzy wątkami dyskursów z życia codziennego a wątkami z innych społecznych obszarów. Ważny jest tu właśnie „dyskurs medialny” ze swoim szerokim społecznym zasięgiem i dostępnością, w którym określone tematy, sposób ich komunikacyjnego traktowania i rozstrzygnięcia w przestrzeni czasowej poprzez odniesienia i reagowanie na nie w głównych mediach danej społeczności kształtuje świadomość społeczną. Wystarczy przytoczyć tu tzw. „kariery tematyczne” („*Themenkarrieren*”) ostatnich lat, jak np. debatę wokół zmian klimatycznych, problemy etyczne związane z technologią genetyczną, problematykę bydłęcej encefalopatii gąbczastej (BSE) czy AIDS, a także dyskusje nad zasobami naturalnymi, wzrostem gospodarczym, programami edukacyjnymi, globalizacją, ruchami reformatorskimi, liberalizmem ekonomicznym, światowym terroryzmem czy fundamentalizmem religijnym.

W językoznawstwie niemieckim powstały w latach 90. trzy ważne i dla lingwistyki w Niemczech istotne kierunki badań, zajmujące się językowymi adaptacjami oraz analizami w nawiązaniu do rozważań na temat dyskursu, zainicjowanych przez Foucaulta.

a) Grupa naukowców z uniwersytetów w Heidelbergu i Mannheim

Na pierwszym miejscu należy wspomnieć dawną linię badań powstałą w wyniku połączenia grup naukowców z Heidelbergu i Mannheim, nawiązujących pod koniec lat 80. i 90. do prac Dietricha Bussego, Fritza Hermannsa i Wolfganga Teuberta (por. Busse, Hermanns, Teubert 1994). Prace tych naukowców wpisują się w historyczną semantykę dyskursu, kierunek historycznych badań nad językiem, poświęconych analizie manifestującej się językowo kolektywnej „historii świadomości” („*Bewusstseinsgeschichte*”, por. Busse 1987) lub „historii mentalności” („*Mentalitätsgeschichte*”, por. Hermanns 1995). Gdy przyjmuje się za punkt wyjścia analizę powiązanych kontekstowo znaczeń znaków językowych w tekstach dyskursów historycznych, chodzi z jednej strony o opis pojęciowego konstruowania świata i rzeczywistości w tych dyskursach, z drugiej strony – o uświadomienie zakładanej, tzn. implicytnej, rzeczywistości ważnej dla rozumienia wiedzy bazowej (rekonstrukcja „semantycznych struktur głębszych” tekstów). Tym samym realizowane są, w porównaniu z wyżej opisanym stanowiskiem Wodak i Jägera, zbliżonym do założeń Habermasa, cele mniej

ideologiczno-krytyczne, lecz bardziej służące analitycznemu spojrzeniu na czynniki i procesy kształtujące historyczną świadomość kolektywną jako część dynamiki i zmian zachodzących w systemach kulturowych. Analiza materiału badawczego odnosi się do konkretnych korpusów tekstowych jako produktów i dokumentów historycznego wydarzenia komunikacyjnego. Wykorzystywane są więc analityczne metody semantyki leksykalnej, wewnątrzdzaniowej i transfrastycznej, semantyki „słowa, zdania i tekstu”. Konkretnie chodzi o analizę i rekonstrukcję głównych pojęć i systemów pojęć, charakterystycznych dla danych domen, jako centralnych elementów społecznych systemów wiedzy, o ile tego typu pojęcia pojawiają się w tekstach dzięki występującym w nich opisom i charakterystykom (w zdaniach zawierających twierdzenia bądź presuponowane predykcje) i podlegają językowym identyfikacjom i specyfikacjom. Ponadto chodzi, dzięki identyfikacji określonych czynników, o stwierdzenie stanowiska o charakterze epistemicznym, wartościującym bądź konatywnym, jak również o stwierdzenie istotnej treści konkretnej kolektywnej mentalności. Analiza pojęć i systemów pojęć odbywa się na poziomie znaczeń leksykalnych z uwzględnieniem otoczenia tekstowego. Towarzyszy temu rekonstrukcja wypowiedzi i systemów wypowiedzi, charakterystycznych dla danego dyskursu i tworzących pojęcia, jak również rekonstrukcja wyrażanego prawa do ważności poglądów z wszelkimi deontycznymi implikacjami sterującymi działaniem, takimi jak konstatacje bycia, powinności czy zamiaru („*Seins-, Sollens- und Wollens-Konstatierungen*”, s. 164).

Busse i Teubert wskazują szczególnie na to, że lingwistyczna analiza argumentacyjna jest ważnym kluczem do zbadania kolektywnej wiedzy implicytnej, prezentowanej bądź oczywistej (por. Busse, Teubert 1994: 23). Ostatnia kwestia została podchwyciona przede wszystkim przez Martina Wengelera w ramach badań grupy naukowców z Uniwersytetu w Düsseldorfie (Wengeler 1997; 2003); dalsze rozważania metodyczne łączące modele argumentacyjne z kognitywnymi można znaleźć w pracach Konerdinga (2005; 2008).

Szczególną zasługą Bussego, Hermannsa i Teuberta jest zoperacjonalizowanie pojęcia dyskursu na podstawie zasad lingwistyki korpusowej. Dyskursy są rozumiane jako tematycznie określona ilość tekstów, jako tzw. *korpusy tematyczne*. Poza tym teksty muszą wykazywać relacje intertekstualne, tzn. bezpośrednio lub pośrednio odnosić się do siebie lub do treści w nich wyrażonych. Wszystkie wypowiedzi na dany temat (w określonym historycznym przedziale czasowym), czy to w formie ustnej, czy pisemnej, określa się jako *korpus fikcyj-*

ny (*das imaginäre Korpus*, s. 165). Wszystkie teksty, które są do dyspozycji w określonym czasie w korpusie fikcyjnym, są *korpusem wirtualnym* (*das virtuelle Korpus*, s. 165). Dla celów analizy dyskursu z reguły kompiluje się z korpusu wirtualnego *konkretny korpus* tekstów (*ein konkretes Korpus*, s. 165), który jest zdecydowanie ograniczony i dobrany według założeń analitycznych. Dokładniej znaczy to:

Do dyskursu należą wszystkie teksty, które:

- zajmują się dla celów badawczych wybranym przedmiotem, tematem, kompleksem wiedzy lub konceptem, wykazują semantyczne relacje i/lub zależność opartą na wspólnych wypowiedziach, komunikacji, funkcjach bądź celach,
- odpowiadają ograniczeniom co do przestrzeni czasowej, obszaru, wycinka społeczeństwa, zakresu komunikacyjnego, charakterystyki tekstowej i innych parametrów,
- wzajemnie się do siebie odnoszą eksplicytnie lub implicytnie (do odczytania z semantyki tekstu i kontekstu) lub są w relacji intertekstowej (Busse, Teubert 1994: 14).

Jako przykład Busse i Teubert podają dyskurs na temat „sporu historyków niemieckich”:

Wszystkie przyczynki tekstowe tego sporu tworzą razem dyskurs. Konkretny przykład sporu historyków niemieckich zawiera określony wybór tekstów, w które eksplicytnie lub implicytnie prezentują określone stanowisko, które odnoszą się do wypowiedzi z tego sporu poprzez jego akceptację, odrzucenie lub w każdy inny sposób, lub w których elementy tego sporu określają całkowicie czy też częściowo płaszczyznę semantyczną poszczególnych słów, zdań bądź powiązań składniowych. W momencie zestawiania korpusu wydaje się sensowne unikanie na przykład redundancji i dobieranie takich tekstów, które mają zasadniczy wpływ na strukturę i przebieg dyskursu [...] (Busse, Teubert 1994: 14).

Podsumowując, należy powiedzieć, że naukowcy z uniwersytetów w Heidelbergu i Mannheim, zgrupowani wokół Dietricha Bussego, Wolfganga Teuberta i Fritza Hermannsa, w dużym stopniu przyczynili się zarówno swoim programem, jak i metodologią do powstania w lingwistyce kierunku zwanego „lingwistyką dyskursu”, który rozwija się do dziś, o czym wspomnę w następnym rozdziale⁷.

b) Modyfikacja – grupa badawcza z Düsseldorfu

W Düsseldorfie kilku młodych naukowców skupionych wokół Georga Stötzela, zajmujących się językowymi aspektami kontrowersji w politycznej opinii pub-

⁷ Por. też Bluhm i in. (2000).

licznej w Niemieckiej Republice Federalnej po 1945 r., podjęło ponownie w latach 90. kwestie operacjonalizacji dyskursu Bussego i Teuberta i znacznie je zmodyfikowało. Tak np. Matthias Jung proponuje, podobnie jak Siegfried Jäger, by różnicować dyskursy, rozumiane jako „konkretne korpusy”, według społecznych obszarów komunikacji, dyskursów częściowych (podział na subtematy) i rodzajów tekstów. Chociaż Busse i Teubert postawili w centrum analizy rekonstrukcję pojęć i wypowiedzi oraz ich „zsieciowanie” („*Vernetzungen*”), to jednak zdefiniowali korpusy jako korpusy *tekstowe* lub *składające się z części tekstów*. Jung zmienia tę definicję i rozumie pod pojęciem dyskursu „całość relacji pomiędzy tematycznie powiązаныmi *kompleksami wypowiedzi*” (Jung 1996: 461). Wspólnie z Martinem Wengelerem opowiada się w nawiązaniu do Bussego i Teuberta (1994) za badaniem i analizą leksykalnego inwentarza związanego z danym dyskursem (specyficzne słownictwo identyfikujące centralne pojęcia dyskursu i jego struktury) w kontekście wzorców argumentacyjnych i toposów (Jung, Wengeler 1999: 153). Wengeler (1997; 2003) powołuje się na Bussego i Teuberta (1994), którzy twierdzili, że informacji na temat tendencji pojawiających się w bazowej wiedzy kolektywnej i świadomości oraz opinii społecznej i jej wartościowaniu należy szukać poprzez analizę wzorców toposów, czyli zmiany zachodzące w tych wzorcach wraz ze zmianami leksykalnymi, jak np. metaforami czy słowami kluczami, charakterystycznymi dla danego dyskursu⁸.

Karin Böke, należąca także do grupy młodych naukowców działających na Uniwersytecie w Düsseldorfie, dokonała w latach 90. analizy metafor i pól obrazowych (por. m.in. Böke 1996). Badania z obszaru lingwistyki kognitywnej na początku lat 80. wykazały w sposób przekonujący, że większa część naszej wiedzy abstrakcyjnej jest warunkowana mentalno-kognitywnie konstruowanymi projekcjami metaforycznymi, tzn. struktury i cechy kategorii kognitywnych z obszaru rzeczy postrzeganych są przenoszone na rzeczy abstrakcyjne i nieuchwytnie i konceptualizowane poprzez analogię (np. „kod” genetyczny, „pole” elektryczne i promieniowanie „subatomowe”, „przestrzeń” wektorowa, „bieg”

⁸ Toposy stanowią w analizie dyskursu o tyle ważne miejsce, o ile topik (czyli zbiór toposów) obejmuje prominentne pozycje/„miejsca” w niewidocznych systemach wyrażania opinii, przekazywania wiedzy i wartościowania, dzięki którym argumenty stają się przekonujące. Każdy argument używa przynajmniej ukrytego ogólnego założenia (w formie ogólnej reguły lub pewnej „prawomocności”), której obowiązywanie może być albo zakwestionowane, albo sugerowane. Całość tego typu założeń tworzy tzw. endoksa albo wiedza kolektywna zakładana jako oczywista lub ewentualnie sporna w danej wspólnocie dyskursywnej (por. też Konearding 2005; 2008).

życia, „punkt” czasowy, „płynność” finansowa itd.). Zbadano to m.in. w heurystyce naukowej i genezie teorii. Dzięki metaforom i polom metafor stan faktyczny w życiu codziennym może być wartościowany w kontekście określonego scenariusza i celów politycznych, jak np. imigracja konceptualizowana jako „rzeka”, która staje się „napływem” czy „potopem” i grozi „zagładą” bądź „likwidacją” zdobytych wartości i osiągnięć. Z tego wyrastają nierzadko stereotypy wartościujące (negatywnie). Jeśli tego typu metafory pojawiają się w dyskursach z dużą częstotliwością lub jako wzorce, mogą być czynnikami wskazującymi na procesy myślowe, oznaczać życzenia lub sposoby wartościowania w danej pozycji dyskursywnej. Do tego rodzaju czynników sięga w swoich analizach Karin Böke.

Grupa badaczy z Uniwersytetu w Düsseldorfie, bazując na pracach Bussego, Teuberta i Hermannsa, pokazuje rolę metodyczną takiego podejścia do dyskursu na podstawie analiz pojedynczych dyskursów, dotyczących historii politycznej i mentalności w powojennych Niemczech Zachodnich lat 60. i 70. XX w. Jej istotnym wkładem jest dalszy rozwój i udoskonalenie językoznawczych metod analizowania dyskursów szczególnie właśnie pod kątem praktyki badawczej. Jednocześnie stwierdza się starania o reprezentacyjność i obiektywizm w odniesieniu do działań interpretacyjnych. Założenia ideologiczno-krytyczne, akcentowane silniej przez Jägera i Wodak – oboje są kontynuatorami teorii Habermasa – schodzą w kontekście badawczym, stawiającym w centrum rozwój językoznawczych metod analizy dyskursu, na dalszy plan.

c) Inne tendencje – grupa naukowców z Oldenburga

W nawiązaniu do działalności grupy naukowców z Heidelbergu i Düsseldorfu powstała w drugiej połowie lat 90. na Uniwersytecie w Oldenburgu wokół Klausu Gloya inna grupa robocza, zajmująca się w ramach projektu „Dyskursy etyczne: Praktyki publicznego rozstrzygania konfliktów” („*Ethik-Diskurse: Praktiken öffentlicher Konfliktaustragung*”) empirycznymi problemami lingwistycznej analizy dyskursów (por. Gloy 1998). Szczególne pojmowanie istoty dyskursów, ich struktury oraz zawartości lub ewentualnie treści rozumiane jest w zgodzie ze stanowiskiem reprezentowanym przez Bussego, Teuberta, Hermannsa i Junga. „Dyskurs” interpretowany jest jako super- lub nawet hipertekst, o ile odniesienia intertekstowe, niemalże dialogiczne, zaznaczające się pomiędzy poszczególnymi nawiązaniem do danego dyskursu, powstającymi w trakcie jego rozwoju, tworzą kompleksową sieć. Grupa badawcza

z Oldenburga, inaczej niż grupa z Düsseldorfu, a podobnie jak zespoły badawcze z Heidelbergu i Mannheim, stawia na pierwszym planie analizę całych tekstów, a to dlatego, iż wypowiedzi tematyczne, poprzez których intertekstowe odniesienia konstytuuje się dyskurs, muszą być zawsze interpretowane w relacjach tekstowych. Od Jägera grupa z Oldenburga przejmuje podział na wątki i płaszczyzny dyskursu. Zgodność z innymi stanowiskami dotyczącymi teorii dyskursu polega również na tym, iż dyskursom przypisuje się, podobnie jak w dotychczasowym kontekście kolektywu dyskursywnego, „funkcję konstytuującą rzeczywistość i ukierunkowaną na działanie” (por. Wenderoth 1999: 35). Według Gloya i jego współpracowników dotychczasowej metodologii brakuje instrumentu mikroanalizy, pozwalającego na empiryczne wykazanie i zbadanie intertekstowych związków sieciowych pomiędzy tekstami lub wypowiedziami konstytuującymi dyskurs. Dynamika rozwoju dyskursu nie została według nich w sposób wystarczający uchwycona ani metodycznie zbadana (Gloy 1998: 5). Szczególnie chodziłoby o zrekonstruowanie wewnętrznej perspektywy uczestników dyskursu. Byłoby to jednak według badaczy z Oldenburga możliwe, jeśli uwzględni się w analizie dyskursu uwarunkowane intertekstowo kategorie *receptywności* i *refleksyjności* (*Rezeptivität und Reflexivität*, s. 168) i je odpowiednio zoperacjonalizuje. Receptywność jest rozumiana w kontekście badań komunikacyjnych i estetycznych jako działanie, reakcje na wcześniejsze, występujące w tekstach manifestacje sensu bądź na wypowiedzi wcześniej wypowiedziane, które z kolei rozumie się jako konstrukt wynikający z analizy tekstu z perspektywy odbiorcy⁹. Refleksyjność jest natomiast kategorią próbującą ująć to, co autor wykorzystuje za pomocą swojego tekstu z potencjału odbiorcy, odpowiednio to uwzględnia i dzięki alternatywnym pozycjom w sposób pośredni lub bezpośredni kontrastuje. W związku z tym badania kontrastywne całych tekstów dają wgląd w istotny kierunek recepcji, pozycjonowanie refleksji i rozwój tematyczny z perspektywy tego, co jest dla danego dyskursu ważne. Tym samym staje się możliwe rejestrowanie praktyk konstytuujących dyskurs, obejmujących „wykluczanie, włączanie, kategoryzowanie i tworzenie opozycji” (Gloy 1998: 16) oraz ich identyfikowanie w ramach rekonstrukcji danego wątku dyskursu. Odpowiednie reakcje tekstów na teksty są przy tym wielokrotnie adresowane: Z jednej strony odnoszą się do tekstu wiodącego i specjalnych treści w nim tematyzowanych, z drugiej strony zależą im na od-

⁹ Por. różnorodne modele, m.in. Schnotz (2000).

działaniu na własnych odbiorców – i tym samym na szerszą opinię publiczną – w znaczeniu strategicznego uchwycenia jej interesów. Analiza receptywności i refleksyjności w przebiegu agonalnych reakcji w dyskursie daje też wgląd w rywalizację o publiczną uwagę i uznanie, wyższość interpretacyjną bądź eksplikacyjną, o poglądy, określenia tego, co ważne, o orientację w działaniu, preferowane cele, a także dominację społeczną. Gloy i jego współpracownicy stosują opracowane metodycznie instrumentarium lingwistyczne. Ponadto opisane zostały dzięki instrumentarium frazeologicznemu, badaniom nad idiomatyką, lingwistycznym badaniom nad metaforą, jak również semantyce prototypów i stereotypów w ramach dyskursów procesy normalizujące (tzn. emergencja pozycji w dyskursie, które albo przyjmują się jako kolektywnie akceptowalne standardy, albo zanikają).

Współpracownikom grupy z Uniwersytetu w Oldenburgu udało się sprawdzić ten koncept na dyskursach o tematyce etycznej, chociażby na przykładzie recepcji *Etyki praktycznej* Petera Singersa w Niemczech (por. Sindel 1998) czy też na przykładzie komunikacyjnej tematykacji, konstrukcji i rozstrzygnięcia wyobrażeń o moralności w programach typu *talk-show* (Wenderoth 1999).

d) Nowe tendencje

Pierwsze pokolenie badaczy lingwistyki niemieckojęzycznej w znaczący sposób przyczyniło się do rozwoju językoznawczej analizy dyskursu i rozwinęło tym samym heurystycznie owocny i praktyczny program badawczy. W obecnym czasie można zaobserwować nowe tendencje tzw. drugiego i trzeciego pokolenia, w których naukowcy albo selektywnie wracają do już osiągniętych wyników, odnosząc się do nich we własny sposób, lub próbują je rozwijać, czy też idą inną drogą – wystarczy przywołać jako przykłady tomy zbiorowe Claudii Fraas i Michaela Klemma (2005), Ingo Warnkego (2007) czy Ingo Warnkego i Jürgen Spitzmüllera (2008b). W wyniku tego paradygmat badawczy, wydający się całkiem spójny, traci coś ze swojego systematycznego konturu czy wewnętrznej koherencji. Jednocześnie stają się widoczne próby dokonania ponownego przeglądu badań lub innego umiejscowienia lingwistycznej analizy dyskursu w połączeniu z interdyscyplinarnymi, kulturowymi i socjologicznymi badaniami nad dyskursem. Tak np. Warnke i Spitzmüller (2008a), podobnie jak Busch (2007), zwracają uwagę, że dążenie do jednorodnej metodologii uwzględniającej skuteczność i niezawodność musi stanowić cel badań. Warnke i Spitzmüller (2008a) proponują model „wielopoziomowej lingwistycznej anali-

zy dyskursu” („*Diskurslinguistische Mehrebenen-Analyse*”), w którym chodzi o zintegrowanie i usystematyzowanie różnych podejść badawczych. Opowiadają się za wyraźniejszym metodycznym oddzieleniem „płaszczyzny transtekstualnej” w typowej „lingwistycznej analizie dyskursu” od badań nad „intratekstualną płaszczyzną” poszczególnych dyskursów. Płaszczyzna intratekstualna jest podzielona dalej, w tradycyjnym znaczeniu lingwistyki tekstu, na analizę materiału leksykalnego, analizę struktur propozycjonalnych i analizę struktur głębokich wraz z organizacją tematyczną. W dalszej kolejności pomiędzy płaszczyzną tekstową i dyskursywną zostaje włączona płaszczyzna aktorów, obejmująca „pozycje dyskursywne” w rozumieniu Jägera (i Gloya 1998 czy Bloemarta 2005), przy czym w analizie muszą być uwzględnione eksplicytnie językowo opisane role interakcyjne (autor i adresat).

Owe próby systematyzacji są pomocne, gdyż dają przegląd potencjalnie ważnych obszarów zasobów językowych, a szczególnie tych, które pochodzą od różnych autorów mających różny punkt ciężkości w badaniach. Sprawiają jednak wrażenie kompilacyjnie sprzężonych, a nie usystematyzowanych teoretycznie lub zorientowanych na jedną przekonującą i empirycznie udaną strategię lub heurystykę badań. Tak np. u Ingo Warnkego i Jürgena Spitzmüllera (2008a) nie jest wyraźne, jak dalece są ze sobą systematycznie powiązane badania słów kluczowych, odniesień tematycznych, kontekstualizacji i toposów przedstawień stanów rzeczy czy wydarzeń, kontekstualizacji wydarzeń (= *Framing*), przynależnych im wartościowań i form ich językowej manifestacji. A także na ile, w nawiązaniu do rozważań Foucaulta u Bussego, Teuberta i innych badaczy, którzy mają istotny wkład do badań metodycznych i empirycznych, oferują lingwistyczną bazę dla analizy dyskursów. Z wcześniej pokazanej perspektywy badaczy z pierwszego pokolenia chodzi o nakreślenie teorii z punktem ciężkości położonym na praktycznej operacjonalizacji i podstawach empirycznych. Poza tym kluczową rolę odgrywają często nieco zaniedbywane kwestie centralnych dla tworzenia dyskursów pojęć, takich jak *temat* i *ujęcia tematu*.

Innowacyjne w tym kontekście są natomiast szczególnie dwie koncepcje kognitywne bądź socjologiczne, tj. koncepcja „ram” (ang. *frame*) – w zależności od sposobu użycia nazywana też „ramą wiedzy lub ramą interpretacyjną” – jak również „ramowania” (ang. *framing*), tzn. warunkowanej przez ramy kontekstualizacji i tworzenia kontekstu. W ostatnich latach te koncepcje, usytuowane transdyscyplinarnie, zyskują na znaczeniu szczególnie w obszarze lingwistycznej i socjologicznej analizy dyskursów (por. m.in. Fraas 1996; Donati 2001;

Scheufele 2003; Konerding 2008). *Frames* to określone tematycznie kompleksowe struktury kognitywne, które obejmują bądź modelują ogólną wiedzę stereo- bądź prototypową w postaci tworzonych kulturowo i kolektywnie sterowanych struktur konceptualnych na dany temat bądź przedmiot tematyczny. *Frames* zostały wnikliwie zbadane w naukach kognitywnych (obecnie klasyczne modele o znaczącej roli pochodzą od Barsalou 1993; Langackera 1987; Lakoffa 1987). Odpowiednie struktury dają się modelować językowo i przyporządkować poprzez typologicznie określone „ontologie” w hierarchiach, przy czym wyżej stojące ramy przekazują cechy do niżej stojących (Konerding 1993; 1997; 2007; w druku b). Ta związana strukturalnie, charakterystyczna dla tematu i obszaru wiedza, obejmująca wymiary działań praktycznych, proceduralnych, jak również eksplanacyjnych (tzw. deklaratywnych) zachowań, w pewnym stopniu jest społecznie podzielona i tworzy podstawy udanej komunikacji i kooperacji w danej formacji społecznej lub na określonej płaszczyźnie społecznej. Wiedza manifestuje się bezpośrednio lub pośrednio w dyskursach i jest tam rozstrzygana i modyfikowana. Jeśli uda się zrekonstruować lub modelować wiedzę i jej dynamikę dyskursywną poprzez czynniki językowe zawarte w tekstach, to staje się też możliwe uzyskanie wglądu w dynamikę struktur wiedzy i jej porządku jako wstępnie zarysowanej charakterystyki dyskursów. Konerding (2005; 2007; 2008) pokazuje, jak można zastosować tego typu ramy/*frames* w formie tematycznych makrostruktur („makrostruktur” w rozumieniu lingwistyki tekstu) w analizie dyskursów i należących do nich kompleksowych systemach wiedzy. W nawiązaniu do Konerdinga (1993) prace Claudii Fraas (1996), Josefa Kleina i Iris Meisner (1999), Wenera Holly’ego (2001), Lönneckera (2003) i ostatnio Ziema (2008) podejmują dalsze próby analizy dyskursu¹⁰.

Istotne jest to, że *frames* mają treść i formę wyrazu, jeśli składniki wiedzy w dyskursach są negocjowane tematycznie i dyskursywnie, niemalże dialogicznie. Odpowiednio do struktur wiedzy można dopasować formy indeksacyjne i formy wyrazu, które rozciągają się od pól leksykalnych poprzez stałe formy stereotypowe i przyjęte topozy aż do ustalonych form realizowania tematu i uo-

¹⁰ Sam próbowałem w ciągu ostatnich 15 lat w wielu pracach wypracować lingwistyczną adaptację tej koncepcji i w ciągu ostatnich lat zaproponować, jak można poprzez zastosowanie lingwistycznego konceptu *frames* (lub *framings*) zintegrować konstytutywne dla dyskursu *słowa kluczowe, temat, rozważania tematyczne, topozy i kontekstualizację, stereotypy wyrazu i treści*, jak również *wiedzę* w jednorodnym związku teoretycznym. Przez to staje się możliwe opisanie nowych i skutecznych sposobów analizy dyskursów i ich dynamiki.

gólniania wartościowań oraz argumentacji. Formy te podlegają w wyniku rozwoju dyskursu dynamice i zmianom, które z kolei idą w parze ze zmianami systemów wiedzy, preferencjami w działaniu, kolektywnym byciu, oczekiwaniach czy powinnościach w powiązaniu ze zmieniającymi się aktorami i ich interesami. Jak pokazuje Konerding (2007), metodyczne podejście do dyskursu dzięki koncepcji *frames* tworzy nieporównywalnie mocny i jednocześnie koherentny instrument, służący uchwyceniu dynamiki dyskursów i modelowaniu ich przebiegu poprzez zoperacjonalizowanie takich pojęć, jak „kongruencja tematyczna”, „wariacje tematyczne”, „kontrastowanie tematyczne” i „elaboracja tematyczna” (Konerding 2007: 124 i n.). Dodatkową zaletą jest to, że w ramach tej operacjonalizacji kategorie receptywności i refleksyjności, którym Gloy i jego współpracownicy przypisali ważną rolę w językoznawczej analizie dyskursów, ulegają daleko idącej metodycznej specyfikacji. Należy oczekiwać, że w następnych latach szczególnie w zakresie metodologii dokona się tu ogromny rozwój, który nie pozwoli pozostać w tyle za niezawodnymi empirycznymi procesami w badaniach socjologicznych (por. m.in. Scheufele 2003) i w istotny sposób je uzupełni bądź nawet wyprzedzi.

4. Dyskursy medialne

Jak już wcześniej powiedziano, mass media i należące do nich dyskursy, od ich powstania w XVI w., odgrywają istotną rolę w budowaniu kolektywnej świadomości. Upowszechnienie dyskursów w szerszym tego słowa znaczeniu, jak to rozumiemy dzisiaj, nie może mieć miejsca bez mass mediów. Mass media konstytuują publiczne fora dla dyskursów o zakresie czasowym i przestrzennym. Na podstawie ich specyficznej funkcji dyskursy występujące w mediach zyskują ważne miejsce, mające istotny wpływ na indywidualne opinie na temat sensowności określonego tematu, o ile odbiorca nie ma własnych doświadczeń prymarnych i nie dysponuje mentalnie określoną ich racjonalizacją. Wpływ mediów na indywidualne ukształtowanie rzeczywistości poszczególnych osób jest według medioznawców tym silniejszy, im uboższe są pierwotne kontakty z danym stanem rzeczy. Jednostka kieruje się zwykle sposobem zachowania i opinii innych osób, żyjących w tym samym czasie, które weryfikuje w konkretnych sytuacjach. Tym samym zaznacza się wyraźna zależność jednostek od przekazu medialnego, która rośnie wraz z pojawieniem się nowych mediów.

Media „konstruuja” z kolei wyobrażenia o „rzeczywistości”, „rzeczywistościach medialnych” („*Medienwirklichkeiten*”, s. 173), które mają wpływ na świadomość kolektywną, opinię publiczną, pamięć kulturową i zbiorową. Wystarczy przytoczyć tu chociażby przykład 11 września 2001 r. i polityczne następstwa tego wydarzenia aż do wojny w Iraku i związanego z tym przekazu medialnego (por. np. Wawra 2005 lub Kindt, Osterkamp 2005). Poprzez selekcję tematyczną, sposób i intensywność omawiania poszczególnych tematów, jak też wybór określonych toposów, metafor i wiedzy bazowej sugeruje się odbiorcom korespondującą z nimi kolejność i odniesienia do ukrytych zasobów wiedzy wyjściowej. Przedstawienie faktów podlega subiektywnie ukształtowanej selekcji, postrzeganiu, wartościowaniu i przedstawieniu, inscenizacji i kompozycji. Mass media określają w istotny sposób, poprzez selekcję tematyczną i promowanie karier tematycznych, co w określonym obszarze społecznym, w jakim czasie i w jaki sposób staje się tematem oraz jaka opinia i jakie nośniki opiniotwórcze są tu miarodajne. Selekcja dziennikarska i redakcyjna sugeruje publiczności, co jest warte debaty politycznej. Ocenia ona formalnie tematy poprzez ich określone umieszczenie bądź sam wygląd wiadomości, z punktu widzenia treści poprzez akcentowanie ważności tematu lub ocenę jego szans rozwoju na przyszłość¹¹. Jak dalece poprzez nowe medium, jakim jest Internet, dzięki pluralizacji – konkurujących ze sobą – społeczności o globalnym zasięgu kolektywne procesy kształtowania świadomości ulegną zmianie, nie da się na razie stwierdzić (por. Bucher 2005). Ale też tu zaczynają pojawiać się pierwsze mechanizmy regulujące i filtrujące budowanie wzajemnych relacji pomiędzy interesami prawnymi, politycznymi i ekonomicznymi, jak np. w przypadku prawa do informacji i przedstawiania faktów, jak również w zakresie cenzury politycznej i kontroli w wyszukiwarkach internetowych, głównie w Chinach.

W żadnym wypadku ani z naukowego, ani ze społecznego punktu widzenia nie można zrezygnować z analizy dyskursów medialnych, w szczególności opłaca się to w kontekście ich relacji z innymi obszarami dyskursywnymi. Dają one obraz rozwoju opinii zbiorowej i procesów tworzenia świadomości, jak również decyzji politycznych, kompleksów tematycznych i problemowych, które przyciągają krótko- lub długofalowe zainteresowanie kolektywne. Jest to także obraz procesów agonalnych dotyczących rozstrzygnięcia wyższości interpretacyjnej (*jak należy to rozumieć i dlaczego jest to ważne*), wartościowania

¹¹ Na temat roli obrazów w mediach i ich recepcji por. np. Felder (2007).

wydarzeń i problemów (*jakie znaczenie i jaką rangę ma zdarzenie lub problem dla opinii publicznej*), zobowiązania do działania (*co należy w związku z tym zrobić i jak to należy zrobić*) i w końcu też powodów i związków tworzenia narodowej tożsamości, poglądów na świat, kolektywnych programów działania i rzeczywistości (por. np. takie słowa klucze, jak „globalizacja”, „gospodarka zasobami”, „gospodarka finansowa”, „fundamentalizm”). Komunikacyjne procesy transferu osiągnięć naukowych i zawodowych, wszelkich kontrowersji i decyzji również trafiają do obszaru coraz to ważniejszej opinii publicznej.

Kontynuując badania naukowców z uniwersytetów w Heidelbergu i Mannheim, którzy przyczynili się do przyjęcia się nowej dyscypliny – „lingwistyki dyskursu”, formułuje się w Heidelbergu inny ciężar badań naukowych, poświęconych lingwistycznej analizie dyskursów medialnych. Uczestniczą w nich prawie wszystkie filologie z Uniwersytetu w Heidelbergu. Grupa naukowo-badawcza stara się obecnie pozyskać medioznawców i specjalistów zajmujących się komunikacją medialną, by móc wkroczyć interdyscyplinarnie, metodycznie i merytorycznie w nowy obszar innowacyjnych badań. Należy tu szczególnie wspomnieć o grupie badawczej, koordynowanej przez Ekkeharda Feldera (germanistyka), „Język i Wiedza / Sprache und Wissen” (<http://www.suw.uni-hd.de/>), której celem jest dokładna analiza, na podstawie lingwistycznych metod analizy dyskursu, procesów komunikacyjnych, istotnych dla konstytucji wiedzy, jak również komunikacyjnych procesów przekazywania i transferu wiedzy pomiędzy głównymi domenami wiedzy społecznej.

5. Podsumowanie

Kompleksowość i funkcjonalność społeczeństw i ich obszarów interakcji w połączeniu z ich polami wiedzy i działań opierają się na złożonych procesach komunikacyjnych, które tkwią w tradycji specyficznych kulturowo kolektywnych wzorców działań. Naukowe rozumienie dyskursu – w przedstawionych powyżej wariantach – ma na celu stwierdzenie i zbadanie regularności dynamiki wspomnianej wyżej społecznej kompleksowości i funkcjonalności. Naukowe badanie dyskursów i ich konsekwencji dla – globalnej – etyki dyskursu stanowi bardzo ważne kompleksowe, transdyscyplinarne przedsięwzięcie w całym obszarze nauk humanistycznych i społecznych, które coraz silniej się zakorzenia i kształtuje na tym polu badań. I to właśnie lingwistyka, nauka o języku lub o interakcji między ludźmi, przyczynia się do tego znacząco, co zostało już jed-

noznacznie stwierdzone. Powołując się na prace grupy naukowców z Heidelbergu z lat 90., można zobaczyć, że dotychczasowe działania tej grupy zmierzają do analizy obszarów kluczowych dla społecznych procesów kształtowania opinii, decyzyjności i rozwoju: do analizy dyskursów medialnych oraz dyskursów zawodowo-naukowych z przeszłości i teraźniejszości.

Przełożyła Dorota Kaczmarek

Literatura

- Assmann J., 1999, *Das kulturelle Gedächtnis*, München.
- Barsalou L.W., 1993, *Frames, Concepts, and Conceptual Fields*. – *Frames, Fields, and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*, Hrsg. A. Lehrer, E.F. Kittay, Hillsdale.
- Bloemmart J., 2005, *Discourse. A Critical Introduction*, Cambridge.
- Bluhm C., Deissler D., Scharloth J., Stukenbrock A., 2000, *Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht”, 86, s. 3–19.
- Böke K., 1996, *Überlegungen zu einer Metaphernanalyse im Dienste einer „parzellierten” Sprachgeschichtsschreibung*. – *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet*, Hrsg. K. Böke, M. Jung, M. Wengeler, Opladen.
- Böke K., Jung M., Wengeler M., 1996, *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet*, Opladen.
- Bucher H.-J., 2005, *Macht das Internet uns zu Weltbürgern? Globale On-Line-Diskurse: Strukturwandel der Öffentlichkeit in der Netzwerk-Kommunikation*. – *Mediendiskurse*, Hrsg. C. Fraas, M. Klemm, Frankfurt a. M.
- Busch A., 2007, *Der Diskurs: Ein linguistischer Proteus und seine Erfassung – Methodologie und empirische Gütekriterien für die sprachwissenschaftliche Erfassung von Diskursen und ihre lexikalischen Inventare*. – *Diskurslinguistik nach Foucault*, Hrsg. I. Warnke, Berlin–New York.
- Busse D., 1987, *Historische Semantik. Analyse eines Programms*, Stuttgart.
- Busse D., Hermanns F., Teubert W., 1994, *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Opladen.
- Busse D., Teubert W., 1994, *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik*. – *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Hrsg. D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert, Opladen.

- Donati P., 2006, *Die Rahmenanalyse politischer Diskurse. – Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band 1: Theorien und Methoden*, Hrsg. R. Keller, A. Hirsland, W. Scheider, W. Viehöfer, Wiesbaden.
- Felder E., 2006, *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*, Berlin–New York.
- Felder E., 2007, *Text-Bild-Hermeneutik. Die Zeitgebundenheit des Bild-Verstehens am Beispiel der Medienberichterstattung. – Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens*, Hrsg. F. Hermanns, W. Holly, Tübingen.
- Foley W., 1997, *Anthropological Linguistics*, Oxford.
- Foucault M., 1974, *Die Ordnung des Diskurses*, Frankfurt.
- Foucault M., 1977, *Archeologia wiedzy*, przeł. A. Siemek, Warszawa.
- Foucault M., 1981, *Archäologie des Wissens*, Frankfurt.
- Fraas C., 1996, *Gebrauchswandel und Bedeutungsvarianz in Textnetzen: Die Konzepte «Identität» und «Deutsche» im Diskurs zur deutschen Einheit*, Tübingen.
- Fraas C., Klemm M., 2005, *Mediendiskurse*, Frankfurt a. M.
- Gloy K., 1998, *Ethik-Diskurse. Praktiken öffentlicher Konfliktaustragung. Skizze eines Forschungsprogramms*. Projekt: Ethik-Diskurse. Praktiken öffentlicher Konfliktaustragung. Arbeitspapier Nr. 1, Universität Oldenburg.
- Hermanns F., 1995, *Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik. – Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien*, Hrsg. A. Gardt, K. Mattheier, O. Reichmann, Tübingen.
- Holly W., 2001, *„Frame“ als Werkzeug historisch-semantischer Textanalyse. Eine Debatte des Chemnitzer Paulskirchen-Abgeordneten Eisenstück. – Politische Kommunikation im historischen Wandel*, Hrsg. H. Diekmannshenke, I. Meißner, Tübingen.
- Jäger S., 1993, *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Duisburg.
- Jung M., 1996, *Linguistische Diskursgeschichte. – Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet*, Hrsg. K. Böke, M. Jung, M. Wengeler, Opladen.
- Jung M., Wengeler M., 1999, *Wörter – Argumente – Diskurse. Was die Öffentlichkeit bewegt und was die Linguistik dazu sagen kann. – Sprache – Sprachwissenschaft – Öffentlichkeit*, Hrsg. G. Stickel, Berlin.
- Kammler C., 1986, *Michel Foucault. Eine kritische Analyse seines Werks*, Bonn.
- Kindt W., Osterkamp S., 2005, *Rhetorik als Waffe im Kampf um die öffentliche Meinung – Argumentation und Persuasion im Irak-Konflikt. – Mediendiskurse*, Hrsg. C. Fraas, M. Klemm, Frankfurt a. M.
- Klein J., Meisner I., 1999, *Wirtschaft im Kopf. Begriffskompetenz und Einstellungen junger Erwachsener bei Wirtschaftsthemen im Medienkontext*, Frankfurt a. M.
- Konerding K.-P., 1993, *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen*, Tübingen.

- Konerding K.-P., 1997, *Grundlagen einer linguistischen Schematheorie und ihr Einsatz in der Semantik*. – *Methodologische Aspekte der Semantikforschung*, Hrsg. I. Pohl, Frankfurt a. M.
- Konerding K.-P., 2005, *Themen, Diskurse und soziale Topik*. – *Mediendiskurse*, Hrsg. C. Fraas, M. Klemm, Frankfurt a. M.
- Konerding K.-P., 2007, *Themen, Rahmen und Diskurse. Zur linguistischen Fundierung des Diskursbegriffes*. – *Diskurslinguistik nach Foucault*, Hrsg. I. Warnke, Berlin.
- Konerding K.-P., 2008a, *Diskurse, Topik, Deutungsmuster. Zur Komplementarität, Konvergenz und Explikation sprach-, kultur- und sozialwissenschaftlicher Zugänge zur Diskursanalyse auf der Grundlage kollektiven Wissens*. – *Methoden der Diskurslinguistik. Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Hrsg. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin.
- Konerding K.-P., 2008b, *Sprache – Gegenstandskonstitution – Wissensbereiche. Überlegungen zu (Fach-)Kulturen, kollektiven Praxen, sozialen Transzendentalien, Deklarativität und Bedingungen von Wissenstransfer*. – *Wissen durch Sprache. Theorie, Praxis und Erkenntnisinteresse des Forschungsnetzwerks „Sprache und Wissen“*, Hrsg. E. Felder, M. Müller, Berlin–New York.
- Konerding K.-P., 2009a, *Diskurslinguistik. Eine neue linguistische Teildisziplin*. – „Sprache“. *Heidelberger Jahrbücher*, Hrsg. E. Felder, Heidelberg.
- Konerding K.-P., 2009b, *Unterspezifikation, Sorten und Qualia-Rollen: Skizze eines integrativen Modells*, „Deutsche Sprache“, 37/1, s. 5–32.
- Lakoff G., 1987, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago.
- Langacker R., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1: *Theoretical Prerequisites*, Cambridge.
- Lönnecker B., 2003, *Konzeptframes und Relationen: Extraktion, Annotation und Analyse französischer Corpora aus dem WorldWideWeb*, Berlin.
- Rorty R., 1967, *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, Chicago.
- Scheufele B., 2003, *Frames – Framing – Framing-Effekte*, Wiesbaden.
- Schnotz W., 2000, *Das Verstehen schriftlicher Texte als Prozess*. – *Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Bd. 1: *Textlinguistik*, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. Sager, Berlin–New York.
- Sindel L., 1998, „Toleranz“ in der Debatte um das sog. „Kruzifix Urteil“ am Beispiel der Frankfurter Rundschau. Projekt: Ethik-Diskurse. Praktiken öffentlicher Konfliktaustragung. Arbeitspapier Nr. 4, Universität Oldenburg.
- Spieß C., 2011, *Diskurshandlungen. Theorie und Methode linguistischer Diskursanalyse am Beispiel der Bioethikdebatte*, Berlin–Boston.
- Warnke I., Spitzmüller J., 2008a, *Methoden und Methodologie in der Diskurslinguistik. Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*. –

- Methoden der Diskurslinguistik. Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Hrsg. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin.
- Wawra D., 2005, „*Awall of lights going north...* “. *Der Irakkrieg 2003 in US-amerikanischen Printmedien und im Internet. – Mediendiskurse*, Hrsg. C. Fraas, M. Klemm, Frankfurt a. M.
- Wenderoth A., 1999, *Arbeit an Moral. Prozesse der kommunikativen Konstruktion und Aushandlung von Moral am Beispiel von Talkshows*, Dissertation Universität Oldenburg.
- Wengeler M., 1997, *Vom Nutzen der Argumentationsanalyse für eine linguistische Diskursgeschichte. Konzept eines Forschungsvorhabens*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht“, 80, s. 96–109.
- Wengeler M., 2003, *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrantendiskurs (1965–1985)*, Tübingen–Berlin–New York.
- Wodak R., de Cilia R., Reisigl M., Liebhardt K., Hofstätter K., Kargl M., 1998, *Zur diskursiven Konstitution nationaler Identität*, Frankfurt a. M.
- Wodak R., Meyer M., 2001, *Methods in Critical Discourse Analysis*, London.
- Ziem A., 2008, *Frame-Semantik. Kognitive Aspekte des Sprachverstehens*, Berlin–New York.

Book Reviews

STYLE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYZNY. PRZEWODNIK PO STYLISTYCE POLSKIEJ, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, 2013, 528 s.

Recenzowane opracowanie jest, zgodnie z deklaracją zawartą we *Wstępie*, w pewnym sensie kontynuacją *Przewodnika po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995. W pewnym sensie dlatego, że zmienił się zespół autorski, zmieniła się koncepcja opracowania, zmieniła się sytuacja stylistyki i dziedzin pokrewnych. Autorzy poszczególnych rozpraw przyjmują pewne wstępne założenia jako wspólne, różnią się jednak zarówno w zakresach uwzględnianych zagadnień, jak i w sposobach ich prezentacji. W jednych, by tak rzec, autorskich odcinkach tomu przeważa zdawanie sprawy ze stanu badań nad podjętą problematyką, w innych dominuje interpretacja. Dlatego nie jest łatwo ocenić poszczególne partie opracowania. Z interpretacjami recenzentka ma prawo się nie zgadzać, autorzy z kolei mają przywilej nierespektowania zbyt subiektywnych ocen. Są to przecież autorzy wytrawni, mający duże doświadczenie badawcze i bardzo dobrą orientację w zagadnieniach, które czynią przedmiotem prezentacji i refleksji. Dlatego nie zamierzam spierać się na temat dysproporcji w szerokości (i głębokości) traktowania kwestii szczegółowych. Część dysproporcji wynika ze stanu badań, część z preferencji autorskich i niech tak zostanie.

Sam przedmiot prezentacji jawi się w świetle najnowszych badań jako złożony i polimorficzny. Dlatego nie ma co dyskutować z wielością etykietek terminologicznych i należy przyjąć, że opracowanie jest poświęcone zagadnieniom odmian stylowych współczesnej polszczyzny, rozpatrywanych w perspektywie genologicznej i dyskursywnej. Jego zadaniem jest m.in. inwentaryzacja opracowań, ich twórcza interpretacja metodologiczna i przedmiotowa, dokonanie swe-

go rodzaju bilansu badań (niestety rozproszonych i nieskoordynowanych) oraz określenie zadań badawczych na przyszłość. Nie oznacza to jednak, że każdy z autorów miał obowiązek wspomniane zagadnienia pomieścić w swojej partii książki. Zaletą opracowania jest jego zróżnicowanie koncepcyjne, związane zarówno ze stanem badań, jak i z osobowością badaczy. Całość tego w istocie monumentalnego tomu jawi się jako antologia autorskich propozycji rozwiązywania konkretnych problemów.

Brak w tomie refleksji nad kwestią dyferencjacji (wariantowości) współczesnej polszczyzny. Jedyne wybrani autorzy nawiązują do propozycji Jerzego Bartmińskiego, który starał się uporządkować i kwestie terminologiczne, i pojęciowe, obejmując terminami *styl* i *odmiana* najważniejsze warianty języka, wyznaczając kryteria odróżniania tych sposobów bytowania wariantów polszczyzny i przypisując stylowi potocznemu status centrum stylowego (Bartmiński 1991: 11–16). Przyznanie poszczególnym autorom pełnej autonomii oraz ich koncentracja na wybranych odmianach (stylach, dyskursach) – to czynniki koncepcyjne, które zadecydowały o braku szerszej dyskusji na temat statusu odmian, relacji między nimi, zasadności wyodrębniania konkretnych wariantów polszczyzny. Szkoda, że tak się stało. Ogólniejsza refleksja pozwoliłaby wiele problemów widzieć w nowej, często bardziej adekwatnej perspektywie. Spory terminologiczne nie mają bowiem charakteru czysto nominacyjnego. Czy wyodrębnić daną odmianę, jak ją nazwać, jakie przyznawać jej granice, jak dookreślać miejsce wśród innych odmian, w jaki sposób ujmować relacje między odmianami – to lista pytań, które językoznawcy wciąż sobie zadają, mając na względzie znamienne modyfikacje w przestrzeni komunikacyjnej, jakie się dokonały po roku 1989 (zob. dla przykładu Kita 2012: 126–141). Pewne wnioski z lektury całości się jednak wyłaniają. Czytelnik może więc mieć satysfakcję samodzielnego ich wysnuwania. A poza tym bogactwo artykułów czy rozpraw i szybkie tempo ich publikowania sprawiają, że w opracowaniach syntetyzujących zawsze brakuje najbardziej świeżych propozycji.

Książka dokumentuje metodologiczny zwrot w podejściu do problematyki zróżnicowania polszczyzny. Rolę pojęcia interpretującego przejmuje *dyskurs* jako kategoria najbardziej pojemna, a więc najlepiej przystająca do wieloaspektowego, płynnego i mobilnego rozwarstwiania się komunikacji. Tak ujmowany *dyskurs* pozwala ogarnąć refleksją i zamknąć w odpowiedzialnych analizach problematykę zmienności i labilności odmian językowych, umożliwia sytuowanie konkretnych zjawisk komunikacyjnych w różnych układach, zmieniających

się relacjach, komplikujących parametryzację i immanentną charakterystykę zjawisk komunikacyjnych, językowych czy stylowych, branych pod uwagę w poszczególnych rozprawach.

Lektura całości pokazuje zawodność dotychczasowych dyferencjacji oraz możliwość budowania nowych układów komunikacyjnych (dyskursywnych), modyfikujących znane typologie. Dla przykładu dyskurs edukacyjny (dydaktyczny) (co autorka znakomitej rozprawy jemu poświęconej, Jolanta Nocoń, trafnie sygnalizuje) przenika inne dyskursy – począwszy od potocznego, a na religijnym kończąc. Całkowitej autonomii nie uzyskuje też komunikacja reklamowa, gdyż jej elementy o zróżnicowanym charakterze znajdują odzwierciedlenie w kilku innych dyskursach, co też autorzy poszczególnych rozpraw zauważyli (zob. zwłaszcza opracowanie dotyczące komunikacji politycznej, przygotowane ze znanstwem zagadnienia przez Irenę Kamińską-Szmaj).

W tradycji lingwistyki mieści się uwzględnianie czynników zewnętrznych w opisie zmian językowych. Wystarczy przypomnieć akceptowaną przez językoznawców Klemensiewiczowską koncepcję historii języka i zasady odróżniania tej dyscypliny od gramatyki historycznej. W rzeczonej tradycji znajdowało też jednak miejsce przekonanie o możliwości zamknięcia tych zagadnień w ramach lingwistyki, gdyż przedmiotem analiz były zjawiska systemowe (gramatyczne i leksykalne), źródłem – teksty, a składniki kontekstowe służyły jedynie interpretacji wybranych procesów językowych, ich lokalizacji przestrzennej i temporalnej. Obecnie sytuacja się zmieniła. Językoznawcy postrzegają język jako zwierciadło kultury i nie mogą sobie pozwolić na marginalizowanie kontekstów. Doprowadza to do rozsadzania tradycyjnych ram lingwistyki. Postuluje się już nie tylko badania interdyscyplinarne, lecz także transdyscyplinarne (zob. Kita, Ślawska 2012). Recenzowana publikacja dokumentuje wychodzenie w badaniach nad poszczególnymi obszarami komunikacyjnymi poza ramy lingwistyki ku dyscyplinom, które w inny niż językoznawstwo sposób są związane z daną dziedziną aktywności ludzkiej.

Wspomniane zjawisko przejawia się w *Przewodniku* w zróżnicowany sposób. Jedyne Irena Kamińska-Szmaj w rozprawie poświęconej komunikacji politycznej wspomina o projekcie proklamowania nowej dyscypliny (czy jedynie nurtu badawczego), nazwanej politolingwistyką (s. 407). W innych rozprawach autorzy, prezentując stan badań nad danym typem komunikacji, omawiają badania lingwistyczne i badania nielingwistyczne. Niezwykle skrupulatnie zagadnienie to przedstawia Ewa Malinowska w rozprawie poświęconej komunikacji urzędo-

wej, gdzie znajdujemy rzetelne sprawozdanie z badań prawniczych oraz uwypuklenie rozbieżności stanowisk czy wręcz opozycji postaw badawczych prawników i lingwistów, którzy mówią o tym samym nie tak samo. Różnice dotyczą ustalania istoty i statusu odmiany, jej charakterystyki oraz dyferencjacji. Analogicznych wątków nie odnajdujemy, niestety, w rozprawie poświęconej stylowi religijnemu, a dla charakterystyki tej odmiany to także kwestia istotna.

Wspomniana już dynamika badań, mnogość koncepcji oraz tempo ich publikowania sprawiają, że w *Przewodniku* nie znajduje wyrazistego odzwierciedlenia praktyka poszerzania lingwistyki o nowe subdyscypliny. O *teolingwistyce* wiemy, gdyż autorka przywołuje serię wydawniczą o tej nazwie (brak jednak szerszego omówienia choćby zrębów tej subdyscypliny). O *mediolingwistyce* nie ma mowy, ponieważ książka Bogusława Skowronka (2013) jest publikacją świeżą – to po pierwsze, a po drugie – trudno taką refleksję wprowadzać, gdy się dyskursom medialnym poświęca kilka autonomicznych rozpraw.

Przewodnik ilustruje dominującą we współczesnej nauce zasadę nieciągłości. Zmiany w przestrzeni komunikacyjnej i zmiany sposobu organizowania komunikacji (dominacja mediów) spowodowały modyfikację repertuaru omawianych odmian. Komunikacji medialnej badacze poświęcili przeważającą część opracowania (w sumie 226 stron), charakteryzując ogólnie *dyskurs medialny*, *dyskursy: prasowy, radiowy, telewizyjny* oraz *internetowy*, a także *dyskurs reklamy komercyjnej* (nie licząc uwag przy okazji charakterystyki innych dyskursów, dla przykładu *dyskursu popularnonaukowego* czy *politycznego*). Analogiczne uwarunkowania oraz pola zainteresowań badawczych (czasem wręcz poznawczej mody) stały się przyczyną wprowadzenia problematyki nieobecnej w *Przewodniku* z 1995 r. Czytelnik otrzymuje więc bardzo rzetelne charakterystyki dyskursów (odmian) wcześniej omijanych lub słabo zbadanych z różnych powodów, czyli *odmiany dydaktycznej* i *politycznej*.

Po tych uwagach natury ogólnej czas na prezentację zawartości tomu, by dać czytelnikom możliwość oceny przydatności jego lektury we własnych badaniach lub tylko w procesie bogacenia erudycji. Już w tym miejscu pragnę bowiem zaznaczyć, że omawiana książka może być z powodzeniem wykorzystywana zarówno przez studentów (nie tylko kierunków filologicznych), jak i adeptów oraz doświadczonych badaczy płynnej rzeczywistości komunikacyjnej.

Otwiera tom rozprawa Stanisława Gajdy, *Teoria stylu i stylistyka*. Autor nie pierwszy raz zabiera głos na temat stanu dyscypliny i jej pojęciowego oraz terminologicznego instrumentarium. Dlatego trudno tu mówić o systematycz-

nym ujęciu. Lektura rozprawy powinna być uzupełniona sięganiem po inne prace wybitnego stylistyka. Nie zmienia to faktu, że rozpatrywane opracowanie rzetelnie i z rozmachem kreśli stan współczesnej stylistyki. Charakteryzując sytuację poznawczą dyscypliny, Stanisław Gajda prezentuje stan współczesnych dyscyplin humanistycznych, które, jak stwierdza, zmieniają się w „konglomeraty orientacji badawczych” (s. 15), gdyż „dominuje relatywizm i pluralizm oraz unikanie porządkujących teorii” (s. 15). Sytuacja poznawcza stylistyki jest mało przejrzysta przez eklektyczność metodologiczną, czerpanie terminów z innych dyscyplin, ich nieostrość itd. Sam termin *stylistyka*, stwierdza autor (s. 20), „trzyma się siłą ogólnej tradycji naukowej i potocznej”. „Stylistyka – kontynuuje na s. 21 – znalazła się wśród wielu orientacji badawczych zajmujących się funkcjonowaniem języka”. Badacz dostrzega poznawczy redukcjonizm większości koncepcji stylu. Sam wiąże styl z działaniem komunikacyjnym i tekstem (to, jak wiemy, dziś dominująca tendencja w związku z badaniami tekstologicznymi i genologicznymi). Proponuje, by wyodrębnić: *styl konkretnego tekstu*, *styl indywidualny* i *styl typowy*. To ważne, choć nienowe rozróżnienie, uświadamiające każdemu przyrodzoną polimorficzność kategorii stylu. Sporo uwagi autor poświęca na koniec pojęciu *dyskursu*.

Rozprawa Stanisława Gajdy zawiera zatem rys sytuacji poznawczej w stylistyce nakreślony miękką, mało wyrazistą kreską. Na marginesie można dodać, że w dołączonym do opracowania spisie literatury brakuje wielu opracowań, które wiążą się z podjętą przez autora problematyką. Zorientowanym w problematyce, doświadczonym badaczom to nie przeszkodzi, ale adepci otrzymują obraz niepełny z licznymi białymi plamami, zwłaszcza odnoszącymi się do post-strukturalistycznej stylistyki, która w omawianym okresie wieńczyła badania najstarszego pokolenia polskich stylistyków (zob. Wojtak 2012: 261–278). Artykuł zawiera autorską wizję przedstawianych zagadnień. Wizję bez wątpienia cenną i inspirującą.

Kolejnym segmentem *Przewodnika* jest rozprawa Aldony Skudrzyk i Jacka Warchali, *Język potoczny – dyskurs potoczny*. Opracowanie to w dojrzały sposób porządkuje i interpretuje podjętą problematykę. Rzetelnie dokumentuje stan badań nad odmianą polszczyzny, która obecnie stanowi dominantę komunikacyjną nie tylko w codziennych prywatnych kontaktach Polaków. Autorzy ujmują zagadnienie szeroko, zaczynając od ustaleń definicyjnych i wstępnych eksplikacji pojęcia potoczności, która jest kategorią polimorficzną. Czytelnik otrzymuje przegląd stanowisk na temat zakresu badań potoczności oraz ujmo-

wania jej istoty zaprezentowany jasno i dostatecznie szczegółowo. Będzie się mógł zapoznać z przejawami komunikacyjnej ekspansji potoczności, dowiedzieć wiele na temat zmian w sposobach funkcjonowania owej kategorii w związku z przemianami komunikacji (zwłaszcza mediów) i przeobrażeniami kulturowymi.

Z lektury tej części książki korzyść odniesie zarówno adept, niebędący świadkiem metodologicznej rewolucji w badaniach lingwistycznych, jak i bardziej dojrzały badacz, który w owych badaniach czynnie nie uczestniczył, a obecnie skierował swe zainteresowania na wyznaczone tytułem artykułu badawcze obszary. W uzupełnieniu chcę odesłać do opublikowanej równoległe, obszernej, najnowszej rozprawy Teresy Skubalanki (2013: 285–309), by dociekliwi czytelnicy mieli szansę porównać różne autorskie ujęcia.

Charakterystyka *stylu naukowego* przypadła w udziale najwybitniejszemu znawcy zagadnienia, Stanisławowi Gajdzie. Autor z rozmachem kreśli obraz aury intelektualnej przełomu XX i XXI w., zwracając uwagę na płynność, zmienność i afirmację różnicy, a także przedstawiając klasyczny i nieklasyczny typ racjonalności. Pokazuje ponadto przekonująco, dlaczego i w jaki sposób pragmatyzacji podlega kluczowa dla omawianej sfery kategoria precyzji oraz jakim ograniczeniom poddawana jest zasada obiektywizmu poznawczego. W rozprawie znajdzie czytelnik ponadto wnikliwie uwagi na temat wewnętrznego zróżnicowania komunikacji naukowej (s. 65–66): dyscyplinowego, kierunkowego, osobowościowego, kodowego czy kulturowego. Autor zwraca uwagę na dowartościowanie synkretyzmu metodologicznego, brak syntez i bogactwo opracowań cząstkowych, powiązanych z różnymi nurtami refleksji lingwistycznej. Artykuł wieńczy zdanie sprawy ze stanu badań w obszarze lingwistyki języków specjalistycznych.

Kolejnym krokiem w prezentacji zagadnienia zróżnicowania współczesnej polszczyzny jest w ramach *Przewodnika* rozprawa Anny Starzec zatytułowana *Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego*. Autorka jest w Polsce jedyną lingwistką o tak rozległych przedmiotowych kompetencjach. Swą prezentację pomyślała więc z rozmachem. Czytelnik spotka się z różnorodnymi uściśleniami terminologicznymi i pojęciowymi (s. 73), z charakterystyką ideologicznych kontekstów popularyzacji nauki (s. 75–76) oraz autorską próbą dookreślenia pojęcia *dyskurs popularnonaukowy*, o którym Anna Starzec pisze, iż „jest specyficznym zdarzeniem komunikacyjnym, w którym specjaliści przekazują w przystępnej formie wiedzę naukową mniej lub bardziej przygotowa-

nym merytorycznie odbiorcom w celu aktualizacji, poszerzenia lub uporządkowania ich wiedzy” (s. 76).

W kolejnych partiach opracowania otrzymujemy niezwykle rzetelne i precyzyjne omówienie podstawowych parametrów komunikacji popularyzatorskiej – problematykę nadawcy, odbiorcy oraz kwestię różnych poziomów popularyzacji (s. 77–80). Następnie autorka przedstawia dynamikę przemian przestrzeni komunikacyjnej oraz układ stylów – nie hierarchiczny, lecz oparty na podobieństwie rodzinnym i wyodrębnianiu centrum oraz peryferii z zaznaczeniem (uczciwym), że owo centrum jest mocno niestabilne. W przyszłości będzie można te ustalenia porównać z charakterystyką innych stylów (dla przykładu religijnego, lecz nie w formie obecnej w *Przewodniku*), przez co wzmocni się niewątpliwie teza o otwartości kategorii stylu (ujmowanego jako typ).

Respektując zasadę ciągłości w badaniach, Anna Starzec ogromną część swego opracowania poświęca prezentacji cech stylu popularnonaukowego, ale przedstawia je w porządku enumeracyjnym. Rozumiem, że trudno byłoby nawiązywać do znanej w teorii cech stylowych koncepcji hierarchizujących ów zbiór, ale alfabetyczne wyliczenie gubi kilka innych możliwych relacji między wspomnianymi cechami. Trudno autorce czynić z tego zarzut, tym bardziej że w kolejnych partiach opracowania pojawia się charakterystyka wielokanałowości komunikacji popularnonaukowej i związanych z tym zjawiskiem zmian w modelu popularyzacji oraz opis gatunków wypowiedzi, które wypełniają ową sferę.

Otrzymujemy zatem niezwykle rzetelne studium zagadnienia, orientujące w specyfice omawianej przestrzeni komunikacyjnej i zdające precyzyjnie sprawę ze stanu badań. Nowy obraz przynieść może chyba zerwanie z zasadą ciągłości i odniesienie dyskursu popularnonaukowego do takich obszarów, jak komunikacja medialna (co nie znaczy, że autorka te kwestie pomija) i komunikacja dydaktyczna. Doceniając autorskie kompetencje i trud, trzeba powiedzieć, że z zadania prezentacji stanu badań nad popularnonaukowym stylem we współczesnej polszczyźnie (ze wskazaniem na możliwości poszukiwania nowych dróg badawczych) Anna Starzec wywiązała się wzorowo.

Analogiczne komplementy można adresować do kolejnej autorki, Jolanty Nocoń, która opracowała rozprawę zatytułowaną *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego*. Ilustruje ona nową konfigurację w ramach bliskich (sąsiedzkich) przestrzeni komunikacyjnych: naukowej, popularyzującej wiedzę i dydaktycznej. W *Przewodniku* z 1995 r. nie ma takiego oddzielnego opracowania,

gdyż skromny był stan badań i refleksję nad wskazanymi zagadnieniami pomieścić można było w obrębie charakterystyki stylu naukowego.

Autorka stara się widzieć prezentowaną problematykę na szerokim tle. Wspomina zatem o potrzebie ogólnej refleksji nad dyferencjacją współczesnej polszczyzny i zdaje sprawę z podstawowych kontrowersji na ten temat (s. 113–114), przez co odbiega zakresem rozważań od wielu pozostałych badaczy. Ujmuje styl dyskursu dydaktyczno-edukacyjnego jako rozpoznawalny typ praktyki komunikacyjnej, sposób używania języka w tzw. społecznych sytuacjach edukacyjnych (s. 114). Warto zwrócić uwagę na pokrewieństwo z ujęciem analogicznej (czy też pokrewnej) problematyki przez Annę Starzec. Znaczącą i precyzyjnie przygotowaną partię opracowania poświęca opolska badaczka porządkowaniu pojęć (s. 115–121). Te fragmenty opracowania zyskują niezbywalny walor nie tylko poznawczy, ale też edukacyjny. Analogiczny charakter i analogiczną wartość mają kolejne fragmenty tego fascynującego opracowania. Autorka kompetentnie omawia kierunki badań nad stylem dydaktycznym, wyodrębniając orientację funkcjonalną, pragmatyczną, orientację na temat i na dyskurs. Pokazuje przy okazji dynamikę tych badań. Przed charakterystyką gatunków dyskursu dydaktycznego otrzymujemy modelową prezentację „środków językowych, które są w jakimś stopniu predestynowane do użycia w tekstach dydaktycznych” (s. 76). Gdyby komuś tego wszystkiego było jeszcze mało, to znajdzie w dalszych fragmentach także cenne uwagi o perspektywie badań nad stylem dyskursu charakteryzowanego precyzyjnie i z rozmachem przez Jolantę Nocoń.

Kolejna rozprawa jest poświęcona problematyce *stylu artystycznego*. Autorka, Elżbieta Dąbrowska, prezentuje optykę literaturoznawczą, pisząc m.in. o przełamywaniu wzorców (s. 145), ludycznych grach intertekstualnych (s. 151), ruchomych granicach literatury (s. 162) czy poddawaniu rewizji tradycyjnych dominant literackości (s. 165). Opracowanie jest bez wątplenia poznawczo bogate i cenne, ale rozczarowuje na tle innych składników i zwłaszcza zadań *Przewodnika*. W literaturze przedmiotu są wprawdzie odnotowane wybrane językoznawcze opracowania (także z ostatnich lat), ale daleko im do kompletności. Wolno autorce stwierdzać, choć nie wiem, na jakiej podstawie, że: „W relacjach «tekst i styl» dużą rolę gra całościowa perspektywa widzenia związku, zaś językoznawcze pole analizy daje zbyt wąskie widzenie przedmiotu [...], jest więc mało efektywne, bo gubi z oczu to, co istotnie decyduje o charakterze tekstowej całości” (s. 145). Wolno stwierdzać: „Paradygmat lingwistyczny wydaje się wy-

czerpany [...]” (s. 145). Ale czy wolno pomijać kilka nurtów lingwistycznej refleksji nad stylem artystycznym, w tym reinterpretację samego pojęcia, wielowątkowe i nowoczesne sprofilowane badania nad językiem pisarzy, wkład językoznawców w odradzającą się i prężniejącą dramatologię, nowe refleksje teoretyczne? (zob. dla przykładu: Witosz 2012: 41–48; Wojtak 2008: 3–20).

Blok tekstów poświęconych mediom otwiera rozprawa Urszuli Żydek-Bednarczuk zatytułowana *Dyskurs medialny*. Ze sposobem ujęcia tematu oraz główną tezą: „[...] dorobek naukowy [...] opisujący język [...] w mediach daje obraz jego użycia w różnych mediach, nie dotyka jednak w pełni istoty języka mediów, czyli odmiany medialnej w epoce wtórnej oralności//telepiśmienności” (s. 183), nie mam zamiaru polemizować. Artykuł jest znakomitym wprowadzeniem w zagadnienia szczegółowe i bardzo dobrą podstawą zarówno do badań empirycznych, jak i refleksji o ogólniejszym charakterze. Autorka postrzega problematykę dyskursu medialnego na szerokim tle i skrupulatnie zdaje sprawę z dorobku badawczego lingwistów i medioznawców.

Czytelnik może się zapoznać z kwestią komunikowania w mediach i przez media, problematyką języka w mediach i języka mediów, a także uświadomić sobie, dlaczego trwają spory o terminy, metody i zakresy badań zagadnienia: język a media. Odnajdzie w rozprawie także rozważania na temat nowych mediów i trudności, jakie napotyka badacz (zwłaszcza lingwista), gdy chce się zająć ich komunikacyjnym (czy też tylko językowym) ukształtowaniem. Doszuka się też omówienia kwestii związanych z pojmowaniem i opisywaniem dyskursu medialnego i jego gatunków.

Rozprawa Urszuli Żydek-Bednarczuk jest cenna ze względu na to, że podjęta w niej problematyka nie została dotychczas opracowana w wystarczającym stopniu i będzie z pewnością w najbliższym czasie kontynuowana.

Kolejny obszerny fragment *Przewodnika* zajmuje rozprawa Małgorzaty Kity, zatytułowana *Dyskurs prasowy*. Jest to opracowanie imponujące nie tylko ze względu na zakres podjętej problematyki, dokładność i rzetelność prezentacji, ale też polot interpretacyjny.

Autorka nie miała łatwego zadania z powodu bogatej i różnorodnej tradycji badań nad stylem prasy, nad gatunkami prasowymi czy wreszcie prasowym dyskursem. Małgorzacie Kicie udało się zapanować nad ogromem opracowań (udokumentowanych z niezwykle rzetelną skrupulatnością), różnorodnością podstaw badawczych i zróżnicowaną wartością poznawczą wielu składników bogatej literatury przedmiotu. Udało się wyznaczyć zagadnienia szczegółowe

i ułożyć je w zwartą całość poznawczą. Autorkę można jedynie komplementować, co niniejszym czynię, polecając lekturę tej znakomitej rozprawy wszystkim osobom zainteresowanym stanem i losami prasy tradycyjnej.

Dyskursowi telewizyjnemu poświęciła artykuł Iwona Loewe. Opracowanie to obnaża, wbrew intencjom autorki, nędzę badań nad telewizją jako formą komunikacji (językiem telewizji, językiem w telewizji czy też zjawiskami pokrewnymi). Spełni więc, należy mieć nadzieję, funkcję terapeutyczną, gdyż pozwoli badaczom zainteresowanym tą problematyką dostrzec braki i wyznaczyć podstawowe założenia nowej orientacji badawczej. Dobrze byłoby bowiem, gdyby oprócz prac pisanych na stopień zaczęły się pojawiać bardziej ogólne, przemyślane i dopracowane programy badawcze, służące kompleksowym analizom tego konglomeratu zjawisk, który bywa określany mianem *dyskursu telewizyjnego*.

Autorska prezentacja jest wieloaspektowa, pokazuje zarówno dawne badania nad językiem telewizji, jak i najnowsze szkice i artykuły oraz monografie poświęcone kilku kwestiom szczegółowym, rozpatrywanym z reguły w perspektywie dyskursywnej.

Jako opracowanie rzetelne pod każdym względem jawi się rozprawa Małgorzaty Kity zatytułowana *Dyskurs radiowy*. Ukazuje ogromne luki w stanie badań nad wciąż atrakcyjnym medium, jakim jest radio. Autorka pokazuje najpierw specyfikę tego medium, charakteryzuje kategorię nadawcy radiowego, formułuje stosowne uwagi na temat odbioru radia, zdaje sprawę z lingwistycznych badań nad komunikatami radiowymi, opisuje język radia, omawia gatunki wypowiedzi realizowanych w radiu oraz podstawowe przeobrażenia reguł funkcjonowania radia. Poświęcony komunikacji radiowej artykuł Małgorzaty Kity jest lekturą obowiązkową dla każdego, kto będzie się chciał zajmować odpowiedzialnie dyskursem radiowym.

W kolejnym studium Urszula Żydek-Bednarczuk bierze na warsztat *dyskurs internetowy*. Autorka omawia podjęte zagadnienia na szerokim tle. Wychodzi od zagadnień terminologicznych i uściśleń pojęciowych. W bardzo rozbudowanej części drugiej artykułu szczegółowo charakteryzuje cechy językowe i stylistyczne tego dyskursu (pisownia, leksyka i składnia, słowotwórstwo oraz różnego rodzaju gry i językowe kreacje, a także takie składniki komunikatów internetowych, które są ich komponentami osobliwymi, związanymi ze specyfiką medium). Kolejny fragment jest zaś poświęcony zagadnieniom genologii medialnej. Autorka zdaje sprawę ze stanu badań nad takimi formami wypowiedzi,

które zrodził Internet. Artykuł wieńczy uwagi na temat kultury słowa w Internecie oraz perspektyw badań komunikacji w owym medium. Należy mieć nadzieję, że opracowanie uświadomi lingwistom i innym badaczom Internetu, jaki ogrom zadań badawczych jest jeszcze przed nimi.

Iwone Loewe zawdzięcza czytelnik *Przewodnika* rozprawę zatytułowaną *Styl reklamy komercyjnej*. Dobrze się stało, że w opracowaniu poświęconym odmianom stylowym współczesnej polszczyzny zagadnienie podjęte przez autorkę nie zostało pominięte. Wszak kilku językoznawców dostrzegło *styl reklamy* jako nową odmianę języka, nową i prężną oraz ekspansywną komunikacyjnie (dyskursywnie) – z czego autorka zdaje sprawę na początku opracowania. W dalszej jego części mieści się szeroko potraktowana problematyka wyznaczników stylu reklamy. Autorka sięga przy tym do stosunkowo nielicznych prac opublikowanych przed laty i do opracowań najnowszych. Pokazuje zmianę optyki badawczej, a także (chyba słusznie) wraca do kwestii perswazji oraz różnorodnych ujęć tej problematyki.

Podążając za stanem badań, autorka charakteryzuje leksykę w reklamie, zajmuje się konstytutywnym komponentem reklamy, czyli sloganem, oraz zróżnicowaniem stylistycznym tekstów reklamowych. Dostrzegając modyfikacje płaszczyzn badawczych, Iwona Loewe omawia szeroko problematykę retorycznego opisu reklamy oraz jej charakterystyki gramatycznej. Nie pomija też kwestii językowego obrazu świata w reklamie oraz problematyki genologicznej (niełatwej do opisu). Studium poświęcone problematyce reklamowej w stosowny sposób pokazuje zarówno stan naszej wiedzy o tym komunikacyjnym i kulturowym fenomenie, jak i perspektywy dalszych badań. Autorka wywiązała się zatem z podjętego zadania bardzo dobrze.

Za sprawą Ireny Kamińskiej-Szmaj nie pomija się w *Przewodniku* problematyki interesującej nie tylko lingwistów, czyli zagadnienia komunikacji politycznej. Ujmując to zagadnienie immanentnie, autorka zwraca uwagę na polileksję terminologiczną z odwołaniem do szerszej dyskusji na temat sposobu traktowania problematyki wariantów polszczyzny (s. 407). Podejmując i rozwijając kwestię statusu odmiany, znakomita znawczyni tej tematyki prezentuje zarówno przegląd stanowisk badawczych, jak i propozycję własną (s. 408–409). Wychoząc od pojęcia *dyskursu*, autorka omawia niezwykle precyzyjnie problematykę propagandy, perswazji i manipulacji, zagadnienie marketingu politycznego i kultury politycznej, pokazując, jak bardzo te kategorie są pomocne w niebanalnej charakterystyce języka polityki. Kolejne fragmenty tego cennego opracowa-

nia są poświęcone zagadnieniom historycznym i najważniejszym składnikom języka polityki po 1989 r. Autorka nie pomija też tematyki genologicznej. Studium jest niezwykle cenne poznawczo i inspiruje do dalszych badań zarówno przez wskazanie wątków badawczych, jak i przez udokumentowanie (bardzo rzetelne!) literatury przedmiotu.

Autorka następnego artykułu, Ewa Malinowska, jest w Polsce najwybitniejszą znawczynią problematyki *stylu* (dyskursu) *urzędowego*. Zdobyte w trakcie wieloletnich, gruntownych studiów doświadczenie owocuje opracowaniem wielowątkowym o starannie wyważonych proporcjach. Badaczka pokazuje, jak już wspominałam, różnice w sposobie postrzegania charakteryzowanej odmiany w badaniach prawniczych i lingwistycznych. Omawia precyzyjnie kontrowersje związane ze statusem odmiany i spory nominacyjne oraz rozbieżności odnoszące się do dyferencjacji odmiany. Zdawaniu sprawy ze stanu badań towarzyszy prezentacja rozwiązań własnych. Otrzymujemy portret odmiany kreślony precyzyjną, śmiałą kreską ze zwróceniem uwagi na przeobrażenia związane z odejściem Polski od socjalizmu i wstąpieniem do Unii Europejskiej. Bardzo szczegółowa i wielowątkowa prezentacja stylu urzędowego (modelowa pod względem metodologicznym i erudycyjna) jest uzupełniona kompletną literaturą przedmiotu. Kolejni badacze odmiany zyskują nie tylko solidną bazę poznawczą, lecz także, by tak rzec, odskocznię. A odmiana przy całej swej skostniałości podlega obecnie osobliwym modyfikacjom, na które autorka zwraca uwagę, więc pole badawcze rysuje się całkiem szeroko.

Zamyka tom rozprawa Marzeny Makuchowskiej zatytułowana *Styl religijny*. Autorka jest też znaną i uznaną badaczką podjętej problematyki, więc opracowanie nie budzi merytorycznych zastrzeżeń. Jest autorską propozycją prezentacji zagadnienia. Zawiera omówienie podstawowych pojęć, służących charakterystyce języka, jakim człowiek się posługuje w sytuacji religijnej (by się odwołać do jednej z definicji). Charakteryzuje religijną sferę komunikacyjną, co jest ze względu na jej osobliwość szczególnie istotne. Przedstawia funkcje stylu religijnego w ujęciu enumeracyjnym i na koniec w analogiczny sposób prezentuje cechy stylu religijnego ze zwróceniem uwagi na ich antynomiczność. O bogactwie podjętej problematyki świadczy jeszcze uwzględnienie zagadnienia wewnętrznej dyferencjacji odmiany i gatunków przekazu religijnego. Kończy rozprawę podrozdział zatytułowany *Poprawność i skuteczność języka areligijnego* ważny ze względu na różne niepokojące tendencje, jakie w funkcjonowaniu tej odmiany współcześnie dostrzegają nie tylko lingwiści (zob. Wojtak

2013: 311–340). Artykuł dokumentuje dynamikę badań nad językiem religijnym, ich wielowątkowość i polimetodologiczność.

I cóż powiedzieć w konkluzji o dziele wielowątkowym, wręcz monumentalnym? Dokumentuje pluralizm postaw badawczych, meandryczność badań, polimetodologiczność, transdyscyplinarność i nacechowanie podmiotowe, terminologiczny chaos, który się powoli porządkuje dzięki uznawaniu kategorii *dyskursu* za kategorię podstawową – wyznaczającą optykę badawczą, zakresy pokrewieństwa z innymi kategoriami, a także inne relacje międzykategorialne. Czy doprowadzi to do unicestwienia kategorii *stylu* i zniknięcia stylistyki z mapy dyscyplin filologicznych (lingwistycznych)? Trudno odpowiedzieć. Prób pomijania *stylu* w badaniach nad tekstami było już wiele. We współczesnej lingwistyce nastąpi raczej polaryzacja tej kategorii ze względu na uwikłania kulturowe i supremację komunikacji medialnej. Przesunie się punkt ciężkości badań i umocni ich koncentracja na opisie mediów. Preferowane w *Przewodniku* spojrzenie z perspektywy konkretnych odmian (dyskursów) i charakterystyki badań aspektowych nie dają wielobarwnego obrazu komunikacji jako takiej. Nie pokazują zakresów interferencji, typowych dla współczesnej komunikacji. Ujęcia detaliczne mają też jednak niezbywalną wartość poznawczą. Pozwalają widzieć przedstawiane zjawiska w jasno zakreślonych kontekstach.

Nie ulega wątpliwości, że bez lektury *Przewodnika* nie będzie się można obejść w jakichkolwiek badaniach współczesnych zjawisk komunikacyjnych. Dla każdego lingwisty (i nie tylko) będzie to lektura inspirująca i fascynująca (bez względu na to, na którym fragmencie opracowania skupi uwagę).

MARIA WOJTAK

Literatura

- Bartmiński J., 1991, *Odmiany a style. – Wariancja w języku*, red. S. Gajda, Opole, s. 11–16.
- Kita M., 2012, *Czy istnieje odmiana medialna? – Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*. T. 1: *Stan wiedzy i postulaty badawcze*, red. M. Kita, M. Ślawska, Katowice, s. 126–141.
- Kita M., Ślawska M. (red.), 2012, *Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*. T. 1: *Stan wiedzy i postulaty badawcze*, Katowice.
- Skowronek B., 2013, *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, Kraków.

- Skubalanka T., 2013, *Styl potoczny. – 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Lublin, s. 285–309.
- Witosz B., 2012, *Jaki obszar wspólnoty teoretycznej zbliża dziś językoznawców i badaczy literatury?*, „Postscriptum Polonistyczne”, z. 1, s. 41–48.
- Wojtak M., 2008, *Język artystyczny – podstawowe przejawy i zakresy polimorficzności*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 3–20.
- Wojtak M., 2012, *Stylistyka w ujęciu lingwistów z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. – Słowa. Style. Metody*, red. H. Pelcowa, M. Wojtak, Lublin, s. 261–278.
- Wojtak M., 2013, *Przeobrażenia języka religijnego w ostatnim siedemdziesięcioleciu. – 70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Lublin, s. 311–340.

ŁUKASZ KUMIĘGA, RECHTEXTREMISTISCHER DISKURS
IN DEUTSCHLAND, Frankfurt a. M.: Peter Lang Edition,
2013, 268 s.

Monografia Łukasza Kumięgi podejmuje temat wyjątkowo aktualny i ważny z co najmniej dwóch zasadniczych względów. Po pierwsze, dyskutuje problemy dotyczące badań nad dyskursem, które w ostatnich latach zyskują coraz bardziej na znaczeniu; po drugie, materiał badawczy wykorzystany w przeprowadzonych analizach odnosi się do prawicowego dyskursu ekstremistycznego w Niemczech na przykładzie demonstracji ulicznych, a więc dotyczy kontrowersyjnego problemu społecznego, którego waga jest nie do przecenienia.

Praca usytuowana jest w obszarze badań nad dyskursem, a jej podbudowa teoretyczna zasadza się na koncepcjach i metodach socjologii wiedzy, socjologicznej analizy dyskursu oraz metodach lingwistycznych, głównie z zakresu tzw. semantyki politycznej. Według autora w jego badaniach najbardziej przydatna okazuje się krytyczna analiza dyskursu, głównie jej wariant germanistyczny; włącza on również do pola badawczego inspiracje płynące z *Discourse Studies*.

Obszerna praca składa się z dwóch części, teoretycznej oraz empirycznej, przy czym każda z nich zawiera po trzy rozdziały; analizie materiału badawczego poświęcono dwa ostatnie rozdziały pracy. Rozprawę zamyka podsumowanie, zostały też nakreślone perspektywy badawcze.

W części teoretyczno-metodologicznej czytelnik dzięki znakomitej orientacji autora w literaturze fachowej dotyczącej badań nad dyskursem oraz – co jest zresztą charakterystyczne dla całej rozprawy – jego wyjątkowej umiejętności selekcji i krytycznej dyskusji ma okazję zapoznać się z wieloma wątkami i cennymi uwagami dotyczącymi dyskutowanej problematyki. Badania nad dyskursem – celowo używam tu tego szerokiego pojęcia na określenie wielości kierunków badań – są bardzo różnorodne, a sam termin *dyskurs* często bywa używany, a nawet nadużywany, w sposób inflacyjny. W każdym istotnym miej-

scu pracy autor uzasadnia przydatność diskutowanych kierunków i metod do celów własnej pracy i – co pragnę tu dobitnie podkreślić – rezygnuje z prostego opisu na rzecz dyskusji i ukazywania problemów oraz polemiki z tymi problemami. Umiejętność wyboru i każdorazowe uzasadnianie decyzji jest więc charakterystyczną cechą części teoretycznej.

Modelowe jest wręcz dojrzałe podejście autora do metodologii. Z jednej strony sytuuje on od początku swe rozważania w określonym kręgu metodologicznym, a jest to, jak już wspomniano, przede wszystkim germanistyczna krytyczna analiza dyskursu oraz jej uzupełnienie, *Discourse Studies*, z drugiej strony dostrzega jednak konieczność dostosowania szczegółowej metodologii do konkretnych obiektów badawczych. Nie zapominając o różnorodności kierunków badań nad dyskursem, jednoznacznie podkreśla, że niezbędny jest wybór teorii oraz metod w odniesieniu do przedmiotu badań, i odrzuca możliwość skoncentrowania się na jednej metodzie. Elementy poszczególnych podejść mają więc być przejęte w trakcie procesu badawczego. Autor zdecydowanie odrzuca sceptycyzm badawczy w odniesieniu do analizy władzy i krytyki dyskursu, ponieważ szczególnie z krytyki i formułowania strategii dotyczących rozwiązywania problemów nie można w tym kontekście w żadnym wypadku zrezygnować.

Łukasz Kumięga zauważa, że nadrzędnym kryterium podziału, obejmującym całościowo badania nad dyskursem, jest kryterium języka narodowego; sądzę, że raczej lepiej by było mówić tu o tradycji określonego kręgu badawczego, która oczywiście manifestuje się w konkretnych językach narodowych. Słusznie podkreślono, że germanistyczne badania w zakresie lingwistyki dyskursu nawiązują przede wszystkim do prac Michela Foucaulta. Takie odniesienie dominuje również w omawianej tu pracy, choć nie jest autorowi obca krytyczna ocena prac tego znanego filozofa i socjologa prezentowana przez wielu badaczy, dotycząca przejęcia jego myśli w badaniach nad dyskursem.

Już w pierwszym rozdziale uwidacznia się interdyscyplinarny kontekst książki. Jak zaznacza autor, sam przedmiot badań o charakterze politologicznym i socjologicznym, jakim jest problematyka pravicowego ekstremizmu i włączenie go do analizy dyskursu, należy rozumieć jako podejście interdyscyplinarne. Słusznie zwraca uwagę na miejsce relacji lingwistyka tekstu – lingwistyka dyskursu, co implikuje oczywiście dyskusję nad relacją tekst–dyskurs, a ta ostatnia jest istotna m.in. w kontekście doboru korpusu. Rozumienie lingwistyki dyskursu jako prostego poszerzenia lingwistyki tekstu okazuje się tu niewystarczające, co autor również dostrzega w swej pracy.

Łukasz Kumięga z wielu podejść do dyskursu wyodrębnia trzy dominujące:

- dyskurs rozumiany z perspektywy tekstu;
- dyskurs jako korpus lub korpus tekstowy;
- dyskurs jako zjawisko konstytuowania wiedzy.

Rozdział 2 *Dyskurs o ekstremizmie prawicowym w Niemczech* prezentuje założenie przyjęte przez A. Klärnera i M. Kohlstrucka (2006), w myśl którego ekstremizm można opisywać co najmniej na dwóch płaszczyznach, a mianowicie jako płaszczyznę dyskursywną oraz jako praktykę polityczną, dodając przy tym, że wymienieni autorzy uważają za konieczne powiązanie obu płaszczyzn. Samą definicję dyskursu przejmuje autor za Foucaultem (1981), traktując tę wielkość jako zbiór wypowiedzi należących do tego samego systemu formacyjnego. Znajdujemy tu fundamentalne rozróżnienie między dyskursem o ekstremizmie prawicowym a prawicowym dyskursem ekstremistycznym, przy czym autor czyni ten drugi przedmiotem swych badań.

Ekstremizmowi prawicowemu w Niemczech w aspekcie płaszczyzn dyskursu i dyskursowi tożsamościowemu poświęcono uwagę w rozdziale 3. Autor również tutaj umiejętnie dokonuje selekcji w odniesieniu do problemów badawczych i punktów widzenia, zaznaczając, że interesuje go mechanizm typowy dla wielu rodzajów ekstremizmu prawicowego. Istotne miejsce znajdują w nim płaszczyzny dyskursu w ujęciu M. Jäger i S. Jägera (2007), jak też model M. Junga (2005) (*Würfelmodell*), ponieważ obie koncepcje dadzą się zaadaptować do badań w części empirycznej. Ekstremizm prawicowy ukazano tu nie tylko jako zjawisko polityczne, ale również jako ruch społeczny. W tym kontekście w odniesieniu do ekstremizmu prawicowego ważny staje się mechanizm specyficznej interpretacji rzeczywistości, gdzie główną rolę odgrywają kategorie *my* i *obcy*.

Rozdział 4 stanowi wprowadzenie do analizy. Autor przedstawia w nim szerszy jej kontekst, a więc ulicę jako przestrzeń działań dyskursywnych oraz opis analizowanych demonstracji, jako że są one miejscami powstawania badanych dyskursów. Metodę, którą posłuży się w analizach, określa Ł. Kumięga jako metodę obserwacji etnograficznej (*Methode der ethnographischen Beobachtung*), powołując się m.in na Ch. Lüdersa (2008) (s. 127–128). Akcentuje się przy tym opis ubioru, rytuałów i symboli (por. Soeffner 1988) (s. 128). Omawiany rozdział poświęca w swej końcowej części uwagę ubiorowi jako przedmiotowi badań dyskursu, bo to właśnie on jest nośnikiem tekstów wykorzystanych w analizie. Autor słusznie zauważa, że z jednej strony ubiór można analizować

z różnych punktów widzenia, z drugiej zaś może on być punktem wyjścia do ukazania procesów i mechanizmów społecznych (s. 132).

Rozdziały 5 i 6 mają charakter empiryczny. Autor konsekwentnie realizuje w nich przyjęte założenia ramowe, według których proporcje między opisem a dyskusją/polemiką w sensie spojrzenia krytycznego zawsze przeważają na korzyść tej ostatniej. Chodzi więc nie tyle o opis prawicowego dyskursu ekstremistycznego, ile przede wszystkim o uchwycenie z m i a n w ramach tego dyskursu na przykładzie demonstracji, przy czym demonstracje rozumiane są tu jako jedna z wielu możliwych form działania w obrębie ekstremizmu prawicowego.

Łukasz Kumięga w rozdziale 5 czyni przedmiotem swej analizy typ ubioru uczestników demonstracji, określając go jako czynnik zmiany dyskursywnej, a więc wielkość, która dla tradycyjnych badań lingwistycznych nie jest bynajmniej obiektem typowym, doskonale jednak mieści się w przyjętych w pracy założeniach badań nad dyskursem, dla których nie tylko dane językowe w formie pisemnej lub ustnej są elementami znaczącymi. Celem analizy jest, mówiąc bardzo ogólnie, uchwycenie dynamiki komunikacji w aspekcie społecznym i politycznym.

Autor rozróżnił następujące cztery typy ubioru, biorąc pod uwagę jego wykorzystanie podczas ekstremistycznych demonstracji prawicowych:

- 1) ubiór w stylu mundurowym i ubiory munduropodobne;
- 2) ubiór nacechowany wpływami subkultury;
- 3) ubiór markowy;
- 4) ubiór typu „zrób to sam”.

Z przeprowadzonych analiz ilościowych i jakościowych wynika pluralizacja środowiska prawicowo-ekstremistycznego; w odróżnieniu od tendencji tuż po 1949 r. mamy teraz do czynienia z wielością form ich występowania. Tę zmianę dyskursywną określa autor jako tendencję do normalizacji strategicznej, polegającą na tym, że preferuje się ubiór, który nie wskazuje eksplicitnie na tożsamość prawicowo-ekstremistyczną.

Analizie materiału językowego (chodzi o nadruki na ubiorze), oczywiście nie w izolacji od jego kontekstu społecznego, poświęcony jest rozdział 6. W nowszych podejściach lingwistycznych powiązanie elementów językowych z pozajęzykowymi i ich wzajemne odniesienia, multimodalność i multikodowość odgrywają coraz ważniejszą rolę. W badaniach nad dyskursem nawiązujących do Foucaulta zanurzenie elementów językowych ma oczywiście inne znaczenie niż w „czystej” lingwistyce czy nawet w lingwistyce tekstu, ponieważ ich wy-

miar społeczno-filozoficzny wysuwa się na pierwszy plan. Na podstawie materiału językowego stawia się więc pytania odnoszące się do procesów społecznych i kwestii dotyczących władzy, poddaje się je krytyce oraz formułuje prognozy.

Autor konstatuje, że badany materiał można zaklasyfikować jako teksty, w większości jako teksty multimodalne, łączące w sobie elementy językowe i wizualne. Teksty zamieszczone na elementach ubioru odczytuje się jako ślady określonych dyskursów. Nadruki z elementami językowymi oraz wizualnymi służą przede wszystkim do tworzenia i zaznaczania tożsamości grupy własnej i obcej. Poddając w rozdziale 6 analizie nadruki na ubiorach, autor zajmuje się konstrukcją tożsamości dyskursywnych w przeciwstawieniu OBCY i MY i poświęca uwagę użytym środkom językowym oraz elementom dyskursywnym. Do obcych należą następujący aktorzy polityczni: USA, Izrael, RFN oraz Antifa, natomiast aktorzy reprezentujący postawy prawicowego ekstremizmu zaznaczają własną identyfikację poprzez odniesienie do akcjonizmu, określonych miejsc i przestrzeni, organizacji albo inicjatyw, grup muzycznych czy też implicytne bądź eksplicytne odniesienia do narodowego socjalizmu. Z przeprowadzonej analizy jednoznacznie wynika, że nie można tu mówić o jednolitym sposobie nawiązywania do narodowego socjalizmu, wykazano heterogeniczność referencji oraz stosowanie kilku strategii z użyciem urozmaiconych środków językowych i wizualnych. Cenne jest uwzględnienie płaszczyzny interdyskursywnej. Autor wykazuje, że w badanym dyskursie przejmuje się pewne elementy z innych dyskursów. Stosowane w ten sposób strategie wieloznaczności wiążą się z powstawaniem różnorodnych konotacji.

Dzięki właściwemu doborowi metod oraz materiału badawczego, a także samej problematyki, która do tej pory w tym ujęciu nie była tak szeroko dyskutowana, praca zyskuje charakter nowatorski.

Czytelnik książki bez trudu zauważy bardzo dobrze rozwiniętą umiejętność autora w zakresie prowadzenia krytycznej dyskusji nad stanem badań, formułowania własnych założeń oraz modyfikowania ich w odniesieniu do trafnie dobranego materiału. Autor przedstawia aspekty cząstkowe zawsze konsekwentnie na tle kompleksowej całości, dokonuje właściwej selekcji oraz dostrzega słabe punkty przedstawianych podejść. W części teoretycznej uwypukla problemy istotne dla analizy korpusu. Umiejętność syntezy uwidacznia się nie tylko w podrozdziałach podsumowujących, lecz także w wielu miejscach pracy zamykających określone kwestie, co oczywiście nie znaczy, że chodzi tu o zakoń-

czenie dyskusji nad pewnymi ujęciami i koncepcjami. Tak jak sam dyskurs jest zjawiskiem otwartym, tak również otwarta jest dyskusja o nim. Większość dotychczasowych prac dotyczących badań nad dyskursem zajmuje się dyskursami medialnymi i występującymi w nich tekstami w formie pisemnej. Zaprezentowana tu monografia stanowi więc w tej kwestii niewątpliwie *novum* i również z tego względu warto polecić jej lekturę nie tylko badaczom dyskursu, lecz również zainteresowanym tą problematyką humanistom reprezentującym inne dziedziny.

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ

Literatura

- Foucault M., 1981, *Archeologie des Wissens*, Frankfurt am Main.
- Jäger M., Jäger S., 2007, *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*, Wiesbaden.
- Jung M., 2001, *Diskurshistorische Analyse – eine linguistische Perspektive*. – *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse*. Band 1: *Theorien und Methoden*, Hrsg. R. Keller, A. Hirsland, W. Scheider, W. Viehöver, Opladen, s. 29–51.
- Klärner A., Kohlstruck M., Hrsg., 2006, *Moderner Rechtsextremismus in Deutschland*, Bonn.
- Lüders Ch., 2008, *Beobachten im Feld und Ethnographie*. – *Qualitative Forschung – Ein Handbuch*, Hrsg. U. Flick, E. v. Kardhoff, I. Steinecke, H. Reinbeck, s. 384–402.
- Soeffner H.G., 1988, *Kultur und Alltag*, Göttingen.

WALDEMAR CZACHUR, DISKURSIVE WELTBILDER
IM KONTRAST. LINGUISTISCHE KONZEPTION
UND METHODE DER KONTRASTIVEN
DISKURSANALYSE DEUTSCHER UND POLNISCHER
MEDIEN, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2011, 310 s.

Monografia Waldemara Czachura dotyczy problematyki, którą w badaniach prowadzonych w polskiej germanistyce można określić jako prekursorską, ponieważ ujęcia kontrastywne w lingwistyce dyskursu w relacji niemiecko-polskiej do tej pory były dyskutowane w rozprawach i artykułach jedynie przez kilku badaczy, a w przygotowaniu są nieliczne opracowania monograficzne. Już sam wybór tematu zasługuje więc na uznanie, bo łączy się z dużą odwagą badawczą – autor podjął się opracowania problematyki wymagającej twórczego podejścia do teorii z kilku zakresów: lingwistyki dyskursu, semantyki tradycyjnej i kognitywnej oraz badań kulturoznawczych. Dobór właściwej metodologii był więc sprawą trudną i wymagającą dużego rozeznania.

Monografia podzielona jest na 10 rozdziałów (łącznie z wprowadzeniem – rozdział 1) oraz podsumowaniem i perspektywami badawczymi (rozdział 10). Poprzedza ją krótka przedmowa, a całość zamyka obszerna bibliografia.

Ponieważ praca ma charakter kontrastywny, autor słusznie rozpoczyna ją (po przedstawieniu celów i założeń we wprowadzeniu) rozdziałem 2 zawierającym uwagi na temat kontrastywności w badaniach lingwistycznych w kontekście niemiecko-polskim. Chociaż tematem rozprawy nie są oczywiście ujęcia systemowe, zostały one tu jednak krótko zaprezentowane, co jest uzasadnione, bo taki sposób udostępniania wyników badań jest ciekawy dla niemieckiego czytelnika, który ma bardzo ograniczony dostęp do prac powstających w języku polskim.

Rozdział 3 dotyczy teorii dyskursu i badań nad dyskursem. Autor zaznacza na początku, że chodzi mu o uzasadnienie dyskursu jako obiektu badawczego

z perspektywy lingwistycznej, i słusznie zauważa, że w lingwistyce nie wypracowano jednolitego pojęcia dyskursu, ponieważ zostało ono zaczerpnięte z różnych kręgów badawczych. Słusznie podkreśla autor, że większość grup badawczych zajmujących się germanistyczną analizą dyskursu nawiązuje do myśli Michela Foucaulta – można wręcz mówić o wyraźnej dominacji tego podejścia – równocześnie jednak uzasadnione jest pytanie o to, w jakich zakresach może ono być przydatne w lingwistycznej analizie dyskursu, a gdzie objawia się jego słabość (s. 53). Ponadto zaznacza, że w przedłożonej pracy nie nawiązuje w dużym stopniu *explicite* do analizy dyskursu Foucaulta, ponieważ taka analiza *de facto* nie istnieje. Autor uważa również za zasadne postawienie pytania, jak podstawowe kategorie Foucaulta, a więc wiedzę i władzę, można zaadaptować do badań w ramach lingwistycznej analizy dyskursu.

W rozdziale 4, poświęconym dyskursom medialnym, ich specyfice i możliwościom analizy, znajdujemy m.in. uzasadnienie użycia pojęcia *dyskurs medialny* lub *polityczny dyskurs medialny*. Słusznie stwierdza autor, że analiza dyskursów medialnych umożliwia rekonstrukcję zasobu wiedzy i wzorców myślenia danej wspólnoty, jej wyniki nie mogą jednak zostać uznane za reprezentatywne dla sposobu myślenia całej wspólnoty narodowej (s. 68).

Jako cel pracy określa Waldemar Czachur ukazanie skutecznych w sensie perswazyjnym strategii wartościowania, występujących w formie sprofilowanych obrazów świata jako dyskursywnego punktu widzenia w dyskursie medialnym (konflikt gazowy z perspektywy polskich i niemieckich mediów) oraz refleksję nad tym problemem. Definiując pojęcia i przedstawiając różne podejścia, autor konsekwentnie stawia pytanie o ich pozycję w lingwistyce. Tak dzieje się w przypadku myśli Foucaulta, antropologii kultury, teorii działania. Dużym ułatwieniem lektury jest regularnie pojawiające się w ważnych miejscach rozprawy podsumowanie.

Szczególnie istotne miejsce zajmuje podrozdział 4.4.1, w którym jest mowa o tekście jako części składowej dyskursu. Autor podkreśla i uzasadnia konstytutywną funkcję tekstów w lingwistycznej analizie dyskursu. Teksty traktowane jako składniki dyskursu nie są autonomiczne pod względem kognitywnym i pragmatycznym – wykazują intertekstualność manifestującą się we wzajemnych relacjach odnoszenia się do siebie, która wynika ze specyficznej organizacji medialnej, i tworzą w ten sposób dyskurs medialny (s. 82). W prezentowanej przez Waldemara Czachura koncepcji istotną rolę odgrywają podmioty działające, stanowiące element konstytutywny dyskursu politycznego. Koncep-

cja działaniowa jest o tyle ważna w lingwistycznej analizie dyskursu, że pozwala na powiązanie tekstów jako jego składników z pojęciami wiedzy i władzy. Zarzut zawarty w krytycznych pracach dotyczących myśli Foucaulta dotyczący niedoceniaenia podmiotu nie miałby tu więc żadnego punktu odniesienia. Nie oznacza to oczywiście, że działający nie są poddani określonym ograniczeniom w ramach danej kultury. Według autora da się z powodzeniem pogodzić koncepcję działania językowego z koncepcją wiedzy i władzy. Tak więc dyskursy medialne ujmuje on jako medialne formy konstytuowania rzeczywistości, zeterminowane przez działania komunikacyjne. Można je rozumieć jako nośniki zadań społecznych i tym samym wiedzy społecznej (s. 93). Pojęcie władzy w rozumieniu Foucaulta jest przede wszystkim dlatego relewantne w kontekście dyskursów medialnych (o charakterze politycznym), że generowana w nich wiedza i tworzenie znaczeń odgrywają pierwszoplanową rolę w ścieraniu się różnych perspektyw patrzenia na określone wydarzenie dyskursywne. W germanistycznej lingwistyce dyskursu dyskurs charakteryzuje się takimi cechami, jak sprzeczność, konfliktowość, walka oraz ścieranie się punktów widzenia.

Przydatne dla monografii rozumienie pojęcia kultury oparte na ujęciach różnych badaczy, wśród których G. Hofstede i A. Thomas odgrywają główną rolę, ustala Waldemar Czachur w rozdziale 5 poświęconym dyskursom medialnym i kulturom (politycznym). Chodzi tu o ujęcie kultury zorientowane konstruktywistycznie, dynamicznie, semiotycznie oraz o pojmowanie kultury związane z wiedzą, która rozumiana jest jako proces. W procesie tym normy, wartości i praktyki kulturowe mają charakter dyskursywny (są stale w sposób dyskursywny negocjowane). We wspomnianym rozdziale jest również mowa o kulturze politycznej. Cenne w tym kontekście jest krótkie przedstawienie kultury politycznej w Polsce i w Niemczech (5.1.1 i 5.1.2) oraz badań nad relacją języka i kultury w obu obszarach, germanistycznym i polonistycznym (5.3).

Zasadnicze dla prowadzonych rozważań jest pojęcie *językowy obraz świata*, dlatego poświęcono tej problematyce osobny podrozdział 5.3.2, w którym autor przedstawia krytycznie teorie w ramach badań polonistycznych i germanistycznych. Znajdują się wśród nich teorie statyczne o charakterze strukturalistycznym, ujmujące językowy obraz świata jako odwzorowanie rzeczywistości, oraz podejścia kognitywistyczne, według których znaki językowe i ich znaczenia odnoszą się do zjawisk mentalnych. Autor stwierdza, że możliwe jest połączenie dwóch perspektyw: perspektywy skierowanej na wartości oraz perspektywy uwzględniającej wiedzę.

Do zasadniczego tematu rozprawy przechodzi Waldemar Czachur w podrozdziale 5.5 dotyczącym dyskursywnego obrazu świata. Już na początku określa sposób rozumienia tego pojęcia związanego ściśle z pojęciem *językowy obraz świata*. Ponieważ *językowy obraz świata* powstaje w sposób dyskursywny, autor w konsekwencji postuluje użycie pojęcia *dyskursywny obraz świata*, co jest spójne z wcześniej przyjętymi założeniami. Tak więc dyskursywny obraz świata jest wynikiem profilowania dyskursywnego, ścierania się specyficznych dla danej kultury wartości i punktów widzenia, powstaje w wyniku argumentacji, skonstruowany jest jednak oczywiście z użyciem języka.

W rozdziale 6 *Kontrastive Diskurslinguistik (Kontrastywna lingwistyka dyskursu)* autor słusznie zaznacza, że celem kontrastywnej lingwistyki dyskursu jest nie tylko koncentrowanie się na rekonstrukcji podobieństw i różnic (raczej różnic i podobieństw – s. 151–153) na płaszczyźnie dyskursywnych obrazów świata co najmniej dwóch społeczności kulturowych, lecz również wyjaśnianie wspomnianych podobieństw i różnic. W nawiązaniu do Anny Lewandowskiej (2008) Waldemar Czachur zwraca uwagę na fakt, iż istotna jest pozycja tych różnic i podobieństw w odniesieniu do specyficznych dla danej kultury obrazów świata w określonej wspólnocie językowej, kulturowej i dyskursywnej.

Autor nie stroni od fundamentalnych i trudnych pytań. Jednym z nich jest pytanie o *tertium comparationis* w kontrastywnej analizie dyskursu. Adekwatnie do przedmiotu badań zauważa, że *tertium comparationis* nie można usytuować ani w systemie języka, ani w jego funkcji, lecz że chodzi tu o konstrukt teoretyczny i metodologiczny. Pod koniec omawianego rozdziału znajdujemy uwagę o metodologii postulowanej w analizie dyskursu; poleca się badanie danego obiektu z co najmniej dwóch punktów widzenia lub stosowanie co najmniej dwóch różnych metod (por. s. 160). Autor wymienia tu metodę ramy (*frame*) oraz analizę toposów.

W rozdziale 7 prezentującym tematykę dyskursywnego obrazu świata i jego operacjonalizacji w kontrastywnej lingwistyce dyskursu znajdujemy przekonujące uzasadnienie zastosowania semantyki kognitywnej do prowadzonych przez autora badań. Łączy on w bardzo umiejętny sposób założenia tradycyjnej semantyki (model Odgena i Richardsa) z badaniami kognitywnymi Jerzego Bartmińskiego oraz innych przedstawicieli językoznawstwa kognitywnego z lingwistyką dyskursu zorientowaną semantycznie. Językoznawstwo kognitywne może być przydatne do analizy dyskursu w kwestii dyskursywnego obrazu świata, ponieważ dynamika dyskursu wymaga profilowania. „W strukturach po-

jęciowych mogą w dyskursie być aktualizowane za każdym razem różne profile znaczeniowe” (s. 171; tłum. Z. Bilut-Homplewicz). Autor wybiera jako metodę badawczą analizę ramy (*frame*). Jako *tertium comparationis* przyjmuje ramę *instytucja*; rekonstrukcja dotyczy analizy pojęcia *Unia Europejska*, oczywiście z perspektywy polskiej i niemieckiej. Zaznacza również, że podejście onomazjologiczne odgrywa w jego analizie główną rolę, punkt wyjścia stanowi więc analiza pojęć oraz ich językowych określeń, a nie wyrażenia językowe i ich znaczenie.

Bardzo istotne dla całości pracy, jak również dla samej analizy są rozważania na temat korpusu badawczego będące przedmiotem zainteresowań rozdziału 8, przede wszystkim jednak stanowisko autora zamieszczone na s. 211–212. Nawiązuje on m.in. do ujęcia K. S. Rotha, wyrażając krytyczne stanowisko dotyczące podejścia badacza do korpusu w badaniach nad dyskursem medialnym. Roth stwierdza, że analiza pojedynczych przykładów wystarczy do wyciągnięcia wniosków. Waldemar Czachur słusznie zauważa, że problem korpusu należy zawsze dyskutować, mając na uwadze konkretne problemy badawcze. Wybrane przez niego metody analizy ramy (*frame*) wymagają włączenia szerszego korpusu, ponieważ w tym podejściu semantycznej analizy dyskursu rolę odgrywają dane nie tylko jakościowe, lecz również ilościowe. Krytyka uznanych badaczy też nie jest autorowi obca, szczególnie gdy dotyczy fundamentalnych problemów prowadzonej przez niego analizy, jak to się dzieje np. w przypadku A. Ziema (2008a; 2008b) (por. s. 218). Ziem proponuje ograniczenie się w analizach jedynie do eksplicytnych predykcji, podczas gdy autor wyraźnie zaznacza, że w odniesieniu do podejścia kognitywnego takie założenie się nie sprawdza, ilustrując to dobitnie przykładem z własnego korpusu. Według przyjętych w monografii założeń właśnie dopiero dzięki interpretacji aktywowana i konstruowana jest wiedza.

W badaniach empirycznych prowadzonych w przedłożonej pracy, dotyczących konfliktu gazowego z 2009 r., zastosowano dwa subkorpusy odzwierciedlające dyskurs medialny w Polsce i w Niemczech. Uwzględniono w nich prasę zarówno drukowaną, jak i ukazującą się online. Pod uwagę wzięto szeroką gamę tekstów medialnych różnych orientacji. Oba subkorpusy są ilościowo porównywalne – korpus polski zawiera 86 tekstów, natomiast niemiecki – 67.

Na podstawie przyjętych i dokładnie sprecyzowanych w poprzednich rozdziałach założeń autor przedstawia w rozdziale 9 wyniki analizy obu korpusów. W polskim korpusie dwa motywy odgrywają ważną rolę. Z jednej strony ocze-

kuje się od Unii Europejskiej solidaryzmu, z drugiej zaś analizowane przykłady ukazują brak solidarności. W niemieckim korpusie podobne kategorie wykazują porównywalną reprezentatywność, tzn. nie można mówić o wyraźnej dominacji jednego aspektu wiedzy. Na pierwszym miejscu jest mowa o zadaniach i obowiązkach Unii Europejskiej. Podczas gdy w niemieckim dyskursie jako słowo sztandarowe zostało zakwalifikowane *uniezależnienie od rosyjskiego gazu*, w polskim dominuje określenie *solidarność energetyczna*.

Najciekawsze dla czytelnika zainteresowanego analizą kontrastyczną jest zestawienie wyników obrazujących różnice i podobieństwa. Na uwagę zasługują różnice w profilowaniu. Podczas gdy w polskim korpusie w centrum uwagi znajdują się cechy Unii Europejskiej, a podkreśla się prawie wyłącznie aspekty negatywne, w dyskursie niemieckim jest mowa przede wszystkim o konkretnych zadaniach i obowiązkach Unii (s. 237). W zakresie słów sztandarowych uwidaczniają się również różnice. W polskim dyskursie medialnym jako cel wymienia się *solidarność energetyczną*, w niemieckim natomiast – *niezależność od gazu rosyjskiego* (s. 239). Nie wchodząc w szczegóły analizy, warto na koniec powiedzieć, że autor wyraźnie ukazał dyskursywność manifestującą się w obu korpusach – Unia Europejska występuje z jednej strony w roli pośrednika w konflikcie gazowym między Ukrainą a Rosją (dyskurs niemiecki), z drugiej zaś – w roli zakładnika (dyskurs polski).

Analiza toposów wykazała, że w obu toposach pojawiają się wprawdzie dwa różne określenia, ale struktury argumentacyjne oraz specyfikacje treściowe tylko niewiele różnią się od siebie.

W myśl przyjętych wcześniej założeń Waldemar Czachur nie tylko w kompetentny sposób prezentuje wyniki przeprowadzonej analizy, lecz również, co jest istotne w lingwistyce dyskursu, podejmuje próbę ich wyjaśnienia, biorąc pod uwagę specyficzne dla obu kultur punkty widzenia.

Pracę zamyka rozdział 10 zawierający podsumowanie i krótko zarysowane perspektywy badawcze.

Książka Waldemara Czachura zainteresuje z pewnością zarówno badaczy dyskursu, jak i przedstawicieli innych kierunków nie tylko związanych z lingwistyką.

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ

Literatura

- Bartmiński J., 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. – *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 109–127.
- Bartmiński J., 1993, *O profilowaniu pojęć*. – *Profilowanie pojęć. Wybór prac*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 7–17.
- Bartmiński J., 2009, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Hofstede G., 1993, *Interkulturelle Zusammenarbeit. Kulturen, Organisationen, Management*, Wiesbaden.
- Lewandowska A., 2008, *Sprichwort-Gebrauch heute. Ein interkulturell-kontrastiver Vergleich von Sprichwörtern anhand polnischer und deutscher Printmedien*, Frankfurt am Main.
- Odgen Ch. K., Richards I. A., 1923, *The Meaning of Meaning*, London.
- Roth K. S., 2008, *Der Westen als 'Normal null'. Zur Diskurssemantik von 'ostdeutsch' und 'westdeutsch'*. – *Diskursmauern. Aktuelle Aspekte der sprachlichen Verhältnisse zwischen Ost und West*, Hrsg. K. S. Roth, M. Wienen, Bremen, s. 69–89.
- Thomas A., 1993, *Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns*. – *Kulturvergleichende Psychologie – Eine Einführung*, Hrsg. A. Thomas, Göttingen, s. 377–424.
- Thomas A., 1996, *Analyse der Handlungswirksamkeit von Kulturstandards*. – *Psychologie interkulturellen Handelns*, Hrsg. A. Thomas, Göttingen, s. 107–135.
- Ziem A., 2008a, *Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*, Berlin–New York.
- Ziem A., 2008b, *Frame-Semantik und Diskursanalyse – Skizze einer kognitionswissenschaftlich inspirierten Methode zur Analyse gesellschaftlichen Wissens*. – *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Hrsg. I. H. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York, s. 89–116.

ЛИЛИЯ Р. ДУСКАЕВА, ДИАЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА
ГАЗЕТНЫХ РЕЧЕВЫХ ЖАНРОВ,
изд. 2, перераб. и доп. СПбГУ: Филол. факультет,
2012, 268 с.

Изучение и исчисление диалогизма в тексте относится к наиболее сложным проблемам филологии. Согласно М.М. Бахтину, диалогические отношения между репликами разных авторов, как и отношения между воспроизведенными первичными жанрами в пределах одного высказывания, «не поддаются грамматикализации и сохраняют свою специфическую природу, принципиально отличную от отношений между словами и предложениями» (Бахтин М.М. Собр. соч.: В 5 т. М., 1996. Т. 5. С. 174). В исследовании Л.Р. Дускаевой получает убедительное развитие теория публицистического функционального стиля в жанроведческом и диалоговедческом аспектах. Описаны и систематизированы формы диалогичности (экспликация адресованности/ответности; прямая и косвенная адресованность читателю; идентификация позиций автора и читателя).

Основной посылкой для автора выступает утвердившееся в науке положение о диалогической природе мышления, что дает возможность значительно конкретизировать общеизвестное суждение об информационных потребностях общества как факторе жанрообразования, придав ему инструментальный, практически значимый характер. На этой базе исследователь создает свою классификацию газетных речевых жанров, ключевым положением которой является представление о социальном ориентировании как единстве двух составляющих – ориентирования в окружающей обстановке и ориентирования на действия. В силу этого, с точки зрения автора диссертации, участие журналистики в социальном ориентировании предстает в виде целостной системы жанрообразующих интенций, формирующих три группы жанров: информационные, оценочные и императивные. В последних реализуются интенции управляющего характера,

обусловленные необходимостью ориентирования аудитории на действия. Тем самым осуществлена типологизация многообразных и с трудом поддающихся систематизации в традиционной лингвистической терминологии газетных речевых жанров, занимающих особое место в общей системе РЖ именно в силу особого отношения к общественной идеологии, с одной стороны, и подчеркнутой диалогичности, с другой. Несомненно, типология имеет значительный объяснительный потенциал, поскольку строится на основе диалогической модели коммуникации.

Автор подробно характеризует каждую из групп, различая в них все разновидности жанровых форм, возникающих под воздействием соответствующих моделей адресатов информации. Проанализированы лингвистические, стилистические, социально-идеологические, психологические аспекты порождения публицистического текста с учетом взаимодействия смысловых позиций и жанровых ожиданий адресанта и адресата речи. Детально рассмотрена жанровая природа способов предупреждения читательского сопротивления когнитивному и эмоционально-волевому воздействию.

Представляет интерес оригинальное решение в пределах данной типологии проблемы первичных и вторичных речевых жанров. Так, информационные жанры, будучи вторичными на этапе социального ориентирования, выступают в качестве первичных на этапе оценочного диагностирования; оценочные жанры приобретают статус первичного жанра на этапе выработки управленческого решения.

Особо хочу остановиться на проблеме *формирования жанров журналистского дискурса*, которой уделяется много внимания в книге Л.Р. Дускаевой. Конечно, в этой по сути диахронической области трудно говорить что-то иначе, чем предположительно, за исключением тех немногих жанров публицистики (или медиажанров), формирование которых происходит на наших глазах, да и то всегда с оговорками: ведь многие процессы еще не закончены, и мы сегодня никак не можем знать, закончены они или нет, так что картина далека от полноты.

Как пишет Т.В. Шмелева в программной статье «Жанр в современной медиасфере», вошедшей в последний – восьмой – выпуск сборника «Жанры речи» (2012), «сегодня традиционная теория журналистских жанров не может удовлетворять нас хотя бы потому, что медиажанры уже не исчерпываются журналистскими, среди них все основательнее располагаются жанры рекламы и пиар-деятельности; свои коррективы вносит

интернет-коммуникация, социальная реальность навязывает медиасфере новые функции, например, развлекательную. Нельзя не учитывать и то, что наряду с жанром в осмыслении разнообразия медиатекстов начинают использоваться как иноязычные жанровые наименования типа дайджест, так и нежанровые понятия, например, формат».

Тем не менее некоторые универсальные тенденции именно формирования жанров публицистического дискурса выделить, думается, можно, и многие, а возможно, важнейшие из них связаны именно с тем, чему посвящена книга Л.Р. Дускаевой, – с диалогичностью. Диалогичность вполне закономерным образом расширяет границы публицистического дискурса (явление, широко обсуждаемое и изучаемое как в традиционной функциональной стилистике, так и в современном дискурсивном анализе – см., например, работы И.В. Анненковой, Т.В. Чернышовой, Э.В. Чепкиной, О.Б. Сиротининой, В.И. Конькова, хотя до окончательного решения этой проблемы еще далеко).

Прототипная ситуация, лежащая в основе формирования любого речевого жанра как *вербально-знакового оформления типичной ситуации общения* (К.Ф. Седов), в случае публицистического дискурса, – это ситуация одного адресанта, передающего многим – группе, племени, этносу – информацию, значимую для многих (или всех), т.е., так сказать, общественно значимую информацию («новости», «известия» и т.д.). В сущности, письменная форма речи, как и то, что для данной цели нужен определенным образом *построенный текст*, – здесь вторично, но именно с развитием таких ситуаций быстро вырабатываются и письменные нормы, и навыки и нормы текстопостроения (вплоть до формирования конкретных жанров).

В истории данного типа словесности очень важно то, что это *профессия*, «то, за что платят»: это ведет не только к тому, что этому начинают учить, разрабатываются программы, нормы и т.д., но и – важнее – к тому, что публицистические тексты и жанры становятся средством влияния, а тексты строятся не только и не столько так, чтобы эффективнее передавать информацию, сколько – чтобы эффективнее осуществлять воздействие (и этим пользуются те, кто в состоянии нанять на службу профессионального публициста, т.е. власть). Видимо, универсалией в динамике можно считать то, что, начавшись с передачи информации, публицистический дискурс и его жанры всегда приходят к воздей-

ствию, которое даже становится *доминантой публицистического стиля* (М.Н. Кожина).

Л.Р. Дускаева с учетом этого приходит к выводу: «Бинарность (двусторонность) газетных РЖ проявляется в том, что одна их “сторона” – иницирующая – представляет собой объективацию текстовой коммуникативной установки, а вторая – моделируемая – передает предполагаемую автором же реагирующую смысловую позицию адресата. Эта вторая “сторона” не просто “корректирует”, но и стимулирует функцию воздействия авторской коммуникативной деятельности, сам же автор таким образом обеспечивает адекватность реакции адресата на поставленную им, инициатором общения, коммуникативную цель», – пишет она (с. 64), исходя из того, что «характер смыслового взаимодействия двух сторон, представляющих смысловые позиции, специфичен в разных жанрах и определяется жанровой гипотезой журналиста об адресате» (там же).

Эта идея далее убедительно доказывается в книге Л.Р. Дускаевой, где отдельные главы посвящены *информационным, оценочным, побудительным жанрам* в аспекте диалогичности. Именно на деятельностном, «взаимо-деятельностном» принципе основана данная, представляющая особую ценность как в теоретическом плане, так и (теперь это уже стало совершенно ясно) практическом, хорошо «работающая» на конкретном материале классификация газетных речевых жанров. Выделяемые и детально рассматриваемые Л.Р. Дускаевой названные три основных типа жанров производят впечатление не только очень широко распространенных, частотных, безусловно важных и востребованных, но и структурно и интерпретативно ядерных, лежащих в центре соответствующих полей, формируемых многими разновидностями и вариантами. Данных же полей в общем пространстве жанров публицистического дискурса – Л.Р. Дускаева убедительно доказывает это – может быть действительно только три. Они обусловлены, конечно, прежде всего функциями, а вернее – целыми комплексами признаков, организованными на основе таких сугубо коммуникативных, диалогических характеристик, как *ситуация, персонажи, чужое слово*, а также ментально-когнитивные проекции коммуникативных образов – параметров ситуации, прогнозируемого воздействия, предполагаемого адресата.

Последняя идея особенно богата эвристическими потенциями: ее развитие применительно к структуре речевых жанров (разных типов) по-

священо отдельное микроисследование Л.Р. Дускаевой – «Гипотеза журналиста об адресате газетных жанров». «При формировании жанровой целеустановки журналист ориентируется на такие характеристики жанровой модели адресата, как вид коммуникативного жанрового запроса и жанровая гипотеза вносимых в смысловое поле читателя изменений. Эти свойства гипотезы адресата являются жанрообразующими, поскольку они определяют жанровую интенцию (= целеустановку)», – говорит об этом Л.Р. Дускаева (с. 66).

Нельзя не отметить, что при осмыслении диалогичности как базового признака публицистического дискурса и его жанров и одновременно формально-содержательного лингвосемиотического феномена, имеющего самостоятельную значимость, Л.Р. Дускаевой используется понятие «элементарного цикла диалогичности» как единицы, структурирующей различные способы развертывания газетных текстов: дается определение понятия «элементарный цикл»; строится классификация элементарных циклов.

Возвращаясь к проблеме формирования жанров публицистического дискурса, подчеркнем, что именно усиление диалогичности (шире – ее трансформации в публицистических жанрах разных типов) лежит в основе диахронической жанровой динамики в быстро меняющемся пространстве публицистики.

И здесь, конечно, наиболее очевидное явление – очень активное (в мировом масштабе) развитие и н т е р н е т - п у б л и ц и с т и к и, которая в некоторых случаях может даже вытеснять традиционные газетные («бумажные») носители (как, например, произошло с американским журналом «*Newsweek*» в этом году).

Работа Л.Р. Дускаевой в основной части писалась около 10 лет назад (это чувствуется и по материалу, и цитируемым работам), а за это время облик мировой публицистики очень «интернетизировался»: практически каждое издание теперь обзаводится своим интернет-сайтом, а там всегда есть ресурс обратной связи, включая *форумы* и *блоги*. Соответственно появились десятки, даже сотни работ по интернет-журналистике, где выделяются более общие – осмысляющие место жанров интернет-публицистики в общем пространстве интернет-коммуникации, сути интернет-коммуникации как коммуникации медийной, креолизованной и т.д. (см., например, обобщающие работы Сюзанны Херинг, Л.Ю. Щипициной,

Е.И. Горошко). Все эти соображения высказываются мною не в плане критики книги Л.Р. Дускаевой, очень содержательной (и само по себе переиздание книги 2004 г. безусловно полезно для тысяч читателей – специалистов и заинтересованных неопитов, а она еще и существенно переработана): это обозначение очень важных и очень сложных проблем, которыми еще предстоит заниматься.

Кстати, как в этом плане не вспомнить то, что именно Л.Р. Дускаева организовала очень известную в России и за ее пределами исследовательскую группу в Санкт-Петербургском государственном университете (Институт «Высшая школа журналистики и массовых коммуникаций») «Медиалингвистика. XXI век». Всё это составляет актуальность, теоретическую и практическую значимость исследования, так что работа Л.Р. Дускаевой представляет собой глубокое, интересное исследование, отмеченное комплексным подходом к рассмотрению предмета и высокой степенью новизны полученных выводов. Думается, книга Л.Р. Дускаевой весьма полезна в обучении будущих журналистов.

Вадим В. Дементьев

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ, PRINZIP PERSPEKTIVIERUNG.
GERMANISTISCHE UND POLONISTISCHE
TEXTLINGUISTIK – ENTWICKLUNGEN, PROBLEME,
DESIDERATA.
TEIL I: GERMANISTISCHE TEXTLINGUISTIK¹,
Frankfurt/Main: Wydawnictwo Peter Lang, 2013, 227 s.

Badania interdyscyplinarne, a także interlingwalne, zyskują ostatnio na znaczeniu w naukach humanistycznych², czego świadectwem mogą być coraz liczniejsze projekty międzynarodowe oparte na współpracy językoznawców (a także np. komunikologów, medioznawców, socjologów) z różnych kręgów kulturowych. Mają one często na celu znalezienie wspólnych tendencji w rozwoju języka i komunikacji oraz różnic w tym zakresie uwarunkowanych kulturowo, a utrudniających nieraz proces porozumienia w dobie globalizacji. Badania takie często jednak zasadzają się na porównywaniu ze sobą grup tekstów należących do tego samego gatunku, a pochodzących z odmiennych kręgów kulturowych i pisanych w innych językach³, nie uwzględniając przy tym różnych tradycji badawczych oraz różnych dróg rozwoju lingwistyki tekstu w krajach, z których pochodzą badane korpusy. A przecież te tradycje badawcze i rozwojowe mają niebagatelny wpływ na kształt powstających tekstów, nie wystarczy

¹ Tytuł w tłumaczeniu na język polski: *Zasada perspektywizacji. Germanistyczna i polonistyczna lingwistyka tekstu – rozwój, problemy, dezyderaty. Cz. I: Germanistyczna lingwistyka tekstu.*

² Współpraca międzynarodowa w ramach większych projektów badawczych, kontrastujących ze sobą wyniki uzyskiwane w różnych krajach i ośrodkach, była dotychczas raczej domeną nauk ścisłych. Obecnie można jednak zaobserwować również pojawiające się tego typu projekty dotyczące nauk humanistycznych, a wspierane nie tylko przez instytucje *per definitionem* służące rozwojowi nauki (jak choćby w Polsce NPRH, NCN), lecz także przez fundusze UE.

³ Na wagę takich badań porównawczych wskazuje m.in. Adamzik (2001).

więc samo porównanie tekstów, potrzebna jest też świadomość, co może być przyczyną stwierdzonych różnic.

Taki niedobór powiązania konkretnych kontrastywnych prac tekstologicznych z językoznawczą tradycją badawczą daje się odczuć również na styku polonistyczno-germanistycznym. Pomimo pojedynczych prób przybliżenia do robku germanistycznej lingwistyki tekstu odbiorcy polskojęzycznemu (por. np. Vater 2009; Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała 2009), a także jeszcze rzadszych prac prezentujących koncepcje polonistyczne w języku niemieckim⁴, brakowało dotąd całościowego spojrzenia kontrastywnego uwzględniającego różne drogi rozwoju polonistycznej i germanistycznej lingwistyki tekstu, co mogło powodować pewne zamknięcie językoznawców w swoich światach.

Prezentowana tu opublikowana w języku niemieckim monografia Zofii Bilut-Homplewicz *Germanistische Textlinguistik* doskonale przyczynia się do wypełnienia tej luki. Na tle licznych niemieckojęzycznych monografii dotyczących lingwistyki tekstu (por. m.in. Heinemann, Viehweger 1991; Heinemann, Heinemann 2002; Adamzik 2004; Brinker 2005; Vater 2009) książka ta wyróżnia się nie tylko poczesnym miejscem dyskursu w rozważaniach oraz podkreśleniem wagi tekstologii kontrastywnej. Inne też niż poprzednicy cele stawia sobie autorka. Monografia ta stanowi bowiem pierwszą część większego dwutomowego projektu wydawniczego zatytułowanego *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, którego założeniem jest, jak pisze sama autorka, skonfrontowanie ze sobą dwóch kultur piśmienniczych – polonistycznej i germanistycznej – w kontekście lingwistyki tekstu, jej rozwoju na danym obszarze oraz różnic i podobieństw w stosunku do dziedziny paralelnej. Stąd w monografii czytelnik nie znajdzie wyczerpującej, całościowej prezentacji wszystkich kierunków badań tekstologicznych⁵, lecz może skupić się na kwestiach uznanych przez autorkę za kluczowe, a zdeterminowanych z jednej strony stanem rozwoju tej dyscypliny w badaniach polonistycznych/germanistycznych, z drugiej zaś strony – relacją do dziedziny równoległej (por. s. 7). Pierwszy tom przybliży rozwój i kluczowe

⁴ W dwutomowej publikacji zbiorowej, stanowiącej całościowy przegląd aktualnych tendencji w lingwistyce *Text- und Gesprächslinguistik* (2000) możemy znaleźć tylko jeden krótki rozdział (w tomie I) dotyczący językoznawstwa sławistycznego: J. Mazur: *Textlinguistik im slawischen Sprachraum*.

⁵ W wyniku selekcji tematycznej dokonanej przez autorkę brakuje np. omówienia zagadnień dotyczących rozwijającej się pręźnie lingwistyki tekstów fachowych czy medialnych, a także badań nad hipertekstem, aczkolwiek zaznaczona została waga również tych obszarów badawczych we współczesnej tekstologii germanistycznej.

zagadnienia germanistycznej lingwistyki tekstu, drugi zaś ma być poświęcony tekstologii polonistycznej.

Omawiany tu tom pierwszy podzielony został na cztery rozdziały odzwierciedlające szczególną orientację monografii i położone w niej akcenty tematyczne, wynikające ze sprofilowanego spojrzenia na dyscyplinę przez pryzmat drugiej kultury piśmienniczej: 1. *Początki i rozwój germanistycznej lingwistyki tekstu*; 2. *Podstawy i rozwój germanistycznej genologii lingwistycznej*; 3. *Teksztologia kontrastywna – specjalność badań germanistycznych?*; 4. *Lingwistyka tekstu a lingwistyka dyskursu/badania lingwistyczne nad dyskursem w perspektywie germanistycznej*.

Wywody swe autorka zasadza na dwóch podstawach – zasadzie perspektywizacji i kontrastywności interlingwistycznej. Uzasadniają one wybór poruszanych tematów – jest on uwarunkowany relacjami pomiędzy germanistyczną lingwistyką tekstu a tekstologią polonistyczną. Dzięki podejściu perspektywicznemu germanistyczna lingwistyka tekstu nie jawi się w tym opracowaniu w izolacji, czyli w kontekście jedynie własnych badań. Z perspektywy znajomości również polonistycznej tradycji tekstologicznej autorka wydobywa na światło dzienne trzy główne różnice pomiędzy zestawionymi dziedzinami. Dotyczą one: kierunków rozwoju genologii lingwistycznej, stanu badań w ramach tekstologii kontrastywnej oraz sposobu rozumienia dyskursu. Ta właśnie tematyka wyznacza główne treści monografii, przy czym zaznaczyć należy, że zasada perspektywiczności ujawnia się również w sposobie samej prezentacji problemów badawczych. Autorka, przytaczając różne punkty widzenia lingwistów niemieckich, wplata liczne cytaty z ich dzieł, które w powiązaniu z jej własnymi komentarzami dają czytelnikowi wrażenie uczestniczenia w żywej dyskusji naukowej⁶. Ta różnorodność i wielość perspektyw stanowi ogromne bogactwo omawianej monografii.

Z kolei zasada kontrastywności jako druga z konstytutywnych zasad tej pracy wyznacza płaszczyznę porównania obu dyscyplin lingwistycznych, ich rozwoju, tradycji i dezyderatów badawczych. Tłem dla rozważań są nie tylko prace niemieckich germanistów, ale też ukazujące się głównie w języku niemieckim prace polskich germanistów, przy czym autorka podkreśla rolę tych ostatnich jako pośredników pomiędzy tekstologią germanistyczną a polonistyczną⁷.

⁶ Por. przykładowo przytoczoną przez autorkę dyskusję pomiędzy K. Adamzik a U. Fix na temat definiowania pojęcia tekstu, połączoną z komentarzami samej autorki monografii (s. 46).

⁷ Na temat wkładu poszczególnych polskich germanistów oraz ich prac, m.in. w zakresie lingwistyki dyskursu, lingwistyki tekstów specjalistycznych czy tekstów medialnych, por. więcej s. 12–16. Należy przy tym

W ramach podejścia kontrastywnego na uwagę zasługuje już sama różnica w nazwie dyscypliny lingwistycznej skoncentrowanej na tekście. W Niemczech terminem *lingwistyka tekstu* (*Textlinguistik*) po raz pierwszy posłużył się Weinrich w 1967 r. (por. s. 20) i od tego czasu termin ten jest używany na określenie samodzielnej dyscypliny naukowej (por. Dobrzyńska, Heinemann, Wawrzyniak 2009: 27), natomiast w badaniach polonistycznych pojawia się on stosunkowo rzadko⁸, a zamiast tego mamy do czynienia z określeniami *tekstologia*, *teoria tekstu* czy *teoria dyskursu* (por. Labocha 2009: 45 oraz Bilut-Homplewicz 2009: 325–341)⁹. W kontekście początków lingwistyki tekstu na gruncie germanistycznym autorka monografii przytacza toczące się spory o wzajemny stosunek lingwistyki zdania do lingwistyki tekstu, w których dyscypliny te jawią się jako komplementarne bądź przeciwstawne, a nawet wykluczające się nawzajem (s. 24). Możemy również prześledzić różne fazy rozwoju germanistycznej lingwistyki tekstu, począwszy od fazy transfrastycznej, skupionej na relacjach pomiędzy wyrazami / grupami wyrazów w sekwencjach zdań, poprzez fazę semantyczną, której niewątpliwą zaletą było określenie tematu jako podstawowej kategorii całego tekstu, a następnie fazę komunikatywno-pragmatyczną, związaną z intensywną recepcją teorii aktów mowy, aż do fazy kognitywnej, w której w centrum zainteresowania badaczy znalazły się procesy produkcji i recepcji tekstu oraz jego rozumienia (por. s. 24–39). Autorka podkreśla jednak przy tym, że nie tylko trudno jest wyznaczyć wyraźne granice pomiędzy poszczególnymi fazami, ale też takie ścisłe oddzielanie nie jest uzasadnione. W aspekcie porównania z tekstologią polonistyczną na szczególną uwagę natomiast zasługuje ważne miejsce teorii aktów mowy w rozwoju germanistycznej lingwistyki tekstu. Skoncentrowanie germanistycznych badań lingwistycznych na stosunkowo krótkich tekstach użytkowych umożliwiło mianowicie wykorzystanie aparatu badawczego zaczerpniętego z teorii aktów mowy do analiz tekstologicznych. Doprowadziły one do nowego, pragmatycznego rozumienia tekstu – jako efektu działań językowych, a równocześnie jako uporządkowanego zbioru illokucji pozostających we wzajemnych zależnościach hierarchicz-

zaznaczyć, że w kręgu polskich germanistów jak dotąd jedyną monografią obejmującą całościowo tematykę tekstologiczną jest praca autorstwa Z. Wawrzyniaka (1980): *Einführung in die Textwissenschaft. Probleme der Textbildung im Deutschen*.

⁸ Jeden z nielicznych wyjątków stanowi monografia B. Bonieckiej (1999) zatytułowana właśnie *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*.

⁹ W tej kwestii por. też Hanus, Szwed w tym tomie.

nych. Jednak obecnie ten kierunek badawczy poddawany jest krytyce, m.in. z uwagi na przyjęcie prawie wyłącznie perspektywy wytwórcy tekstu, na pewne wykluczenie tekstów literackich, a także na pomijanie w badaniach aspektów uwarunkowanych kulturowo (s. 32–33).

W świetle zmieniających się wraz z poszczególnymi fazami rozwoju lingwistyki definicji tekstu nie dziwi prezentowana w monografii w oparciu o prace m.in. K. Adamzik (2004) czy B. Sandig (2000; 2006) propozycja prototypowego pojęcia tekstu. Dyskutowane jest też pojawiające się w germanistycznej literaturze przedmiotu pytanie o to, czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu (s. 49), np. w obliczu nowych tendencji w lingwistyce, choćby postępującej wizualizacji w tekstach i jej wpływu na badania tekstologiczne. Ponieważ kryteria tekstualności według de Beaugrande'a i Dresslera nie w każdym tekście są spełnione w takim samym stopniu i nie wystarczają już do opisu tekstów, ciekawym rozwiązaniem wydaje się cytowany za U. Fix (2009) postulat poszerzenia opisu tekstu o kryteria kodu, medium, materialności oraz kryterium powiązania tekstu z miejscem jego prezentacji (niem. *Lokalität*; por. s. 43). W obliczu coraz większej roli przypisywanej obecnie tzw. nowym mediom autorka opowiada się za potraktowaniem wymiaru medialnego tekstów jako szczególnie istotnego. Prowadzi to wprawdzie do bardziej kompleksowego rozumienia tekstu, autorka nie podziela jednak pozycji R. Posnera (1991), zgodnie z którą tekstem jest wszystko, co pośród artefaktów ma charakter znaku i spełnia określoną funkcję. Tekstami są w świetle omawianej monografii zjawiska językowe będące elementami aktu komunikacyjnego, którym w dzisiejszej rzeczywistości medialnej towarzyszą często obraz lub dźwięk oraz określone parametry sytuacyjne. Równocześnie autorka podkreśla, że lingwistykę tekstu postrzega jako dyscyplinę traktującą o tekście językowym, kontekst sytuacyjny i elementy wizualne są wprawdzie traktowane dość szeroko, jednak nie mogą stanowić przedmiotu badań lingwistyki tekstu bez współwystępowania wraz z nimi elementów językowych.

Za jedno z najważniejszych zadań współczesnej lingwistyki tekstu, jakie powinno być realizowane m.in. w ramach badań interdyscyplinarnych, autorka uważa określenie pozycji i powiązań tekstu z innymi wytworami o charakterze znaku; tekstu funkcjonującego jako element całościowego, często wielokodowego komunikatu.

Wyróżnikiem monografii jest szerokie potraktowanie kwestii badania tekstów literackich w germanistycznej lingwistyce tekstu. Temat ten należy w po-

dobnych monografiach niemieckojęzycznych do zagadnień peryferyjnych lub też w większości nie jest wcale poruszany. Ponieważ jednak jest on istotny w tekstologii polonistycznej, zatem w perspektywie kontrastywnej został omówiony dość szczegółowo. Refleksję o wyłącznej prawie koncentracji badań germanistycznych na tekstach użytkowych autorka konfrontuje z postulowanym przez nielicznych językoznawców germanistycznych (m.in. Adamzik 2001 i 2008) zwróceniem się tekstologów ku tekstom literackim, które w ich tradycyjnym kształcie są prototypowe (por. s. 52 i n., a także s. 97) dla pozostałych. Konieczna tu jest współpraca pomiędzy językoznawcami i literaturoznawcami, gdyż ci ostatni nie dysponują odpowiednimi dla badań tekstologicznych metodami lingwistycznymi, a ci pierwsi z kolei unikają korpusów literackich w swoich analizach. Patrząc przez pryzmat znajomości polonistycznego skoncentrowania językoznawców na tekstach literackich, autorka nie tylko pokazuje różnice pomiędzy obydwoma dyscyplinami, ale też stara się zbudować pewien pomost pomiędzy nimi. Znajdujemy więc w monografii konkretne propozycje badań interdyscyplinarnych lingwistów i literaturoznawców, możliwości transferu metod z zakresu badań tekstów użytkowych do badania tekstów literackich, a także dezyderaty badawcze w tej dziedzinie. Badania takie mogłyby obejmować przykładowo uchwycenie występowania języka potocznego w tekstach literackich na różnych płaszczyznach czy też zapożyczeń z jednych rodzajów tekstu¹⁰ pojawiających się w innych rodzajach tekstu (np. wiersz lub tekst reklamowy w utworze prozatorskim) (por. s. 57). Można też zbadać inspiracje tekstami literackimi w tekstach użytkowych, jak choćby w tekstach reklamowych.

Postulat uwzględnienia w badaniach lingwistycznych tekstów literackich pojawia się też w kontekście tekstologii kontrastywnej (s. 137 i n.). Chodzi tu o próby skonfrontowania ze sobą tekstów reprezentatywnych dla danej kultury piśmienniczej, jak np. antologie wierszy bądź opowiadań powstałych w podobnym czasie i w ramach porównywalnych kierunków w literaturze. Punktem wyjścia do rozważań mogłyby tu być np. rozwój akcji (jako kategorii literaturoznawczej) w opowiadaniu oraz próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, przy użyciu jakich środków językowych jest ona przedstawiana i jak można to przedstawianie opisać za pomocą kategorii lingwistycznych. Tu także niezwykle

¹⁰ Pomimo przyjętego w tekstologii polonistycznej określenia „gatunek” w niniejszym artykule w odniesieniu do germanistycznej genologii lingwistycznej dla odróżnienia używane jest pojęcie „rodzaj tekstu”, trafniej oddające niemieckie określenie *Textsorte*.

ważną rolę może, zdaniem autorki, odegrać współpraca pomiędzy językoznawcami i literaturoznawcami.

Wspomnianym badaniom kontrastywnym autorka poświęca dużo miejsca w swoich rozważaniach, nie tylko w kontekście analizy tekstów literackich. Wynika to ze specyficznej pozycji tekstologii kontrastywnej w językoznawstwie germanistycznym, w monografii znajdujemy nawet pytanie o to, czy podejście to nie jest specjalnością właśnie badań germanistycznych. W zestawieniu z analizami polonistycznymi autorka zdecydowanie potwierdza, że kontrastywność tekstologiczna jest cechą wyróżniającą językoznawstwo germanistyczne (s. 145). Równocześnie stwierdza, że dotychczas nie powstała niestety obszerniejsza monografia poświęcona polsko-niemieckiej lingwistyce kontrastywnej¹¹.

Rozwój i specyfika germanistycznej tekstologii kontrastywnej są uwarunkowane przez specyfikę samej lingwistyki tekstu. Stąd nie dziwi fakt, iż podstawę badań i tu stanowią teksty użytkowe (s. 120). W monografii obszernie zaprezentowano nie tylko początki tej dziedziny, kiedy to porównaniu poddawano głównie standardowe rodzaje tekstu, ale też metodologię badań (por. s. 112, 130), główne problemy, z jakimi boryka się ten kierunek badawczy (jak kwestia znalezienia *tertium comparationis*, gromadzenia paralelnych korpusów w różnych językach, waga determinacji kulturowej tekstów, spory na temat potrzeby opracowania typologii tekstów w różnych językach, rozbieżności w definiowaniu pojęcia dyskursu w różnych kulturach piśmienniczych) czy też jego aktualne dezyderaty badawcze i perspektywy na przyszłość (rozd. 3). Spośród zadań stawianych tekstologii kontrastywnej do najważniejszych autorka zalicza: określenie stopnia standaryzacji pewnych rodzajów tekstu w różnych kulturach, zwrócenie uwagi na brak określonych rodzajów tekstu w danym kręgu językowym (uwarunkowany np. sytuacją polityczną – por. s. 133–134), porównywanie tekstów dotyczących tej samej tematyki, np. istotnych czy kontrowersyjnych kwestii społecznych (tu otwiera się pole do współpracy interdyscyplinarnej z badaczami dyskursu), uwzględnienie uwarunkowań i kontekstów kulturowych, badania diachroniczne w perspektywie kontrastywnej, wspomniana już potrzeba współpracy pomiędzy językoznawcami i literaturoznawcami oraz uwzględnienie szerszego kontekstu pozatekstowego w analizach. Autorka pod-

¹¹ Autorka wymienia natomiast wydaną w języku niemieckim pod redakcją U. Engla i in. gramatykę polsko-niemiecką (*Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, 1999), w której jednak w centrum zainteresowania są kwestie samego systemu językowego.

kreśla też ogromną dynamikę rozwoju tekstologii kontrastywnej, jej zwrot w najnowszych badaniach ku tekstom medialnym (s. 141 i n.) skutkujący skupieniem się w analizach nie tyle na samych jednostkach lingwistycznych, ile bardziej na komunikacji w określonych obszarach, a także znaczenie uzyskiwanych wyników dla takich dziedzin, jak translatoryka czy dydaktyka języków obcych. Nie pomija przy tym jednakowoż kwestii wzbudzających kontrowersje, jak kwestionowanie powiązania tekstów z określoną kulturą narodową w obliczu postępującej globalizacji (np. w oparciu o prace Adamzik 2010 czy Luginbühla 2012; por. s. 142).

Tekstologia kontrastywna jest mocno powiązana z genologią lingwistyczną, która, jak podkreśla autorka, stanowi centralny obszar badawczy germanistycznej lingwistyki tekstu (s. 63, 203) i wykazuje zdecydowanie ewolucyjny charakter. Rozwój genologii lingwistycznej był zdeterminowany przez poszczególne fazy rozwojowe samej lingwistyki tekstu, przy czym genologia ta „w wydaniu” germanistycznym ma silne nacechowanie językoznawcze i systematyzujące, porządkując głównie teksty użytkowe. Stwierdzenie to jest dla czytelnika niemieckojęzycznego czymś absolutnie oczywistym, jednak w perspektywie genologii polonistycznej, skupionej na tekstach literackich i nacechowanej wielością perspektyw badawczych, silne dążenie do kategoryzacji lingwistycznej w *Textsortenlinguistik* (czyli dosłownie *lingwistyce rodzajów tekstów*) zdecydowanie jest jej wyróżnikiem. Równocześnie na tle przeglądu najważniejszych germanistycznych modeli kategoryzacji tekstów (od modeli strukturalnych, poprzez semantyczno-treściowe, modele uwzględniające czynniki sytuacyjne, modele funkcjonalne do modeli wielopłaszczyznowych – por. rozdz. 2, s. 81–86) autorka podkreśla też nowe tendencje w tej dyscyplinie, w których wszystkie rodzaje tekstu (a więc również teksty użytkowe) postrzegane są jako elementy nacechowane kulturowo w szerokim tego słowa znaczeniu. Wiąże się to z cytowanym w monografii za Fix (2009) poszerzeniem listy cech tekstualności o cechę kulturowości (s. 69). Inną istotną tendencją jest uwzględnianie roli nowoczesnych mediów w przemianach dotyczących rodzajów tekstu, związane z tzw. łamaniem kanonu (pojęcie według Fix 1997, por. m.in. s. 70) i powstawaniem nowych jednostek, jak kolaże tekstowe, powiązanie różnych wzorców tekstowych czy łamanie tych wzorców. W obliczu wymienionych przemian jednym z zadań genologii lingwistycznej jest zbadanie relacji pomiędzy tradycyjnymi a nowymi rodzajami tekstu, a także ich zależności od nowoczesnych mediów. Ważnym zadaniem jest również analiza współwystępowania różnych kodów w tekstach,

wymagająca jednak współpracy interdyscyplinarnej (s. 72). Spośród głównych tendencji współczesnej germanistycznej genologii lingwistycznej autorka wymienia następujące: dążenie do opisu wspólnych cech poszczególnych egzemplarzy tekstów na różnych płaszczyznach zamiast ich ścisłej kategoryzacji; kwestię standardowych i niestandardowych oraz kompleksowych rodzajów tekstu; dążenie do kontekstualizacji (rozumianej jako wielość różnych powiązań, w jakich występują teksty) zamiast stawiania granic – przykładem mogą tu być sieci tekstów czy rodzaje tekstu w dyskursie (s. 91–109).

Samo zresztą definiowanie dyskursu może być przykładem sporych rozbieżności na styku polonistyczno-germanistycznym. W rozdziale 4 autorka przedstawia zagadnienia badawcze germanistycznej lingwistyki dyskursu, wciąż mając na uwadze perspektywę porównawczą w odniesieniu do tekstologii polonistycznej. Rozumienie dyskursu i sposoby jego analizy to doskonały przykład na spore rozbieżności nie tylko pomiędzy obydwoma dyscyplinami, ale nawet w obrębie samej germanistycznej lingwistyki tekstu (s. 206). Ta wielość definicji dyskursu, a tym samym sposobów jego rozumienia jest dla autorki jednym z powodów, dla których właśnie dyskursowi poświęca w swej pracy stosunkowo dużo miejsca. Opowiada się ona za rozwojem lingwistyki dyskursu zorientowanej tekstologicznie oraz, co za tym idzie, postrzeganiem (np. za Adamzik 2001) dyskursu jako pewnego zbioru tekstów powiązanych tematycznie i zanurzonych w pewnej rzeczywistości historyczno-społecznej (za Heinemann 2005), w którym relacje pomiędzy tymi tekstami poddane są analizie za pomocą lingwistycznego aparatu badawczego. Takie ujęcie jest odpowiedzią na spory wśród germanistycznych badaczy dyskursu dotyczące relacji pomiędzy tekstem a dyskursem, w tym głównie pytania, na ile lingwistyka dyskursu stanowi poszerzenie lingwistyki tekstu, a na ile może ją zastąpić (s. 148). Autorka znosi alternatywę „tekst czy dyskurs”, definiując dyskurs jako jakościowe uzupełnienie tekstu, czyli zbiór tekstów zdeterminowany wyborem danego badacza. Wyróżnia przy tym dyskursy nacechowane ontologicznie występujące w określonych obszarach komunikacyjnych oraz dyskursy wydarzeniowe i procesualne, uwarunkowane określonym wydarzeniem, wyznaczone przez danego badacza na potrzeby analizy (por. s. 158, 194–198, 207). W rozważaniach tych znajdujemy także propozycję typologizacji dyskursów na dyskursy oparte na zasadzie linearności oraz dyskursy powstałe na bazie powiązania tekstów w sieci (w oparciu o Heinemann, Heinemann 2002; por. s. 156–157, 193). Równocześnie autorka zwraca uwagę na zorientowanie lingwistyki germanistycznej na dyskursy po-

wstałe w oparciu o ważne wydarzenia społeczne oraz bardzo mocne osadzenie badań w tradycji nawiązującej do M. Foucaulta, często zresztą krytykowane jako nadmierna koncentracja na tej koncepcji (s. 179, 181, 208). Zdaniem autorki recepcję tez Foucaulta „powinno jednak wyróżniać selektywne i krytyczne przejęcie określonych impulsów do lingwistyki dyskursu czerpiącej z lingwistyki tekstu”¹² (s. 180). W kontekście badań nad dyskursem autorka zwraca również uwagę na kwestie medialności i multimodalności, na badania dyskursów cząstkowych w różnych mediach, co otwiera pole do współpracy badaczy dyskursu z medioznawcami i językoznawcami zajmującymi się tekstami medialnymi.

Podsumowując, należy stwierdzić, że monografia również poprzez swoją strukturę stanowi odzwierciedlenie dróg rozwoju oraz aktualnych tendencji w germanistycznej lingwistyce tekstu. Nieprzypadkowo np. rozdział dotyczący tekstologii kontrastywnej poprzedzony został rozważaniami poświęconymi genealogii lingwistycznej, gdyż po części to właśnie z niej i z kwestionowania sztywnych kategoryzacji rodzajów tekstu na rzecz opisu tekstów (np. opisu wielopłaszczyznowego według Heinemann, Heinemann 2002) oraz ich kontekstualizacji i uwzględniania w analizie czynników kulturowych wyrosło tak prężne w tekstologii germanistycznej podejście kontrastywne. Ma ono szczególną rolę do spełnienia w dobie globalizacji, ponadto daje wielki potencjał dla badań interdyscyplinarnych, np. na styku z kontrastywną lingwistyką tekstów medialnych czy dyskursu.

Omawiana monografia może być doskonałym źródłem wiedzy i refleksji zarówno dla germanistów zainteresowanych spojrzeniem na ich rodzimy obszar badawczy nieco „z zewnątrz”, jak i dla polskich germanistów (zarówno naukowców, jak i studentów) pragnących zgłębić meandry rozwoju germanistycznej lingwistyki tekstu, może też mieć niebagatelne znaczenie dla tłumaczy pragnących lepiej zrozumieć różnice pomiędzy tekstami niemieckojęzycznymi a polskojęzycznymi, uwarunkowane odmiennymi drogami rozwoju lingwistyki tekstu.

Niebagatelne znaczenie ma fakt, że w monografii mamy do czynienia ze spojrzeniem na germanistyczną lingwistykę tekstu przez pryzmat znajomości również polonistycznej tradycji tekstologicznej, co jest wyróżnikiem tej pracy i pozwala na zaakcentowanie kwestii, które z perspektywy innego kręgu badaw-

¹² Tłumaczenie z języka niemieckiego własne.

czego prezentują się w sposób wyostrzony. Jest to pierwsza tego typu publikacja, zapewne warta wydania jej także w języku polskim, aby stworzyć możliwość przybliżenia omawianych zagadnień również polonistom niewładającym językiem niemieckim. Niezwykle cieszy perspektywa opracowania drugiej części tego projektu – monografii dotyczącej tekstologii polonistycznej, potraktowanej także z perspektywy dokonań dziedzin rozwijających się w obu obszarach. Na szczególną uwagę, jak zapowiada autorka, będą w niej zasługiwać m.in. kwestie związane z relacją pomiędzy tekstem a stylem (s. 16–17, 208) czy szczególne – w porównaniu z językoznawstwem germanistycznym – miejsce tekstów literackich w tekstologii polonistycznej, a także bardziej teoretyczne nacechowanie genologii na gruncie polskim. Kontrastywności autorka nadaje zresztą w swych rozważaniach nowy wymiar – w całym dwutomowym projekcie wydawniczym chodzi nie tyle o znalezienie głównych różnic czy punktów wspólnych dla obu dyscyplin, ile bardziej o odpowiedź na pytanie, czego językoznawcy w obu obszarach mogą się nawzajem od siebie nauczyć, znając różne perspektywy swoich poszukiwań czy źródła ich odmiennych cech charakterystycznych.

IWONA SZWED

Literatura

- Adamzik K., 2001, *Die Zukunft der Textsortenlinguistik. Textsortennetze, Textsortenfelder, Textsorten im Verbund. – Zur Kulturspezifik von Textsorten*, Hrsg. U. Fix, S. Habscheid, J. Klein, Tübingen, s. 15–30.
- Adamzik K., 2004, *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*, Tübingen.
- Adamzik K., 2008, *Der virtuelle Text. – „Zeitschrift für Germanistische Linguistik“* Band 36, Heft 3, s. 355–380.
- Adamzik K., 2010, *Texte im Kulturvergleich. Überlegungen zum Problemfeld in Zeiten der Globalisierung und gesellschaftlicher Parzellierung. – MedienTextKultur. Linguistische Beiträge zur kontrastiven Medienanalyse*, Hrsg. M. Luginbühl, S. Hauser, Landau, s. 17–41.
- Bilut-Homplewicz Z., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – próba bilansu. – Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław, s. 325–341.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław.

- Brinker K., 2005, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Berlin.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, Lublin.
- Fix U., 1997, *Kanon und Auflösung des Kanons. Typologische Intertextualität – ein „postmodernes“ Stilmittel. Eine thesenhafte Darstellung.* – Hrsg. G. Antos, H. Tietz, *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen – Transformationen – Trends*, Tübingen, s. 97–108.
- Fix U., 2009, *Stand und Entwicklungstendenzen der Textlinguistik (I)*. – „Deutsch als Fremdsprache“ 1, Quartal. Heft 1, 46. Jahrgang, s. 11–20.
- Hanus A., Szwed I., 2014 (w tym tomie), *Przekład tekstu naukowego na tle lingwistycznych badań polonistycznych i germanistycznych*.
- Heinemann W., 2005, *Textlinguistik versus Diskurslinguistik? – Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz Rzeszów 2004*, Hrsg. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt/M., s. 17–30.
- Heinemann W., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – geneza, stan i perspektywy. Rozmowa z prof. Teresą Dobrzyńską, prof. Wolfgangiem Heinemannem i prof. Zdzisławem Wawrzyniakiem.* – *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław, s. 17–30.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Labocha J., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce.* – *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław, s. 45–56.
- Luginbühl M., 2012, *Fernsehnachrichten-Kommentare im Textsortennetz.* – *Persuasionsstile in Europa. Methodologie und Empirie kontrastiver Untersuchungen zur Textsorte Kommentar*, Hrsg. H.E.H. Lenk, M. Vesalainen, Hildesheim–Zürich–New York, s. 373–392.
- Mazur J., 2000, *Textlinguistik im slawischen Sprachraum.* – *Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Bd. 1, Berlin–New York, s. 153–163.
- Posner R., 1991, *Kultur als Zeichensystem. Zur semiotischen Explikation kulturwissenschaftlicher Grundbegriffe.* – *Kultur als Lebenswelt und Monument*, Hrsg. A. Assmann, D. Harth, Frankfurt/M., s. 37–74.
- Schoenke E., 2000, *Textlinguistik im deutschsprachigen Raum.* – *Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Hrsg. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, Bd. 1, Berlin–New York, s. 123–131.
- Sandig B., 2000, *Text als prototypisches Konzept.* – *Prototypentheorie in der Linguistik*, Hrsg. M. Mangasser-Wahl, Tübingen, s. 93–112.

- Sandig B., 2006, *Textstilistik des Deutschen*, Berlin–New York.
Vater H., 2009, *Wstęp do lingwistyki tekstu. Struktura i rozumienie tekstów*, Wrocław.
Wawrzyniak Z., 1980, *Einführung in die Textwissenschaft. Probleme der Textbildung im Deutschen*, Warszawa.

Books Received

ANETA BANASZEK-SZAPOWAŁOWA, СПОСОБЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ БРАЧНЫХ АНКЕТАХ В ИНТЕРНЕТЕ [SPOSOBY CHARAKTERYSTYKI W ROSYJSKICH I POLSKICH ANKIETACH MATRYMONIALNYCH W INTERNECIE], Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 192 s.

ANGEWANDTE DISKURSLINGUISTIK, ed. by Kersten Sven Roth, Carmen Spiegel, Berlin: De Gruyter Mouton, 2013, 282 S.

BEATA BURSKA-RATAJCZAK, REALIZACJA FUNKCJI PERSWAZYJNEJ W TEKSTACH GWAROWYCH, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, 324 s.

DIALOG WIARY Z NAUKĄ I KULTURĄ, red. Barbara Bogołębska, Monika Worso-wicz, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013, 268 s.

EWA FICEK, PORADNIK. MODEL GATUNKOWY I JEGO TEKSTOWE AKTUALI-ZACJE, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 252 s.

AGNIESZKA GASZ, ZARYS GRAMATYKI UOGÓLNIENÍ NA MATERIALE AFORY-ZMÓW (UJĘCIE POLSKO-ROSYJSKIE), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 170 s.

HANDBUCH SPRACHE IN DER WIRTSCHAFT, Band 13, ed. by Markus Hundt, Dorota Biadala, Berlin: De Gruyter Mouton, 2013, 600 S.

ELENA JANCZUK, JEZYK POETYCKI MARINY CWIETAJEWEJ. GRA SŁÓW I SEN-SÓW, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013, 310 s.

MAŁGORZATA JANUSIEWICZ, LITERATURA DOBY INTERNETU. INTERAKTYW-NOŚĆ I MULTIMEDIALNOŚĆ TEKSTU, Kraków: Universitas, 2013, 232 s. + 8 il.

WIOLETTA KOCHMAŃSKA, O JEZYKU PROGRAMU TELEWIZYJNEGO DLA MŁO-DZIEŻY (NA PRZYKŁADZIE „ROWERU BŁAŻEJA”), Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012, 182 s.

LINGUARUM SILVA. T. 2: SŁOWO – ZNACZENIE – RELACJA W JĘZYKU I W TEKŚCIE, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 252 s.

JOSEF MLACEK, ŠTYLISTICKÉ OTÁZKY NÁBOŽENSKEJ KOMUNIKÁCIE. (ÚVAHY O JEJ VYMEDZOVANÍ A ŠTYLISTICKEJ ČLENITOSTI), Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2012, 178 s.

OBRAZ PREZYDENCJI POLSKI W RADZIE UNII EUROPEJSKIEJ (2011) W WYBRANYCH TYTUŁACH PRASY POLSKIEJ, red. Mariusz Kolczyński, Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2013, 196 s.

ODMIANY I STYLE WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO, red. Andrzej Charciarek, Anna Zych, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 262 s.

MAŁGORZATA RYBKA, KSZTAŁTEM JEST MIŁOŚĆ. OBRAZ MIŁOŚCI W TEKSACH JANA PAWŁA II, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2014, 298 s.

LUIZA RZYMOWSKA, U ŹRÓDEŁ POJMOWANIA RETORYKI, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013, 156 s.

KATARZYNA SICIŃSKA, POLSZCZYŻNA POŁUDNIOWOKRESOWA XVII I XVIII WIEKU (NA PODSTAWIE EPISTOLOGRAFII), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.

70 LAT WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŻNY. ZJAWISKA – PROCESY – TENDENCJE, red. Agata Małyska, Anna Dunin-Dudkowska, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2013, 733 s.

KATARZYNA SIKORSKA-BUJNOWICZ, SPRACHLICHE MITTEL DES HUMORISTISCHEN IM DEUTSCHEN UND IM POLNISCHEN, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.

„STARE” I „NOWE” CZASOPISMA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY, red. Bożena Olaszewska, Elżbieta Łucka-Zajac, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2013, 422 s.

SYSTEMOWO-FUNKCJONALNA ANALIZA DYSKURSU, red. Anna Duszak, Grzegorz Kowalski, Kraków: Universitas, 2013, 310 s.

BOŻENA TARAS, AGRESJA. STUDIUM SEMANTYCZNO-PRAGMATYCZNE, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013, 316 s.

TEKST – AKT MOWY – GATUNEK WYPOWIEDZI, red. Urszula Sokólska, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013, 438 s.

TRADYCJA I PRZYSZŁOŚĆ GENOLOGII, red. Dariusz Kulesza, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2013, 474 s.

MONIKA WORSOWICZ, TEORIA RETORYCZNA A WSPÓŁCZESNA PRAKTYKA MEDIALNA, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.

HALINA ZGÓŁKOWA, SŁOWNIK MINIMUM JĘZYKA POLSKIEGO, Kraków: Universitas, 2013, 340 s.

SEBASTIAN ŻUROWSKI, WYRAŻENIA PERCEPCJI SŁUCHOWEJ W JĘZYKU POLSKIM. ANALIZA SEMANTYCZNA, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, 350 s.

ZIELONOGÓRSKIE SEMINARIA JĘZYKOZNAWCZE 2012. KOMUNIKACYJNE ASPEKTY BADANIA JĘZYKA, red. Magdalena Hawrysz, Marzanna Uździcka, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2013, 194 s.

Notes on Contributors

ЕЛЕНА АЛЕКСАНДРОВНА БАЖЕНОВА

bazhenova_e2000@mail.ru

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русского языка и стилистики филологического факультета Пермского государственного университета.

ЛЮБОВЬ В. БАЛАШОВА

dementevvv@yandex.ru

profesor Uniwersytetu Saratowskiego.

ЛИЛИЯ РОСТИСЛАВОВНА БЕЗУГЛЯЯ

li1902be@mail.ru

доктор филологических наук, профессор кафедры немецкой филологии и перевода Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина.

ТАТЬЯНА АЛЕКСАНДРОВНА ВОРОНЦОВА

voron500@yandex.ru

доктор филологических наук, профессор кафедры теории языка филологического факультета Челябинского государственного университета.

EWA BULISZ

ewabulisz@gmail.com

doktorantka, Instytut Filologii Polskiej UMCS w Lublinie.

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ

zbilut@wp.pl

profesor, Instytut Germanistyki, Uniwersytet Rzeszowski.

ВАДИМ В. ДЕМЕНТЬЕВ

dementevvv@yandex.ru

profesor Uniwersytetu Saratowskiego.

Stylistyka XXIII

TERESA DOBRZYŃSKA

dobter@hotmail.com

profesor, Instytut Badań Literackich, Polska Akademia Nauk, Warszawa.

PATRYK IWAŃCZYK

Patryk.i@onet.eu

doktorant, Instytut Filologii Polskiej UMCS w Lublinie.

ANNA HANUS

anhanus@o2.pl

adiunkt w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Rzeszowskiego.

ГЕОРГИЙ ГЕОРГИЕВИЧ ХАЗАГЕРОВ

khazagerov@gmail.com

доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка Южного федерального университета.

DOROTA KACZMAREK

dokaro@uni.lodz.pl

adiunkt w Katedrze Językoznawstwa Niemieckiego i Stosowanego, Uniwersytet Łódzki.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ КАРАСИК

vkarasik@yandex.ru

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой английской филологии Волгоградского государственного социально-педагогического университета.

ВЯЧЕСЛАВ БОРИСОВИЧ КАШКИН

kashkin2012@yandex.ru

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теории перевода и межкультурной коммуникации факультета романо-германской филологии Воронежского государственного университета.

ALEKSANDER KIKLEWICZ

akiklewicz@gmail.com

professor, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ КОНЬКОВ

vl.konkov@yandex.ru

доктор филологических наук, профессор кафедры речевой коммуникации Санкт-Петербургского государственного университета.

НАТАЛЬЯ ИВАНОВНА КЛУШИНА

nklushina@mail.ru

доктор филологических наук, профессор кафедры стилистики русского языка факультета журналистики Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова.

МАРИЯ КОТЮРОВА

biserova@bk.ru

доктор филологических наук, профессор филологического факультета Пермского государственного университета.

TADEUSZ LEWANDOWSKI

tadzlewandowski@yahoo.com

Ph.D, teaches AT Opole University in the Institute of English Philology.

ЭЛЕОНОРА РУФИМОВНА ЛАССАН

eleonora.lassan@flf.vu.lt

хабилированный доктор гуманитарных наук, профессор кафедры русской филологии Вильнюсского университета (Литва).

ЛЮДМИЛА МЯЛКОВСЬКА

myalkovskaludmila@gmail.com

кандидат філологічних наук, доцент, докторант відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Київ).

ЕЛЕНА ГРИГОРЬЕВНА МАЛЫШЕВА

malysheva_eg@mail.ru

доктор филологических наук, профессор заведующая кафедрой журналистики и медиалингвистики Омского государственного университета имени Ф. М. Достоевского.

ЖАННА В. МАРФІНА

доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, директор наукової бібліотеки, кандидат філологічних наук.

МИРОСЛАВА В. МАМИЧ

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

KATARZYNA MOLEK-KOZAKOWSKA

molekk@uni.opole.pl

PhD, Assistant Professor an the Institute of English Studies Opole University, Poland.

Stylistyka XXIII

АНДРЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ НЕГРЫШЕВ

negryshev@inbox.ru

кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого и французского языков
Владимирского государственного университета имени А. Г. и Н. Г. Столетовых.

MARCELI OLMA

molma73@o2.pl

adiunkt, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

ГРИГОРИЙ ЯКОВЛЕВИЧ СОЛГАНИК

g4sol@yandex.ru

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой стилистики
русского языка факультета журналистики Московского государственного уни-
верситета имени М. В. Ломоносова.

IRENA SZCZEPANKOWSKA

irsz@poczta.fm

profesor Uniwersytetu w Białymstoku.

IWONA SZWED

iwonaszwed@szwed.pl

adiunkt w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Rzeszowskiego.

BRANKO TOŠOVIĆ

branko.tosovic@uni-graz.at

O. Univ. – Prof. Dr, Institut für Slawistik Karl – Franzens – Universität Graz.

MARIA WOJTAK

maria.wojtak@neostrada.pl

profesor zwyczajny, Instytut Filologii Polskiej, UMCS w Lublinie.

KATARZYNA WYRWAS

k.wyrwas@wp.pl

adiunkt, Instytut Języka Polskiego, Uniwersytet Śląski w Katowicach.

Guide to Contributors

Manuscripts of no more than 20 pages (40,000 characters for papers) or 10 pages (20,000 characters for reviews) should conform to the general editorial standards:

1. Please ensure that you are sending us the final and complete manuscript, namely:
 - one electronic copy in either Word format, containing all main text, footnotes and the bibliography,
 - one single-sided hard copy . It is the responsibility of the authors to ensure that the hard copy exactly matches the electronic version.
2. Parenthetical citation should be made in the following way: (author's name and year of publication: page), e.g. (Skubalanka 1988: 11).
3. Bibliography should be placed at the end of the text according to the following arrangement:
 - for monographs: author's last name and the initial of the first name, year of publication, title (italicized), place,
 - for papers in monographs: bibliographic information should include author's last name and the initial of the first name, year of publication, title – monograph's title (italicized), ed. editor's initial of the first name and the last name, place and year of publication, pages,
 - for papers in journals: author's last name and the initial of the first name, year of publication, paper's title, "journal's title", vol. (or year, number of publication etc.), pages.
4. All submissions must be accompanied by:
 - the abstract in English of up to one page (1,500–2,000 characters). The abstract should contain a briefing on the purpose of the work, major findings and conclusions and, possibly, a briefing of the methods used. The abstracts in English will also be published in the electronic database "The Central European Journal of Social Sciences and Humanities" (CEJSH),
 - the list of keywords in English.
5. Contributors are asked to include author's affiliation and position, place of work address and e-mail address (to be included in *Notes on Contributors*).
6. Contributors whose papers, reviews or abstracts are not in their native language are asked to have their papers carefully checked by a native speaker.
7. As we have decided not to use author's proof, contributors are kindly requested to prepare their texts with great care, respecting the merits and form. Therefore, please send us only the manuscripts, which are really complete.
8. Contributors are expected to respect scientific and ethical standards (including the acknowledgements on the subjects contributing to the creation of the publication in respect of its content, preparation and funding, etc.) Any irregularities shall be exposed.
9. No royalties will be paid to contributors.

Papers and reviews for the next volume of "Stylistyka" (XXIV, 2015), dealing with *Cultural Variety and Style*, should be sent in either as a hard copy accompanied by a CD or by e-mail to styl@uni.opole.pl **by 30 November 2014**.

Informacje dla autorów

Maksymalna objętość tekstu pracy przekazywanej do redakcji „Stylistyki” wynosi dla artykułów 20 stron (40 000 znaków), natomiast dla recenzji lub omówień – 10 stron (20 000 znaków). Praca ta winna spełniać poniższe standardy:

1. Autor oddaje ostateczną i kompletną wersję dzieła w postaci:
 - zapisu elektronicznego (w formacie Word) całego tekstu głównego, przypisów i bibliografii,
 - wydruku komputerowego (1 egz.) tożsamego z zapisem elektronicznym.
2. Odwołania do literatury zamieszczane w pracy winny odpowiadać następującemu przykładowi: (Skubalanka 1988: 11), czyli powinny zawierać nazwisko autora danej pozycji literaturowej, rok jej wydania oraz stronę.
3. Na końcu artykułu należy umieścić literaturę w układzie alfabetycznym. Należy ją zapisać w następujący sposób:
 - w przypadku prac zwartych: nazwisko i pierwsza litera imienia autora pracy, rok wydania, tytuł pracy (kursywą), miejsce wydania, strony
 - w przypadku artykułów w pracach zwartych: nazwisko i pierwsza litera imienia autora artykułu, rok wydania, tytuł artykułu. – tytuł pracy zwartej (kursywą), red. ... (tutaj inicjał imienia i nazwisko redaktora naukowego pracy), miejsce i rok wydania,
 - w przypadku artykułów w czasopismach: nazwisko i pierwsza litera imienia autora artykułu, rok wydania, tytuł artykułu, „nazwa czasopisma” (w cudzysłowach), numer (ewentualnie rocznik, zeszyt itp.), strony.
4. Do artykułu należy dołączyć:
 - streszczenie w języku angielskim o objętości do 1 strony (1500–2000 znaków); powinno ono zawierać tytuł pracy oraz zwięzłe uzasadnienie podjętych badań, prezentację uzyskanych wyników, a także – w miarę możliwości – omówienie zastosowanej metody badawczej; streszczenie to zostanie zamieszczone w elektronicznej bazie danych „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities” (CEJSH),
 - wykaz słów kluczowych w języku angielskim.
5. Do *Noty o autorach* Autor winien podać swój stopień i tytuł naukowy, miejsce zatrudnienia, adres oraz adres mailowy.
6. Autorzy artykułów, recenzji i abstraktów napisanych w języku innym niż polski proszeni są o nadsyłanie tekstów dokładnie sprawdzonych przez rodzimego użytkownika danego języka.
7. Redakcja odstępuje od korekt autorskich. Stąd na Autora spada obowiązek szczególnie starannego opracowania tekstu pod względem merytorycznym i formalnym. Prosimy zatem o przysyłanie do Redakcji prac w takiej postaci, jaką można uznać za ostateczną.
8. Redakcja oczekuje od Autorów respektowania standardów naukowych oraz etycznych (m.in. ujawnienia podmiotów przyczyniających się do powstania publikacji). Wykryte przypadki nierzetelności naukowej będą demaskowane.
9. Redakcja nie gwarantuje honorariów wydawniczych.

Teksty artykułów oraz recenzji nowości wydawniczych do kolejnego rocznika „Stylistyki” (XXIV, 2015), którego tematem przewodnim będzie *Różnorodność kulturowa a styl* należy nadsyłać w formie wydruku komputerowego wraz z płytką CD lub elektronicznie (styl@uni.opole.pl) **do 30 listopada 2014 r.**